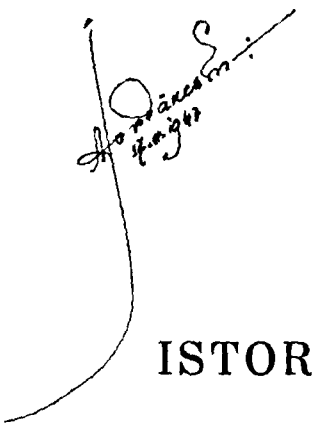

ISTORIA ROMÂNILOR

www.dacoromanica.ro

CONSTANTIN C. GIURESCU
Profesor la Universitatea din Bucureşti

ISTORIA ROMÂNILOR

III

PARTEA INTÂI

DELA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA SFÂRŞITUL EPOCEI FANARIOTE (1601—1821)

Cu 143 de figuri în text şi 7 hărţi afară din text

EDIŢIA A DOUA, REVĂZUTĂ ŞI ADĂOGITĂ

FUNDAŢIA REGALĂ PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ
39, Bulevardul Lascar Catargi, 39
BUCUREŞTI 1944

www.dacoromanica.ro

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A DOUA

Ediţia de faţă, apărută la interval de un an, se deosebeşte de cea precedentă printr'o serie de adaose *şi de* precizări, *determinate de studiile apărute între timp sau de cercetările întreprinse.*

Mulţumesc din nou cititorilor mei pentru preţuirea arătată şi cu prilejul acestui volum.

Bucureşti, Mai 1943.

CONSTANTIN C. GIURESCU

www.dacoromanica.ro

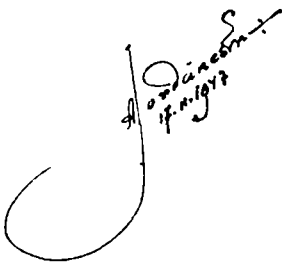

PREFAȚĂ

Volumul de față, ca și cel precedent, se împarte în două părți : cea dintâi cuprinde istoria politică între 1601—1821, cea de a doua va privi instituțiile și cultura în același interval de timp.

Transilvaniei i-am consacrat trei capitole întinse, în afară de locul ce-l ocupă în expunerea privind ținuturile de dincoace de Carpați. Românii din Peninsula Balcanică au un capitol propriu.

Din ilustrațiile acestui volum, un număr însemnat mi-au fost puse la dispoziție, în mod grațios, de următoarele instituții și persoane : Ministerul Propagandei *(Direcția Propagandei : fig. 3, 6, 10, 25, 27, 29, 32, 37, 44, 48, 49, 54, 57, 60, 67, 71, 78, 83, 92, 98, 110, 115—117, 122, 124, 136; Oficiul Național de Turism : fig. 52, 53, 55, 56, 58, 61, 84—88) ;* Comisia Monumentelor Istorice *(fig. 1, 2, 7—9, 11—18, 23—24, 26, 28, 31, 38—43, 45, 46, 59, 62—66, 68, 70, 72, 76, 80, 81, 90, 91, 94, 101, 108, 118, 128—134) ;* Muzeul Militar *(fig. 5, 19, 20, 22, 23, 47, 69, 77, 82, 99, 100, 102—105, 112—114) ;* Muzeul Municipiului București *(fig. 4) ;* Profesor Victor Papacostea *(fig. 138, 142, 143) ;* Profesor Constantin Moisil *(fig. 21, 34—36, 74, 75, 93, 95—97, 106, 107, 109, 111, 119—121, 123, 125—127, ultimele patru provenind din lucrarea* A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart, Sibiu, 1901) ;* Consilier de ambasadă Marcel Romanescu *(fig. 137, 139, 140) ;* Consilier de ambasadă Octavian Beu *(fig. 135) și* G. Nicolaiasa *(fig. 50, 51, 73, 89). Rog pe conducătorii instituțiilor amintite, pe colaboratorii acestora — și îmi fac o plăcută datorie să amintesc numele d-lor Al. Bădăuță, Adrian Corbu, Colonel I. Gr. Popescu, Profesor Victor Brătulescu,*

www.dacoromanica.ro

Dinu Rosetti şi Frasin Munteanu-Râmnic — precum şi toate persoanele de mai sus să primească încă odată viile mele mulţumiri.

Un număr de şapte hărţi în afară de text şi una în text îngădue localizarea evenimentelor povestite.

Datele sunt după stilul nou, excepţiile fiind menţionate. Indicele de nume şi lucruri va încheia partea a doua a acestui volum.

Bucureşti, 30 Martie 1942.

CONSTANTIN C. GIURESCU

www.dacoromanica.ro

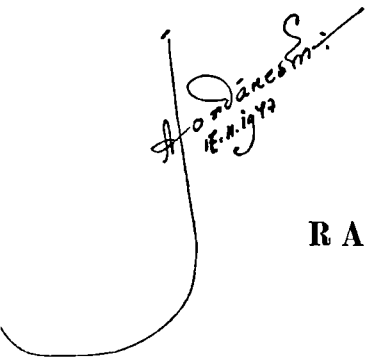

RADU ŞERBAN

« Şerban era om mintos, viteaz, bun, blând şi plin de omenie; săraci şi străini toţi aflau loc în inima lui: ţara o cârmuia bine ».
(Mitropolitul Matei al Mirelor).

Luptele pentru tron. Simion Movilă. După moartea lui Mihai, boierii săi şi oastea, câtă mai rămăsese, trecură în Ţara Românească, pe la Câineni, şi aşezară tabăra la satul *Cârstieneşti*, din sus de mănăstirea Argeşului (vezi şi harta Nr. 1). Acolo veniră şi Buzeştii şi ceilalţi boieri şi cu toţi aleseră domn pe *Şerban*, fost mare paharnic şi stăpân al unei averi considerabile. Acesta îşi luă numele de *Radu*; într'un hrisov din 29 Iunie 1604, îşi spune « nepot al răposatului Io Basarab Voevod bătrânul » adică, — pare-se — al lui Neagoe; într'o inscripţie contemporană, dela mănăstirea Dealului, din 27 Ianuarie 1608, se precizează chiar: « nepot de fiu al lui Băsărab voevod ». Cert este că se trăgea, prin maică-sa *Maria* fiica Ancăi dela Coiani, din Şerban, marele ban, ginerele lui Pârvu Craiovescu.

Domnia Ţării Româneşti era urmărită însă, în acelaşi timp, şi de *Simion Movilă*; acesta, ajutat de Poloni, ocupase mai înainte tronul timp de vreo opt luni (20 Octomvrie 1600: lupta dela Teleajen — 3 Iulie 1601), după care trebuise să fugă în Moldova, gonit şi învins de fraţii Buzeşti (vezi şi vol. II, ed. 4, p. 297). Un alt pretendent, ajutat de Turcii dela Dunăre era şi tânărul *Radu Mihnea*, fiul lui Mihnea Turcitul. Deocamdată biruise Simion Movilă; armata lui, de Moldoveni, Leşi şi Tătari, bate pe Munteni, sub Râmnicul Sărat şi pe malul drept al Buzăului (15 August). Radu Şerban, ales tocmai atunci domn, nu izbuteşte să-l oprească şi e silit să treacă peste munţi, în Ardeal (Octomvrie

www.dacoromanica.ro

1601). In tabăra de lângă Dej, la 6 Noemvrie, domnul pribeag depune jurământul de credință către împăratul Rudolf şi-i cere, prin Stroe Buzescu, trimis la Praha, bani de oaste şi un castel ca loc de retragere, în cazul când n'ar putea reocupa tronul. In Martie 1602 — până atunci locui în oraşul Sătmar — Radu vru să treacă în Ţara Românească, având ajutor din partea Imperialilor; această încercare de a-şi recăpăta tronul nu reuşi însă, oastea fiind respinsă chiar la hotar. Nici celălalt pretendent, Radu Mihnea, nu avu mai mult noroc. Armata acestuia, alcătuită din Turci dunăreni, Ardeleni şi Munteni, fu bătută de comandanţii lui Simion Movilă la *Creţeşti*, în Oltenia, în ziua de 15 Martie; mulţi dintre ostaşi se înnecară în Jii. O nouă solie a lui Radu Şerban la împăratul Rudolf, în Aprilie 1602, avu drept urmare organizarea unei noi expediţii în Ţara Românească. La sfârşitul lui Iulie, o armată a lui trecea Carpaţii prin pasul Buzăului, în timp ce Buzeştii coborau pe la Câineni. Simion Movilă nu putu rezista acestor forţe şi se retrase spre Moldova. La 13 August se ştia în Ardeal că ţara e în mâna lui Radu Şerban: urmărind pe adversar, acesta trece peste Milcov şi dă foc târgului Tecuciu şi câtorva sate din jur.

Lupta pentru tron nu se încheie însă aici. Simion nu voia să renunţe; el cere de aceea ajutor dela Tătari şi obţine un corp de vreo 40.000 de călăreţi, conduşi chiar de Han. Radu avea şi el ceva ajutoare trimise de Basta, un corp de cavalerie valonă şi vreo 1000 de infanterişti. Lupta a avut loc în ziua de 13/23 Septemvrie 1602, la *Ogretin*, în judeţul Săcuieni şi a continuat a doua zi la *Teiuşani*, în acelaşi judeţ. La Ogretin, armata lui Radu Şerban îşi făcuse şanţuri de adăpost; ieşind la un moment dat, din ele, era să fie bătută de Tătari. La Teiuşani, şanţurile nu mai fură părăsite şi izbânda rămase de partea lui Radu. A contribuit la aceasta şi vitejia boierilor Buzeşti, în special a lui Stroe Buzescu; acesta provocă la luptă pe cumnatul Hanului şi în duelul care avu loc, Tătarul fu ucis; viteazul boier primi însă şi el o lovitură la cap, din care, peste trei săptămâni, muri. Pe lespedea care-i acoperă mormântul, la schitul Stăneşti din Vâlcea, (vezi fig. 1) e înfăţişată scena luptei cu Tătarul. Inscripţia în româneşte, alcătuită chiar de soţia răposatului, arată războaiele la care a participat Stroe, sub Mihai Viteazul şi sub Radu Şerban

www.dacoromanica.ro

și insistă asupra celui din urmă, dela Teiușani. Acolo, «jupânul Stroe atâta nevoe pre creştini văzând, stătu împotriva Tătarilor de să lovi cu cumnatul Hanului și-l junghe pre Tătar. Şi dintr'acel războiu să răni la obraz și peste <trei> săptămâni să tâmplă morte, în luna lu Octovrie 2 zile vă leato 7110. Şi nu fu pre voe câinilor

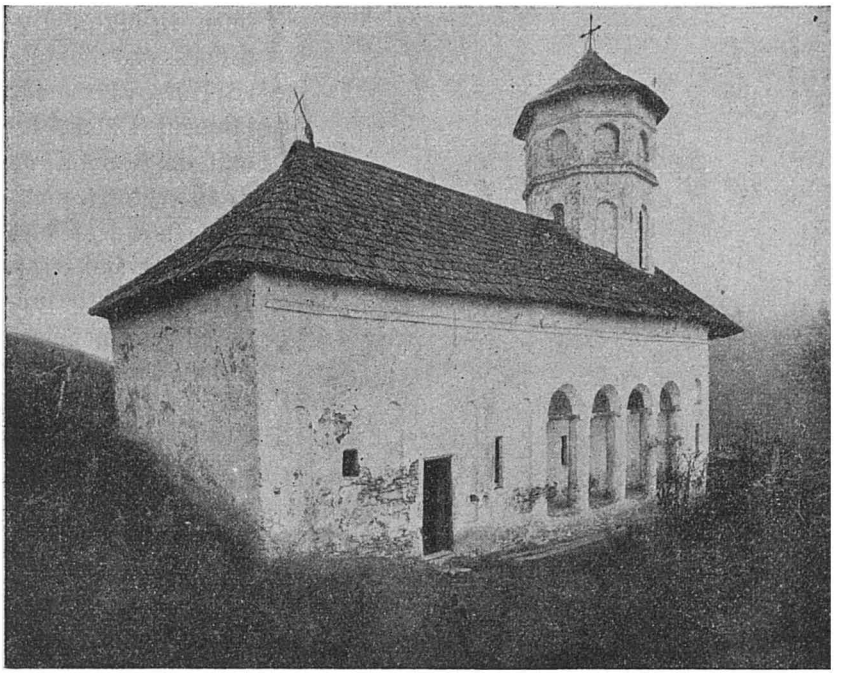

Fig. 1. — Schitul Stăneşti, din județul Vâlcea, rezidit în 1536 de Giura logofătul și intrat în stăpânirea Buzeștilor, prin căsătoria fiicei lui Giura cu Radul Buzea armașul, feciorul lui Vlad banul.

de Tătari. Dumnezeu-l erte. Scrișî (în loc de: scrisei) eu jupâneasa Sima a stolnicului lu Stroe: Deaca voi muri, să mă 'ngrupați lângă dumniia lui aicea». (vezi figura 2)

În urma celor două bătălii, Tătarii se retraseră; hanul, furios de înfrângere și de uciderea cumnatului său, porunci ca Simion să fie pus în fiare «pre supt pântecele calului». De unul din concurenții la domnie Radu Şerban scăpase. Rămânea celălalt, fiul lui Mihnea Turcitul. Din cauza acestuia avură loc mai multe ciocniri cu Turcii dela Dunăre. La 10 Octomvrie 1602 se știa la Făgăraș că ei au fost bătuți de către Radu. La începutul lui Fe-

www.dacoromanica.ro

vruarie 1603, oastea munteană trecea Dunărea pe ghiață și ataca Silistra. Turcii sunt înfrânți; comandantul Ahmed Pașa, ginerele Hanului, fuge, dar cetatea nu putu fi luată. Dobrogea avu de suferit, Hârșova fu arsă; la satul Dăeni, locuit de Români, un detașament muntean fu atacat însă de săteni și distrus. În urma acestor lupte, care se încheiară în primăvara anului 1603, Radu Mihnea trebui să renunțe pentru câțiva ani la visurile sale de domnie.

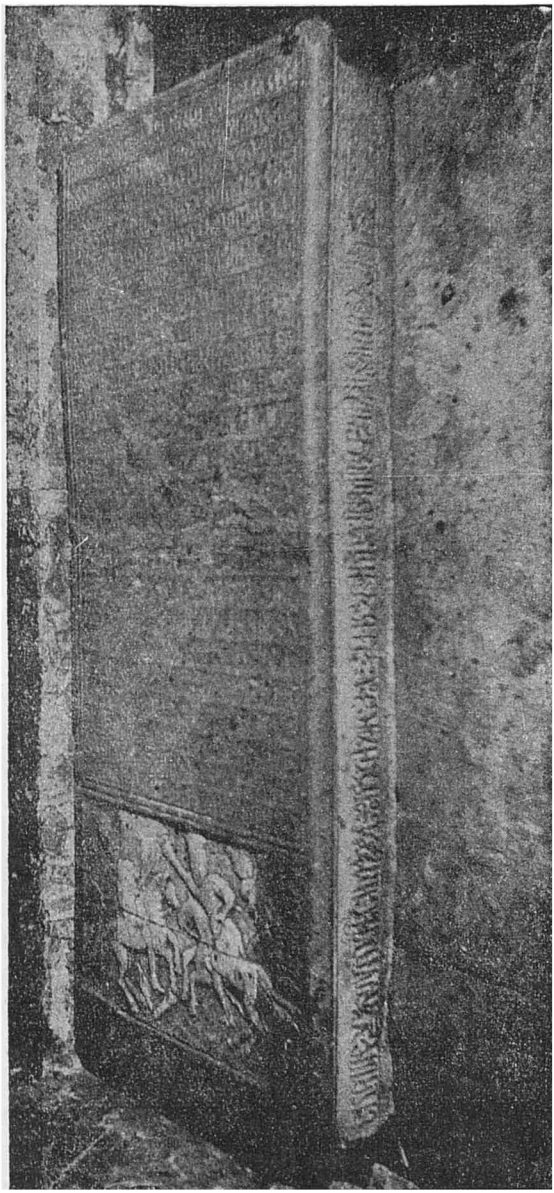

Fig. 2. — Lespedea de pe mormântul lui Stroe Buzescu. In partea inferioară e înfățișată lupta cu Tătarul și anume momentul când Stroe îl ucide, înfigând sabia în el.

Relațiile cu Ardealul. Războiul cu Moise Székely. Dar abia se liniștiseră lucrurile în această parte, când atenția lui Radu Şerban fu atrasă de evenimentele din Ardeal. Acolo, Sigismund Báthory, care, după moartea lui Mihai, izbutise a se întoarce din nou și a relua tronul, abdică, *pentru a treia oară*, în

www.dacoromanica.ro

Iunie 1602. Ungurii din Ardeal nu mai voiau însă dominația imperială care se arătase aspră și de o fiscalitate apăsătoare. Ei se strâng deci în jurul lui Moise Secuiul (Székely) unul din trădătorii lui Mihai Viteazul, și, cu ajutorul Turcilor, pornesc din Banat să ocupe cetățile unde erau garnizoanele împăratului Rudolf. Caransebeșul și Lugojul se predau — ultimul la 11 Aprilie; Alba Iulia cade, după un asediu, la 9 Mai; la 8 Iunie se supunea și Clujul. Basta, cu trupe insuficiente, se retrage în cetatea Gherlei și trimite o scrisoare lui Radu Șerban, cerând ajutor. Acesta expedie mai întâi un detașament redus, apoi unul mai însemnat, de 3000 de oameni, în frunte cu Gheorghe Rați și cu căpitanii de lefegii; în cele din urmă, trecu el însuși, cu grosul oștii (8000 de oameni), pe la Rucăr. «Și când fu la purcesul lui din Târgoviște — povestește cronica — strânse preoții bisericii de făcură bdenii (adică rugăciuni) și slușbe dumnezeești și-l blagosloviră toți, rugând pe Dumnezeu să-l poarte într'această cale cu sănătate și cu biruință asupra vrăjmașilor. Și când fu a treia zi, trecu munții. Ear deacă înțelease Sekil Mosi, el începu a se lăuda, zicând: «Ea să vedeți acum acel Român gros ce va să pață, numai să-mi întinz aripa ceastă dreaptă, numai de cât îl voi birui». Lucrurile ieșiră însă altfel decât crezuse fălosul Moise. După o primă biruință a lui Rați, la *Cârstian*, se ajunse la lupta decisivă, în marginea Brașovului, lângă «moara» — adică fabrica — de hârtie, în ziua de 17 Iulie 1603. Ostașii lui Radu atacară tabăra Ungurilor, sfărâmară carele legate unele de altele care o apărau și pătrunseră înăuntru. A fost un măcel grozav: peste 4000 de dușmani căzură, 32 de steaguri fură luate, Moise Secuiul, pe când fugea, fu lovit de un glonț și Gheorghe Rați îi tăie capul. Turcii și Tătarii care ajutaseră pe cel învins, văzând dezastrul, se retraseră oprindu-se tocmai la Timișoara.

Radu nu îndrăzni să ocupe Ardealul așa cum făcuse Mihai, după Șălimbăr; era mulțumit să i se dea numai scaunele săcuiești. Dar trimisul împăratului nu-i aduse decât confirmarea în domnia Țării Românești și un steag. Oștile muntene trecură deci îndărăt munții; aci, ele avură mai multe ciocniri cu Tătarii care năvăliseră din nou prin șapte locuri. arzând și Craiova. Pentru a curma odată aceste prădăciuni care amenințau să pustiască țara — ele s'au repetat și în 1604 — Radu trebui să facă o înțelegere cu Hanul,

www.dacoromanica.ro

plătindu-i o sumă de 15.000 galbeni anual. Nu avea încotro: ţara era sleită, locuitorii fugiţi, iar Imperialii departe şi greoi în mişcări. Din aceleaşi motive, făcu Radu pace şi cu Turcii. La 23 Noemvrie 1604. judele Sibiului anunţa această veste Bistriţenilor şi adăoga că domnul aşteaptă caftanul trimis de Sultan. Iar într'un act din 28 Ianuarie (7 Fevruarie stil nou!) 1606, Radul Şerban, dăruind lui Costea Chehaia satul Glupavii, cu tot hotarul şi cu toţi vecinii, spune că face aceasta «pentru dreapta şi credincioasa slujbă, cu care au slujit Domniei Mele şi ţării Domniei mele pe lângă cinstitul Impărat la Ţarigrad de a închinat ţara cinstitului Impărat şi au făcut pace ţării întregi şi tuturor sărmanilor domnii mele».

Relaţiile cu Ştefan Bocskay. Războiul cu Gabriel Báthory. În Ardeal, după moartea lui Moise Szekely, urmară frământări până când izbuti să ia puterea nemeşul *Ştefan Bocskay*, născut la Cluj, în 1557, şi unchiu, după mamă, lui Sigismund Báthory. El fu proclamat în 1604 principe al Transilvaniei de către refugiaţii de pe teritoriul turcesc; marele vizir îl recunoscu la 19 Noemvrie al aceluiaşi an, Secuii, prin dieta din Miercurea Mureşului, la 21 Fevruarie 1605, iar dieta ţării la 8 Mai, la Târgul Mureşului.

Radu Şerban a avut, la început, relaţii încordate cu Bocskay, deoarece acesta, pe deoparte sprijinea pe Movileşti, pe de altă parte era împotriva Imperialilor. Mai pe urmă însă, raporturile se îndulcesc şi se ajunge chiar la încheierea unui tratat de amiciţie şi alianţă, la 5 August 1605. Lui Radu i se asigură — prin acest tratat — şi un adăpost în Ardeal în caz de primejdie. Un şi mai mare succes pentru Bocskay este recunoaşterea împăratului Rudolf care renunţă în favoarea sa la stăpânirea Ardealului, ba îi dă şi comitatele Tokay, Bereg şi Ugocea (Iulie 1606). Indată după aceasta urmează tratatul de pace între Imperiali şi Turci, încheiat la *Zsitvatorok*, la 11 Noemvrie 1606, tot prin intermediul dibaciului principe al Transilvaniei. Se părea deci că va urma o eră de linişte pentru regiunile noastre, care avuseseră atâta de suferit în ultimii ani. Previziunea nu se îndeplini însă, deoarece Bocskay muri—se zice otrăvit—la 29 Decemvrie 1606, şi competiţiunile pentru tron reîncepură. Dieta convocată la Cluj alese la 11 Fevruarie 1607 ca principe al Transilvaniei pe bătrânul *Sigismund Rákoczy*. Candidaţi mai erau şi *Valentin Homonnay*,

www.dacoromanica.ro

ginerele lui Rákoczy, și *Gabriel Báthory*, nepotul lui Ștefan Báthory, fostul rege al Poloniei (vezi și vol. II, p. 334). Dar domnia lui Rákoczy dură puțin, numai până la 5 Martie 1608, când el se retrase, din cauza unei revolte a *haiducilor*, un corp de oaste ungar cu o organizare specială. De această revoltă se folosește *Gabriel Báthory* care e proclamat principe, la 7 Martie 1608. In vârstă de numai 19 ani, Gabriel impresiona prin frumusețea, puterea și dărnicia sa, era însă afemeiat și ambițios fără măsură. Primit cu simpatie și de țară și de stăpânitorii vecini, el sfârșește totuși, din cauza firii sale, prin a-și face pretutindeni dușmani și pierde, în scurt timp, și domnia și viața.

Radu Șerban are la început. relații bune cu noul principe: tratatul încheiat cu Bocskay este reînoit, la 31 Mai 1608; în Noemvrie același an, Gabriel Báthory încheie un tratat de alianță și cu domnul Moldovei, Constantin Movilă. Curând după aceasta însă, raporturile cu vecinii se strică. Imperialii sunt nemulțumiți și se hotărăsc să-l înlocuiască. In realizarea acestui plan, Radu Șerban, care păstrase bune legături cu Rudolf, putea să aibă rolul principal, așa cum se întâmplase și mai înainte, în cazul lui Moise Secuiul. *De fapt*, Radu nu făcu nici un act de ostilitate împotriva vecinului său din Ardeal. Dându-și seamă însă că lucrul era posibil, împins apoi și de trufia sa, care l făcea să se viseze stăpân al tuturor țărilor înconjurătoare, Gabriel Báthory hotărî să atace el pe Radu, pe neașteptate. Intr'adevăr, în mijlocul iernii, la 29 Decemvrie 1610, oastea sa porni din Țara Bârsei, prin Bran, asupra Munteniei. Trei mii de oameni desfundară, cu lopețile, drumul, de zăpadă, și armata trecu peste munți. Radu nepregătit, trebui să se retragă în grabă spre Moldova. Mama sa și o parte din bogății căzură în mâinile năvălitorilor; el însuși, dacă n'ar fi fost vestit, în ascuns, în ultima clipă, de un trimis al judelui sas din Brașov, *Mihail Weiss*, ar fi avut aceeași soartă. Soldații lui Gabriel Báthory făcură mari jafuri și neorândueli; bisericile fură profanate, casele arse, populația schingiuită și necinstită; a fost o groază și un prăpăd, deoarece oamenii fuseseră surprinși în sate de sărbători; nu putuseră fugi, după obiceiu, în codrii, mai ales că era iarnă grea.

Mitropolitul Matei al Mirelor, aflător în acea vreme în mănăstirea Bistrița, descrie astfel cele întâmplate: «...Câte tică-

www.dacoromanica.ro

loşii şi vărsări de sânge şi profanări de biserici şi jafuri de mănăstiri [s'au făcut], nu se pot spune cu deamănuntul, multe fiind şi mai presus de orice măsură; căci, fiind neamul acesta neomenos, cu neomenie şi mare cruzime se purta cu cei ce-i avea în mână; prădau, ardeau, chinuiau, puneau cărbuni pe pântecele oamenilor, scoteau ochii, tăiau mânile, jupuiau pieile de pe genunchi... Şi mai ales se aprindea mânia lor împotriva monahilor şi preoţilor pe care, cu multe chinuri şi încercări, îi ucideau. Iar desfrânări şi lucruri ruşinoase se făceau multe...Şi năvălind ca hoţii în mănăstirea noastră, furând toate giuvaerurile câte le căpătase şi sfărămând mormintele domnilor şi stricând lespezile bisericii, crezând să afle bogăţie de aur, puindu-şi numele de furi de lucruri sfinte şi scormonitori de morminte, s'au întors... Au sfărâmat şi mitropolia dela Argeş, cea foarte scumpă, şi toate sfintele mănăstiri şi mănăstirile de călugăriţe şi bisericile le-au distrus ».

Gabriel Báthory intră în Târgovişte la 26 Ianuarie 1611 şi îşi luă titlul de « Principe, din mila lui Dumnezeu, al Transilvaniei şi Valahiei Transalpine ». Trimise apoi la Stambul un sol cerând domnia Munteniei pentru sine şi explicând expediţia sa prin aceia că Radu ar fi voit să-l răstoarne, de comun acord cu unii pribegi din Polonia. De aceea, el i-a luat înainte. Turcii nu încuviinţară însă cererea şi numiră ca domn al Ţării Româneşti pe Radu Mihnea, pretendentul din 1601—2. Báthory trebui să se retragă ; la 16 Martie el era înapoi la Braşov, la 22, noul domn intra în Târgovişte.

Intre timp, Radu Şerban, încheiase, în Moldova, la Roman, împreună cu Constantin Movilă, un tratat cu Imperialii (20 Fevruarie 1611). O nouă oaste trebuia să restabilească în tron pe domnul fugar şi să pedepsească pe Báthory. La începutul lui Mai, această oaste, cuprinzând şi Moldoveni, Cazaci şi Poloni, intră în Ţara Românească şi sili pe Radu Mihnea să se retragă, fără luptă, la Giurgiu. Târgovişteа primi cu bucurie pe fostul domn; îndată după aceea, armata porni împotriva lui Báthory. Carpaţii fură trecuţi nu prin trecătorile obişnuite, ci pe poteci, între Bran şi Timiş; la 7 Iulie, oastea era lângă Braşov. Gabriel Báthory, care nu se aşteptase la o sosire atât de rapidă, avea forţe mai numeroase decât acelea ale lui Radu Şerban. Lupta s'a

www.dacoromanica.ro

dat pe câmpia dintre oraş şi satul Sâmpietru, în acelaşi loc unde avusese loc şi lupta cu Székely. La început se părea că biruinţa va fi a lui Báthory: atacul călăreţilor lui silise trupele noastre să se retragă până în şanţurile cetăţii. Când însă se produse izbitura călărimii grele polone, care aşteptase, nevăzută, în dosul morii de hârtie, şi când Radu dădu un contra atac, trupele lui Báthory, în primul rând Săcuii, se debandară şi zvârliră armele. Mii de morţi rămaseră pe câmpul de luptă. A doua zi, domnul, însoţit de Saşii din Braşov, vizitând locul bătăliei şi văzând mulţimea celor căzuţi, spuse: « Dumnezeu din cer a dat aceasta; eu sunt prea slab pentru a o săvârşi ». Porunci apoi să se strângă trupurile şi deasupra lor ridică o movilă, aşezând şi o cruce frumoasă de lemn, cu inscripţie în limba română, arătând faptele. Gabriel Báthory scăpă cu fuga în Sibiu; din goană, îşi pierdu — aşa cum arată cronica Ţării Româneşti — « cuşma din cap » cea împodobită cu pene de vultur; platoşa şi-o împodobise cu o piele de tigru.

Dacă Radu Şerban, după această biruinţă, ar fi procedat repede, ca odinioară Mihai Viteazul, Ardealul ar fi fost al lui. El nu îndrăzni însă să atace *imediat* Sibiul; n'avea, de altfel, nici artileria de asediu necesară. Imperialii, greoi de ca obiceiu, lăsară să treacă timpul; armata lor, comandată de Forgách, făcu greşeala să se ocupe de alte cetăţi, în loc să termine cu Sibiul. Era totdeodată şi teama, din partea lor, ca nu cumva Radu Şerban să ocupe ţara şi s'o păstreze pentru el, cum se întâmplase cu Mihai. Intre timp, Báthory, ajutat de un fost căpitan al lui, Nagy, care trădă pe Imperiali, îşi refăcu o oaste; nobilimea ne voi să ajute pe Forgách iar Turcii, după ce aşezară din nou pe Radu Mihnea în scaun, pătrunseră, prin pasul Buzăului, la 15 Septemvrie, în Ardeal. In asemenea împrejurări, Radu Şerban şi Imperialii trebuiră să se retragă. Trecând îndărăt Carpaţii pela Rucăr, ei luară drumul Moldovei, hărţuiţi necontenit de Tătari, care izbutiră, într'o luptă la *Bacău*, să sfarăme cavaleria polonă. Cu greu se atinse Suceava; de aci, Radu îşi luă familia şi ce-i mai rămăsese din vistierie şi trecu în Polonia, iar după aceea în Austria, la Viena (Decemvrie 1611). Forgách se retrase prin Câmpulung, Cârlibaba, Maramureş în Ungaria superioară; abia un sfert din oastea iniţială ajunse acasă.

www.dacoromanica.ro

Pribegia şi moartea sa. Radu Şerban şi-a sfârşit viaţa între străini, la Viena. El a intervenit, e drept, în mai multe rânduri, pe lângă împărat, în 1612, 1614, 1616, ca să fie ajutat să-şi reia tronul, dar fără să izbutească a determina o expediţie. O încercare pe care o face, cu mijloace proprii, în vara anului 1616, se isprăveşte printr'o înfrângere, oastea sa fiind bătută rău de Skender Paşa, la hotarul de miazănoapte al Moldovei (pe acolo voia să coboare spre Ţara Românească, deoarece prin Ardeal era cu neputinţă, Principele Gabriel Bethlen interzicând trecerea).

În 1614 şi 1617, găsim pe Radu locuind în oraşul *Tirnavia*, în 1619 în oraşul *Modor*, amândouă sub stăpânirea împăratului. În 1620 e din nou la Viena. Avea greutăţi băneşti, pensia de 200 de florini lunar pe care i-o servea cămara imperială, achitându-i-se neregulat şi, de obicei, cu întârziere.

A murit la Viena, se pare în ziua de 13 Martie 1620. O scrisoare din acest oraş, cu data 14 Martie anunţă decesul. A fost îngropat în ziua de 16, în biserica Sf. Ştefan, rezervată marilor personalităţi, ceea ce arată prestigiul de care se bucura la Curte domnul pribeag. Ni s'a păstrat testamentul său, scris în *româneşte*, la 28 Fevruarie 1620, în prezenţa Mitropolitului Dionisie Ralli Paleologul şi a mai multor martori.

Ctitoriile şi familia lui Radu Şerban. Pe când era boier, la leat 7097 — deci 1588 sau 1589 — a refăcut Radu Şerban mănăstirea *Comana*, ctitoria lui Vlad Ţepeş (vezi şi vol. II, ed. IV, p. 50). Aci au fost reînhumate, la finele lui Noemvrie sau în Decemvrie 1640, rămăşiţele sale pământeşti, aduse dela Viena; mai târziu, în 1667, Noemvrie 13, ele au fost aşezate în aceeaşi groapă cu ale lui Drăghici Cantacuzino, nepotul său de fiică, şi cu ale lui Constantin, fiul lui Drăghici. O altă ctitorie a lui Radu Şerban a fost biserica din *Coeni* (Vlaşca), refăcută în 1671 de fiică-sa Ilinca şi de feciorii ei. La Muntele Athos, el dărui mănăstirii *Xenofon*, prin hrisovul din 3 August 1607, nouă mii de aspri şi moşiile Raţca şi Siliştea (vezi şi harta Nr. 6).

Radu a fost căsătorit cu *Elena*, fiica lui Udrişte vistierul din Mărgineni, şi a avut cu ea trei copii, două fete şi un băiat. Fata cea mai mare, *Anca*, s'a măritat la 10 Iulie 1618 cu *Nicolae Pătraşcu*, fiul lui Mihai Viteazul; Împăratul îi dă ca dar de nuntă un pahar de argint în valoare de 200 de florini. Fata cealaltă,

www.dacoromanica.ro

Ilinca, născută la Suceava, când maică-sa a trebuit să fugă în faţa oştilor lui Gabriel Báthory, s'a căsătorit cu *Constantin Cantacuzino postelnicul*; unul din copiii ei, *Şerban*, va ajunge domn al Ţării Româneşti, în 1678. Băiatul lui Radu Şerban e numit, într'un hrisov din 1615, dela Radu Mihnea, *Io Basarab voevod*; a fost căsătorit cu *Arghira* şi a avut un fiu *Alexandru*. A murit de tânăr şi a fost îngropat la mitropolia din Târgovişte; pentru odihna sufletului lui, bunică-sa, doamna Maria, dă mitropoliei satul Şerbăneşti.

In afară de copiii legitimi, Radu a mai avut, cu o văduvă, «Elina, fata popei Costandin din oraş din Bucureşti», stabilită în satul Tântava, şi doi nelegitimi, pe *Constantin*, care va ajunge, în 1654, după Matei Basarab, domn, şi pe *Alexandra*. Poate tot fiu nelegitim al lui Radu să fie şi acel «Neagul voevod snă (adică fiul!) răposatul Basarab voevod» care se afla la Ţarigrad în Aprilie 1633, urmărind tronul Moldovei.

Radu Şerban e una din figurile însemnate ale istoriei noastre. Fără să poată ajunge la înălţimea marelui său predecesor, el are totuşi unele însuşiri care amintesc pe acesta. Contemporanii l-au preţuit. *Mihail Weiss*, judele Braşovului, îl arată ca fiind «foarte priceput în meşteşugul războiului» iar mitropolitul *Matei al Mirelor*, care se bucurase de protecţia şi dărnicia domnului, îi face portretul următor: «Şerban era om mintos, viteaz, bun, blând şi plin de omenie; săraci şi străini, toţi aflau loc în inima lui; ţara o guverna bine».

BIBLIOGRAFIE

Luptele pentru tron. Simion Movilă: 1. N. C. BEJENARU, *Domniea lui Simion Movilă în Muntenia*, în *Revista Critică*, III (1929), p. 173—188; 2. TH. HOLBAN, *Contribuţii la istoria Domniei munteneşti a lui Simion Movilă*, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 147—154; 3. DIMITRIE CIUREA, *Domnia munteană a lui Simion Vodă Movilă*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iaşi, 1940, p. 113—132.

Radu Şerban: 4. JULIUS TEUTSCH, *Das Massengrab aus der Schlacht zwischen dem Fürsten G. Báthori und dem Woiwoden der Walachei Radul Scherban, den 9. Juli im Jahre 1611*, în *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, XXIV (1901), p. 1—3; 5. N. IORGA, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul dela 1601 la 1699*, în *Studii şi Doc.*, IV .Bucureşti, 1902, p. I—CCCXV; 6. ILIE NICOLESCU, *Din descendenţa «Cra-*

www.dacoromanica.ro

ioveştilor», în *Rev. Ist. Arh. Fil.*, V (1903), p. 200—212; 7. GEN. P. V. NĂSTUREL, *Radu Şerban Basarab şi Matei Basarab. Schiţe genealogice*, în *Literatura şi Arta Română*, XI (1907), p. 373—382, 461—474 şi 557—573; 8. AL. LAPEDATU, *Mânăstirea Comana, I. Note istorice*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, I (1908), p. 9—22; 9. AL. LAPEDATU, *Din zilele de cădere ale lui Mihai Viteazul, XVI Naraţiuni istorice (18 Sept. 1600—17 Iul. 1603)*, Bucureşti, 1909, 173 p. în 8°; 10. GENERAL P. V. NĂSTUREL, *Luptele dela Ogretin şi Teişani din zilele de 13 şi 14 Septemvrie 1602 (7111)*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 845—864; 11. N. IORGA, *Un biruitor: Radu Vodă Şerban*, Vălenii-de-Munte, 1911, 39 p. în 8°; 12. D. TRAJANESCU, *Schitul Stăneşti (Vâlcea)*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, IV (1911), p. 13—23; 13. V. MOTOGNA, *Războaiele lui Radu Şerban (1602—1611)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. VI (1927), p. 241—321 (lucrare esenţială); 14. N. IORGA, *Istoria armatei româneşti*, ed. II a, vol. II, Bucureşti, 1930, 256 p. în 8°; 15. N. IORGA, *Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu Şerban*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 93—105; 16. IOAN C. FILITTI, *Despre doi candidaţi la domnie din prima jumătate a sec. XVII-lea, Mihai Cămăraşul (1602—3, 1611) şi Neagu Vodă (1633—4)*, în *Cercetări şi documente privitoare la istoria Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, p. 17—19.

www.dacoromanica.ro

MOVILEȘTII ȘI ȘTEFAN TOMȘA

« Stătut-au la mare amestecătură și zarvă scaunul țării după moartea lui Simeon Vodă; că erau feciorii Eremiei Vodă trei... eară a lui Simeon erau feciori cinci... Deci se împerechiară boierii și cu dânșii, și țara în două părți: o parte ținea cu casa Ieremiei Vodă, eară altă parte cu casa lui Simeon Vodă ».

(Letopisețul lui Miron Costin).

Simion Movilă. Lui Ieremia Movilă îi urmă pe tron fratele său Simion (10 Iulie 1606). Potrivit « uricelor » adică privilegiilor pe care Ieremia le obținuse dela Poartă, ar fi trebuit să-i urmeze feciorii săi; aceștia erau însă nevârstnici: cel mai mare, *Constantin*, avea, după mărturia unui contemporan, 8 sau 9 ani. Turcii dădură deci domnia lui Simion care, pe lângă daruri bogate, le trimise, îndată după învestitură, și tributul: 32.000 de scuzi, opt cai de trăsură și diferite blănuri între care și de zibelină.

Sub raportul politicii externe, nu-i de mirare deci că Simion se arată deplin supus sultanului; cu Polonii în schimb, relațiile erau reci, deoarece aceștia susțineau pe fiii lui Ieremia. De altfel, domnia sa fu scurtă: un an și ceva peste două luni. La 24 Septemvrie 1607, domnul murea, după unii otrăvit și anume chiar de cumnată-sa, doamna Elisaveta a lui Ieremia Vodă. Un raport venețian din Constantinopol afirmă că vinovați de această crimă ar fi boierii țării cari nu iubeau pe domn « din pricina cruzimii sale ». Se poate însă ca să fi fost și o moarte naturală, deoarece Simion, în momentul suirii pe tron, era, cum spune cronica, « om mare de zile, sosit la bătrânețe ». Mormântul său se află la mânăstirea Sucevița; o foarte frumoasă lespede, de marmură

www.dacoromanica.ro

sculptată, a fost așezată deasupra de fiul său Gavril, în 1620, Martie 15 25 (vezi și fig. 3).

Fig. 3. — Acoperământul de mormânt al lui Simion Movilă, la mănăstirea Sucevița. Inscripția e în limba slavă.

Simion s'a căsătorit cu o catolică, *Margareta* sau *Marghita* care, după măritiș, și-a schimbat numele în *Melania*; așa i se spune în inscripțiile de pe mormântul unuia din fii și mormântul soțului ei. Au avut șapte copii, șase băeți: *Pavel*, mort la 24 Mai (stil vechiu) 1607, *Mihail*, *Gavril*, *Petru*, *Moise*, *Ioan* și o fată: *Teodosia*, moartă în 1596. Mihail și Moise au domnit în Moldova, Gavriil în Țara Românească, iar Petru a ajuns mitropolit al Chievului, una din figurile cele mai de seamă ale ortodoxiei.

Mihail Movilă și Constantin Movilă. Urmează, în istoria Mol-

www.dacoromanica.ro

dovei, după moartea lui Simion, o epocă de lupte pentru domnie, de « mare amestecătură şi zarvă » cum spune Miron Costin, epocă ce aminteşte întru câtva aceea a urmaşilor lui Alexandru cel Bun. In urma lui Ieremia Movilă, rămăseseră trei feciori, toţi minori; în urma lui Simion, cinci, de asemenea minori; cele două văduve, Elisaveta şi Marghita, femei aprige şi ambiţioase amândouă, voiau să asigure tronul fiecare copiilor ei. Se formară deci două partide, o seamă dintre boieri, ţinând cu feciorii lui Ieremia, altă seamă cu aceia ai lui Simion. Elisaveta avea sprijin şi dela Poloni, deoarece măritase pe una din fetele ei cu nobilul Ştefan Potocki, iar pe alta cu nobilul Wiszniewiecki.

După moartea lui Simion luă tronul *Mihail* sau *Mihăilaş*, fiul său cel mai mare. Foarte curând însă, la sfârşitul lui Septemvrie sau începutul lui Octomvrie, *Constantin*, fiul cel mai mare al lui Ieremia, se întoarse şi goni pe Mihăilaş. Dar tot în Octomvrie, acesta (de fapt, mama sa şi boierii care-i sprijineau) reveni şi sili pe văru-său să plece « cu fuga » din Iaşi; o sumă de care boiereşti fură ajunse şi « jăcuite » la satul *Mălăeşti*, în timpul retragerii precipitate (vezi şi harta Nr. 2). La 16 Noemvrie 1607, Mihăilaş făcea o danie mănăstirii Galata. O lună după aceea, Constantin, ajutat de cumnaţii săi poloni şi de un detaşament de Cazaci, se reîntorcea şi bătea pe Mihăilaş la *Ştefăneşti* (16 sau 19 Decemvrie), silindu-l să se refugieze în Ţara Românească, la Radu Şerban. Aci, el muri după puţin timp, (27 Decemvrie stil vechiu 1607) şi fu îngropat la mănăstirea Dealului, unde se vede şi astăzi piatra lui de mormânt; avea numai 16 ani şi jumătate.

Constantin Movilă a domnit dela 16 (sau 19) Decemvrie 1607 până la 20 Noemvrie 1611, sub tutela mamei sale, Elisaveta.

Fapte deosebite nu sunt de relevat sub raportul intern. Miron Costin, în letopiseţul său, referindu-se la această domnie, spune că « după socoteala tinereţilor », Constantin Vodă « n'au păzit datoria sa deplin către împărăţie. Ce... dintâiaşi dată birul anului dintâi nu l-au plinit; şi aşa, scârbindu-se împărăţia, au mazilit pe Constantin Vodă şi au dat domnia lui Ştefan Vodă Tomşa ». Explicaţia mazilirii e însă mai complexă decât o prezintă cronicarul. A contribuit la aceasta şi sprijinul pe care Constantin l-a dat lui Radu Şerban, după năvălirea lui Gabriel Báthory în Ţara Românească. Cu acest prilej, el încheie chiar şi un

www.dacoromanica.ro

tratat de alianţă cu Imperialii (vezi mai sus, p. 8), fapt care de sigur a ajuns la cunoştinţa Porţii. Pe de altă parte, legăturile strânse cu Polonii, tocmai într'o vreme când relaţiile dintre aceştia şi Turci merg înăsprindu-se, n'au fost nici ele de natură să-i consolideze tronul. Aşa se face că Sultanul hotărăşte înlocuirea şi numeşte ca domn al Moldovei pe Ştefan Tomşa (20 Noemvrie 1611).

Ştefan Tomşa. Acesta se dădea drept fiu al voevodului Tomşa, cel care înlăturase pe Despot şi isprăvise tăiat de Leşi la Lwów, în Mai 1564 (vezi vol. II, 199—200); filiaţia e însă nesigură. Dacă, într'adevăr a fost fiul lui Tomşa, atunci n'a putut fi decât fiu nelegitim. Miron Costin îl arată «direpţ Moldovean... din sat din *Oteşti*, de pe valea Răcătăului, din ţinutul Putnei»; un document, mult posterior însă, de pe vremea lui Constantin Mavrocordat, adaogă ştirea, transmisă prin tradiţie locală, că «fiind Ştefan Vodă Tomşa copil mic şi sărac... au învăţat carte aicea în sat în *Rădăşani* şi miluindu-l Dumnezeu cu domnie, au venit aicea la Rădăşăni şi... au făcut biserică şi jăluind oamenii că li-i locul strâmt şi n'au unde se hrăni, le-au dat ş'o bucată de loc din hotarul târgului Băii».

Tomşa a avut o tinereţe aventuroasă. Bun ostaş, el a luptat ca mercenar prin multe părţi, ajungând până în Pirinei, unde a luat parte la asediul cetăţii Jaca, şi în Asia, unde s'a luptat în armata turcă împotriva Persanilor. Înainte de a i se da domnia, era la Stambul, în slujba ţării, pe lângă capuchehaiele adică reprezentanţii diplomatici ai Moldovei.

In vara anului următor, 1612, Constantin Movilă, veni să-şi reia tronul; oastea lui, alcătuită din Poloni, Cazaci, şi oameni de ţară, era comandată de cumnatul Potocki. Tomşa avea şi ceva ajutor dela Tătari. Lupta s'a dat pe şesul din faţa Popricanilor aproape de Prut la locul numit *Cornul lui Sas* (19 Iulie 1612). «Intr'acel loc — spune Miron Costin — au făcut oştile lui Ştefan Vodă şi Tătarii năvală asupra Leşilor; şi n'au ţinut războiul nimic ă Leşii, de nice tunurile n'au apucat odată să sloboadă». Atât Constantin cât şi cumnatu-său Potocki căzură prizonieri: cel dintâi fu luat de un Tătar şi, pe când era trecut peste Nipru, într'o luntre mică, se înecă; cel de al doilea stătu închis mai multă vreme la Stambul. O sumă dintre boierii cari ţineau de casa lui Ieremia şi

www.dacoromanica.ro

veniseră cu oastea căzură şi ei prinşi; fiind duşi în faţa lui Tomşa, acesta puse să-i taie. Au pierit atunci Vasile Stroici logofătul, din vechia şi vestita familie a Stroicilor, Balica hatmanul, ctitorul mănăstirei Frumoasa, Chiriţă postelnicul Paleologul, a cărui soţie era rudă cu Constantin Movilă, Miron stolnicul şi alţii, treizeci şi doi la număr cu toţii. « Eară pre Vasile Stroici — povesteşte Miron Costin — îl ertase Ştefan Tomşa; numai învăţase pre Nicoriţă armaşul să-l ducă să vadă peirea celorlalţi, ca să-i hie grije mai pe urmă de moarte. Că era om tânăr Stroici, şi din casă mai vechiu şi cinsteş decât toate casele în ţară. Ce, zilele lui cele sfârşite, cum zice cuvântul, văzând că merge la peire, şi nu-i spusese armaşul povestea, s'au apucat de sabia unui daraban să moară cu răscumpărare, că era om de firea lui inimos. Ce îndată l-au împresurat darabanii şi n'au apucat să scoată sabia, care lucru dacă au spus armaşul lui Ştefan Vodă, îndată au pus de l-au omorît şi pe dânsul, răcnind Ştefan Vodă: « Ai, câinele; au vrut să moară cu soţi ». Şi pre câţi îi aducea, pe toţi îi omora ».

Tomşa avea dreptul să-i omoare, deoarece se ridicaseră împotriva domniei. Dar şi de felul său, el nu putea mistui pe boieri, în genere; se purta aspru cu ei, fiindcă aşa cum arată Mitropolitul contemporan Matei al Mirelor, « aceştia erau nedrepţi faţă de sărăcime ». Miron Costin povesteşte de călăul lui Tomşa « un ţigan... gros şi mare de trup » care de multe ori striga domnului, arătând la boieri: « Doamne, s'au îngrăşat berbecii, buni sunt de junghiat? Ştefan Vodă, la aceste cuvinte, râdea şi dăruia bani ţiganului ».

Astfel stând lucrurile, nu sunt de mirare cele ce s'au întâmplat în toamna anului 1615 (sfârşitul lui Septemvrie, începutul lui Octomvrie), când boierii s'au ridicat asupra lui Tomşa şi i-au cerut să părăsească domnia. Răsculaţii atrăseseră de partea lor şi pe slujitori adică armata de ţară; Tomşa avea pe dărăbanii unguri, cărora le dădu solda înainte; strigă şi târgul în leafă adică angajă pe târgoveţii cari voiau să lupte contra plată; îi mai veniră în ajutor şi nişte steaguri de călăraşi din Ţara de Jos care tocmai sosiseră « la căutare » adică pentru a fi inspectaţi. Lupta s'a dat în marginea Iaşilor « deasupra fântânii lui Păcurar » şi boierii răsvrătiţi fură învinşi. Mulţi dintre ei căzură în mâna

www.dacoromanica.ro

domnului, între alţii Bărboi vornicul şi feciorul său; primul fu tras în ţeapă chiar pe locul bătăliei, cel de al doilea fu spânzurat în faţa casei părinteşti; în total pieriră atunci, după o scrisoare a cancelarului ardelean Simon Péchy, din 2 Noemvrie 1615, *şaptezeci şi doi de boieri*, ale căror capete fură umplute cu paie. Alţi trei mari boieri, Beldiman logofătul, Sturdza hatmanul şi Boul vistiernicul, care izbutiseră, după luptă, să fugă în Ţara Românească, fură prinşi din ordinul marelui vizir, prieten cu Tomşa, şi trimişi în obezi acestuia; numărul celor tăiaţi se ridică deci la şaptezeci şi cinci.

Dar abia se isprăvi răscoala şi o altă primejdie ameninţă pe Tomşa. Doamna Elisabeta, vrând să aşeze în scaunul Moldovei pe cel de al doilea fiu al ei, pe Alexandru, porni cu armată spre Iaşi. Comandant era ginerele ei Wiszniewiecki; un viitor ginere, tot leah, Korecki, se afla şi el printre căpetenii. Lupta se dădu la satul *Tătăreni*, în ziua de 12 [22 Noemvrie 1615, începând dis-de-dimineaţă. Artileria lui Tomşa bătu prea departe, comandantul ei trădând pe domn. Călărimea nu putu rezista şi se împrăştie; dărăbanii, rămaşi singuri, se retraseră la o râpă, deasupra Tăuteştilor, apărându-se. Erau un corp de elită, căruia Tomşa îi dăduse o deosebită atenţie. Polonii le cerură să se predea, făgăduindu-le viaţa. Dar după ce dărăbanii — încrezându-se în cuvântul dat — depuseră armele, fură tăiaţi până la unul. Tomşa trebui să se retragă spre miazăzi; înfrânt a doua oară, în apropierea Tecuciului, la 24 Ianuarie 1616, el trecu în Ţara Românească; de aci, partizanii săi făcuseră incursiuni repetate, ajungând până la Bârlad şi chiar la Vaslui. Domn în Moldova rămase Alexandru Movilă.

Alexandru Movilă. Stăpânirea acestuia dură puţin, niciun an de zile (22 Noemvrie 1615 — 2 August 1616). Din punct de vedere intern, treburile le purtau boierii din divan, în fruntea cărora sta vornicul Nistor Ureche. Sub raportul extern, era necontenita ameninţare din partea lui Tomşa; Leşii trebuiră să respingă incursiunile repetate ale oamenilor acestuia. Turcii socotiră însă că o asemenea stare de turburare şi nesiguranţă nu mai putea fi tolerată şi recurseră la o măsură radicală: numiră ca domn al Moldovei pe Radu Mihnea care domnea în Ţara Românească şi însărcinară pe Skender, paşa Silistrei, să-l instaleze în scaun, iar pe

www.dacoromanica.ro

Tomșa îl puseră în obezi și-l trimiseră la Stambul unde sosi în ziua de 1 August 1616.

Peste două zile avea loc lupta între armata turcească și mica oaste a lui Alexandru Movilă. Wiszniewiecki murise între timp, se zice otrăvit, așa încât comanda trecuse asupra lui Korecki. Acesta avea numai vreo 600 de ostași, restul plecase în Polonia. In schimb, Skender Pașa dispunea de forțe însemnate, la care se mai adăogară și ajutoare ardelene. Normal ar fi fost ca Alexandru Korecki și Doamna Elisaveta să se retragă din timp; mândria împiedecă însă pe fălosul comandant leah s'o facă. Când se hotărî, în sfârșit, era prea târziu: Turcii îi ajunseră cu o seamă de «oaste sprintenă» la *Dracșani*, în ținutul Hârlăului și, după o scurtă luptă, îi luară prinși mai pe toți (3 August 1616) .Pe boieri îi răscumpără Radu Mihnea. «Eară Doamna — povestește Miron Costin — la mare ocară au sosit; de care singură au mărturisit cătră boieri: trecând cu carul, au văzut pe boieri și lăcrămând au zis: Boieri, boieri, rușinatu-m'au păgânul!» Inainte de a porni spre Stambul unde își sfârși zilele în haremul unui Agă, Doamna Elisaveta își tăie părul și-l trimise mănăstirii Sucevița, ctitoria soțului ei; și astăzi, el poate fi văzut acolo, într'o cutie sferică de argint, atârnată sub policandru. Korecki a ieșit după câtva timp din robie «cu multă cheltuială»; Alexandru și fratele său mai mic Bogdan au fost duși la Stambul; ultimul a rămas pentru totdeauna între Turci, s'a făcut chiar mahomedan, căpătând, în schimb, demnitatea de capigibașe.

«La această ocară — încheie Miron Costin — au sosit casa lui Ieremia Vodă; și poate hi pentru răutățile < doamnei Elisaveta >, că era o femeie răpitoare, precum spun, și de vreme ce și pre cumnatu-său, pre Simeon Vodă ea l-au otrăvit (de va fi așa), și de frica lui Dumnezeu depăratată».

BIBLIOGRAFIE

I. **Simion Movilă:** 1. N. IORGA, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXII (1909—1910), p. 1019—1078; 2. SEVER, ZOTTA, *Principii României descendenți din Movilești*, în *Arhiva Genealogică* II (1903), p. 101—110.

II. **Mihail Movilă:** 3. AL. LAPEDATU, *O nouă naratiune a luptelor dintre Movilești, 1606—7*, în *Conv. Lit.*, XL (1906), p. 1143—1146; 4. VASILE

www.dacoromanica.ro

LUNGU, *Mihăilaș Vodă Movilă și Moldova, în anul 1607*, în *Cercet. Ist.*, VIII—IX (1932—3), p. 89—103.

III. **Constantin Movilă:** 5. VIRGINIA VASILIU, *Il principato moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în *Diplomatarium Italicum*, II, Roma, 1930, p. 1—71. .

IV. **Ștefan Tomșa:** 6. GHEORGHE I. BRĂTIANU, *O oaste moldovenească acum trei veacuri. Răscoala boerimii împotriva lui Ștefan Tomșa*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 54—79; 7. VICTOR MOTOGNA, *Domnia întâia a lui Ștefan Tomșa după izvoarele ungurești*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 78—88; 8. N. BEJENARU, *Ștefan Tomșa II (1611—1616 și 1621—1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, 1926, 92 p. în 8°; 9. I. MOGA, *Documente privitoare la domnia lui Constantin Movilă*, în *Anuar. Ist. Cluj*, IV (1926—1927), p. 391—417; 10. AUREL H. GOLIMAS, *Lupta decisivă dela Tătăreni și capitularea darabanilor deasupra Tăuteștilor, 22 Noemvrie 1615*, Iași, 1935, 30 p. în 16°.

V. **Alexandru Movilă:** 11. IULIU PEKSA, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615—16*, în *Rev. Ist.*, XIV (1928), p. 46—53; 12. MARYA KASTERSKA, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XIII (1936), p. 69—77.

www.dacoromanica.ro

CREŞTEREA INFLUENŢEI GRECEŞTI: RADU MIHNEA ŞI URMAŞII SĂI PÂNĂ LA MATEI BASARAB. MIŞCĂRILE IMPOTRIVA GRECILOR

«...Aflatu-s'au şi s'au adevărat cum toate nevoile şi sărăcia ţării se încep dela Grecii streini, carii amestecă domniile şi vând ţara fără milă... şi dacă vin aici în ţară, ei nu socotesc să umble după obiceiul ţării, ci strică toate lucrurile bune, şi adaugă legi rele şi asuprite».

(Aşezământul lui Leon Vodă, 1631).

Radu Mihnea. Radu Mihnea era fiul lui Mihnea Turcitul (vezi vol. II, ed. IV, p. 233). Copil fiind, a stat câtăva vreme la mănăstirea *Iviron* dela Sfântul Munte, apoi timp mai îndelungat la *Veneţia* şi la *Padova* unde a învăţat carte. După încercările nereuşite din 1601—1602, el izbuti să ocupe scaunul Munteniei în 1611: numit în Ianuarie, intră la 22 Martie în Târgovişte. Silit apoi, în Maiu, să se retragă pentru scurt timp în faţa lui Radu Şerban care scobora cu oaste din Moldova, el reluă domnia la 29 Septemvrie 1611 şi o păstră până la 3 August 1616 (vezi şi fig. 4).

Începuturile stăpânirii lui fură grele. Boierii nu vedeau cu ochi buni pe «acest Domn turc» cum spun ei într'o mişcătoare scrisoare adresată pribeagului Radu Şerban. «In ţară noastră — adaogă dânşii — acum strigă hogea, că-şi ţine acest domn fraţii şi surorile în casă cu el şi sânt Turci... (Faptul era exact!). Şi robii cari au scăpat de prin catarge (adică din galere!) şi de printr'alte robii, măcar dela Mihai Vodă, domnul cine este în ţară el ‹îi› dă Turcilor şi alte multe nevoi care nu le-am scris». Să facă deci ştire Radu Şerban de toate acestea împăratului creştin şi să vie cu oastea să-i scape; ei aşteaptă cu credinţă «căci inima noastră nu se poate suferi cu păgânii».

www.dacoromanica.ro

Creşterea influenţei greceşti. Un alt motiv puternic de nemulţumire era faptul că domnul avea pe lângă sine *mulţi Greci* pe care îi numise în dregătorii, îndepărtând deci dela acestea pe boierii de ţară, băştinaşi. Şi mai înainte fuseseră dregători greci în Ţările noastre, îi constatăm încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru

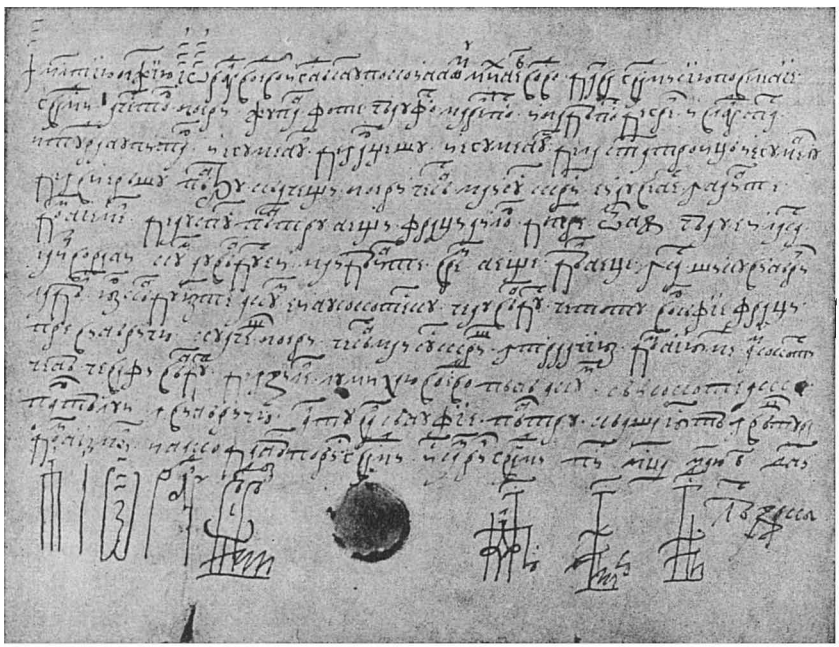

Fig. 4. — Carte domnească dela Radu Mihnea, în româneşte, având data 2 Mai 7122 (1614). Începutul şi sfârşitul sunt în limba slavă.

cel Bun. În pamfletul bizantin «Coborîrea lui Mazaris în Iad», scris pe la 1415, se vorbeşte de un oarecare Πῶλος ἀργυρός (adică Arghiropol) care, slujind la curtea voevodului Valahiei, s'a îmbogăţit în scurt timp, ceea ce a decis şi pe alţii să se ducă acolo, în acelaşi scop. Logofătul *Filos* al lui Mircea cel Bătrân, judecând după nume, era, foarte probabil, grec. Tot aşa *Sarandino* logofătul pomenit în documentele anilor 1430—1431, tot aşa *Kirakola*, vistiernicul şi vameşul lui Ştefan cel Mare. *Manoil Grecul* (грѣчинъ), un alt boier al lui Ştefan era sigur grec, după cum greci erau *Dumitru Chiriţă Paleologu*, ruda Movileştilor (vezi

www.dacoromanica.ro

mai sus, p. 17), *Iane* și *Andronic Cantacuzino*, din timpul lui Mihai Viteazul.

Prezența dregătorilor de origine greacă se explică și prin numeroasele legături pe care le-au avut țările noastre cu lumea elenică sub raportul religios, economic și social. Primii mitropoliți ai Munteniei, *Iachint Critopol*, *Antim* (frate cu Iachint!) și *Hariton* au fost Greci; *Nifon*, reorganizatorul bisericii muntene, sub Radu cel Mare, era de același neam; în timpul lui Neagoe Basarab «ctitor mare a toată Sfetagora» adică a Muntelui Athos, numărul clericilor greci așezați în țară sporește; mulți din ei ajung egumeni în mănăstirile noastre. Cu vremea, și de sigur și sub influența acestora, unele din mânăstiri sunt închinate marilor mănăstiri sau lavre din Orientul creștin, adică așezate sub oblăduirea acestora. Prima mănăstire românească închinată e aceea din *Peri* (Maramureș), pe care ctitorii ei, Drag și Baliță, o așează în 1391 sub ascultarea patriarhiei din Constantinopol. În Muntenia, schitul *Stănești* din Vâlcea e închinat în 1577 de ctitorul său, patriarhiei de Alexandria; în 1588 mânăstirea *Bucovăț* de lângă Craiova, e închinată mănăstirii grecești Sf. Varlaam; în 1599, Mihai Viteazul închină ctitoria sa din București, mănăstirea *Mihai Vodă*, mănăstirii Simopetra dela Muntele Athos. Radu Mihnea face același lucru în 1615 cu ctitoria sa din Bucureşti pe care o pune sub ascultarea mănăstirii Iviron dela Sfântul Munte. Tot așa în Moldova: mănăstirea *Secul* e închinată de ctitorul ei, vornicul Nistor Ureche, mănăstirii Xeropotam dela Athos; tot de aceasta ascultă și mănăstirea *Sf. Paraschiva* din Iași, în timp ce *Golia* ascultă, începând dela 1606, de mănăstirea Vatoped (tot la Athos), iar *Galata*, dela 1618, de Sfântul Mormânt (vezi și harta nr. 6)

Sub raportul economic, legăturile sunt străvechi, din vremea cetăților grecești și se mențin în tot cursul evului mediu. În porturile și orașele noastre erau o sumă de negustori greci cari aduceau mărfuri străine, în special din răsărit «de peste mare», și exportau produsele locale. După căderea Constantinopolului, ei devin marii furnizori ai imperiului turcesc, ei procură mierea, ceara, oile, seul, lemnele, sarea și celelalte produse necesare. Foarte multe din aceste produse, le iau dela noi, din țările noastre, care și capătă numele de «chelerul» adică locul de aprovizionare sau

www.dacoromanica.ro

cămara împărăţiei. În secolul al XVI-lea, negustorii greci sunt foarte numeroşi, atât în Muntenia cât şi în Moldova. Cercetând o listă moldovenească privitoare la goştina, adică dijma din oi, datată 12/22 Mai 1591, constatăm că marea majoritate a *gelepilor* adică a negustorilor cari strângeau această dijmă, în vederea exportului la Constantinopol, sunt greci. Întâlnim nume ca Lampos Katzikis, Tamiris Stanos, Teodor Speriliotis, Gherocharitos, Rhizos Kloneis, Andrei Vranas, Timos Turbantianos, Ioan Matzarakis, Teodor Uranitis, Chanterinos, Lampos Morpheas, etc. etc. La fel era şi în celelalte ramuri ale negoţului care interesau exportul în împărăţia turcească.

Se adăoga faptul că domnii, cu prilejul numirii, aveau cheltueli mari, cu darurile şi plocoanele pe care trebuiau să le împartă la toţi meghistanii din Stambul. Banii necesari se împrumutau de obicei dela bancherii de acolo, mulţi din ei greci: pentru a-i rambursa, domnii le concesionau strângerea unor impozite, ca de pildă goştina oilor sau dijma din miere şi ceară. Bancherii veneau, evident, cu oamenii lor de încredere, şi astfel numărul Grecilor sporea şi pe calea aceasta. Adesea, aceşti oameni de afaceri căpătau şi câte o dregătorie.

Sub raportul social, constatăm, mai ales în veacul al XVI-lea, legături de rudenie între domnii sau boierii noştri şi familiile de seamă greceşti. Una din fiicele lui Mircea Ciobanul s'a căsătorit cu fratele lui *Mihail Cantacuzino Şeitanoglu*, o alta a luat pe *Stamatie*, nepotul patriarhului Ioasaf din Constantinopol. Alexandru al II-lea, fratele lui Petru Şchiopul, a avut de soţie o greco-italiană, pe *Ecaterina Salvaressos* din Pera; Iancu Sassu pe o greacă din insule, *Maria*, Petru Şchiopul pe *Maria Amirali* din Rhodos; fiica lui Petru Şchiopul a luat pe *Zotu Tzigara*. Prin asemenea înrudiri, numărul Grecilor veniţi în ţară sporea; sporea de asemenea numărul dregătorilor de această origine.

Aşa dar, ca o urmare a multiplelor legături pe care le-am avut cu lumea elenică, legături religioase, economice, sociale, iar, înainte de căderea Constantinopolului, şi politice, au existat întotdeauna la noi şi un mare număr de dregători greci; el nu era însă prea ridicat, forma o minoritate faţă de dregătorii băştinaşi. Acest raport începe însă se să schimbe, după 1600, iar deodată cu suirea pe tron a lui Radu Mihnea, ia un caracter îngrijorător.

www.dacoromanica.ro

De aceea se și produce o reacție, prima din cele care vor caracteriza istoria țărilor noastre în această epocă. Un grup de nouă boieri de seamă, având în frunte pe *Bărcan*, fost mare stolnic în timpul lui Radu Șerban, și de căpitani și iuzbași formează un complot spre a ucide pe domn. « Însă această rădicare — povestește cronica — n'au fost pentru alt... ci pentru mândria și răutatea Grecilor. Că adusease Radul Vodă pre mulți, de-i cinstise și-i miluia; ci boiarii rumâni, acestea văzând, nu le-au fost pre voie: precum de multe ori, la mulți domni, s'au făcut răzmiriță și turburare pentru răotatia Grecilor ». Conjurații sunt însă descoperiți și plătesc cu capul îndrăzneala lor: prima încercare de a se ridica împotriva elementului străin dă așa dar greș.

Relațiile cu vecinii. Cu Gabriel Báthory, *dușmanul* lui Radu Șerban, Radu Mihnea are relații bune; el e nevoit totuși, în urma dispoziției primite dela Poartă, să ia parte cu oastea sa la o expediție ce avea de scop îndepărtarea neliniștitului și îngâmfatului principe ardelean căruia Turcii isprăviseră prin a-i spune « Deli-Chiral », « Craiul nebun ». Într'adevăr, Gabriel Báthory ajunsese să indispuie pe toți prin firea și acțiunile sale; avea dușmani numeroși și înlăuntru. Unul din ei, *Gabriel Bethlen*, izbuti să câștige încrederea Turcilor care-i dădură o armată, comandată de ungurul renegat, Ali pașa Maghiaroglu, spre a-l instala în scaun. Domnii Țărilor Române, Mihnea și Tomșa, trebuiră să ajute și ei cu câte un corp de oaste. Totuși, și într'o asemenea împrejurare, Mihnea avu un gest prietenesc față de Báthory, trimițându-i o scrisoare de prevenire și sfătuindu-l în același timp să nu se opuie cu armele, ci să renunțe mai bine la tron, așteptând o altă împrejurare, favorabilă, spre a-l relua. Báthory nu vru să asculte însă și, neputând împiedeca înaintarea armatelor dușmane care ocupară orașele mai de seamă ale Ardealului — ni s'a păstrat scrisorile într'o românească foarte savuroasă trimise de Ali Pașa Brașovenilor, Sighișorenilor și căpitanului dela Bran — se închise în Oradea. Aci el fu ucis, în timpul unei plimbări cu trăsura prin suburbia Veneția, de către niște soldați aparținând corpului de haiduci (27 Octomvrie 1613): se pare că a fost un complot pus la cale chiar de Imperiali. Cu patru zile mai înainte (23 Octomvrie) dieta alesese ca principe

www.dacoromanica.ro

al Ardealului pe Gabriel Bethlen. Şi cu acesta, Mihnea a păstrat raporturi bune.

In vara anului 1616 avu loc expediţia împotriva lui Alexandru Movilă, domnul Moldovei. Dar cum Turcii nu voiau nici pe Ştefan Tomşa, ei hotărîră ca succesor chiar pe Radu Mihnea. Acesta însoţi deci armata lui Schender Paşa, şi după bătălia dela Dracşani (vezi mai sus, p. 19), ocupă tronul.

Alexandru Iliaş. In locul lui, boierii munteni voiau ca domn pe *Gabriel Moghilă*, fiul lui Simeon Moghilă, un tânăr înţelept, care stătuse până atunci în Polonia şi care era agreat şi de Schender. Mai multă trecere pe lângă sultan avea însă *Alexandru Iliaş*, fiul lui Iliaş, domnul de foarte scurtă durată din 1591 (nici n'a apucat să vie în Bucureşti,vezi vol. II, ed. IV,p. 234). Sprijinit şi de Bethlen, Alexandru Iliaş fu numit domn, în Septemvrie 1616. Şi el veni dela Stambul înconjurat de o sumă de Greci; în fruntea lor era chiar socrul său, banul Ianake Catargiu; ultimii veniţi adăogându-se celor de mai înainte, provocară o nouă mişcare a boierilor de ţară (1617). Cap al mişcării era Cârstea vornicul; printre fruntaşi se găsea şi *Lupu paharnicul Mehedinţeanu.* Domnul era chiar în tabără, gata să meargă în ajutorul lui Skender Paşa, împotriva Leşilor, când află, prin lefegii sârbi şi bulgari, de complot. Lupu izbuti — în ultimul moment — să fugă în Ardeal, ceilalţi boieri negară a fi participat la mişcare. Iliaş amână sancţiunile, dar după întoarcerea din campanie, tăie pe vornicul Cârstea şi îi luă averea pe seama domniei. Curând după aceea, Lupu se scoborî cu oşti din Ardeal împotriva domnului (Iunie 1618). Acesta. nepregătit, deşi i se atrăsese atenţia în mai multe rânduri că vin răsculaţii asupra lui, părăsit şi de lefegii cari nu-şi primiseră de mult soldele, abia izbuti să scape, călare, — «mai gol, fără manta», spune Matei al Mirelor — la Brăila, în timp ce soţia lui se refugia la Giurgiu. In urma lui Iliaş, Lupu Mehedinţeanu intră în Bucureşti; îndată începu şi vânătoarea după Greci, atât în capitală cât şi în restul ţării. Boieri, negustori, prelaţi, chiar şi un arhiereu, fură ucişi iar avuţiile lor prădate; un căpitan de ai lui Lupu, anume Buzdugan, arătă, în această privinţă. o deosebită ferocitate. Văzând aceste neorânduieli, Turcii maziliră pe Iliaş şi dădură tronul lui *Gavril Moghilă*, cel pe care îl voiseră boierii, în urma transferării lui Radu Mihnea.

www.dacoromanica.ro

Gavril Movilă a domnit şi el tot doi ani, ca şi predecesorul său, anume din Iulie (înainte de 18 ale lunii!) 1618 — intră în Târgovişte la 24 August — până la sfârşitul lui Iulie (înainte de 28!) 1620. Odată cu numirea lui, mişcarea împotriva Grecilor încetă. Lupu Mehedinţeanu plăti însă cu viaţa fapta sa, deoarece fiind trimis, în calitate de mare spătar, cu un corp de oaste, în ajutor lui Skender Paşa, acesta îl arestă şi, în urma unui ordin primit dela Stambul, îl trase în ţeapă (Noemvrie 1618); aceeaşi soartă avu şi Buzdugan; un alt tovarăş al lor fu jupuit de viu. Execuţiile avură loc la satul *Ciocăneşti*, în faţa Dârstorului, de unde trupul lui Lupu fu adus şi înmormântat la mănăstirea Tismana.

In ce priveşte relaţiile cu Ardealul, e de semnalat actul din 5 Mai 1619, încheiat la Târgovişte şi confirmat de Bethlen la 20 Mai, la Alba Iulia, prin care cei doi stăpânitori — în condiţii de perfectă egalitate — îşi făgăduiesc sprijin şi ajutor reciproc la Poartă, şi hotărăsc: lămurirea pricinilor dela hotare prin comisii mixte, apoi, oprirea boierilor fugari, extrădarea ţăranilor şi a ţiganilor fugari după ce-şi vor fi plătit mai întâi dările, în sfârşit, libertatea negoţului.

Când Turcii, în urma unor daruri bogate, numiră domn în Ţara Românească din nou pe Radu Mihnea, Gavril Movilă trecu în Ardeal, la prietenul Bethlen. Ni s'a păstrat scrisoarea, din 9 Iulie 1622, prin care el pofteşte pe Bistriţeni la celebrarea căsătoriei sale cu *Elisabeta Zolyomy de Albes*, văduva lui Mihail Imreffy. Ni s'au păstrat de asemenea acte de confirmări către mănăstirile din ţară sau dela Sf. Munte; mai însemnate sunt cele din 24 Noemvrie şi 8 Decemvrie 1618, acordate mănăstirii Cutlumuz şi care cuprind înşirarea tuturor proprietăţilor pe care acest bogat sfânt lăcaş le avea la noi: zece sate, şase selişti sau locuri unde au fost sate şi o sumă de bălţi la Dunăre, cu tot venitul lor. Gavril Movilă a murit în Ardeal la sfârşitul lui 1635; cunoaştem testamentul său, datat Cluj, 19 Decemvrie acest an.

Radu Mihnea a doua oară. La 28 Iulie 1620 se scria din Constantinopol dogelui Veneţiei că Radu Mihnea a fost numit domn în Ţara Românească în locul lui Gavril Movilă, după ce a dat mai întâi vizirului 10.000 de scuzi, chehaiei 25.000 şi după ce a făgăduit un haraciu anticipat, ceea ce înseamnă aproximativ

www.dacoromanica.ro

40.000 de scuzi «care toate vor trebui să fie supte din sângele acelor sărmani supuşi creştini».

Din punct de vedere intern, această de a doua domnie fu liniştită; boierii nu se mai ridicară: amintirea felului în care se isprăvise prima încercare era încă vie.

In schimb, Radu Mihnea, trebui să participe la campania împotriva Leşilor, din 1621, compania condusă de sultanul Osman însuşi. El aduse acestuia 1800 de călăreţi şi un număr mai mare de pedestraşi; dădu apoi şi ţărani pentru paza podului de peste Dunăre. Având legături cu Leşii, şi servindu-se de un bun negociator, unul din oamenii săi, grecul *Vevelli*, Radu contribui esenţial la încheierea tratatului dela *Hotin* (9 Octomvrie 1621) prin care se isprăvi războiul.

Cu Gabriel Bethlen, raporturile au fost corecte. La 16 Mai 1622, se încheie chiar un tratat la Cluj, prin care Radu avea drept să stea în Ardeal, el, familia şi boierii săi, sau să treacă prin Ardeal mai departe, în cazul când ar trebui să părăsească scaunul. In anul următor, el trimise lui Bethlen, conform dispoziţiilor primite dela Poartă, o mie de călăreţi şi o mie de pedestraşi, sub comanda spătarului Mihu, spre a-l ajuta în campania pornită împotriva Imperialilor; în August 1623, acest detaşament, după ce luptase în Ungaria, era îndărăt în ţară.

Sfârşitul domniei lui Radu Mihnea e în legătură cu schimbarea care se produse în Moldova: Ştefan Tomşa, în urma repetatelor plângeri ale Polonilor, fiind mazilit, în locul lui, trecu domnul Munteniei. In scaunul din Târgovişte urmă însă chiar fiul lui Radu, anume *Alexandru*, un copil de 12 ani, aşa încât, se poate spune, cu bună dreptate, că, de fapt, ambele ţări sunt conduse de acelaşi domn. Schimbarea se produce la sfârşitul lui August 1623; la 4 Septemvrie, demnitarii turci cari instalaseră pe Alexandrul «Coconul» se găseau încă la Târgovişte.

Alexandru Coconul. Inceputul acestei domnii fu turburat de două răscoale interne şi de o pradă a Tătarilor. Prima răscoală fu acea a *călăraşilor*, cari se ridicară în diferite centre ale ţării, unde-şi aveau reşedinţa steagurile lor, la *Măneşti* (în Prahova) la *Gherghiţa* la *Ploeşti*, la *Ruşiide Vede*, (vezi şi vol. II, ed. IV, p. 510) şi cerură lui Alexandru să părăsească tronul. Motivul acestei răscoale nu-l ştim, dar îl bănuim: trebuie să fi fost situaţia grea economică

www.dacoromanica.ro

şi fiscală pe care o aveau aceşti călăreţi cărora boierii din divan le arătau, se vede, puţină preţuire şi înţelegere. Că nu e vorba de o cauză accidentală, ci de una mai adâncă, organică, rezultă, credem, şi din faptul că, asemenea mişcărilor contra Grecilor şi poate şi în legătură cu ele, mişcările categoriilor diverse de ostaşi sau, cum se spunea atunci, de *slujitori*, se repetă la intervale periodice şi destul de des. In faţa revoltei călăraşilor, boierii lui Alexandru Coconul se strâng şi « împreună cu toată curtea » îi lovesc « la sat, la Mănesti » şi-i înfrâng.

Cam în aceeaşi vreme se ridică, peste Olt, un pretendent anume *Paisie*, cu o ceată de partizani — cronica le spune « lotri » adică hoţi. Boierii izbutiră să-i înfrângă şi pe aceştia şi să i ucidă, cu pretendent cu tot.

Mai gravă fu năvălirea şi prada Tătarilor, în toamna anului 1623, se pare prin Septemvrie (alte izvoare dau anul 1624). « Au intrat Tătarii în ţeară fără veaste — povesteşte letopiseţul — de au robit ţeara pân'în Olt şi s'au întors de acolo cu mare plean, cât au rămas pân'astăzi tot pământul acela pustiu ». Un document din 28 Iunie 1626 aminteşte într'adevăr pierderea unor zapise de moşie « când au venit Tătarii aici în ţară în timpul Domniei Mele... de atunci până acum 3 ani »; un alt document, din 10 Iulie 1626. arată de asemeni « când au venit păgânii de Tătari aici în ţara Domniei Mele şi în ţara Moldovei şi au robit jumătate de ţară şi sânt de atunci trei ani ». Pricina năvălirii era supărarea lui Cantemir Bey, căpetenia Tătarilor din Bugeac şi stăpân al Silistrei, pentru înlocuirea lui Tomşa, domnul Moldovei, prietenul său.

La începutul anului următor, la 23 Ianuarie 1626, murea în Moldova, la Hârlău, Radu Mihnea. Fiul său îi aduse trupul şi-l înmormântă cu mare pompă în mănăstirea ce poartă azi chiar numele de Radu Vodă, deoarece acesta zidise o nouă biserică, mai mare, în 1615, şi o împodobise, fiind al doilea ctitor al ei (primul fusese bunicul său Alexandru al II-lea, tatăl lui Mihnea Turcitul).

Odată cu moartea tatălui, Alexandrul Coconul pierdu sprijinul său cel mai puternic. Socrul său, bogatul grec *Scarlat Saegiu* din Stambul, pe a cărui fiică *Smaranda* o luase de soţie, putu să-i mai prelungească domnia încă un an şi ceva. In Noemvrie 1627 însă, înainte de 13 ale lunii, Turcii înlocuiră pe « Coconul » devenit

www.dacoromanica.ro

adolescent — nu împlinise încă 17 ani — cu *Alexandru Iliaș*, fostul domn. Banii necesari pentru numire, acesta îi împrumută chiar dela socrul predecesorului său, dela Scarlat Saegiu: faptul e caracteristic pentru moravurile vremii.

Sub influența mediului grec, în special a clericilor, și desigur, cu știrea și cu voia tatălui său, închină Alexandru Coconul două din mănăstirile țării, la Muntele Athos: mănăstirea *Cloccicioc* fu închinată Cutlumuzului (hrisovul din 14 Iulie 1625) iar mănăstirea *Glavacioc* mănăstirii Iviron (hrisovul din 8 Martie 1626).

Alexandru Iliaș a doua oară. Izvoarele nu arată vreun fapt mai de seamă în timpul acestei de a doua domnii a lui Alexandru Iliaș. Ea și ținu puțin dealtfel, din Noemvrie 1627 (vezi mai sus) până în Octomvrie 1629, înainte de 27 ale lunii. La această din urmă dată, un raport din Stambul către dogele Veneției anunță că s'a numit un nou voevod în Țara Românească, voevod care se dă drept fiu al lui Ștefan <Tomșa> dar despre care alții spun că ar fi fiul unui pescar; scaunul l-ar fi obținut contra unei făgăduieli de 140.000 de reali. E vorba de *Leon Vodă*, căruia ai noștri i-au zis și *Alion Vodă*.

Leon Vodă. Filiația acestui domn este incertă. Cert este numai că făcând cheltuieli mari spre a obține numirea trebui să pună biruri apăsătoare. Din cauza birurilor — povestește cronica — neputând să mai dovedească, «spartu-s'au toate județele de preste Olt, fugind care încotro au putut». Boierii care luaseră sau, mai exact, trebuiseră să ia în arendă strângerea birurilor în aceste județe, ajunseră și ei la mare nevoie, deoarece fură obligați să acopere lipsurile. Deci «ce avură, deteră tot, și se îndatoriră pre la Turci și pre la balgii» (negustorii de miere și ceară!). In cele din urmă, nemai putând suporta, se hotărîră să pribegească în Ardeal. La 27 Octomvrie 1630 se ridicară deci boierii olteni, între dânșii Matei Aga din Brâncoveni (viitorul domn Matei Basarab!) Aslan vornicul, Gorgan spătarul, Barbu paharnicul Brădescul, Mihai spătarul Coțofeanul, Dumitru Slugerul Filișanul, Mitrea vistierul și alții mulți din Romanați, din Dolj, din Mehedinți; la 29 trecură prin pasul Vâlcanului în țara Hațegului. Gheorghe Rákoczy, principele Transilvaniei, precum și nemeșii ardeleni primiră bine pe fugari, ba le dădură și mijloace să strângă oaste spre a veni împotriva lui Leon. Acesta încercase mai întâi

www.dacoromanica.ro

să atragă pe pribegi, trimiţându-le în trei rânduri cărţi cu jurământ să vie în ţară, să nu se teamă, că nu le va face nimic, ci dimpotrivă îi va boieri. A patra solie se întâlni la Târgu Jiului cu străjile boierilor care tocmai coborau cu oastea din Ardeal. Situaţia lui Leon Vodă era grea. Nici el nu fusese un duşman al Grecilor. Soţia sa, *Victoria*, era o Constantinopolitană sau o Levantină; el însuşi închinase mănăstirea Dealului, prin hrisovul din 14 Fevruarie 1630, mănăstirii Iviron, dela Sfântul Munte, iar biserica lui Ghiorma banul din Bucureşti mânăstirii din «Pogoniana» în «ţara grecească». Pentru a putea reţine lângă sine pe dregătorii cari îi mai rămăseseră şi pentru a fi sigur de sprijinul armatei de ţară, a *Roşilor*, cum li se spunea, el fu obligat să dea mai întâi, la 2 August (23 Iulie stil vechiu) 1631 un act solemn sau un aşezământ împotriva Grecilor. Domnul arată că strângând «toată ţara, boiari mari şi mici. şi roşii şi mazâlii şi toţi slujitorii» şi «văzând toţi atâta sărăcie şi pustiire ţării» au căutat se afle «de unde cad acele nevoi pre ţară». «Aflatu-s'au şi s'au adevărat — continuă apoi aşezământul — cum toate nevoile şi sărăcia ţării se încep dela Grecii streini, carii amestecă domniile şi vând ţara fără milă şi o precupesc pre capete asuprite (adică luând dobânzi mari!) şi daca vin aici în ţară, ei nu socotesc să umble după obiceiul ţării, ci strică toate lucrurile bune şi adaugă legi rele şi asuprite... şi încă alte multe streinări au arătat spre oamenii ţării, nesocotind pre niciun om de ţară, înstreinând oamenii despre Domnia Mea cu pisme şi cu năpăşti şi asuprind săracii fără milă». De aceea, Domnul împreună cu tot sfatul face «legătură şi jurământ mare, de am jurat Domnia Mea Ţării pre sfânta Evanghelie şi mare afurisanie denaintea cinstitului şi prea luminatului părintelui nostru... kir Vlădica Grigorie şi dinaintea părintelui Teofil episcopul dela Râmnic, în sfânta biserică a Domniei Mele din Bucureşti; şi după jurământ, cu tot staful ţării, călcat-am acele obicee rele şi le-am pus Domnia Mea toate jos, şi am scos acei Greci streini den ţară afară ca pre nişte neprieteni ţării fiind şi am tocmit Domnia Mea şi alte lucruri bune care să fie de folos ţării». In ce priveşte pe Roşii, se hotărăşte prin acelaşi aşezământ, ca ei să fie «în pace de dijmă şi de gorştină şi de vinăriciu (vezi pentru aceste dări, vol. II, p. 562-3) şi să dea bir Domniei Mele într'un an de două ori, de un cal câte ughi (adică galbeni ungu-

www.dacoromanica.ro

reşti !) 40, la Sf. Dimitrie şi la Sf. Gheorghe ». Se iau de asemenea măsuri în ce priveşte mănăstirile: ele nu vor putea avea decât călugări români; egumenii ca şi episcopii nu vor mai putea fi trimişi de Patriarh; se stabilesc şi impozitele preoţilor, fixându-li-se birul anual şi scutindu-i de toate celelalte dări.

Intocmindu-şi astfel lucrurile, făcându-şi atmosferă printre boieri şi ostaşi prin aşezământul pe care-l dăduse, Leon se hotărî să primească lupta cu pribegii. Trimise mai înainte un grup de oaste, cu Mihail Spătarul; acesta însă fu biruit «la sat, la *Ungureni* ». Apoi aşteptă el însuşi cu grosul oştirii, după ce plătise, mai întâi, dărăbanilor lefile; lupta avu loc Marţi 2 Septemvrie (23 August stil vechiu), în marginea Bucureştilor «deasupra viilor, din jos de mănăstirea lui Mihai Vodă », şi se isprăvi prin înfrângerea pribegilor. « Perit-au mulţi oameni de tot felul — povesteşte cronica — prins-au şi pre Preda Brâcoveanul, nepot lui Matei Aga şi pre Radul logofăt de Desa şi şi-au răscumpărat viaţa cu bani dela Leon Vodă; tăiat-au şi pre Adam Banul acolo în tabără şi pre Preda Floricoiul din Greci (ginerele lui Mihai Viteazul !) şi au înţepat pre Nuşa Armaşul şi au trimis la împărăţie 40 de Unguri ». Matei Aga şi cu o sumă dintre boieri izbutiră să scape şi, după un scurt popas în mănăstirea Tismana, trecură din nou în Ardeal. O bună parte dintre pribegi răspunseră acum, după înfrângere, unui nou apel al lui Leon, veniră în ţară şi primiră într'adevăr boierii. Matei însă nu voi să se supună. El intrase de curând în legătură cu *Abaza paşa* dela Rusciuk şi acesta îi făgăduise sprijinul său spre a ajunge domn. Pe de altă parte, situaţia lui Leon, din cauza turburărilor ce avuseseră loc, era totuşi şubredă. Adăogându-se, probabil, şi pârile lui Abaza şi ale lui Rákoczy, la 31 Iulie 1632 îi sosi mazilia dela Poartă. In locul lui, fu numit, repetându-se cazul lui Radu Mihnea şi Alexandru Coconul, fiul lui Alexandru Iliaş, domnul Moldovei. Leon părăsi de îndată ţara, plecând la Stambul.

Radu Alexandru Iliaş, deşi numit, nu izbuti însă să ocupe tronul. Căci Matei Basarab, aflând de mazilia lui Leon, se grăbi să-i apuce el locul. Scoborî, în August, prin Banat, pela Caransebeş, în ţară, unde Oltenia întreagă i se alătură, se întâlni apoi cu Abaza, care îl recunoscu domn, dându-i şi caftan, deşi dreptul acesta îl avea numai sultanul şi, la 30 Septemvrie, intră în Bucu-

www.dacoromanica.ro

reşti (vezi fig. 5). Intre timp, Radu se duse la tatăl său, în Moldova, şi de acolo, cu Moldoveni, cu Tătari şi cu boierii munteni pribegiţi, care

Fig. 5. — Matei Basarab, după o gravură în aramă, contemporană. Inceputul celor două versuri latineşti de jos este: « Hostes terret... » (Pe duşmani înspăimântă).

www.dacoromanica.ro

nu voiseră să recunoască pe Matei, porni împotriva acestuia. Lupta avu loc tot lângă Bucureşti, « din jos de mănăstirea Plumbuitei ». In ziua de 4 Noemvrie 1632 se loviră străjile, acelea ale lui Radu fiind înfrânte; a doua zi avu loc ciocnirea principală, între grosul oştilor. Ea fu crâncenă şi dură toată ziua, Tătarii atacând în mai multe rânduri. Spre seară « au dat Dumnezeu de au fost izbânda lui Matei Vodă; ear Radu Vodă au dat dosul, fugind cu mare spaimă şi cu capul gol ». Intre cei căzuţi s'a aflat şi Nicola vistierul şi Papa logofătul din Greci.

Matei strânse trupurile celor pieriţi, făcând o movilă şi apoi se întoarse în scaun « dând laudă mare lui Dumnezeu pentrucă l-au izbăvit de vrăjmaşii săi şi ai ţării ». La 25 Noemvrie se duse de se întâlni din nou cu Abaza, « tocmindu-şi » treburile; la 25 Decemvrie sosi capigiul dela Poartă cu hatişeriful de domnie şi cu steagul care fusese destinat lui Radu; a doua zi, noul domn, însoţit de un alai strălucit, în frunte cu vlădicii Grigorie şi Teofil, plecă la Stambul să se înfăţişeze vizirului şi sultanului. Acolo, el avu de susţinut o adevărată judecată în divan cu socrul lui Radu Iliaş, bogatul şi influentul grec *Curt Celebi*, precum şi cu alţi adversari; dreptatea rămase însă de partea lui şi sultanul, la 23 Fevruarie 1633, il îmbrăcă cu caftan, dându-i şi steagul de domnie nouă. Pornit din Stambul la 28 Fevruarie, Matei intră în Bucureşti la 20 Martie, începând o stăpânire care avea să dureze mai bine de douăzeci şi unu de ani.

BIBLIOGRAFIE

I. **Creşterea influenţei greceşti:** 1. D. Russo, *Elenizmul in România*, în *Studii istorice greco-române*, t. II, Bucureşti, 1939, p. 487—541; 2. Const. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători in secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925, 75 p. in 8°; 3. Gheorghe Cioran, Σχέσεις τῶν Ρουμανικῶν χωρῶν μετά τοῦ Ἄθω γαὶ δῆ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ρώσων, Atena, 1938, 304 p. în 8°.

II. **Radu Mihnea:** 4. C. Săndulescu-Verna, *Biserica Radu Vodă din Bucureşti*, Bucureşti, 1930, 26 p. in 8 .

III. **Alexandru Iliaş şi Gavril Movilă:** 5. Ilie Remus, *Date necunoscute in legătură cu moartea pahărnicului Lupul Mehedinţeanul*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 274—280; 6. I. Minea, *Când a inceput domnia lui Gavriil Vodă Movilă*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iaşi, 1940, p. 690 691.

IV. **Leon Vodă:** 7. Constantin C. Giurescu, *Câteva cuvinte asupra « Legăturii şi aşezământului lui Mihai Vodă »*, în *Conv. Lit.*, LII (1920). p. 370—380.

www.dacoromanica.ro

DOMNII MOLDOVEI DELA RADU MIHNEA LA VASILE LUPU. REACȚIA CONTRA INFLUENȚEI GRECEȘTI

«...Herbând in greutăți și în netocmele... nu numai Curtea, ce și țărănimea, atâta mulțime s'au strâns den toate părțile, cât nu încăpeau în târg, ce împluse locul pe supt Miroslava pretutinderea, strigând pre Greci de pren toate ulițele».

(Letopisețul lui Miron Costin).

Radu Mihnea. Prima domnie în Moldova a lui Radu Mihnea a durat doi ani și jumătate, dela 3 August 1616 (lupta dela Dracșani) până la 4 Fevruarie 1619. Sub raportul evenimentelor interne, nu e nimic deosebit de semnalat: boierii, bine tratați de domn, care le arată în toate împrejurările considerație și prețuire, stau liniștiți. Din punct de vedere extern, are loc campania contra Leșilor, a lui Skender Pașa, în vara anului 1617; la ea participă și Radu Mihnea. Alexandru Iliaș din Țara Românească și Gabriel Bethlen din Ardeal vin și ei cu oștile lor. Războiul nu s'a purtat însă cu prea mare strășnicie; după cucerirea cetății *Raşcov*, începură, în Septemvrie, prin intermediul lui Radu, tratative. Pacea se încheie la *Iaruga* sau *Bussa*, pe malul Nistrului (vezi și harta nr. 5); ea prevedea: împiedecarea atacurilor cătăcești pe coastele turcești ale Mării Negre, ajutor acordat Polonilor de către Tătari, în schimbul unei sume de 15.000 galbeni anual și oprirea, de către Poloni, a oricărei expediții, generale sau particulare, împotriva Moldovei, Țării Românești și Ardealului.

Pe când erau încă în tabără, la Soroca, Radu Mihnea și Gabriel Bethlen încheiară, la 26 Septemvrie 1617, un tratat de alianță, făgăduindu-și unul altuia credință în toate împreju-

www.dacoromanica.ro

rările, şi ajutor în caz de nevoie «cu bani, cu oaste şi din toate puterile».

Pacea dela Iaruga nu fu respectată; atacurile căzăceşti continuară ca şi incursiunile Tătarilor cărora nu li se plăti suma cuvenită. Se putea prevede un nou conflict între Turci şi Poloni. Pentru a nu fi obligat să mai participe la un atare conflict, din care putea ieşi ruina casei sale — aşa cum se întâmplase şi se va întâmpla şi pe viitor cu alţi domni, — Mihnea singur ceru să fie mazilit. Avea şi un motiv aparent: boala de ochi de care începuse să sufere şi care necesita un tratament mai îndelungat, posibil numai la Stambul. Sultanul îi îndeplini dorinţa şi numi în locul său pe *Gaspar Graţiani.*

Gaspar Graţiani, era de neam Morlac sau Maurovlah, aparţinea aşa dar populaţiei de origine românească din regiunile dalmate. Se numea Milostić; fiindcă însă a locuit în oraşul *Gradacac* (se citeşte Gradaţaţ!), şi-a zis «Gradczanin» adică din Gradacac sau, în formă latinizată, Gratiani. Intrase în slujba Porţei; adusese acesteia servicii cu prilejul tratativelor diplomatice cu Imperialii, la Viena, în 1615; drept răsplată, primise la începutul anului 1617, ducatul insulelor *Naxos* şi *Paros* (vezi fig. 6). El voia însă domnia Moldovei. În 1619, la 4 Fevruarie în urma maziliei voluntare a lui Radu Mihnea, o obţinu.

Graţiani prezintă unele analogii cu Despot: străin ca şi acesta, lipsit de înţelegere faţă de religia ţării, făcând planuri mari — visa, ca şi celălalt, de un Stat care să cuprindă Moldova, Ţara Românească şi Ardealul — a avut acelaşi sfârşit mizerabil, fiind ucis, — în mod mult mai ordinar însă — de boieri. Nu ştia limba ţării; pentru a se înţelege cu dregătorii se folosea de tălmaciu.

În scurta sa stăpânire, acest ciudat domn avu de reprimat o mişcare a unui pretendent la tron ce se ivi în părţile Orheiului. «Domnişorul» fu prins şi plăti cu capul, împreună cu câţiva tovarăşi, vina sa.

Deşi ridicat prin Turci şi depinzând de ei, Gaspar Graţiani făcu totuşi o politică favorabilă creştinilor. El trimise astfel regelui Poloniei nişte «cărţi» adică scrisori ale lui Bethlen adresate hanului tătăresc prin care acesta era îndemnat să atace pe Leşi. Faptul aflându-se, Bethlen pârî la Poartă pe domn prezentându-l ca hain, ceea ce făcu pe sultan să hotărască mazilirea

www.dacoromanica.ro

Fig. 6. — Gaspar Grațiani, duce de Naxos și Paros, după o gravură în aramă, contemporană.

www.dacoromanica.ro

lui Gaspar. Acesta trecu atunci pe faţă de partea Polonilor. Când ceaușul împărătesc purtând firmanul de mazilire, sosi în Iași, pe la începutul lui Septemvrie 1620, domnul puse să-l taie împreună cu toţi Turcii care-l însoţeau şi cu cei din oraș; aceeași soartă avură şi boierii pe care Alexandru Iliaș, succesorul lui Gaspar, îi trimesese înainte, să cârmuiască ţara, până la sosirea lui. Apoi Gaspar îşi tocmi oastea, aşteptând pe Poloni care în frunte cu hatmanul Zolkiewski, trecuseră Nistrul. Ambele forţe, reunite, numărând şi câteva corpuri de cavalerie grea, înzăoată, precum şi infanterie germană « Nemţi pedeştri », erau totuşi inferioare ca număr acelora ale lui Skender Paşa, care împreună cu Muntenii, Tătarii şi Ungurii, se ridicau la aproape şaizeci de mii, plus o mie de Eniceri. Lupta s'a dat la Ţuţora, unde Leşii şi Gaspar se întăriseră în vechea tabără a lui Zamoyski. Dacă ar fi rămas în această tabără — ca odinioară Radu Şerban la Teiuşani — creştinii ar fi putut respinge atacurile duşmane. Ei făcură însă marea greşeală de a ieşi din şanţuri. Tătarii, numeroşi şi iuţi, izbutiră să rupă rândurile polone, ceea ce aduse după sine şi înfrângerea Moldovenilor (19 Septemvrie 1620). În timpul nopţii, producându-se panică în bivuacul Leşilor, spiritele fiind demoralizate, se hotărî retragerea spre graniţă « cu tabăra legată », adică apăraţi de jur împrejur de care (un fel de redută mişcătoare). Gaspar, în loc să însoţească pe Zolkiewski, crezu că e mai bine să plece separat şi pe neştiute. Trecu deci peste Prut, însoţit numai de puţini oşteni şi de câţiva boieri; când ajunse însă în Braniște, marea fâneaţă domnească dela sud-est de Iaşi, fu ucis chiar de însoţitorii săi, de Şeptelici hatmanul şi Goia postelnicul. După un alt izvor, omorul ar fi avut loc în munţi aproape de Târgul Trotuș, în a cărui biserică ar fi fost apoi înmormântat trupul de către noul domn. Se pune întrebarea însă ce l-ar fi făcut pe Gaspar să o ia în spre Trotuș, *de unde nu putea scăpa nicăieri*, Bethlen ca şi domnul Ţării Româneşti fiindu-i duşmani. Tot în Braniște fu prins şi marele vornic *Bucioc*; fiind dus la Skender Paşa, acesta porunci să fie tras în ţeapă. Cât priveşte pe Leşi, ei putură, hărţuiţi necontenit de Tătari, să se retragă spre Nistru. În ultima noapte însă, când ajunseseră pe malul apei, se produse învălmăşeală, vrând fiecare să treacă mai repede dincolo; cu acest prilej suferiră pierderi mari

www.dacoromanica.ro

(7 Octomvrie 1620). Hatmanul Zolkiewski, răzleţit de ai săi, fu ucis de un Tătar; ajutorul său Koniecpolski căzu prizonier.

Alexandru Iliaş pedepsi «pre lege direaptă» pe cei doi ucigaşi ai lui Gaspar: ei fură tăiaţi «eară trupurile le-au aruncat în eşitoare» «şi cu cale au făcut — adaogă Miron Costin — că după spurcata faptă, scârnavă moarte vine».

Altfel, domnia lui Alexandru Iliaş, de numai un an de zile (20 Septemvrie 1620 — Septemvrie 1621), a fost, după expresia cronicei, «foarte slabă şi cu purtatul trebilor peste obiceiurile ţării». Domnul era înconjurat de Turci şi de Greci, dările erau grele; se adăogă şi foametea.

În vara următoare (1621), sultanul Osman hotărî să facă o mare expediţie împotriva Leşilor, ca pedeapsă pentru ajutorul dat lui Graziani şi cu gândul ca să-i supuie. Alexandru Iliaş trebuia să pregătească cele necesare în ce priveşte drumul şi proviziile; ajungând însă armata turcească în Moldova, «n'au aflat nimic grijit, nici poduri, nice conace şi ţeara aflând-o fugită şi stricată de Leşi, s'au scârbit <sultanul> pre Alexandru Vodă foarte rău, aşa cât era numai să-l omoare. Ce l-au scos vizirul den moarte; eară de urgie mare n'au hălăduit, că pân' la Hotin mergând împărăţia, l-au dus în obezi şi legat la puşti (adică la tunuri!); şi în toată vremea aceea cât au zăbovit împărăţia la Hotin, tot la închisoare au fost, până s'au întors împărăţia spre Ţarigrad».

Campania dură până la 9 Octomvrie când se încheie pacea. Se prevedea, ca şi la Iaruga, încetarea prădăciunilor atât din partea Cazacilor cât şi a Tătarilor. Hotinul ocupat de Leşi şi pe care Turcii nu-l putuseră cuceri, fu totuşi restituit Moldovei. În schimb, Sultanul anexă *Renii* împreună cu câteva sate şi-l alipi de teritoriul cetăţii Ismail; veniturile respective fură închinate mormântului lui Mohamed, la Meca.

Ştefan Tomşa a doua oară. În locul lui Alexandru Iliaş fu numit Ştefan Tomşa (Octomvrie 1621, înainte de 27 ale lunii). De data aceasta, domnia se scurse liniştită, fără uciderі de boieri. «Era ţara în pace şi în tot bişugul — spune Miron Costin — cât părea hie cui că nu este domnia celui dintâi, tot în zarve». Mănăstirea *Solca*, începută în prima domnie, fu isprăvită şi sfinţită acum (1622). De asemenea fu zidită biserica *Sf. Voevozi* din Roman, precum şi *Biserica Domnească «de pe poartă»*, adică dela

www.dacoromanica.ro

intrarea în Curtea Domnească. La 5 Decemvrie 1621, Tomșa comanda 3 clopote la Bistrița; de acolo adusese și pe meșterul țiglar. Se pare că tot Tomșa, în prima sa domnie, este și ctitorul noului lăcaș, de zid, dela *Bisericani*, care înlocui vechiul «schit al lui Iosip». Intr'un document din 16 Iulie 1612, păstrat ca regest, se vorbește de o danie pe care domnul o face «rugătoarei sale monastiri ce să numește Bisericani». După tradiție, ar fi făcut și biserica din *Rădășani* (jud. Baia).

Tomșa era în raporturi rele cu Leșii cari nu agreau pe fostul dușman al Movileștilor; ei făcură mai multe plângeri la Poartă din pricina cărora fu mazilit în primele zile ale lui Septemvrie 1623. Cu Ardealul, raporturile au fost normale; în Octomvrie 1622, un înșelător, dându-se drept Gaspar Vodă, intră, de prin părțile Reghinului și ale Giurgiului, cu mai mulți tovarăși, în Moldova, mulțumindu-se însă numai să prade prin munți și să fure oi și cai. Domnul cere Bistrițenilor să-i prindă și să-i pedepsească.

Tomșa a fost căsătorit cu fosta soție a unui «negustor grec de frunte și bogat»; informația o avem din izvor unguresc care adaogă și detaliul că această soție i-a fost dată de sultan.

Radu Mihnea a doua oară. Cea de a doua domnie a lui Radu Mihnea în Moldova (a patra în ambele țări!) este o frumoasă încununare a carierii acestui voevod. Fără ca să subscriem întru totul aprecierile hiperbolice ale lui Miron Costin — a cărui judecată a fost de sigur influențată de atenția deosebită arătată de domn boierimii — trebuie să recunoaștem însă că Radu Mihnea a dat dovadă, într'adevăr, în decursul stăpânirilor lui, de însușiri remarcabile. Dacă sub raportul vitejiei, nu e nimic deosebit de relevat, în schimb însă sub acela al tactului, al diplomației, al raporturilor personale, el a fost cu totul remarcabil. «Credință ca aceea avea Radul Vodă la Impărăție — observă cronicarul — care n'au mai avut nice mai nainte de dânsul, nice pre urmă alt Domn, câți au fost în țeară. Și crăiile creștinești, ales Leșii, Ungurii și alte țări creștinești, mult folos aveau de el; că de multe primejdii îi ferea, ca un creștin; păzind slujba direaptă către Impărăție, și datoria creștinească păzea... că toate erau cu înțelepciune legate». Un caz fusese în 1617, când prin intervenția și mijlocirea lui, se încheiase pacea între Poloni și Turci, un alt caz, tipic, la Hotin în 1621 (vezi mai sus, p. 35 și 28).

www.dacoromanica.ro

Se adăoga apoi un spirit ales de *dreptate*. Judecăţile lui erau cinstite, fără făţărie; sentinţele se dădeau fără să fie influenţate de starea socială a pârîşilor sau de hatâr.

Sub raportul culturii, era mult deasupra contemporanilor. Ştia turceşte, grecește, latineşte şi italieneşte; învăţase la Veneţia şi la Padova.

In sfârşit, avea un simţ deosebit al ierarhiei, al etichetei, al fastului. «Nime din boieri — spune Miron Costin — până în cei al treia, cu haine cevaşi proaste să nu hie, că era de scârbă. Postelniceii, copii din case, cu mari podoabe şi cu fotaze (valtrapuri!) la cai... Şi aprozii de divan, cât mai de cinste, nice la o domnie n'au fost. Cu urşinice (catifele!) mulţi şi cu cabaniţă (mantie scumpă!) cu jder şi cu hulpi îmbrăcaţi; şi ori la cine, şi la ce boierin mergea cu carte domnească, în picioare sta boierînul până ce cetea cartea».

Faţă de aceste însuşiri, trebuiesc însemnate însă şi două scăderi: mai întâi *fiscalitatea* excesivă, determinată, pe de o parte, de fastul curţii, pe de alta, de darurile prin care a ştiut să-şi facă şi să-şi păstreze o bună atmosferă printre meghistanii din Stambul, apoi *atenţia* deosebită arătată, mai ales la început, străinilor greci. Din această pricină s'a şi format complotul lui Bărcan stolnicul (vezi mai sus, p. 25). Nu e mai puţin adevărat că, făcând suma, punând în cumpănă însuşirile şi scăderile, cele dintâi prevalează: Radu Mihnea rămâne o figură de seamă a istoriei noastre.

In timpul acestei ultime domnii, e de relevat, sub raportul relaţiilor cu vecinii, o ciocnire cu Tătarii. Aceştia, sub Cantemir bey, se învăţaseră să prade aproape periodic în ţinuturile înconjurătoare, în special în Polonia. In toamna anului 1623 ei fac o năvălire în Sudul Moldovei şi în Ţara Românească, până la Olt; pricina era înlocuirea lui Tomşa, prietenul lui Cantemir. Radu Mihnea reacţionă. «Şi au sărit Fălcienii şi Cuurluenii şi Tecucenii, cu porunca Radului Vodă de au lovit pre Tătari la întors şi le-au luat toată dobânda şi robii; şi au făcut Radul Vodă mare jalobă la Impărăţie, din care se apropiase lui Cantemir Paşa scârbă mare dela Impărăţie şi nu s'au scăpat mai pre urmă de dânsa pentru aceste fapte». Un alt fapt e închinarea — la 24 Octomvrie 1624 — a mănăstirii lui Aron Vodă de lângă Iaşi,

www.dacoromanica.ro

zisă și «din țarină» către mănăstirea *Prodromul*, dela Sozopole, pe țărmul Mării Negre (golful Burgas; vezi harta Nr. 6).

Sub raportul intern, e de notat arderea Curții Domnești din Iași. De aceea, Radu Mihnea se mută la *Hârlău* unde repară atât vechea așezare cât și bisericile. Aci îl ajunse și sfârșitul, la 23 Ianuarie 1626; nu era bătrân, însă bolile, mai ales guta generalizată — pe atunci se numea podagră și heragră, după cum se localiza la picioare sau la mâini — îi scurtară zilele. Trupul fu adus cu mare alai la București, unde domnea fiul său, Alexandru Coconul, și înmormântat, în ziua de 15 Fevruarie, în ctitoria sa, în mănăstirea care de aceea se și chiamă *Radu Vodă*. Deasupra, se așează o lespede cu inscripție în românește.

Radu Mihnea a fost căsătorit cu doamna *Arghira*; au avut doi copii, pe *Alexandru* care a domnit în ambele țări și pe *Ecaterina* care s'a măritat cu Moise Movilă, domnul Moldovei.

Miron Barnowski era, — ne spune Miron Costin — «om de țeară și fără ficiori, cunoscut și la Poarta Impărăției pentru slujbele ce făcuse la Hotin în vremea lui Sultan Osman și știut și căpiteniilor tătărești, ales... lui Cantemir, cu carele legase prietesug încă din mârzăcia lui... la o trecătoare a lui spre țeara leșească». Având asemenea relații, și dând și cuvenitele daruri — un raport olandez din Stambul, din 7 Martie 1626, vorbește de 100.000 de coroane ce urmează a se da sultanului și 50.000 caimacamului și celorlalți dregători — Barnowski luă domnia, după moartea lui Radu Mihnea, și fu confirmat de Poartă (28 Fevruarie 1626). Numele său, de factură polonă, vine — credem — dela o moșie a sa, *Bârnova*, în ținutul Iașilor, unde a și ridicat o mănăstire (vezi fig. 7). Moșia părintească era însă *Toporăuții*, lângă granița leșească; acolo a fost înmormântat tatăl său; mai avea și moșia *Șipotile*, la Hârlău.

Indată ce se sui în scaun, scăzu dările grele pe care le pusese predecesorul; satelor care se pustiiseră le dădu «slobozie» adică scutire de impozite. Și astfel, până într'un an, țara se umplu «de oameni și de tot bișugul». Iar fiindcă repetatele expediții turcești împotriva Leșilor care se făcuseră prin Moldova, provocaseră o mare perturbare printre vecinii sau rumânii din satele boierești și mănăstirești, unii fugind și așezându-se aiurea, alții fiind luați robi, Barnowski, pentru a pune capăt cercetărilor și

www.dacoromanica.ro

proceselor, şi pentru a uşura şi încasarea dărilor, făcu, la 16/26 Ianuarie 1628, un aşezământ, asemănător celui făcut de Mihai Viteazul după campania lui Sinan Paşa. El hotărî anume că vecinii fugiţi *înainte* de expediţia sultanului Osman, în 1621, vor fi liberi să se aşeze unde vor; cei fugiţi *după*, se vor readuce

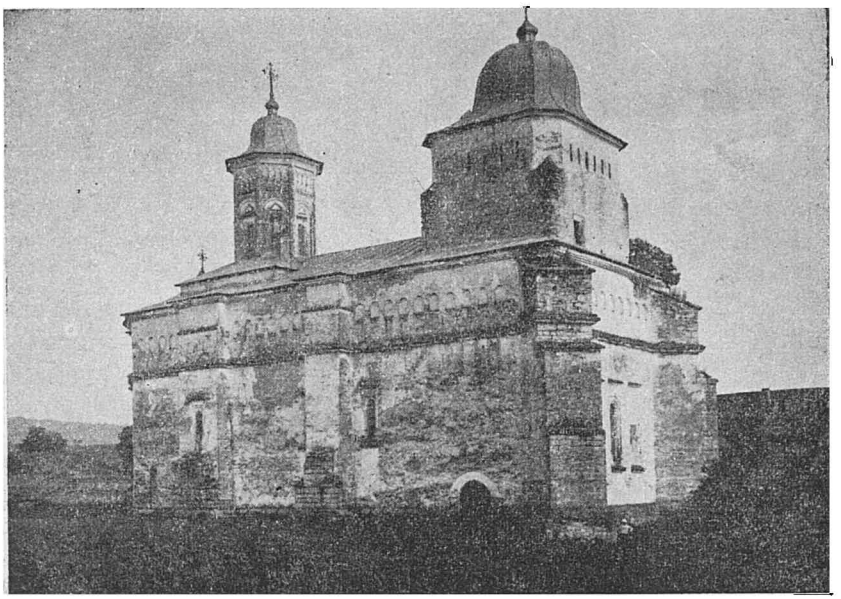

Fig. 7. — Biserica mănăstirii Bârnova. Aspectul e masiv: să se observe în special prima turlă şi contraforturile puternice.

la locul lor, cu cislă cu tot. Totdeodată, luă şi o serie de măsuri administrative, hotărând ca *duşegubinarii* adică acei ce percepeau amenzile pentru omor, răpire de fată sau adulter, să umble să le încaseze numai în luna Septemvrie iar «*slugile*» sau subalternii hatmanului şi *juzii* ţigăneşti să nu aibă treabă cu ţiganii mănăstireşti şi boiereşti. In felul acesta, făcu rânduială în gospodăria ţării.

In acelaşi timp, desvoltă o remarcabilă activitate ctitoricească. Barnowski era, de felul lui, un mare credincios. De multe ori, postelnicul al doilea care veghea asupra patului domnesc, îl vedea «pren miezul nopţii, îngenunchiat înaintea icoanei, la rugă, cu mare osârdie». El ridică deci sau începu numai o sumă de mănăstiri şi biserici. In târgul Iaşilor făcu în 1627 mănăstirea

www.dacoromanica.ro

cu hramul *Adormirea Precistei*, şi biserica Sfântului *Ioan Botezătorul*, aceasta din urmă fiind terminată la 9/19 Noemvrie 1635

Fig. 8. — Biserica fostei mănăstiri Adormirea Precistei; după numele fondatorului, i se spune azi biserica Barnowski. Pridvorul, disgraţios, e un adaos târziu.

www.dacoromanica.ro

de Vasile Lupu. Ridică apoi «din pajişte» biserica mănăstirii *Hangul* şi mănăstirea *Bârnova* pe care o isprăvi, peste trei decenii, Eustratie Dabija. Desăvârşi mănăstirea *Dragomirna*, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca (vezi fig. 9 şi 10) şi biserica cea mare din *Lwów*, în Galiţia; făcu, în sfârşit, o biserică în *Toporăuţi*, pe care nu apucă să o isprăvească. Pe drept cuvânt, putea deci spune Miron Costin: «Mănăstiri şi biserici câte au făcut în aşa scurtă vreme, niciun domn n'au făcut. Făcut-au alţi domni şi mai multe, eară cu mai delungate vremi, unii în 40 de ani, alţii în 20 de ani, eară el în trei ani». Tot lui i se datoreşte un aşezământ pentru mănăstirile ţării, aşezământ precizând normele de gospodărire (20/30 Septemvrie 1626) precum şi «târguşorul» din marginea Iaşilor, devenit azi cartierul *Nicolina*.

Fiind în bune relaţii cu Cantemir bey, Barnowski putu evita ţării o năvălire şi o pradă a Tătarilor, pe când se întorceau din Polonia. Fiindcă, nerespectându-se obligaţia pe care o contractaseră Leşii la Hotin de a da Tătarilor 30.000 de cojoace anual, aceştia din urmă îşi luaseră o compensaţie prădând pe cei ce-şi călcaseră cuvântul.

In al doilea an al domniei (1627), în Iulie, Barnowski însoţit de 6000 de ostaşi, merse în urma unei dispoziţii primite dela Stambul, la *Daşov* (*Oceacov*) să repare cetăţile de acolo; lucrul dură vreo trei luni de zile, cu participarea şi a Turcilor şi a Muntenilor.

Raporturile cu Leşii au fost foarte bune, tot timpul. Barnowski ştia bine limba polonă, avea legături cu nobilii dela hotar, obţinuse indigenatul polon (20 Fevruarie 1629), luase chiar în căsătorie, în primul an de domnie, pe fiica guvernatorului Cameniţei. (Prima sa soţie s'a numit *Antemia* şi era sora unui boier de ţară, Vasile sin Gavrilaş). Aceste fapte îl făcură dela o vreme suspect în ochii Turcilor, cari n'aveau interes ca domnul Moldovei să fie prieten cu duşmanii lor permanenţi din ultimul timp. Ei hotărîră deci mazilia lui Barnoswki. Miron Costin dă ca motiv faptul că acesta n'a vrut să plătească un adaos de 40 de pungi de bani peste haraciul obişnuit, spre a nu face «obiceiu». Realitatea e că acest refuz a putut fi pretextul; pricina reală rămân legăturile prea strânse cu Leşii. La 8 Iulie 1629, un raport francez din Stambul arată că Barnowski a fost mazilit şi că el şi-a tran-

www.dacoromanica.ro

sportat deja cea mai mare parte a averii sale la Cameniţa. De fapt, domnul mazil, luându-şi bogăţiile, zăbovi câtăva vreme la

Fig. 9. — Biserica mănăstirii Dragomirna. E cel mai svelt lăcaş bisericesc din ţară.

www.dacoromanica.ro

Hotin, apoi, trecu în Polonia, unde își cumpărase cu 320.000 de zloți o întinsă moșie, *Ustia*, cuprizând douăzeci și unu de sate,

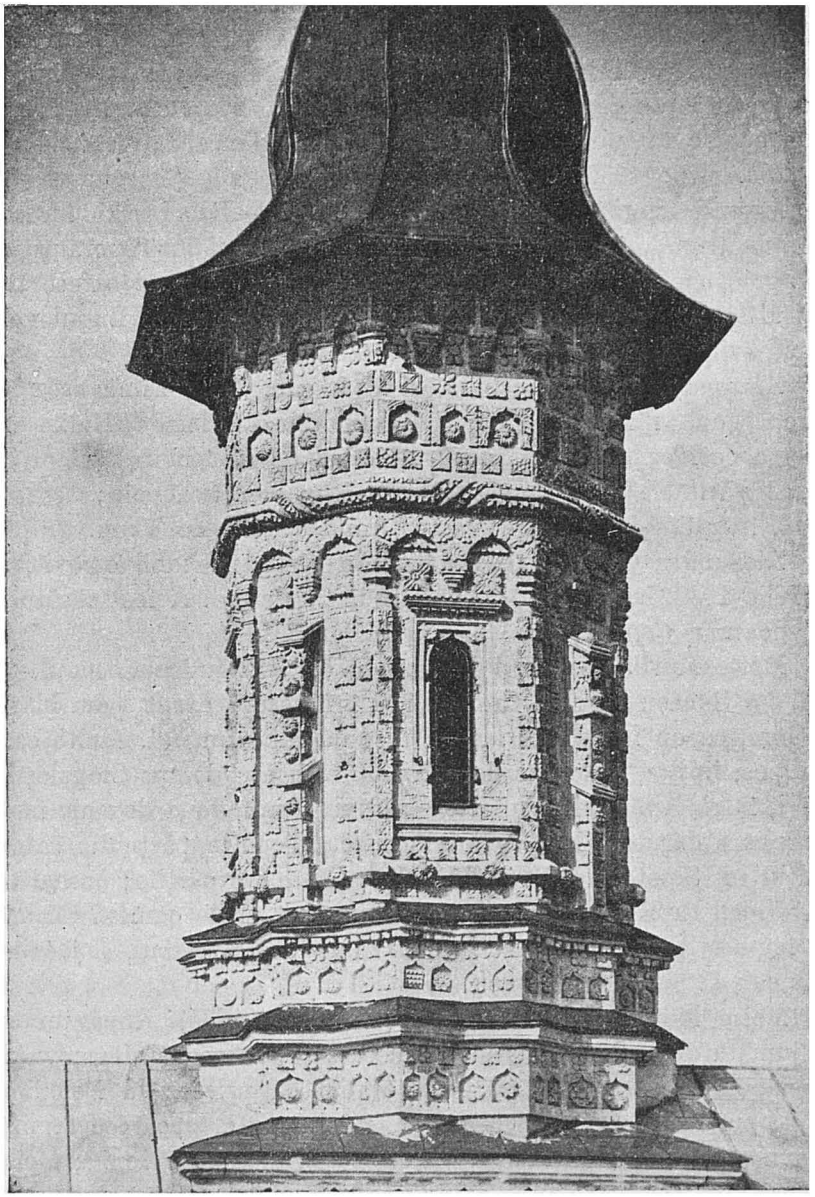

Fig. 10. — Turla bisericii mănăstirii Dragomirna. Să se observe profuziunea sculpturilor n piatră, prevestind pe aceea dela Trei Ierarhi.

www.dacoromanica.ro

o cetate şi două orăşele, şi se stabili pe această moşie lângă Nistru.

Alexandru Coconul. În locul lui fu numit fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul. Acesta moştenise dela tatăl său numai slăbiciunea fizică; în ce priveşte calităţile, era departe; după Miron Costin, atât de departe chiar, «cât cerul de pământ». În timpul scurtei sale domnii — a fost mazilit, tocmai din cauza insuficienţii, la 28 Aprilie 1630, după nici zece luni de zile (înscăunarea în Iaşi avusese loc în ziua de 2 Oct. 1629) — Barnowski încercă să reia tronul, trimiţând pe Nicoriţă hatmanul la Toporăuţi, la margine, cu ceva oaste. Încercarea nu izbuti însă, deoarece trimisul său fu respins de forţele domneşti, conduse de Lupul vornicul (viitorul domn) şi de Grama stolnicul.

Alexandru Coconul închină, la 20 Martie 1630, mănăstirea lui Aron Vodă mănăstirii Maicei Domnului din insula Halke, în Marea de Marmara. Mai înainte, lăcaşul fusese închinat, chiar de către părintele său, mănăstirii Sf. Ioan din Sozopole; aceasta însă, în ultimul timp, se pustiise, fiind călcată de Turci.

Alexandru Coconul moare fără de veste, probabil otrăvit, la 6 Iulie 1632, la Stambul în vârstă de 21 de ani. A fost căsătorit cu doamna *Catrina*.

Moise Movilă, urmaşul la tron al lui Alexandru Coconul, era fiul lui Simeon Movilă. Cronica ni-l înfăţişează drept «om blând la hire, ca un miel, nice lacom, nice cu rău nimănui. Multe case de gios, lipsite, a lăcuitorilor ţării au rădicat, ales pe Ciogoleşti» — şi, într'adevăr, ni s'a păstrat hrisovul, din a doua domnie însă, prin care dărueşte logofătului Pătraşcu Ciogolea părţi din satele Puţureni, Sipoteni şi Pomârla. «Pace de toate părţile; numai de datornicii turci mare strânsoare şi silă era; şi de oameni răi aşa se împluse ţeara, cât aieve bulucuri îmblau de prădau, şi jăcuiau oamenii şi pre lângă oraşe».

Moise Movilă a fost mazilit (Noemvrie 1631), după un an şi jumătate de domnie, pentru aceeaşi pricină ca şi Barnowski: duşmanii săi îl prezentară la Stambul ca prieten al Polonilor şi pe punctul de a trece la ei. Pâra fu crezută, deoarece familia Movileştilor avea într'adevăr puternice legături în Polonia; Moise însuşi învăţase acolo (ni s'au păstrat acte cu iscălitura lui în latineşte!). De fapt însă, Moise era leal; când primi, prin Cantemir,

www.dacoromanica.ro

care sosi la Ţuţora « sprinten cu o seamă de oşteni ai săi », firmanul de mazilie, plecă îndată spre Stambul. De aceea, el şi reveni, peste puţin timp, în scaunul Moldovei.

Alexandru Iliaş a doua oară. Când se auzi în ţară că a fost numit domn din nou Alexandru Iliaş, care, înconjurat de Turci şi de Greci şi punând dări mari, lăsase o rea amintire din prima domnie, boierii se hotărîră să meargă la Stambul să se plângă. Se formă deci o numeroasă delegaţie, — « până la 80 de capete numai den boieri, fără alte căpitenii de ţeară » — în frunte cu Lupu vornicul, Cehan vornicul şi Ureche spătarul. Iliaş, aflând de pornirea lor, încercă printr'un trimis al său, un grec iscusit, Batişte Vevelli, însoţit de ceauşi turci, să-i oprească. Încercarea nu izbuteşte; boierii ajung la Stambul, unde însă o parte din ei sunt închişi. În cele din urmă, se stabileşte o înţelegere cu noul domn. « Şi au mers la Patriarşie şi au făcut giurământuri boierii lui Alexandru Vodă şi Alexandru Vodă boierilor şi aşa au purces din Ţarigrad spre ţeară ».

În vara anului 1632, Iliaş, având trecere deosebită la Poartă, izbuti să scoată numirea fiului său Radu ca domn în Ţara Românească. Acesta nu izbuti să ocupe scaunul însă, fiind bătut de Matei Basarab (4—5 Noemvrie; vezi mai sus p. 34).

Şi în această a doua domnie, Alexandru Iliaş puse biruri grele; o scrisoare din Rodna, cu data 3 Iulie 1632, arată că în Moldova se ia « mare dare dela sărăcime, pentru care se tulbură săracii. Pe de altă parte, nu renunţă nici la sfetnicii greci; ei îi erau mai aproape, cu ei se sfătuia şi în special cu *Batişte Vevelli*. Boierilor de ţară nu le putea ierta faptul că veniseră să se plângă împotriva sa şi că fusese silit să ajungă la un compromis cu ei. La rândul lor, şi aceşti boieri erau porniţi contra Grecilor care înconjurau pe domn şi se bucurau de încrederea lui. Un conflict trebuia să izbucnească. Cele petrecute în ţara Românească serveau drept pildă iar izbânda rebelilor în frunte cu Matei Basarab erau un imbold în plus. De aceea, când boierii aflară că Iliaş, după sfatul lui Vevelli, a hotărît să-i taie « în ziua de Paşti », ei trecură la fapte. Ţara « şi nu numai Curtea, ce şi ţărănimea », « herbând în greutăţi şi în netocmele » se mişcă; « şi atâta mulţime s'au strâns den toate părţile, cât nu încăpeau în târg, ce împluse locul pe subt Miroslava pretutinderea, strigând pre

www.dacoromanica.ro

Greci de pren toate uliţele ». În fruntea mişcării era Lupu vornicul.

Alexandru Iliaş, văzând proporţiile revoltei, se hotărî să părăsească domnia (Aprilie 1633); chemă deci pe boieri şi le comunică hotărîrea sa. Luându-şi apoi familia şi lucrurile ce avea, porni din Iaşi, înconjurat de boieri cari îl apărară de furia mulţimei. În şesul Bahluiului, lângă mănăstirea Balicăi, ţăranii strigau: « Dă-ne, Doamne, pre Greci ». Ca să scape el, Iliaş trebui să jertfească pe câţiva din sfetnicii străini care-l înconjurau. Vevelli, dat mulţimei, fu făcut fărâme cu topoarele; aceeaşi soartă avu cumnatul său *Alexandru Mamona*, dintr'o vestită familie peloponesiacă, şi un dragoman *Ieronim Hores*. În învălmăşeală, domnului însuşi i se smulse mantaua din spinare de unul Bosie Lăpuşneanu. Vornicul Lupu fu rănit, destul de greu, la cap, de un os svârlit din mulţime.

Pe un drum neobişnuit, prin Branişte, Iliaş putu ajunge la Huşi iar de acolo, prin Bârlad şi Tecuci, la Galaţi. O corabie mică îl duse apoi la Stambul. Aci el a trăit încă multă vreme, murind în Mai 1666.

Miron Barnowski. După plecarea lui Alexandru Iliaş, boierii ar fi vrut ca domn pe Lupu vornicul; cereau însă ca acesta să precizeze « ce va lua den ţară » adică ce biruri va pune. Lupu, care nu voia condiţii, refuză; atunci, boierii trimiseră după Miron Barnowski, în Polonia, la Ustia. Fostul domn primi bucuros; amintirea primei stăpâniri rămăsese vie în sufletul său; nostalgia după pământul natal îl îndemna şi ea să se întoarcă. Spune Miron Costin că l-ar fi sfătuit un prieten polon să nu se ducă. « Dulce este Domnia din Moldova » ar fi răspuns Barnowski. « Eară şi obezile turceşti încă sunt grele » ar fi replicat Leahul.

Din nefericire, se adeveri spusa acestuia. Noul domn, primit cu bucurie de ţară, trebui să plece la Stambul spre a căpăta confirmarea sultanului. Aci însă el găsi o atmosferă ostilă. Duşmanii săi, şi în primul rând vornicul Lupu care dorea domnia pentru sine, trimiseseră « cărţi » în care se spunea că dacă va fi numit Barnowski, atunci « ţeara Moldovei va hi cu Leşii una, că el este o iscoadă a Leşilor ». Pe de altă parte, i se imputa încercarea pe care o făcuse, în timpul lui Alexandru Coconul, de a-şi relua scaunul. În sfârşit, — nenorocită coincidenţă — Ca-

www.dacoromanica.ro

zacii, trecând, după obiceiul lor, cu luntrile, Marea Neagră, prădară iarăşi coastele turceşti. Divanul adoptă deci părerea marelui muftiu şi hotărî «să peară Barnowski Vodă». Sentinţa se execută în ziua de 2 Iulie 1633, prin decapitare, în prezenţa sultanului.

Cu câteva zile înainte de execuţie, Barnowski îşi făcu, în închisoare, testamentul: e o pagină mişcătoare, arătând înălţimea de suflet şi adânca credinţă a celui care-şi presimţea sfârşitul. El hotărăşte ca ocinele sale din Polonia să se vândă fostului proprietar; din banii rezultaţi, se vor da 5000 de zloţi bisericii din Lwów «care am sfârşit-o noi cu cheltuiala noastră»; se vor isprăvi apoi lăcaşurile dumnezeeşti începute şi se vor plăti toate datoriile. Averea mobilă «să se dea pe la mănăstiri şi biserici, pentru sufletul nostru şi al părinţilor noştri». În ce-l priveşte, roagă ca oasele sale să «nu zacă în păgâni», ci să fie aduse la Dragomirna.

Moise Movilă. Boierii care însoţiseră pe Barnowski fuseseră închişi; ei aşteptau, îngroziţi, să le vie şi lor rândul, când vizirul le porunci să-şi aleagă domn pe cine vor. Moise Movilă era la Stambul şi se bucura de protecţia sultanului; firea lui blândă pe care ţara o putuse aprecia în prima domnie şi faptul că se înrudea, prin soţia sa, cu Radu Mihnea, făcură ca alegerea boierilor să se oprească asupra sa (5 Iulie 1633). Plecând spre ţară, el trimise înainte pe Cehan vornicul şi alţi doi dregători ca să prindă pe Lupul vornicul, ale cărui pâri se ştia că ajutaseră la pierderea lui Barnowski. Prinzând de veste, Lupu fugi însă din Iaşi «şi în câteva zile au fost tupilat pen păduri...; apoi, pen Ţara Muntenească, au trecut la Ţarigrad în chip de neguţătoriu».

A doua domnie a lui Moise Movilă a fost tot scurtă, ca şi cea dintâi: vreo nouă luni de zile. El trebui, abia sosit în ţară, să însoţească pe Abaza paşa de Silistra, în campania pe care acesta, din ordinul sultanului, o făcu împotriva Leşilor. Armata îşi aşeză tabăra pe Nistru la vărsarea apei Cameniţa; atacurile împotriva taberei polone nu reuşiră însă. Atât Moldovenii cât şi Muntenii, cari şi ei trebuiseră să dea contingentul lor, n'aveau inimă să lupte. Ei făcură chiar printr'un vicleşug — răspândiseră vestea că nişte călăraşi ar fi văzut pe Cazaci venind, cu tabăra legată, spre a da ajutor Leşilor — pe Abaza paşa să se retragă. La îna-

www.dacoromanica.ro

poiere, acesta, aflând de vicleşug, voi să prindă lângă Iaşi pe boieri, să-i puie în obezi şi să-i ducă la Stambul, spre a scuza retragerea; boierii însă, vestiţi fiind, se ascunseră. Ţara avu însă de suferit: «începând dela apa Prutului şi până la Nistru — scrie învăţatul logofăt Toderaşcu Ianovici — n'a mai rămas o casă; toate le-au ars şi pe mulţi dintre ai noştri i-au dus în robie».

Desigur şi felul cum ajutase pe Abaza contribui la mazilirea lui Moise Movilă. În Aprilie 1634, înainte de 9 ale lunii, faptul era îndeplinit; totdeodată, sforţările lui Lupu vornicul erau încununate de succes: el fu numit domn. Moise, luându-şi familia şi averea — 60 de poveri de bani — trecu în Polonia, însoţit de 1400 de oşteni. Acolo şi rămase între rudele şi prietenii săi, până la sfârşitul vieţii, pe vremea lui Dabija Vodă.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gaspar Graţiani:** 1. N. IORGA, *Manuscripte din biblioteci străine relative la Istoria Românilor (Al doilea memoriu)*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXI (1898—1899), p. 1—108; 2. DR. N. C. BEJENARU, *Gaşpar Graţiani, domnul Moldovei (1619—1620)* şi *luptele turco-polone din 1620.* în *Cercet. Ist.*, I (1925), p. 79—99.

II. **Ştefan Tomşa:** 3. G. BALŞ, *Bisericile moldoveneşti din veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea*, Bucureşti, 1933, 655 p. in 4°; 4. C. A. STOIDE, *Contribuţii la istoricul mănăstirei Bisericani*, Iaşi, f. a., 23 p. in 8°.

V. şi p. 20, nr. 8.

III. **Miron Barnowski:** 5. AL. LAPEDATU, *Icoanele lui Barnovschi Vodă dela Moscova şi zugravii Trei Ierarhilor din Iaşi*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 110—112; 6. GH. UNGUREANU, *Mănăstirea Hangului sau Buhalniţa. Schiţă istorică*, în *Arhiva*, XXXVIII (1931), p. 322—357; 7. AUREL H. GOLÎMAS, *Domnul Moldovei Miron Moghilă Barnovschi la trisentenarul morţii sale*, Iaşi, 1933, 79 p. in 8°; 8. I. MINEA, *Despre ferîia din aşezământul lui Miron Vodă Barnovschi*, în *Cercet. Ist.*, X—XII (1934—1936), p. 206—207; 9. MARYA KASTERSKA, *Les trésors des Movilă en Pologne*, în *Rev. Hist. Sud-Est.*, XIII (1936), p. 177—186; 10. GH. DUZINCHIEVICI, *Miron Barnovschi Moghilă şi Polonia*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 166—222; 11. C. A. STOIDE, *Târgul lui Barnovschi Vodă*, Iaşi, 1942, 17 p. în 8° (Extras din *Analele Moldovei*, I).

IV. **Alexandru Coconul:** 12. N. IORGA, «*Coconul*» *lui Radu Mihnea şi capuchehaiaua Curt Celebi, cu prilejul unui document inedit dela Alexandru Coconul*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 97—102; 13. C. A. STOIDE, *Curt Celebi*, în *Revista Critină*, X, (1936), p. 34 —38.

www.dacoromanica.ro

MATEI BASARAB

« S'au nevoit Matei Vodă de au dres țara foarte bine, careși după orânduiala lor: boiarii, slujitorii, țăranii, cât tuturor le era bine în zilele lui, precum am auzit pre bătrânii noștri mărturisind de aciasta, că Țara iubia pre Domn și Domnul pre țară ».

(Cronica lui Radu Popescu).

Matei Basarab este tipul reprezentativ al domnului de țară: ieșit din rândurile boierimei, legat de pământ prin moșiile pe care le stăpânește, lăsate de un lung șir de strămoși, el are cele trei însușiri care au caracterizat pe toți marii noștri voevozi: e viteaz, credincios și gospodar. Ținându-și cuvântul și împlinindu-și datoria, el nu uită niciun moment că dreptul și autoritatea trebuie să aibă în slujba lor o puternică armată. El știe de asemenea că nimic temeinic nu se poate face fără credință; în sfârșit, e pătruns de adevărul că stat înfloritor înseamnă bună gospodărie, vistierie plină, negoț și industrie prospere. Prietenii îl iubesc: dușmanii îl respectă. Și într'o vreme când domniile țin câteva luni, un an sau doi, el izbutește să păstreze scaunul peste două decenii. « Matei Vodă, domn muntenesc — spune Miron Costin — om fericit peste toate domniile acei țări, nemândru, blând, direpț om de țeară, harnic la răsboaie, așa neînfrânt și nespăimat, cât poți să-l asemeni cu mari și vestiți oșteni ai lumii ». Când Mihail Eminescu vrea să evoce figura domnului de țară, el se oprește asupra lui Matei Basarab: nu se putea o alegere mai bună (vezi fig. 11).

Relațiile cu Turcii și cu Ardealul. Relațiile lui cu Turcii pot fi rezumate și caracterizate în felul următor: împlinește obligațiile pe care le are țara față de Poartă, dar cu demnitate, trimite banii și darurile necesare, dar « cu sabia în mână ». E gata chiar să ducă război împotriva lor, pe pământ turcesc.

www.dacoromanica.ro

Fig. 11. — Matei Basarab, Domnul Țării Românești; miniatură din 1643, de Antim ieromonahul, pe un evangheliar grecesc (Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim). Domnul e înfățișat în costumul de ceremonie, oferind evangheliarul.

www.dacoromanica.ro

In primul an de domnie, Matei dă ajutor lui Abaza paşa în campania împotriva Poloniei. Plecat la 7 Septemvrie din capitală, el e la Galaţi la 20 Septemvrie: aci se face joncţiunea cu armata turcească. Se adaogă oastea moldovenească a lui Moise Movilă precum şi Tătarii din Bugeac; cu toţii împreună trec apoi Nistrul. Atacul asupra taberei dela *Cameniţa* nu reuşeşte însă şi Abaza trebuie să se mulţumească a lua cetăţuia numai sau castelul — *costeiu* în vechea limbă românească — dela *Studeniţa*. (vezi şi mai sus, p. 51). La 16 Noemvrie, Matei era întors în scaun, la Bucureşti.

In Decemvrie 1635, el izbuteşte, împreună cu Vasile Lupu, domnul Moldovei, şi plătind, bine înţeles, sumele necesare, să obţină condamnarea la moarte a duşmanului său *Curt Celebi*, influentul şi bogatul grec, cu care trebuise să se judece în divan, la Stambul, la luarea domniei (vezi şi mai sus, p. 34). Tot prin bani şi daruri, îndepărtează Matei diferitele primejdii care îl ameninţau la Poartă sau obţine unele avantagii. Aflăm astfel dintr'o scrisoare cu data 26 Ianuarie 1643, că el a dat sultanului 40.000 de reali (10 reali făceau un leu !), vizirului 20.000, iar altor dregători mai puţin. Cam în aceeaşi vreme, dă încă 40.000 de reali pentru îndepărtarea unui pretendent cu numele de *Bogdan*; alte sume dă în 1644 trimisului turc care venise să cerceteze de ce ţine Matei atâta oaste în jurul său. O scrisoare din 19 Ianuarie 1645 ne arată că a dat sultanului 50.000 de reali, iar lui câzlar aga (şeful eunucilor !) 20.000, spre a obţine confirmarea domniei pe viaţă. In 1650, fiind chemat la Poartă, el scăpă de această primejdioasă vizită care dese ori se termina cu mazilirea, iar uneori chiar cu moartea, dând 50.000 de reali; aceeaşi sumă, în acelaşi scop, dă şi Vasile Lupu.

Pe de altă parte, Matei ţine armata gata pentru orice eventualitate. In 1636, Turcii ar fi vrut să-l mazilească; Chenaan paşa venise cu oşti şi tăbărîse lângă Bucureşti, în două locuri «la movila Cotrocenilor» şi în spre Văcăreşti. Matei, înţelegând ce-l aşteaptă, «au strâns toate oştile ţării, stând toţi înarmaţi, în zi şi în noapte lângă domnul lor. Ear Turcii, dacă au văzut că nu vor strica nimica, ei s'au întors ear înapoi, cinstindu-i şi dăruindu-i Matei Vodă cu multe daruri scumpe».

In anul următor, voiră să-l prindă, cu prilejul unei concentrări de oşti la Cetatea Albă. Matei veni cu ai săi până la *Ialpuş* în

www.dacoromanica.ro

Bugeac; acolo, descoperind şiretlicul, se întoarse repede, înconjurat de trupe, la Târgovişte, nu însă fără a trimite, şi de data aceasta, comandantului turc « multe daruri scumpe ».

In 1635, el era gata chiar a face război cu sultanul. In tratativele pe care le duce în acest an cu împăratul creştin, Matei propune, între altele, şi o răscoală a sa, cerând în schimb un ajutor de 3000 de muschetari şi un număr de soldaţi unguri. Să i se dea de asemenea un adăpost în cazul când ar trebui să părăsească ţara. In 1636, e din nou gata a se război cu Turcii. Sultanul voia să înlocuiască pe Gheorghe Rákoczy principele Transilvaniei, la care Matei aflase sprijin în vreme de nevoie, şi de care era legat şi prin tratate. Atunci, el propune prietenului şi vecinului din Ardeal, în caz când nu se poate evita mazilirea, « să iasă înaintea oştilor puternicului împărat pe pământ turcesc şi să se lupte acolo cu ele ». Ii va da întregul său sprijin, participând cu oastea sa care numără 6000 de călăreţi buni şi 2000 de pedestraşi. Trecerea peste Dunăre să se facă prin ţara sa, prin Muntenia. Idealul ar fi să se constituie chiar o coaliţie creştină, condusă de împăratul dela Viena, la care să participe şi regele Poloniei şi Cazacii. Toate acestea rămaseră simple proiecte deoarece sultanul renunţă la mazilirea lui Rákoczy. Importantă e însă starea de spirit a lui Matei, amintind pe aceea a gloriosului său predecesor, Mihai Viteazul.

Temeiul politicii externe a lui Matei Basarab a fost *alianţa cu Ardealul*. El a păstrat relaţii strânse cu Gheorghe Rákoczy I, apoi cu fiul acestuia, Gheorghe Rákoczy al II-lea, încheind repetate acte şi tratate cu ei şi, ceea ce e şi mai important, respectându-le. La 17 Iulie 1633, cu prilejul trecerii unui ambasador ardelean spre Stambul, se face o primă convenţie, potrivit căreia cele două părţi, păstrând întotdeauna prietenie, urmau să-şi dea ajutor reciproc. Matei se obliga şi să-i verse vecinului său, de sigur ca o contravaloare a ajutorului primit pe când era pribeag, suma de 6000 galbeni anual. In primăvara anului 1635, la 16 Martie, un nou act de alianţă din partea principelui Transilvaniei, după care urmă apoi o legătură în forme solemne; actul muntean se dete în ziua de Sf. Petre (9 Iulie stil nou). Se făgăduia ajutor armat lui Rákoczy, informaţii, apoi un dar de doi cai de călărie, dintre care unul turcesc, şi — ca o compensaţie pentru dijma din oi pe care o dădeau ciobanii ardeleni ce veneau să-şi pască turmele

www.dacoromanica.ro

în munţii noştri — suma de 5000 de florini anual. Comandanţii militari şi armata întreagă — «căpitanii, iuzbaşii, ceauşii, vătaşii şi toţi cetaşii, călărime şi pedestrime» — întăresc şi ei la 3 August înţelegerea făcută. La rândul său, Rákoczy făgăduieşte, la 16 Septemvrie, ajutor armat împotriva duşmanilor, excepţie făcând, bine înţeles, persoana sultanului. Acest tratat a fost reînoit în 1636 şi 1640; după suirea pe tron a lui Gheorghe Rákoczy al II-lea, avură loc două alte reînnoiri, la 18 Fevruarie 1650 şi la 10 Mai 1651.

Evident, în cei douăzeci şi doi de ani de domnie ai lui Matei, au fost şi momente de neîncredere, de bănuială, de nesiguranţă faţă de principele din Ardeal; acesta din urmă a neglijat — sau n'a voit — uneori să dea ajutorul făgăduit; alteori s'a ajuns chiar la plângeri şi imputări reciproce; niciodată însă legăturile n'au fost rupte, necum să se recurgă la război. Se poate spune, deci, pe drept cuvânt, că alianţa cu Ardealul a fost *o constantă* a politicii lui Matei Basarab.

Relaţiile cu Moldova. Fiind asigurat din această parte, el a putut face faţă, cu toate mijloacele, primejdiei repetate care i-a venit din altă parte şi anume dela mândrul şi ambiţiosul domn al Moldovei, Vasile Lupu. Acesta, deşi încheiase în 1634 o înţelegere de prietenie cu Matei, schimbând solii, începu totuşi, după scurt timp, să sape pe vecinul său, vrând a-l îndepărta din scaun. Scopul era să aşeze în loc pe fiu-său, pe Ioan, deşi acest fecior al lui Vasile Lupu, de o sănătate foarte şubredă, nu era apt pentru domnie.

Prima încercare se făcu în toamna anului 1637. Vasile Lupu, după ce ajută Turcilor la Cetatea Albă să facă ordine în treburile Tătarilor din Bugeac, care, cât timp trăise Cantemir-Bey, ajunseseră o adevărată pacoste pentru toţi vecinii, se îndreptă cu oastea spre Ţara Românească şi ajunse până la Gheorghiţa. Matei îşi aşezase tabăra la gura Telejeanului şi trimisese după ajutor la Rákoczy. Când un general al acestuia, *Ioan Kemény*, scoborî cu zece mii de oameni pela Bratocea, ajungând la 11 Noemvrie la Vălenii de Munte şi la 13 la Şoplea, Vasile Lupu socoti că e mai prudent să se retragă. Urmărindu-l deaproape, Matei merse cu ai săi «până la Putna»; Ardelenii trecură chiar, prădând, prin partea de miazăzi a Moldovei, întorcându-se pe la Trotuş.

A doua încercare avu loc în 1639. De data aceasta, Vasile Lupu voia ca să ia *pentru el* domnia Ţării Româneşti, lăsând în

www.dacoromanica.ro

Moldova pe fiul său Ioan. Având prieteni la Poartă, în special pe vizirul Mohamed Tabani Buiuc, şi oferind sume mari: 300.000 de taleri, plus sporirea tributului ambelor ţări cu 100.000 de taleri, el obţinu la 2 Noemvrie 1639, un firman de mazilie a lui Matei. Strângându-şi oastea şi cu ceva ajutor dela Tătari, porni deci împotriva vecinului său. La 22 Noemvrie era la Focşani; într'un document dat de aci, Lupu îşi zice domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti. Sultanul trimisese cuvânt boierilor munteni să nu se opună. Altfel, spunea el «n'o să rămâneţi nepedepsiţi... Vă şterg de pe faţa pământului vostru şi pun Turci să locuiască în el, iar în biserică să strige hogea».

Matei nu se spăimântă însă. Cu oastea sa bine tocmită, ieşi el înaintea năvălitorului, care înaintase până la apa Ialomiţei, în dreptul satului *Nănăşiori* (azi Armăşeşti!). Între acest sat şi cel vecin numit *Ojogeni*, pe Prahova, avu loc lupta. O parte din armata lui Lupu se «răşchirase» adică se împrăştiase după jafuri «la podgorie, pre supt munte încătro era bejenită toată ţara muntenească, de pren... acele olate» (adică ţinuturi!). Matei profită de această împrejurare, trecu repede armata sa peste Prahova, fiecare călăreţ luând cu sine un pedestraş, şi atacă puternic. Oastea lui Vasile Lupu, surprinsă nu putu rezista; de altfel o parte a ei nici nu se întorsese dela podgorie, din pradă. Retragerea se transformă — după însăşi mărturia lui Miron Costin — în fugă precipitată «lăsând şi corturile şi puştile cu toată pedestrimea pe mâna lui Matei Vodă; şi, de grija gonaşilor, Vasile Vodă au lăsat calea pre care venise şi direpţ la Brăila au năzuit». Aci, el fu pe punctul de a fi prins de agii turci locali care aflaseră de înfrângere. Prevenit în ultimul moment, pe când şedea seara la masă, a sărit peste gard într'o grădină şi de acolo, călare, a fugit la Galaţi «lăsând toate în Brăila, câte nu rămăsese în Ojogeni».

O consecinţă a războiului fu uciderea vizirului *Mohamed Tabani Buiuc*, protectorul lui Vasile Lupu. Căci Matei, plângându-se la Poartă de cele întâmplate, duşmanii vizirului făcură ca acesta să fie executat, prin strangulare, la Edicule (15 Decemvrie 1639). Se găsiră, în urma lui, 1.200.000 de scuzi, o sumă enormă pentru acea vreme, rezultat a câteva luni de slujbă. La 22 Decemvrie, un agă aducea lui Matei la Bucureşti caftan nou şi o scrisoare din

www.dacoromanica.ro

partea Porței în care i se spunea că Lupul l-a atacat «fără știrea și voia puternicului Impărat».

După această a doua încercare neizbutită, urmă o lungă perioadă de liniște — până în 1653 — în relațiile dintre cei doi domni. Ioan, fiul lui Vasile Lupu, pe care acesta voise să-l vadă stăpânind într'una din țări, muri la începutul lui Noemvrie 1640, la Stambul, de rachitism. Matei se simți mai puțin amenințat. Peste câțiva ani, în 1645, ca un semn de pace și de înțelegere, cei doi domni făcură chiar câte un lăcaș bisericesc, fiecare în țara celuilalt. Vasile Lupu refăcu biserica Stelea din Târgoviște, unde era îngropat tatăl său, Aga Nicolae, iar Matei Basarab zidi mănăstirea *Soveja*, în Putna, unde găsi săteni veniți din Rucăr și Dragoslavele. (Cele două cătune ale satului Soveja se numesc și azi Rucăreni și Dragoslăveni!). Pisania spune că lăcașul s'a ridicat «cu bunăvoința... prea iubitului fratelui nostru domnului moldovenesc Io Vasilie voevod».

Spre sfârșitul anului 1652 relațiile începură iar să se înăsprească. După unele izvoare, Lupu ar fi pornit să uneltească din nou împotriva vecinului său. După altele, Gheorghe Rákoczy al II-lea hotărînd, pentru mai multe pricini, să înlocuiască pe ambițiosul și mândru domn al Moldovei, ar fi câștigat la acest plan și pe Matei. Nu e de loc exclus ca Vasile Lupu, având ginere pe Timuș Hmielnițki, dispunând deci de ajutorul Cazacilor, să fi reluat vechile gânduri de mărire. Cert este că în primăvara anului 1653, se ajunge la un nou conflict: Rákoczy și cu Matei sprijină cu armele pe Gheorghe Ștefan, marele logofăt al lui Lupu, pentru ca să îl răstoarne pe acesta din urmă din scaun. Detașamentul ardelean, sub comanda lui Ioan Kemény, intră în Moldova trecând munții, pe poteci, prin părțile Trotușului; cel muntean, având în frunte pe spătarul Diicul Buicescu, pe la Milcov. Vasile Lupu fu surprins nepregătit. De aceea, când oștile, aducând pe Gheorghe Ștefan, ajunseră la Roman, el se retrase spre Hotin și apoi peste Nistru, trimițând după ajutor la ginerele său Timuș Hmielnițki. Ardelenii și Muntenii intrară în Iași, în Dumineca Floriilor. Îndată însă după aceasta, sosi și Timuș. Trecând Prutul la 30 Aprilie, el bătu oastea lui Gheorghe Ștefan la *Popricani* și ocupă scaunul. Vasile Lupu se reîntoarse și-și reluă domnia. Dacă s'ar fi mulțumit cu atâta, de sigur lucrurile

www.dacoromanica.ro

ar fi luat o altă desvoltare. Dar el vru să-şi răzbune asupra lui Matei; porni deci cu toată oastea împotriva acestuia. Focşanii munteni fură arşi; Diicul Buicescu şi cu Gheorghe Ştefan care stăteau la hotar, la Milcov, trebuiră după câteva ciocniri, să se retragă. Matei, aflând de apropierea duşmanului, ieşi din Târgovişte şi îşi aşează tabăra într'un loc bun, între Ialomiţa şi un pârâu «foarte tinos», greu de trecut, aproape de satul *Finta*. La Teleajen, avu loc o ciocnire între Cazaci şi Seimenii trimişi înainte în ajutor lui Diicul; aceştia din urmă se apărară bine şi se putură retrage în ordine. Lupta principală se dete pe locul ales de Matei, în ziua de 17/27 Mai 1653. În prima fază, Timuş se ţinu în rezervă, din gelozie, spunând că să se bată şi să învingă «vitezii Moldoveni» şi fără ei. Atacul cavaleriei moldovene sili pe o parte din Roşii munteni să se retragă; dacă ar fi fost atunci de faţă şi Cazacii, izbânda ar fi rămas de partea lui Lupu. Aceştia însă nevoind să intre deodată în luptă, Matei putu restabili situaţia. Bătrânul domn dădu el singur pildă de vitejie, stând în fruntea trupelor şi îndemnându-le. Un glonţ îl lovi «aproape de încheietura genunchiului»; fără să-i pese de rană şi izgonind «cu sudalmă» — cum spune Miron Costin — pe ostaşul care voise să-l sprijine, Matei continuă lupta «ca un deplin oştean». Boierii, după pilda Domnului, se luptară şi ei cu vrednicie, intrând «cu săbiile goale» în duşmani, tăindu-i şi răspândindu-i. Lupta dura încă înverşunată când se porni o furtună şi o ploaie repede «direpţ în faţa oştii lui Vasile Vodă, cât se părea că este anume urgia lui Dumnezeu sosită asupra acei oşti». În cele din urmă Moldovenii cedară; Lupu, împreună cu Timuş se retraseră în fugă; Cazacii, rămaşi fără hatman, putură totuşi să-şi lege tabăra şi să se retragă, fără prea mari pierderi. Pe câmpul de luptă zăceau 4000 — după un alt izvor 3000 — dintre ostaşii lui Lupu; 16 tunuri căzură în mâna lui Matei. O parte dintre prinşi fură tăiaţi, dealungul drumului, «dela Fântâna Ţiganului până la Târgovişte».

Îndată după aceasta, Gheorghe Ştefan, cu ajutor muntean şi ardelean, reintră în Moldova şi izbuti, în urma luptei dela *Sîrca*, să ocupe, definitiv, tronul (vezi mai jos, p. 90).

Turburările Dorobanţilor şi Seimenilor. Ultimul an de domnie al lui Matei Basarab a fost turburat de neorânduelile dorobanţilor, seimenilor şi a celorlalţi «slujitori» (ostaşi). Bătrânul voevod

www.dacoromanica.ro

avusese întotdeauna față de ei o deosebită atenție; le plătise «lefi» adică solde din destul, îi îmbrăcase bine — ni s'a păstrat o întreagă corespondență privind postavul comandat la Brașov — le dăduse putința să-și întemeieze gospodării și să strângă stare. Drept mulțumită, și sătui — se vede — de bine, ei se ridicară, după biruința dela Finta, împotriva Domnului. «Că striga — povestește cronica — pen Curtea Domnească» «să le dea câte trei lefi», «că ei au bătut războiul... cu Vasilie Vodă, și zicia lui Matei Vodă să să ducă, să să călugărească, că nu le mai trebue să le fie el domn, bătrân fiind și bolnav; și atâta să îndârjise în nebunie, cât i-au luat tunurile și erbăriile, și le-au scos afară den târg». Doi dintre marii boieri, *Ghinea* vistierul și *Radu Verzarul armașul*, pe care dorobanții și seimenii îi bănuiau că sfătuiesc pe Domn să nu le dea «lefi», fură luați chiar dela Curte, sub ochii lui Matei, și uciși afară la câmp, în fața tuturor oștilor. Un alt boier, *Socol clucerul Cornățeanul*, bolnav fiind, a fost și el ucis, iar casele, împreună cu ale celorlalți doi, prădate. Îndrăzniră chiar, într'o zi când Matei ieșise în plimbare spre Argeș, (20 Martie 1654) să oprească pe domn de a mai intra îndărăt în Târgoviște și îl ținută în afara zidurilor trei zile, nedând voie să-i aducă nici pâine și spunându-i «să iasă din țară sau să se călugărească». Matei trebui să le făgăduiască «bani din destul» și numai așa putu reintra în cetatea de scaun. Avea de gând în primăvară să lovească aceste corpuri de dorobanți și de seimeni și să le pedepsească aspru pentru faptele lor ticăloase, tăind toate căpeteniile.

Moartea lui Matei. Familia sa. Bătrânul domn nu mai ajunse însă să-și puie planul în aplicare. Sănătatea sa scăzuse mult în ultimul timp. Îl îndurerase mai întâi moartea soției sale *Elina* — întâmplată în August 1653 — «după o convietuire de 40 de ani» (vezi fig. 12); avusese apoi de suferit luni de zile de pe urma rănii căpătate la Finta și care — infectată — s'a vindecat foarte greu. Răscoala dorobanților și seimenilor pusese vârf supărărilor; pentru sufletul viteazului oștean era o lovitură din cele mai dureroase. In primăvara anului 1654, Matei se îmbolnăvi; după câteva zile, la 9 Aprilie dimineața, într'o Duminecă, pe când se odihnea într'un jilț în loggia palatului din Târgoviște, închise ochii. Îmbrăcat în vesmânt domnesc, «de brocard de aur, împodobit cu blană de samur de mare preț, cu brandemburguri» și «nasturi

www.dacoromanica.ro

Fig. 12. — Doamna Elina, soția lui Matei Basarab. Miniatură pe un manuscris slav contemporan. Doamna e înfățișată în costumul de ceremonie de brocard.

www.dacoromanica.ro

de argint aurit» și acoperit de «un giulgiu de mătase albă, cu o cruce în foi de aur», trupul său fu înmormântat în biserica domnească din Târgoviște, lângă fiul și soția sa. Sub Constantin Șerban, lăcașul a fost jefuit de seimeni și osemintele bătrânului voevod aruncate afară. Mai târziu, ele au fost duse la *Arnota*, ctitoria sa din județul Vâlcea unde și astăzi odihnesc, sub o lespede de marmoră (vezi fig. 13).

Inscripția, în limba slavă, are următorul cuprins: «Aici zace Matei Basarab, cu mila lui Dumnezeu odinioară stăpân și domn al Țării Românești, bărbat înțelept, îndurător și milostiv, întemeietor și înnoitor a multe biserici și mănăstiri, niciodată biruit, ci biruitor, și a multe războaie învingător, prea slăvit, dușmanilor înfricoșat, prietenilor de folos, îmbogățitor al țării sale, cel ce cu multă bogăție și întru toate îndestulat, în lină pace a domnit 23 de ani (sic!); a adormit întru Domnul la cinstea bătrâneții, în anul 1654».

Fig. 13. — Piatra de mormânt a lui Matei Basarab, la mănăstirea Arnota. In partea superioară, stema țării mărginită sus de două armuri iar jos de două tunuri. In partea inferioară și pe margini, inscripția în limba slavă

www.dacoromanica.ro

Matei Basarab a fost căsătorit cu *Elena* — obișnuit i se spunea *Elina* — fiica lui Radu postelnicul Năsturel din Fierăști. Era o femeie cultă; ni s'au păstrat scrisori dela ea, între altele, una, în românește și latinește adresată din Rucăr Sibienilor, prin care cere, a doua zi după lupta dela Finta, un bun hirurg pentru boierii răniți. Prețuia cartea; fratele ei, *Udrișteă Năsturel*, este personalitatea culturală cea mai de seamă din Muntenia, în prima jumătate a veacului al XVII-lea. Era adânc credincioasă; a zidit mai multe biserici și a făcut milostenii pretutindeni. Doamna Elina a fost una din femeile cele mai de seamă ale neamului nostru.

Matei n'a avut copii; de aceea a adoptat un nepot de soră al soției sale, numit tot Matei; acesta a murit de tânăr însă, puțin înainte de 10 August 1652, și a fost înmormântat în biserica domnească din Târgoviște; alături e mormântul doamnei Elina (vezi fig. 14).

Ctitoriile. Niciunul dintre domnii Țării Românești nu a ridicat atâtea lăcașuri bisericești ca Matei Basarab. Numărul lor nu a fost stabilit până acum cu preciziune, deoarece nu s'a făcut încă o cercetare specială asupra lăcașurilor acestui voevod. Un contemporan, clericul sirian Paul de Alep, care a fost prin Muntenia în două rânduri în timpul domniei lui, dă cifra de «*o sută cincizeci de mănăstiri și biserici, zidite magnific din piatră*». Este, evident, o exagerare. Cronica țării, scrisă mai târziu, dă numai *douăzeci* de biserici și mănăstiri, ceea ce e mult sub realitate.

Lăcașurile ridicate de Matei Basarab se pot împărți în două categorii: unele care se datoresc *exclusiv* lui; altele, mai vechi, pe care el le-a refăcut numai sau cărora le-a adus diverse îmbunătățiri. La cele mai multe ni s'au păstrat pisaniile.

In 1632, așa dar chiar în anul luptei cu Radu Iliaș pentru ocuparea scaunului domnesc, Matei puse să se zugrăvească biserica din *Brâncoveni*, ridicată de înaintașii săi. In anul următor, 1633, face el mănăstirea dela *Sadova* (Dolj), în locul vechiului lăcaș, de lemn, în care se adăpostise, în urma unor ciocniri cu Turcii. Pisania amintește și de o biruință pe care Matei a repurtat-o asupra acestora «la Schela Ciobanului» — Bechetul de azi; faptul n'a putut avea loc, credem noi, decât cu prilejul venirii lui din Ardeal, prin Banat, în 1632 (vezi mai sus, p. 32-33). La 26 August 1633 (stil vechiu), noua ctitorie era gata.

www.dacoromanica.ro

In primul an de domnie, se zideşte mănăstirea dela *Slobozia lui Enache postelnicul* (actuala Slobozie din Ialomiţa). In actul din 14 Septemvrie 1634, prin care domnul închină mănăstirii *Dochiariu* dela Sfântul Munte noua sa ctitorie, se spune despre aceasta: «pe care am făcut-o acum Domnia Mea din temelie». Urmează apoi refacerea *bisericii dela mănăstirea lui Negru Vodă* din Câmpulung; lucrările încep la 1 Iulie (22 Iunie stil vechiu) 1635 şi se isprăvesc la 30 August (20 stil vechiu) 1636.

Mănăstirea *Căldăruşani* este *întemeiată* de Matei; pisania ne arată că «s'a început a zidi în luna lui Iulie în 14 şi s'a săvârşit în luna

Fig. 14. — Piatra de mormânt a Doamnei Elina, în stil baroc. Doi lei ţin stema ţării, deasupra doi îngeri sprijinind o cruce. In partea inferioară în latineşte, un pasaj din Cartea lui Iov («Homo natus de muliere...»); pe margini, inscripţia în limba slavă, dând şi anul morţii 1653. Prea încărcată şi cu elemente atât de diverse, această piatră de mormânt este mult inferioară sub raportul artistic acelora din epoca lui Ştefan cel Mare sau epoca Movileştilor, elegante şi sobre.

www.dacoromanica.ro

Octomvrie 20, leatul 1638 » (vezi fig. 15). Tot nouă, întemeiată acum, iar nu refăcută, este *Biserica Domnească din Gherghița*; înălțată în 1641 (7149 după cronologia bizantină) în amintirea biruinței dela Nănășiori. Cu privire la dată, observăm că în pisanie s'au păstrat numai luna: Mai 26 și primele trei cifre ale anului: 714, cea de a patra 9 fiind adaosă potrivit tradiției comunicate de preotul paroh.

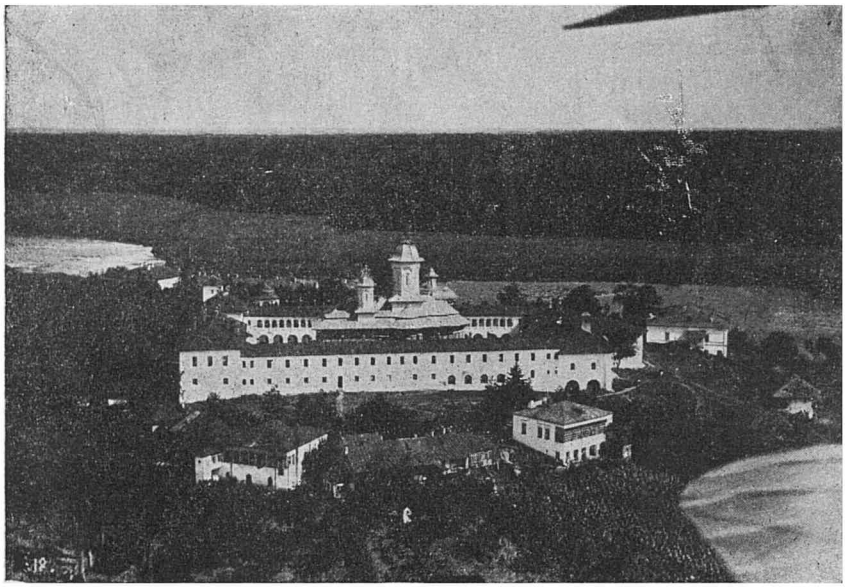

Fig. 15. — Mănăstirea Căldărușani, vedere din avion. Lăcașul și chiliile au fost refăcute în timpul domniei Regelui Carol I.

Nu știm anul fundării *Arnotei*, locul de veșnică odihnă al voevodului; ea exista însă în 1636 deoarece e amintită într'un act purtând această dată. In 1639 e cuprinsă printre mănăstirile care, potrivit hrisovului solemn din acest an, nu pot fi închinate sub nicio formă la Muntele Athos sau la celelalte locuri sfinte. In 1641, Noemvrie 15, Matei Basarab și soția sa Elena dăruiesc Arnotei niște sfinte moaște cumpărate de ei, ferecate în aur și argint și împodobite cu pietre scumpe. Potrivit unui raționament similar, deducem că mănăstirile *Dintr'un lemn* sau *de un lemn* (Vâlcea) și *Măxineni* (Râmnicul-Sărat) au fost ridicate înainte de 27 Noemvrie 1640, deoarece ele figurează în hrisovul cu această

www.dacoromanica.ro

dată, hrisov care e o repetire a celui din 1639 dar cuprinzând un număr mai mare de mănăstiri. Pentru mănăstirea Dintr'un lemn, tradiția, consemnată la începutul veacului al XVIII-lea, dă data 7143 deci 1634—1635. Cât despre Măxineni, iată, potrivit pisaniei, împrejurările în care a fost ridicat lăcașul: «Această sfântă și dumnezeiască biserică ci iaste hramul nașterii lu Svetă Ioanu Crăstitel (Sfântul Ioan Botezătorul!), făcut-o-am eu robul lui Dumnezeu Io Mateiu Basaraba Voievod i Gospojda (și Doamna) Ilina; mergând Dumniia Mea la oaste, am tăbărîtu preə malul Siretului, ci am văzut Dumniia Mea cest loc bun și tare și era o beserecă mică de nuiale, și lipită cu lut. Dici cu vrere lui Dumnezeu și cu ajutorul sfântului hram am făcut acestă beserecă de piatră să fie Dumnii Mele pomenă. Și au fost ispravnic și mult ostenitor și îndemnător jupan Radul Vel Cap(itan)...». Azi mănăstirea Măxineni nu mai există; biserica ei a fost distrusă în timpul războiului pentru întregirea neamului, cu prilejul luptelor din această regiune.

In 1645, se zidesc două noui mănăstiri: aceea dela *Strehaia*, cu aspect impunător, de cetate, și cea delə *Soveja*, din ținutul Putnei, în Moldova (vezi și mai sus, p. 59). Peste un an, în 1646, alte două lăcașuri noi: o biserică la mănăstirea *Plătărești*, având hrəmul marelui mucenic «Mercurie» și mănăstirea (azi schitul) *Lăculețe*, în Dâmbovița. Urmează, în ordine cronologică, biserica din Drăgănești (Teleorman). Mică dar elegantă, bine proporționată, ea este înălțată în 1647, într'o lună numai: dela 30 Iunie la 1 August stil vechiu, ispravnic fiind căpitan Bodea (vezi fig. 16 și 17). Din același an e și refacerea bisericii dela mănăstirea *Plumbuita*. Pisania, ulterioară (din 1806), în grecește, arată ca fundator pe Radu Paisie; prima restaurare a avut loc sub Alexandru, tatăl lui Mihnea; cea de a doua sub Matei, «în anul dela facerea lumei 7155 (1647), la 10 ale lui April» (stil vechi).

Tot refăcută e și *biserica episcopală* din orașul *Buzău*. Pisania, de asemenea ulterioară (30 Decemvrie 1834), spune că lăcașul, «s'a zidit din temelie de răposatul întru fericire Maftheiu Basarab Voevod, la leat 1649, după ce mai întâi au dărîmat din temelie pre cea veche, făcută de strămoșii săi, arsă și stricată de năvălirile varvaricești». In județul Buzău, a refăcut, din piatră, biserica mănăstirii *Pinul* și biserica schitului *Cârnul*, vechile lăcașuri datând din veacul al XVI-lea. In 1650, voevodul înalță o biserică

www.dacoromanica.ro

nouă la mănăstirea *Brebu*, în județul Prahova ; lucrările s'au început la 7 Iulie (27 Iunie stil vechi); hramul Sfinții Arhangheli Mihail,

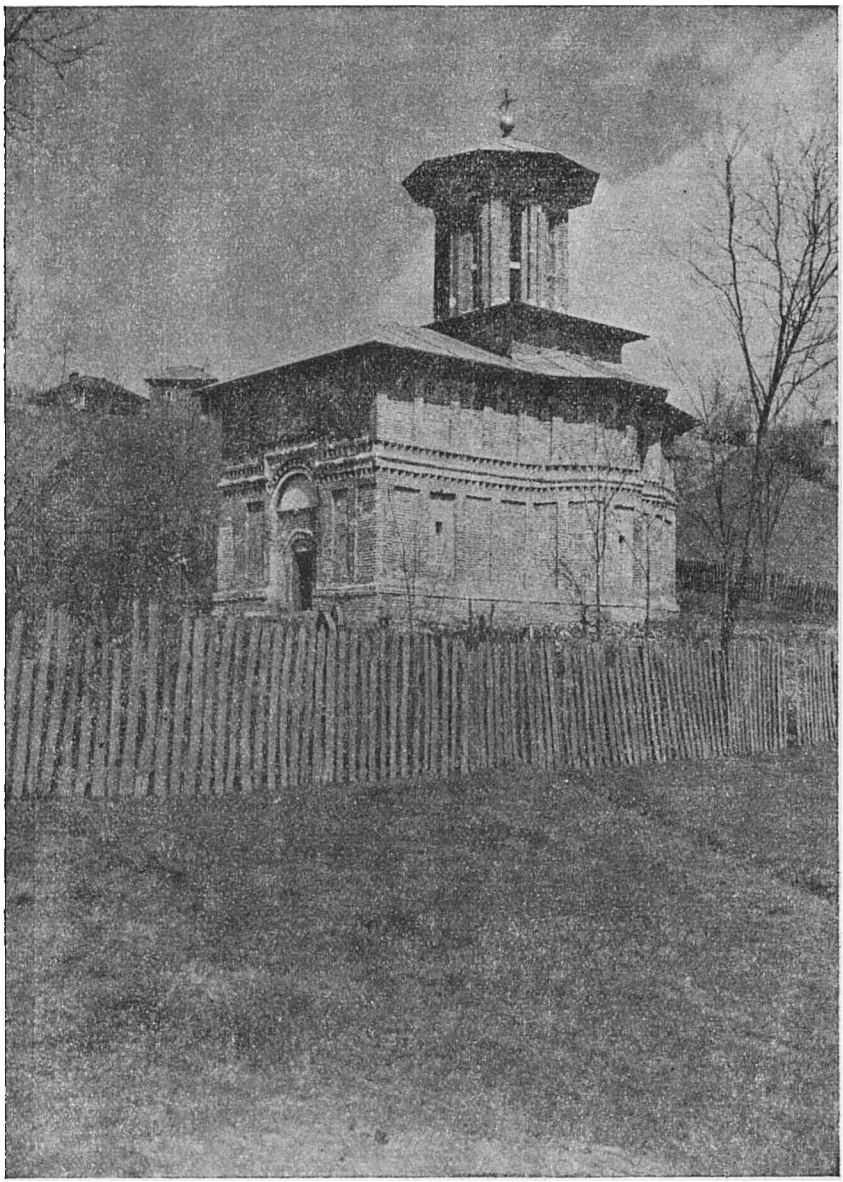

Fig. 16. — Biserica din Drăgănești (Teleorman), atribuită de tradiția locală lui Negru Vodă, refăcută de Matei Basarab.

www.dacoromanica.ro

Gavriil, Ozriil şi Rafail. Tot nouă e şi frumoasa *Biserică Domnească* din *Craiova*, cu hramul Sfântul Dumitru. Pisania arată că lăcaşul s'a ridicat «din temelie, de iznoavă», isprăvindu-se în «Octomvrie» 1651 (7160); ctitori sunt Matei şi soţia sa Elena.

Târgovişteа, scaunul de domnie preferat, e şi ea împodobită, acum spre sfârşit, cu două biserici noui de piatră: *ambele au hramul*

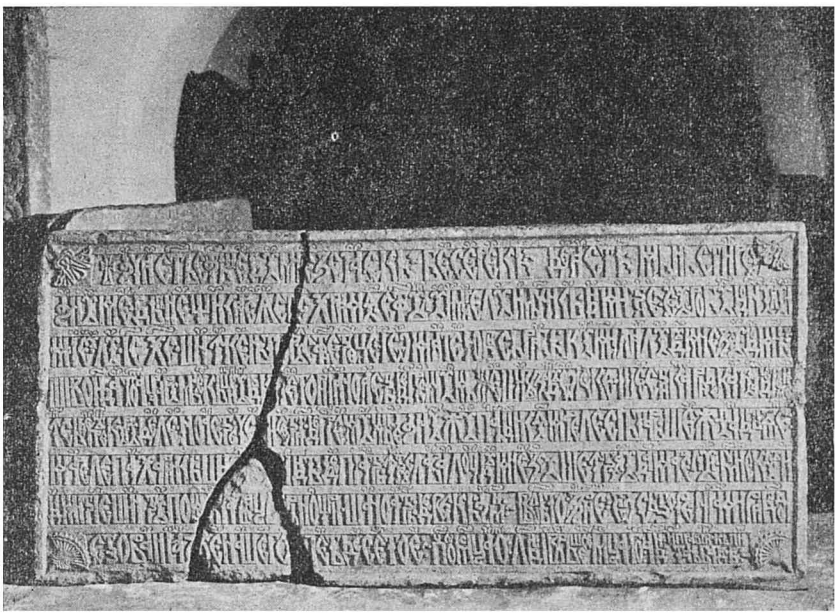

Fig. 17. — Pisania bisericii din Drăgăneşti (Teleorman). In rândurile 3—6 se poate ceti: «...Io Mateiu Băsărabă... ştiind ctetoriia noastră despre mumă-me şi văzându-o veche şe stricată, rădecatu-o-am den temelie, însă denpreună cu rudele noastre ce ni se trag despre mumă-me, anume jupan Diicul marele spătar şi jupan Drăguşen marele paharnic...». Scriere frumoasă, caracteristică pentru epoca lui Matei Basarab (Muzeul de Artă Religioasă).

Sf. Nicolae. Una din ele a fost isprăvită la 15/25 Septemvrie 7159 (deci 1650); ceilaltă, ridicată în locul uneia mai vechi, din vremea lui Radu dela Afumaţi, la 12/22 Septemvrie 1653; şi la aceasta de a doua, numele doamnei apare alături de al soţului ei.

La Bucureşti, Matei a înălţat de asemeni două biserici: a *Sărindarului*, azi dispărută (a fost dărâmată în 1896) şi a *Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel.* Pisania celei de a doua nu dă decât data refacerii de sub Ştefan Cantacuzino: 1715.

www.dacoromanica.ro

Adăogăm, în sfârşit, că, potrivit cronicei, evlaviosul voevod a mai zidit câte o biserică şi la *Caracal*, *Piteşti*, *Călugăreni* şi *Ploeşti*. Pisaniile lor nu ni s'au păstrat însă. Biserica din Ploeşti, cu hramul Sfinţii Apostoli, a fost prefăcută în veacul al XVIII-lea; despre ea ne vorbeşte un act din 2 Martie 1808, arătând că a fost înălţată «de răposatul Matei Vodă Basarab» şi «înzestrată şi miluită atât de numitul ctitor cât şi de alţi fericiţi domni». Despre biserica de lângă Piteşti, dela Trivalea, cu hramul Sfânta Troiţă, o catagrafie din 1825 afirmă că este «făcută din temelie de Mateiu Basarab Vod...».

In afara hotarelor, Matei a ridicat trei biserici: una în Ardeal şi două în Bulgaria. Biserica din Ardeal se află în satul *Porceşti* (judeţul Sibiu) şi a fost zidită în 1653, din Aprilie până în Septemvrie; cele două din Bulgaria se găsesc pe malul Dunării. Una e la *Vidin*, cu hramul Sf. Vineri (св. петка); pisania n'a fost citită în întregime de învăţatul bulgar care o menţionează; nu e admisibilă în niciun caz însă data зργ pe care o reproduce; ea poate să fi fost зρи deci 7150 (1641—42) sau ceva asemănător; o cercetare la faţa locului ne-ar lămuri. Cea de a doua biserică, având hramul Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, se află la *Sviştov*; chipul lui Matei şi acel al doamnei Elina se văd încă, la locul de cinste, pe peretele ctitorilor.

Doamna Elina e ctitora bisericii din *Fierăşti* (Ilfov) pe care a ridicat-o din temelie «cu osteneala şi în parte... a... fratelui» ei Udrişte sau «Iorest Năsturel... în anul dela facerea lumii 7152» (1644). Tot ei i se datoreşte biserica *Negoeşti* (Ilfov), zidită în 1648. La mănăstirea *Slătioarele* doamna e înfăţişată pe tabloul ctitoricesc împreună cu Ecaterina, soţia lui Alexandru al II-lea (1568—1577), prima ctitoră; a dat mănăstirii o moşie în 1644 şi a făcut probabil reparaţii şi pictura bisericii. Numele doamnei Elina apare de altfel împreună cu acela al lui Matei pe multe din pisaniile mănăstirilor şi bisericilor ridicate de acesta. Il întâlnim astfel la Strehaia, la Măxineni, la Lăculeţe, la Plătăreşti, etc. (vezi fig. 18).

După pilda domnului, înalţă şi boierii o sumă de lăcaşuri dumnezeeşti. Cumnatul său, Udrişte Năsturel, e ctitorul *Bisericii Târgului din Târgovişte*, pe care o ridică «din temelie», isprăvind-o în 1654. Tot la Târgovişte face Buzinca vel sluger o biserică în 1639, punându-i hramul *Sfântului Dumitru*. Nepotul lui Matei, Diicul Buicescu, rezideşte în 1645 mănăstirea *Clocociov*, ctitoria

www.dacoromanica.ro

Fig. 14. — Matei Basarab și doamna Elina, oferind un evangheliar. Miniatură pe un manuscris grecesc contemporan.

www.dacoromanica.ro

lui Mihai Viteazul. Constantin vel sărdar, fiul lui Radu Şerban, şi soţia sa Bălaşa înalţă o biserică la *Dobreni*, (Vlaşca), în 1646; Constantin Cantacuzino postelnicul şi soţia sa Elena una la *Filipeştii de Târg* la «leat 7150» (1641—2); Dragomir, marele vornic, alta la *Plăviceni* (Olt), în 1648. În Bucureşti, Nicolae vel agă, soţia sa Ioana şi fiul lor Călin spătarul ridică biserica *Sfânta Vinere a Hereştilor* în 1645. La *Răzvadul de Sus*, în Dâmboviţa, găsim biserica lui Socol vel clucerul Cornăţeanul, a soţiei sale Marula şi a copiilor lor; începută la 1/11 Mai 1643, ea e gata la 25 August (4 Septemvrie) 1644. La Buzău biserica *Negustori* se datoreşte lui «Badea Obredi», după toate probabilităţile, un simplu negustor; pisania, nouă, din 1850, ne arată că lăcaşul s'a ridicat «în zilele prinţului Mateiu Basarab». Menţionăm în sfârşit, trei mănăstiri: cea dela *Mărgineni*, ctitoria din 1646 a marelui vornic Drăghici Mărgineanul «din vestitul neam al Filipeştilor» după cum spune pisania greacă ulterioară; mănăstirea *Topolniţa* zidită de «jupan Lupul Buliga vel căpitan» şi jupâneasa lui Stanca şi fiii lui... «vă leat 7154» (1645—6) şi mănăstirea *Măstăneşti*, ridicată de Apostolache comisul şi închinată mănăstirii Dohiariu dela Muntele Athos.

Nu putem cita toate lăcaşurile bisericeşti care se fac în această vreme; e de ajuns să spunem numai că domnia lui Matei Basarab e o epocă de intensă activitate constructivă, cea mai intensă, credem, împreună cu aceea a lui Constantin Brâncoveanu, din întreaga istorie munteană. Pretutindeni se ridică biserici şi mănăstiri, pretutindeni se refac sau se măresc cele vechi.

Bineînţeles, domnul înzestrează cu odoare, vesminte, moşii şi robi ctitoriile sale. Cu toate prădăciunile, incendiile şi mai ales înstrăinările care au avut loc până în zilele noastre, timp de aproape trei sute de ani, avem încă o serie întreagă de odoare bisericeşti dela Matei Basarab. Unele se găsesc la ctitoriile sale, altele au fost aduse la Muzeul de Artă Bisericească din Bucureşti. În prima categorie intră, de exemplu, un chivot de argint, dăruit mănăstirii din Câmpulung, în Decemvrie 1641; o căţuie dăruită Arnotei şi prefăcută mai târziu, în 1669—1670; o cruce dăruită mănăstirii Dealului (1648—9) (vezi fig. 19). Tot la Arnota se află şi diferite moaşte, ferecate în aur şi argint şi împodobite cu pietre scumpe, dăruite de domn şi de soţia lui, în 1641 (vezi şi

www.dacoromanica.ro

mai sus p. 66) şi în 1646. Din cea de a doua categorie, menţionăm două candele de argint date mănăstirii Bistriţa, în 1643 şi 1650; un disc pentru anafură şi un potir, ambele de argint aurit, dăruite mănăstirii Brâncoveni. Inscripţia, în greceşte, din 1636, de pe potir, pomeneşte, pe lângă donatori: Matei Basarab şi doamna Elena, şi pe meşterul făurar: «Alexandru Crivu din Trica, a doua Tesalie». Menţionăm de asemenea o placă de argint aurit, provenind dela o sfită şi înfăţişând Adormirea Maicei Domnului; se află la mănăstirea Tismana. Un deosebit interes prezintă cupa de argint aurit dăruită de domn şi de soţia sa în 1642 mănăstirii din Câmpulung. Ea are sculptată o scenă de vânătoare; tradiţia atribuia — greşit — această cupă lui Negru Vodă.

Nici Sfântul Munte n'a fost uitat; Matei a făcut danii mănăstirilor de acolo şi le-a întărit averile. Xenofonul, Ivirul, Dohiariu, Sf. Dionisie şi Cutlumuzul primesc hrisoave din care putem vedea imensa avere imobiliară pe care unele din aceste lăcaşuri o stăpâneau în ţară (vezi şi harta nr. 6). Astfel, de pildă, la 8 Iunie 1641, Matei întăreşte mănăstirii Cutlumuz satele Cireşovul, Călugăreni, Mărăcine, Dăneşti, Laiovul, Comanca, Giurgiu, Prislopul, Hrăteşti, apoi seliştile Sura, Saca, Cioara, Suhaia, şi toate seliştile «câte sunt împrejurul bălţilor Călmăţuiului până la drumul Sviştovului», de asemenea «toate bălţile şi gârlele», «începând dela vadul Sviştovului în sus la Sichira». Şi mai mare era averea mănăstirii Iviron, căreia îi fusese închinată mănăstirea Sfânta Treime sau Radu Vodă «care este în jos de oraşul Bucureşti». Prin hrisovul din 1649, i se întăresc acestei mari lavre dela Muntele Athos satele Mănăşti, Lupeşti, Grecii, Marutinul, Chiseleţul, Critineşti, Găunoşi, jumătate din Hodopeni (azi Otopeni!) şi jumătate din Glina, cu vecini şi vaduri de moară, toate în judeţul Ilfov; apoi satele Parapani, Răcenii, Fundul Sacului şi Băneşti, iarăşi cu vecini şi cu tot venitul, în Vlaşca; satele Dichiseni şi jumătate din Pisculeşti în Ialomiţa; satele Bora şi Unteni în Buzău. I se întăreşte de asemenea ocine în Obileşti, Văcăreşti, Iabloiani şi Cioplea din Ilfov, în Izvorani, Ştefăneşti şi Gorgane din Muscel în Ciumernicu şi în oraşul Bucureşti. Apoi vama pentru care dela ocnele Vitioara şi Telega, bălţile dela Cornăţel şi Nenciuleşti, vinăriciul domnesc din dealul Vălenilor, două vaduri de moară, la Ciutăria, lângă Bucureşti şi o ocină în Greci, şapte

www.dacoromanica.ro

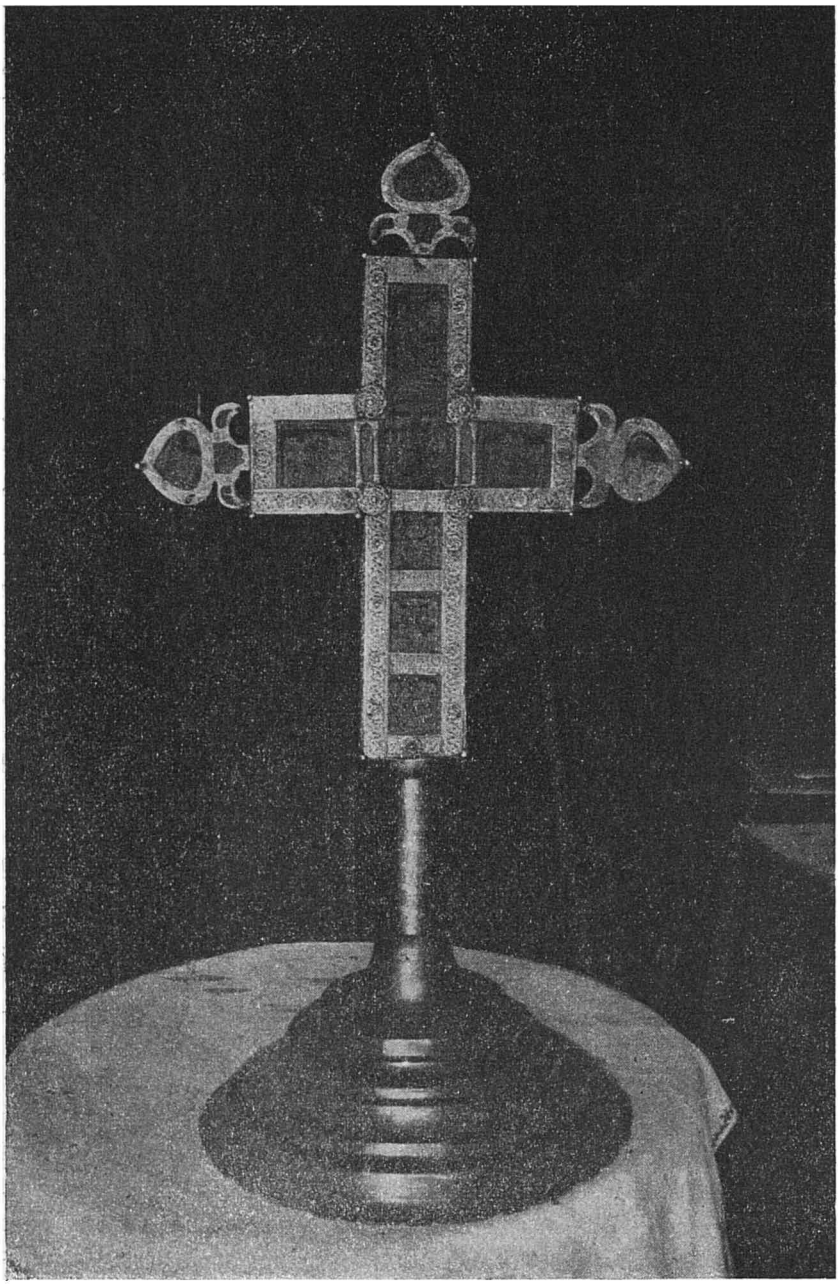

Fig. 19. — Cruce în lemn de chiparos, ferecată în argint. Dăruită de Matei Basarab mănăstirii Dealul.

www.dacoromanica.ro

prăvălii şi mai multe locuri de prăvălii în Bucureşti, vecini şi ţigani în Nenciulești, Ilfov şi foarte multe sălaşe de ţigani. O avere imensă, răspândită în atâtea judeţe şi rezultând, în primul rând, din daniile a patru domni aparţinând aceleiaşi familii, Alexandru al II-lea, Mihnea Turcitul, Radu Mihnea şi Alexandru Coconul. Venitul acestei imense averi era administrat de călugării dela Athos; o mare parte, dacă nu cea mai mare parte a lui, ieşea afară din ţară. Şi ca mănăstirea Radu Vodă erau atâtea altele, închinate la diferitele locuri sfinte din Răsărit; curentul pentru asemenea închinări sporea mereu. Matei însuşi, la începutul domniei, închinase ctitoria sa dela Slobozia lui Enache mănăstirii Dohiariu (vezi şi mai sus, p. 65). Dacă nu s'ar fi pus o stavilă, risca să să se ajungă, în scurtă vreme, ca toate sau aproape toate mănăstirile noastre, chiar cele mai vechi, cu imensele lor bogăţii, să depindă de străini. După cum reacţionase în latura politică împotriva domnilor cari se înconjurau de sfetnici sau dregători greci, tot aşa reacţionă Matei şi în latura bisericească. El hotărî anume împreună cu mitropolitul ţării, cu episcopii şi cu boierii, prin hrisovul din 1639, că nu vor putea fi închinate sub nicio formă la Muntele Athos sau la celelale locuri sfinte următoarele mănăstiri: Tismana, Cozia, Argeşul, Bistriţa, Govora, Dealul, Glavaciocul, Snagovul, Cotmeana, Valea, Râncăciovul, Mislea, Bolintinul, Câmpulungul, Căldăruşanii, Brâncovenii, Sadova, Arnota, Gura-Motrului, Potocul, Nucetul, Tânganul, aşa dar 22 de mănăstiri în totul, cuprinzând pe cele mai vechi, mai mari, precum şi ctitoriile lui Matei. La 27 Noemvrie (st. v.) 1640, se dă un nou hrisov, similar, care adaogă, la cele înşirate mai sus, şi mănăstirile Brădetul, Menedecul, Ezerul, Dintr'un lemn, Măxinenii, Drăgoteştii de la Roşe, Brebul şi Plătăreştii. Patriarhul din Constantinopol întăreşte, printr'un act, dat la 9/19 Aprilie, hotărîrea domnului.

In afară de biserici şi mănăstiri, Matei Basarab a ridicat şi altfel de construcţii. A refăcut mai întâi *cetatea* Târgovişteі, în 1645, reparându-i zidurile (vezi şi fig. 20); a zidit apoi case domneşti în diferite părţi ale ţării. Cronica pomeneşte de acelea dela Caracal; ştim din alte izvoare, de curţile dela Brâncoveni, moşia părintească; de sigur, trebue să fi făcut diverse reparaţii şi îmbunătăţiri şi la aşezările domneşti din Bucureşti, Câmpulung şi Curtea de Argeş.

www.dacoromanica.ro

Industria şi comerţul. Matei Basarab a dat o deosebită atenţie şi desvoltării economice a ţării. Din iniţiativa lui se înfiinţează

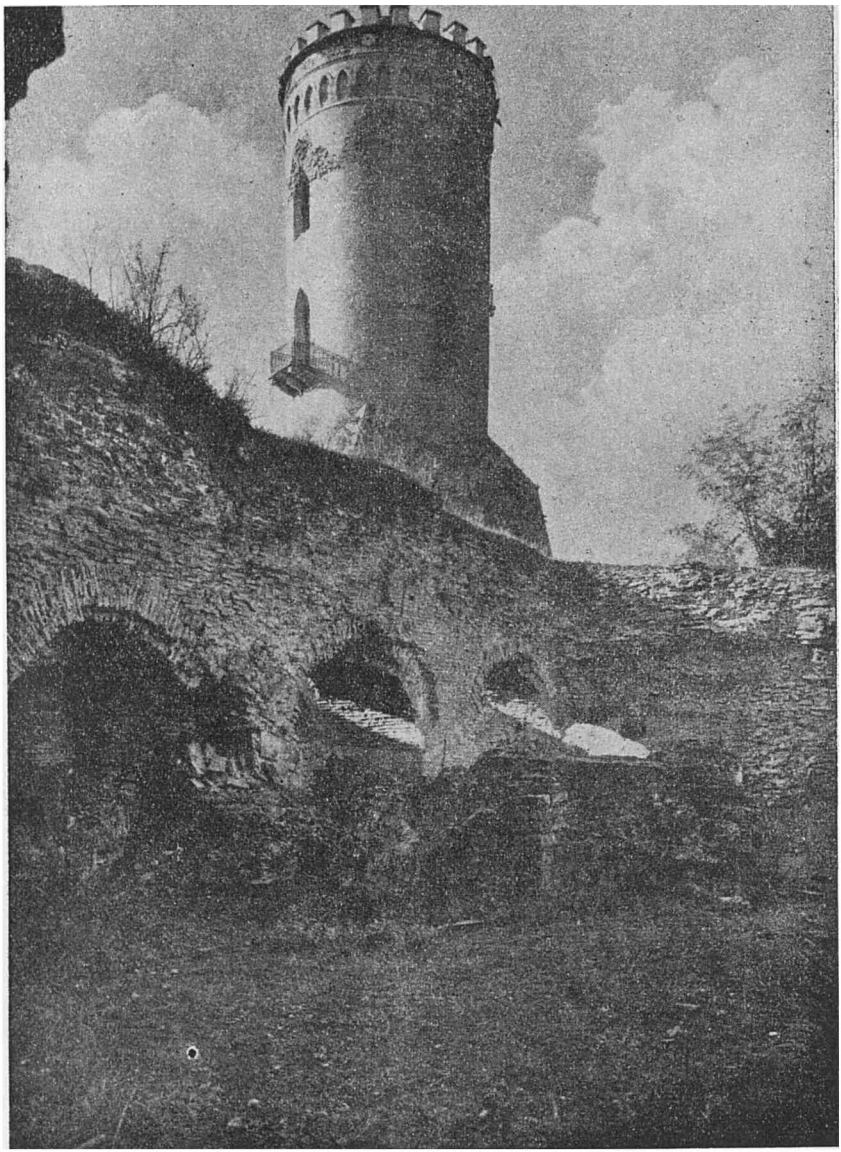

Fig. 20. — Ruinele palatului domnesc din Târgovişte, reşedinţa preferată a lui Matei Basarab. In fund, turnul de veghe, zis Chindia, refăcut înainte de războiul pentru întregirea neamului.

www.dacoromanica.ro

o fabrică — sau, cum se spunea atunci — o «moară» de hârtie şi o fabrică de sticlă; se reia de asemenea exploatarea minelor de aramă şi de fier.

În ce priveşte fabrica de hârtie ea a fost terminată, se pare, în 1644; exista sigur în 1646; un document din acest an, Aprilie 4 (st. v.) ne îngăduie să deducem că era situată pe valea Oltului, în regiunea Călimăneştilor, poate chiar în Călimăneşti; ca materie primă se întrebuinţau cârpe; locuitorii satelor erau obligaţi, printre alte dări, şi la aceasta a «cârpei». Hârtia fabricată era de bună calitate — ni s'au păstrat documente scrise pe atare hârtie; avea ca marcă stema Ţării Româneşti, «acvila cruciată».

Despre fabrica de sticlă, aflăm ştiri într'o scrisoare din 11/21 Aprilie c. 1644, a marelui vornic Dragomir, adresată judeţului Braşovului. «Având Măria Sa Domnu nostru — scrie Dragomir — *aciastă sticlărie* carea iaste de treaba Măriei Sale, scris-au Măria Sa pentru pământul ce se află în olatul cetăţii supt ascultarea dumnitale...». Aşa dar materia primă, «pământul» silicios, se aducea din ţinutul Braşovului. Nu se precizează unde era aşezată sticlăria lui Vodă.

In Oltenia, la satul Bratilov, lângă Baia de Aramă, începuse, încă din vremea lui Mircea cel Bătrân, exploatarea aramei. Mai târziu, într'o epocă pe care n'o putem preciza, şi din motive pe care nu le cunoaştem această exploatare a încetat. Matei o reia şi-i dă o desvoltare remarcabilă. Sirianul Paul de Alep, de care a mai fost vorba mai sus, vizitează, cu prilejul călătoriei sale prin Ţara Românească, exploatarea dela Baia de Aramă şi face o descriere amănunţită a felului cum se prelucrează minereul. El constată că arama produsă e «foarte frumoasă».

Se producea şi fier, tot în Oltenia. N'avem detalii asupra exploatării; existenţa ei o deducem însă dintr'un pasagiu al Antologhionului din 1643 în care Udriste Năsturel, enumerând «marile binefaceri» ale lui Matei, citează, pe lângă înălţarea de lăcaşuri, tipografie, «moară» de hârtie, şi producerea de «*felurite metale, aramă şi fier*». In ce priveşte locul de unde se scotea minereul, el a fost în Gorj, la Baia de Fier; ne-o spune şi harta stolnicului Constantin Cantacuzino, ne-o arată şi numele însuşi: el indică prezenţa aci a unei «băi» sau mine (acesta e înţelesul cuvântului în vechea limbă românească; vezi şi Baia de Aramă!). *Aurul* se strângea din nisipul râurilor de către Ţiganii zlătari; doamna

www.dacoromanica.ro

Elina primea dela aceştia anual suma de 1000 de ducaţi: ştirea ne-o dă tot Paul de Alep.

E de mirare că Matei nu s'a gândit şi la înfiinţarea unei fabrici de postav; nevoile erau mari, atât pentru Curte cât şi pentru oaste; întreprinderea ar fi adus folos. Se vede însă că n'a putut să-şi procure meşterii necesari. Postavul se aducea dela Braşov; avem o întreagă corespondenţă în privinţa aceasta. Intr'o scrisoare din 9 Mai 1651, domnul aminteşte lui Mihail, judeţul oraşului ca «pân prea la Văznesenie Gospodine (Înălţarea Domnului!) să fie postavul tot gata, că iaste şi vreamea să-l dăm dărăbanţilor».

Schimbul de mărfuri cu Ardealul era viu, în special cu Braşovul şi Sibiul. De asemenea, cu Turcii, cari luau dela noi o sumă din produsele necesare aprovizionării Stambulului. Răstimpul de linişte între 1639 şi 1653 a ajutat mult desvoltarea comerţului şi în genere înflorirea ţării sub toate raporturile.

· **Inflorirea culturală.** Unul din meritele cele mai mari ale lui Matei Basarab este impulsul şi sprijinul necontenit pe care l-a dat el vieţii culturale. Meritul e cu atât mai însemnat cu cât domnul nu aducea o pregătire deosebită: cine ştie ce carte nu învăţase, limbi străine nu cunoştea. A avut însă un bun simţ deosebit şi a fost însufleţit tot timpul de dorinţa de a crea.

Incă dela începutul domniei constatăm existenţa unei tipografii domneşti la Câmpulung. Aci apare, la 30 Iulie 1635, cu caractere ruseşti, tipograf fiind Timoteu Alexandrovici, un *molitvenic slavonesc*. Alte tipărituri ies de sub teascuri în acest loc, în 1642, 1643 şi 1650.

Incepând din 1637, există şi *o a doua tipografie*, la mănăstirea Govora; ea lucrează aci câţiva ani, mutându-se apoi, între 28 Septemvrie 1642 şi sfârşitul lui 1643 la Dealul, unde prima tipăritură poartă data 2 Septemvrie 1644 (anul începea cu luna Septemvrie!). Dela Dealul, ea se mută, din nou, la Târgovişte; în acest ultim loc, începe, la 27 Martie 1648 şi se termină la 7 Iunie 1649, tipărirea, «din porunca şi cu cheltuiala doamnei Elena», a unui Penticostar slavonesc: e prima carte care iese, sub domnia lui Matei, «în cetatea de scaun Târgovişte».

De sub teasurile celor două tipografii au apărut, între 1635 şi 1652, o serie de 18 cărţi; ele sunt toate de caracter bisericesc; chiar şi *Pravilele* dela Govora (1640), şi Târgovişte (1652) de ca-

www.dacoromanica.ro

racter juridic, se referă mai mult la treburile bisericești decât la cele laice. Detalii asupra acestor cărți se vor da în partea a doua a volumului la capitolul despre «Tiparul muntean în secolul al XVII-lea».

Un mare ajutor a avut Matei Basarab, în ce privește activitatea culturală, în soția sa, *Doamna Elena*, și mai ales în cumnatul său, învățatul boier Udriște Năsturel. Acesta a avut un rol din cele mai însemnate: a pregătit manuscrise, a revăzut sau a făcut el însuși traduceri, a alcătuit prefețe, a fost, într'un cuvânt, sfătuitorul și diriguitorul în acest domeniu, al domnului său (vezi partea a doua a acestui volum).

Personalitatea lui Matei Basarab. Remarcabilele însușiri ale lui Matei Basarab au făcut ca el să fie unanim prețuit. Moldovenii, deși adversari, îl înfățișează prin pana lui Miron Costin, în colorile cele mai favorabile (vezi mai sus, p. 53). Rákoczy îl stimează și păstrează până la moarte legături de prietenie. Bulgarii văd în el pe eliberatorul de sub jugul Turcilor. O delegație a lor vine în țară în Fevruarie 1648, îl roagă să ia comanda luptei împotriva necredincioșilor și-i făgăduiesc că, după biruință, va fi proclamat țar, la Târnovo. Regele polon, Vladislav al IV-lea, trimițându-i o scrisoare în aceeași chestiune a luptei de eliberare, îl numește «generalissimul Orientului». Rezidentul imperial german dela Stambul, Rudolf Schmidt, în raportul său din 20 August 1643 asupra celor doi voevozi români, spune despre Matei că stima pe care o au pentru el Turcii, îl ține în domnie mai mult decât darurile (textual: «unsoarea», Schmiraglien!) «In concluzie — rezumă Schmidt impresia sa — îl socotesc pe actualul voevod al Țării Românești ca pe un principe așa de viteaz încât prin el — dacă un mare potentat l-ar ajuta cum trebue — se vor face multe lucruri bune împotriva Turcilor»... Căci aceștia «se tem de Matei și-l consideră — nu se putea elogiu mai frumos — aproape ca pe un al doilea Mihai Vodă». Faima bătrânului domn de țară ajunge până în Apus: un istoric francez, scriind în 1689, îl înfățișează ca un «prinț zelos pentru religia creștină și foarte iubit de supușii săi». Viteaz ostaș, ctitor desăvârșit, gospodar vrednic și diplomat încercat, iată cum se conturează figura lui Matei Basarab care a dat numele său unei întregi epoci a istoriei noastre, devenind totdeodată tip reprezentativ al domnului de țară.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

Matei Basarab: 1. ION SÂRBU, *Mateiu Vodă Băsărabăs auswärtige Beziehungen* 1632—1654 *(Zur Geschichte des europäischen Orients)*, Leipzig, 1899, XI + 356 p. in 8° (lucrare fundamentală); 2. **Борисъ Дяковичъ, Бѣлѣжки по археологиата на краидунавска България** in **Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина,** XVI şi XVII, Sofia, 1900, p. 147—178; 3. AUGUST PESSIACOV, *Schiţe din istoria Craiovei*, Craiova, 1902, 75 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Răscoala Seimenilor împotriva lui Matei Basarab*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXIII (1910—1911), p. 187—210; 5. LT. COLONEL I. ANASTASIU, *Bătălia de la Finta*, Târgovişte, 1912, 48 p. in 16°; 6. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Morminte domneşti. Matei Basarab, Doamna Elena şi fiul lor Mateiaş — ultime zile, meşteri şi stil*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VIII (1915), p. 170—175; 7. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buiuc, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 98—103; 8. T. G. BULAT, *O Mărturie a Doamnei Elina despre bătălia de la Finta*, în *Rev. Ist.*, XII (1926), p. 18—19; 9. V. BRĂTULESCU, *Comunicări. Ţigănia Drăgăneşti*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 124; 10. I. LUPAŞ, *Politica lui Matei Basarab*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, Bucureşti, 1928, p. 139—164; 11. V. MOTOGNA, *Avut-a Matei Basarab un fiu*, în *Rev. Ist.*, XIV (1928), p. 39—41; 12. I. LUPAŞ, *Începutul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIII (1932), p. 347—370; 13. N. IORGA, *Doamna. Elina a Ţării Româneşti ca patroană literară*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad Rom.*, s. 3, t. XIII (1932), p. 57—67; 14. J. C. FILITTI, *Biserici şi ctitori*, Bucureşti, 1932, 48 p. in 8°; 15. I. IONAŞCU, *Biserici, chipuri şi documente din Olt*, Craiova, 1934, 272, p. in 8°; 16. VIRGIL DRĂGHICESCU, *Monumentele Olteniei. Al III-lea raport*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVII (1934), p. 99—120; 17. V. BRĂTULESCU, REMUS ILIE, *Mănăstiri şi biserici din judeţul Ilfov*, Bucureşti, 1935, 80 p. in 8°; 18. P. P. PANAITESCU, *Biserica Stelea din Târgovişte. Note istorice*, în *Rev. Ist. Rom.*, V—VI (1935—1936), p. 388—393; 19. ION DONAT, *Fundaţiunile religioase ale Olteniei. Partea I-a, Mănăstiri şi schituri*, Craiova, 1937, 96 p. in 8°; 20. MIHAI POPESCU, *Fabricile de hârtie ale lui Matei Basarab*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 384—388; 21. PREOTUL D. CRISTESCU, *Sfânta mănăstire Arnota*, Râmnicul-Vâlcii, 1937, 168 p. in 8°; 22. CHIRISTACHE GEORGESCU, *Matei Basarab*, Bucureşti, 1937, 95 p. in 8°; 23. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Începuturi de industrie în Ţările Româneşti*, Bucureşti, 1938, 18 p. in 8° (Extras din *Analele Industriei şi Comerţului*, Februarie—Martie 1938); 24. PREOT ION SACHELARESCU. *Din istoria Bucureştilor: Plumbuita*, Bucureşti, 1940, 224 p. in 8°; cf. I, MUŞEŢEANU, *Recenzie-studiu asupra lucrării Plumbuita de Ioan Sachelarescu*, Bucureşti, 1940, 32 p. in 8°; 25. ST. NICOLAESCU, *Mateiaş Voevod, fiul lui Matei Basarab Voevod 1635—1652*, în *Arh. Olt.*. XX (1940), p. 19—27; 26. PREOT DR. ANDREI GĂLEA, *O ctitorie a lui Matei Basarab în Ardeal. Biserica din comuna Porceşti, judeţul Sibiu.* în *Omagiu Inalt Prea Sfinţiei Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 423—425: 27. K..., *Une vieille église à Svichtov. Le geste d'un prince roumain du XVII-ème siècle*, în *La Parole Bulgare*, nr. 706, cu data 13 Septemvrie 1941; 28. I. IONAŞCU, *Catagrafia eparhiei Argeş la 1824*, Bucureşti, 1942, XVI + 120 p. in 8°; 29. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Harta Stolnicului Constantin Cantacuzino*, Bucureşti, 1943, 28 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, XIII).

www.dacoromanica.ro

VASILE LUPU

«Om cu hirea înaltă și împărătească mai mult decât domnească».

(Letopisețul lui Miron Costin).

Vasile Lupu s'a născut în 1593 în comuna *Arbănașii* de lângă Razgrad, în Bulgaria. Tatăl său se numea *Neculai Coci* și era albanez de neam; numele mamei era *Irina*. In timpul primei domnii a lui Radu Mihnea, Neculai trece peste Dunăre, în Țara Românească și ajunge cu vremea la dregătoria de vel agă. Fiul său, Lupu, nu rămâne însă aici; el se duce în Moldova unde îl întâlnim, în timpul lui Gaspar Gratiani, vistiernic. Acest voevod îl și cunună, cu *Tudosca*, fiica marelui vornic Bucioc; repetatele semne de favoare n'au împiedecat însă pe Lupu să fie împotriva politicei antiturcești a domnului său, din care pricină e pus la închisoare — sub pretext că-i lipsește «o samă de bani a vistieriei» — ba chiar și «muncit» sau chinuit, fiind «ars pe piept cu fierul roșu». In 1626, sub Barnowski, Lupu e vel vornic al țării de sus; în 1630 e hatman și pârcălab al Sucevii; apoi, sub Iliaș, îl găsim iar ca vel vornic. Am arătat mai înainte (vezi p. 50-52) partea pe care o ia el la răscoala împotriva Grecilor sub acest din urmă domn și peripețiile prin care trece până ajunge să ocupe tronul Moldovei. O însemnare în grecește pe o evanghelie dăruită de Lupu la Sfântul Mormânt arată ca dată a instalării sale, la Iași, 27 Aprilie stil vechiu, deci 7 Mai stil nou 1634; numirea avusese loc înainte de 9 Aprilie (vezi și fig. 21).

Noul domn își ia numele, amintind tradiția imperială bizantină, de *Vasile*. E un om mândru, «cu hirea înaltă» cum îl caracterizează Miron Costin. Iubește fastul, strălucirea; îi plac vesmintele și podoabele bogate. Numai nasturii, de diamante, dela

www.dacoromanica.ro

haina lui de ceremonie, fac 100.000 de galbeni; bijuteriile doamnei trec de 400.000. Dregătorii toți sunt îmbrăcați «splendid»; are

Fig. 21. — Pecetea cea mare a lui Vasile Lupu, cu legenda în limba slavă și cu data 7142 (1634). Capul de bour este flancat de o spadă și de o suliță, semn că domnul era șeful puterii judecătorești (jus gladii) și militare. Pecetea se aplica pe o bucată rotundă de ceară, atârnată cu șnur de mătase de hrisov.

o gardă numeroasă și frumos echipată; grajdurile sale, sub raportul numărului și a calității cailor, întrec «cu mult» — cum spune

www.dacoromanica.ro

un călător englez contemporan — pe acelea ale ducelui de Florența sau ale regelui Angliei.

Pe de altă parte, domnul e iubitor de cultură și evlavios. Introduce tiparul, întemeiază o școală superioară, ridică lăcașuri dumnezeești care stârnesc admirația. Are însă și cusururi, am putea spune cusururile calităților sale. E de o ambiție și de o mândrie care îl fac să comită multe greșeli și îl duc, în cele din urmă, chiar la pierderea tronului. In totul, o figură pregnantă, de mare interes; o viață care poate inspira un adevărat roman senzațional; o domnie bine caracterizată și ocupând un loc însemnat în istoria Moldovei.

Relațiile cu Turcii, Tătarii, Cazacii și Polonii. Față de Turci, Vasile Lupu și-a îndeplinit întotdeauna obligațiile, trimițând regulat haraciul și informând la timp Poarta de cele ce se întâmplă în vecini. El nu uită, de asemenea, să adaoge daruri însemnate pentru meghistanii dela Stambul; în primii ani de domnie, se bizuie în special pe câțiva dintre dregătorii importanți, cum e câzlar aga — șeful haremului — sau chiar vizirul.

Semnificativă pentru raporturile cu Turcii e o scrisoare-memoriu din 14/24 Ianuarie 1643, trimisă Porții. In această scrisoare, Vasile Lupu arată atitudinea sa permanentă de credință și sinceritate față de sultan, încă din timpul lui Gaspar Gratiani, pe când era boier; expune apoi serviciile aduse în diferite împrejurări și se arată gata de a fi călăuza armatelor turcești atât în Polonia cât și în Transilvania, dacă sultanul vrea să-și întindă hotarele împărăției. In ce privește Transilvania — adaogă Vasile Lupu — «treaba e ușoară; cunosc foarte bine drumurile prin care se poate pătrunde într'însa din Moldova și din Țara Românească de către pașa de Timișoara, Turci, Tătari, Moldoveni, Munteni. Se adaogă faptul că în Transilvania mai mult de a treia parte sunt Români cărora, făgăduindu-le libertate, îi voi ridica fără întârziere asupra Ungurilor și astfel, având război și înăuntru și în afară, nu vor ști încotro să se îndrepte».

In ce privește pe Tătari, Vasile participă la expediția din 1637 care avea de scop să supună pe Cantemir-Pașa, conducătorul celor din Bugeac și un permanent turburător al tuturor vecinilor. Văzând că va fi atacat și de hanul din Crimeea și de cei doi domni români, Cantemir fugi la Stambul unde, după puțin timp, pieri

www.dacoromanica.ro

Fig. 22. — Vasile Lupu. Gravură în aramă, contemporană (1651). Nasturii hainei de brocard, cheutoarea mantiei, tot de brocard, ca și surguciul cușmei sunt împodobite cu pietre prețioase.

www.dacoromanica.ro

sugrumat. Hoardele sale fură mutate din Bugeac; una din ele, numărând douăzeci de mii de oameni, se refugie în Polonia și se stabili acolo. Pentru Moldova, această mutare a Tătarilor era o mare binefacere; din nefericire, ea nu dură mult, deoarece, mai târziu, ei se stabiliră iarăși în vechile locuințe.

Până în 1649, relațiile cu prădalnicii vecini din Răsărit rămaseră bune. In acest an, întorcându-se Tătarii din Polonia, unde făcuseră o năvălire și luaseră «robi și plean», trecură prin Moldova, fără să prade, făcând însă stricăciunile inerente unei oști în mers. Vasile Lupu, la care veniseră să se plângă cei vătămați, și care se afla tocmai «la masă, vesel», dădu îndată ordin căpitanilor săi — fără să se mai gândească la urmări — ca împreună cu slujitorii și cu cine va voi să meargă din târg «în dobândă». să atace pe Tătari. Aceștia, loviți fără veste, la satul *Brătuleni*, lângă Rezina, pierdură toți robii și pleanul, ba chiar, mulți dintre dânșii, pierdură și viața. Cei scăpați se plânseră hanului; urmarea fu o cumplită năvală a Tătarilor din Crimeea, în anul următor.

Odată cu Tătarii și în înțelegere cu ei, năvăliră însă și *Cazacii*. Aceștia erau un amestec de diferite nații: Ucraineni, Moldoveni, Munteni, Ruși, etc., oameni îndrăzneți și viteji, trăind mai mult din război și pradă, decât din îndeletniciri pașnice; ei locuiau în părțile Niprului, în special în regiunea «pragurilor» sau cataractelor acestuia, din care pricină li se mai spunea și *Zaporojeni* (dela zaporoji: la praguri!); ascultau de Poloni. Când aceștia însă începură să-i asuprească, schimbându-le rânduelile și obiceiurile și interzicându-le — spre a nu strica pacea cu sultanul — să mai prade, peste Marea Neagră, țărmurile turcești, atunci Cazacii se revoltară (1648). Având în frunte pe hatmanul *Bogdan Hmielnițki*, ei făcură mai multe incursiuni cu succes în Polonia. Bogdan voia să-și creieze și legături între vecini; se gândise deci să căsătorească pe fiul său *Timuș* cu *Ruxandra*, frumoasa fiică a lui Vasile Lupu. Acesta, solicitat printr'o solie, nu voise să dea un răspuns lămurit și pe drept cuvânt: feciorul hatmanului era doar un barbar față de rafinata domniță moldoveană. Ca mijloc de convingere, năvăliră Cazacii împreună cu Tătarii, în 1650. Țara fu arsă și prădată; oamenii, luați pe nevestite, nu avuseseră timpul să-și ascundă vitele și averea, nici să fugă ei, să se adăpostească. O parte a năvă-

www.dacoromanica.ro

litorilor — « o drâmbă de oşti » cum se spunea pe atunci — lovi ţinuturile dinspre miazănoapte: Soroca, Iaşii, Hârlăul, Dorohoiul, Hotinul, Cernăuţi şi Suceava, până înspre munte; cealaltă drâmbă lovi Orheiul, Lăpuşna şi Fălciul până în Prut. Satele şi oraşele fură aprinse: Iaşul însuşi, de unde Vasile Lupu plecase, după ce-şi trimisese mai înainte familia la Cetatea Neamţului, arse aproape în întregime; « unde şi unde — povesteşte Miron Costin — au rămas câte o dugheniţă; curtea domnească, casele boiereşti, tot oraşul într'o mică de ceas cenuşe s'au făcut; eară mănăstirile au hălăduit » adică au scăpat, afară de Trei Ierarhi, care s'a ajuns « den para focului » dela casele înconjurătoare. Foarte mulţi robi, şi din casele boiereşti, ajunseră în mâinile Tătarilor; a fost un adevărat prăpăd, aproape ca acela care a urmat uciderii lui Ioan Vodă Viteazul, în 1574.

Vasile Lupu, care, cu puţină oaste, se retrăsese în nişte poeni ale codrului Căpoteştilor, în Vaslui, trebui să plătească o sumă de bani importantă Hanului — un izvor polon dă cifra de 130.000 de taleri — şi să-i facă daruri. Trebui de asemenea să se lege a da pe viitor o sumă fixă în fiecare an şi o « cabaniţă » adică o mantie scumpă domnească. Bogdan Hmielniţki primi numai 10.000 de taleri dar şi făgăduiala încuscririi pe care o dorea. După retragerea năvălitorilor, pentru ca dezastrul să fie complet, izbucni şi o molimă cumplită — probabil ciuma — care seceră multă lume. Biruinţa strălucită pe care o repurtară Polonii, la *Beresteczko*, în 1651, împotriva Cazacilor şi a Tătarilor, făcu să creadă pe Vasile Lupu că va putea să treacă peste făgăduiala dată lui Hmielniţki. Dar un nou război, în 1652, în care oştile leşeşti suferiră un adevărat dezastru, la *Batom*, arătară că lucrul nu va fi cu putinţă. Mândrul domn al Moldovei trebui deci să primească înrudirea cu sălbatecul Timuş care, după aprecierea lui Miron Costin avea « numai singur chip de om, eară toată firea de heară ». Nunta se făcu la Iaşi, ca şi a Mariei, cu mult fast, dar cu puţină bucurie. La 6 Septemvrie, Timuş şi soţia sa plecară spre casă, luând cu ei şi zestrea: 200.000 de galbeni, dintre care 50.000 în giuvaeruri. Această înrudire creă lui Vasile Lupu duşmănii pretutindeni. Turcii vedeau în Cazaci pe cei ce le jefuiau periodic ţara; nu puteau privi deci cu ochi buni apropierea de aceştia a domnului Moldovei. Matei de asemenea se temea ca nu cumva,

www.dacoromanica.ro

cu ajutorul lui Timuș, Vasile să încerce o repetire a campaniilor din 1637 și 1639. Gheorghe Rákoczy, la rându-i, se considera jignit, deoarece, la un moment dat, fusese vorba ca fratele său, Sigismund, să devie soțul Ruxandrei. Astfel, la sfârșitul anului 1652 și începutul lui 1653, Vasile Lupu se găsi într'o situație grea, având atâtea dușmănii în jurul său.

Cu Polonii, la început, relațiile fură reci, ba chiar încordate. Vasile se temea de pretențiile la tron ale Movileștilor, și temerea lui nu era lipsită de temei. De aceea, el puse să se ardă posesiunile dela hotar ale lui Potocki, ginerele Movileștilor. După ce însă încercările lui Ioan Movilă de a ajunge domn al Moldovei dădură greș (vezi mai jos, p. 87), relațiile se înbunătățiră. In 1645, se ajunse chiar la căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, *Maria*, cu cneazul Ianusz Radziwill care era calvin. Nunta avu loc la Iași (5 Fevruarie), cu mare fast, în prezența a numeroși invitați și oaspeți din Polonia, din Ardeal și din Țara Românească.

Relațiile cu Ardealul și cu Matei Basarab. Relațiile lui Vasile Lupu cu principii Ardealului — Gheorghe Rákoczy I și Gheorghe Rákoczy al II-lea — au fost profund influențate de faptul că aceștia erau prieteni și aliați cu adversarul său, cu Matei Basarab. De aceea relațiile n'au fost niciodată prietenești, iar uneori au ajuns chiar la ostilități, direct sau indirect. In 1635, la 17 Septemvrie, Gheorghe Rákoczy I scria că Lupu «este într'o stare de mare îngâmfare»; o înlăturare din scaun a acestuia i-ar fi convenit. De aceea, de comun acord cu domnul muntean, el și îngăduie pretendentului *Ioan Movilă*, fratele lui Gavril, fostul domn, ca, pornind din Ardeal, să încerce, în două rânduri, de a ocupa tronul pe care stătuseră atâția din familia sa. Prima încercare avu loc în 1637, iar cea de a doua în 1639, cu prilejul campaniilor lui Vasile Lupu împotriva lui Matei Basarab; niciuna nu izbuti însă, deoarece prima dată, mijloacele pretendentului erau insuficiente: nici Rákoczy nici Matei nu dădură trupe în număr îndestulător, iar a doua oară, aceste trupe fură retrase — pentru ce motive nu știm sigur — după ce Ungurii ajunseseră la Trotuș iar Muntenii sosiseră la Milcov. Dar ceea ce nu izbutise cu Ioan Movilă, se va face, spre sfârșitul domniei, cu logofătul Gheorghe Ștefan care va înlătura pe Vasile Lupul, luându-i locul.

www.dacoromanica.ro

Am arătat mai înainte (vezi p. 57-60) care au fost relaţiile cu Matei Basarab. Deşi la începutul domniei, în 1634, are loc un schimb de solii şi o înţelegere amicală cu acesta, totuşi Vasile Lupu, după puţin timp, încearcă să-l îndepărteze din scaun. Prin prietenii săi dela Poartă, el izbuteşte în 1637 să scoată un firman de numire a fiului său *Ioan* ca domn în Ţara Românească. Planul nu izbuteşte însă, deoarece Matei, având şi ajutor dela

Fig. 23. — Pisania bisericii Stelea din Târgovişte, ctitoria lui Vasile Lupu.

Gh. Rákoczy, sileşte pe ambiţiosul voevod moldovean să se retragă (vezi mai sus, p. 57).

Nici a doua încercare, din 1639, nu are mai mult succes. Ba, de data aceasta, după înfrângerea dela *Nănăşiori*, Vasile Lupu e în primejdie să fie şi prins de nişte Turci la Brăila, unde scăpase cu fuga (vezi mai sus p. 58). Murind în anul următor, 1640, fiul său Ioan, relaţiile cu Matei Basarab se îmbunătăţesc; în 1645, ca un semn de prietenie, are loc construcţia celor două lăcaşuri bisericeşti, *Soveja*, în Putna, înălţată de domnul muntean, şi *Stelea*, la Târgovişte, de domnul moldovean (vezi fig. 23). Spre sfârşit, raporturile se înăspresc iarăşi: Matei ajută logofătului Gheorghe Ştefan

www.dacoromanica.ro

să gonească din scaun pe Vasile Lupu. Logofătul mersese în mai multe rânduri cu solii atât în Ardeal, la Gheorghe Rákoczy al II-lea, cât și la Matei Basarab; el profitase însă de aceste drumuri spre a-și tocmi mai mult treburile sale decât ale stăpânului care-l trimisese. La începutul anului 1653 conjunctura era prielnică unei încercări de răsturnare a lui Vasile Lupu. Prin înrudirea cu Timuș Hmielnițki, acesta își făcuse o sumă de dușmani în vecini, iar Turcii îl priveau cu neîncredere. Pe de altă parte, în interior, starea de spirit era defavorabilă domnului. Năvălirea din 1650 fusese o catastrofă și foarte mulți știau că ea se datora hotărîrii nechibzuite care dusese la atacul dela Brătuleni. Boierii vedeau cu neplăcere cum sfetnicii greci erau din nou la preț, parcă nu Vasile Lupu — care de altfel știa grecește și se iscălea astfel — ar fi fost conducătorul mișcării împotriva lui Alexandru Iliaș, în 1633. Dările tot mai apăsătoare nemulțumeau lumea; moravurile libere ale nepoților domnului și chiar ale acestuia însuși care nu se sfiise a atinge cinstea multor case boierești, erau și ele o pricină însemnată de tulburare. In sfârșit, oștirea lăsa de dorit: în 1650, cu prilejul năvălirii Tătarilor și Cazacilor, dărăbanii încercaseră să jefuiască ei casele domnești pe care trebuiau să le păzească; pentru această faptă fuseseră pedepsiți, unii fiind trimiși chiar la ocnă.

Toate acestea la un loc ne explică de ce încercarea logofătului Gheorghe Ștefan reușii. In primăvara anului 1653, oști ungurești, comandate de Ioan Kemény coborau munții, pe poteci, pela Oituz-Trotuș, în timp ce oști muntene, cu Diicul Buicescu, treceau Milcovul. Logofătul, pretextând că îi e soția bolnavă, la moșie, ceru voie să plece din Iași; Vasile Lupu, neștiind nimic, îi îngădui, dorindu-i «să afle lucrul pre voia sa». Indată după plecare, complicii logofătului, Costin Ciogolea spătarul, Pătrașco Ciogolea stolnicul și Ștefan Sărdarul sunt descoperiți, prin spaima celui dintâi care credea că au fost părăsiți de către Gheorghe Ștefan. După o confruntare în divan, li se taie capetele la câteși trei. Intre timp, oștile ungurești și muntene înaintează; Vasile Lupu, nefiind pregătit, iar țara nefiindu-i favorabilă, se retrage spre Hotin iar de acolo peste Nistru, la Camenița, trimițând în același timp după ajutor la Cazaci. Gheorghe Ștefan intră în Iași la 31 Aprilie; i se citește «molitva de domnie» la Sf. Niculaie

www.dacoromanica.ro

de către Ghedeon, episcopul de Huşi; îndată după aceia repede oşti la Hotin cu gândul să prindă pe Vasile; acesta însă apucă să treacă dincolo.

Stăpânirea lui Gheorghe Ştefan n'a ţinut nicio lună încheiată, până la 8 Mai. Timuş se grăbeşte să treacă Nistrul, pe la Soroca, aducând 8000 de Cazaci şi, fără să mai aştepte pe socrul său, porneşte întins spre Iaşi. Oastea lui Gheorghe Ştefan, alcătuită din moldoveni şi din călărimea lui Kémeny — pedestrimea acestuia precum şi Muntenii se întorseseră acasă — a încercat o oarecare rezistenţă la vadul dela Popricani al Jijiei, dar a fost respinsă; apoi s'a retras şi, în cele din urmă, s'a împrăştiat, fără să dea o luptă propriu zisă. Timuş şi-a aşezat tabăra la Curtea domnească, în timp ce Gheorghe Ştefan a trecut Milcovul pe la Focşani şi s'a dus la Matei Basarab. Vasile Lupu, aflând de biruinţa ginerelui său, se grăbi să vie în Iaşi; dacă ar fi rămas aci, putea să domnească mai departe, deoarece la Poartă situaţia sa nu se clătinase. Voi însă să se răzbune asupra vecinului din Muntenia şi asupra lui Rákoczy. Timuş îl îndemna spunând «că den Ţeara Muntenească pren Ardeal se va întoarce». Lucrurile ieşiră însă cu totul altfel. Lupta dela Finta se isprăvi printr'o strălucită biruinţă a lui Matei (vezi mai sus p. 60); Vasile Lupu trebui să se întoarcă tot de-a fuga, urmat fiind, în scurtă vreme, de Gheorghe Ştefan care intră din nou în Moldova, pe la Focşani, cu ajutor muntean şi se aşeză la Răcăciuni, aşteptând să-i vie şi dela Rákoczy. Când acesta îi sosi, porni spre Iaşi. Oastea lui Lupu, deşi superioară ca număr, nu fu în stare să reziste. În lupta care se dete la *Sîrca* (15—16 Iulie 1653), dela primul atac, ea se risipi. Neputând să-şi mai ia familia şi visteria care se aflau în cetatea Sucevei, Lupu trebui, pentru a doua oară, să treacă Nistrul, trimiţând din nou după ajutor la cuscrul său, Bogdan Hmielniţki. Timuş sosi şi de data aceasta, aducând 9000 de Cazaci şi izbuti să intre în Suceava, după ce mai întâi ostaşii lui prădară mănăstirea Dragomirna şi altele din împrejurimi. Lui Gheorghe Ştefan îi vin de asemenea ajutoare, atât dela Rákoczy — vreo 10.000 de oameni — cât şi dela Leşi. Un prim atac nu reuşeşte; asediul continuând, — a durat douăsprezece săptămâni — Cazacii ajung să nu mai aibă provizii. Foametea era aşa de mare încât — povesteşte Miron Costin — «peile de pre

www.dacoromanica.ro

cai morţi frigeau şi mâncau şi opincile şi rădăcinile mâncau ». În ziua de 12 Septemvrie, Timuş e rănit la pulpa piciorului şi din această rană, peste şase zile, moare. Vasile Lupu, care între timp, obţinuse şi dela hanul Tătarilor un corp de oaste, venea tocmai spre Suceava, când îi sosi veste că cetatea s'a închinat. Familia şi averile sale căzură în mâna lui Gheorghe Ştefan; el trebui să treacă îndărăt Nistrul, adăpostindu-se la Cazaci. De aci, după puţin timp, se duse la hanul din Crimeea; acesta îl ţinu câteva luni, până când, primind ordin dela sultan, îl trimise la Stambul.

Sosit aci în Iunie 1654, Vasile Lupu fu închis la Edicule. Regimul nu era însă aspru: putea primi vizite, de pildă, pe capuchehaiele domnilor noştri, putea da mese Veneţienilor tovarăşi de închisoare, putea trimite scrisori în afară. În 1658, după căderea lui Gheorghe Ştefan, încercă să ia din nou domnia, mai ales că marele vizir îl sprijinea; nu izbuti însă. E numit Gheorghe Ghica; acesta trimite la Stambul pe soţia şi pe copilul celui închis care stătuseră până atunci şi ei sub pază la Buciuleşti, o moşie a lui Gheorghe Ştefan. Captivitatea la Edicule luă sfârşit abia la finele lui Noemvrie 1660; de fapt se schimbă numai locul deţinerii, deoarece Vasile Lupu nu putea părăsi palatul său de pe ţărmul mării. Creditul îi crescu însă mult; era vizitat mereu şi împărţea daruri bogate. Între altele, dădu 20.000 de reali pentru a i se îngădui să reclădească bisericile din Constantinopol, distruse de ultimul incendiu. Avea de gând să ceară iarăşi domnia Moldovei unde stăpânea în acel moment fiul său, când se îmbolnăvi. La 28 Martie 1661 era rău de tot; la începutul lui Aprilie închise ochii. Trupul său fu dus la Iaşi şi îngropat la Trei Ierarhi; piatra de mormânt nu ni s'a păstrat însă.

Familia sa. Vasile Lupu a fost căsătorit de două ori; prima oară, cu *Tudosca Bucioc*, fiica marelui vornic, având cu ea trei copii: pe *Ion*, pe *Maria* şi pe *Ruxandra*. Cel dintâi a murit de tânăr, fiind bolnav de rachitism; Maria a luat de soţ pe Ianusz Radzwill şi şi-a isprăvit zilele în Polonia; Ruxandra, după moartea lui Timuş, a rămas ani de zile între Cazaci, la Raşcov, venind în ţară abia sub Gheorghe Duca (1665—1666) şi aşezându-se pe moşia sa Delenii, moştenire dela Doamna Tudosca. A murit în 1686, de moarte crâncenă, la Cetatea Neamţului, fiind tăiată de către Leşii şi Cazacii cari veniseră cu Sobieschi în ţară.

www.dacoromanica.ro

După moartea Tudoscăi, întâmplată în 1639 (la 6 Mai ea e amintită în pisania dela Trei Erarhi, era deci încă în viaţă !), Vasile Lupu trimite pe Enache Catargiu să-i caute soţie în Caucaz; frumuseţea femeilor de acolo — de altfel şi a bărbaţilor — era vestită. Trimisul găseşte într'adevăr o Circasiană de rară frumuseţe, cu numele Ecaterina. Aducând-o în ţară, după o călătorie cu peripeţii şi care era la un moment dat să se isprăvească în haremul paşei de Silistra, Vasile Lupu o luă de soţie, spre finele anului. Un misionar italian, Niccolo Barsi, tovarăş de călătorie, spune despre ea că «avea ochi negri, mâini lungi şi fine, mijlocul subţire, gura mică, buze nu prea groase, tenul alb, astfel încât părea... întruchiparea graţiilor». Cu Ecaterina, Vasile Lupu a avut tot trei copii: pe *Ştefăniţă* — născut în 1641 — care a ajuns domn al Moldovei (1659—1661), pe *Ioan* şi pe *Alexandru*, morţi de timpuriu.

Vasile Lupu, sprijinitor al Bisericii Răsăritului. Ctitoriile sale. Intocmai ca şi Matei Basarab, Vasile Lupu a fost un mare ctitor: a înălţat o sumă de lăcaşuri sfinte, mai puţine la număr — e adevărat — decât vecinul său, dar mai împodobite, mai bogate. În plus faţă de acesta, s'a interesat de aproape de conducerea centrală a bisericii răsăritului, aşa dar de Patriarhia din Constantinopol, stabilind norme noi de gospodărie, plătindu-i datoriile, provocând chiar întrunirea unui sobor sau sinod la Iaşi, în care s'au discutat probleme dogmatice. El poate fi considerat deci — sub raportul bisericesc, cum era de altfel şi sub acela al fastului — ca un adevărat urmaş al împăraţilor bizantini.

În ce priveşte construcţiile, Vasile Lupu începe prin a isprăvi *biserica Sfântului Ioan Botezătorul din Iaşi*, ctitoria lui Miron Barnowski, pe care acesta nu apucase s'o facă decât până la înălţimea ferestrelor. Pisania ne arată că lucrarea era gata la 9/19 Noemvrie 1635. În anul următor, între 28 Martie (stil vechiu) şi 15/25 Noemvrie, domnul face *biserica din Şerbeşti* (judeţul Neamţ), cu hramul «marelui mucenic Gheorghe». Urmează în 1638, *biserica Sfântul Atanasie dela Copou*; pisania, în limba slavă, pomeneşte pe domn, pe «iubita doamna noastră Teodosia şi iubiţii copiii mei Ion voevod şi Maria şi Ruxandra»; adaogă de asemenea ştirea că lăcaşul s'a sfinţit «cu mâna prea sfinţitului patriarh Chiril».

www.dacoromanica.ro

Cea mai frumoasă dintre ctitoriile lui Vasile Lupu este, fără îndoială, *mănăstirea Trei Ierarhi din Iaşi* (vezi fig. 24). Bogatul şi ambiţiosul voevod n'a cruţat mijloacele pentru a realiza o operă care

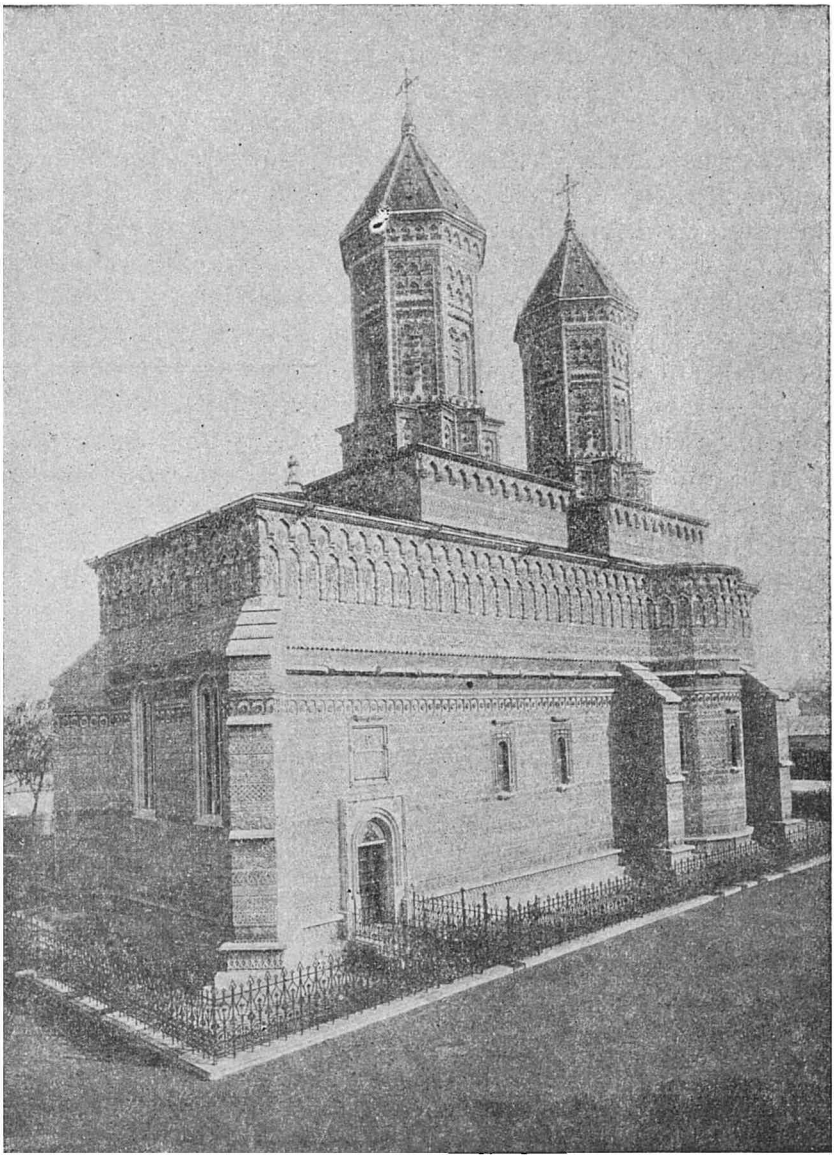

Fig. 24. — Biserica fostei mănăstiri Trei Ierarhi din Iaşi, refăcută sub Carol I.

www.dacoromanica.ro

să impresioneze—şi a impresionat într'adevăr atât pe contemporani cât şi pe urmaşi — prin trăinicia şi valoarea materialului — piatră şi marmură — prin mulţimea şi varietatea podoabelor. Bine proporţionată, elegantă chiar, inspirându-se atât în linia generală cât şi în diferitele detalii arhitectonice, din stilul caracteristic moldavo-bizantin al lăcaşurilor anterioare, biserica e acoperită însă de sus până jos de sculpturi în piatră, dispuse în şiruri orizontale, niciunul la fel cu celălalt (vezi fig. 25). Este un exces de împodobire, deoarece nu se ţine seama de *valoarea funcţională* a diferitelor părţi ale clădirii. Nici profuziunea de aur nu este în avantajul ei. Totuşi, nu se poate nega că Trei Ierarhii rămân una din operele reprezentative ale arhitecturii noastre bisericeşti. Păcat însă că nu mai avem întregul complex al ctitoriei lui Vasile Lupu, unele părţi ale ei fiind distruse cu vremea (de pildă clopotniţa), altele cu prilejul refacerii — greşite ca metodă şi concepţie — a lui Lecomte de Nouy. Biserica a fost sfinţită la 6/16 Mai 1639; clopotniţa era gata mai dinainte, la 16/26 Aprilie 1638. S'au păstrat până astăzi o serie de odoare şi veşminte bisericeşti dăruite de domn; astfel un tetraevanghel manuscris cu data 7149 (1640—1641), o candelă din 1646, linguri de împărtăşanie cu numele lui «Vasilie voevod» şi al doamnei «Tudosca», un aier şi un epitrahir din 1638, o perdea din 1639 şi — meritând o deosebită atenţie — portretul contemporan, cusut cu fir pe mătasă, al Tudoscăi (vezi fig. 26), acela al firavului fiu Ioan precum şi, într'o copie ulterioară, pe muşama, portretul domnului însuşi.

Între Prut şi Nistru, Vasile Lupu a ridicat două biserici: una în *Orheiu*, alta «*supt cetatea Chiliei*». Pisania celei dintâi nu ne dă data zidirii; deoarece însă ea aminteşte numele doamnei Teodosia, rezultă că lăcaşul e cel mai târziu din 1639: în acest an, după 6 Mai, moare prima soţie a voevodului (vezi şi mai sus, p. 92). Pisania celei de a doua arată că lucrările s'au început la 1/11 Martie 1647 şi s'au isprăvit la 30 Mai (9 Iunie) 1648. Biserica din Chilia poartă hramul sfântului Nicolae.

Vasile Lupu e ctitor şi la *Pobrata* unde a refăcut zidul împrejmuitor, în 1645 sau 1646: inscripţia poartă data de 7154, după era bizantină.

Ultimul lăcaş pe care a apucat să-l isprăvească de zidit, fără însă a-l zugrăvi, este *Hlincea*; aci, în locul ctitoriei mai vechi,

www.dacoromanica.ro

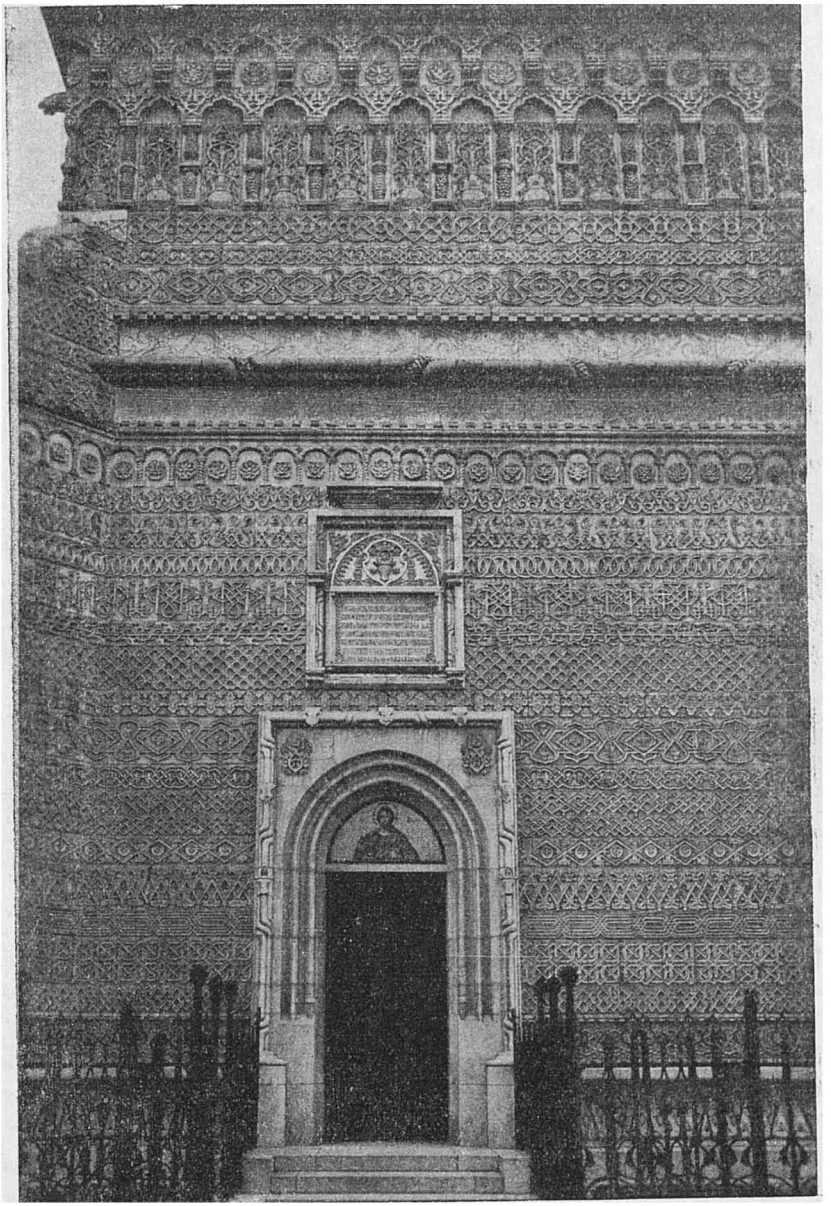

Fig. 25. — Sculpturi n piatră mpodobind zidul bisericei Trei Ierarhi.

www.dacoromanica.ro

Fig. 26. — Portretul Doamnei Tudosca. Ţesătură contemporană, cu fir pe mătase. Doamna poartă un triplu şirag de mărgăritare mari. Pălăria şi paftaua sunt de asemenea împodobite cu mărgăritare mari. Rochia şi mantia, de brocard, frumos brodat.

www.dacoromanica.ro

a lui Zotu Tzigara, ginerele lui Petru Şchiopul, a înălţat el o biserică, având hramul marelui mucenic Gheorghe. Zugrăveala se datoreşte lui Ştefăniţă Lupu, isprăvindu-se la 20/30 Noemvrie 1660.

Tot Ştefăniţă Lupu a isprăvit şi puternica şi înfăţişătoarea biserică a mănăstirii *Goliei:* e cea mai mare dintre ctitoriile părintelui său (vezi fig. 27). Pisania, în limba slavă, spune: «Eu robul Domnului Dumnezeului nostru Iisus Hristos Io Vasilie Voevod,

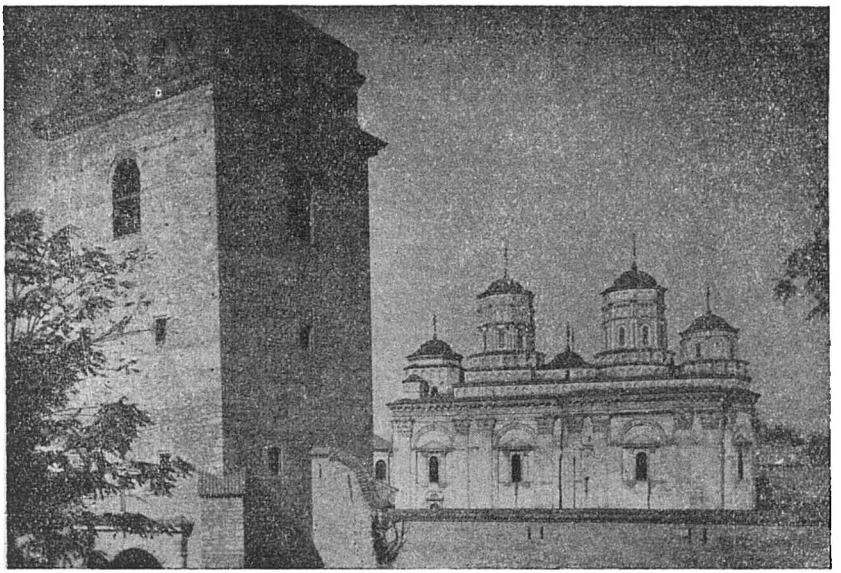

Fig. 27. — Biserica şi clopotniţa fostei mănăstiri Golia, din Iaşi.

am zidit această sfântă mănăstire şi nefiind săvârşită de mine, cu ajutorul lui Dumnezeu Io Ştefan Voevod, fiul lui Vasilie Voevod, am săvârşit-o, la anul 7168 (1660) Mai 24» (3 Iunie stil nou). Înfăţişarea acestui lăcaş se deosebeşte simţitor de aceea obişnuită a bisericilor moldovene contemporane; se simte o dublă influenţă străină: a barocului pe de o parte, rusească pe de alta; aceasta din urmă se observă şi în pictură care a fost făcută de meşteri ruşi, dela Moscova.

În afara hotarelor, Vasile Lupu a rezidit din piatră, *biserica Sfânta Paraschiva din Liov* (1644, August 15/25) şi a înzestrat-o cu o moşie din apropierea oraşului, cumpărată dela un polon.

www.dacoromanica.ro

El e de asemenea ctitor la *mănăstirea Sfânta Lavră din Moreea*, în ţinutul Kalavryta; o însemnare posterioară, grecească, arată că «a fost clădită acea mănăstire cu bani moldoveneşti, ai lui Vasile şi ai lui Ştefan Voevod şi ai lui Ioan Voevod şi ai Ecaterinei Doamna şi ai altor câţiva boieri din Vlahia». Pomenirea celei de a doua soţii ar indica o dată posterioară anului 1639. Iar faptul că în regiunea Kalavrytei locuiau şi Albanezi ar întări spusele lui Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, care afirmă că neamul lui Vasile Lupu nu era de fel din Arvanitochori (Arbănaşi), ci venise acolo din altă parte, dar în cazul acesta, nu *din Macedonia*, cum credea înaltul prelat, ci din Moreea sau Peloponez.

In afară de lăcaşurile bisericeşti, trebuesc menţionate şi unele construcţii laice care se datoresc lui Vasile Lupu. El a refăcut complet curţile domneşti din Iaşi şi anume, potrivit afirmaţei lui Miron Costin: «casele cele cu cinii — aşa dar cu băi — grădini, grajduri de piatră, toate de dânsul sunt făcute şi multe lucruri au aşezat care au stătut multe vremi stătătoare». Tot în Iaşi a mai construit domnul un edificiu pentru şcoala sa, edificiu pe care Paul de Alep îl califică drept «magnific», precum şi nişte băi, cu cupole şi împodobite «cu marmură în abundenţă» după modelul turcesc. Aceste băi sau feredee existau însă întregi şi funcţionau în 1761. Şi la Suceava, se refac curţile domneşti, clădindu-se «de iznoavă nişte case de piatră den temelie», după cum spune însuşi Vodă într'o scrisoare către Bistriţeni. La Orhei, se măreşte, printr'o iezătură, helesteul de lângă oraş şi se fac mori: o ştim din «Descriptio Moldaviae» a lui Dimitrie Cantemir. Paul de Alep afirmă că această iezătură e una din multele făcute de Vasile Lupu «pe cele zece lacuri ale Moldovei». Tot acestui voevod i se datoreşte şi o frumoasă fântână în Varna (Bulgaria), isprăvită la 5/15 Noemvrie 1646 şi reparată în 1849 de Grigore Ghica domnul Moldovei.

După pilda Domnului, rudele sale şi boierii ridică de asemeni lăcaşuri bisericeşti. Astfel fratele său, *Gavril Hatmanul*, şi soţia acestuia, *Liliana*, zidesc mănăstirea *Agapia*, pe locul unde încă din vremea lui Ioan Vodă Viteazul exista *Agapia Veche*; lucrările au început la 16/26 Iunie 1642, s'au sfârşit la 3 13 Septemvrie 1643, iar sfinţirea a avut loc tocmai peste trei ani, la 12 22 Septemvrie 1646. Tot lui Gavril Hatmanul şi soţiei sale i se da-

www.dacoromanica.ro

toreşte şi construcţia podului — de piatră — dela *Cănţălăreşti*, în Vaslui, singurul pod vechiu care ni s'a păstrat; inscripţia în limba slavă, are data 7144 deci 1635 sau 1636.

Un alt frate al lui Vasile Lupu, anume *Gheorghe Paharnicul* «a înnoit şi a înfrumuseţat din temelie» — după expresia hrisovului patriarhicesc din 1643 — *biserica Maicei Domnului din Ismail*; ea e făcută «stravropighie» a Patriarhiei constantinopolitane — ascultă aşa dar numai de aceasta — şi îi dă anual «ca semn de supunere» «zece ocale de icre (negre!) şi alta nimic».

In Ismail mai era încă o biserică în aceeaşi situaţie: *Sfântul Nicolae*, care urma să fie reparată de călugării dela mănăstirea Karakallu din Athos şi să dea «căte 40 de litre de icre sau 10 ocale» anual.

În Galaţi, pe locul unei bisericuţe de lemn datând de pe la începutul veacului al XVII-lea, a lui Teodor Negustorul, ridică alţi doi negustori români, din Brăila însă, Dia, fiul lui Coman, şi fratele său Şerbul, împreună cu Constantin, fiul ctitorului bisericuţei, o mănăstire, punându-i hramul *Sfintei Preciste* (vezi fig. 28). Anul zidirii nu se cunoaşte; ştim însă că e în timpul domniei lui Vasile Lupu; în 1647, Septemvrie, mănăstirea e închinată la Vatoped, la Muntele Athos; cu acest prilej se arată şi zestrea ei, dată de ctitori. Cei doi fraţi i-au dăruit: «oi una sută cincizeci; boi de plug zece; vaci zece, cu viţeii lor; epe zece, cu mânjii lor; stupi douăzeci; cai doi; să cumpărăm şi o moară; două tocuri de tipsii cu talere şi una de aramă; să cumpărăm şi un caic şaică să lucreze la schele. Şi eu Constantin dau la mănăstirea noastră epe cinci cu mânjii lor; un cal; jumătate vie la ţară cu moşiia ei; vaci două, boi doi; tingiri tipsii trei mari; şi în târg un loc care este pentru carvasara şi dughene».

Mitropolia Proilaviei. S'a crezut multă vreme, pe temeiul afirmaţiei lui Neculai Iorga, că Vasile Lupu ar fi întemeiat «înnainte de 1644 încă», o eparhie a *Proilaviei* sau a *Proilavului* — numele grecizat al Brăilei — «pentru oraşele şi ţinuturile ce se ţineau de raiaua turcească». De fapt, această eparhie exista mai dinainte; de când anume precis, nu se ştie; primul mitropolit al Proilaviei constatat în mod sigur în documente este *Nectarie*; acesta iscăleşte în 1590 în calitate de fost mitropolit al Proilaviei, actul sinodal prin care se înfiinţează Patriarhia Rusiei.

www.dacoromanica.ro

Se pare că eparhia datează şi mai de mult, şi anume, după părerea lui D. Russo, încă de « pe la sfârşitul secolului al XV-lea...

Fig. 28. — Biserica fostei mănăstiri Precista din Galaţi. Pridvorul e un adaos târziu stricând faţada puternicei clădiri.

www.dacoromanica.ro

în orice caz înainte de 1500 ». Faptul că se numeşte a Proilaviei sau a Brăilei ar pleda însă pentru înfiinţarea ei *după ce oraşul a căzut în mâinile Turcilor*, deci după 1540, pe la jumătatea veacului al XVI-lea.

În timpul lui Vasile Lupu, în Mai 1639, este ales ca mitropolit al Proilaviei *Meletie*; în actul respectiv se spune că scaunul acestei eparhii era vacant de foarte multă vreme. Meletie a păstorit până în Octomvrie 1655 când e caterisit, deoarece îşi tăgăduise semnătura în faţa unui tribunal turcesc.

De mitropolitul Proilaviei ascultau raiaua Brăilei, Ismailul, Renii, raialele Chiliei, Cetăţii Albe şi Benderului, malul stâng al Nistrului şi întreaga regiune dela răsărit de acest fluviu, formând Ucraina hanului tătăresc, deci şi dincolo de Bug, apoi dela 1766 înainte, şi raiaua Hotinului. Într'un act din Fevruarie 1769, acest ierarh poartă titlul de mitropolit al Proilaviei (sau Proilavului!) al Tomarovei (adică al Renilor: e cea de a doua numire a localităţii!), al Hotinului, al întregului ţărm al Dunării şi al Nistrului şi al întregei Ucraine a hanului. Iar la 4 Iulie 1772 el îşi spune mitropolit al Proilavului, al Tomarovei, al întregului ţărm al Dunării, al întregei Basarabii (în sensul vechi al termenului, corespunzând aproximativ cu Bugeacul!) şi al Ucrainei.

Mitropolia Proilaviei a durat până la 1828, când se desfiinţează; în 1813 se reuneşte această eparhie cu aceea a Silistrei, titularul numindu-se mitropolit al Proilaviei şi al Dristrei.

Vasile Lupu şi Patriarhia din Constantinopol. In primii ani de domnie ai lui Vasile Lupu, patriarhia din Constantinopol se găsea într'o situaţie din cele mai grele. Era mai întâi *strivită de datorii*. Întocmai ca şi domnii, şi patriarhii trebuiau să plătească, pentru a fi recunoscuţi şi menţionaţi, diferite dări Turcilor şi mai ales să le facă daruri. Cei doritori să ajungă la această supremă demnitate bisericească sporeau mereu, supralicitând, sumele ce se dădeau Înaltei Porţi şi meghistanilor ei, astfel încât, pe la 1640, patriarhia era datoare milioane de aspri. Datoriile sporind mereu, *impozitele* puse asupra credincioşilor sporeau şi ele. Pe de altă parte, exista o stare de permanentă intrigă şi agitaţie între arhierei şi mitropoliţi, fiecare voind să ajungă patriarh, căutând deci să-şi facă partizani şi denigrând pe ceilalţi concurenţi: sinodul ajunsese cu adevărat viespar. În sfârşit, pentru

www.dacoromanica.ro

a pune vârf, se adăogau și disputele provocate de influența *calvină* care izbutise să câștige pe însuși capul bisericii, pe patriarhul *Kyril Lucaris*. Acesta alcătuise chiar o «mărturisire» de credință în care se vădea amintita influență; de aceea și fusese îndepărtat de pe scaun și, în 1638, ucis chiar.

Vasile Lupu, văzând criza gravă prin care trecea biserica răsăriteană, trimite, la 5/15 Decemvrie 1640, o scrisoare arhiereilor, clericilor și nobililor din Constantinopol prin care le cere să-i încredințeze lui și patriarhului cârmuirea acestei biserici, fără amestecul altora, timp de șase luni. Arhiereii să plece fiecare în eparhia sa; el se va sili să îndrepte lucrurile, chiar de va trebui să rămâie numai «cu cămașa». Propunerea e acceptată și drept recunoștință pentru interesul purtat bisericii, pentru binefacerile de până atunci și pentru făgăduelile făcute, patriarhul și sinodul trimit lui Vasile Lupu moaștele Sfintei Paraschiva. Ele sunt aduse cu mare solemnitate; domnul le iese înainte la Ismail, cu «toți vlădicii și egumenii», și le așează apoi la ctitoria sa din Iași, la Trei Ierarhi (13/23 Iunie 1641). La rândul său, Vasile Lupu ia asupră-și 20 de poveri de bani adică 2 milioane de aspri din vechea datorie a patriarhiei și 48.000 de aspri din cea nouă; dă tot odată, pentru aducerea moaștelor, 468.000 de aspri. Pe viitor, patriarhia nu va mai percepe niciun impozit sau dare, afară de «cererea» (ζητία) locală care nu va întrece 12 aspri de casă; va avea un comitet de 3—4 mitropoliți, cu cari se vor lua toate măsurile; simonia, certurile, discordia, trebuie să dispară; la numirile noi de arhierei să se dea numai peșcheșul. Dacă primesc și urmează aceste norme și dacă țin seamă și de unele recomandări de ordin personal în favoarea mitropolitului de Monembasia care a însoțit în țară rămășițele pământești ale lui Ioan Voevod, fiul său, precum și în favoarea lui Meletie Sirigul care e «părintele meu duhovnicesc» și nu va avea de plătit pentru biserica sa nicio dajdie patriarhiei; dacă, în sfârșit, se va pomeni numele său și al tuturor neamurilor sale la slujbă, de trei ori pe zi, atunci el, Vasile Lupu, va acorda tot sprijinul său și pe viitor; dacă nu, va cere îndărăt sumele pe care le-a dat patriarhiei. În Septemvrie, sosea dela Constantinopol scrisoarea prin care se acceptau cererile sale. În Ianuarie 1643, patriarhul Partenie întărește din nou măsurile luate în folosul gospodăriei

www.dacoromanica.ro

financiare a patriarhiei şi dă drept de control asupra administraţiei, domnului şi agenţilor acestuia. Pestre trei ani, în Decemvrie 1646, sinodul din Constantinopol recunoaşte iarăşi binefacerile lui Vasile Lupu faţă de «Biserica cea mare». De altfel, generosul voevod al Moldovei n'a plătit numai datoriile patriarhiei; el a făcut acelaşi lucru şi cu acelea ale Sfântului Mormânt; a plătit de asemenea birul către sultan al mănăstirilor dela Muntele Athos. Nu-i de mirare deci că fostul patriarh al Constantinopolului, Athanasie Patelarie, califică pe Vasile Lupu în chip hiperbolic, considerându-l drept «unic apărător şi unică glorie, bucurie a neamului grecesc»; «mila lui — spune Patelarie — se varsă din belşug peste toţi săracii, precum râul Nilului adapă toată ţara Eghipetului».

Mai rămânea să se pună la punct şi disputele dogmatice, provocate de influenţa calvină. In acest scop, Vasile Lupu convoacă la Iaşi, la 11/21 Martie 1642 un sinod restrâns la care iau parte mitropolitul Varlaam şi episcopii Moldovei, apoi Porfirie, mitropolitul Niceii şi Meletie Sirigul, ca reprezentanţi ai patriarhului şi trei reprezentanţi ai mitropolitului Kievului, Petru Movilă. Acesta nu voise să participe personal; trimisese însă, prin reprezentanţii săi, un text, o «mărturisire ortodoxă», opusă aceleia a lui Lucaris. Desbaterile asupra celor două texte durară mai multe luni; «mărturisirea» lui Lucaris fu osândită, cealaltă, a lui Petru Movilă, aprobată. Ultima şedinţă a sinodului avu loc la 9/19 Decemvrie; hotărîrile luate se tipăriră, sub formă de decret sinodal şi sub iscălitura lui Partenie patriarhul Constantinopulului, la Iaşi, în greceşte, la 20/30 Decemvrie 1642: *e prima tipăritură moldoveană*. Ea s'a retipărit în anul următor la Paris, adăogându-i-se şi o traducere latină.

Din pricina legăturilor multiple pe care le are Vasile Lupu cu întreaga ortodoxie, în special cu ierarhii greci, dintre cari pe unii îi şi adăposteşte la curtea sa, el nu se gândeşte să ia, ca Matei Basarab, o măsură împiedecând închinarea mănăstirilor noastre la locurile sfinte din Răsărit. Dimpotrivă, el însuşi închină Dobrovăţul, ctitoria lui Ştefan cel Mare, cu toate posesiunile ei, mănăstirii Zografos dela Muntele Athos (1651, 26 Martie şi 29 Iunie stil vechiu), după ce, mai înainte, dăruise acesteia din urmă şi nişte moşii, peste Prut.

www.dacoromanica.ro

In toată activitatea sa bisericească, Vasile Lupu a avut un sfetnic priceput şi devotat, pe mitropolitul *Varlaam*. Acesta era de fel din ţinutul Putnei, din satul Căpoteştii, azi dispărut. Se numea *Moţoc*; nu se poate preciza dacă neamul e unul şi acelaşi cu al lui Moţoc vornicul lui Lăpuşneanu. A fost călugăr la *Secul*; a ajuns apoi egumen al acestei mănăstiri. Cunoştea pe Petru Movilă, la care fusese trimis de Miron Barnowski, spre a-i relata o minune săvârşită la mănăstirea Sucevita. In 1632, murind mitropolitul Athanasie, alegerea se opreşte asupra lui Varlaam, deşi nu era nici episcop; el e hirotonisit astfel la 23 Septemvrie stil vechiu, ca mitropolit al Moldovei. Meritele lui sunt deosebite şi pe tărâmul cultural.

Activitatea culturală. Tiparul şi şcoala. Până la Vasile Lupu n'a existat tipar în Moldova. Se pare că Miron Vodă Barnowski, care ajutase cu bani refacerea imprimeriei Frăţiei Ortodoxe din Lwów, distruse de un incendiu, voise să-l introducă; mazilirea lui l-a împiedecat probabil să-şi realizeze gândul. Lacuna e împlinită în 1641 de Vasile Lupu. Acesta aduce, cu ajutorul lui Petru Movilă, o tipografie dela Kiew şi o instalează la Trei Ierarhi. Literele — slave şi greceşti — sunt turnate la Lwów (moldoveneşte Liov), la Frăţia Ortodoxă de acolo; în Decemvrie 1642, iese de sub teascuri prima tipăritură, decretul sinodal al lui Partenie, căreia-i urmează în 1643 prima *carte moldovenească*, vestita *Cazanie* a lui Varlaam. Conducător al tipografiei era *Sofronie Pociaţchi*; el avea în acelaşi timp şi calitatea de egumen al Trei Ierarhilor şi aceea de director al şcolii înfiinţate de Vasile Lupu. Venea dela Kiew unde avusese. tot aşa, o triplă însărcinare: egumen al mănăstirii Frăţiei (Braţca), rector al colegiului de acolo şi director al tipografiei dela lavra Pecerska. La Iaşi, s'au tipărit în vremea lui Vasile Lupu, numai cinci lucrări, mai puţine aşa dar ca în Ţara Românească. Amănunte asupra lor vezi în partea a doua a acestui volum, capitolul privind tiparul în ţările noastre în veacul al XVII-lea.

La o mică distanţă de mănăstirea Trei Ierarhi, pe «uliţa ciobotărească», lângă heleşteul pe care îl forma atunci Bahluiul, se afla *şcoala* înfiinţată de domn. Clădirea era de piatră, trainic construită; ea a durat până în 1724, sub Mihai Racoviţă, când a fost distrusă de un incendiu. Organizarea şcolii imita pe aceea a colegiului dela Kiew; cursurile se făceau în greceşte, în slavoneşte

www.dacoromanica.ro

şi, la început, şi în latineşte. In legătură cu această ultimă limbă de predare, călugărul misionar Bandini care ne-a lăsat o amplă descriere a Moldovei lui Vasile Lupu, ne spune că domnul «s'a silit mult şi cu foarte mare cheltuială să introducă «studiile latine» (latinas litteras) în ţară, ... dar toate încercările au fost zadarnice». Materiile care se predau la şcoala domnească erau: teologia, retorica, dialectica, gramatica, aritmetica, geometria, astronomia şi muzica. Ca profesori, pe lângă *Sofronie Pociaţchi*, care avea legături cu Teofil Koridaleu, reorganizatorul Academiei greceşti din Constantinopol şi învăţat de seamă, nu mai cunoaştem decât pe *Ignaţiu Ievlevici*; acesta se pare că a ţinut cursuri în 1644—1645. In afară de şcoala domnească, mai erau în Iaşi şi altele; Bandini le socoteşte pe toate la un loc *douăzeci*, cuprinzând în acest număr, de sigur, şi şcolile elementare; adaogă însă că numărul tuturor elevilor abia este de *două sute* (vix ducenti). Iezuiţii căpătaseră şi ei în 1647 un teren întins şi bine aşezat pentru şcoală. Şi sub raportul cultural aşa dar, ca şi sub acel religios, Vasile Lupu are merite deosebite; se poate spune chiar că e una din figurile cele mai însemnate ale întregului nostru trecut.

BIBLIOGRAFIE

Vasile Lupu: 1. N. IORGA, *O ctitorie necunoscută a lui Vasile Lupu*, în *Studii şi Documente*, vol. XI, Bucureşti, 1906, p. 113—117; 2. N. IORGA, *Vasile Lupu ca următor al Impăraţilor de Răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole şi a bisericii ortodoxe*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 207—236; 3. N. IORGA, *Tapiţeriile Doamnei Tudosca*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VII (1915), p. 145—153; 4. C. MOISIL, *Două inele domneşti*, în *Cronica numismatică şi arheologică*, II (1921), p. 23—24; 5. V. BOGREA, *Pasagii obscure din Miron Costin*, în *Anuar. Ist. Cluj.* I (1921—1922), p. 310—317; 6. SEVER ZOTTA, *Mănăstirea Golia. Schiţă istorică*, în *Ioan Neculce*, V (1925), p. 1—39; 7. CONST. C. GIURESCU, *Le voyage de Niccolo Barsi en Moldavie (1633)*, Paris—Bucarest, 1925, 56 p. in 8° (Extras din *Mélanges de l'Ecole Roumaine en France*, 1925); 8. P. P. PANAITESCU, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1926, I, p. 3—97; 9. N. C. BEJENARU, *Misiunea lui Leontin Szycik Zaleski şi căsătoriea fiicii lui Vasile Lupu cu Ianusz Radziwil*, în *Revista Critică*, I (1927), p. 222—225. 10. OLTEA I. NISTOR, *O circasiană pe tronul Moldovei*, Cernăuţi, 1928, 61 p. in 8°; 11. GEORG HOFMANN, *Griechische Patriarchen und römische Päpste, II*; *Patriarche Kyril Lukaris und die römische Kirche*, Roma,

www.dacoromanica.ro

1928 (utilizată indirect); 12. P. P. PANAITESCU, *Fundaţiuni religioase româneşti în Galiţia*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 1—19; 13. N. IORGA, *Cele două Chilii*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 188—191; 14. N. IORGA, *Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XI (1929—30), p. 161—163; 15. J. NISTOR, *Contribuţiuni la relaţiile dintre Moldova şi Ucraina în veacul al XVII-lea*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 185—221; 16. N. IORGA, *Domnitorii români Vasile Lupu, Şerban Cantacuzino şi Const. Brâncoveanu în legătură cu Patriarhii Alexandriei*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 139—148; 17. FRANZ BABINGER, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les pays roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XVII (1935—36), p. 141—189; 18. AUREL V. URSĂCESCU, *Numele de familie al voievodului Moldovei Vasile Lupu*, în *Universul*, LII (1936), nr. 212; 19. C. I. ANDREESCU şi C. A. STOIDE, *Ştiri despre petrecerea în Moldova a Doamnei Ecaterina Cercheza după moartea lui Ştefan Vodă Lupu*, Iaşi, 1937, 8 p. in 8° (Extras din *Arhiva*, 1937, nr. 1—2); 20. D. CONSTANTINESCU, *Lucruri noui despre arhitectura mănăstirii Golia*, Iaşi, 1937, 34 p. in 8°; 21. FRANZ BABINGER, *Originea şi sfârşitul lui Vasile Lupu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XVIII (1936—7), p. 63—82; 22. FRANZ BABINGER, *Originea lui Vasile Lupu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIX, (1937), p. 137—146; 23. D. RUSSO, *Mitropolia Proilavului şi Lista mitropoliţilor Proilavului 1590—1828*, în *Studii istorice greco-române*, vol. I, Bucureşti, 1939, p. 247—254 şi 255—285.

www.dacoromanica.ro

URMAŞII LUI MATEI BASARAB PÂNĂ LA ŞERBAN CANTACUZINO

Istoria Munteniei în epoca urmaşilor lui Matei Basarab e caracterizată prin două fapte esenţiale: mai întâi slăbirea puterii militare şi apoi lupta între partidul boieresc al Bălenilor şi acela al Cantacuzinilor.

Constantin Şerban Basarab era fiul nelegitim al lui Radu Şerban (vezi mai sus p. 11). I se mai spunea şi *Cârnul* deoarece Matei Basarab, bănuindu-l că umblă după domnie, îl «însemnase» la nas. Ocupase dregătoria de serdar şi se bucura de multe simpatii; cronica îl califică drept «om bun şi înţelept şi blând». La moartea lui Matei, boierii îl aleseră urmaş la tron şi-i jurară, împreună cu ostaşii, credinţă. Turcii recunoscură alegerea făcută şi-i trimiseră steagul de domnie, primind în schimb haraciul şi o sumă de 400.000 de taleri.

Găsind visteria plină, Constantin Şerban putu aduce unele uşurări şi chiar scutiri fiscale. Astfel el iertă năpăştile, scuti de bir pe «slujitori» adică pe ostaşi, un an întreg iar pe ceilalţi contribuabili trei luni şi iertă dorobanţilor şi călăraşilor dijma şi oieritul. Armata primi postav bun pentru uniforme; căpitanilor li se dădură stofe scumpe, de mătase, şi podoabe de fir. Soldele sau «lefile» erau plătite regulat; pe lângă acestea, primeau şi daruri.

Normal ar fi fost ca faţă de un asemenea tratament, oastea de ţară să fie cu totul devotată domnului. Când însă acesta, ţinând seamă de excesele întâmplate în ultimul an al lui Matei, voi să dizolve corpul *seimenilor sârbi*, dorobanţii se răsculară şi făcură cauză comună cu ei (27 Fevruarie 1655). Incepu o adevărată vânătoare după boieri, acuzaţi că au îndemnat la desfiinţarea seimenilor. Pieriră atunci Gheorma vel banul, Drăghici fiul Papei

www.dacoromanica.ro

vistierul dela Greci, descendent prin mamă din Mihai Viteazul, Gheorghe Carida vistierul, Papa Brâncoveanu, tatăl viitorului domn, Cristea fiul lui Socol clucerul Cornăţeanul, Udrea slugerul Doicescul, Preda Beca dela Maia, Sava şufarul Cusciureanul, Dumitraşcu Frejureanul, Dumitru comisul, Mihai ciohodarul şi patru căpitani: Gâdea, Băncilă, Ivan şi Iancu dela Călineşti. Răsculaţii prădară peste tot; nici bisericile nu fură cruţate, vesmintele servind pentru a face din ele contăşe şi altiţe, iar cărţile şi odoarele fiind vândute prin târg. «Şi au jăhuit — povesteşte cronica — toată ţeara din cap până în cap, şi cruciş şi curmeziş; mai pe scurt să zicem, vecin pre vecin, fin pe naş, slugă pe stăpân».

Constantin Şerban interveni şi la Turci şi la Rákoczy ca să-l scape de răsculaţi; o delegaţie de boieri, în frunte cu mitropolitul, merse chiar la acesta din urmă şi-i dădu un «zapis», la 20 Mai, adeverind că, în urma rugăminţii lor, are loc acţiunea, deci ei răspund de toate urmările. Sultanul hotărî să dea ajutor domnului muntean; Siavuş paşa dela Silistra primi deci ordin să treacă Dunărea; Rákoczy din Ardeal şi Gheorghe Ştefan din Moldova porniră şi ei cu oştile. Ciocnirea avu loc la *Şoplea* în Prahova, pe Teleajen, la 26 Iunie 1655. Constantin Şerban care, la început, se prefăcuse a fi alături de răsculaţi, fugi într'o noapte din tabără, pe când erau la Gherghiţa, şi se duse la paşa de Silistra. Seimenii şi Dorobanţii ridicară atunci ca domn pe *spătarul Hrizea*, de fel din *Bogdănei* (Ialomiţa); sub conducerea acestuia se dete lupta, la care participă numai armata ardeleană; Gheorghe Ştefan şi Siavuş paşa nu apucaseră să sosească încă. Răsculaţii fură înfrânţi cu totul, pierzând şi întreaga artilerie; Hrizea scăpă cu fuga la Brăila; aci însă fu prins şi dat pe mâna lui Rákoczy care îl duse cu el la Alba-Iulia. Mai târziu, în primăvara anului 1657, pe când Rákoczy se lupta în Polonia, Hrizea porni, împreună cu 500 de scimeni din cei ce fuseseră luaţi prizonieri, spre Ţara Românească. Intâmpinat la Târgul Bengăi (azi Cărbuneşti), în Gorj, de oştile domneşti, el fu învins însă şi isprăvi spânzurat de o roată (8 Aprilie) trei sute dintre însoţitorii săi avură capetele tăiate.

După lupta dela Şoplea, Constantin Şerban îşi reluă tronul; nici două luni însă mai târziu, în August, izbucni o nouă răscoală, a călăraşilor. Şi aceştia, în număr de vreo 2000, fură bătuţi, ciocnirea având loc la Călugăreni.

www.dacoromanica.ro

Rezultatul acestor turburări şi a sancţiunilor necruţătoare ce urmară, fu o slăbire considerabilă a puterii militare muntene. Temeiul oştii pe care se bizuise Matei Basarab dispăru; dispăru deci şi posibilitatea pentru domn de a se opune eventual cu armele la o hotărîre ce nu i-ar fi convenit. Dacă Brâncoveanu ar fi avut armata dela Finta, el n'ar fi isprăvit sub sabia călăului, la Constantinopol.

Ca urmare a ajutorului dat de Rákoczy, Constantin Şerban încheie cu acesta, la Târgovişte, un tratat de alianţă. Va avea aceiaşi prieteni şi duşmani ca principele din Ardeal, îi va da ajutor militar la nevoie, îi va comunica ştirile care-l interesează şi-i va face un dar anual de 3000 de bani vechi; totul întărit printr'un jurământ înfricoşat.

Constantin Şerban şi-a respectat cuvântul. Când Gheorghe Rákoczy care voia să devie rege al Poloniei, începe războiul cu aceasta, în iarna anului 1656—7, el primeşte dela domnul muntean un contingent de 2000 de oameni sub comanda căpitanului Odivoianul. Războiul însă, după o serie de succese, se isprăveşte printr'o adevărată catastrofă, mai toată armata ardeleană fiind înconjurată şi prinsă de Tătari (31 Iulie 1657).

Turcii fuseseră dela început împotriva amestecului lui Rákoczy în treburile polone; după înfrângere, ei hotărăsc înlocuirea principelui ardelean şi chemarea la Poartă a domnilor din Ţara Românească şi Moldova care-l ajutaseră. Constantin Şerban, care ştia ce înseamnă o asemenea chemare (cazul lui Barnowski era încă viu în amintirea contemporanilor) refuză să se ducă. Atunci sultanul îl mazili şi numi în locu-i, la 29 Ianuarie 1658, pe *Mihnea*. Acesta intră în ţară cu o oaste numeroasă de Tătari; Constantin, neîndrăznind să dea lupta, se retrase spre Rucăr şi în cele din urmă trecu în Ardeal; la 14 Martie era la Codlea. Restul vieţii sale şi-l petrecu între străini; încercă odată să reia tronul Ţării Româneşti; în două rânduri izbuti chiar să ocupe pentru foarte scurt timp pe acela al Moldovei (vezi mai jos p. 134). Silit apoi să se retragă în Polonia, el îşi sfârşi acolo zilele, bătrân, la Waniowice, între 10 Martie şi 7 Iulie 1685.

Lui i se datoreşte biserica *Mitropoliei din Bucureşti*; pisania nu ni s'a păstrat (vezi fig. 29); de asemenea *biserica domnească* din Piteşti, având hramul Sf. Gheorghe. Pe când era încă boier,

www.dacoromanica.ro

ridică biserica din *Dobreni* (vezi mai sus p. 72), unde-şi avea şi o frumoasă aşezare gospodorească. A zidit o biserică în Ardeal, în satul

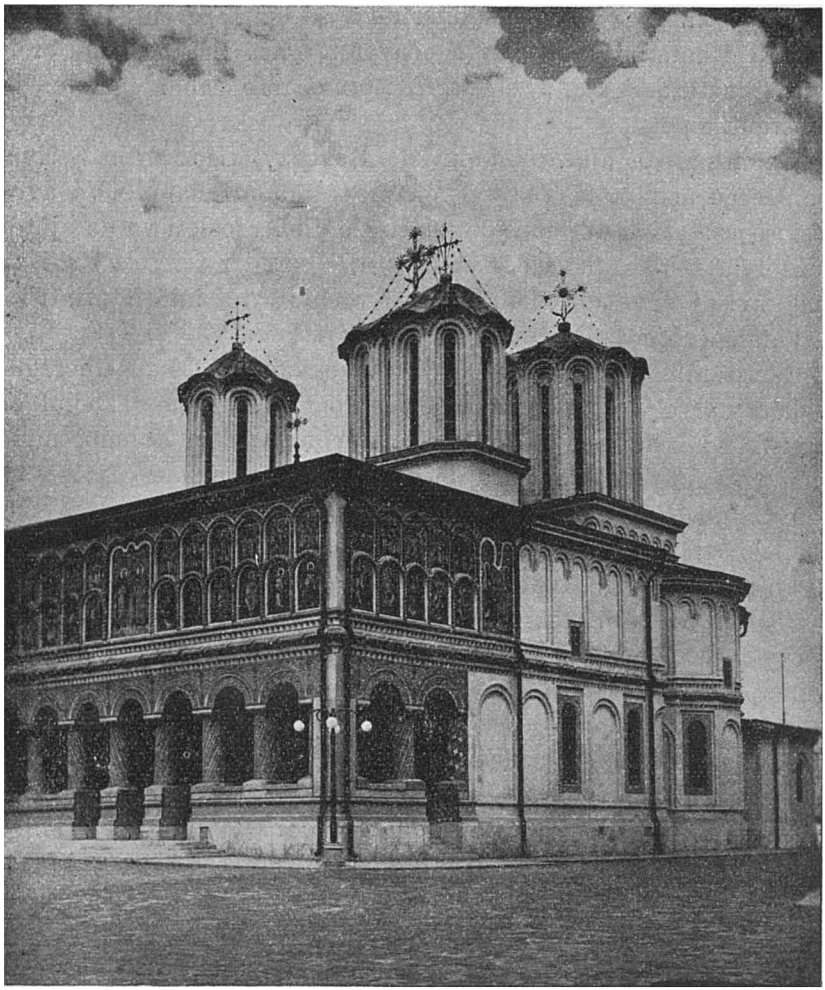

Fig. 29. — Biserica Patriarhiei din Bucureşti, restaurată în zilele noastre.

Tinăud de pe domeniul său Piatra Şoimului, domeniu cumpărat la 7 Mai 1658 dela Rákoczy cu 35.000 taleri, apoi biserica mănăstirii *Cerna-Gora*, la Munkács (1661) şi, în aceeaşi regiune, o biserică de zid la *Msticicov*, în locul celei vechi, de lemn, a cneazului Teodor

www.dacoromanica.ro

Koriatovici. Pisania acesteia din urmă poartă data 1661, Mai 13; ea ne dă şi lămurirea că hramul lăcaşului era « pe numele doamnei » voievodului, deci a celei de a doua soţii a lui.

Prima sa soţie, *Bălaşa*, este ctitora schitului *Păuşa* din Argeş, azi dispărut; este deasemenea ctitoră la mănăstirea *Jitianu* de lângă Craiova, şi la biserica *Sfânta Vineri* din Târgovişte unde a şi fost îngropată (12/22 Martie 1657); a murit în vârstă de 45 de ani. Tot ea a pus să se lucreze şi o raclă de argint poleit moaştelor Sfântului Grigore Decapolitul, la mănăstirea Bistriţa. Cronica ţării păstrează acestei doamne o amintire frumoasă, pomenind de « multele bunătăţi şi odoare scumpe » ce au făcut « şi le-au împărţit pre la svântul munte şi printr'alte părţi ». A doua soţie a lui Constantin Şerban, de origine circasiană, s'a numit *Nedelea*; ea însoţea pe domn la trecerea în Ardeal, în Martie 1658.

Mihail Radu (Mihnea al III-lea). Urmaşul lui Constantin Şerban Basarab e una din figurile cele mai curioase şi mai interesante ale istoriei noastre; face parte din aceeaşi categorie cu Despot şi Gaspar Graţiani. Ca şi cel dintâi, el e străin — cronica ţării îl numeşte « Grec cămătariu », feciorul lui Iane Surdul —, dar caută să se prezinte înrudit cu domnii de ţară, dându-se drept fiul lui Radu Mihnea. Ca şi cel de al doilea, a trăit la Turci, dar odată suit pe scaun, se ridică împotriva lor şi le face război, cu acelaşi rezultat de altfel. Are însuşiri: e poet, erudit, caligraf, cunoaşte turca, araba, persana, greaca, latina şi româna. Işi ia ca model pe Mihai Viteazul şi îşi schimbă, spre a-i semăna, numele; începând cu documentul din 13 Iunie 1658, îşi spune « Io Mihail Radu Voevod ». (vezi fig. 30). Stema lui e vulturul bicefal purtând pe piept un scut cruciat.

După ce intră în Târgovişte, la 5 Martie 1658, el reorganizează armata, făcând «steaguri multe şi tunuri şi erbării multe şi palancă împrejurul mănăstirii Radului Vodă ». Unul din aceste steaguri a ajuns până în zilele noastre; se găseşte la Muzeul Naţional din Belgrad. De mătase grea, moarată, în coloarea vişinei putrede, el poartă, în limba slavă, următoarea inscripţie: « Io Mihail Radu, cu mila lui Dumnezeu ighemon al Ungrovlahiei şi arhiduce al părţilor învecinate ». In acelaşi timp, domnul caută să-şi procure mijloace financiare, pe de o parte eliberând contra bani, satele de rumânie — nu numai cele domneşti, dar chiar şi cele

www.dacoromanica.ro

boiereşti şi mănăstireşti —, pe de altă parte, atrăgând negustori turci mulţi în ţară în vederea activării negoţului. Apoi intră în legături cu *Gheorghe Rákoczy*, duşmanul Turcilor, încheind cu el

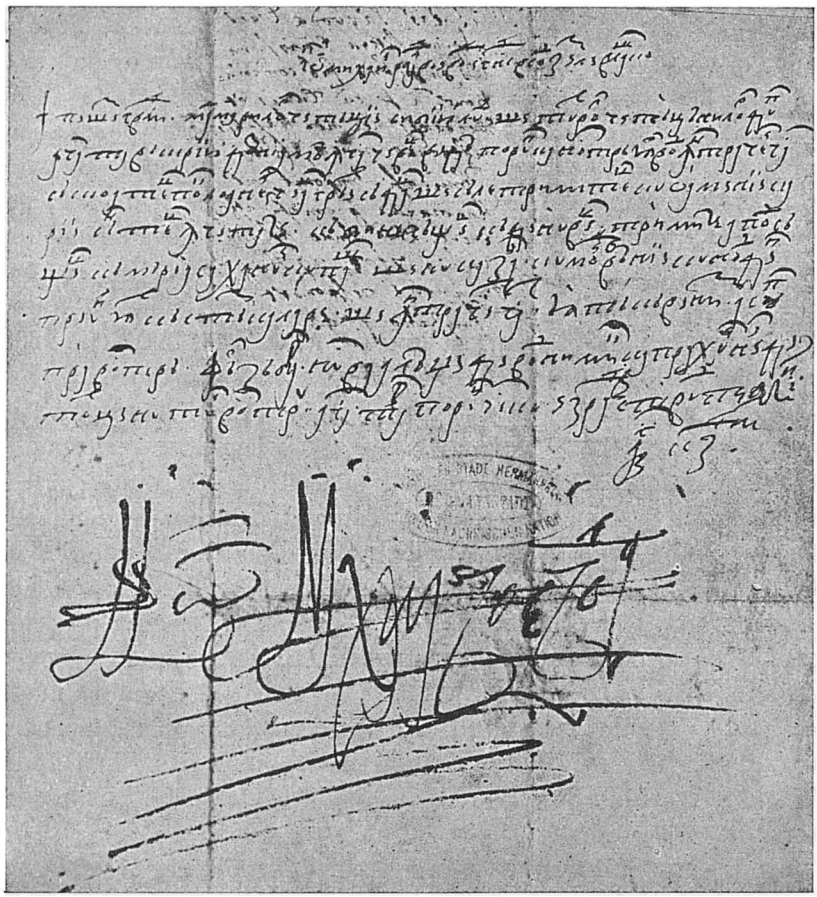

Fig. 30. — Document dela Mihnea al III-lea. In primul rând se poate citi în limba slavă, titlul domnului: « Io Mihail Radu voevod şi domn a toată Ţara Românească ». Dedesubtul textului, iscălitura autografă a domnului: « Io Mihail voevoda ».

o *alianţă secretă* împotriva acestora. In Iulie 1658, se concentrară în Ţara Românească forţele tătăreşti şi turceşti care urmau să scoată din tron pe Rákoczy. Mihail Radu ar fi vrut să se răscoale acum şi, în acest scop, vorbi boierilor. Aceştia însă dădură înapoi, temându-se de urmări. Ceea ce văzând domnul, fu silit să-şi amâne

www.dacoromanica.ro

planul şi să meargă *împreună* cu paşa de Silistra în Ardeal, *împotriva* lui Rákoczy. Ca să se răzbune totuşi, pârî pe câţiva dintre boieri că ar fi haini şi, obţinând încuviinţarea, le tăie capul. Au pierit astfel Pârvu Vlădescu vistierul, Istratie postelnicul, Preda Bârsescu vel agă, Vintilă căpitanul de roşii şi Badea « vătaful de puşcărie ». Preda Brâncoveanul, vel ban, fu executat, « în casele domneşti, în Târgovişte »; aceeaşi soartă era să o aibă şi Constantin Cantacuzino Postelnicul, dacă, prinzând de veste, nu fugea peste munţi. Campania în Ardeal se termină prin înlocuirea lui Rákoczy, principe fiind numit *Acaţiu Barcsai*, român de origine, şi prin cucerirea cetăţii *Ineului* care, împreună cu regiunea înconjurătoare nunită « Valahia citerioară », trecu sub stăpânirea Turcilor.

Ceea ce nu izbutise a face de data aceasta. va face Mihail Radu în toamna anului următor. In prealabil, pentru a se asigura că boierii nu-l vor împiedeca în planurile sale, el îi pofteşte la un ospăţ — ca odinioară Lăpuşneanu — şi îi ucide (între 25 Iunie şi 25 Iulie 1659). Au pierit atunci — spune cronica — « trei zeci de boieri tot de frunte », între care Radul vel vornic Cândescul, cu cei doi fraţi ai lui, Negoiţă şi Moise, Udrişte vel spătar, Diicul Buicescul vel clucer, Radu Fărcăşanu vel stolnic, Danciul Pârâianul vel postelnic şi alţii. Apoi, la 12 Septemvrie, începe răscoala, tăind mai întâi pe creditorii turci pe cari — luându-se după modelul său, Mihai Viteazul, îi chemase să le plătească. Aceaşi soartă au şi Turcii răspândiţi prin ţară, în oraşe şi în schelele dela Dunăre. O mică oaste a paşei de Silistra e sfărâmată; Giurgiul şi Brăila, atacate, cad. Orşova, Nicopolul, Rusciukul, pe ţărmul drept, sunt prădate şi arse; Hârşova rezistă însă. Păreau că se întorc vremurile glorioase de altă dată. Tratatul, încheiat la 4 Octomvrie, la Târgul Mureş, cu Gheorghe Rákoczy, prevede *deplină egalitate* între cele două părţi; se hotărăşte, de asemeni, să fie ajutat Constantin Şerban Basarab să ocupe tronul Moldovei. Incercarea acestuia din urmă nu izbuteşte însă: el e bătut rău de Tătari la 21 Noemvrie. In aceeaşi zi e bătută şi oastea lui Rákoczy de către Turci la Porţile de Fier. Faţă de înfrângerea aliaţilor săi, Mihail Radu, care avusese între timp câteva ciocniri, cu rezultat schimbăcios, pe linia Dunării, ba repurtase chiar, la 23 Noemvrie, o biruinţă la Frăteşti, fu silit să se retragă spre munte şi să treacă, în cele din urmă, pe la Bran, în Ardeal. La 3 Decemvrie 1659, era la Râjnov.

www.dacoromanica.ro

După o serie de deplasări prin Secuime, la Făgăraş, la Sibiu, la Vurpăr, îl aflăm, la începutul lui Aprilie, la Sătmar. Aci are loc, în ziua de 5, un banchet, dat în cinstea sa de Constantin Şerban Basarab. A doua zi, Mihail Radu fu găsit mort: otrăvit, susţin unii, de cel ce-l ospătase, în urma unui atac de apoplexie, cred alţii.

Mihai Radu a desăvârşit mitropolia din Bucureşti şi a târnosit-o, în Duminica tuturor sfinţilor, în 1658. Tot lui i se datoreşte şi reîngroparea rămăşiţelor pământeşti ale lui Matei Basarab la Arnota.

Gheorghe Ghica. In locul lui Mihail Radu, sultanul transferă pe Gheorghe Ghica, domnul Moldovei. Instalarea lui fu însoţită însă de o pradă cumplită a ţării, timp de trei zile şi trei nopţi, Turcii şi Tătarii având să răzbune pe cei căzuţi cu prilejul răscoalei predecesorului. Intăriturile Târgovistei fură, din ordin, dărâmate; domnul îşi stabili reşedinţa la Bucureşti.

In primăvară, pribeagul Constantin Şerban Basarab încercă să-şi reia cu armele tronul. Coborî deci pe la Câineni, cu ajutor dela Rákoczy, şi intră în Bucureşti la 11 Mai 1660. Ghica, luat fără veste, se retrase la Giurgiu; fu atacat însă şi aci şi deabia putu scăpa în cetate, mulţi dintre oamenii săi înnecându-se sau fiind luaţi prizonieri. Când sosi însă oastea turcească şi tătărască, situaţia se schimbă. Constantin Şerban se retrase, după ce se abătu însă mai întâi pe la aşezarea sa dela Dobreni (Vlaşca), de unde-şi ridică avuţia ascunsă în butoaie ce fuseseră «înnecate» în heleşteul de acolo; la 25 Mai el trecea îndărăt munţii în Ardeal, apoi se duse la Cazaci.

Ghica încercă să gospodărească ţara, cruţând pe săraci şi făcând judecăţi drepte. Pagubele produse însă de jaful armatelor care-l instalaseră precum şi acelea provocate de încercarea din primăvară a lui Constantin Şerban erau prea mari; haraciul nu putu fi strâns şi trimis la vreme. Din pricina aceasta, sultanul mazili pe Ghica. Un cronicar grec, Chesarie Daponte, spune că ar fi contribuit la mazilire chiar fiul însuşi al lui Gheorghe Ghica, anume Grigore sau Grigoraşcu, care ar fi ascuns scrisoarea prin care tatăl său se ruga să fie păsuit de plata a 30 de pungi de bani suplimentare, înlocuind-o printr'alta de refuz de a le plăti. Oricum se vor fi petrecut faptele, cert este că la 11 Septemvrie, paşa de Silistra sosea la Bucureşti şi ridica pe domn. Ca urmaş fu numit,

www.dacoromanica.ro

prin stăruința postelnicului Constantin Cantacuzino, chiar fiul său, Grigore.

Grigore Ghica. Cele două partide boierești: Cantacuzinii și Bălenii. Acesta sosi în țară la 16 Decemvrie 1660, oprindu-se la Caracal. Găsi o stare de lucruri nenorocită: foamete, molimă și mizerie. Ea se prelungi mult, ciuma bântuind, după spusele cronicei, trei ani, mai ales în Târgoviște și în București iar foametea doi. Apoi veni și un an de belșug: «și s'au făcut pâine și miere și vin mult și s'au deschis toată hrana săracilor».

In 1661, Grigore Ghica trimise un corp de oaste sub căpitanul Odivoianul, acela care însoțise pe Rákoczy în Polonia, ca, împreună cu Turcii, să ajute pe Mihail Apaffy, principele Transilvaniei, împotriva lui Kemény Ianos. Acesta se răsculase și cu ajutorul Imperialilor, voia să cuprindă Ardealul și să li-l supuie. Pe câmpia dela *Seleușul Mare*, lângă Sighișoara, Kemény fu lovit însă fără veste de către Turci și ucis (22 Ianuarie 1662).

Mai însemnate sunt cele două campanii, din 1663 și 1664, la care domnul trebui să participe în persoană. Imperiul turcesc, reorganizat sub conducerea destoinică a vizirului Ahmed Küprülü, începe acum un război ofensiv cu Austriacii, căutând să ocupe Ungaria Superioară, pe care o dețineau aceștia, și să împingă cât mai departe, spre apus, hotarul. Prima campanie se isprăvește în chip fericit prin cucerirea cetății *Ujvar* sau *Neuhäusel* (24 Septemvrie 1663) și a ținuturilor de prinprejur. Grigore Ghica dăduse ajutor cu oastea sa, lăsând în țară locțiitori în scaun pe Stroie Leurdeanul vornicul și pe Dumitrașco Țărigrădeanul vistierul. Aceștia erau adversarii familiei Cantacuzino, aparțineau deci partidului Bălenilor. Căci în această vreme se formează în Muntenia două partide boierești: unul al Cantacuzinilor, celălalt al Bălenilor. Primul grupa familia postelnicului Constantin Cantacuzino și famillie înrudite cu aceasta. Postelnicul, căsătorit cu Elena, fiica lui Radu Șerban, avea unsprezece copii, șase feciori și cinci fete. Primul dintre feciori, *Drăghici* vel spătar, era soțul Păunei, fiica lui Diicu Buicescu; cel de al doilea, *Mihai* vel spătar, luase întâi pe Maria Băleanu, apoi pe Maria Mogoșescu, a treia oară pe o Teodora. *Matei* vel agă era căsătorit cu Bălașa Drugănescu; *Iordache* vel spătar ținea pe Maria Fărcășanu; *Constantin*, marele stolnic, va fi soțul Saftei Buhuș; ultimul fecior, *Șerban*, e viitorul

www.dacoromanica.ro

domn. Fetele erau căsătorite de asemenea cu reprezentanţi ai celor mai de seamă familii boiereşti muntene. Astfel, de pildă, *Stanca* era soţia lui Papa Brâncoveanu, *Maria* avusese ca prim soţ pe Radu Creţulescu vel logofăt, apoi pe Pană Filipescu vel spătar; *Ilinca* ţinea pe Vintilă Corbeanul vel ban. Aşa dar, Cantacuzinii aveau legături puternice; dispuneau şi de o avere uriaşe încât reprezentau o forţă de temut.

Partidul Bălenilor îşi luase numele dela marele ban Gheorghe Băleanu. Acestui partid aparţinea *Stroe Leurdeanul vornicul*, una din figurile cele mai caracteristice ale vremii, de un temperament remarcabil, apoi *Dumitraşco vel vistierul Ţărigrădeanu* (Cantacuzino), grec de origine, viitor domn al Moldovei, *precum şi o sumă de alţi boieri greci.* Din cauza aceasta şi prin opoziţie, deşi la origine erau şi ei tot greci, Cantacuzinii reprezintă *partida naţională*, aceea a boierilor băştinaşi, de ţară.

In timpul campaniei la Ujvar, Grigoraşcu Ghica era însoţit de trei dintre feciorii postelnicului, anume de Drăghici, de Constantin şi de Şerban. Ultimul se pare că ar fi încercat să facă intrigi printre căpitani şi «slujitori» îndemnându-i să meargă la vizir să-l pârască pe domn, pentru ca, prin mazilirea acestuia, să ia el tronul. Faptul nu e absolut sigur însă, deoarece cronica de unde îl luăm, aceea a lui Radu Popescu, e părtinitoare faţă de Băleni. In acelaşi timp, îi sosesc lui Grigoraşcu Ghica scrisori din ţară, dela locţiitorii săi, Stroe Leurdeanul şi Dumitraşco Ţărigrădeanul, acuzând pe Constantin Cantacuzino postelnicul de atitudine ostilă domniei şi de purtare lipsită de respect faţă de doamna Maria. Postelnicul s'ar fi lăudat că el a pus în scaun pe Ghica, el îl va scoate; oamenii lui clevetesc pe domn, făcându-l «rău şi hain»; pe de altă parte, împiedecă pe birnici să-şi plătească «dăjdile împărăteşti», pentru ca, haraciul neputându-se strânge la timp, să fie şi Grigoraşcu mazilit, cum fusese tată-său. Rezultatul scrisorilor este că cei trei feciori ai postelnicului sunt puşi sub pază; la întoarcerea în ţară a domnului, bătrânul postelnic îi iese înainte lângă Craiova şi-i arată că e vorba de o intrigă; totuşi nu izbuteşte să-l convingă. Ajuns în scaun, Ghica porunceşte ca Şerban Cantacuzino să fie «însemnat» la nas, ca unul ce umblase după domnie, iar postelnicul să fie executat. Ridicat, în cursul nopţii, de acasă, acesta e dus la

www.dacoromanica.ro

mănăstirea Snagov; acolo ascultă slujba, se împărtăşeşte, apoi, spre seară, în vremea cinei, e sugrumat, «de stâlpul cel mare al trapezăriei» (30 Decemvrie 1663). Trupul i-a fost luat de ai săi şi îngropat în ctitoria dela Mărgineni. Familia trebui să plătească şi o sumă importantă, 24.000 de taleri.

Omorîrea, fără judecată, deci fără vină dovedită, a postelnicului Constantin Cantacuzino este un fapt însemnat care va influenţa istoria Ţării Româneşti mai bine de un deceniu şi jumătate, până sub domnia lui Şerban Cantacuzino. Familia celui ucis, caută din toate puterile ei să dovedească nevinovăţia acestuia; ea cere, în acelaşi timp, pedepsirea vinovaţilor. Cei patru domni cari stăpânesc între Grigoraşcu Ghica şi Şerban Cantacuzino, iau atitudine pro sau contra; rezultatul e o serie întreagă de persecuţiuni, de confiscări de moşii, de schingiuri şi chiar de execuţii.

In anul următor, 1664, are loc a doua campanie împotriva Imperialilor, cunoscută sub numele de campania dela *Lewenz* sau — cum spun cronicile noastre — dela *Leva*. De data aceasta, soarta armelor nu e favorabilă Turcilor, aceştia fiind bătuţi de vestitul general Montecuccoli. Ghica, voind să puie în valoare ajutorul militar adus de el, atacă la satul *Sf. Benedikt* şi izbuti chiar să sfărâme un detaşament german; biruinţa însă, în cele din urmă, rămase tot de partea cealaltă, domnul suferind pierderi mari (19 Iulie). Au căzut acolo sau în timpul retragerii, înămoliţi într'o mlaştină, 22 de boieri; alţii au fost luaţi prinşi; corturile, tunurile, carele cu proviant, «ca trei-patru mii, toate câte cu 8 boi», atât ale Muntenilor cât şi ale Moldovenilor — căci la această campanie a luat parte şi Eustratie Dabija — ajunseră toate în mâinile Nemţilor. Lui Grigoraşcu îi fu teamă să dea ochii cu vizirul; poate că şi cugetul nu îi era tocmai curat, deoarece se pare că avusese mai dinainte unele legături cu Imperialii; destul că se hotărî să părăsească ţara; îşi trimise deci mai întâi soţia în Ardeal; apoi, la 20 Noemvrie, trecu el însuşi în Moldova, iar de acolo, prin Polonia, la Viena (Martie 1665). E primit în audienţă de împărat şi rămâne în ţara acestuia, zăbovind în capitală şi prin diferite oraşe: Budweis, Neustadt, Löcse, Caşovia. La 10 Aprilie 1667 trece la catolicism, confesiune în care-şi botezase şi o fiică născută în timpul pribegiei; apoi, peste patru ani, «sătul de binele Nem-

www.dacoromanica.ro

ţilor » — ca să întrebuinţez expresia unei cronici a noastre — pleacă în Italia, la Padua şi la Veneţia, iar de aci, prin Durazzo, la Constantinopol, unde îl găsim la finele lui Noemvrie 1671. In anul următor, el va fi din nou domn în Ţara Românească.

Radu Leon. In urma pribegiei lui Grigoraşcu Ghica, marii dregători se gândeau să aleagă domn pe un boier de ţară, pe *Dumitraşco Buzoianul dela Căpăţâneşti*; când ajunseră la Poartă însă, găsiră treburile hotărîte pentru *Radu*, fiul lui Leon Vodă, cel din 1629. Noul numit, căruia i se spunea şi *Stridie* din cauză că se îndeletnicise cu negoţul de stridii şi peşte, sosi în Bucureşti la 22 Fevruarie 1665; el avu, în primii trei ani, o domnie liniştită. Dările erau — ce e drept — grele, pe de o parte trebuind să fie plătite datoriile făcute cu prilejul numirii, pe de altă parte din cauza dorinţei de a strânge avere a Grecilor care-l înconjurau; nu se ajunse însă la turburări.

Cantacuzinii izbutiră să obţină deocamdată două acte prin care se recunoştea nevinovăţia postelnicului; cel dintâi, datat 14/24 Aprilie 1666, este din partea mitropolitului ţării, Ştefan, a celor doi episcopi şi a boierilor din divan, *între care însuşi Stroe vornicul Leurdeanul.* Se spune în act, că la puţine zile după ce poruncise execuţia, «căzu Gligorie Vodă la mare căinţă... şi veni înaintea smereniei vlădiciei noastre, îngenunchiând înaintea sfintei icoane şi mărturisind cu lacrămi... cum că nu i-au fost nimic vinovat, ci fără de nicio vină l-au omorît, nedându-i răsuflu acei răi îndemnători ». Cel de al doilea act, din 8/18 Septemvrie 1667, provine dela însuşi Radu Leon; domnul arată că Postelnicul a fost ucis pe nedrept; tot pe nedrept a fost însemnat şi Şerban la nas şi s'au luat familiei 24.000 de taleri; vinovat e Stroe Leurdeanu. Ar fi urmat deci logic ca acesta să-şi primească pedeapsa; evenimentele însă precipitându-se, lucrul rămase neisprăvit.

Intr'adevăr, în urma experienţei făcute cu Mihail Radu şi cu Grigoraşcu Ghica, Turcii luaseră hotărîrea ca, după trei ani, domnii Ţărilor noastre să vie la Poartă spre a fi reconfirmaţi. Termenul împlinindu-se, Radu Leon porni la Stambul, trimiţând înainte însă pe Drăghici Cantacuzino ca să-i pregătească terenul. După actele pe care el şi familia sa le căpătaseră, — şi oare domnul n'a avut în vedere atunci când le-a dat, şi sprijinul, la reconfirmare,

www.dacoromanica.ro

al puternicei încă familii? — se înţelege că Drăghici îşi dădu toată silinţa; «gătise» deci banii necesari pentru numeroasele şi importantele plocoane; în câteva zile Radu, sărutând «poala Impăratului», obţinu din nou domnia.

La întoarcere, presiunea fiscală crescu. Trebuiau scoşi banii cheltuiţi cu prilejul reconfirmării; Grecii «leşinaţi» adică flămânzi cari înconjurau pe domn erau acum şi mai numeroşi; doi în special se deosebeau însă prin lăcomie: Nicola Sofialâul clucernul şi Balasache paharnicul. Aceştia împinseră pe domn să puie dări grele; boierii trebuiră să plătească şi ei; mănăstirilor li se luară «bucatele», mai mult chiar, unele odoare de argint care fură topite. Pe de altă parte, Stroe Leurdeanu era prieten cu Grecii, aşa încât pedeapsa întârzia să-i vie. Toate acestea creară o stare de nemulţumire pe care, se pare, şi Cantacuzinii o alimentau.

La un moment dat, se răspândi între boieri zvonul că domnul, după îndemnul lui Nicola şi a lui Balasache, a hotărât să-i taie, şi că ziua fixată e aceea de 13 Decemvrie (1668). Zvonul nu era de necrezut: dela Mihail Radu nu trecuse nici un deceniu. Atunci boierii se strânseră la mitropolie, împreună cu slujitorii şi făcură sfat. Radu Leon, văzând că turburarea ia proporţii, veni şi el la faţa locului; după o oarecare discuţie, se ajunse, în ziua de 19 Decemvrie, la alcătuirea unui nou aşezământ contra Grecilor care, în bună parte, e repetirea aproape cuvânt cu cuvânt, a celui din 1631. Expunerea de motive e redactată identic; se afirmă din nou că «toate nevoile şi sărăcia ţării este dela Grecii streini cari amestecă domniile şi vând ţara fără de milă...». Ca exemple pentru asuprirea «săracilor» sunt arătaţi «un Necula Sofialâul ce a fost clucer şi Balasake ce a fost paharnic». Drept aceia domnul, împreună cu tot sfatul ţării, face «legătură şi mare jurământ», «în sfânta mitropolie cea mare din scaunul Domniei Mele din Bucureşti» hotărînd ca toate obiceiurile noi şi rele introduse să fie «călcate» şi «puse jos» iar acei «Greci streini» să fie scoşi «din ţară afară ca... nişte oameni răi şi neprieteni ai ţării». Mănăstirile neînchinate să aibă a-şi pune numai «egumeni rumâni, după obiceiul şi tocmeala lor» şi să nu poată fi închinate nicăiri. In sfârşit, se întăreşte şi vechiul aşezământ al lui Leon Vodă, când de asemenea Grecii împresuraseră ţara «cu vânzările şi cu cametele ca şi acum».

www.dacoromanica.ro

Se părea că lucrurile s'ar fi liniștit. Boierii însă nu erau mulțumiți și hotărîră să se plângă direct la Impărăție. O numeroasă delegație — cuprinzând și pe Șerban spătarul Cantacuzino — trecu Dunărea și se duse la *Ienișer*, în Tesalia, unde se afla sultanul. Radu Leon trimise și el o delegație ca să neutralizeze plângerea nemulțumiților. Turcii, neputându-se lămuri, însărcinară atunci pe un agă să facă cercetare în țară; acesta, câștigat de boieri, și primind, în drumul dela Dunăre până la București, și o sumă de jălbi dela țărani — ele fuseseră puse însă la cale tot de boieri — făcu un raport defavorabil domnului. Radu Leon e deci mazilit (Martie 1669); în anul următor, el moare la Constantinopol, lăsând în urmă-i un fiu, *Ștefan*.

Lui Radu Leon i se datorește zugrăvirea mitropoliei din București, o știm din hrisovul datat 1668, Iunie 8/18.

Antonie din Popești. Boierilor ce se aflau la Ienișer li se îngădui «să-și aleagă domn pre carele vor pohti ei». Alegerea se opri asupra bătrânului vornic *Antonie din Popești* (în Prahova, lângă Ploești), «pentru căci îl știa toți că este om bun și blând» (vezi fig. 31). El era însă mai ales omul Cantacuzinilor care, în timpul domniei lui, stăpâniră de fapt țara. Indată după sosirea în București (19 Aprilie 1669), începu procesul care trebuia să ducă la pedepsirea lui Stroe Leurdeanul. In fața divanului fură aduse cele două acte obținute dela Radu Leon și — elemente esențiale — «trei răvașe» scrise chiar de mâna celui acuzat și adresate unui partizan, Constantin paharnicul Verzarul, prin care cerea ca «să facă lui Constantin postelnicul moarte, ear într'alt chip nu». Răvașele fuseseră obținute de unul din fiii postelnicului, anume de Constantin, dela Grigore Ghica, pe când acesta se afla în străinătate. Față de dovezile aduse, Stroe, care nu putu să-și tăgăduiască scrisul, fu condamnat la moarte (30 Aprilie). Rugându-se însă de văduva celui executat, Elina, și plătindu-i o parte — 13 pungi — din banii pe care aceasta trebuise să-i dea după moartea soțului ei, pedeapsa se schimbă: vinovatul, îmbrăcat «numai cu antiriul și cu nădragii», fu purtat mai întâi prin târg, într'un car cu doi boi, apoi dus la Snagov și călugărit. Stroe însă care, în momentul călugăririi, strigase: «Doamne Doamne, fără voe îmi este», iar apoi, când i se schimbase numele, adăugase: «Nu Silivestru, ci Mahmet», nu era omul care să se resemneze; într'adevăr, după câtva timp, încă pe când domnea Antonie, fugi din mănăstire și trecu în Ardeal.

www.dacoromanica.ro

Fig. 31. — Antonie Vodă din Popeşti şi fiul său Neagu postelnicul. Frescă în biserica bolniţei dela Hurezi.

www.dacoromanica.ro

După proces, Cantacuzinii deveniră atotputernici. Pe domn îl ţineau cu tain zilnic, «scurtându-i» veniturile. Şi chiar dacă nu e adevărat ceea ce spune cronicarul Radu Popescu, partizanul Bălenilor, că ajunsese bietul Antonie Vodă de trimetea în târg cu ulcioarele să cumpere vin să bea şi că «nici de mâncare nu era sătul», rămâne totuşi afirmarea lui Neculce, cum să boierii dădeau domnului «pe zi de cheltuială câte zece potronici», ceea ce era foarte puţin.

Din cauza atitudinii Cantacuzinilor, în special a banului Mareş care aparţinea partidului acestora, — era cuscrul postelnicului — Bălenii începură să se mişte. Nu ştim dacă s'a ajuns chiar la organizarea unui complot — cum susţine cronicarul Stoica Ludescu — fapt cert este însă că, în urma unui divan ţinut la Bucureşti, o parte dintre ei fură scoşi din dregătorii şi trimişi să stea la ţară, la moşiile respective. Mai apoi domnul reveni asupra măsurii şi-i primi iar la curte.

Intre timp, se apropia împlinirea termenului de 3 ani, pe cât fusese dată domnia. Antonie Vodă trebui deci să plece la Poartă. Aci însă, în urma pârilor şi intervenţiilor făcute de Băleni, el nu putut obţine prelungirea, deşi adusese haraciul de 150.000 de reali şi făgăduise chiar sporirea lui. La 22 Fevruarie 1672, bailul veneţian scria din Adrianopol dogelui că domnia a fost dată lui Grigoraşcu Ghica, că învestitura a avut loc la Demotica şi că noul numit va porni peste puţine zile spre ţară.

Nu cunoaştem numele primei soţii a lui Antonie Vodă. Ştim însă că au avut doi fii *Pătru* şi *Neagoe*, şi că o fiică a acestuia din urmă, anume *Marica*, s'a căsătorit cu Constantin Brâncoveanu.

Pe cea de a doua soţie a lui Antonie a chemat-o *Ilinca*; era nepoata postelnicului Staico din Bucov, şi mai fusese măritată odată, rămânând văduvă.

Neagu şi Marica Brâncoveanu figurează printre noii ctitorii ai bisericii lui Ţepeş din Târgşor.

Grigore Ghica, a doua oară. Ales şi cu ajutorul Bălenilor şi consecvent şi cu cele petrecute în prima domnie, Grigore Ghica favorizâ pe aceştia şi prigoni pe Cantacuzini. Chiar în şedinţa divanului turcesc în care se hotărî numirea, fură arestaţi Mareş banul, Gheorghe Vornicul şi alţi boieri; Şerban Cantacuzino, mai şiret, care se prefăcuse bolnav şi nu venise la divan, aflând de cele

www.dacoromanica.ro

întâmplate, fugi în Moldova, şi stătu acolo ascuns câtăva vreme, cu voia lui Gheorghe Duca, la mănăstirea Hangul. După ce sosi în Bucureşti, la 30 Martie 1672, Ghica trimise la ocnă pe Gheorghe vornicul, pe Ghencea clucerul, socrul lui Şerban şi pe Stoica Ludescu, logofătul şi omul de casă al Cantacuzinilor. Doi căpitani fură tăiaţi; aceeaşi soartă avu peste un an, însuşi Gheorghe vornicu[1] Radu logofătul, ginerele lui Mareş, şi « coconii » săi, fură puşi « la opreală mare, în turnul clopotniţii »; alţi boieri fură « prădaţi » adică trebuiră să dea sume mari de bani. In 1673, Şerban Cantacuzino, ducându-se din Moldova la Stambul, izbuti să facă, printr'un firman, ca ai săi să fie trimişi la Poartă; nu reuşi însă să-i scape cu totul de prigonirea domnului, deoarece acesta, dăruind vizirului 200 de pungi, obţinu, nu moartea lor — cum ceruse, dar mazilirea în Creta. Insuşi Şerban suferi surghiunul în această insulă, la Stambul rămânând numai maică-sa, Elina şi fraţii mai mici.

Sub raportul politicei externe, foarte interesant şi semnificativ e demersul pe care îl face Ghica la Poartă, chiar în primul an de domnie, spre a căpăta şi stăpânirea Transilvaniei. Trimisul transilvănean la Constantinopol scrie în Iulie 1672 că voevodul « reclamă » această ţară şi că « un agă turc vine în Transilvania ca să se informeze în oraşele săseşti şi să vadă dacă populaţia e gata de revoltă şi dispusă să primească pe Grigoraşcu ca Principe ». Lucru nu avu urmare, dar în Ianuarie 1673 se vorbea de un nou demers la Poartă; de data aceasta se revendica numai Făgăraşul, veche posesiune munteană.

Grigore Ghica luă parte la cele două expediţii pe care Turcii le întreprinseră împotriva Polonilor în 1672 şi 1673. Pricina conflictului a fost faptul că în Mai 1669, Cazacii, sub hatmanul lor Doroşcenko, recunoscuseră suzeranitatea sultanului care le garantase că nu vor mai fi atacaţi de Tătari; Leşii însă nu voiau să admită această situaţie.

In prima campanie, condusă chiar de sultan, Ghica se înfăţişă cu o armată bine organizată şi chipeşă, care produse mirare. Sosi şi domnul Moldovei; se adăogară şi Tătarii cu hanul lor şi Cazacii cu Doroşcenko. Concentrarea se făcu la Ţuţora la 20 Iulie. La 18 August începea asediul Cameniţei, la 30, cetatea se predă. Lwów-ul fu înconjurat şi se angajă să plătească o sumă însemnată drept

www.dacoromanica.ro

răscumpărare. Deși hatmanul Ioan Sobieski — viitorul rege — izbuti să înfrângă pe Tătari, totuși pacea, încheiată la *Buczacz*, la 17 Octomvrie, fu defavorabilă Leșilor: ei cedară întreaga *Podolie*, « cu 40 de orașe și cu satele » și se obligară la un dar anual de 220.000 de ducați; Doroșcenko rămânea stăpânul Ucrainei tributare. *E momentul de expansiune teritorială maximă a imperiului turcesc.*

Cea de a doua campanie, în vara anului următor — Leșii nu respectaseră pacea dela Buczacz, socotind-o ca un simplu armistițiu — avu însă alt sfârșit. Domnul Moldovei, Petriceicu, trecu pe față de partea Leșilor; Grigore Ghica însuși se înțelesese în ascuns ca atacul polon să nu fie înspre locul pe care-l ocupa oastea lui; unii boieri munteni părăsiră chiar tabăra, trecând la dușman. Concluzia fu o gravă înfrângere a Turcilor care pierdură aproape întreaga armată.

Ghica, un moment prizonier — de voie — al Leșilor, trebui totuși să se întoarcă — soția și copiii săi erau doar ostatici la Poartă. El izbuti să se justifice față de vizir, la Obluciță, și porni apoi spre Stambul; aci, dejucând pârile adversarilor, era să capete din nou domnia, când muri; « însă moarte groasnică » spune cronica lui Stoica Ludescu, fără să dea alte lămuriri, în timp ce Neculce are amănuntul: « zic unii să se fi agiuns Cantacuzineștii cu un doftor, și să-l fi otrăvit ».

Grigore Ghica a fost căsătorit cu doamna *Maria*, vara spătarului Teodor Sturdza. Au avut mai mulți copii. Unul a murit mic de tot, de boală, se pare epilepsie, în anul ce a urmat executării postelnicului, și a fost îngropat în biserica Mihai Vodă din București (piatra de mormânt poartă data 18 Ianuarie stil vechi 1664); un al doilea copil s'a născut în pribegie, pe când doamna era în Ardeal; el a fost botezat la Viena cu numele *Leopold*; un al treilea s'a născut în 1672.

Grigore Ghica este ctitorul schitului *Fedeleșcioi* pe Olt (județul Argeș); început în domnia a doua, lăcașul a fost terminat mai târziu, în 1700, de mitropolitul Varlaam.

Gheorghe Duca. In locul lui Grigore Ghica fu numit la finele lui Noemvrie 1673, *Gheorghe Duca*, fostul domn, în două rânduri, al Moldovei. Cantacuzinii îl sprijiniră; el veni în țară — a intrat în București la 16 Decemvrie — însoțit de unii dintre ei; interveni de asemenea ca să fie eliberați și ceilalți care fuseseră surghiuniți

www.dacoromanica.ro

în Creta. In schimb, Bălenii trecură peste munți în Ardeal. Duca trimise pe Pârvul logofăt ca să-i cheme îndărăt; ei refuzară și nici Principele Mihai Apaffy nu voi să-i facă să plece cu sila. Mai târziu, în urma unei noi invitații a domnului, în 1674, la care se adăogă și o scrisoare de asigurare din partea Cantacuzinilor, Bălenii se întoarseră: mai întâi Hrizea vistierul, ginerele banului Gheorghe Băleanu, apoi acesta însuși. Stroe vornicul venise mai înainte încă de Hrizea; avusese însă de suferit, împreună cu un alt ginere al lui Gheorghe Băleanu, anume Radu Dudescu, — acesta din urmă a fost « muncit » adică chinuit « cu hiară arsă pre piept, până lângă moarte » — din cauza unei pâri mincinoase pusă la cale de vechii săi adversari.

Treptat-treptat însă, trecerea pe lângă domn a Bălenilor crescu și aceea a Cantacuzinilor scăzu. Va fi contribuit la aceasta și firea mândră, poruncitoare, a urmașilor postelnicului; cauza principală a fost, de sigur, însă dorința de domnie a lui Șerban care nu se sfia, spre sfârșitul stăpânirii lui Duca, să facă aluzii transparente. Astfel o cronică moldovenească povestește că fiind el însărcinat în 1678 să termine casele domnești din București și ducând lucrarea la bun sfârșit « zic să fie zis atunci Șerban logofătul: bune case de un domn tânăr ». De aceea, nu e de mirare că Duca, la un moment dat, în Decemvrie 1675, închise pe unii dintre Cantacuzini — între ei și pe Șerban; intervenția doamnei Anastasia care ținea la acesta din urmă — gura lumii spunea chiar că ar fi fost buni prieteni — și a doamnei Dafina, soacra lui Duca, îi scăpă însă, și ei fură eliberați. Mai rău pățiră doi boieri, vistierii Papa și Negoiță, care fură pârîți de Voicu postelnicul cum că vor să fugă la Turci și să defaime pe domn. Judecați în divan, ei fură condamnați la moarte și executați prin sugrumare. Aceeași soartă avu însă și pârâșul Voico (1674).

Sub raport extern, Duca s'a mărginit să aducă la îndeplinire dispozițiile primite dela Poartă; el n'a avut inițiative proprii. De altfel, în această vreme, așa stau lucrurile mai cu toți domnii; cele câteva cazuri în care unii dintrei ei își iau libertatea de acțiune, sfârșesc atât de rău, încât nu sunt de natură să provoace imitatori.

Duca a participat așa dar cu oastea la cele *cinci* campanii care au loc în timpul domniei sale: *câte una în fiecare an.* E vremea expedițiilor războinice ale imperiului turcesc, expediții puse la

www.dacoromanica.ro

calea de energia vizirului reformator Küprülü; e şi momentul culminant, militar şi teritorial, al acestui imperiu după care va începe —dela asediul Vienei (1683) înainte — declinul.

Prima campanie are loc în 1674, în Ucraina, sub conducerea sultanului; sunt cucerite cetăţile *Ladyszyn*, pe Bug, şi *Uman*, la răsărit de acest fluviu. La 8 Septemvrie, Duca era încă la Ladyszyn; pe la jumătatea lunei, oştile porniră îndărăt, spre ţară.

In 1675 soarta războiului e mai puţin favorabilă Turcilor. Campania se face în Podolia şi în Galiţia. E luată cetatea *Sbaraz*, nu însă *Trembowla*, nici *Lwów-ul*. In acest din urmă loc, regele Sobieski repurtă o strălucită biruinţă. Duca participa şi el; în Moldova, din cauza drumului greu, a noroiului şi a încărcăturii, mai multe care cu «zaherea» adică provizii, se rupseră, la un moment dat, la trecerea printr'un codru. Căpitanul de margine, care era «ispravnic» pe care, venind şi raportând domnului, acesta «atât s'au mâniat de tare, cât îndată au pus de i-au tăiat capul: acest fel de mânie — povesteşte cronica — avea Duca Vodă». După război izbucni, în amândouă ţările, ciuma; de frica ei, Duca nici nu cutează să vie în Bucureşti, ci rămase la un sat Cocorăşti «până la Bobotează».

A treia campanie, în 1676, tot împotriva Leşilor, se isprăvi victorios prin pacea dela *Juravna* (27 Octomvrie). Sobieski, înconjurat de forţe superioare, pe un deal lângă această localitate, şi constrâns de foamete, trebui să iscălească cedarea Ucrainei şi a Podoliei. Duca, printr'un căpitan ager al său, vesti cel dintâi sultanului, izbânda.

Ultimele două campanii avură loc iar în Ucraina. Cazacii, rupând legăturile mai vechi cu Turcii (vezi mai sus, p. 85 şi 123), se închinaseră în 1676, Ruşilor şi dăduseră acestora însemnata cetate a *Cehrinului*. Pentru a o relua şi a readuce pe răzvrătiţi la ascultare, făcură Turcii două expediţii, în 1677 şi 1678. Prima n'avu succes, Cazacii apărându-se bine; cea de a doua se isprăvi însă prin cucerirea cetăţii (25 August), contribuind la aceasta atât o beţie cruntă a apărătorilor, bucuroşi că repurtaseră o biruinţă locală, cât şi trădarea unui general rus, Ramadanowski, care, cumpărat, s'a înţeles cu Turcii. Neculce adaogă că Ţarul, aflând de «vicleşugul» generalului, i-a turnat aurul primit dela duşman, topit, pe gât.

www.dacoromanica.ro

La întoarcerea din cea de a doua campanie dela Cehrin, Duca nu mai găsi în București pe Șerban Cantacuzino, pe care-l lăsase, împreună cu alți trei, « caimacam » sau locțiitor în scaun; acesta trecuse peste Dunăre și se dusese la Adrianopol; aci prin mijlocirea prietenului său, vizirul Cara Mustafa, care sosi victorios din Ucraina, obținu domnia Țării Românești. Un izvor contemporan precizează data numirii: 29 Noemvrie 1678. Gheorghe Duca fu strămutat în Moldova, în locul mazilitului Antonie Ruset.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Șerban Basarab:** 1. V. BOGREA, *Doamnele lui Constantin Vodă Șerban*, în *Rev. Ist.*, VI (1920), p. 183—184; 2. A. VERESS, *Cântece istorice vechi unguresti despre Români*, în *Mem. Secț. Lit. Acad. Rom.*, s. 3, t. III, p. 1—40; 3. N. C. BĂJENARU, *Răscoala Seimenilor (1655) și stabilirea supremației politice a lui Rákoczy asupra Țării Românești*, în *Arhiva* din Iași, XXXII (1925), p. 99—115; 4. N. C. BĂJENARU, *Domnia lui Constantin Vodă Șerban dela stabilirea supremației lui Rákoczy asupra Țării Românești până la mazilirea lui*, în *Arhiva* din Iași, XXXII (1925), p. 196—221; 5. N. C. BĂJENARU, *Pribegia lui Constantin Vodă Șerban*, în *Arhiva* din Iași, XXXIII (1926), p. 192—204; 6. N. C. BĂJENARU, *Natalia, a doua soție a lui Constantin Șerban*, în *Arhiva* din Iași, XXXIII (1926), p. 145—147; 7. A. VERESS, *Prefața* volumului X de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, București, 1938, XVI + 388 p. în 8°; 8. P. P. PANAITESCU, *Pribegia lui Constantin Șerban Basarab și a lui Ștefan Petriccicu și testamentele lor*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, XXI (1939), p. 373—432; 9. I. MINEA, *Contribuții la domnia lui Constantin Vodă Șerban*, în *Comunicări* (Buletinul nr. 1 al Institutului de Istoria Românilor « A. D. Xenopol »), Iași, 1941, p. 27—40; 10. G. NĂSTASE, *Românii și Ucrainienii în lumina operei istorice a lui M. Hrușevski*, în *Viața Basarabiei*, XI (1942), p. 9—32. V. și p. 80, nr. 28.

II. **Mihail Radu (Mihnea al III-lea):** 11. AL. CIORĂNESCU, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658—1659*, București, 1936, 181 p. în 8° (Extras din *Bul. Com. Ist. a Rom.*, XIV, 1935); 12. MARCEL ROMANESCU, *Despre steagul lui Mihail Radu*, Craiova, f. a., 6 p. in 8°.

III. **Gheorghe Ghica și Grigore Ghica:**: 13. CONSTANTIN GIURESCU, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, 160 p. în 8°; 14. N. IORGA, *Schitul Fedelescioiu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 30—35; 15. IOAN C. FILITTI, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, 352 p. in 4° + mai multe tablouri genealogice; 16. DR. ANDREI VERESS, *Pribegia lui Gligoraşcu Vodă prin Ungaria şi aiurea (1664—1672)*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1924), p. 269—336; 17. V. BRĂTULESCU, *Un fiu al lui Grigoraşcu Ghica Vodă înmormântat la biserica Mihai Vodă din Bucu-*

www.dacoromanica.ro

rești, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXIV (1931), p. 43; 18. IOAN C. FILITTI, *Din iconografia noastră laică (Grigore I. Ghica și Istrate Dabija)*, în *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 31—39,

IV. **Radu Leon:** 19. ION D. TRAJANESCU, *Mitropolia din București*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, V (1912), p. 137—176.

V. **Antonie din Popești:** 20. CONST. C. GIURESCU, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târșor*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII (1924), p. 74—75; 21. I. IONAȘCU, *Mânăstirea Târșor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, București, 1938, 73 p. in 8° (în special cap. II: *Neamul lui Antonie Vodă din Popești*).

VI. **Gheorghe Duca:** 22. IOAN MOGA, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a țărilor române la sfârșitul secolului al XVII-lea*, Cluj, 1933, IV + 240 p. in 8°.

www.dacoromanica.ro

URMAŞII LUI VASILE LUPU PÂNĂ LA GHEORGHE DUCA

Gheorghe Ştefan «om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni».
(Letopiseţul lui Miron Costin)

Gheorghe Ştefan. Inlocuitorul lui Vasile Lupu a fost şi el o personalitate bine caracterizată. Miron Costin îl descrie prin cuvintele: «om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni». «La învăţăturile soliilor, a cărţilor, la răspunsuri — adaogă cronicarul — am auzit pre mulţi mărturisind să hie covârşind pre Vasile Vodă». Avea însă şi cusururi: răzbunător şi sensual, exagerând petrecerile de tot felul. De aceea, tot Miron Costin, deşi adânc îndatorat lui Gheorghe Ştefan «dela carele multă milă am avut» mărturiseşte totuşi: «mesele şi petrecăniile acestei domnii abie la vreo domnie să se hie prilejit, nu fără mari desfrânăciuni la lucruri preste măsură a curviei».

Indată după instalarea în scaun, în urma luării Sucevei (vezi mai sus, p. 91), Gheorghe Ştefan taie pe *Ştefăniţă paharnicul*, pe *Alexandru paharnicul* şi pe *Ianachi comisul*, nepoţii lui Vasile Lupu, pentru multele lor «sile şi scârnăvii»; era în acelaşi timp însă şi un act de răzbunare. Din aceeaşi pricină, ţine el închisă tot timpul domniei, familia predecesorului său, pe doamna Ecaterina şi pe Ştefăniţă Lupu.

Din punct de vedere intern, are norocul unor ani îmbelşugaţi; se fac de toate, şi grâne şi vin şi miere, aşa încât lumea poate plăti dările cam mari pe care domnul le pune şi pentru întreţinerea numeroşilor săi «lefecii» sau ostaşi cu plată. O tulburare vine chiar dela aceştia; ea este însă repede potolită prin decapitarea căpitanului de seimeni şi a trei bulucbaşi sau comandanţi de

www.dacoromanica.ro

grupuri de o sută. O altă tulburare e făcută de un tâlhar, Detinca, ridicat în părţile Hotinului şi Cernăuţilor, oamenii lui sunt însă

Fig. 32. — Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei după o gravură în aramă, contemporană.

risipiţi de un detaşament domnesc comandat de Bucioc Stolnicul. O seamă dinspre Lăpuşneni, mai ales *Hânceştii* — numiţi astfel după căpetenia lor *Mihalcea Hâncul* — care la început,

www.dacoromanica.ro

devotaţi fiind lui Vasile Lupu, erau cam neliniştiţi, cam *neaşezaţi* cum spune cronica, recunosc şi ei în urmă noua domnie.

Sub raportul extern, în afară de împlinirea obligaţiilor faţă de Poartă, Gheorghe Ştefan are drept normă, ca şi contemporanul său din Ţara Românească, alianţa cu Gheorghe Rákoczy al II-lea, cu ajutorul căruia ocupase de altfel tronul. Din această pricină, participă şi el la nenorocita campanie din Polonia, în 1657, trimiţând un corp de oaste de 2000 de oameni, sub comanda lui *Grigore Hăbăşescu serdarul* şi a lui *Frăţiţa, căpitan de Fălciu.*

Cu Polonii, la început, raporturile au fost foarte bune, ca şi cu Ardealul, deoarece aceştia îl ajutaseră şi ei la luarea Sucevei. La rândul său, Gheorghe Ştefan le dă ajutor în campania pe care o fac ei împotriva Cazacilor, care, rupând vechile legături, trecuseră de partea Moscoviţilor; cu acest prilej, trimite el «700 de slujitori într'ales, cu *Voicehovschi* căpitanul» (iarna anului 1655).

Faţă de Constantin Şerban, e un bun vecin. Când se produce revolta seimenilor şi a dărăbanilor, intervine şi el cu o oaste aleasă de 5000 de oameni; nu ajunge la timp ca să ia parte la lupta dela Şoplea; îi lasă însă, după aceea, pe lefegii săi leşi şi moldoveni ca să-i ajute dacă s'ar mai ivi pe undeva, — ceea ce s'a şi întâmplat apoi cu călăraşii — vreun focar de revoltă.

Un capitol nou şi interesant în istoria politică a lui Gheorghe Ştefan îl formează relaţiile cu Ruşii. Noi avusesem şi mai înainte, pe vremea lui Ştefan cel Mare, şi apoi, de curând, pe vremea lui Miron Barnowski şi Vasile Lupu, legături cu îndepărtatul stăpânitor dela Moscova. Erau legături de rudenie (vezi vol. II, p. 107), legături bisericeşti, artistice; acum are loc primul tratat. Ţarul *Alexie Mihailovici* (1645—1676) inaugurează politica de apărare a creştinilor din imperiul turcesc; el încearcă deci să atragă de partea lui pe domnii ţărilor române. Matei Basarab, prudent şi dându-şi seamă de situaţia reală, declină oferta printr'un ambasador ocazional. Gheorghe Ştefan însă, dimpotrivă, se arată dispus să trateze. La începutul anului 1654 are loc un schimb de scrisori; apoi, în 1656 se ajunge chiar la încheierea unui tratat. Actul se subscrie la Moscova, în ziua de 17 Mai, în numele domnului iscălind *Ghedeon mitropolitul* şi *Grigorie Neaniul vtori logofăt.* Se prevedea respectarea aşezămintelor ţării, la domnie neputând ajunge străini, apoi reluarea cetăţilor dela Dunăre şi Mare, stă-

www.dacoromanica.ro

pânite de Turci, să nu se plătească tribut, ci numai «daruri mari, odată pe an» și ajutor de oaste, când armatele Țarului «vor porni împotriva păgânilor». Dar dacă Moldovenii vor fi siliți de Tătari să meargă împreună cu ei la război, atunci să aibă crezământ, căci «inima noastră este curată».

Acest tratat nu s'a aplicat însă; mai mult chiar, Gheorghe Ștefan n'a găsit, pribeag fiind, nici măcar atâta înțelegere și ajutor ca să-și recapete banii pe care i-i datorau niște negustori moscoviți.

In urma sfârșitului dezastruos al campaniei lui Rákoczy în Polonia, — campanie neaprobată de Turci — situația lui Gheorghe Ștefan se clatină. Vizirul îi trimite vorbă să vie la Poartă; el refuză însă, de teamă să nu aibă același sfârșit ca Barnowski. E mazilit atunci (13 Martie 1658), domnia dându-se reprezentantului său la Stambul, *Gheorghe Ghica*. Fiul acestuia, *Grigoraşcu*, e trimis înainte, în Moldova, să ocupe scaunul; el întâlnește la Podul Iloaei pe fostul domn, în drum spre Ardeal, îi face chiar un serviciu, potolindu-i lefegii cari voiau să-i jefuiască averea.

Din Ardeal, Gheorghe Ștefan face o încercare, în vara aceluiași an să reia cu armele domnia; au loc mici ciocniri, la *Crivești* și la *Scheia*, în urma cărora el se retrage «și de atunci — spune Miron Costin — n'au mai văzut Ștefan Vodă în toată viața sa Moldova». Moartea lui Gheorghe Rákoczy, în 1660, îi taie orice posibilitate de ajutor din Ardeal; de aceea, el pleacă în pribegie mai departe. In Aprilie 1660 e la Viena, în Septemvrie 1662 îl găsim în țara Electorului de Brandemburg, Friedrich Wilhelm; prin Dorpat și Riga, trece apoi în Rusia. Aci, cu toate că are un tratat și că dă Țarului în dar o cruce de mare preț — valora, spune Neculce, patru sute de pungi de bani — nu obține ajutor. Desamăgit, se întoarce la *Stettin*, în Pomerania, de unde în vara lui 1665 pleacă în Suedia. A încercat, prin trimisul său, învățatul boier Nicolae Milescu, să câștige până și sprijinul Regelui Franței; toate sunt însă în zadar. El închide ochii departe de țară, la Stettin, în 1668; ultima scrisoare e din 21 Ianuarie; prin ea mulțumește Marelui Elector de ajutorul și înțelegerea ce i-a arătat. La începutul pribegiei, a fost întovărășit de soția sa *Safta* cu care se căsătorise, văduv fiind, în împrejurări romantice; ea s'a întors apoi în țară și a trăit încă multă vreme; în 1687, Martie 4, o găsim închinând Sfântului Mormânt mănăstirea Bistrița. Printre pu-

www.dacoromanica.ro

ţinii credincioşi cari l-au urmat în pribegie au fost «colonelul» Constantin Nacu, căruia domnul îi dăruieşte, din Dorpat, în 1662 satul Roznovul, şi duhovnicul său, călugărul Antonie dela mănăstirea Moldoviţa. După înapoierea în ţară a Saftei, Gheorghe Ştefan a cunoscut pe o străină, pe Ştefania Mihailovna care l-a îngrijit şi, mai târziu, i-a adus şi rămăşiţele în ţară, înmormântându-le la mănăstirea *Caşinului.*

In afară de această ctitorie a sa, începută cu un an înainte de mazilire, şi pe care a înzestrat-o cu două sate, Măneştii şi Grozăştii din ţinutul Trotuşului, Gheorghe Ştefan a continuat refacerea bisericii mănăstirii *Putna*: ne-o spune o inscripţie din vremea lui Eustratie Dabija. Vechiul lăcaş, al lui Ştefan cel Mare, fusese dărâmat de Vasile Lupu — Neculce crede că din «lăcomie.. gândind că va găsi bani». Oricare ar fi fost motivul — poate că biserica se slăbise din pricina vechimei — cert este că Lupu a început refacerea lăcaşului, ducându-l până la ferestre. De aci în sus a lucrat urmaşul său la tron. Tot Gheorghe Ştefan a zidit şi o biserică de piatră, în locul celei vechi, la mănăstirea ortodoxă din apropiere de *Munkács*, pe când era pribeag (1664). In altă ordine de idei, o menţiune merită şi *tunurile*, bune şi mari, făcute la Lwów, cu care a înzestrat armata sa, precum şi grija deosebită ce a avut faţă de ostaşi, în special faţă de lefegii, cari însă nu i-au răspuns cu aceeaşi măsură.

Gheorghe Ghica, urmaşul în scaun al lui Gheorghe Ştefan, era de neam albanez, ca şi Vasile Lupu. Tradiţia, transmisă nouă de Neculce, arată că plecând, mic copil, de acasă, spre Ţarigrad, el s'a împrietenit cu un copil de Turc de seama lui, viitorul vizir Küprülü, şi că mulţumită acestei vechi legături a ajuns apoi domn în Moldova. La început, s'a îndeletnicit cu negustoria; sub compatriotul său Vasile Lupu, a intrat în dregătorii, ajungând treptat până la aceea de vornic de Ţara de Jos şi apoi capichihaia la Constantinopol. Miron Costin ni-l înfăţişează ca fiind măsurat şi discret «om contenit la toate şi scump... cum se cade fiecând capichihaiei să hie». A păstrat această demnitate şi sub Gheorghe Ştefan, care a căsătorit pe o nepoată a sa, Maria, «fata Sturzii vornicul» cu fiul lui Ghica, cu Grigoraşcu.

In vara primului an de domnie (1658), Ghica respinge mai întâi o încercare a predecesorului său de a ocupa, cu un slab ajutor

www.dacoromanica.ro

unguresc, scaunul. După mici ciocniri, la Crivești și la Scheia, acesta trebuie să se retragă. Apoi, el participă personal la expediția făcută de Turci în Ardeal împotriva lui Gheorghe Rákoczy (vezi mai sus, p. 112). Plecat din Iași în Iulie, Ghica se întoarce abia în « Dechemvrie, pre la Sveti Nicolae »; și fiindcă în capitală bântuia molima, rămâne în Suceava. Ceva mai târziu, el trimite, potrivit dispozițiilor primite dela Poartă, și un detașament de o mie de oameni, sub comanda lui Nicolae Milescu, să fie de ajutor lui Acațiu Barcsai, noul principe, numit de Turci, al Transilvaniei.

In toamna anului următor, are loc încercarea lui Constantin Șerban de a ocupa cu armele scaunul Moldovei. Având ajutor dela Gheorghe Rákoczy și în înțelegere și cu Mihail Radu din Țara Românească care tocmai atunci începuse răscoala împotriva Turcilor, pătrunde el pe la Oituz și înaintează spre Iași. Ghica nu poate apăra capitala și se retrage; la *Capul Stâncei*, aproape de Jijia, se produce ciocnirea și el e învins (Noemvrie 1659). Idată însă după aceasta sosesc Tătarii cari fuseseră chemați în ajutor. Față de aceștia, seimenii și dărăbanii lui Constantin Șerban nu pot rezista. Lupta care se dă în marginea Iașului (21 Noemvrie), se isprăvește deci printr'o gravă înfrângere a celui care izbutise să ocupe un moment scaunul. Ghica însă nu se mai întoarce în domnie, deoarece cu câteva zile mai înainte încă, primise dispoziția că e mutat în Țara Românească, în locul rebelului Mihail Radu. In Moldova e numit *Ștefăniță*, tânărul fiu al lui Vasile Lupu.

Ștefăniță Lupu era firav de trup; un document contemporan, din 5 Aprilie 1661, îi spune, în limba slavă хромот adică « slăbănogul ». I se mai zicea și « Papură Vodă » deoarece, în timpul domniei lui, fiind foamete mare din pricina secetei și a prădăciunilor, oamenii ajunseseră să mănânce pâine de papură și de « rânsă » sau coaje de copac.

A fost numit la 12 Noemvrie 1659, fără solemnitatea publică obișnuită, și a plecat în aceeași noapte la Iași; la 9 Decemvrie (29 Noemvrie stil vechi) dădea, din capitală, scutire pentru un sat din Neamț.

Ștefăniță Lupu trimite, în 1660, un detașament de 1000 de ostași, sub Mihalcea Hâncul serdarul și căpitanul de lefegii Voicehowski, spre a participa la ultima campanie a Turcilor împotriva lui Gheorghe Rákoczy al II-lea. Acesta e bătut, în lupta dela

www.dacoromanica.ro

Feneş, aproape de Someş, în ziua de 22 Mai şi moare, în urma rănilor primite, la Oradia, la 8 Iunie. Intorcându-se în ţară, detaşamentul are unele ciocniri şi conflicte cu Bistriţenii, în rândul cărora răposatul Principe număra prieteni devotaţi.

In acelaşi an, între 15 Iunie şi începutul lui Noemvrie, se face şi expediţia împotriva *Raşcovului*. Cauza acestei expediţii ar fi fost, după Miron Costin, dorinţa lui Ştefăniţă de a vedea reîntoarsă în ţară pe sora sa Ruxandra, văduva lui Timuş Hmielniţchi, care-şi avea reşedinţa în acel loc. Alte izvoare arată însă că domnul Moldovei urmărea să prindă pe Constantin Şerban, refugiat la Cazaci şi doritor cu orice preţ să reia scaunul pe care-l ocupase un moment în Noemvrie 1659. Poate să fi fost şi ambele dorinţe la o laltă; fapt este însă că expediţia nu reuşeşte să împlinească pe niciuna. In schimb, peste puţină vreme, în prima jumătate a lui Ianuarie 1661, Constantin Şerban năvăleşte el, cu ajutor căzăcesc, în Moldova şi ocupă Iaşii. Ştefăniţă, a cărui oaste, puţină la număr, nu putuse rezista, se retrage spre miazăzi, aşteptând pe Tătari. Aceştia sosesc, sub *Şah Bolat*, aga din Bugeac, şi resping pe năvălitori, într'o luptă dată tot în marginea capitalei. Constantin Şerban e silit să se retragă în Ardeal, de unde, nefind primit, trece în Polonia, la Cameniţa. La 17/27 Februarie, Ştefăniţă, reîntors în scaun, dădea un hrisov; a doua zi el dăruia lui Stamatie, fost postelnic, toată averea lui Vasile Gealalău, cămăraşul de ocnă care fusese decapitat pentru « viclenie »: se alăturase împreună cu alţi câţiva boieri, lui Constantin Şerban.

In toamna aceluiaşi an, Ştefăniţă pleacă spre Nipru să deă ajutor paşei de Silistra care ridica acolo o cetate împotriva Cazacilor. Pe drum, până a nu ajunge la hotarul ţării, el se îmbolnăveşte însă de « lungoare » adică tifos şi, la trei zile după trecerea Nistrului, moare (29 Septemvrie 1661). Trupul e luat de boieri, dus la Iaşi şi înmormântat la Trei Ierarhi, ctitoria părintelui său.

Ştefăniţă a terminat mănăstirea *Golia* (vezi mai sus, p. 97), i-a dăruit două sate, Clişcăuţii şi Mălineştii, şi a închinat-o la *Vatoped*, mănăstirea vestită dela Athos. A zugrăvit apoi *Hlincea*, ctitoria de lângă Iaşi a lui Zotu Tzigara şi a soţiei sale Maria, fiica lui Petru Şchiopul, şi a închinat-o mănăstirii *Arghirocastron* din Peninsula Balcanică. A închinat de asemenea *Sucevita*, mândra ctitorie a Movileştilor, mănăstirii Skit « din ţara Rusiei ».

www.dacoromanica.ro

Lui Ştefăniţă Lupu îi este dedicată lucrarea « *Călăuza locurilor sfinte dela Ierusalim* », tipărită în greceşte la Veneţia, în 1661, de ieromonahul Arsenie.

Eustratie Dabija, urmaşul lui Ştefăniţă, e una din figurile simpatice ale istoriei Moldovei. Boier de ţară, de fel din ţinutul Putnei, unde neamul său avea moşie în Soveja, el a lăsat o bună amintire. « Venit-au Dabija Vodă — povesteşte Neculce — în scaunul domnesc în Iaşi, tuturor cu bucurie... şi nu era niciun boier în prepus sau în minciuni la acest domn, nici ţeara nu era împresurată cu dările pe acea vreme ». Făcea divanuri dese de judecată, ca să nu zăbovească împricinaţii; dar, adaogă cronicarul, divanurile de după masă « nu cădeau toate prea de laudă ». Căci domnului îi plăcea tare vinul bun şi avea obiceiul să-l bea, ca în podgorie, « mai mult din oală roşie decât din pahar de cristal », zicând că-i mai dulce aşa.

Eustratie Dabija a luat parte în persoană la cele două campanii ale Turcilor în Ungaria, din 1663 şi 1664 (vezi şi harta Nr. 4). In cea dintâi, când s'au cucerit Ujvarul sau Neuhäusel (24 Septemvrie), oastea sa s'a împărtăşit din prada sau « dobânda » luată dela Nemţi, aducând în ţară care întregi încărcate cu haine, cu fier şi alte diferite lucruri. In cea de a doua, a suferit, împreună cu Muntenii şi cu Turcii, înfrângerea dela Sf. Benedikt (19 Iulie; vezi şi fig. 33). Spre deosebire însă de Grigore Ghica, Dabija, deşi nu luptase din toată inima, fiind, în sinea sa, ca şi domnul muntean, favorabil creştinilor, se hotărî totuşi să răspundă la convocarea făcută de vizir şi astfel îşi păstră scaunul. Unul din dregătorii săi, marele postelnic Stamati, îl sfătuise: « să nu fugi, Măria Ta, ce să te întorci înapoi la Vezirul, că apoi poate să vie din urmă poroncă la ţeară să te prinză; ce să laşi pe Grigorie Vodă să facă el ce ştie ».

In anul următor, la 21 Septemvrie, la două ceasuri din zi, Eustratie Dabija murea, de bătrâneţe; de mult nu se mai întâmplase în Moldova ca un domn să sfârşească astfel, în scaun. A fost înmormântat la mănăstirea *Bârnova*, începută de Miron Barnowski şi terminată de el, lespedea care-i acoperă rămăşiţele pământeşti fiind aşezată de soţia sa, doamna *Dafina-Ecaterina*. Aceasta, înainte de a-l lua pe Dabija, mai fusese căsătorită încă de două ori: prima dată cu Dumitru Buhuş, cu care a avut un fiu,

www.dacoromanica.ro

Lupaşcu; a doua oară cu Ştefan Sărdarul, cel tăiat pentru viclenie sub Vasile Lupu, cu care a avut o fiică, *Anastasia*, viitoarea soţie a lui Gheorghe Duca. Cu cel de al treilea soţ, cu Dabija, a avut pe

Fig. 33. — Steag moldovean, din vremea lui Dabija Vodă. In stânga, sus, e o inscripţie în limba română, cu următorul cuprins: « Vitejiia direaptă să biruiască ». (Muzeul Militar, Bucureşti).

domniţa *Maria*, căsătorită foarte de tânără cu Iordachi Ruset şi moartă în vârstă de numai 15 ani; mormântul ei se află tot la Bârnova. Dafina a mai trăit mult după ultimul ei soţ; în Iunie 1681 era încă în viaţă.

www.dacoromanica.ro

Ca o particularitate a domniei lui Eustratie Dabija trebue însemnată reînființarea bănăriei sau monetăriei dela Suceava. Ea are loc în 1661 și durează până în 1668, sub Iliaș Alexandru. Se bat monete de aramă, de tipul solizilor sau șilingilor, numiți de popor « șalăi ». S'au descoperit până acum șapte tipuri de asemenea șalăi moldovenești. Diametrul lor e de 14,5 milimetri; au pe avers un călăreț galopând spre stânga, dedesupt capul de bour și, dejur-împrejur, inscripția IOHANN. ISTRAT. D. B. V. V. iar pe revers cuca domnească, împodobită cu trei pene, dedesupt două buzdugane încrucișate și inscripția: SOLIDUS SAC. B. M. D 18. La alte tipuri, pe revers e o coroană și diverse litere, ca monogramă. In afară de șilingii moldovenești, s'au mai bătut însă, în monetăria dela Suceava — imitând, în privința aceasta, un procedeu aproape general întrebuințat în Europa — și șilingi polonezi — cei mai mulți — apoi șilingi suedezi și prusieni.

Dabija a introdus și o dare nouă, anume *pogonăritul* pe vii. Ea s'a încasat în două rânduri, apoi s'a desființat, « cu mare blestem », ceea ce însă n'a împiedecat pe domnii următori s'o puie și ei.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gheorghe Ștefan:** 1. AL. PAPADOPOL-CALIMACH, *Despre Gheorghie Ștefan Voevod, Domnul Moldovei (1653—1658)*, București, 1886, 152 p. in 8°; 2. N. IORGA, *Din pribegia lui Gheorghe Ștefan-Vodă*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 97—103; 3. IOAN HUDIȚĂ, *Contribuțiuni la istoria spătarului Neculai Milescu și a lui Gheorghe Ștefan*, Iași, 1929, 19 p. in 8°. (Extras din *Arhiva* din Iași, XXXVI); 4. AL. LAPEDATU, *Din grijile și greutățile unei Domnii...*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 257—283; 5. DIMITRIE G. IONESCU, *Tratatul încheiat de Gheorghe Ștefan cu Rușii în 1656. Contribuții la cunoașterea legăturilor noastre politice cu Rusia*, București, 1933, 16 p. in 8°. (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, III).

II. **Ștefăniță Lupu:** 6. C. ANDREESCU și C. STOIDE, *Ștefăniță Lupu, Domn al Moldovei (1659—1661)*, București, 1938, 199 p. in 8°.

III. **Eustratie Dabija:** 7. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches*. vol. IV, Gotha, 1911, XVIII + 512 p. in 8°; 8. CONST. MOISIL, *Studii și ccrcetări numismatice*. V. *Bănăria lui Dabija Vodă*, București, 1915, 29 p. in 8 ; 9. ȘTEFAN METEȘ, *Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*. t. VII (1927), p. 285—342; 10. CONSTANTIN I. KARADJA, *Steagul românesc al lui Istratie Dabija Voevod*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XIX (1937), p. 75—87; 11. ANTON VELCU, *Steagurile României*, în *Enciclopedia României*, vol. I, București, 1938, p. 73—82.

www.dacoromanica.ro

VREMEA DUCĂI-VODĂ (1665—1685)

Gheorghe Duca Vodă « Domn al Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei ».
(Titulatura din hrisoave)

Gheorghe Duca era de origine grec, din Rumelia. A venit în ţară de copil, intrând mai întâi « la dugheană, la abăgerie »; apoi, ajutându-l împrejurarea, s'a alipit pe lângă casa lui Vasile Vodă Lupu. Cu vremea a ajuns şi la dregătorii, înaintând treptat până la aceea de vel vistiernic. La moartea lui Eustratie Dabija, fiind ginere al doamnei Dafina-Ecaterina — luase în căsătorie pe fiica acesteia, Anastasia — a fost susţinut de soacră-sa, femeie energică şi iscusită, care a mers cu el la Stambul, de rudele ei Ruseteştii sau Cupăreştii precum şi de Cantacuzini şi astfel a luat domnia. Numirea s'a făcut în Octomvrie 1665, înainte de 15 ale lunii. Candidat era şi *Iliaş Alexandru*, fiul fostului voevod Alexandru Iliaş; deşi protejat de ambasadorii Angliei şi Germaniei — sau poate tocmai de aceea — n'a izbutit însă.

Venind în Iaşi, noul domn « le era tuturor cu bine... cât nu se plângea nime nici de o strâmbătate ». Stăpânirea lui ţine însă foarte puţin, vreo şapte luni, isprăvind din cauza unei neînţelegeri, fără ca Duca să fie vinovat. Vizirul îi dăduse însărcinarea anume ca să cerceteze ce gânduri are hanul Tătarilor despre care se spunea că ar vrea să se închine Moscoviţilor. Duca scrie atunci acestuia o scrisoare, dându-i a înţelege că ar fi şi el dispus să facă o mişcare. Scrisoarea însă e interceptată de Paşa dela Vozia (Oceacov), la gura Niprului, care era duşman lui Duca şi trimisă direct sultanului. Acesta — în lipsa vizirului plecat la oaste —, neştiind cele convenite şi crezând că e vorba de o intenţie reală de răscoală, îl mazileşte pe Duca şi numeşte în locul lui pe Iliaş

www.dacoromanica.ro

Alexandru (12 Mai 1666). Pe urmă s'au lămurit lucrurile, dar înlocuirea se consumase.

Iliaş Alexandru. Neculce povesteşte că Iliaş îngropa tocmai pe tată-său, când a sosit, fără veste, omul împărătesc să-l ia spre a fi îmbrăcat cu caftan domnesc. Din această pricină — adaogă cronicarul — «foarte rău se speriese, că nu ştia la ce-l duce». Fiind sărac, a trebuit să se împrumute — cu 50% dobândă, ne spune un raport contemporan — dela Greci, Evrei şi Turci, spre a plăti cei 200.000 de reali care i s'au cerut, în afară de darurile cuvenite meghistanilor.

Crescut la Stambul, Iliaş nu ştia limba ţării; de aceea, la divan, avea nevoie de tălmaciu, ca şi Gaspar Gratiani. In asemenea condiţii, judecăţile mergeau însă mai anevoios, iar unele hrisoave s'au dat chiar greşit. Pentru a putea plăti datoriile făcute la numire, a obligat pe unii boieri, mai ales din cei apropiaţi lui Gheorghe Duca, să dea bani, sub formă de «*împrumută*»; de fapt, aceste sume nu se mai restituiau.

Altfel, faţă de cei nevoiaşi, era milostiv; cronica povesteşte că atunci când unul din aceştia, pârît în divan pentru vreo datorie, o recunoaştea dar cerea să fie îngăduit cu plata, fiind sărman, domnul scotea dela el din pungă şi achita pe creditor. «Care domn aşa de milostiv şi de îndurător ca acesta — încheie cronica — n'au mai venit altul la Moldova şi 'n zilele lui au fost mare bilşug şi linişte». Soţia sa avea aceeaşi fire.

Neîmplinind încă termenul de trei ani, i-a sosit mazilia, provocată, foarte probabil, de stăruinţele lui Gheorghe Duca, doritor de a-şi relua scaunul. Ultimul act, dat de Iliaş, e din 8/18 Noemvrie 1668; în cursul aceleeaşi luni, el pleacă la Stambul, unde, după puţin timp, moare. «Eară alţii — citim în aceeaşi cronică — spun cum moartea lui n'au fost curată, ci să-l fie otrăvit doctorii, cu învăţătura Ducăi Vodă». Cât adevăr e în această versiune, nu putem şti.

Gheorghe Duca a doua oară. In locul lui Iliaş, e numit din nou Gheorghe Duca. El vine în Iaşi, înconjurat de o sumă de Greci, rude şi cunoscuţi, şi, spre deosebire de prima domnie, începe să se poarte mai aspru. In dregătorii numeşte pe cei din jurul său; dările le sporeşte. Totuşi, în primii trei ani, ţara «plină de oameni, şi cu hrană şi cu agonisită bună» nu reacţionează. In Decemvrie

www.dacoromanica.ro

1671 însă, în ziua de 9, izbucneşte o mişcare a Orheienilor, Lăpuşnenilor şi Sorocenilor, în frunte cu *Mihalcea Hâncul*, fost mare serdar, *Apostol Durac*, mare fost medelnicer, şi *Constantin*, fost clucer. La aceştia s'au adaos, mai târziu, ca simpatizanţi, şi « Ştefan Hăjdău, pârcălabul de Hotin, cu fraţii săi, apoi Grigore Hăbăşescu, Prodan Drăguşescu şi alţii ». In genere însă, marii boieri rămân lângă Duca.

Răsculaţii, în număr de câteva mii, vin asupra Iaşilor. Domnul trimite împotriva lor ceva oaste care, întâmpinându-i pe câmpia Ciricului, în preajma capitalei, nu-i poate opri şi se retrage. « Ear Hâncul şi Durac... au întrat în târg şi au jăcuit casele negustorilor şi a unora « din boieri ». Grecii cari pot fi prinşi, sunt ucişi; apoi răsculaţii, printr'o delegaţie de « 12 oameni de ţară, trimit vorbă lui Duca, închis în curtea domnească, să părăsească scaunul, deoarece « nu mai pot suferi dările cele grele şi nevoile ce aveau de cătră dânsul, că au sărăcit şi n'au rămas nemică în casele lor, şi au stricat obiceiurile cele vechi a pământului şi nu mai este cu putinţă să trăiască cu dânsul ». Duca răspunde cu semeţie, la care delegaţia adaogă « că de nu va eşi de bună voia sa, va eşi şi fără de voia sa ». Văzând că n'are încotro, Duca pleacă spre Ţara Românească; soţia, copiii şi unii dintre dregători îl precedaseră. Incă de pe drum, dela Vaslui, el vesteşte însă la Stambul cele întâmplate şi cere sprijin militar. Sultanul i-l acordă, însărcinând pe Halil-Paşa, seraschierul sau comandantul armatei dela Babadag şi pe aga Tătarilor din Bugeac să-l ducă la Iaşi. Răsculaţii, care-şi aşezaseră tabăra « la sat, la Paşcani, pe valea Ichiului, două ceasuri dela Chişenău mai sus », trimit o delegaţie numeroasă ca să spună paşei că nu-l mai vor pe Duca. Ea nu e însă ascultată; şase membrii ai ei sunt spânzuraţi, alţii cad luptându-se, restul se retrage spre tabără. Aci, conducătorii nu se înţeleg între ei: Durac e pentru atacul imediat al armatei turceşti, în timp ce Hâncul vrea să evite ciocnirea spre a nu fi hain faţă de Impărăţie, şi în consecinţă, se retrage cu 3000 de oameni, trecând peste Nistru la Raşcov. In urma acestui fapt, armata răsculaţilor se dizolvă şi Duca poate reintra în Iaşi, fără să dea vreo luptă (începutul lui Fevruarie 1672). Urmează o sângeroasă represiune, printre locuitorii cari participaseră la mişcare; « şi pre mulţi din căpitenii, căpitani, hotnogi, prinzându-i, i-au spânzurat şi pre unii i-au înţepat Duca Vodă ». Au pierit însă, cum

www.dacoromanica.ro

se întâmplă în asemenea împrejurări, şi mulţi nevinovaţi. Durac şi Hâncu au scăpat cu viaţă, trecând peste hotar; şi din această răscoală a lor a rămas până azi vorba « Vodă da şi Hâncul ba ».

In vară, are loc expediţia sultanului împotriva Cameniţei (vezi mai sus, p. 123). Gheorghe Duca trimisese la Poartă macheta cetăţii, făcută în ceară de un boier din ţinutul Hotinului, anume Grigore Cornescu « foarte meşter de scrisori şi de săpături la petre şi la alte lucruri ». Apoi el are grijă să pregătească toate cele necesare pentru mersul oştirii, provizii, conace şi poduri, între care unul pestre Nistru, la satul Vârnoviţa, din jos de Hotin. Concentrarea oştilor — turcă, moldoveană, munteană, căzăcească, tătărească, — are loc la Ţuţora. Sultanul vizitează şi Iaşii, primit fastuos de domn; se face, cu acest prilej, — lucrul ne mai întâmplat până atunci — o slujbă turcească la Sfântul Neculai domnesc, pricină pentru care biserica a rămas închisă « pecetluită » câţiva ani de zile. După toată silinţa dată, Duca era în drept să se aştepte la un semn sau un cuvânt de mulţumire din partea sultanului; când colo, îndată după trecerea podului peste Nistru, acesta dădu ordin să-l ridice şi să-l închiză, mazilindu-l.

Un izvor contemporan dă ca motiv al maziliei reaua construcţie a podului; aceasta însă pare a fi fost pretextul; motivul real a fost pâra unora dintre boieri, în special a unuia Ursaki, pe care domnul îl « prădase », adică îl făcuse să dea, sub formă de amenzi, sume mari de bani. Se vor fi adăogat şi plângerile rudelor celor căzuţi în represiunea din iarnă, destul că Duca îşi pierde domnia. Era să-şi piarză şi capul, deoarece sultanul avea « măraz » adică pică pe el; l-a scăpat însă intervenţia vizirului şi un dar — o blană frumoasă de vulpe albastră — pe care sultanul — vânător pasionat — a admirat-o mult. Trimis îndărăt la Iaşi, de unde-şi luă ce avea, Duca fu expediat sub pază la Stambul.

Ştefan Petriceicu. In locul lui, boierii voiau să aleagă pe Ilie Sturza; acesta însă refuză şi atunci alegerea se opri asupra clucerului *Ştefan Petriceicu*, boier de ţară; cronica adaogă: « om blând şi slab la domnie, că cine cum grăia, îndată pe toţi credea; şi toţi erau fără frică de către dânsul ». Domnia lui începe la 20 August 1672; ne-o spune chiar el într'un act contemporan.

După căderea Cameniţei, se încheie pacea, la 17 Octomvrie, iar peste trei zile, Turcii pornesc spre Dunăre. Inainte de a pleca,

www.dacoromanica.ro

vizirul cere să i se trimită un boier moldovean priceput care să-i poată da unele informații. E trimis Miron Costin. Vizirul îl întreabă mai întâi: « Pare-le lor bine că au luat Impărăția Cameniţa au ba? Eară Miron au răspuns că se teme a spune drept. Vezirul s'au zâmbit a râde şi i-au zis să grăească, să nu se teamă. Atunce Miron au zis: « Suntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţească Impărăția în toate părţile cât de mult; eară peste ţeara noastră nu ne pare bine să se lăţească ». Atunce Vizirul iar au râs şi i-au zis: « Drept ai grăit ». Apoi l-a întrebat dacă e bine să lase armată turcească la Hotin « să fie de paza ţării şi a Cameniţei până în primăvară şi nu va avea vreo primejdie de Leşi? » Miron, temându-se să nu se facă obicei, şi Turcii să se aşeze pentru mult timp, a spus că e mai bine să se retragă oastea. Ceea ce s'a şi făcut, rămând grija Cameniţei şi a podului de peste Nistru în seama lui Petriceicu.

In anul următor, 1673, reîncepe campania (vezi şi mai sus, p. 124). De data aceasta însă, soarta armelor e defavorabilă Turcilor. Una din pricini e şi înţelegerea în ascuns a domnilor noştri, atât a lui Grigore Ghica din Muntenia, cât şi a lui Ştefan Petriceicu din Moldova, cu Polonii. Aceştia, conduşi de hatmanul Ioan Sobieski, viitorul rege, repurtează o strălucită biruinţă (10—11 Noemvrie 1673). Unsprezece mii — după Neculae optsprezece mii — de Turci sunt ucişi; douăzeci şi patru de tunuri, toate bagajele şi o sumă enormă de bani cad în mâinile învingătorilor. Petriceicu se aştepta ca Polonii să exploateze victoria şi să treacă peste Dunăre; aceştia însă, preocupaţi de alegerea unui nou rege, părăsesc Moldova, lăsând numai un corp redus de oaste. Boierii văzând aceasta şi ţinând seamă de faptul că Grigore Ghica, vinovat fiind, se dusese totuşi îndărăt la Turci, părăsesc şi ei pe domn. Intre timp, sosindu-i veste despre hainia lui Petriceicu, vizirul numeşte, în locul lui, chiar pe capichihaia trădătorului, pe

Dumitraşcu Cantacuzino. Acesta era nepot de frate lui Constantin Cantacuzino postelnicul; ocupase mai înainte dregătoria de mare vistier în Ţara Românească; apoi fiind în duşmănie cu unchi-său, trecuse în Moldova. La numire, (Noemvrie 1673, după 11 ale lunii), date fiind împrejurările, n'a plătit niciun ban; dimpotrivă, Turcii i-au dat lui pentru primele cheltueli.

www.dacoromanica.ro

Petriceicu, deşi părăsit de boieri, n'a voit totuşi să cedeze domnia. Cu oastea ce-i mai rămăsese şi cu detaşamentul de Poloni rămas în ţară, el întră în Iaşi (3 Decemvrie) şi apoi se coboară spre Huşi; nu departe de acest oraş, la *Movila Răbâiei*, se întâlneşte cu oastea turcească şi cu cei 20.000 de Tătari cari veneau să instaleze pe Dumitraşcu. Văzând că forţele sale sunt cu mult inferioare, Petriceicu n'are curaj să dea lupta şi, în timpul nopţii, folosindu-se de o stratagemă, se retrage. El trece apoi peste Nistru; din armata care-l însoţea lasă însă în Cetatea Neamţului şi în Suceava garnizoane «de Nemţi». Aceştia rezistă mai multă vreme, trebuind însă, în cele din urmă, să le părăsească, din lipsă de alimente. Ca urmare, Turcii dau ordin să fie stricate cetăţile şi într'adevăr au fost stricate atunci Suceava, Neamţul şi Hotinul. Tătarii cari îl aduseseră pe Dumitraşco au iernat în Moldova, mâncând tot, «şi pâne şi dobitoc» şi făcând nenumărate excese.

In vara anului 1674, a avut loc o nouă expediţie turcească, în Ucraina, combinată cu prădăciuni în Polonia (vezi mai sus, p. 126). La acestea, domnul n'a participat direct, având de lucru în ţară, cu Nemţii din cetăţi; a făcut numai podul peste Nistru la Soroca iar de acolo s'a întors în scaun. N'a participat nici la campania din 1675, în Polonia; la sfârşitul ei, Dumitraşco e mazilit (Noemvrie, înainte de 20 ale lunii) trimis imediat la Stambul, închis şi torturat: i se cereau 800 de pungi spre a fi absolvit de acuzările ce i se aduceau. Amintirea lăsată în ţară de acest domn n'a fost bună. Ernatul Tătarilor fusese o nenorocire; a izbucnit apoi o ciumă în vara ultimului an (1675), care a secerat multă lume; în sfârşit, povestea veche, dările au fost grele; Dumitraşcu a scos şi «hârtii» pe fiecare locuitor, sărac sau bogat, a făcut adică un recensământ fiscal riguros, care suprima evaziunea. «Şi câţi bani venea din ţeară, nu-i trămitea la visterie... ci-i număra el singur şi-i strângea în casă la dânsul».

Antonie Ruset, urmaşul lui Dumitraşcu în scaun şi rudă cu acesta, era grec de neam, din Stambul; i se mai zicea şi *Chiriţă Draco*. A venit de tânăr în Moldova, şi a ajuns, sub Eustratie Dabija, capichihaia. Avea o fire blândă, bună; cronicile, fără deosebire, îl prezintă într'o lumină favorabilă. Astfel, Amiras ne spune că «era om drept, bun, creştin şi milostiv, cu milă asupra

www.dacoromanica.ro

pământului și cu noroc: că în trei ani ce a domnit, era țara îndestulată de toată roada » (vezi și fig. 34).

Intră în Iași în Decemvrie 1675; în primăvara anului următor, începe a repara biserica Sf. Nicolae Domnesc, care stătuse închisă

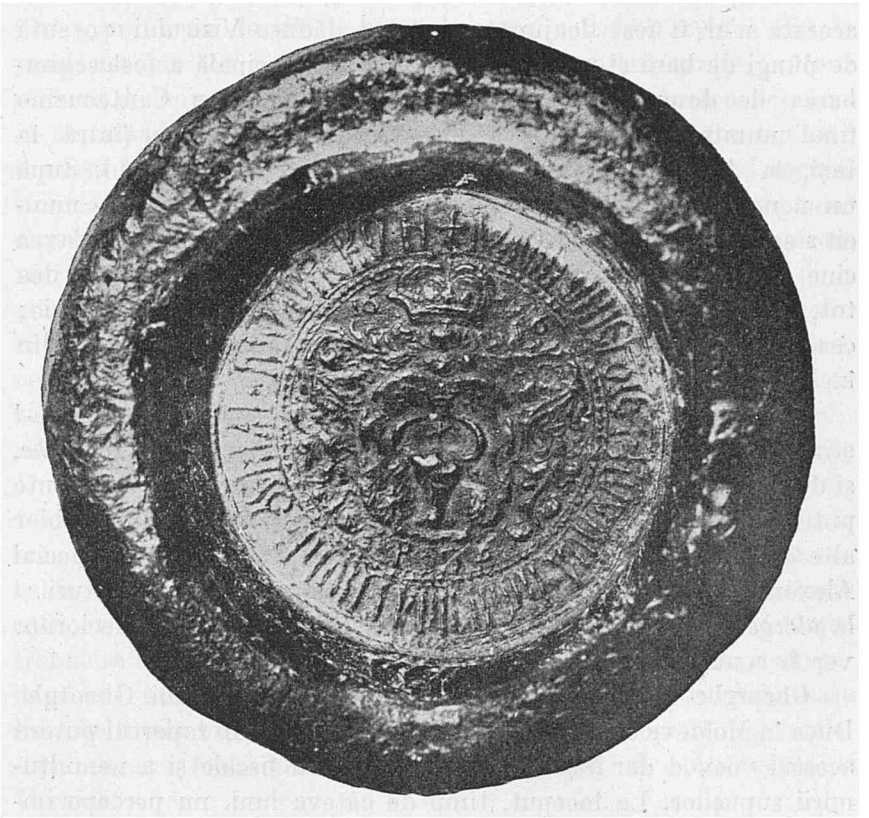

Fig. 34. — Pecetea cea mare a lui Antonie Vodă Ruset, aplicată pe ceară; legenda e în limba slavă.

de când « strigase hogea » într'însa, sub Gheorghe Duca; apoi o zugrăvește. Face de asemenea, mai târziu, o parte din zidul împrejmuitor al mănăstirii Sfântul Sava.

La campania din vară împotriva Polonilor, încheiată prin biruința și pacea dela Juravna (vezi mai sus, p. 126), nu participă; ba, indus în eroare de un căpitan al lui Duca, trimite din Iași veste la Stambul că Turcii ar fi fost învinși. In schimb, ia parte

www.dacoromanica.ro

la amândouă expedițiile împotriva *Cehrinului*, din 1677 și 1678 (vezi de asemenea mai sus, p. 126). La întoarcerea din cea de a doua, pe când se afla la un sat lângă Chișinău, primește firmanul de mazilie. E drept că îl părîseră unii boieri — mai ales Buhuș hatmanul, cumnatul lui Gheorghe Duca, și Miron Costin — dar aceasta n'ar fi fost deajuns — Antonie dăduse Vizirului «o sută de pungi de bani și mai bine» — ; cauza principală a fost schimbarea de domnie din Țara Românească: Șerban Cantacuzino fiind numit acolo, Duca a fost trecut în Moldova (intră în Iași, la 16 Decemvrie), iar Ruset mazilit. La Stambul, după un nenorocit obiceiu care se introduce acum, e închis și «muncit» sau chinuit în mod barbar, spre a-și spune averile; n'avea cine știe ce, căci nu fusese lacom de bani, a trebuit însă dă dea tot, așa încât restul zilelor, până în 1684—5, l-a trăit în sărăcie; casa îi arsese chiar în ziua când Turcii îi dăduseră drumul din închisoare.

Soția lui Antonie Ruset s'a numit *Zoe* (numele de familie nu-l știm). Au avut cinci copii: trei băieți: *Alexandru*, *Ion* și *Iordache*, și două fete: *Elena* și *Zamfira*. Băieții, firi aprinse, temperamente puternice, au făcut multe «nebunii» și «giocuri» și «beții» și chiar alte isprăvi mai grave, pe când era tatăl lor domn; în special Alexandru, pe care cronica ni-l arată «libovnic... la băuturi și la alergături de cai». Pârile celor atinși de «nebuniile» feciorilor vor fi contribuit și ele la mazilirea părintelui.

Gheorghe Duca a treia oară. A treia domnie a lui Gheorghe Duca în Moldova se prezintă ca un «summum» sub raportul puterii acestui voevod dar fi și sub acela al apăsării fiscale și a nemulțumirii supușilor. La început, timp de câteva luni, nu percepe impozitele, ca să se poată întrema țara, ci le plătește dela el; apoi le recuperează însă, făcând răspunzători pe boieri de încasarea lor. Pune o dare nouă, *mortasipia*, pe vitele tăiate, și obligă pe boieri și mănăstirile să dea, la fel cu ceilalți, *goștina de oi*. Scoate după aceea «hârtii» ca și Dumitrașcu Cantacuzino; dar sumele prevăzute inițial, sunt sporite ulterior *până la de șasesprezece ori atâta*. Oamenii dau tot ce au, vând vitele, își zălogesc odoarele și de multe ori nici așa nu pot scăpa: pentru restul dărilor neplătite sunt puși la închisoare, bătuți și chinuiți. Boierii suferă același tratament, ba uneori, li se aplică pedepse deadreptul sadice:

www.dacoromanica.ro

astfel, povesteşte letopiseţul, «pre *Ioan Isar vistiernicul* şi pe *Andrei Şipoteanul vornicul de poartă*, desbrăcându-i cu pielea goală şi ungându-i cu miere, vara, i-au legat la stâlp, de-i mâncau muştele şi albinele». In schimb, bogatul boier Ursache, a fost legat de stâlp, gol, în mijlocul iernii, în ger; băgat apoi «în temniţă», pe un an de zile şi bătut la tălpi, a trebuit să dea 250 de pungi de bani ca să scape. Nici femeile nu aflau graţie; câteva văduve de boieri — şi între ele chiar o vară de a doua a doamnei — neputând plăti rămăşiţa dărilor datorite de răposaţii lor soţi, au fost legate «la puşci», adică de tunuri, noaptea fiind închise în odăile seimenilor. Cu alte cuvinte, spre a întrebuinţa chiar expresia letopiseţului «nu cruţa nici boier, nici sărac, nici ţăran, nici femei».

Această grozavă apăsare fiscală — una din cele mai grele din câte au cunoscut ţările noastre — se explică *numai în parte* prin cererile turceşti de tot felul — haraci, daruri, plocoane, aprovizionarea Cameniţei şi altele — pe care domnul trebue să le împlinească. A doua pricină e firea *apucătoare*, *lacomă* a lui Gheroghe Duca; ea îl face să nu se dea în lături dela nicio operaţie aducătoare de venit; într'atâta chiar, încât cronica spune că «şi domn era, şi visternic mare, şi neguţător şi vameş, că toată hrana tutulor luase el şi doamna, de precupea (adică precupeţea!) toate câte erau şi da dela sine din casă unde ce trebuia ţării». In sfârşit, trebue să se ţie seama şi de dorinţa sa *de fast, de strălucire şi pompă*, depăşind posibilităţile normale ale domniei. «Curtea lui, masa lui, cheltuiala lui ca un craiu ţinea» ne spune letopiseţul şi într'adevăr aşa a fost, mai ales după ce ajunge să stăpânească şi Ucraina.

Din cauza regimului fiscal intolerabil şi a vexaţiunilor la care erau supuşi, câţiva boieri încearcă, în al doilea an de domnie, să ridice pe Orheieni, pe Lăpuşneni şi Soroceni, asupra lui Duca. Incercarea e descoperită la timp şi *Gheuca vel vistierul*, *Gheorghe Bogdan vel jicnicerul* şi *Lupul sulgerul* plătesc cu capul vina lor (12 Octomvrie 1679). O sumă de boieri pribegesc în Polonia; alţii, mai târziu, în Ţara Românească.

Pe lângă acest aspect negativ, domnia lui Duca a avut însă şi un altul, pozitiv. Prin talentul său diplomatic, făcând să se încheie pacea dela Radzin între Ruşi şi Turci (11 Fevruarie 1681), prin

www.dacoromanica.ro

încrederea pe care o inspira şi unora şi altora, el capătă, după pacea amintită, *hătmănia Ucrainei*. In vara anului 1681, sultanul îi încredinţează conducerea acestui întins şi mănos ţinut, unde Moldovenii aveau numeroase şi vechi aşezări dându-i ca semn al stăpânirii, un sceptru de aur împodobit cu pietre scumpe şi adăogându-i încă un *tuiu* la cele două pe care le avea ca Domn al Moldovei (vezi fig. 35 şi 36). Gheorghe Duca îşi face aşezări la *Ţigănauca*, în faţa Sorocăi, peste Nistru, şi la *Peştera*, aproape de *Niemirov*, lângă Bug (vezi harta Nr. 5); stă luni de zile în noua sa ţară, o colonizează şi organizează; se ocupă atât de mult chiar, încât Moldovenii au impresia că vrea să se stabilească definitiv în Ucraina. In hrisoave, titlul său este acum: « Domn al ţării Moldovei şi al ţării Ucrainei » (vezi fig. 35 şi 36). Cronicile — atât aceea a lui Neculce, cât şi cea atribuită lui Nicolae Costin — ne spun că voia să ajungă şi « Craiu în Ţara Ungurească » adică Principe al Transilvaniei; lucrul este verosimil, dată fiind ambiţia şi mândria lui.

Ca şi ceilalţi voevozi din această vreme, Gheorghe Duca trebue să participe la expediţiile pe care Turcii le întreprind. La cea dintâi, înspre Nipru, la Dohan (1679), având ca scop să ridice câteva cetăţi de strajă împotriva Cazacilor, el trimite pe Jora sărdarul. La cea de a doua însă, marea expediţie din 1683, împotriva Vienei, merge el însuşi, în fruntea unei oşti de câteva mii de oameni. In timpul asediului, găseşte mijlocul să fie util şi Nemţilor trimiţându-le veşti şi conducându-le curierii fără însă a se compromite în ochii Turcilor. După înfrângere, se retrage împreună cu vizirul Kara Mustafa până la Belgrad iar de aci, prin Ardeal, trece în Moldova, pe la Oituz, oprindu-se în satul *Domneşti* (Putna) moşia soacrei sale (Decemvrie 1683).

Intre timp însă se produce năvălirea, dinspre miazănoapte, a lui Petriceicu Vodă care urmărea nu numai să-şi reia tronul, dar şi să recucerească, în cadrul unei acţiuni mai mari, a creştinilor, grupaţi în frunte cu Polonii, în « Liga sfântă », (vezi şi mai jos, p. 155 şi 161), cetăţile dela Dunăre, Mare şi Nistru, împreună cu raielele lor. Scrisorile trimise cu acest prilej boierilor de ţară, spre a-i atrage de partea sa, precizează ţelul urmărit: « să fărămăm păgânul, să ne răscumpărăm pământul nostru care dentr'âns ne înstrăina-

www.dacoromanica.ro

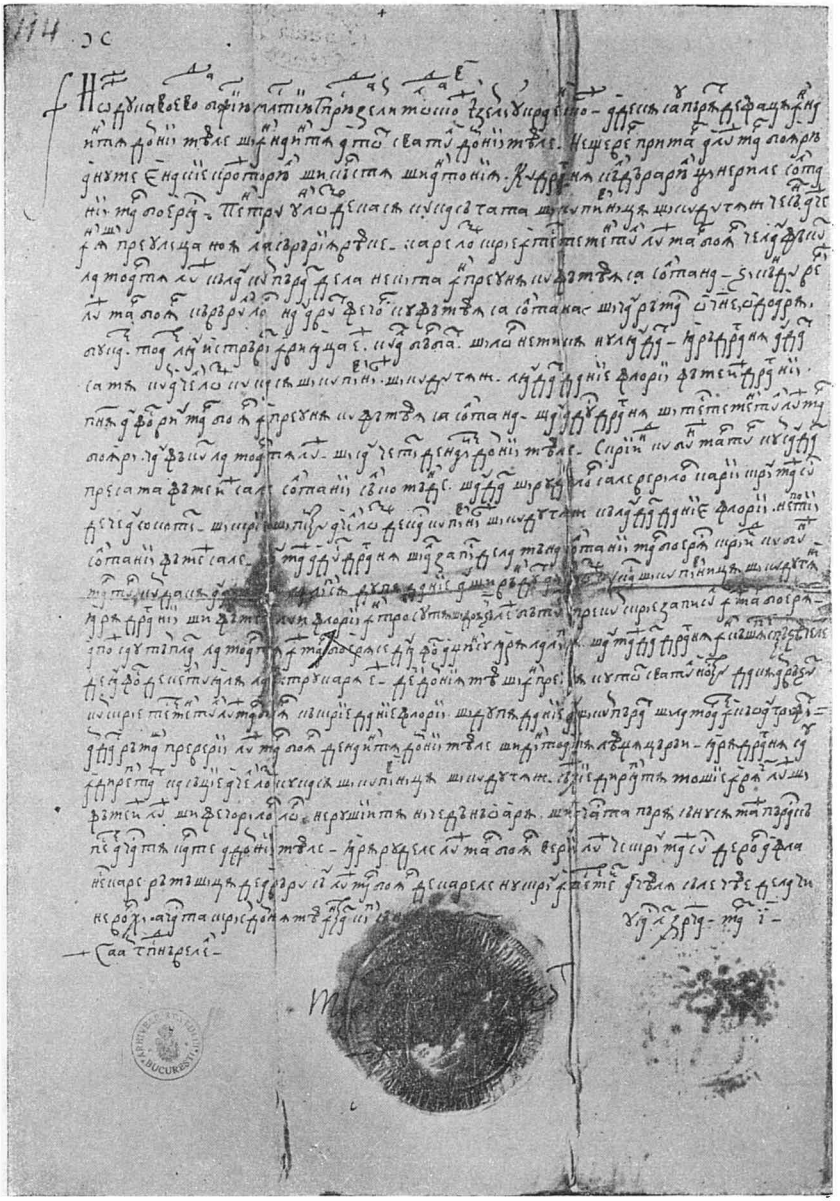

Fig. 35. — Document din 1683, Martie 10, dela Duca Voevod, « domnul Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei ». Titlul, în limba slavă, se află chiar la început, în primul rând al documentului. Peste pecete, iscălitura autografă a lui « Miron vel log(ofăt) »: Miron Costin! (Acad. Rom.).

www.dacoromanica.ro

seră păgânii ». Suceava mai întâi, apoi Iașii (19 Decemvrie 1683) sunt ocupate. Odată cu Petriceicu și spre a-i da ajutor, năvălesc, pe la Soroca (vezi fig. 37) și Cazacii sub hatmanul Cunițchi. Bugeacul e prădat, familiile Tătarilor plecați în expediția din Austria sunt ucise, Tighina e arsă iar o armată turco-tătară e zdrobită. Când însă sosi

Fig. 36. — Pecetea lui Gheorghe Duca, domnul Țării Moldovei și al Țării Ucrainei. In mijloc, capul de bour, dedesubt, vulturul cu crucea în cioc, în dreapta, buzduganul, insemnul hatmanilor Ucrainei.

hanul dela asediul Vienei, lucrurile se schimbară. Cazacii și Moldovenii încep să se retragă, cu tabăra legată, și, la gura Lărgii, ei se împrăștie. Expediția lui Petriceicu se încheie fără să fi atins scopurile ce-și propusese; el însuși părăsește țara, prin Cernăuți, în Martie 1684. Nici Duca însă nu poate să-și reia scaunul, deoarece un detașament sau — cum se spunea atunci — un « podghiaz » de 500 de Leși, sub comanda căpitanului Bainski, o rudă prin alianță al lui Petriceicu, îl face prizonier la Domnești (4 Ianuarie

www.dacoromanica.ro

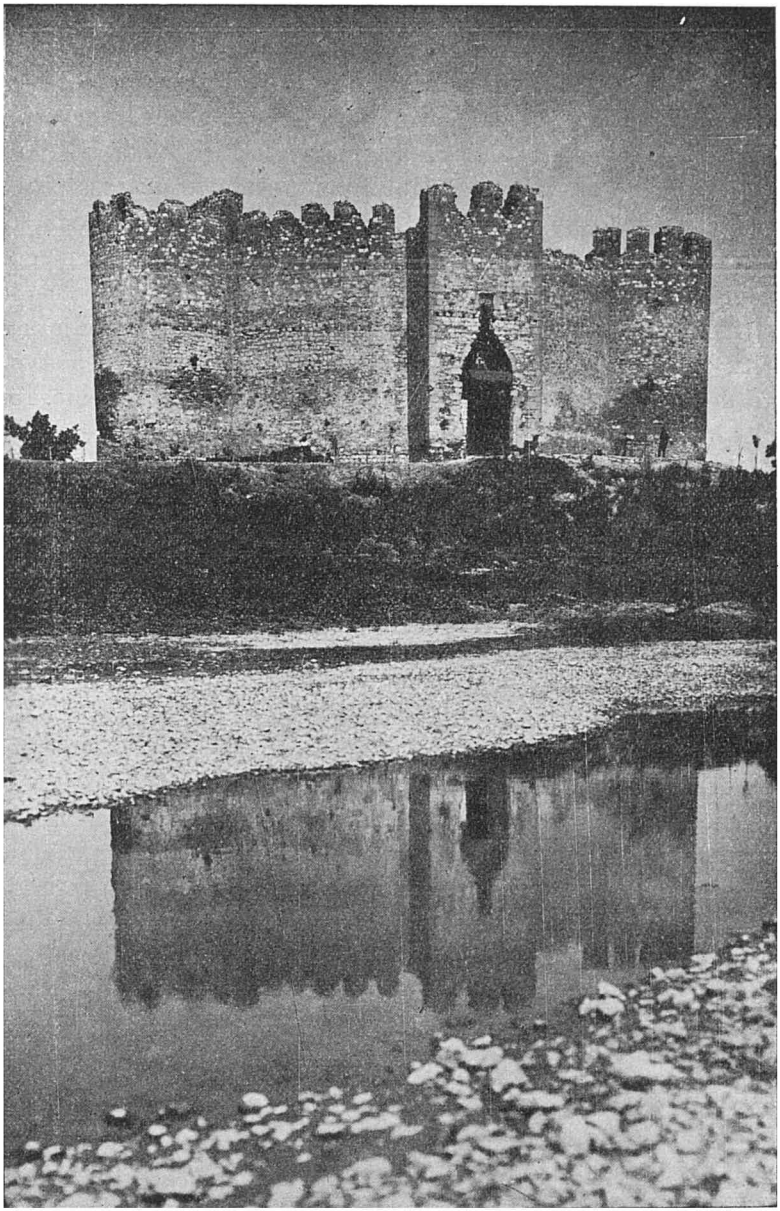

Fig. 37. — Ruinele cetății Soroca. In față, apa Nistrului.

www.dacoromanica.ro

1684) și-l duce în Polonia. Pe drum, pe care l-a străbătut sub «ocări și sudălmi» într'o sanie cu doi cai și cu hamuri de tei, ajungând spre Suceava la un sat — povestește Neculce — «au poftit puțintel lapte să mănânce; eară femeia, gazda, i-au răspuns: «N'avem lapte să-ți dăm că au mâncat Duca Vodă vacile din țeară, mânca-l-ar viermii iadului cei neadormiți». Că nu știa femeia aceea că este el singur Duca Vodă; eară Duca Vodă, dacă au auzit așa, au început a suspinare și a plângere cu amar». In Polonia a mai trăit un an și ceva; spera să scape, deoarece soția sa trimisese prețul răscumpărării — 180 de pungi. Banii însă fură opriți, pe drum, în Ardeal; când auzi de aceasta, Duca avu un atac de apoplexie și, peste o săptămână, muri (10 Aprilie 1685), la Lwów.

Gheorghe Duca a fost căsătorit cu doamna *Anastasia* (vezi și mai sus, p. 137). Au avut trei băieți: *Constantin*, care a ajuns domn, în două rânduri, al Moldovei, *Matei* și *Ștefan*, și șase fete: *Catrina*, *Ileana* — soția lui Neculai Costin — *Sanda*, *Maria*, *Safta* și *Anastasia*. După moartea soțului ei, doamna Anastasia s'a remăritat, la Stambul, cu un grec Lybirake, un aventurier, care i-a luat ce bruma avere mai scăpase, și apoi a părăsit-o. La 1700, era încă în viață.

Duca e ctitorul mănăstirii *Cetățuia*, lângă Iași; începută în 1669, în a doua domnie, ea era gata în toamna lui 1671 (vezi fig. 38). E de asemenea ctitorul mănăstirii *Sfântului Ioan Zlataust* (gură de aur) din Iași, ridicată în locul unei biserici mici a lui Ștefan Tomșa. Pisania are data Decemvrie 1682 — deci a treia domnie — și menționează, în afară de perechea domnească, și pe fiul Constantin cu soția lui Maria, fiica lui Brâncoveanu. Tot Duca a refăcut «biserica cea albă de lângă feredee» din Iași și a isprăvit zugrăveala bisericii Sf. Niculae Domnesc. Doamna Anastasia e ctitoră la Agapia; ei i se datoresc casele și beciul mănăstirii.

Dumitrașcu Cantacuzino a doua oară. După prinderea lui Duca, o parte dintre boieri cer ca domn pe *Constantin Cantemir*, un bătrân și viteaz ostaș; e numit însă de Turci Dumitrașcu Cantacuzino; el primește caftanul la Babadag, la 8 Fevruarie 1684, iar în Martie intră în Iași, Petriceicu retrăgându-se în Polonia.

www.dacoromanica.ro

Noul domn găsește în țară o foamete cumplită; oamenii ajunseseră să-și dea, pentru câțiva saci de mălai, copiii robi la Tătari; s'au înregistrat chiar și cazuri de canibalism.

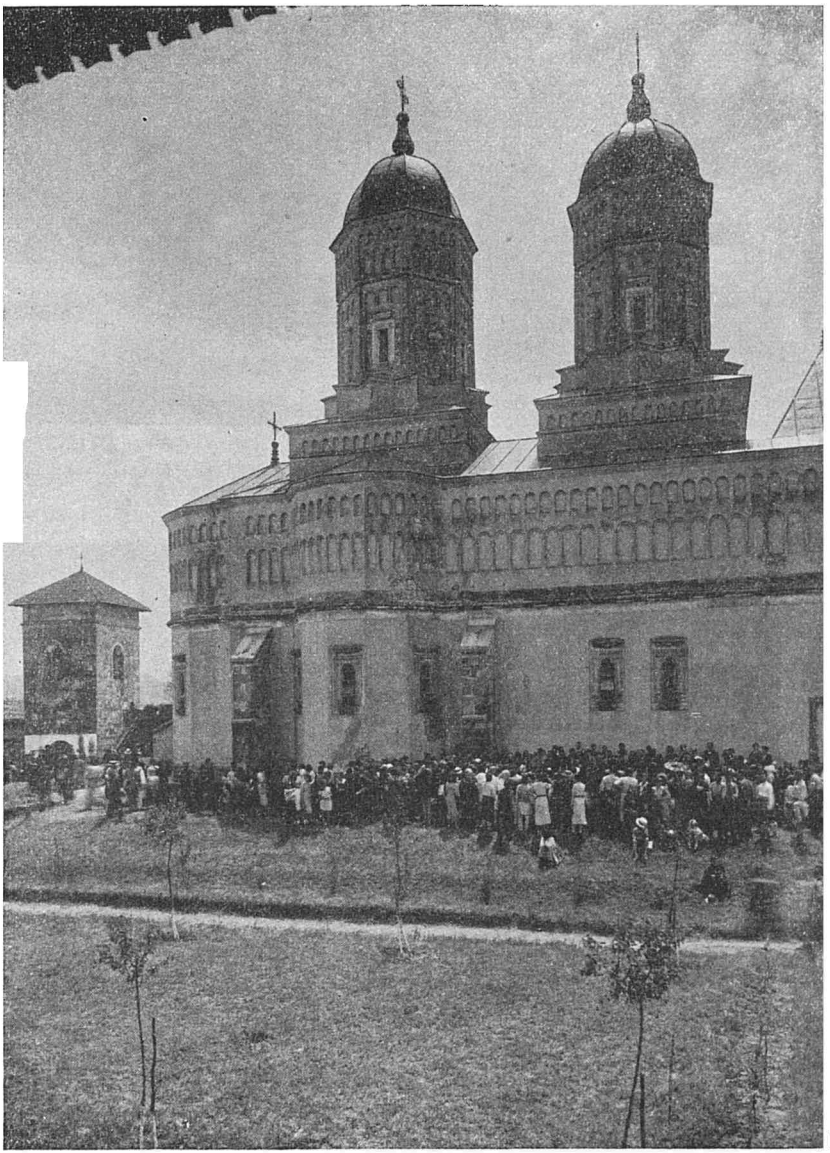

Fig. 38. — Biserica mănăstirii Cetățuia, înainte de restaurare.

www.dacoromanica.ro

Fig. 39. — Biserica, zidul înconjurător şi clopotniţa mânăstirii Cetăţuia, după restaurare. Turlele au acum acoperişurile ascuţite.

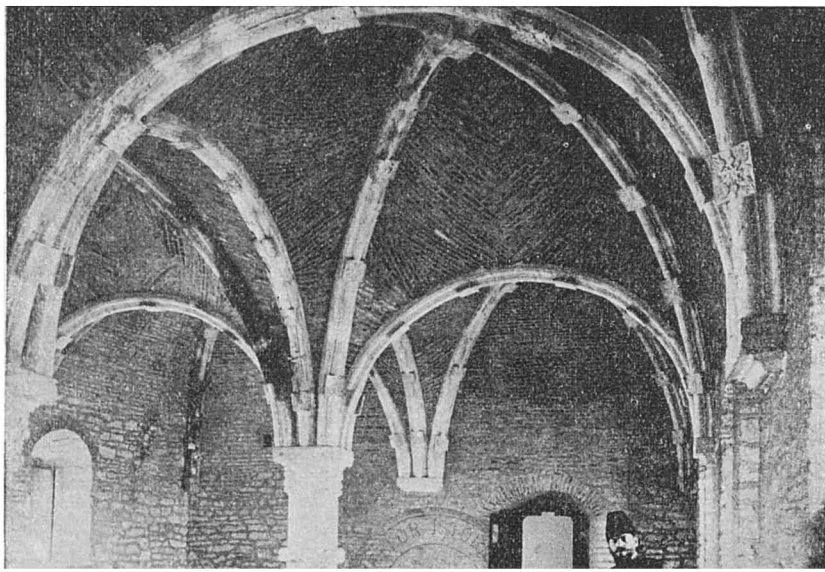

Fig. 40. — Bolţile sălii «gotice» (sala soborului) dela casele egumeneşti ale mânăstirii Cetăţuia. Nervurile sunt de piatră sculptată.

www.dacoromanica.ro

Presiunea fiscală continuă; excesele împotriva unora dintre boieri, de asemenea. De aceea, Cantemir fuge în Muntenia, la Șerban Cantacuzino, împreună cu câțiva boieri din țara de jos și lucrează pentru a lua tronul.

In toamna anului 1684, regele Poloniei Sobieski a făcut, în cadrul acțiunei prevăzut de «Liga Sfântă», o nouă expediție contra Turcilor. Ea nu atinse însă decât Hotinul, armata fiind oprită mult timp de revărsările Nistrului. Nu se ajunse la o luptă hotărîtoare și, venind iarna, cele două oști se retraseră. In vara următoare, silințele pribegilor din Muntenia fură încununate de succes: Cantemir fu numit domn (25 Iunie 1685). De altfel, lupta împotriva lui Dumitrașcu era ușor de dus: el era lipsit de însușiri, viții os — scandalizase lumea în Iași prin legătura lui cu fata unei rachierițe de pe Podul Vechiu — «nestătător la voroavă» adică fără cuvânt, «telpiz» deci viclean și «amăgitor». Pe deasupra, înconjurat de Greci apucători și aroganți. Neculce este indignat și amărît peste măsură de un asemenea domn. «Oh! Oh! Oh! Săracă țară a Moldovei — exclamă el — ce norocire de stăpân ca acesta ai avut! Ce sorți de viață ți-au căzut! Cum de au mai rămas om trăitor în tine, de mirare este, cu atâtea spurcăciuni de obiceiuri...».

Trimis la Stambul, Dumitrașcu Cantacuzino a fost mai întâi închis; i se dă apoi drumul și moare, scurt timp după aceea, în sărăcie.

BIBLIOGRAFIE

I. Gheorghe Duca: 1. N. IORGA, *Ucraina moldovenească*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, t. XXXV (1913), p. 347—360; 2. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Cetățuia din Iași, Studiu arheologic*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, VI (1913) p. 145—174; 3. GR. NANDRIȘ, *Les rapports entre la Moldavie et l'Ukraine d'après le folklore ukrainien*, în *Mélanges de l'École Roumaine en France*, 1924, I, p. 1—36; 4. I. NISTOR, *Un român iscoadă în 1683 în tabăra regelui Sobieschi la Viena*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. XII (1932), p. 55—73; 5. C. A. STOIDE, *Un episod din domnia lui Gheorghe Duca. Răscoala lui Hâncu și Durac din 1671—2*, Iași, 1936, 27 p. in 8°. (Extras din *Arhiva* din Iași, 1—2, 1936); 6. AUREL V. SAVA, *Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei*, București, 1937, XXV + 324 p. în 8° (Despre Mihalcea Hâncul și Hânceștii, o expunere la p. 81—86); 7. CONST. C. GIURESCU, *Populația moldovenească dela gura Niprului și a Bugului în veacurile XVII și XVIII*, în *Renașterea*, XX (1941), p. 596—601.

www.dacoromanica.ro

II. **Ştefan Petriceicu:** 8. SEVER ZOTTA, *Serdarul Vasilc Bainski, « nepotul » lui Ştefan Vodă Petriceico*, în *Arhiva genealogică*, II (1913), p. 84—93 şi 110—122.

III. **Dumitraşcu Cantacuzino:** 9. C. A. STOIDE, *Contribuţiuni la cunoaşterea « foametei celei mari » din 1684—1685*, în *Arhiva*, XLI (1934), p. 151—158.

Vezi şi p. 127, nr. 13.

IV. **Antonie Ruset:** 10. FR. BABINGER, *O relaţiune neobservată despre Moldova, sub domnia lui Antonie Vodă Ruset (1676)*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XIX (1937); 11. GENERAL R. ROSETTI, *Familia Rosetti I. Coborîtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, Bucureşti, 1938, 296 p. in 8°.

Vezi şi p. 128 nr. 20.

www.dacoromanica.ro

ŞERBAN CANTACUZINO

Şerban Cantacuzino este, atât sub raportul politic cât şi sub cel cultural, personalitatea cea mai puternică a istoriei muntene dintre Matei Basarab şi Constantin Brâncoveanu.

Şerban Cantacuzino era înalt de statură, puternic, de o înfăţişare impunătoare şi majestoasă. Avea o voce impresionantă, «de tigru», de care s'au speriat mulţi. Era tenace în ură, răzbunător, mergând până la cruzime, şi violent. Pe de altă parte, accesibil ideilor înalte, iubind literele şi artele, încurajându-le; ambiţios şi mândru, ţinând la numele familiei sale, s'a visat împărat al Bizanţului. Abil, bun diplomat, a ştiut să-şi prelungească domnia timp de zece ani — mult, când ne gândim la predecesorii săi; în acelaşi timp, a avut legături şi cu creştinii, hotărît să treacă de partea lor, la momentul oportun. O personalitate complexă, care a atras atenţia contemporanilor şi care ocupă un loc bine precizat atât în istoria politică a noastră cât şi în cea culturală.

Răzbunarea contra partidului Bălenilor. Imbrăcând caftanul de domn la 30 Noemvrie 1678, în Adrianopol, Şerban Cantacuzino soseşte în Bucureşti, la 16 Ianuarie 1679. Numirea lui e primită cu bucurie de popor; mai mulţi fruntaşi ai partidei adverse, între care clucerul Ivaşco Băleanul, trec însă peste Milcov în Moldova. Deocamdată n'au loc răzbunări; dimpotrivă chiar, Hrizea Popescu, ginerele lui Gheorghe Băleanu, îşi păstrează dregătoria de mare vistier; în vară, cât lipseşte domnul, plecând împreună cu Turcii, în Ucraina, la Dohan Ghecet, e şi ispravnic de scaun; apoi, la începutul anului 1680, e făcut vel vornic de ţara de jos. Probabil, Şerban a lăsat acest interval de timp pe de o parte ca să-şi consolideze domnia, pe de altă parte ca să atragă în ţară pe pribegii din Moldova. Aceştia nevenind, începe prigoana îm-

www.dacoromanica.ro

potriva tuturor celor care-i făcuseră rău, lui şi familiei lui. Incă pe drum fiind, la întoarcerea dela Dohan Ghecet, dă ordin Tătarilor să-l ucidă pe *Drosul Sardarul*, care îl arestase, din ordinul lui Gheorghe Duca în 1675 (vezi mai sus, p. 125). Copiii lui Drosul fură şi ei ucişi «ca să-i stingă neamul»: băiatul fu coborît legat într'o ocnă părăsită, iar fata omorîtă de nişte seimeni. Urmează apoi *Vâlcul vornicul*: închis şi judecat în mai multe rânduri, el e dus la Snagov şi acolo, după tortură, ucis. Aceeaşi soartă şi în acelaşi loc are căpitanul *Pătraşco Urziceanul. Radu vistier Ocnarul* e spânzurat la Ocnele Mari, «de poarta casii lui»: răzbunare, de sigur pentru suferinţele suferite de partizanii Contacuzinilor închişi la ocnă, în timpul lui Grigore Ghica (vezi mai sus, p. 122).

Cea mai însemnată dintre victime e însă *Hrizea Popescu*. Puţin timp după ce fusese făcut mare vornic şi anume «pre la Sfeti Teodor», în postul Paştelui, e închis, sub pretextul că ar fi mâncat banii ţării, pe când era vistier. Cercetarea dovedeşte însă, dimpotrivă, că a dat dela el şi încă o sumă considerabilă. I se pune atunci în seamă zahereaua trimisă la Cameniţa şi care ar fi fost găsită rea; el trebue să achite contra valoarea, 41.000 de taleri, vânzându-şi, în acest scop, satele, moşiile şi ţiganii. Eliberat un moment după plata sumei, e închis apoi din nou, torturat şi, fiindcă otrava n'avea efect asupra lui, tras în ţeapă (Martie 1680).

In afară de aceştia, au mai fost ucişi şi chinuiţi şi alţii. E sigur că Şerban Cantacuzino nu ezita când era vorba să-şi răzbune vreo umilinţă sau suferinţă din timpul boieriei. Şi, lăsând la oparte afirmaţia cronicarului Radu Popescu — fiul lui Hrizea — cum că domnul «cu răotatea lui au spart şi au dezrădăcinat nenumărate case de boieri şi de slujitori şi de săraci», rămâne totuşi mărturia călugărului catolic Del Monte — neamestecat deci în luptele şi patimile interne — care scrie textual: «cât sânge nevinovat a vărsat şi câte jafuri, în chipul cel mai crud, a făcut, nu e cu putinţă a se povesti în puţine cuvinte».

Cu omorîrea lui Hrizea se poate socoti încheiată lupta între Cantacuzini şi Băleni. Pentru a arăta că n'a mai rămas niciun resentiment, că deacum înainte vor fi cu totul alte raporturi, face Şerban, în ultimul an al domniei, în 1688, un gest într'adevăr simbolic: căsătoreşte pe una din fiicile sale, *Smaranda*, cu *Grigore Băleanu*, fiul lui Ivaşco şi nepotul lui Gheorghe, marele ban. Dar,

www.dacoromanica.ro

ca şi cum ar fi fost un blestem, tânăra soţie moare, de boală, după numai patru luni de zile (23 Mai 1688).

Fiscalitatea. Una din acuzările care i se aduc lui Şerban Cantacuzino este că a exercitat o presiune fiscală din cele mai grele. Cronica — e adevărat protivnică lui — a lui Radu Popescu, arată că în anul dintâi a luat din ţară 2000 de pungi de bani, în al doilea 3000, în al treilea şi mai mult «cât răsuflu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuţi, căsniţi în toată vremea, îşi vindea moşiile, ţiganii, viile şi tot ce avia, de le cumpăra Şerban Vodă şi ai lui; iar săracii plângia şi plinia tot ce le ceria, că era legaţi de stâlpii ce era înfipţi la puşcărie, înlăuntru şi afară, de-i bătea cumplit: pre boiari, pre căpitani, pre slujitori, pân i-au sărăcit pre toţi; şi care cum scăpa, umplia ţărâle, cari nu muria de bătăi sau de necazuri». Călugărul Del Monte, amintit mai sus, care a trăit la curtea lui Şerban, confirmă întru totul aceste excese fiscale şi adaogă, că din cauza lor, «Ţara Românească e deşartă de oameni». Chiar cronica oficială, scrisă de Stoica Ludescu, omul de casă al Cantacuzinilor, recunoaşte indirect presiunea fiscală când arată că pe domn «îl împresura Turcii cu dări de bani şi cu zahareale».

Aceste necontenite cereri turceşti — mereu sporite — înghiţeau într'adevăr cea mai mare parte din sumele adunate. S'a făcut socoteala că ele reprezentau la finele veacului al XVII-lea, «trei pătrimi din veniturile ţării». Se adăogau apoi nevoile curţii, pe care Şerban o voia strălucitoare, cu lux şi fast, cum se cuvenea pentru un descendent al împăraţilor bizantini, şi, în sfârşit, nevoile sale personale şi ale familiei sale. Cantacuzinii pierduseră o parte din averea lor în timpul persecuţiilor lui Grigore Ghica şi Gheorghe Duca şi pe când fuseseră pribegi sau în surghiun. Căutau acum deci să şi-o refacă şi s'o sporească. Toate acestea la un loc explică de ce dările au fost mari şi dece, nu numai sărăcimea, dar chiar şi boieriii au trebuit, sub diferite forme, să plătească sume însemnate.

Politica externă. Sub Şerban Cantacuzino are loc faptul care înseamnă începutul decăderii turceşti: e asediul Vienii, în 1683, terminat prin catastrofala înfrângere a vizirului Kara Mustafa. Trei ani după aceea, cade cetatea Budei şi paşalâcul din Ungaria se prăbuşeşte, armatele împăratului dela Viena ajungând la hotarele Ţării Româneşti. Aceste evenimente influenţează puternic atitudinea lui Şerban, făcându-l să înceapă tratative cu

www.dacoromanica.ro

Imperialii, în vederea unei colaborări cu ei. Tratativele durează, punctul de vedere austriac deosebindu-se de cel al domnului muntean, care se gândea în primul rând la interesele ţării şi ale dinastiei sale; el moare înainte de a le vedea terminate.

In tot acest timp, Şerban a executat însă, ca şi predecesorii săi, dispoziţiunile venite dela Poartă. Astfel, în primul an de domnie, el merge cu oastea la Dohan Ghecet (sau Dohan Cale), în Ucraina, pe Nipru, unde dă ajutor la construirea a două cetăţi împotriva Cazacilor. In Octomvrie era îndărăt, în scaun. In 1681, trimite un detaşament de vreo 4000 de oameni, sub comanda sărdarului Coţofeanul, să ajute rebelilor maghiari, cari în frunte cu Emeric Tököli, luptau împotriva Imperialilor. După asediul Vienei, în 1685, el porneşte, e drept numai cu 1000 de ostaşi, spre Cameniţa să ajute pe Soliman Paşa împotriva Leşilor. Mergând foarte încet, la Iaşi îi soseşte vestea că aceştia au fost înfrânţi, aşa încât se întoarce îndărăt. In sfârşit, în 1686, un alt detaşament muntean, comandat de fratele său spătarul Iordache Cantacuzino, dă ajutor Turcilor în luptele cu Imperialii cari asediau cetatea Szegedinului, după căderea Budei.

Un deosebit interes prezintă participarea lui Şerban Cantacuzino la expediţia din 1683, împotriva Vienei. Această expediţie, făcută din îndemnul vizirului Kara Mustafa, trebuia să însemne apogeul puterii musulmane; ea a fost, în realitate, începutul decăderii ei. Turcii adunaseră totuşi o armată uriaşe la care se adaoseră Tătarii cu hanul lor, apoi Emeric Tököli, recunoscut, cu câteva luni înainte (16 Septemvrie 1682) de către Sultan ca rege al Ungariei, în sfârşit domnii ţărilor noastre, Gheorghe Duca şi Şerban Cantacuzino. Acesta din urmă veni cu o oaste de 4000 de oameni; pe la mijlocul lui Iunie era la Alba Regală, în Ungaria, unde se afla tabăra turcească. Asediul Vienei începu la 14 Iulie şi ţinu până la 13 Septemvrie. Apărătorii erau în număr mult mai mic, nici a treia parte măcar din acela al asediatorilor; aveau însă avantajul comandamentului, superior, şi a coeziunii, în timp ce Turcii erau divizaţi. Intr'adevăr, paşa de Buda, care se temea ca după cucerirea Vienei, să nu scadă însemnătatea paşalâcului său, sabota pe Kara Mustafa, iar domnii noştri doreau, în ascuns, izbânda creştinilor. Şi Duca, dar mai ales Şerban Cantacuzino aduseră servicii acestora, transmiţându-le ştiri asupra situaţiei din tabara turcească, îndemnându-i la rezistenţă şi îndrumându-le curierii. Şerban dădu chiar asigurarea că, în caz de atac,

www.dacoromanica.ro

trupele sale, uşor de recunoscut după steaguri care aveau pe o parte crucea, pe partea cealaltă chipul Maicii Domnului, vor face aşa încât biruinţa să rămâie Imperialilor. Insărcinate să repare un pod important şi fiind bombardate din cetate, trupele muntene şi moldovene, părăsiră într'adevăr lucrul şi se retraseră. Vizirul, bănuitor, puse atunci pe Paşa de Bosnia şi cel de Magnezia să supravegheze mişcările alor noştri.

Asediul nu fu dus cu energie — Kara Mustafa vroia să cruţe oraşul, viitoarea cucerire — aşa încât regele Poloniei Ioan Sobieski, chemat în ajutor şi pe care-l lega de Leopold, împăratul Austriei, un tratat de alianţă împotriva Turcilor, încheiat la 31 Martie 1683, avu timp să sosească. Un atac puternic, dat în ziua de 12 Septemvrie, de către Poloni, sfărâmă pe Turci; aceştia, cuprinşi de panică, se retraseră în grabă, părăsind întreaga tabără, cu tunuri şi bagaje, în mâinile învingătorilor. Şerban, care ridicase spre sfârşitul asediului, într'o pădurice de lângă Viena, o cruce înaltă de lemn, cu o inscripţie lăsând să se înţeleagă adevăratele sale sentimente, se retrase şi el împreună cu vizirul până la Belgrad, iar de aci veni în ţară. Kara Mustafa fu sugrumat din ordinul Sultanului, drept pedeapsă pentru neizbânda expediţiei pe care el o provocase.

Tratativele lui Şerban Cantacuzino cu Imperialii. Victoria dela Viena avu un răsunet extraordinar în întreaga lume creştină. Se dovedise că Turcii pot fi înfrânţi; îşi făcea drum credinţa că o alianţă între statele creştine în vederea luptei în comun împotriva semilunei ar putea duce chiar la cucerirea peninsulei balcanice şi la gonirea musulmanilor din Europa. Proiectul «Ligei Sfinte» pe care Sobieski îl susţinea de mai multă vreme se realiză acum. Polonia, Austria şi Veneţia se legară să lupte împreună împotriva Turcilor şi să atragă în această luptă şi pe Moscoviţi. Operaţiile vor fi duse independent, fiecare îşi va păstra teritoriile ce va cuceri afară de acelea asupra cărora vreun aliat va dovedi un drept istoric. La 31 Martie 1684, Papa dădea binecuvântarea sa «Ligei Sfinte» şi punea la dispoziţie mijloace materiale însemnate.

In virtutea acordului încheiat, Sobieski urma să ducă lupta la Dunăre, atrăgând de partea sa Ardealul, Moldova şi Muntenia; aşa se explică expediţiile succesive polone care au loc în această vreme în Moldova. Pe de altă parte, Imperialii trebuiau să atace dinspre apus, ocupând Buda, desfiinţând paşalâcul din Ungaria

www.dacoromanica.ro

şi ajungând la Belgrad şi la hotarul Ţării Româneşti; aşa se explică tratativele diplomatice ale lui Şerban Cantacuzino, din ultimii ani ai domniei sale. Ambele acţiuni creştine se întâlneau însă pe pământul ţărilor noastre, asupra cărora ridicau pretenţii, invocând drepturi istorice, atât unii cât şi ceilalţi. De aci o surdă rivalitate între Poloni şi Austriaci pentru stăpânirea bazinului Dunării de jos. Căci, pe lângă ţelul oficial, public, şi de efect, care era lupta împotriva necredincioşilor, mai exista şi ţelul celălalt, expansiunea teritorială, beneficiile, dacă se poate, maxime.

Şerban închina spre creştini aşa cum, înaintea lui, făcuseră şi alţi domni. El înţelegea însă să nu se angajeze decât în condiţii optime, atunci când va avea certitudinea reuşitei. De aceea, ţinând legătura atât cu Polonii cât şi cu Austriacii, arătându-le că vrea să scuture «jugul otoman», el cerea, pentru a se angaja pe faţă, ca mai întâi să fie cucerită Timişoara iar armatele imperiale să ajungă la Orşova. Pe de altă parte, voia să evite o ocupare a ţării de către Austriaci sau Poloni şi o infeodare faţă de aceştia, căci atunci n'ar fi făcut decât să schimbe suzeranul.

Ceea ce urmărea Şerban ca realizare imediată era, sub raportul teritorial, *recâştigarea raielelor*, deci linia Dunării, iar sub raportul politic, *independenţa* — dacă se poate — a statului, sub dinastia sa, dacă nu, un uşor protectorat creştin, care, în schimbul unei sume anuale, nu prea ridicate, să-i asigure sprijin militar şi loc de refugiu, în caz de nevoie. Ca realizări ulterioare, el voia ridicarea creştinilor ortodoxi din Peninsula Balcanică, sub conducerea sa, şi la urmă, refacerea împărăţiei de răsărit peste care să stăpânească aşa cum stăpâniseră odată înaintaşii săi.

Anii 1684—1686 se duc în corespondenţe şi tratative diplomatice, Şerban folosindu-se şi de rivalitatea dintre Poloni şi Austriaci, determinată de dorinţa stăpânirii ţărilor noastre. La 2 Septemvrie 1686 este cucerită Buda, iar peste aproape un an, la 11 August 1687, armatele împăratului Leopold repurtează o nouă biruinţă, strălucită, la Mohács. Solicitat iarăşi, Şerban trimite un rol la Viena; i se răspunde în Februarie 1688, prin recunoaşterea dinastiei sale ca ereditară în Ţara Românească, prin acordarea titlului de baron al imperiului pentru toată familia lui şi prin făgăduiala unui ajutor de 6000 de soldaţi în luptele cu Turcii. In schimb, se cere închinarea ţării şi un tribut anual de 75.000 de taleri.

www.dacoromanica.ro

Şerban nu vrea încă să se lege definitiv; el caută, în acelaşi timp, sprijin la Ruşi, trimiţând la Moscova pe arhimandritul Isaia dela Muntele Athos. Pentru a-l forţa să se pronunţe, Austriacii dau ordin atunci generalului Veterani, care se afla în Ardeal, să intre în Muntenia. Acesta coboară prin Banat, cucereşte Orşova şi pătrunde în ţară. La 24 August 1688 e la Cerneţi, apoi prin Craiova se îndreaptă spre Câmpulung. Şerban se angajează atunci să trimită o solie însemnată la Viena pentru a încheia actul de închinare şi în acelaşi timp se obligă a da lui Veterani provizii pentru întreţinerea pe timpul iernii a 12 regimente, în valoare de 4200 de taleri lunar. Obţinând ceea ce doriseră, armatele imperiale trec munţii îndărăt, în Ardeal, la 23 Septemvrie. Solia, alcătuită din 130 de persoane, în frunte cu spătarul Iordache Cantacuzino, fratele domnului, porneşte la rândul ei spre Viena; Şerban însă nu mai apucă încheierea actului, de oarece, între timp, moare (9 Noemvrie 1688). S'a spus de unii dintre contemporani că moartea Domnului — bolnav încă din August — n'ar fi fost naturală, ci provocată de otravă şi că autorii acestei crime ar fi chiar fraţii săi, Constantin şi Mihai, împreună cu nepotul său Constantin Brâncoveanu. Ce temeiu are învinuirea, e greu de spus; ni se pare însă puţin probabil ca binecredinciosul Brâncoveanu să fi luat parte la un asemenea act.

Şerban Cantacuzino sprijinitor al culturii. Şerban Cantacuzino a preţuit cultura şi a sprijinit-o. El întemeiază la Bucureşti, în 1679, — deci încă dela începutul domniei — o şcoală de învăţătură superioară, sau, cum se spunea atunci, o *Academie*, unde cursurile se făceau însă în limba greacă veche. Sediul era la Mănăstirea Sfântul Sava, în faţa Universităţii de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul. Avea mai mulţi profesori, plătiţi cu salariul anual, dela vistierie; cunoaştem, pentru anii aceştia dela început, numele lui *Ioan Comnen*, în călugărie *Ierotei*, profesor de ştiinţele fizico-matematice. Se mai preda filosofia, teologia, gramatica, istoria şi limbile greacă şi latină. Elevii erau interni; o ştire din vremea lui Brâncoveanu ne arată că numărul lor atingea o sută cinzeci, uneori trecând şi de două sute.

Şerban Cantacuzino s'a interesat şi de tipar. Exista în Bucureşti, chiar în primul său an de domnie, o tipografie înfiinţată «de iznoavă» de Mitropolitul *Varlaam* care adusese şi «dascăli de tipografie»; ea era aşezată în cuprinsul mitropoliei. In această tipografie, apare în 1678, lucrarea «*Cheia Inţelesului*», tradusă

www.dacoromanica.ro

din ruseşte şi cuprinzând «învăţături» bisericeşti, cu «mărturii dentru Sfânta Scriptură». Urmează în 1680, 1682 şi 1683, alte trei lucrări bisericeşti: *Liturhia* sfinţilor Vasile, Grigore şi Ioan, *Evanghelia* şi *Apostolu*, ultimile două fiind tipărite «den porunca şi cu toată cheltuiala prea luminatului şi prea înălţatului domn Io Şerban Cantacuzino. Tot aci se tipăreşte, în ultimul an al domniei, primele exemplare ieşind însă abia sub Brâncoveanu, vestita *Biblie* din 1688, cunoscută îndeobşte sub numele de *Biblia lui Şerban* (pentru detalii, a se vedea partea a doua a acestui volum).

Relaţiile cu biserica din Ardeal. Ctitoriile. Şerban Cantacuzino n'a neglijat treburile bisericeşti nici în alte privinţe. El se interesează astfel de aproape de situaţia mitropolitului din Ardeal, *Sava Brancovici*, persecutat de Calvini — i se făcuse proces pentru o gestiune bănească — şi obţine un decret de întărire din partea principelui Mihail Apaffy (4 Octomvrie 1679). Prigonirile contra lui Sava nu încetează însă; trimis din nou în judecată, sub acuzarea de imoralitate, el e condamnat, la 2 Iulie 1680, desbrăcat în biserică de odăjdiile arhiereşti, bătut cu vergi şi închis. Această «nemai pomenită barbarie» provoacă o violentă reacţie din partea lui Şerban care trimite vorbă lui Apaffy că, de ar trebui să cheltuiască şi 500.000 de taleri, tot nu se va lăsa până nu-l va mazili. De teamă, Sava e eliberat; slăbit de suferinţele îndurate, el moare însă curând după aceea. Fratele său, *Gheorghe*, care fusese şi el arestat, izbuti să treacă peste munţi, în Ţara Românească şi rămase multă vreme la curtea domnească. Şerban îl întrebuinţă în legătură cu planurile de răscoală ale creştinilor din Balcani, în special pentru Sârbi, din al căror neam Brancovicii se trăgeau.

Urmaşii lui Sava pe scaunul vlădicesc din Ardeal, un *Iosif*, apoi, acesta dispărând curând, un *Ioasaf*, fură întăriţi şi hirotoniţi la Bucureşti; mitropolitul muntean, *Teodosie*, era el însuşi din Ardeal, anume din satul *Veştem*, de lângă Sibiu.

Şerban s'a amestecat şi în treburile Patriarhiei din Constantinopol, contribuind esenţial la înlocuirea patriarhului Iacov prin *Dionisie* (Seroglanul), o rudă a Cantacuzinilor.

Sub raportul ridicării de lăcaşuri bisericeşti, avem de menţionat o singură ctitorie: *Cotrocenii*, începută la 26 Mai stil vechi 1679; «la care mănăstire — spune Şerban într'un hrisov — noi singuri am înfipt sapa la pământ şi cu mâna noastră jos în temelie

www.dacoromanica.ro

cărămizi am pus pre chipul sventei și dumnezeeștei cruci » (vezi și fig. 41* și 42). In Aprilie, anul următor, Dosofteiu, patriarhul Ierusalimului, îi întărește toate posesiunile, drepturile și scutirile dăruite de domn. Iar la 25 Octomvrie 1682, Șerban însuși dă un

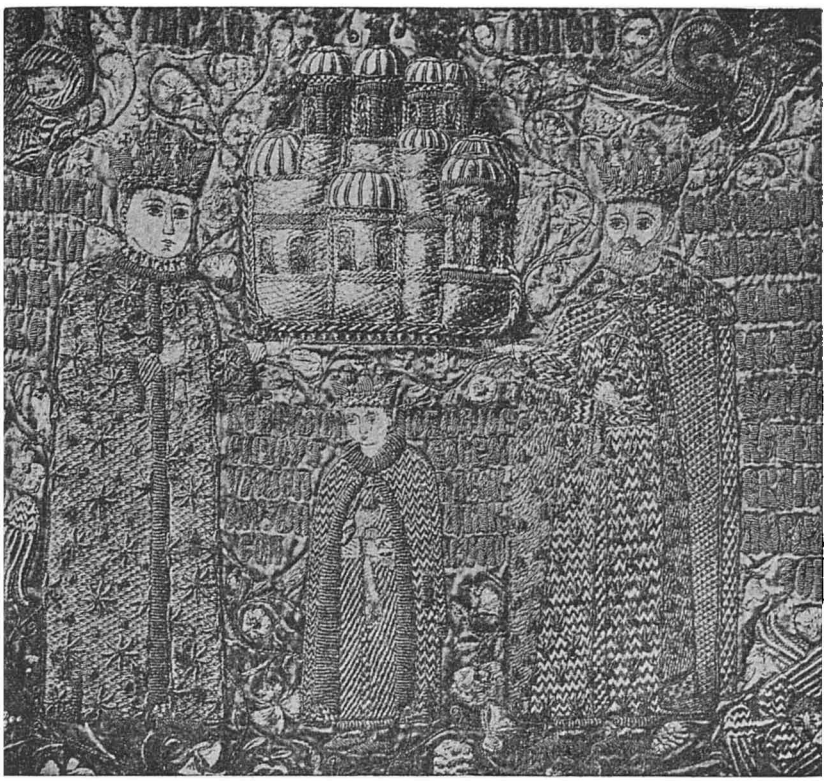

Fig. 41. — Țesătură bisericească înfățișând pe Șerban Cantacuzino, soția sa Maria și fiul lor Gheorghe. Domnul și doamna țin pe mâini, după obiceiul stabilit în tablourile ctitoricești, o reproducere în miniatură a fundației lor, mănăstirea Cotroceni. Inscripțiile sunt în limba greacă. (Muzeul de Artă Religioasă, București).

așezământ pentru conducerea și gospodărirea mănăstiriii, pe care o închină către întreaga obște a Muntelui Athos (vezi și fig. 43).

Ni s'a păstrat o însemnare a reparațiilor făcute în timpul domniei la palatul său din *Curu-Ceșme*, pe Bosfor, lângă Constantinopol. Examinarea detaliilor ne arată că era într'adevăr o așezare « strălucită », așa cum o califică autorul însemnării. Tot lui i se datorește și construirea unui «frumos și minunat pod » la Călugăreni; știrea și aprecierea o luăm din inscripția crucii de

www.dacoromanica.ro

piatră care şi astăzi se vede, în dreapta şoselei Bucureşti—Giurgiu aproape de locul unde se află podul.

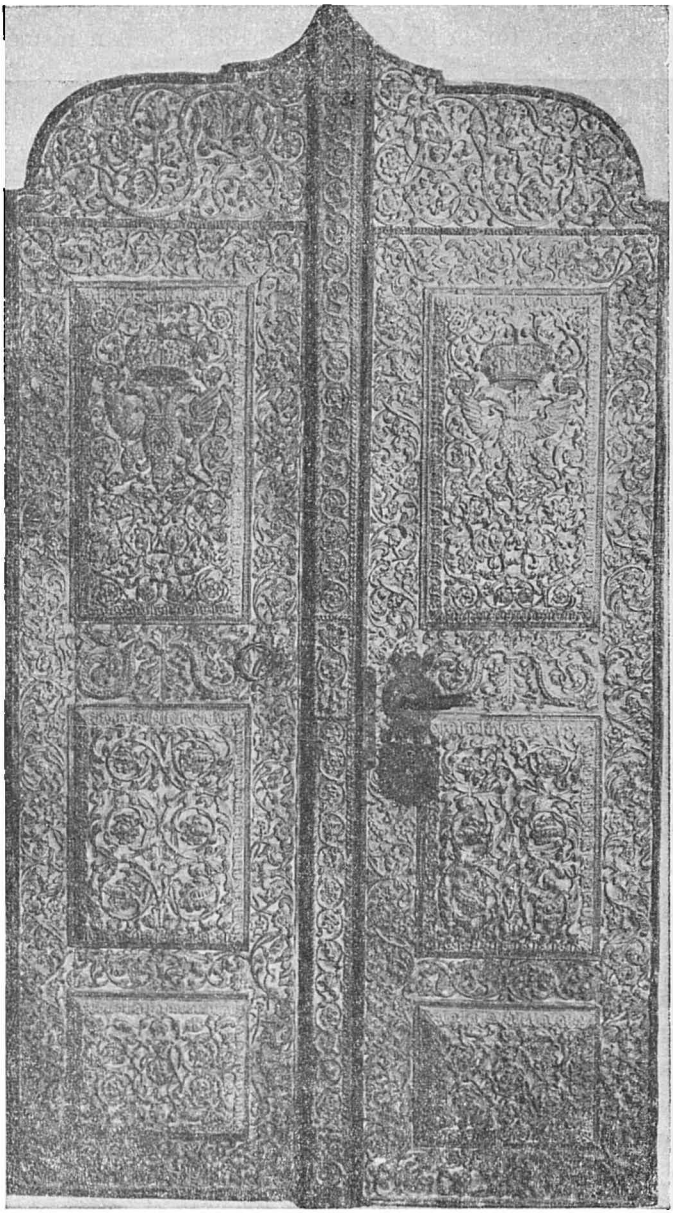

Fig. 42. — Uşi de lemn sculptate dela biserica mănăstirii Cotroceni. In panourile superioare, stema Cantacuzinilor, vulturul bicefal.

www.dacoromanica.ro

Familia. Şerban Cantacuzino a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Maria*, fiica vornicului Stroe Leurdeanu; după

Fig. 43. — Pomelnicul mănăstirii Văleni, închinată mănăstirii Cotroceni. Primii pomeniți sunt domnii « cei ce au miluit », având în frunte pe « Io Şărban Cantacuzino Voevod ».

www.dacoromanica.ro

moartea ei, a luat pe *Maria*, fiica lui Ghencea Rustea vornicul. Cu aceasta a avut mai mulţi copii: un băiat *Gheorghe*, încă nevârstnic la moartea tatălui său, şi cinci fete: *Elena*, *Maria*, *Smaranda*, soţia lui Grigore Băleanu, (vezi mai sus, p. 158), *Casandra*, care s'a măritat în 1699 cu Dimitrie Cantemir, şi *Bălaşa*. Doamna Maria e ctitora *Bisericii Doamnei* din Bucureşti; în locul vechiului lăcaş de lemn, ea ridică unul de piatră în 1683.

Mama lui Şerban, postelniceasa Elena, a mai trăit aproape un sfert de veac după năprasnica moarte a soţului ei. In Septemvrie 1681, după ce-şi face testamentul, pleacă în călătorie lungă, la Sfântul Mormânt, însoţită de fiul ei Mihai şi de o impunătoare suită, numărând, între alţii, o sută de seimeni. Reintoarsă cu bine în ţară, ea îşi sfârşeşte viaţa la 12 Martie 1687 şi e îngropată la mănăstirea Mărgineni, alături de soţul ei.

Mormântul lui Şerban Cantacuzino se află la mănăstirea Cotroceni; lespedea de marmură care-l acoperă dă data morţii: 29 Octomvrie stil vechiu, şi vârsta celui răposat: 54 de ani.

BIBLIOGRAFIE

I. **Şerban Cantacuzino:** 1. G. M. IONESCU, *Istoria Cotrocenilor, Lupescilor (Sf. Elefterie) şi Grozăvescilor*, Bucureşti, 1902, XIX + 559 p. in 8°; 2. I. RADONIĆ, *Situaţiunea internaţională a Principatului Ţerii Româneşti în vremea lui Şerban Cantacuzino (1678—1688)*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, t. XXXVI (1913—1914), p. 949—971; 3. ŞTEFAN METEŞ, *Şerban Vodă Cantacuzino şi Biserica românească din Ardeal*, Vălenii de Munte, 1915, 51 p. in 16°; VIRGIL ZABOROVSCHI, *Politica externă a celor trei Principate, Ţara Românească, Transilvania şi Moldova, dela asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, Bucureşti, 1925, 151 p. in 8°; 5. N. IORGA, *Crucea dela Călugăreni*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 101—105; 6. OTTO BRUNNER, *Oesterreich und die Walachei während des Türkenkrieges von 1683—1699*, în *Mitteilungen des Oesterreichischen Instituts für Geschichtsforschung*, XLIV (1930), Heft 2 u. 3, p. 265—323; 7. S. RELI, *« Crucea Moldovenilor » din Viena*, în *Codrul Cosminului*, VI (1929—1930), Cernăuţi, 1930, p. 465—480; 8. G. POTRA, *Averea lui Şerban Cantacuzino şi întemeierea mănăstirei Cotroceni*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 300—306.

II. 9. C. ERBICEANU, *Cronicarii greci carii au scris despre Români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, LXXII + 361 p. in 4°. (In Introducere: *Câteva cuvinte asupra şcoalelor greceşti)*; 10. S. DRAGOMIR, *Fragmente din cronica lui Gheorghe Brancovici*, în *Anuar. Ist. Cluj.*, vol II, (1923), p. 1—70. 11. N. IORGA, *L'« Académie » de Bucarest*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, 1929, p. 1—11.

V. şi p. 392, nr. 6.

www.dacoromanica.ro

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Gospodar, credincios, iubitor de artă şi de cultură, Constantin Brâncoveanu este una din figurile cele mai de seamă ale trecutului nostru. El simbolizează epoca de strălucire a spiritului românesc.

Constantin Brâncoveanu a avut una din domniile cele mai lungi din istoria Munteniei; numai Basarab Intemeietorul şi Mircea cel Bătrân au stăpânit mai mult timp ţara. Nepot lui Şerban Cantacuzino, — mamă-sa, Stanca, era sora fostului domn — fruntaş între dregători — ajunsese vel logofăt — dispunând de o avere însemnată şi deplin mulţumit cu situaţia sa, el nu voia tronul; a fost însă împins să-l primească de către ceilalţi boieri care-i preţuiau firea chibzuită, paşnică şi aleasă. Cronica ţării ne arată cum s'au petrecut lucrurile: « Logofete — i-au spus boierii — noi cu toţii pohtim să ne fii domn ». Brâncoveanu zise: « Dar ce aşi vrea eu cu Domnia? De vreme ce ca un Domn sânt la casa mea, nu-mi trebueşte să fiu; ear ei ziseră: Ne rugăm nu lăsa ţeara să intre alţi oameni, sau răi sau nebuni, să o strice, ci fii! Şi-l luară de mâni şi-l împingea de spate şi acolea fiind şi un capegiu împărătesc pentru trebi împărăteşti, îl dusease şi pre el la Mitropolie; şi duseră caftan la capegi-başa al Impăratului de au cetit molitvele de domnie şi au mers de i-au sărutat mâna, zicându-i: Mulţi ani! » (vezi fig. 44).

Relaţiile cu Imperialii, cu Turcii şi cu Moldova. Delegaţia trimisă de Şerban Cantacuzino la Viena (vezi mai sus, p. 163), soseşte acolo la 10 Decemvrie 1688. Brâncoveanu li reînoise mandatul aşa încât, după discuţiuni care durează o lună şi ceva, se ajunge, la 30 Ianuarie 1689, la întocmirea diplomei imperiale prin care ţara se închina Imperialilor. Această închinare n'a de-

www.dacoromanica.ro

Fig. 44. Constantin Brâncoveanu şi cei patru feciori ai săi, Constantin, Ştefan, Radu şi Matei, după o gravură în aramă posterioară morţii lor.

www.dacoromanica.ro

venit însă fapt îndeplinit, deoarece nu s'a ajuns la realizarea condiției specificate în «Apendix-ul» cerut de Șerban Cantacuzino, condiție care prevedea că aplicarea celor convenite se va face numai atunci «când obștescul vrăjmaș de ajuns va fi înfrânt și ne vom încredința că este într'atât rușinat, încât să nu mai poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări». Nu era însă deloc acesta cazul. Turcii, dispunând de mari forțe militare, putea oricând trece Dunărea, iar Tătarii nu așteptau decât un semn ca să năvălească și să prade. Așa încât Brâncoveanu a trebuit să facă abstracție de cele convenite la Viena; altfel punea în primejdie nu numai scaunul său, dar însăși existența Statului. Aceasta însă nu l-a împiedecat să aibă față de Imperiali o atitudine înțelegătoare, să le facă servicii, să le procure informații. A căutat, cu alte cuvinte, să ducă o politică de echilibru, care, ținând seamă în primul rând de *realitățile și interesele românești*, să nu prejudicieze asupra posibilităților viitorului.

Imperialii însă voiau să forțeze pe Brâncoveanu să li se închine, între altele și fiindcă aveau nevoie neapărată de provizii, în lungul lor război cu Turcii, provizii pe care Muntenia li le putea furniza. De aceea la începutul lui Noemvrie 1689, trupele lor intră în țară, pe la Cerneți; în Decemvrie, un alt detașament, condus de generalul Heissler, coboară peste munți, pe la Bran. Se cerea domnului întreținerea, pe șapte luni, a 15.000 de soldați și o contribuție de 800.000 de florini, din care urma să se scadă prețul a 1500 de cai, ce trebuiau livrați. Brâncoveanu fu silit să admită o mare parte a acestor cereri și începu să le satisfacă; în același timp, chemă însă în ajutor pe Tătari. Când aceștia sosiră, în Ianuarie 1690, Heissler trebui să treacă munții îndărăt, la Brașov. Prezența trupelor austriace în imediata apropiere a hotarului era însă o permanentă amenințare. De aceea, în vară, avu loc o expediție împotriva lor. Turcii, împreună cu oastea munteană comandată de domn și cu un corp de «curuți», ostași unguri, comandați de pretendentul Emeric Tököli (vezi mai sus, p. 160), scoborîră pe poteci, ocolind Branul, și dădură peste Heissler, între Zărnești și Tohani. Ciocnirea, scurtă, se isprăvi printr'o izbândă deplină: Austriacii, sprijiniți și de Secui, fură sfărâmați, Heissler căzu prizonier (11 August 1690); printre cei

www.dacoromanica.ro

rămaşi pe câmpul de luptă era şi un ginere al lui Şerban Cantacuzino, Aga Constantin Bălăceanu, care fusese în delegaţie la Viena şi care, duşman al lui Brâncoveanu, ar fi voit pe tronul ţării pe cumnatul său, pe tânărul Gheorghe Cantacuzino. Tököli fu încoronat Principe al Transilvaniei, în satul Cristian, lângă Sibiu. Se părea deci că toate scopurile expediţiei au fost atinse; bucuria nu ţinu mult însă, deoarece apropierea unei alte oştiri imperiale, condusă de marchizul de Baden, determină pe biruitorii dela Zărneşti să se retragă. Muntenia avu mult de suferit de pe urma «curuţilor» lui Tököli, cari jefuiră fără milă şi făcură tot felul de excese; ei trebuiră în cele din urmă, să fie vânaţi de prin sate; comandantul lor, «craiul» de scurtă durată al Ardealului, trecu, de nevoie, la Vidin.

După 1690, Brâncoveanu n'a mai avut nicio luptă, cu nimeni. Relaţiile lui cu Imperialii merg îmbunătăţindu-se; le procură ştiri asupra situaţiei dela Turci, le trimite, când poate, şi provizii. La rândul lor, Imperialii, recunoscând aceste servicii, îi dau la 30 Ianuarie 1695 titlul de «principe al Imperiului»; încă mai dinainte, pe când era boier, Brâncoveanu obţinuse atât cetăţenia transilvană, cât şi, la 19 Mai 1688, titlul de conte (vezi şi fig. 45 şi 46). Toate aceste urmau să-i servească mai ales în eventualitatea unui refugiu în Ardeal sau în Austria, refugiu pe care Domnul trăind în continuă grijă şi teamă de Turci, a căutat să şi-l pregătească din vreme. Aşa se explică şi moşiile pe care Brâncoveanu şi le cumpără peste munţi, precum şi depozitele de bani pe care şi le face la Veneţia. Luase toate măsurile ca să-şi asigure viaţa în cazul când va trebui să părăsească tronul şi ţara; n'a putut scăpa însă de tragica soartă care-l pândea.

Faţă de Turci, Brâncoveanu şi-a împlinit obligaţiile la care era ţinut. A furnizat «zahereaua» sau proviziile de tot felul cei se cereau, a dat nenumărate care cu boi pentru transportul lor, a ajutat la repararea sau ridicarea cetăţilor — aşa de pildă, a *Cladovei*, pe malul drept al Dunării, în Serbia, a *Benderului* (1707), a *Giurgiului*, *Brăilei*, *Cetăţii Albe* (1710), — a informat repede şi precis pe Sultan asupra împrejurărilor din ţările creştine. Ca să-şi poată împlini această ultimă obligaţie, dispunea de o reţea întreagă de informatori, secretari, agenţi, negustori, la Sibiu, la Viena, la Veneţia, chiar şi la Moscova; mulţi dintre ei erau străini.

www.dacoromanica.ro

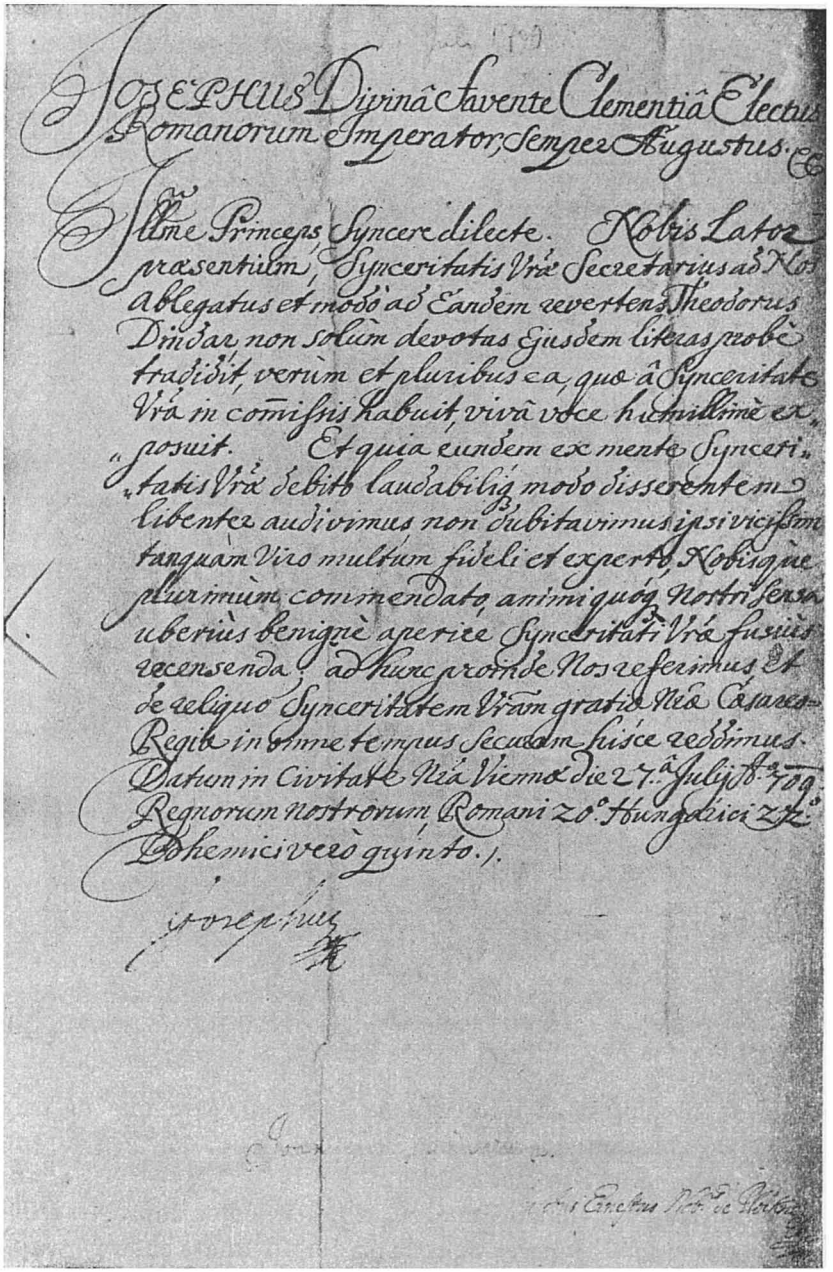

Fig. 45. Scrisoare a împăratului Iosef către Constantin Brâncoveanu, din 27 Iulie 1709. Iscălitura e autografă. (Colecția Bibescu, Mogoșoaia).

www.dacoromanica.ro

Bine înţeles, haraciul a fost plătit regulat. De asemenea darurile, numeroase şi însemnate, la toţi meghistanii dela Poartă precum şi la toţi drcgătorii cari veneau cu vreo însărcinare în ţară. Se poate spune că niciun alt domn nu a dat Turcilor sume atât de mari ca Brâncoveanu; bogăţia şi « culanţa » lui ajunseseră

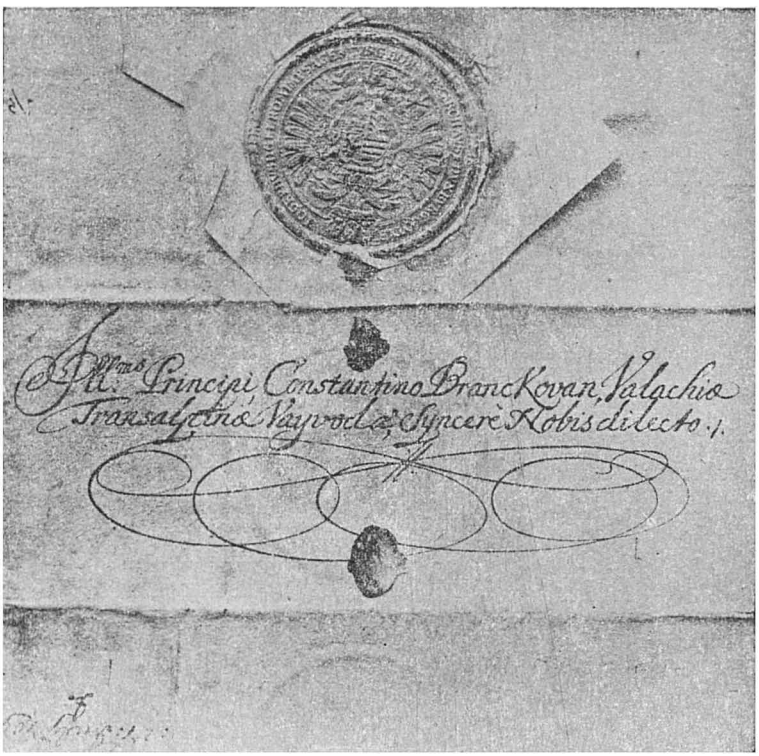

Fig. 46. — Adresa scrisorii din 27 Iulie 1709, adresată de împăratul Iosef, « Ilustrisimului Principe, Constantin Brâncoveanu, Voivodul Valahiei Transalpine ». (Colecţia Bibescu, Mogoşoaia).

aşa de vestite, încât se întreceau, la Stambul, care mai de care să aibă de afacc cu stăpânitorul Valahiei, cu « altân beg », principele aurului, cum i se mai spunea.

Graţie banilor — dar nu mai puţin şi serviciilor aduse, — izbuteşte să-şi reînnoiască mereu domnia; în 1699 o capătă chiar pe viaţă.

În acest an se încheie şi îndelungatul război dintre Turci şi Imperiali, început prin asediul Vienei de către vizirul Kara Mu-

www.dacoromanica.ro

stafa, în 1683. Strălucita biruință dela *Zenta*, în 1697, câștigată de Principele Eugeniu de Savoia face pe Sultan să înceapă tratativele care se încheie prin pacea dela *Karlovitz* (1699). Ungaria și Ardealul revin, prin această pace, Imperialilor, Turcii rămânând, la nord de Dunăre, numai cu Banatul Timișoarei. Brâncoveanu calculase bine păstrând raporturi bune cu cei dintâi: armatele lor sunt acuma din nou la hotarele țării.

Cu domnul Moldovei, Constantin Cantemir (1685—1693) și cu sfătuitorii acestuia, Cupărești sau Ruseteștii, Brâncoveanu a avut relații încordate. Bogatul și mândrul voevod muntean considera pe Cantemir ca fiind om de rând; acesta, pe drept cuvânt, era iritat de pretențiile vecinului. Rezultatul e că fiecare caută să sape la Poartă pe celălalt. Cantemir primește la sine pe câțiva boieri munteni nemulțumiți, în frunte cu Staicu paharnicul din Merișani și cu Preda Prooroceanul, și-i trimite la Stambul ca să pârască pe Brâncoveanu. Dar relațiile și mai ales argumentele — sunătoare — ale acestuia din urmă sunt mai puternice și pribegii, puși «în fiară și în cătuși», sunt predați domnului lor spre judecată. Ea se face, cu toate formele, la București și, în urma sentinței, Staicu e spânzurat în marginea orașului, la «târgul de afară», în zi de bâlci, să-l vază toată lumea, Preda primește aceeași pedeapsă, la Rușii de Vede, iar ceilalți sunt băgați la ocnă (1693).

Ostilitatea față de Constantin Cantemir se resfrânge și asupra feciorilor acestuia, asupra lui Dimitrie, a cărui primă domnie nu e recunoscută de Sultan tocmai în urma intervențiilor lui Brâncoveanu, și asupra lui Antioh. Abia când acesta din urmă va lua pentru a doua oară domnia, în 1705, va interveni o împăcare, precedată, de altfel de o împăcare și chiar o încuscrire cu Iordache Ruset (vezi mai jos, p. 214). Ea nu va fi însă completă, nici definitivă; în 1711, când domnește iarăși Dimitrie, relațiile sunt din nou încordate.

Brâncoveanu a căutat, după moartea lui Constantin Cantemir, să aibă în Moldova un domn al său, care să-i împărătășească gândurile și să-i urmeze indicațiile. De aceea el sprijină pe Constantin Duca, pe care și-l face și ginere, de aceea este apoi pentru Mihai Racoviță care-i venea și rudă de altfel, fiindu-i văr al doilea.

După confirmarea pe viață a domniei, obținută în 1699, ar fi trebuit ca să nu mai existe nicio grije din partea Turcilor. Totuși

www.dacoromanica.ro

nu fu aşa. Brâncoveanu avea şi duşmani la Stambul, între alţii pe marele dragoman Alexandru Mavrocordat Exaporitul, care dorea să facă pe fiul său Nicolae domn în Ţara Românească. Tocmai din cauza puterii pe care o avea şi a influenţei de care se bucura, căutase Brâncoveanu să-şi apropie pe acest meghistan al Porţii; de aceea se încuscrise cu el, una din fiicele sale, *Ilinca*, devenind soţia unui alt fiu al Exaporitului, anume *Scarlat*. Nunta avusese loc în Februarie 1698; zestrea era considerabilă: 100 de pungi bani, 200 de pungi giuvaeruri şi moşii. Din nefericire, după un an şi jumătate, Scarlat, îmbolnăvindu-se, muri (7 August 1699); legăturile între cele două familii se rupseră şi Alexandru Mavrocordat începu să lucreze contra domnului. In primăvara anului 1703, vizir fiind Rami-Mehmed, numit de curând, Brâncoveanu fu chemat deci la Poartă «să sărute poala împărătească». O asemenea chemare era întotdeauna cu primejdia tronului, ba chiar şi a vieţii. Mulţumită însă stăruinţelor prietenilor săi dela Stambul, mulţumită mai ales numeroaselor pungi de bani şi darurilor pe care le împarte, Brâncoveanu nu pate nimic de data aceasta; precedat de o delegaţie de mari boieri care arată Turcilor că ţara e mulţumită, şi însoţit de un strălucit alai, ajunge el la Adrianopol. Aci, după o aşteptare de o săptămână, vede pe vizir care-i cere să sporească haraciul cu 240 de pungi; neavând încotro, Brâncoveanu acceptă, obţinând numai suprimarea, în schimbul acestui adaos, a tuturor «angariilor, mâncăturilor, mucarerurilor, huzmeturilor, bumbaşirilor cu porunci», adică a tuturor prestaţiilor extraordinare. Primit apoi în audienţă de sultan care-i spune «să chivernisească... ţara... bine, precum şi până acuma», el poate, în sfârşit să se întoarcă în ţară, fericit că a scăpat nevătămat din această încercare.

Urmează o epocă liniştită, de belşug, cea mai frumosaă epocă din domnia lui Brâncoveanu. Voevodul, înconjurat de o familie numeroasă, clădeşte palate, biserici şi mănăstiri, încurajează arta, sprijină pe cărturari, duce o viaţă plăcută, în strălucire şi lux.

Epoca aceasta fericită ţine până în 1711 când izbucneşte războiul dintre Ruşi şi Turci. Armatele celor dintâi conduse de Ţarul Petru cel Mare trec în Moldova unde Dimitrie Cantemir li se alătură numaidecât. Brâncoveanu, solicitat şi el, stă în rezervă: era

www.dacoromanica.ro

prima expediție a Rușilor în părțile noastre, rezultatul nu se putea prevede cu certitudine, deși succesele de până atunci ale țarului, în special biruința dela Pultava asupra unui mare conducător de oști cum era *Carol al XII-lea*, regele Suediei, îndreptățeau toate speranțele. Pe de altă parte, domnul avea și o îndelungată experiență în ce privește cealaltă putere creștină. De aceea, prudent, își așează tabăra într'un punct bine ales, în «gura *Urlaților*» la *Albești*, de unde putea, eventual, să apuce și spre Ardeal, apoi se întoarce la Târgoviște, hotărît, cum arată cronica, «să păzească țara fără primejdie, de către amândouă părțile, adică și de către Turci și de către Muscali».

Se întâmplă însă că un boier al său, care-i era și rudă, *spătarul Toma Cantacuzino*, trecu, fără ordin, cu o parte din călărime la Ruși și le ajută să cucerească Brăila. Cu tot acest succes inițial, războiul sfârși rău pentru țar: înconjurat de forțe superioare, lipsit de provizii, după o luptă de câteva zile, la Stănilești, Petru cel Mare trebui să ceară pacea și fu bucuros s'o obție. Turcii începură, din acest moment, să bănuiască pe domn de necredință; nu-și puteau închipui ca săptarul Toma Cantacuzino să fi plecat dacă nu fără voia, măcar fără știrea lui Brâncoveanu. Se adăogară apoi intrigile dușmanilor și printre aceștia erau chiar boieri din apropierea tronului, mai mult chiar — din nefericire — *rude* de ale sale, ca *stolnicul Constantin Cantacuzino*. Acesta frate cu fostul domn Șerban Cantacuzino, având el însuși un fiu Ștefan pe care l-ar fi vrut pe tron, dispunând apoi de numeroase și însemnate legături atât la Poartă cât și în Ardeal, vedea cu părere de rău cum, prin întărirea casei nepotului său Brâncoveanu, se îndepărtează tot mai mult posibilitatea realizării dorinței sale. Se imputa domnului că întreține relații secrete cu puterile creștine, comunicându-le acestora știri care dăunează Porții, că stă mai mult la Târgoviște, spre a putea fugi la nevoie peste munți, unde și-a cumpărat moșii, că a depus, tot în vederea unei asemene fugi, bani la Viena și la Veneția, țara fiind strivită de dări, în sfârșit, că a bătut în Ardeal medalii de aur cu chipul său, ceea ce e un semn de independență (de fapt le bătuse spre a sărbători împlinirea a 60 de ani care se apropia, căzând la 15/26 August 1714). Turcii erau bucuroși să pună mâna pe marile averi ale lui Brâncoveanu; se folosiră deci de gestul necugetat al lui Toma Can-

www.dacoromanica.ro

tacuzino, reținură și o parte din pârile trimise de dușmani și hotărîră să-l mazilească. La 14 Aprilie 1714, în preajma Paștilor, sosi la București un trimis al sultanului, capugi başa Mustafa-aga; Domnul, nebănuind nimic, îl primi a doua zi în divan, când deodată văzu că i se pune pe umăr năframa de mătase neagră a maziliei. O împotrivire nici nu se încercă măcar; boierii și orășenii, amenințați că vor năvăli Tătarii, nu se mișcară. Peste alte două zile era numit domn Ștefan Cantacuzino, feciorul Stolnicului; scopul urmărit de acesta din urmă se împlini deci. Mazilul, însoțit de întreaga sa familie porni spre Stambul; aci, el fu închis la *Edicule*, unde stătuse și Vasile Lupu. Urmă apoi după obiceiul nenorocit de care am mai amintit, tortura, spre a-l face să-și declare întreaga avere. Banii, giuvaerurile, hainele și lucrurile de preț se confiscară și fură vândute la mezat (vezi fig. 47). Într'o casetă a Doamnei se găsiră podoabe de o jumătate milion de taleri — o sumă uriașă pentru acea vreme — precum și un inel «cum nu se mai văzuse altul la Poartă». Zdrobit de chinuri, dădu nenorocitul și înscrisul celor 400.000 de lei pe care-i avea depuși la Veneția. Se părea că lucrurile se vor opri aci; Brâncoveanu ar fi scris chiar în Ardeal să i se păstreze neatinse bunurile de acolo și avea nădejde că va fi eliberat. Pârile dușmanilor însă și setea de sânge a cruntului vizir Gin Ali pəşa fură mai puternice. Se hotărî deci pieirea «hainului», — cât de nedrept sună acest cuvânt — a celor patru feciori și a sfetnicului său de încredere, «sluga (sa) cea bună și dreaptă» bătrânul clucer *Ienache Văcărescu*. În ziua de 15/26 August, de Sfânta Maria, când împlinise 60 de ani, voevodul și ai săi fură porniți, în picioarele goale și în cămăși, la locul de osândă. În prezența Sultanului, a Vizirului, a Corpului diplomatic străin, avu loc execuția: întâi căzu capul lui Văcărescu, apoi, pe rând, capetele celor patru feciori, la urmă, după ce văzuse toată grozăvia, capul lui Brâncoveanu însuși. Trupurile fură expuse până seara, la poarta cea mare a seraiului, apoi aruncate în Bosfor. De aci le luară câțiva creștini și le îngropară în mănăstirea din insula *Chalke*, în Marea de Marmara. Mai târziu, rămășițele pământești ale voevodului fură aduse în țară și îngropate în biserica Sfântul Gheorghe Nou din București, ctitoria sa. Deasupra mormântului, nefericita soție și mamă, doamna Marica, așeză o candelă cu următoarea inscripție: « Această candelă ce s'au dat

www.dacoromanica.ro

la sfeti Gheorghe cel Nou luminează unde odihnesc oasele fericitului Domn Io Costandin Brâncoveanu Basarab Voevod şi iaste făcută de Doamna Măriei Sale Măria, carea şi Măria Sa nădăjdueşte în Domnul iarăşi aicea să i se odihnească oasele; Iulie în 12 zile, leat 7228 » (1720) (vezi fig. 48).

Activitatea culturală. Tiparul. Dintre voevozii Ţării Româneşti, niciunul n'a preţuit şi sprijinit cultura ca Brâncoveanu. El însuşi om cu carte, nepot al învăţatului stolnic Constantin Cantacuzino care i-a fost tutore, a continuat mişcarea culturală începută de Şerban Cantacuzino, şi a amplificat-o. În vremea lui, se tipăresc zeci de cărţi, nu numai bisericeşti, dar şi de altă natură, nu numai pentru nevoile noastre, dar şi pentru lumea greacă şi orientală. La un moment dat, în 1701, funcţionează simultan trei tipografii: la Bucureşti, la Snagov şi la Buzău (vezi fig. 49). Domnul e înconjurat de cărturari, clerici şi mireni; i se dedică numeroase lucrări; numărul şcoalelor sporeşte; o vie activitate culturală domneşte în timpul stăpânirii lui (vezi şi fig. 50).

Dintre personalităţile care militează în această direcţie trebuiesc pomeniţi în primul rând *stolnicul Constantin Cantacuzino*, (vezi fig. 51), *mitropolitul Antim Ivireanu*, *episcopul Mitrofan al Buzăului*, cronicarii *Radu Popescu* şi *Radu Greceanu*. Expunerea vieţii şi activităţii lor o vom da la capitolele despre istoriografia şi tiparul muntean (vezi partea a doua a acestui volum).

Şcoala superioară înfiinţată de Şerban Cantacuzino îşi continuă cursurile şi capătă începând dela 1 Septemvrie 1707, un statut precis. Domnul clădise un local nou, la mănăstirea Sfântul Sava; se hotărăşte acum că vor fi trei dascăli, cu salariu anual, care vor preda: logica, retorica, fizica, astronomia, psihologia

Fig. 47. — Una din săbiile lui Constantin Brâncoveanu. Se afla mai înainte în Muzeul Luvru din Paris; fiindu-ne cedată de Statul Francez, ea face parte astăzi din colecţiile Muzeului Militar din Bucureşti. Se cunosc în momentul de faţă şaisprezece săbii de ale lui Brâncoveanu.

www.dacoromanica.ro

Fig. 48. — Candela de deasupra mormântului lui Constantin Brâncoveanu, pusă de doamna Marica. Inscripția e în românește. Stil caracteristic brâncovenesc.

www.dacoromanica.ro

Fig. 49. — O pagină dela începutul uneia din tipăriturile lui Constantin Brâncoveanu, înfăţişând stema ţării şi opt « versuri politice », scrise de « mica şi plecată sluga măriei tale Radul logofăt ».

www.dacoromanica.ro

(« despre suflet »), metafizica, gramatica, ortografia; se vor face lecturi din Xenofon, Plutarh şi Tucidide; din cuvântările lui

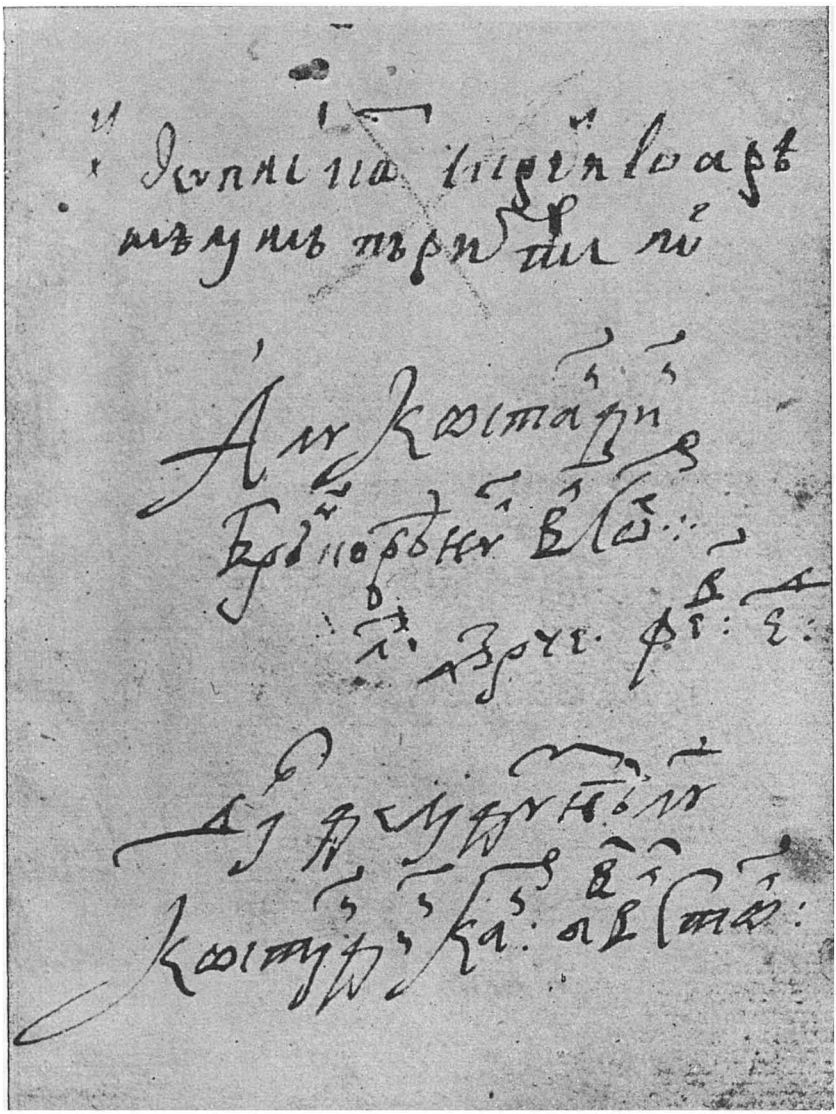

Fig. 50. — Insemnare autografă a lui Constantin Brâncoveanu, înainte de a ajunge domn, pe un manuscris (dela rândul 3 în jos): « A lu Costandin Brâncoveanul vel logofăt, leat 7195 (1687), Fevruarie 5. Dar dela dumnealui Costandin Cantacuzino biv vel stolnic ». (Academia Română. Manuscrise).

www.dacoromanica.ro

Isocrat, Demostene şi ale Sfântului Grigore din Nazianz; din cântecele lui Pindar, fabulele lui Esop, tragediile lui Sofocle şi Euripid; din cugetările lui Caton şi Pitagora; bineînţeles se va citi din Evanghelie şi din Faptele Apostolilor, « până la sfârşit ». Nu vor lipsi exerciţiile practice, în scris, la gramatică, dându-se atenţie şi ortografiei; temele vor fi corectate; se vor face şi dialoguri, în contradictor. Cursurile vor avea loc numai cinci zile pe săptămână, Joia şi Duminecă fiind pentru « vacanţa şi odihna învăţăceilor ».

Alături de această şcoală superioară, mai erau şi altele, mai modeste. La *Sfântul Gheorghe vechi* era o şcoală de slovenie unde

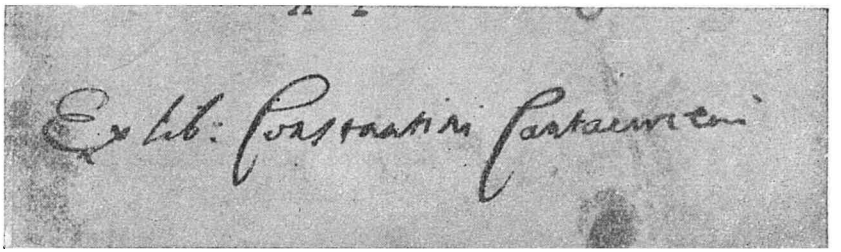

Fig. 51. — Autograf al lui Constantin Cantacuzino: « Ex lib(ris) Constantini Cantacuzeni ». (Academia Română, Manuscrise).

se pregăteau logofeţii cari scriau hrisoavele în limba slavă — din ce în ce mai puţine de altfel — şi traduceau pe cele vechi, înfăţişate în divan, la judecăţi. Mihai Cantacuzino înfiinţează şi el o asemenea şcoală — prevăzând însă pe deasupra, şi un curs de muzică bisericească — la mănăstirea Colţea, ctitoria sa. Un document din 17 Aprilie 1708, dat de Mihai Racoviţă, domnul Moldovei, vorbeşte de această nouă creaţie, « unde cei ce poftescu a nu-şi pierde în zadar vreamea tinereţilor, în dar vistierul învăţăturii să poată să câştige »; el aminteşte şi de existenţa spitalului de acolo, « lăcaş dumnezeesc, vrednic de laudă ».

Ctitoriile. Constantin Brâncoveanu a fost un mare credincios. Cronica îl arată ca pe un domn «creştin şi pravoslavnic, cu dragoste şi cu râvnă creştinească şi fierbinte »: nu e deloc o exagerare. Acest puternic sentiment l-a călăuzit întreaga sa viaţă şi i-a fost sprijinul cel mai tare în ceasul crâncen al morţii.

Numeroasele lăcaşuri dumnezeeşti pe care le ridică, le reface, le înzestrează pe întreg cuprinsul ţării şi în afara hotarelor ei sunt

www.dacoromanica.ro

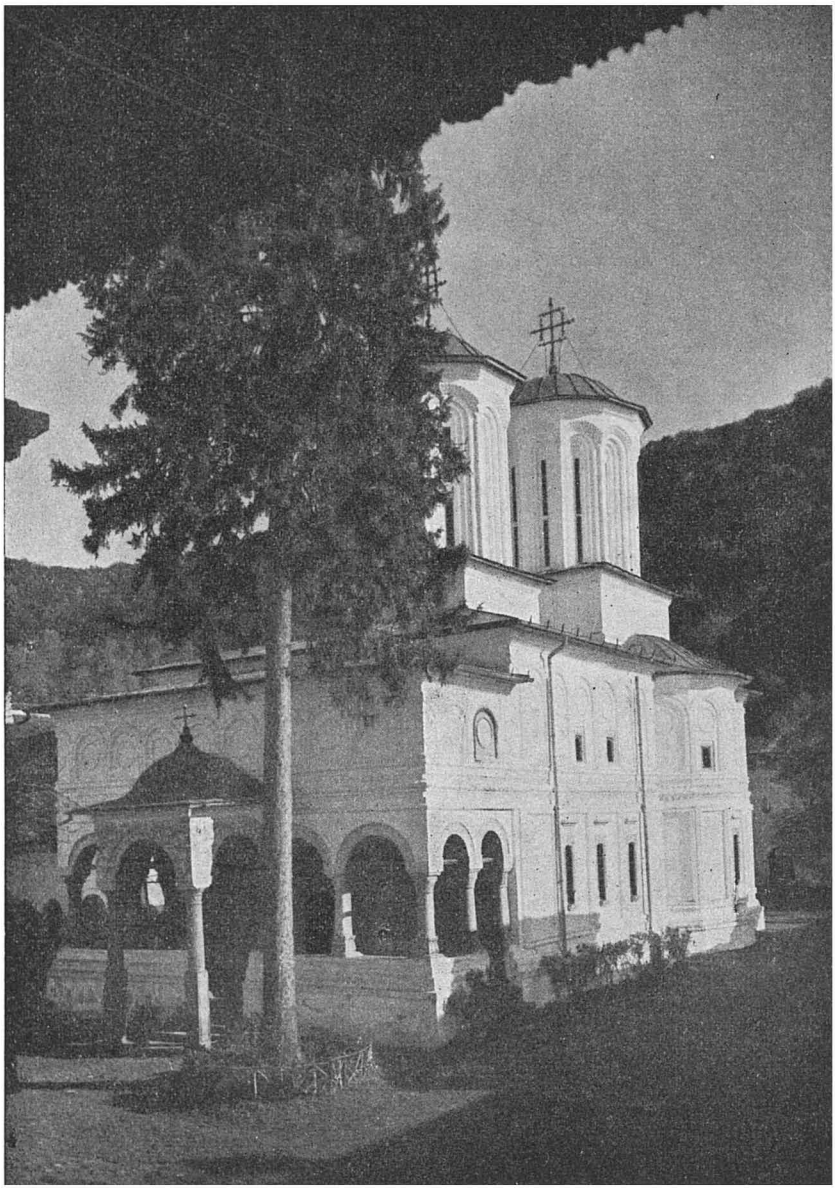

Fig. 52. — Biserica mănăstirii Hurezi; este reprezentativă sub toate raporturile pentru lăcașurile brâncovenești.

www.dacoromanica.ro

manifestări concrete ale credinței sale. Incă pe când era boier, înalță el două biserici pe proprietățile lui: una la *Potlogi*, în Dâmbovița, isprăvită în Septemvrie 1683, alta la *Mogoșoaia*, lângă București, isprăvită în ziua de 20/30 Septemvrie 1688, așa dar cu puțin înainte de a fi ales domn. Scurt timp după ce se suie pe scaun, în vara celui de al doilea an de stăpânire (1690) încep lucrările mănăstirii *Hurezi*, (Vâlcea) punându-se temeliile. Acest lăcaș e cea mai de seamă ctitorie a lui Brâncoveanu (vezi fig. 52 și 53); construcția lui, cu modificările aduse ulterior, cu zugrăvelile, cu cu adaosele, cu diferitele paraclise, ține până în 1705 (vezi fig. 54—59); esențialul era gata însă la 18/28 Septemvrie 1697 când domnul, vizitând mănăstirea, o găsi «grijită de tot»; ispravnic a fost mai întâi Pârvul Cantacuzino stolnicul, apoi, după moartea acestuia (1692), Cernica Ştirbei, biv vel armaș. Pe peretele ctitorilor, e întreaga familie a lui Brâncoveanu și înaintașii săi, atât dinspre tată cât și dinspre mamă; chipurile sunt zugrăvite cu o deosebită pricepere; se poate spune că e una din frescele cele mai reușite din întreaga noastră pictură bisericească (vezi fig. 60 și 61). Tot în Vâlcea, ridică credinciosul domn o nouă biserică, de piatră, în locul celei vechi, de lemn, la mănăstirea *Mamul*; începută în 1695, ea e gata la 1/11 August 1696.

La *Brâncoveni*, locul său de baștină, vechiul lăcaș este de asemenea înlocuit printr'unul nou; acesta se face în 1699, între 9/19 Iunie și 5/15 August. Bucureștii se bucură, sub raportul ctitoriilor, de o deosebită grijă: trei mănăstiri, *Sfântul Gheorghe Nou*, *Sfântul Ioan Grecesc* — pe locul unde e azi Casa de Depuneri — și *Sfântul Sava* avură bisericile, neîncăpătoare sau întunecoase, înlocuite prin altele, de proporții mai mari și frumos lucrate (vezi fig. 62). La Sfântul Gheorghe Nou, unde aveau să i se odihnească oasele, sfințirea se făcu în 1707 de către patriarhul Ierusalimului și de o serie întreagă de ierarhi răsăriteni; biserica dela Sfântul Ioan, vestită prin vindecările minunate «de grele boale» fu înlocuită în 1703, lăcașul isprăvindu-se la 10/21 Iunie; nu știm precis când se ridică noua zidire dela Sfântul Sava; în orice caz, ea era gata însă înainte de 1 Septemvrie 1707.

Impreună cu unchiul său Mihai Cantacuzino, făcu Brâncoveanu între 1691 și 1697 o puternică mănăstire, la *Râmnicul*

www.dacoromanica.ro

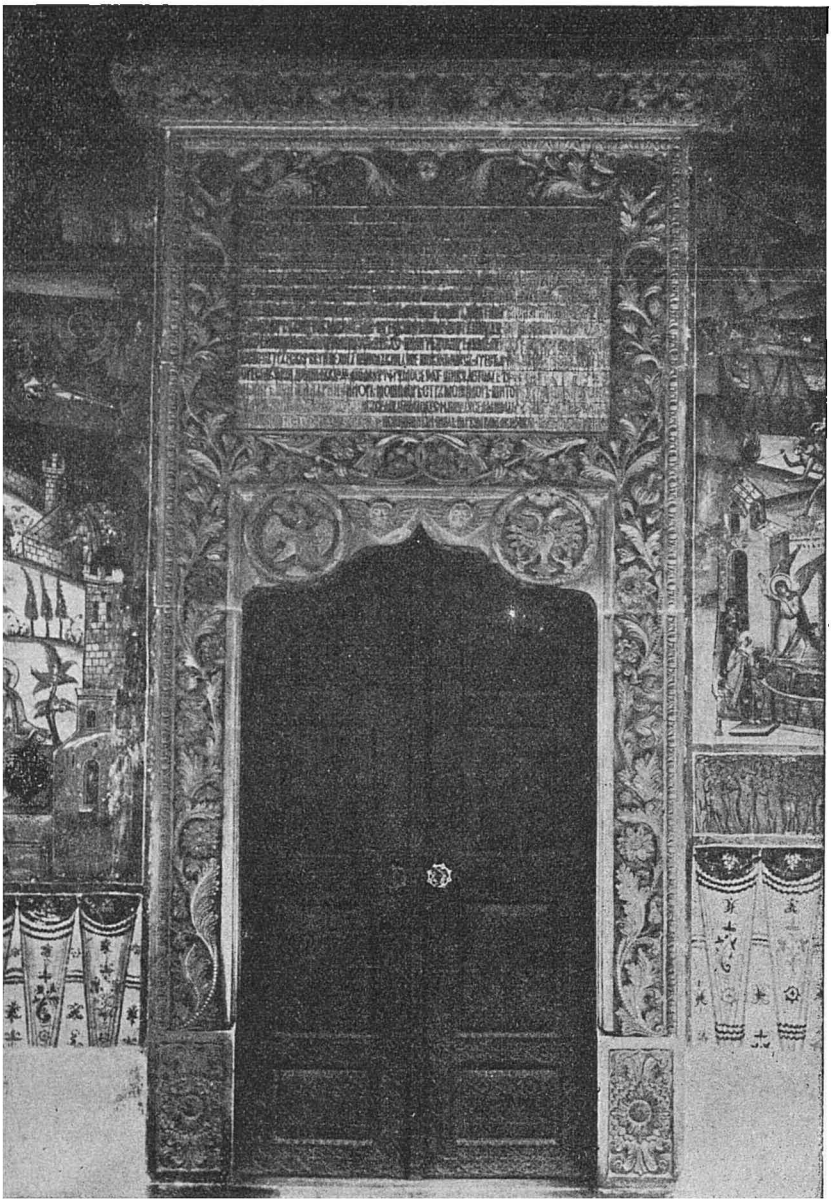

Fig. 53. — Pisania bisericii Hurezi. Un cadru splendid sculptat o înconjură. Deasupra uşii, stema Ţării Româneşti şi stema Cantacuzinilor, din cari se trăgea, după mamă, Brâncoveanu.

www.dacoromanica.ro

Sărat. Inconjurată de ziduri înalte de 8 metri, prevăzute la colţuri şi pe două din laturi cu turnuri pătrate sau octogonale, ea era şi un loc de «apărare» şi «multă scăpare» pentru populaţia de primprejur (vezi fig. 63 şi 64).

In afara hotarelor, credinţa şi dărnicia domnului ridicară biserici noi la *Făgăraş* (1698, între 17/27 Iunie şi Septemvrie), la *Ocna Sibiului* (1701), la *Ismail* (1698), şi la *Galata* (1698).

Fig. 54. — O parte din chilii şi intrarea la arhondaricul mănăstirii Hurezi.

Dar în afară de lăcaşurile zidite *în întregime*, mai sunt o sumă altele care se făcură îmbunătăţiri, adaose sau prefaceri. Pe când era mare spătar, în 1683, repară *Bistriţa*, ctitoria Craioveştilor, rudele sale dinspre tată; pisania spune: «multe au înfrumuseţat şi den nou au făcut la această dumnezăiască şi sfântă casă». In 1695, «au mers la mănăstirea *De un Lemn* — povesteşte cronica — şi de acolo la mănăstirea *Argeşului*, pre care sfinte mănăstiri le-au mai adaos măria sa şi le-au întărit cu mile şi cu podoabe scumpe de biserică». Târgoviştei, ca şi Bucureştilor, i se acordă o atenţie deosebită. Trei biserici fură reparate: în 1698, *Biserica Domnească*, înoindu-i-se zugrăveala şi punându-i-se par-

www.dacoromanica.ro

doseală nouă, precum și *Biserica Sf. Dumitru*, iar în 1708, însăși *Mitropolia*. Pisania, păstrată fragmentar, dă ca dată a sfârșitului

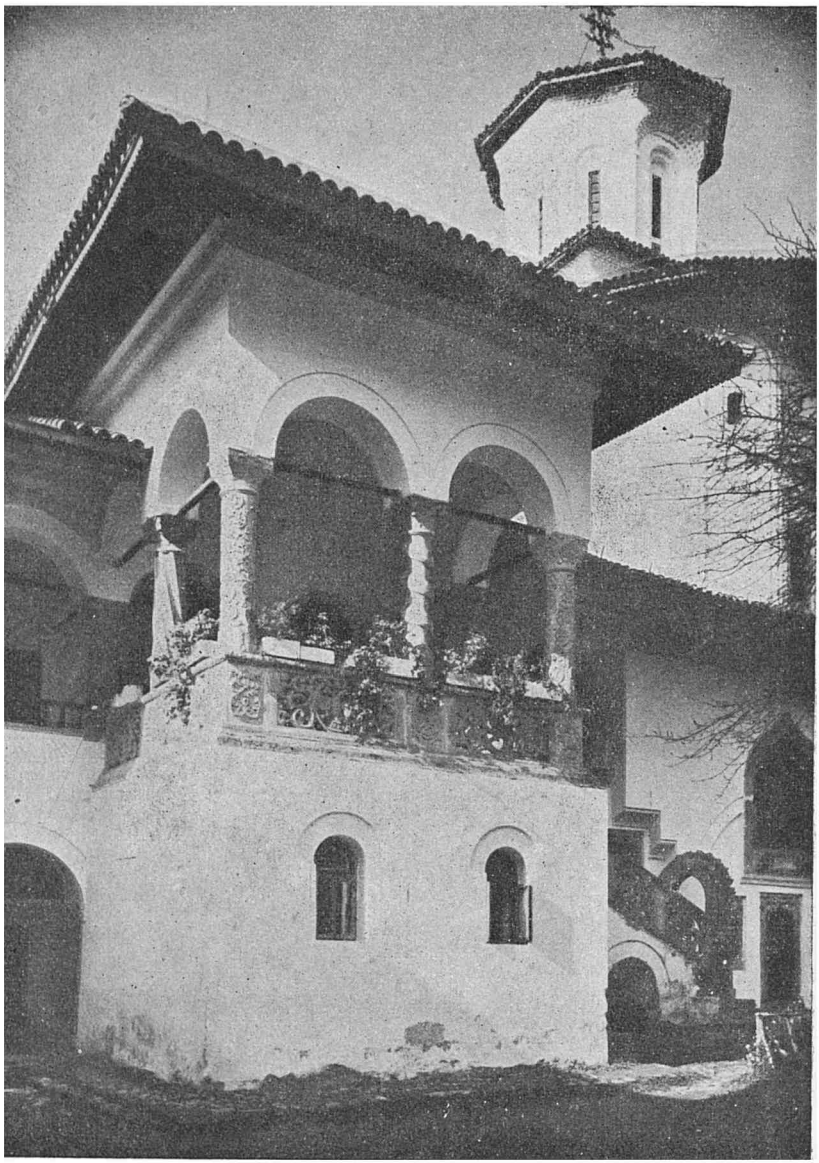

Fig. 55. — Foișorul arhondaricului mănăstirii Hurezi. Fiecare stâlp de piatră e sculptat altfel. Totul dă o impresie de eleganță și grație.

www.dacoromanica.ro

lucrărilor, pentru acest din urmă lăcaş, 27 August stil vechi. Biserica mănăstirii *Dealul* fu învelită cu «table de aramă» şi înfrumuseţată «pre din lăuntru cu zugrăvele şi cu alte odoară»

Fig. 56. — Detalii la scara de piatră ce duce la foişorul arhondaricului mănăstirii Hurezi.

www.dacoromanica.ro

(1713). Menţionăm, în sfârşit, că pomelnicul schitului din *Sâmbăta de Sus* (Făgăraş) cuprinde, printre ctitori, şi pe domn cu familia lui; cum însă înaintea acestuia, mai sunt trecute alte trei nume: « Nicolae, Mariia, Manolache », rezultă sau că voievodul a ajutat numai la întemeierea schitului, cea mai mare parte a cheltuielii fiind suportată de cei ce îl preced în pomelnic, sau că el a înlocuit vechiul lăcaş, al acestora, cu anul nou (înainte de 1701).

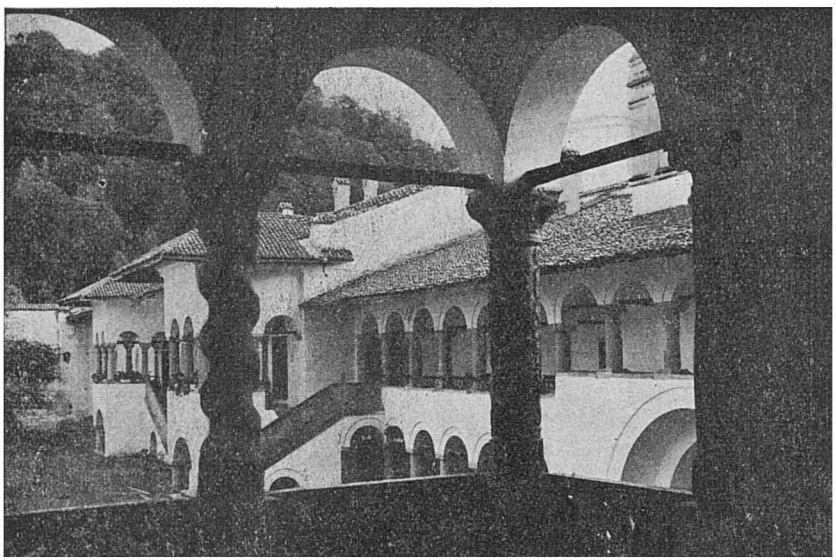

Fig. 57. — Vedere din foişorul arhondaricului spre chiliile mănăstirii Hurezi.

Soţia lui Brâncoveanu, Doamna *Marica*, adaose partea ei de ctitorii. Ea făcu în 1696—1699, *Bolniţa* dela Hurezi; în acelaşi timp, restaură vechea biserică a schitului de călugăriţe *Viforâta*, de lângă Târgovişte, lărgindu-i ferestrele, zugrăvind-o şi adăogându-i chilii şi o clopotniţă. Urmă, în 1702, la Bucureşti, zidirea *Bisericii dintr'o zi*, în locul celei vechi, de lemn, iar în 1706, refacerea, din temelie, a bisericii mănăstirii de călugăriţe dela *Surpatele*; pisania, caracterizând noua construcţie drept « frumoasă şi iscusită », arată că lucrările s'au isprăvit la 1/12 August.

Rudele familiei domneşti se întrec şi ele în a ridica numeroase şi frumoase lăcaşuri dumnezeeşti. In frunte sunt *Cantacuzinii*. Mihail spătarul, — om umblat şi cult, cu deosebită râvnă pentru

www.dacoromanica.ro

geografie şi arhitectură, — în afară de partea pe care o ia la zidirea mănăstirii din Râmnicul-Sărat, înalţă şi mănăstirea *Sinaii*, nu-

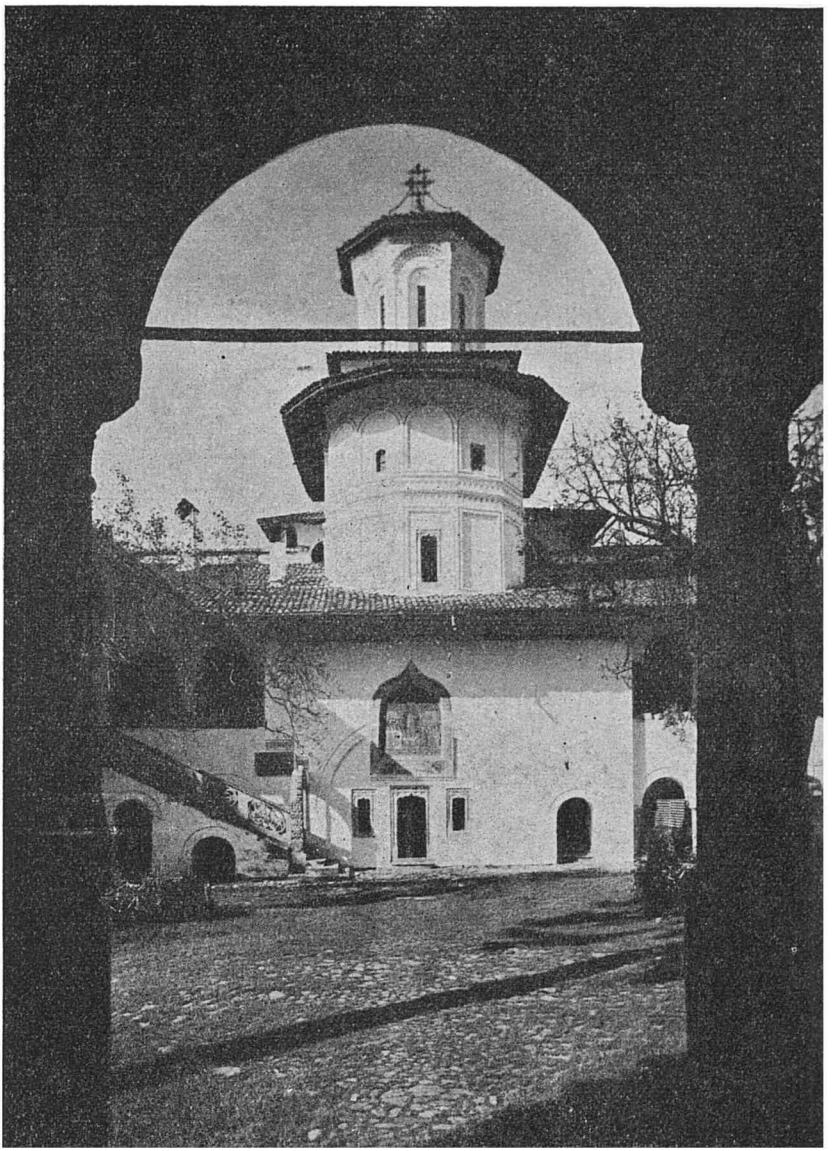

Fig. 58. — Paraclisul mănăstirii Hurezi, având hramul naşterii Maicii Domnului, înălţat de Brâncoveanu în 1697 (7205).

www.dacoromanica.ro

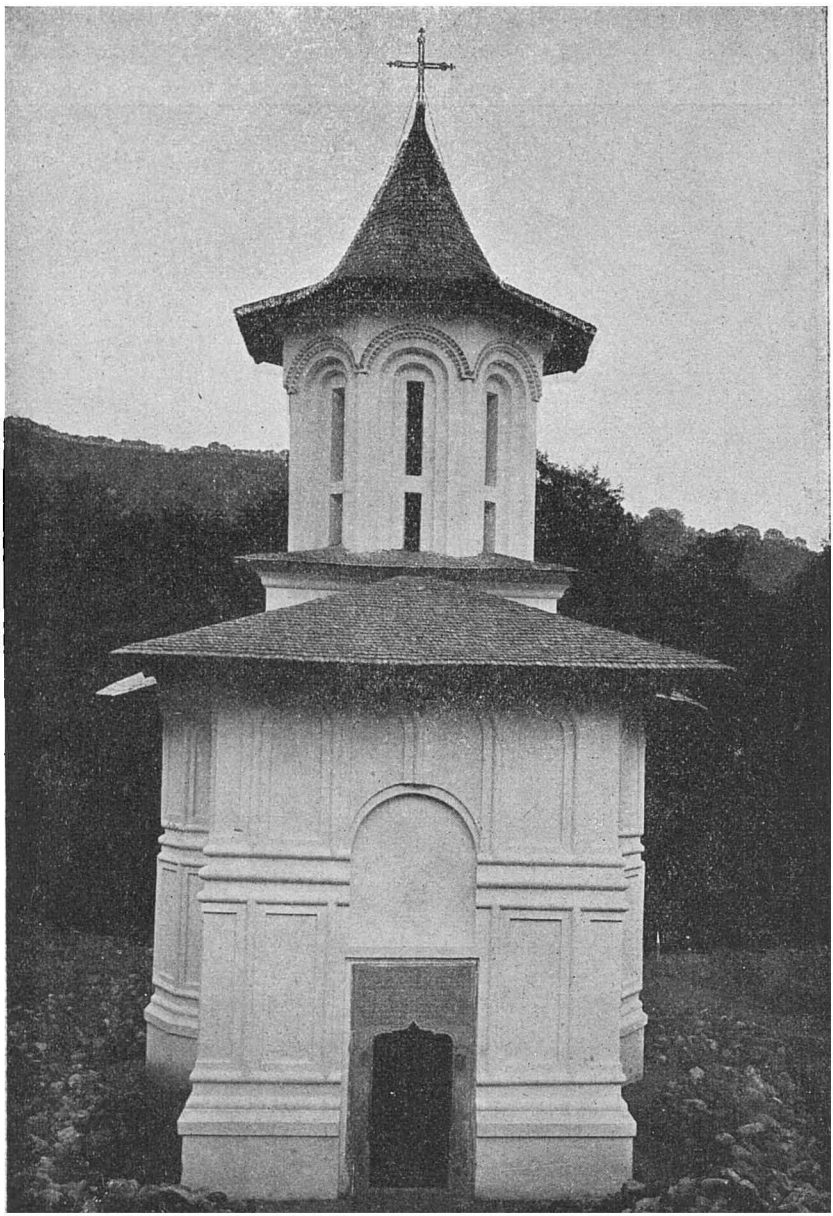

Fig. 59. — Schitul Sfinţii Apostoli, înălţat cu ajutor dela Constantin Brâncoveanu de arhimandritul Ioan în 1698 şi isprăvit de zugrăvit la 6/17 Iulie 1700. Ţine de mănăstirea Hurezi şi se află în pădurea vecină.

www.dacoromanica.ro

mită astfel după muntele *Sinai* şi în amintirea călătoriei făcute acolo, apoi mănăstirea *Colţea* din Bucureşti (1701—1702) cu o biserică şi trei paraclise, adăogându-i ulterior (1703—1707) şi un spital cu 24 de paturi, spiţerie, şcoală, odăi pentru dascăli precum şi alte ecarete. Tot lui i se datoreşte schitul *Titireciu* din Ocnele Mari, biserica *Fundeni Gherasi*, terminată la 1/11 Mai 1699 şi împodobită cu delicate stucaturi exterioare, precum şi o serie de biserici de piatră în satele de pe moşiile lui.

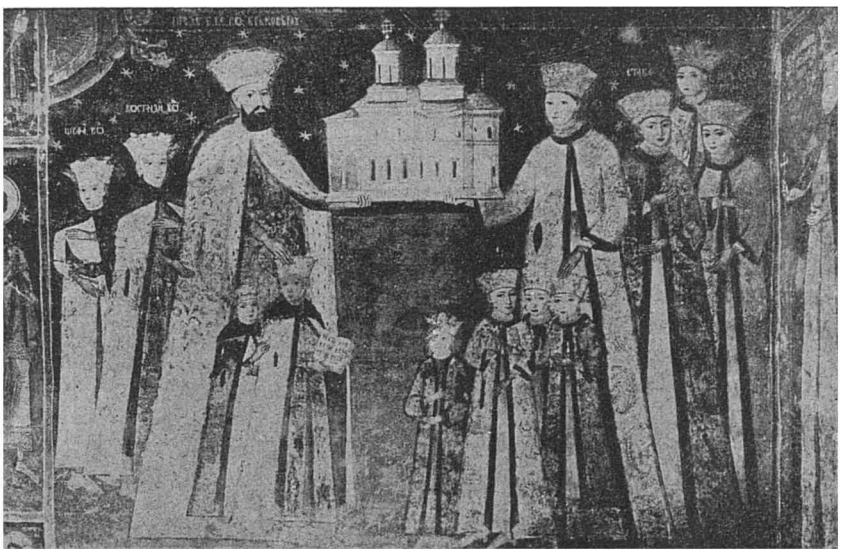

Fig. 60. — Constantin Brâncoveanu, doamna Marica şi copiii lor. Frescă în biserica mănăstirii Hurezi.

Toma Cantacuzino spătarul, cel care a trecut de partea Ruşilor în 1711, începe o mănăstire la *Poiana*, în Prahova, în faţa Câmpinii; nu apucă să ridice însă decât biserica, şi trebuie să ia calea pribegiei, în urma înfrângerii dela Stănileşti. Pană Negoescu, cumnatul domnului, şi soţia sa Safta sunt ctitorii *Bisericii Ienei* din Bucureşti; lăcaşul s'a isprăvit însă târziu, după moartea lui Pană, la 1/12 August 1724.

Dintre celelalte biserici şi mănăstiri, ridicate în vremea lui Brâncoveanu de către boieri, clerici sau simpli orăşeni şi săteni, merită să fie pomenite *Biserica Antim* din Bucureşti, ctitoria

www.dacoromanica.ro

mitropolitului cu acest nume, terminată în 1715, sub Ştefan Cantacuzino, *Biserica Brezoianu*, clădită de doi mari boieri, clucerul Mărăcineanu şi vistierul Bujoreanu, pe locul marelui vornic Pă-

Fig. 61. — Frescă dela Hurezi.

www.dacoromanica.ro

trașco Brezoianu, și terminată în Octomvrie 1710; în sfârșit *Biserica lui Ștefan cel Mare*, din *Râmnicul Sărat*, refăcută «den ferestri în sus» de către «vecinătate» adică de poporeni, ajutând «cine cu ce s'au îndurat» (1704).

Ar fi prea lung să înșirăm toate donațiile și întăririle pe care le-a făcut Brâncoveanu mănăstirilor din țară și de peste hotare.

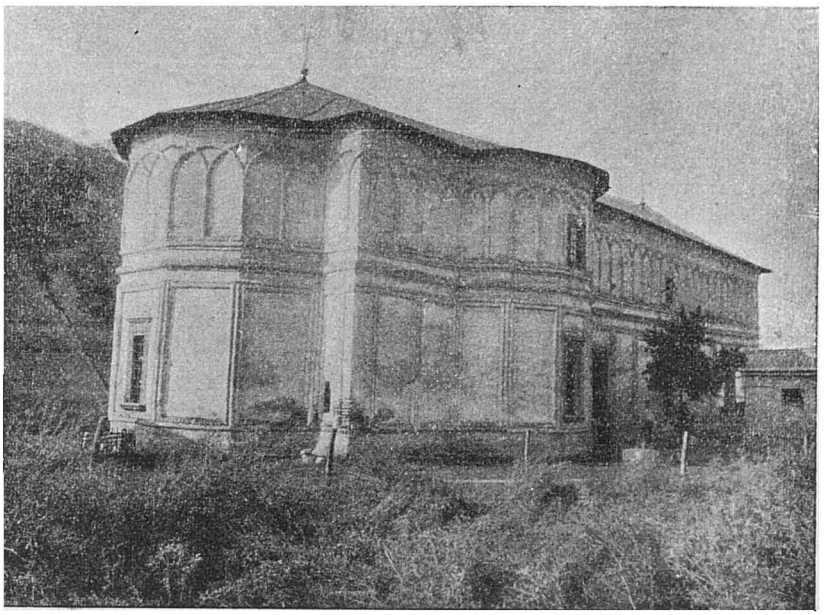

Fig. 62. — Biserica mănăstirii Sf. Ioan grecesc, din București. A fost dărâmată prin 1895, pe locul ei ridicându-se Casa de Depuneri.

E deajuns să spunem că mila sa s'a revărsat din belșug asupra lor și că n'au fost uitate nici vechile ctitorii ale înaintașilor, nici lăcașurile din Ardeal, — între care și biserica reformată din Făgăraș care primește 400 de florini, pentru a fi reconstruită — nici acelea dela Athos, Constantinopol, Halchi, Ierusalim, Muntele Sinai, Alexandria și, în genere, din întreg orientul creștin. Cărți bisericești, odăjdii și odoare, pomenind numele sau uneori având chiar reprezentat chipul generosului voievod se întâlnesc până astăzi în număr apreciabil în aceste locuri (vezi și fig. 64—66).

Brâncoveanu și biserica din Ardeal. In timpul lui Brâncoveanu se produce «unirea» unei părți a bisericii românești din Ardeal

www.dacoromanica.ro

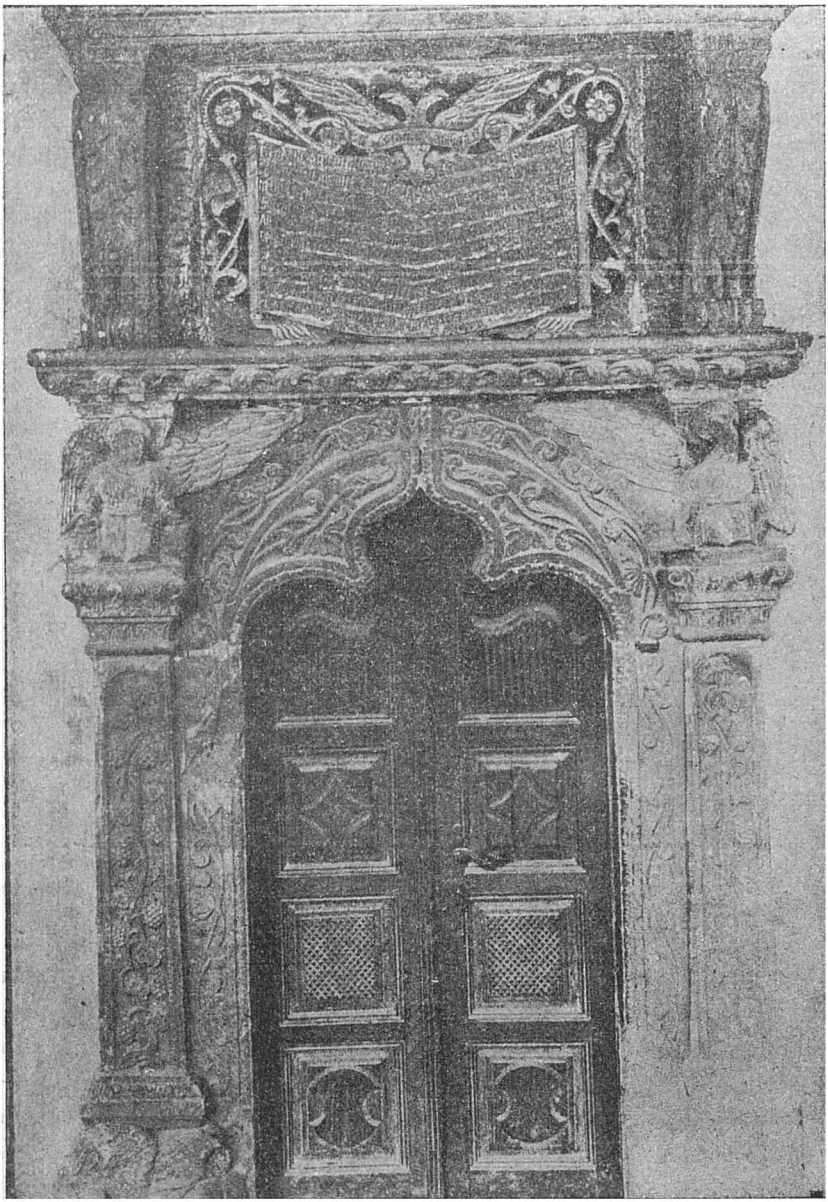

Fig. 63. — Intrarea în biserica mănăstirii din Râmnicul Sărat. Deasupra uşii, pisania şi stema Cantacuzinilor, vulturul bicefal.

www.dacoromanica.ro

cu Roma, unire acceptată de clerul ortodox numai pentru a ieşi din situaţia de inferioritate socială şi economică în care se afla (vezi mai jos, p. 373). Ca domn pravoslovnic, apărător al ortodoxiei şi legat de ţinuturile de peste munţi atât prin proprietăţile pe care le avea acolo cât şi prin ctitoriile şi daniile făcute, Brâncoveanu a căutat, cât i-a stat în putinţă, să împiedice această desbinare. Astfel, la hirotonisirea lui Atanasie (1 Fevruarie 1698) i s'a cerut acestui nou ierarh să iscălească normele şi instrucţiunile date de patriarhul Ierusalimului, prezent şi el la solemnitate, şi să-şi ia angajamentul că va păzi «neschimbat» în eparhia sa

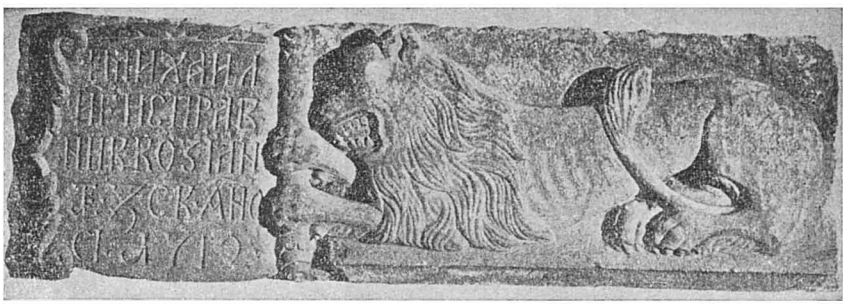

Fig. 64. — Postament de jilţ arhieresc dela Râmnicul Sărat; se pare că provine din mănăstirea ridicată de Brâncoveanu şi Mihai Cantacuzino. Inscripţia dă numele ispravnicului: Mihail igumenul Cozianul, şi data: 1712. (Muzeul de Artă religioasă din Bucureşti).

«tocmelile» adică rânduielile scaunului Ungrovlahiei. Atanasie s'a supus, dar, întors acasă, n'a împiedecat acţiunea pentru unire. Chiar după ce apăruse, în acest sens, manifestul protopopilor şi, drept urmare, prima diplomă leopoldină (16 Fevruarie 1699), Brâncoveanu tot spera să mai poată reţine pe Atanasie; aşa se explică donaţia moşiei Merişani din Argeş pe care o face el «mitropoliei» din Alba Iulia, la 15/26 Iunie 1700; mai înainte îi dăruise şi «un rând de odăjdi vlădiceşti». Totul e însă în zadăr; unirea se perfectează şi Atanasie e hirotonisit din nou episcop, la Viena (25 Martie 1701).

Dacă Brâncoveanu n'a reacţionat mai puternic în urma acestui fapt, explicaţia stă în împrejurările politice ale vremii, în aceea că Austria, după un şir întreg de biruinţe asupra Turcilor şi după tratatul dela Karlovitz, era în plină ascendenţă; o stricare a relaţiilor putea fi deci deadreptul primejdioasă. De aceea, domnul s'a

www.dacoromanica.ro

mărginit numai în a lăuda pe Braşovenii cari nu primiseră unirea şi în a lăsa pe mitropolitul Ţării Româneşti să-l afurisească pe Atanasie.

Fig. 65. — Perdea de biserică din 1692, dăruită de Constantin Brâncoveanu şi de doamna Marica. Numele lor precum şi data (7200) se află în partea inferioară.

Construcţiile laice. Pe lângă religiozitate, o altă trăsătură caracteristică a lui Brâncoveanu a fost *simţul gospodăresc.* El i-a dat putinţă să chiverniséască ţara cu pricepere, timp de un sfert de veac, împlinind întotdeauna cererile nesfârşite ale Turcilor, în bani, zaherea, salahori şi mijloace de transport, dar găsind, în acelaşi timp, chipul să facă şi diferite îmbunătăţiri reşedinţelor domneşti şi altor oraşe. Nu s'a uitat nici pre sine, ridicând aşezări frumoase pe moşiile sale şi sporindu-şi necontenit averea, atât cea mişcătoare cât şi cea nemişcătoare. De altfel, pentru întreaga ţară, domnia îndelungată a lui Brâncoveanu înseamnă o perioadă de spor material, după cum înseamnă şi una de înflorire artistică, de lux şi rafinament (vezi şi fig. 67 şi 68).

Incă din 1689 se încep reparaţiile şi adaosurile la *Curtea Domnească din*

www.dacoromanica.ro

Bucureşti. Bisericei de a doua — zisă a Doamnei sau de jos, azi dispărută, — i se adaogă o turlă, cu tindă, şi înfrumuseţări interioare; se construieşte apoi, spre a se mări palatul, o casă cu stâlpi de piatră; se reface clopotniţa, punându-i-se şi ceas şi, în 1707, se aranjează grădinile care se întindeau pe o distanţă de 800 de metri, până la malul Dâmboviţei. Urmează restaurarea şi amenajarea *Curţii Domneşti din Târgovişte* care fusese părăsită după răscoala lui Mihnea, zidurile caselor fiind atunci dărâmate din ordinul Turcilor. Brâncoveanu le reface între 1692 şi 1694; mai târziu, în 1697—98, repară şi turnul de observaţie, *Chindia.* Biserica Domnească e refăcută (vezi mai sus, p. 187); de asemenea « casele coconilor », corpul de gardă al seimenilor şi zidul înconjurător (1712). Nici curţile lui Mihai Vodă, dela *Caracal*, nu sunt uitate; şi aci se fac reparaţii, domnul oprindu-se uneori în acest loc, în drumurile lui prin ţară.

Fig. 66. — Perdea de biserică, dăruită de Constantin Brâncoveanu. In mijloc, stema ţării.

www.dacoromanica.ro

Caracteristice însă pentru felul de construcţie al vremii, prin proporţiile, frumuseţea şi eleganţa lor, sunt palatele pe care Brâncoveanu şi le face pe moşiile sale, la Potlogi şi la Mogoşoaia precum şi palatul din Bucureşti, vecin cu reşedinţa domnească dela Curtea Veche; aşezări însemnate se aflau şi la Doiceşti, la Brâncoveni, la Sâmbăta de Sus; conace, mai modeste, în multe alte părţi. La *Potlogi*, el ridică un palat în 1698, destinându-l, aşa

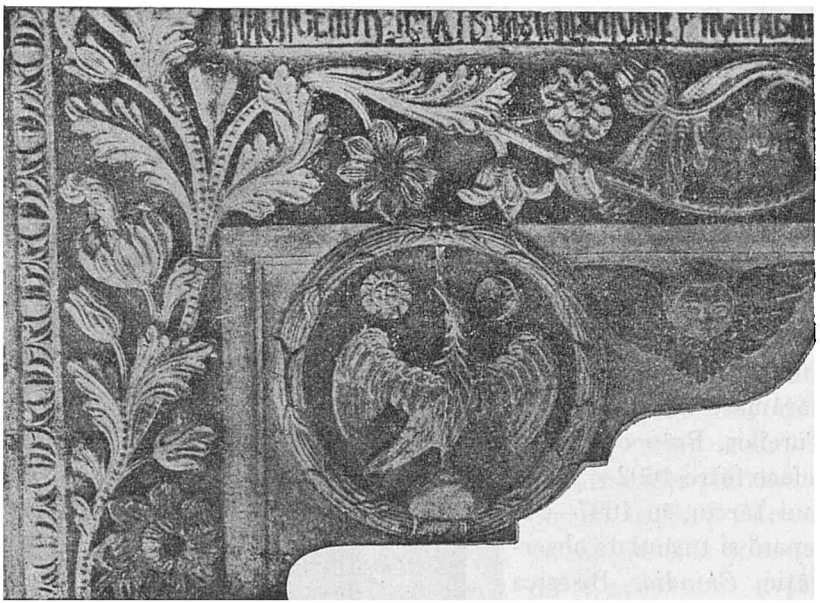

Fig. 67. — Detaliu dela biserica mănăstirii Hurezi: chenarul de piatră frumos sculptată a uşii de intrare. Stema ţării: vulturul cu crucea în cioc; deasupra, sfârşitul pisaniei.

cum ne arată pisania, păstrată până azi, fiului său cel mai în vârstă Constantin (vezi fig. 69). Clădirea, de proporţii potrivite (32 × 25 m), avea două rânduri, dintre care cel de jos, mai scund, era destinat serviciului, iar cel de deasupra, mai înalt, stăpânilor. Pereţii unora dintre odăi erau împodobiţi cu stucaturi (vezi fig. 70); odaia domnului avea şi un tablou înfăţişând pe proprietar — tânărul Constantin — alături de părinţii săi. O frumoasă «loggia», cu stâlpi bogat sculptaţi, se afla pe faţada care dădea spre lac sau heleşteu. Un alt palat, asemănător, ridică Brâncoveanu la *Mogoşoaia*, pentru cel de al doilea fiu al

www.dacoromanica.ro

său, Ştefan; construcţia era gata la 1 Octomvrie 1700. Pe pereţii şi bolţile uneia din odăi puse el să se picteze la întoarcere, drumul său la Adrianopol, în 1703, drum care-i produsese atâta grijă. Palatul dela Mogoşoaia, bine restaurat în zilele noastre, este cel mai însemnat monument de arhitectură laică din câte ni s'au păstrat în Ţara Românească (vezi fig. 71 şi 72). In ce priveşte palatul din Bucureşti, el a fost zidit la o dată ce nu se poate preciza, în orice caz înainte de Aprilie 1702, pe locul caselor strămoşeşti, între dealul mitropoliei şi Dâmboviţa (actuala Piaţă a Naţiunii). Englezul Chisthull, găzduit aci, îl descrie ca un palat «frumos, încăpător, zidit din piatră, pitoresc acoperit, după obiceiul ţării, cu şindrilă» şi «mo ilat după felul caselor din ţările creştine, ceeace îi dă o înfăţişare strălucită dacă îl punem alături de casele... Turcilor din provinciile vecine» Din

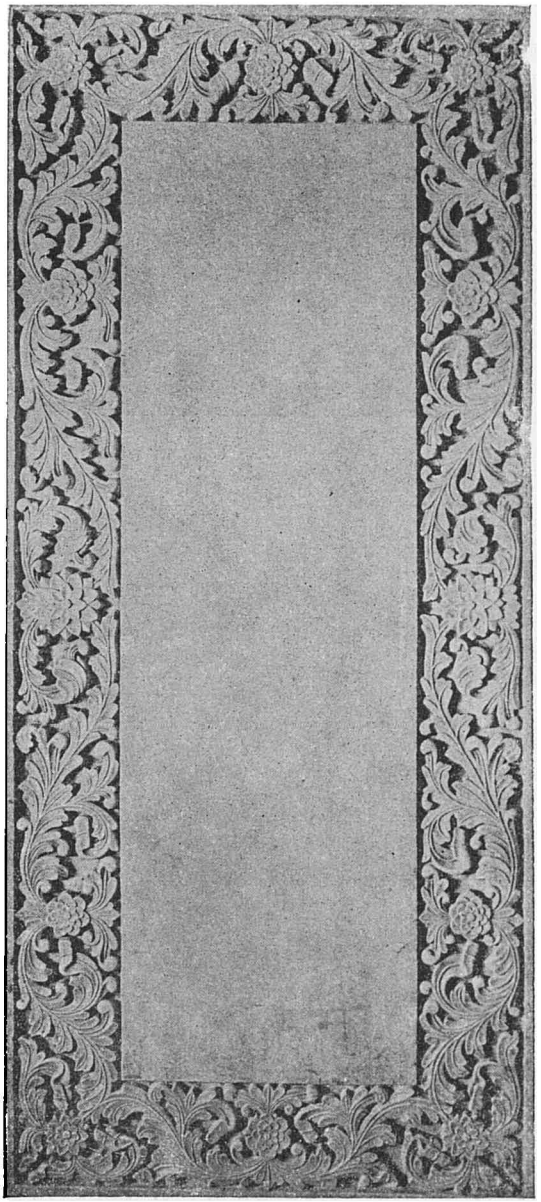

Fig. 68. — Piatra de mormânt a domniţelor Smaranda şi Ancuţa din biserica mănăstirii Hurezi. Stil caracteristic brâncovenesc.

www.dacoromanica.ro

acest palat s'au păstrat numai câteva coloane cu bazele lor şi un fronton cu armele (antacuzinilor, toate frumos sculptate; ele au fost utilizate la restaurarea din vremea noastră a palatului dela Mogoşoaia. La *Doiceşti* şi la *Brâncoveni*, domnul repară numai şi îmbunătăţi vechile aşezări, în 1706—1708. La *Sâmbăta de Jos* făcu în 1714 o casă nouă care însă nu ni s'a păstrat, fiind dărâmată la sfârşitul veacului al XVIII-lea; coloanele cu capitele rămase, sunt ca la Mogoşoaia.

Fig. 69. — Pisania, pe o placă de marmură, a palatului dela Potlogi, având următorul cuprins: «Aceste case den temeliia lor sânt înalţate de luminatul domn Io Constantin Basarab voevod fiiului său Constantin Brâncoveanul; începându-le şi sfârşindu-le la leat 7206 (1698) şi la al zecelea an al domniei sale, ispravnic fiind Mihai vt(ori) post(elnic) Corbeanu. (Muzeul Militar, Buc.).

Dar Brâncoveanu mai avea şi numeroase alte aşezări, atât în ţară cât şi peste hotare. În primul rând, cea din Bucureşti, pe malul Dâmboviţei, unde sunt azi aşezămintele Brâncoveneşti; apoi cele de la *Obileşti* în Ilfov, *Scăeni*, pe dealurile dela miazănoapte de Ploeşti, *Valea Schiailor*, lângă Mizil, *Sărata*, în Buzău, *Tătărani*, în Prahova, *Mătăsaru*, în Dâmboviţa, *Piteşti*, *Muşeteşti* în Gorj, *Drincea* în Mehedinţi, şi multe altele. Testamentul prin care domnul îşi împarte în 1708 averea între copii, ne arată că el stăpânea la acea dată *55 de sate întregi* — unele având curţi de piatră, mori şi vii — apoi *56 de moşii sau părţi de sate*, şi o sumă de vii, afară de casele din Bucureşti — 5 rânduri — şi din Târgovişte. Peste hotare, el avea aşezări la *Braşov*, la *Poiana Mărului* şi la *Recea* în Ardeal, la *Arbănaşi*, în Bulgaria de azi şi la *San Stefano*, pe ţărmul Mării de Marmara.

www.dacoromanica.ro

Fig. 76. — Resturi din stucaturile ce împodobeau pereții unora dintre odăile palatului dela Potlogi; influență orientală.

www.dacoromanica.ro

Dintre realizările gospodăreşti ale lui Brâncoveanu, cronica aminteşte refacerea heleşteului celui mare din Ilfov, dela Fântâna Ţiganului, care se stricase de pe vremea lui Radu Leon, apoi aducerea apei la Târgovişte şi la Focşani, în acest din urmă loc, dela o distanţă de două ceasuri, în sfârşit, punerea din nou în exploatare a ocnei dela Teişani (Prahova).

Gospodar, credincios, iubitor de artă şi de cultură, Constantin Brâncoveanu este una din figurile cele mai de seamă ale trecu-

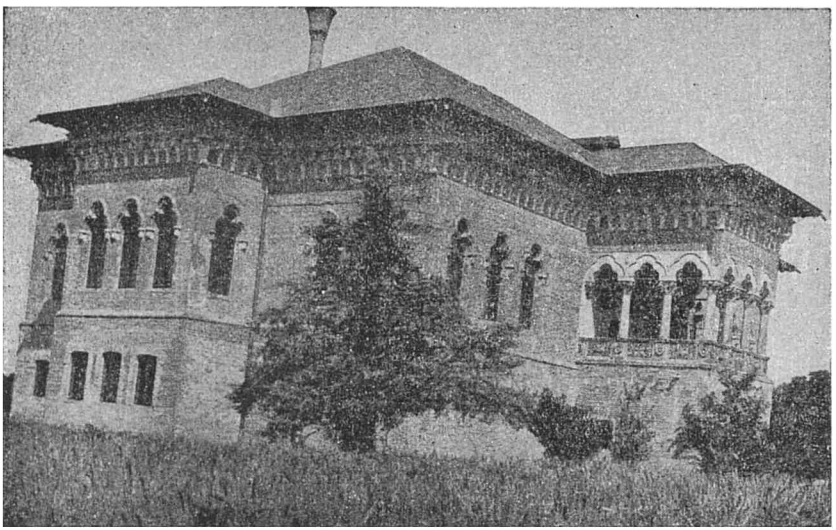

Fig. 71. — Palatul dela Mogoşoaia, clădit de Brâncoveanu şi restaurat în zilele noastre. E o clădire *tipică* pentru stilul brâncovenesc.

tului nostru. El simbolizează epoca de strălucire a spiritului românesc. Iar sfârşitul său tragic, suportat cu tărie de suflet adevărat creştinească, adaogă chipului său aureola de martir.

Ştefan Cantacuzino. Pentru a-şi consolida tronul şi a face imposibilă o revenire a lui Constantin Brâncoveanu. Ştefan Cantacuzino îşi dădu toate silinţele ca să se ajungă la o condamnare a acestuia. Trimise deci, îndată după numire, pe cumnatul său Radu Dudescu şi pe banul Stirbei la Poartă ca să pârască pe domnul mazil, scoase înaintea dregătorului împărătesc ţărani pe care-i învăţă să se plângă de grelele biruri la care fuseseră supuşi, stărui cu bani pe la meghistanii Porţii, puse şi pe alţii să

www.dacoromanica.ro

intervină, până ce în sfârşit, obţinu cumplita condamnare. Este aceasta o zdrobitoare vină şi o pată ruşinoasă pe memoria urmaşului în scaun a lui Brâncoveanu. De altfel nu-i folosi multă vreme sângeroasa biruinţă. Stăpânirea sa nu ţinu nici doi ani de zile şi isprăvi într'un chip asemănător predecesorului său. După ce protectorul dela Stambul, marele imbrohor, fu ucis din ordinul Vizirului care-şi temea locul, Ştefan Cantacuzino, rămas fără sprijin,

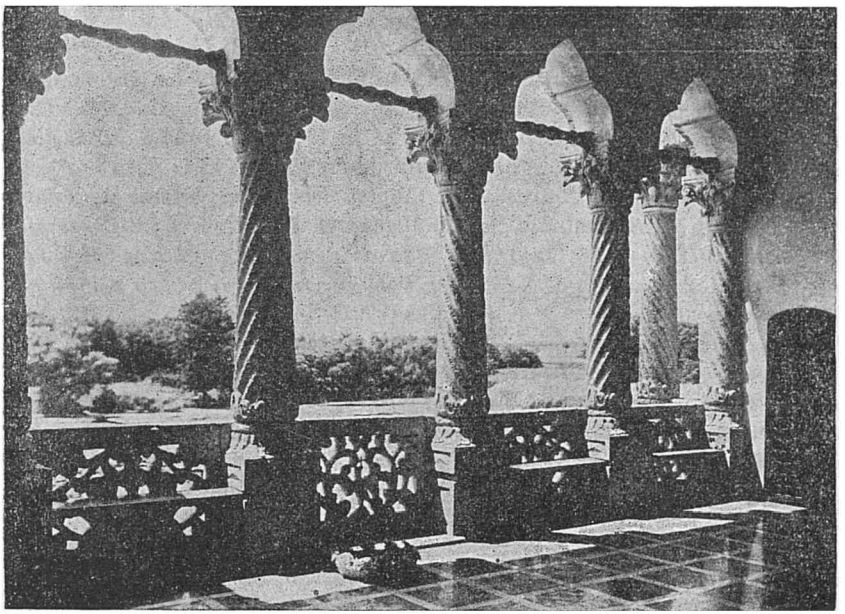

Fig. 72. — Loggia palatului dela Mogoşoaia, cu vederea spre lac.

primi firmanul de mazilie. Înlocuirea se hotărî chiar în ziua de Crăciun a anului 1715 (5 Ianuarie 1716, stil nou); la Bucureşti, ordinul sosi în ziua de 21 Ianuarie. Ridicat şi dus la Stambul, mazilul se bucură la început de libertate; când însă acelaşi crud vizir care tăiase pe Brâncoveanu, primi din ţară o scrisoare compromiţătoare a Imperialilor către fostul domn şi informaţii asupra legăturilor pe care acesta le avusese cu puterile creştine, Ştefan Cantacuzino fu închis, împreună cu tatăl său; în noaptea de 6 spre 7 Iunie 1716, urmă sugrumarea amândurora; aceeaşi soartă avură în ziua de 9 Iunie, la Adrianopol, unchiul domnului, *Mihai*

www.dacoromanica.ro

spătarul Cantacuzino, ctitorul mănăstirilor Colţea şi Sinaia, precum şi cumnatul său, *Radu Dudescu*. Soţia lui Ştefan, Doamna *Păuna*, şi copiii săi, *Răducan* şi *Constantin*, scăpară, ascunzându-se la nişte creştini, în Stavrodrom, un cartier al Constantinopolului, apoi, pe mare, ajunseră în Apus. După peregrinări la Roma, Viena, Petersburg, Păuna îşi sfârşi zilele la Braşov, în 1740. După Ştefan Cantacuzino încep, în Muntenia, domniile fanariote.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Brâncoveanu:** 1. C. GIURESCU, *Introducere* la volumul CONST. GIURESCU şi N. DOBRESCU, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1907, L p. in 8°; 2. N. IORGA, *Mănăstirea Hurezului. Desvoltarea şi viaţa ei*, Vălenii de Munte, 1912, 77 p. in 8°; 3. N. IORGA, *Constantin-Vodă Brâncoveanu. Viaţa şi domnia lui*, Vălenii de Munte, 1914, 213 p. in 8°; 4. VIRGILIU N. DRĂGHICEANU, *In amintirea lui Constantin Brâncoveanu 1714—1914. Locaşurile Voevodului. Privire arheologică*, Bucureşti, 1914, 112 p. in 8°; 5. N. IORGA, *Donaţiile româneşti pentru mănăstirile din Marea de Marmara*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), 143—147; 6. C. MARINESCU, *Trei săbii ale lui Constantin Brâncoveanu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 93—99; 7. VIRGIL DRĂGHICEANU, *Palatul lui Constantin Vodă Brâncoveanu din Bucureşti*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 1—8; 8. GENERALUL R. ROSETTI, *Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveaniu*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. X, 1929, p. 1—9; 9. VIRGIL DRĂGHICEANU, *O ctitorie brâncovenească dispărută: biserica Sfântul Ion Grecesc din Bucureşti*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 138—142; 10. DAN SIMONESCU, *O însemnare românească pe o carte din Asia Mică*, în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 293—4; 11. G. T. KIRILEANU, *Ştiri de acum o sută de ani despre mormântul lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Bucureşti, 1934, 13 p. in 8°; 12. EMIL VÂRTOSU, *Odoare româneşti la Stambul*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXVIII (1935), p. 1—19; 13. I. LUPAŞ, *Mucenicia Brâncovenilor*, Cluj, 1937, 16 p. in 8°; 14. VALER LITERAT şi MARTIN JARAY, *« Vizite » calvineşti la preoţii români din Ţara Făgăraşului. Un dar al lui Constantin Brâncoveanu la Făgăraş*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 582—620; 15. I. IONAŞCU, *Şcoala dela Colţea în veacul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1938, 15 p. in 8°. (Extras din *Biserica Ortodoxă Română*, LVI (1938), nr. 11—12); 16. DAN SIMIONESCU şi EMIL MURACADE, *Tipar românesc pentru Arabi în secolul al XVIII-lea*, în *Cercetări Literare*, III, Bucureşti, 1939, p. 1—32.

www.dacoromanica.ro

CANTEMIREŞTII

« Cam rar domn au fost şi a mai fi ca Antioh Vodă (Cantemir) în Moldova: nelacom nici la sânge, nici la bani, nici la minciuni, ce iubitor la dreptate. Şi belşug în ţeară la toate era în zilele lui ».

(Letopiseţul lui Ion Neculce)

Răstimpul dintre 1685 şi 1711 poate fi numit, în istoria Moldovei, răstimpul Cantemireştilor. La început, e domnia relativ lungă — dacă ţinem seama de predecesori şi succesori — a lui Constantin Cantemir; la sfârşit, e aceea a fiului său, învăţatul Dimitrie Cantemir, o podoabă a culturii româneşti; între ele sunt cele două domnii ale celuilalt fiu, Antioh Cantemir şi prima domnie, nerecunoscută de Poartă, şi foarte scurtă de altfel, a lui Dimitrie. Din cei douăzeci şi şase de ani ai acestui răstimp, Cantemireştii stăpânesc aproape şasesprezece.

Constantin Cantemir era dintr'un neam modest de răzăşi, din satul *Silişteni*, în judeţul Fălciului. S'a născut la 8/18 Noemvrie 1612 şi a îmbrăţişat de tânăr cariera armelor; a servit timp de şaptesprezece ani în armata polonă, ajungând « rohmistru », sau căpitan de cavalerie; a stat şi în Muntenia, având dregătoria militară de ceauş spătăresc; întors în Moldova, îl găsim « căpitan mare », apoi serdar, deci comandantul cavaleriei şi păzitorul marginei în spre Tătari; a avut şi dregătorii civile, fiind numit vel clucer, şi chiar *capichihaia* sau reprezentant al ţării la Poartă.

Tronul l-a luat cu ajutorul lui Şerban Cantacuzino, făgăduind acestuia să-i urmeze directivele. Numirea se face în ziua de 25 Iunie 1685 la Babadag; noul domn era om bătrân: avea şaptezeci şi trei de ani. Cronicarul Ioan Neculce ni-l înfăţişează, foarte sugestiv

www.dacoromanica.ro

în chipul următor: Cantemir Vodă «carte nu ştia, ce numai iscălitura învăţase de o făcea; practică bună avea; la voroavă era sănătos; mânca bine şi bea bine. Semne multe avea pe trup dela răsboaie, în cap şi la mâni, de pe când fusese slujitor în ţeara leşească. La stat, nu era mare; era gros, burduhos, rumen la faţă, buzat, barba îi era albă ca zăpada».

Toată domnia lui se desfăşoară sub semnul luptelor dintre Turci şi Poloni. Aceştia din urmă, membrii ai Ligei Sfinte (vezi mai sus, p. 161) fac o serie de încercări de a ajunge, prin Moldova la Dunăre; ele nu izbutesc; ţara însă are foarte mult de suferit de pe urma prădăciunilor şi a focului. Chiar în toamna anului 1685, trupele polone trecură Nistrul, trimiţând înainte detaşamente izolate sau «podgheazuri» care ajunseră la Baia şi chiar până la Iaşi, bătând pe hatmanul moldovenesc Velicico Costin, fratele lui Miron. Lupta principală avu loc lângă *Boian*, pe Prut; Turcii, Tătarii şi Cantemir, a cărui oaste dovedi vitejie, atacară pe Leşi şi-i siliră să se întoarcă, în condiţii grele, îndărăt, peste Nistru (1—18 Octomvrie).

Campania din anul următor, condusă de regele Sobieski în persoană, deşi începută sub auspicii promiţătoare, nu dădu nici ea rezultatele aşteptate. Armata ajunse, ce e dreptul, până la Iaşi (16 August 1686), de unde domnul, solicitat necontenit să treacă de partea creştinilor, dar, temându-şi fiul zălog la Turci, se retrăsese. Ea coborî chiar mai în jos, pe Prut, până la gura văii Sărata; aci însă, silită, pe de o parte de Turci şi Tătari, pe de altă parte de secetă şi lipsuri, trebui să ia calea întoarsă. În cursul retragerii, Iaşii fură prădaţi şi arşi de Poloni şi Cazaci; unii istorici poloni cred că focul ar fi fost pus de iscoade ale Turcilor sau chiar ale lui Cantemir, spre a nimici depozitele armatei, ceea ce nu pare însă probabil. Mitropolitul Dosofteiu care primise pe Sobieski ca pe un liberator şi făcuse slujbă în cinstea lui, trebui să-l urmeze; el luă cu sine şi moaştele Sfântului Ioan cel Nou, aduse dela Cetatea Albă, cu aproape trei sute de ani înainte, de către Alexandru cel Bun. La 15 Octomvrie, Polonii erau îndărăt peste Nistru.

În 1687, avură loc numai incursiuni de pradă ale podgheazurilor; în 1690, fu ocupată Suceava, lăsându-se acolo o garnizoană de 900 de soldaţi. În 1691, Sobieski voi să extindă stăpânirea sa

www.dacoromanica.ro

în Moldova; făcu deci o nouă expediție, asemenea celei din 1686. Nici de data aceasta însă, nu putu ajunge până la Dunăre, Tătarii oprindu-l mai sus de Iași. El se întoarse atunci spre apus, atacă Cetatea Neamțului apărată numai de o mână de «vânători» (nu «plăeși» cum s'a spus multă vreme) și după patru zile de asediu, izbuti s'o ia. Mănăstirile din apropiere, Agapia, Secul și Hangu, primiră și ele garnizoane leșești, apoi urmă, pe o vreme cumplită, retragerea. Din lipsă de cai, tunurile fură părăsite la *Ropcea*, în Bucovina, fiind reluate abia după vreo trei luni. Bagajul se pierdu tot; mulți dintre soldați pieriră de frig și de boală. Partea de nord-vest a Moldovei plus Soroca rămase însă sub ocupația leșească, în timp ce Tătarii stăpâneau Orheiul și Lăpușna. Lui Cantemir îi rămăsese numai Iașul și țara de jos.

Necontenitele războaie avură drept urmare și o înmulțire a tâlharilor. Bande întregi, folosindu-se de împrejurări, prădau și făceau tot felul de blestemății. Trebuiră măsuri drastice pentru ca răul să fie stăvilit. Miron Costin, de pildă, fiind staroste de Putna și prinzând patruzeci de asemenea tâlhari, puse să-i taie pe toți în câte patru bucăți și-i atârnă «pin prepelece, pe la drumuri». Domnul, de asemenea, îi «înțepa» și-i spânzura pe cei care-i cădeau în mână.

Relațiile lui Constantin Cantemir cu Șerban Cantacuzino au fost bune, la început. Deși se legase, la suirea pe tron, să-i urmeze directivele — și acestea urmăreau alianța cu creștinii — el nu scăpă din vedere totuși, niciodată, interesele proprii țării sale. De aceea, el nu trecu de partea Polonilor; iar în tratatul secret pe care trimișii săi îl încheiară cu Imperialii, la Sibiu, în 15 Februarie 1690, se specifică lămurit că renunțarea la protecția Porții se va face numai după ce armatele creștine vor fi la Brăila sau la Siret. Tratatul, de altfel, rămase «literă moartă», în urma victoriilor turcești din 1690. Spre sfârșit, relațiile cu Șerban se stricară din cauza protecției acordate de domn familiei Ruseteștilor sau Cupăreștilor, dușmanii Cantacuzinilor. Incordate rămaseră ele apoi și sub Constantin Brâncoveanu. Acesta căută să se folosească de nemulțumirile unora dintre boierii moldoveni cari erau supărați că domnul cheamă în slujbe, la curte, «tot feciori de mojici, Codreni și Gălățeni». O consfătuire a nemulțumiților, cu prilejul

www.dacoromanica.ro

unei nunţi, la Băcani, din sus de Bârlad, duse la hotărîrea de a fugi cu toţii la Brâncoveanu şi de a stărui să fie numit domn în Moldova, Velicico Costin, marele vornic. Unul dintre participanţii la consfătuire, *Ilie Ţifescu*, poreclit mai pe urmă « Frige-Vacă » desvălui însă lui Cantemir cele hotărîte. Urmarea fu executarea lui Velicico; i se taie capul, noaptea, în faţa porţii domneşti, după ce mai întâi fusese bătut cu buzduganul. Fratele său Miron, vestitul cronicar, nu era amestecat în complot; se găsea la moşie, la Barboşi, îndurerat de moartea soţiei sale pe care se pregătea tocmai s'o înmormânteze. Pe neaşteptate sosiră slujitori domneşti să-l ridice; dus la Roman, fu şi el decapitat, cu toate rugăminţile de a i se îngădui să vază pe domn şi să-şi dovedească nevinovăţia. (Decemvrie 1691). Omorîrea lui Miron Costin rămâne o pată pe memoria lui Cantemir; bătrânul voevod fu cuprins de altfel, îndată după aceea, de remuşcări: « şi de multe ori plângea între toată boierimea — spune Neculce — şi blăstema pe cine l-au îndemnat de au grăbit de i-au tăiat ». Cu această povară pe suflet, închide el ochii, în vârstă de 81 de ani, la 27 Martie 1694. Inmormântat la Sf. Neculae Domnesc din Iaşi, trupul său fu strămutat mai târziu, în timpul domniei lui Antioh, la Mănăstirea *Mera*, ctitoria sa de pe valea Milcovului (Putna).

Constantin Cantemir a fost căsătorit de trei ori: prima dată, în 1646 pe când era în Muntenia, cu *Anastasia*, o nepoată de văr a lui Grigore Ghica; ea moare de ciumă la patruzeci de zile după nuntă; a doua soţie a fost *Ruxandra Gane*, cu care a avut o fiică, tot *Ruxandra*; nici cea de a doua soţie nu trăieşte mult; după moartea ei, întâmplată la 3 ani dela căsătorie, Cantemir ia pe o nepoată a Anastasiei, soţia lui Duca Vodă, pe *Ana Bantăş*; cu aceasta a avut trei copii: pe *Antioh* şi pe *Dimitrie* (născut la 26 Octomvrie stil vechi, 1673), cari au ajuns amândoi la domnie în Moldova, şi pe *Safta*, căsătorită cu spătarul Mihai Racoviţă. Cealaltă fiică, Ruxandra, s'a măritat cu Lupu Bogdan Hatmanul.

Dimitrie Cantemir. După moartea lui Constantin Cantemir, e ales domn de către boieri şi slujitori, *Dimitrie*, fiul cel mai mic al răposatului. I se citeşte molitva de domnie, e îmbrăcat cu caftan de către un agă al Vizirului care se nemerise cu trebi împărăteşti în Iaşi, şi domneşte trei săptămâni (29 Martie — 18 Aprilie 1693)

www.dacoromanica.ro

(vezi și fig. 73). După aceea e ridicat de un trimis al Porții și dus la Stambul; Sultanul numise, în urma stăruințelor lui Brâncoveanu, care voia să și-l facă ginere, pe *Constantin Duca*, fiul lui Gheroghe Duca, fostul domn.

Constantin Duca, zis și *Duculeț* — avea vreo șaptesprezece ani — primise o educație și o instrucție aleasă; știa foarte bine greaca veche și latina, poseda cunoștințe întinse de filosofie; personalități culturale renumite ale vremii, ca, de pildă, *Spandoni*, mare retor al patriarhiei din Constantinopol, și *Ioan Comnen*, îi fu-

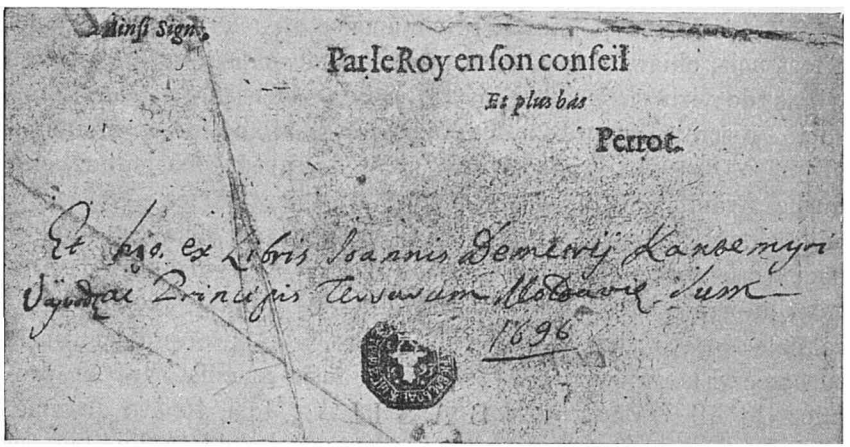

Fig. 73. — Insemnare autografă din 1696 a lui Dimitrie Cantemir pe o carte franceză din bilbioteca sa. Pecetea a fost făcută în timpul foarte scurtei domnii din 1693; ea poartă, în limba slavă, următoarea legendă: «[Io Dimi]trie voevod cu mila lui Dumnezeu domnul Țării Moldovei». (Academia Română, Manuscrise).

seseră profesori. A fost numit domn la începutul lui Aprilie 1693, înainte de 11 ale lunii; a sosit la Iași însă abia la 4 Iulie, după ce contractase datorii însemnate la Stambul, garantate de Brâncoveanu.

In toamnă, se căsătorește cu domnița *Maria*, fiica domnului muntean; influența socrului său era foarte simțită, atât de simțită chiar, încât Neculae afirmă că, de fapt, stăpânea acesta: «și pe cine ziceau Muntenii să-i boierească, pe aceia îi boierea; și ce ziceau Muntenii, aceea făcea». Din cauza datoriilor, și după pilda lui Brâncoveanu, pune și el *văcăritul* «de vacă un zlot și de cal un leu», dare nepopulară în special printre boieri care aveau cirezi

www.dacoromanica.ro

și tamazlâcuri numeroase. A mai pus și un impozit de un zlot pe pogonul de pârîng și de «popușoiu» — e prima mențiune a cultivării porumbului în Moldova — precum și de patru lei pe pogonul de tutun.

Domnia lui Constantin Duca a durat mai puțin decât termenul obișnuit de trei ani după care trebuia o reconfirmare; la 18 Decemvrie 1695, el este mazilit. S'a ajuns aci din cauza unor greșeli ale tânărului domn pe care nici puternicele mijloace ale lui Brâncoveanu nu le-au mai putut acoperi. Mai întâi, zahereaua pornită la Camenița în 1695, nefiind suficient apărată, a fost atacată de Leși lângă Nistru și jefuită, rămânând cetatea fără provizii; apoi a fost ucis, chiar în Iași, un Turc însemnat, capegi-bașă, ce fusese trimis de vizir să ia banii birului și în același timp să facă o anchetă discretă asupra domnului. Acesta, aflând de însărcinarea ultimă a Turcului, pune să fie atacat de o ceată de joimiri, chipurile străini, care pradă totdeodată și «cărvăsăriea turcească», adică locul unde trăgeau cei veniți cu porunci dela Stambul și negustorii turci. Dându-și seamă apoi de greșeala făcută, Duculeț încearcă să-și câștige bunăvoința Sultanului, lovind garnizoanele leșești din mănăstiri și dela Neamț; are chiar unele succese. Ele nu mai pot împiedeca însă mazilia care se produce în 18 Decemvrie. La plecarea din Iași, tânăra doamnă, bocindu-se, ar fi spus «muntenește»: «Aolio! Aolio! că va pune taica pungă dă pungă din București până în Țarigrad și, zău, nu ne va lăsa așa și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt». Dar n'avu noroc să vadă împlinindu-i-se zisa: scurtă vreme după ce ajunse la Stambul, îmbolnăvindu-se de ciumă, muri (August 1697).

Antioh Cantemir, fiul cel mai mare al lui Constantin, avea, la suirea pe tron, douăzeci și patru de ani (vezi și fig. 74). Era — ne spune Neculce — «om mare la trup, cinstiș, chipiș, la minte așezat, judecător drept; nu era prea cărturar, numai nici era om prost. Minciunîle și telpijicurile (adică vicleniile) nu le iubia; la avere nu era lacom; obicee nouă nu primea să le facă prea peste seamă; era vânător și slujitor (ostaș!) bun, după firea tătâne-său».

A vrut să curme vrăjmășia cu Constantin Brâncoveanu; a trimis deci la acesta să facă pace și să-i dea pe una din fiice drept

www.dacoromanica.ro

soţie. Bogatul şi mândrul domn muntean care ţinea pe Cantemireşti drept oameni de jos, a pus însă asemenea condiţii pentru căsătorie — cerea, între altele, să fie ucis Iordache Ruset vistiernicul — încât Antioh renunţă la planul său şi-şi luă doamnă din ţară, pe *Ecaterina*, fiica logofătului Dumitraşco Ceaurul dela Valea Seacă. Duşmănia între cele două familii continuă, spre paguba ambelor ţări şi spre mulţumirea meghistanilor dela Poartă cari avură prilej să ia multe pungi de bani. Spre a putea să strângă sumele însemnate trebuitoare pentru a contrabalansa demersurile lui Brâncoveanu, Antioh fu nevoit să perceapă ş văcăritul « în două ierni », ba chiar să-l mărească. Pe urmă însă, îl desfiinţă, cu blestem înfricoşat.

Fig. 74. Pecete dela Antioh Cantemir, din prima domnie, cu data 1696. (Academia Română, Secţia Numismatică).

In timpul domniei lui se încheie pacea dela Karlovitz (1699, Ianuarie 26); printre stipulaţiunile ei sunt unele care privesc direct şi indirect Moldova. Astfel se hotărăşte ca Turcii să evacueze Podolia, Ucraina şi cetatea *Cameniţei*, pe care o stăpâneau de 27 de ani, spre marea pagubă nu numai a Poloniei, dar şi a Moldovei, obligată să care mereu ţaherea într'acolo şi să apere drumul de podgheazuri. In schimb, Polonii vor evacua cetăţile şi mănăstirile ocupate din Moldova, Nistrul rămânând hotar. Cele hotărîte sunt aduse la îndeplinire; Cameniţa e predată la 12/22 Septemvrie 1699; Neamţul şi mănăstirile învecinate, Câmpulungul, Suceava şi Soroca sunt părăsite şi ele de Leşi şi de Cazaci; pe de altă parte Tătarii se retrag din judeţul Orheiului şi din acela al Lăpuşnei, unde se aşezaseră până aproape de Chişinău. Antioh e stăpân pe întreaga ţară, afară, bine înţeles, de Bugeac şi de raielele din miazăzi.

Pentru a aduce o uşurare bieţilor locuitori care ani de zile fuseseră îngreunaţi cu dările şi sărăciţi de războaie şi podgheazuri, făcu domnul acum o reformă fiscală anticipând pe aceea a lui Constantin Mavrocordat: stabili anume o sumă globală pe care trebuia s'o plătească fiecare, — boier, mazil, ruptaş, ţăran — potrivit averii, anual, *în patru sferturi*, desfiinţând toate celelalte dări. Era evident o uşurare; dar când să se simtă în ţară urmările ei, sosi mazilia lui Antioh. Brâncoveanu, continuând vrăjmăşia, izbutise a-l înlocui prin Constantin Duca, fostul domn. Firmanul

www.dacoromanica.ro

de înlocuire sosi la Iaşi la 14/25 Septemvrie 1700; mazilul plecă spre Stambul, lăsând în urmă numai regrete.

Constantin Duca a doua oară. Şi de data aceasta, Constantin Duca făcu cheltuieli mari pentru a lua domnia; adăogându-se şi sumele vechi, neplătite, datoria sa crescu enorm. De aceea, el amanetă, încă la Stambul fiind, dările pe oi, pe miere, pe ceară şi reînfiinţă, bine înţeles, văcăritul. Spori apoi darea pe vin, în târguri, şi desetina. Rezultatul fu o nemulţumire generală. Boierii, instigaţi de Iordache Ruset, pe care Domnul îl primise totuşi la curte, — mai târziu îl va face chiar mare vornic al ţării de jos — începură a pribegi în vecini: unii în Ţara Românească, alţii în Ardeal, alţii în sfârşit în Polonia. Văzând că nici de data aceasta Duca nu poate să-şi apropie ţara şi că nu-i ascultă sfaturile, Brâncoveanu se hotărî să-l înlocuiască. El trimise deci în Moldova la Iordachi Ruset, duşmanul său de până atunci, făcu pace cu el, făgăduindu-i chiar încuscrire şi stabili să susţină amândoi pe *Mihai Racoviţă* spătarul.

Acesta aparţinea unei vechi familii şi era văr de al doilea, după mamă, cu domnul muntean. Cu prilejul mergerii la Adrianopol, în 1703, se puse problema înlocuirii lui Duca. Vizirul ar fi vrut ca să fie tot Brâncoveanu şi în Moldova; Stolnicul Constantin Cantacuzino, consultat, se opuse însă. Candidat era şi Antioh Cantemir, susţinut puternic de Ienicer aga; birui însă Mihai Racoviţă, după cum se stabilise. Constantin Duca, chemat la Poartă cu aproape 3 luni mai înainte, — firmanul a sosit la Iaşi la 26 Iunie — fusese trimis surghiun la *Cavalla*, pe ţărmul mării Egee. După numirea lui Racoviţă, avu apoi judecată, în divan, în faţa Vizirului, şi în alte părţi «zicând boierii că au stricat ţeara»; în aceste judecăţi pierdu tot şi rămase sărac. A murit în «mare lipsă», la Ţarigrad.

Deşi a domnit puţin — nici trei ani — şi cu greutăţi financiare, Constatin Duca găsi timp şi mijloace să ridice câteva lăcaşuri. Astfel el făcu o mănăstire în Galaţi, — cu hramul Adormirea Maicei Domnului — şi o închină la *Mavromol*, deasupra Fanarului. Transformă apoi biserica Danco din Iaşi în mănăstire şi o închină «la Rumeli, la o mănăstire unde este hramul patruzeci de mucenici». Refăcu mănăstirea dela *Copou*, ctitoria lui Vasile Lupu; refăcu «feredeul» sau băile din Iaşi, clădite de acelaşi; în sfârşit,

www.dacoromanica.ro

zidi case domnești la Mitropolie, la Biserica Albă, ctitoria mamei sale, doamna Anastasia.

Constantin Duca a fost căsătorit de două ori: prima dată cu *Maria*, fiica lui Brâncoveanu (vezi mai sus, p. 211); fiul născut din această căsătorie a murit tânăr. A doua oară a luat pe *Eufrosina*; cu ea a avut — ne spune Neculce — doi feciori: unul s'a dus «la Moscali»; altul a rămas în Țarigrad.

Mihai Racoviță. După plecarea lui Duca la Poartă, țara fu cârmuită de logofătul *Ioan Buhuș*, vărul său, lăsat caimacam. Mihai Racoviță primi caftanul în Septemvrie 1703, înainte de 12 ale lunii; nu sosi la Iași însă decât la 30 Noemvrie zăbovind la Stambul din cauza judecăților cu predecesorul (vezi fig. 75).

Fig. 75. Pecetea mică a lui Mihai Racoviță ca domn al Moldovei (1703). Legenda în limba slavă.

Domnia aceasta — cea dintâi — a lui Mihai Racoviță, domnie, altfel, liniștită și blândă, n'are mare însemnătate; a și durat puțin, nici un an și jumătate, încheiându-se la 23 Fevruarie 1705 (firmanul de mazilie s'a dat de fapt la Stambul cu zece zile înainte, la 13 Fevruarie). In acest răstimp, Domnul reface biserica dela poarta curții domnești, mărind-o ca să încapă nu numai dregătorii, dar și mazilii și slujitorii; face de asemenea o biserică *de lemn*, în ograda vămii, lângă casele tatălui său, vornicul Ion Racoviță; dă, în sfârșit un hrisov solemn patriarhiei de Ierusalim, specificând mănăstirile închinate acesteia (Galata, Barnowski, Sf. Sava, Cetățuia, Bârnova din orașul și ținutul Iași, Sf. Gheorghe din Galați) și obligațiile lor fiscale. Doamna, la rândul ei, «tocmește» adică repară mitropolia cea veche, în care nu se mai slujea de mult.

Mihai Racoviță e scos din domnie de către Antioh Cantemir. Acesta, care fusese cât pe aci să fie numit în Septemvrie 1703 — cronica arată că a fost atunci o chestie de un «cifert (sfert) de ceas» ca să izbândească — nu încetă cu stăruințele și obținu într'adevăr tronul. Mazilit, Racoviță veni la Poartă; aci fu pârît — după un nenorocit obicei — că n'a trimis Impărăției «două biruri» și «două bairamlâcuri» pe care le-ar fi luat din țară. Pus la închisoare, el trebui să răspundă suma, pe care poate nici n'o luase.

www.dacoromanica.ro

Antioh Cantemir a doua oară. Și Antioh Cantemir zăbovi la Stambul până să-și tocmească treburile; numit la 13 Fevruarie (1705), abia la 1 Iunie își făcu el intrarea în Iași. Cu Brâncoveanu era acum în relații bune; se înțeleseseră, încă înainte de a pleca spre țară, să nu se mai pârască; bogatul domn muntean se angajase chiar să-i dea lui Dimitrie, fratele lui Antioh «câte zece pungi de bani» pe an, spre a avea pace, economisind astfel sume mult mai mari care ar fi trebuit vărsate Turcilor.

Cu toate acestea, impozitele trebuiră sporite, din cauza datoriilor. «Scoase Antioh Vodă — arată Neculce — nevoi grele pe țeară... orânduele multe și satarale și hârtii și fumărît, câte un zlot de toată casa»; înființă *vădrăritul*, câte doi bani de vadra de vin, plătit numai de țărani; înființă și *cornăritul*, câte un leu de fiecare bou ce se vindea. Mazilii în special fură apăsați. N'ar fi fost nevoie de un efort atât de mare, dar vistiernicul pe care-l avea domnul, Ilie Cantacuzino, era un om lacom și apucător: lua din bani «și fățiș și furiș, cum îi era voia». La ieșirea din dregătorie, acesta rămase cu șaptezeci de pungi, în timp ce Antioh care «nu era prea sameș, nici lacom» plecă, la sfârșitul domniei, numai cu «v.'o cincizeci—șasezeci». Mănăstirilor li se făcu însă un așezământ fiscal favorabil, «cu ruptă» stabilind adică sume pe bază de înțelegere, plătibile în sferturi.

In primăvara anului 1707, la 1 Mai, porni el, în urma unei dispoziții primite dela Poartă, la Tighina, spre a da ajutor la repararea și mărirea cetății. Dar pe când lucra aci, împreună cu toată curtea și slujitorii, îi sosi mazilia (31 Iulie); ea fusese provocată de Mihai Racoviță, doritor de a-și relua tronul și de a-și răzbuna pentru cele suferite. Fără să se mai întoarcă pe la Iași, Antioh porni, împreună cu familia sa, direct la Constantinopol; aci a și murit, mai târziu, în 1723. Doi din băieții săi, *Constantin* și *Dimitrașco*, s'au așezat în Rusia; un al treilea, *Ioniță*, a rămas în Moldova. O fiică a sa *Maria* a fost logodită cu Radu, fiul lui Brâncoveanu. Lui Antioh Cantemir i se datorește înlocuirea lăcașului de lemn dela *Mira*, ctitoria tatălui său, printr'unul de zid, în anul 1706.

Amintirea lăsată de acest voievod, în urma celor două stăpâniri ale sale, a fost din cele mai bune. Cronicarul Ion Neculce e interpretul sentimentului general al țării atunci când spune:

www.dacoromanica.ro

«Cam rar Domn au fost şi a mai fi ca Antioh Vodă în Moldova: nelacom nici la sânge, nici la bani, nici la minciuni; ce, iubitor la dreptate. Şi belşug în ţeară la toate era în zilele lui».

Mihai Racoviţă a doua oară. Caftanul de domnie îl îmbracă Mihai Racoviţă a doua oară la 23 Iulie 1707; soseşte în Iaşi însă abia la 24 Noemvrie. Familia Ruseteştilor, în frunte cu Iordache Ruset, e acum atotputernică; din pricina ei, se pare, începe noua stăpânire cu o execuţie şi anume cu sugrumarea lui *Panaiotache Morona*, un grec foarte abil, fost mare postelnic şi pe cale de a deveni un concurent primejdios pentru Iordache. Motivul oficial era însă că acest Morona «pre toţi Domnii pârăşte».

Din cauza exigenţilor turceşti şi din cauza cheltuielilor curţii — un capitol îl formează şi toaletele şi bijuteriile doamnei Ana — se sporesc din nou dările. La *pogonăritul* pe vii se adaogă un zlot de pogon, *văcărăritul* e dublat, dela 2 la 4 parale, se înfiinţează *fumăritul*, câte doi ughi (sau galbeni ungureşti) de fiecare horn al casei; *desetina*, pe stupi şi mascuri, e extinsă şi asupra boierilor, mazililor şi mănăstirilor.

In timpul acestei domnii are loc vestita luptă dela *Pultava* (8 Iulie 1709), în urma căreia Carol al XII-lea, regele Suediei, bătut de Ţarul Petru cel Mare, se refugiază la Tighina. Victoria rusească impresionează adânc; Mihai Racoviţă începe a se orienta spre Ruşi şi se gândeşte chiar să se refugieze la ei, la nevoie. Adversarii săi dela Poartă simt însă aceasta şi conving pe vizir să-l mazilească. Acuzat că ar fi favorizat o incursiune rusă în Moldova când e zdrobit, pe valea Prutului, un detaşament de Suedezi sau că, în cazul cel mai bun, ar fi păstrat o atitudine pasivă, Racoviţă e ridicat din Iaşi, la 28 Octomvrie 1709, de un detaşament de spahii, dus la Stambul şi închis la Edicule. In locul lui — spune Neculce — ar fi putut veni din nou Antiob Cantemir, dacă dădea cele trei sute de pungi ce i se ceruseră; acesta nu făgăduieşte însă decât o sută cincizeci şi atunci e numit Neculae Mavrocordat, fiul marelui dragoman Alexandru Mavrocordat «Exaporitul» adică «tainicul din lăuntru».

Neculai Mavrocordat. Mai mult decât de chestia materială, numirea lui Neculai Mavrocordat a fost determinată de nevoia Turcilor de a avea în Moldova — în acest moment de expansiune rusească, — un om *sigur*, al lor, care să nu treacă de partea cea-

www.dacoromanica.ro

laltă, în caz de conflict. Această nevoie explică de altfel, după gestul lui Dimitrie Cantemir și după sfârșitul lui Brâncoveanu — acuzat tot de înțelegere cu Rușii — și a lui Ștefan Cantacuzino, de ce s'au introdus în țările noastre domnii zișI « fanarioți ». Turcii au vrut să se asigure de o supriză din partea noastră — în timpul războaielor cu Austriacii și cu Rușii — și, de fapt, au izbutit: în tot timpul acestor domni — dela 1711, respectiv 1716 până în 1821 — n'a avut loc nicio încercare de revoltă sau de colaborare armată cu creștinii; linia Dunării a fost asigurată.

Prin mama sa Sultana (vezi fig. 76), Neculai Mavrocordat era strănepot lui Alexandru Iliaș; se înrudea deci cu vechea dinastie a Moldovei. Primise o educație și o instrucție îngrijită; știa latinește, putând ține și cuvântări în această limbă, nu știa însă, când a venit în scaun, românește, așa că, la început, a avut nevoie de tâlmaci. Ocupase timp de 12 ani, după tatăl său, însemnata funcție de mare dragoman sau terziman al Porții. Prețuia fastul și avea o înaltă idee de demnitatea domniei; numit la 17 Noemvrie 1709, el intră în Iași la 5 Fevruarie 1710 « cu mare pohfală, cu alaiu împărătesc, și cu iscusite podoabe ».

Scurta sa stăpânire — durează abia un an de zile — se distinge prin câteva măsuri luate în folosul păturii de jos, a celor nevoiași. Desființează darea pe popușoi, silește pe « zlotași » — strângătorii de dări numiți astfel dela moneta zlot — să restituie oamenilor banii birului ce începuse a se strânge cu puțin înainte de mazilirea lui Racoviță, bir la care el renunță; pune și pe Turcii negustori de vite la darea cornăritului. Are grijă ca judecățile să se facă pe dreptate; întemeiază o sumă de slobozii la marginile țării.

Pe boieri, în schimb, îi ține la oarecare distanță; sfetnicii săi de taină sunt trei Greci; pe Iordache Ruset îl închide chiar, până la sfârșitul domniei, luându-i și zece pungi de bani. O parte dintre boieri fug la Leși, alții în Ardeal. Mazilia lui Nicolae Mavrocordat nu e provocată însă de aceștia, ci de stăruințele lui Dimitrie Cantemir, ajutat și de hanul tătăresc din Crimeea. Firmanul de înlocuire sosește în Iași la 4 Decemvrie 1710; după trei zile — termenul prevăzut pentru pregătirile de plecare — fostul domn pornește spre Stambul; la Galați, el se întâlnește cu succesorul său și — spre deosebire la ceea ce se făcea în alte cazuri similare

www.dacoromanica.ro

Fig. 76. — Alexandru Mavrocordat Exaporitul şi soţia sa Sultana, părinţii lui Neculai Mavrocordat. Frescă în biserica mănăstirii Văcăreşti.

www.dacoromanica.ro

— îl vizitează, despărţindu-se apoi în termeni buni şi cu angajamentul de a nu se săpa sau pârî unul pe altul.

Dimitrie Cantemir. După foarte scurta sa domnie din 1693, nerecunoscută de Sultan (vezi mai sus, p. 210), Dimitrie Cantemir a locuit la Stambul, unde stătuse, de altfel, şi mai înainte. El îşi completează acum cultura şi leagă prietenii preţioase cu înalţii demnitari turci care-i preţuiau cunoştinţele bogate şi variate, talentul său muzical şi felul ales şi afabil de a primi. Mulţumită acestor prietenii, la care se adaogă şi stăruinţa hanului tătăresc, Dimitrie Cantemir e numit domn al Moldovei; un raport al ambasadorului francez ne arată că hotărîrea s'a luat cu puţin înainte de 21 Noemvrie 1710. Misiunea precisă pe care o avea noul domn era de a supraveghea şi a prinde, la momentul oportun, pe Constantin Brâncoveanu, bănuit — şi nu fără temei — că vrea să treacă de partea Ruşilor. In războiul care în urma stăruinţelor lui Carol al XII-lea, refugiat la Tighina, şi a lui Ludovic al XIV-lea, se pregătea împotriva Ruşilor, ţările noastre trebuiau să aibă în frunte domni siguri, de o credinţă neclintită faţă de Poartă. De aceea, misiunea încredinţată lui Cantemir, socotit, după întreaga sa viaţă de până atunci, ca fiind complet devotat.

De fapt însă, tocmai fiindcă pătrunsese aşa de adânc în mijlocul vieţii turceşti şi cunoştea atât de bine pe fruntaşii ei, noul voievod avea motive serioase să se îndoiască de viitorul imperiului otoman şi să-şi îndrepte speranţele spre puterile creştine. Dezastrul dela Zenta (1697) la care participase, ca tânăr ostaş, în anturajul vizirului, îl impresionase în gradul cel mai înalt, făcându-l să piardă încrederea în valoarea militară a oştirii turceşti. Se explică aşa dar de ce — împotriva tuturor aşteptărilor — Dimitrie Cantemir a trecut de partea Ruşilor.

La început, tratativele se duc acoperit, ba chiar, sub pretext că iscodeşte, cu ştirea Porţii; Luca vistiernicul întâlneşte pe ţarul Petru cel Mare la Luck şi încheie la 24 Aprilie o convenţie, cu următoarele puncte mai însemnate: Moldova trece sub protecţia imperiului rusesc; ea va avea vechile hotare, deci inclusiv Bugeacul şi raielele; domnia va fi ereditară, în familia lui Cantemir; Domnul şi dregătorii îşi păstrează vechile drepturi; în caz de înfrângere, se va da ospitalitate în imperiu şi întreţinere.

www.dacoromanica.ro

Operaţiunile militare încep la 10 Iunie 1711, prin trecerea trupelor feldmareşalului Şeremetov peste Nistru, pe la Soroca. Ţarul, sosit mai în urmă, face însă greşeala de a nu concentra toate forţele sale în Moldova, ci trimite o parte însemnată a lor împotriva Crimeii; încă şi pe cele din Moldova le mai împarte, expediind înainte un detaşament important, sub generalul Rönne, să ia Brăila. O altă greşeală a fost plecarea din Iaşi în spre Bugeac, înainte de a se fi strâns proviziile necesare, mai ales că fusese secetă şi *împotriva părerii lui Cantemir* care insistase în sensul asigurării aprovizionării. Trupele pornesc totuşi pe Prut în jos, în timp ce Turcii şi Tătarii, cu forţe mult superioare, circa 200.000 de oameni şi 250 de tunuri, grăbesc în întâmpinarea lor. Contactul are loc la 18 Iulie, iar lupta principală se dă în zilele de 19—21 Iulie, la *Stănileşti* în judeţul Fălciu. Ruşii sunt înconjuraţi de mulţimea adversarilor; încercările lor de a rupe rândurile acestora dau greş; slăbiţi de nemâncare, cu muniţiile pe sfârşite, ei sunt nevoiţi să ceară începerea tratativelor de pace. Vizirul — se zice cumpărat; Neculce precizează chiar: cu opt sute de pungi — şi influenţat şi de faptul că o parte din oştirea sa, greu încercată în luptă, voia încetarea ostilităţilor, consimte. Se ajunge astfel la tratatul dela 23 Julie, de «lângă vadul Huşilor», prin care ţarul restituia Azovul, dărîma o serie de cetăţi dela hotarul Ucrainei, plătea o despăgubire de război şi îngăduia lui Carol al XII-lea reîntoarcerea neturburată în Suedia prin Polonia. Dimitrie Cantemir, pe care Turcii îl cerură în zadar, îşi luă familia dela Iaşi şi, împreună cu o sumă de dregători şi ostaşi, între cari şi hatmanul Ion Neculce, viitorul cronicar, porni pe calea pribegiei, însoţind pe Petru cel Mare în Rusia. Aci a trăit el încă doisprezece ani, mai întâi la Charkov, apoi la Moscova şi la Petersburg. În Mai 1713 îi muri soţia, *Casandra*, fiica lui Şerban Cantacuzino; după şase ani, în 1719, se căsători cu frumoasa şi tânăra *Nastasia Trubetzkoi*. Ţarul îi dă la început cincizeci de sate, şase mii de ruble anual şi două rânduri de casę la Moscova; îl face apoi, mai târziu, consilier intim şi-i arată întotdeauna o deosebită preţuire (vezi fig. 77). În 1722, Cantemir pleacă în campania împotriva Persiei; pe drum, se îmbolnăveşte însă — suferea de diabet — şi trebuie să se întoarcă. Ajuns la moşia sa, în satul Dimitrovca, unde-şi avea aşezarea, el mai

www.dacoromanica.ro

Fig. 77. — Dimitrie Cantemir, în timpul şederii în Rusia. Gravură în aramă, făcută după moartea sa. Legenda, în limba franceză, îl numeşte: « Principe al Moldovei, numit Principe al Sfântului Imperiu rus, Senator şi consilier privat al Majestăţii Sale Impăratul Petru-cel-Mare ».

www.dacoromanica.ro

trăieşte câteva luni de zile, închizând ochii la 1 Septemvrie 1723, în vârst de 50 de ani. A fost înmormântat în «biserica de jos» a mănăstirii greceşti din Moscova, acolo unde odihnea şi prima sa soţie; el este chiar ctitorul acestei biserici. A mai ridicat, făcând însuşi planurile, încă două biserici în satele de pe moşia sa, precum şi o mănăstire la Dimitrovca.

Din cea dintâi căsătorie Dimitrie Cantemir a avut patru băieţi, pe *Matei*, *Constantin*, *Şerban* şi *Antioh* şi două fete, pe *Maria* şi *Smaragda*. Antioh a ajuns vestit în lumea literilor; Maria a inspirat o puternică pasiune lui Petru cel Mare. Din cea de a doua s'au născut doi fii, *Petre* şi *Ion*, morţi de mici, şi o fiică *Smaragda-Ecaterina*. A mai avut şi un fiu nelegitim, *Augustin Mirov*, născut în 1715.

Pentru activitatea literară şi ştiinţifică a lui Dimitrie Cantemir, vezi partea a doua a acestui volum.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Cantemir:** 1. C. GIURESCU, *Tratatul lui Constantin Cantemir cu Austriacii (1690)*, Bucureşti, 1910, 19 p. in 8°. (Extras din *Conv. Lit.* XLIV); 2. SEVER ZOTTA, *Despre neamul Cantemireştilor*, în *Revista Arhivelor*, I (1924), p. 61—72; 3. AL. LAPEDATU, *Jurnalul Principelui Iacob Sobieski, fiul Regelui Ioan, asupra campaniei polone în Moldova la 1686*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. XIII (1932—1933), p. 279—314; 4. MARIE KASTERSKA-SERGESCU, *L'expédition de Sobieski en Moldavie en 1686*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, X (1933), p. 17—30; 5. N. IORGA, *Sobieski et les Roumains, 1683—1696*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, X (1933), p. 287—306.

II. **Constantin Duca:** 6. D. RUSSO, *Mitrofan Grigoras, Cronica Ţării Româneşti (1714—1716)* în *Rev. Ist. Rom.*, IV (1934), p. 1—43 a (se vedea p. 8—13).

III. **Antioh Cantemir:** 7. AUREL V. SAVA, *Schimbare de domnie în Moldova 1707*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 163—170.

IV. **Mihai Racoviţă:** 8. D. RUSSO, *Din corespondenţa Doamnei Ana Racoviţă (1708—1709)*, Bucureşti, 1911, 18 p. in 8°. (Extras din *Conv. Lit.*, XLV); 9. N. IORGA, *Note ateniene*, în *Rev. Ist.*, XVI (1930), p. 193—206.; 10. GENERAL M. RACOVIŢĂ-CEHAN, *Familia Racoviţă-Cehan, genealogie şi istorie*, Bucureşti, 1942, 158 + 151 p. in 8°, cu VI + XIV planşe şi 4 tablouri genealogice (Academia Română, *Studii şi Cercetări*, LVI); 11. DR. ALOIS GRIGOROVICI, *In jurul mazilirii lui Mihai Racoviţă*, în *Făt-Frumos*, XVII (1942), p. 156—158.

www.dacoromanica.ro

V. **Nicolae Mavrocordat:** 12. ALEXANDRE A. C. STOURDZA, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830*, Paris, 1913, VIII + 463 p. in 4°.

VI. **Dimitrie Cantemir :** 13. ȘT. CIOBANU, *Dimitrie Cantemir în Rusia*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, t. II (1925), p. 381—548; 14. I. MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir. Omul. Scriitorul. Domnitorul*, Iași, 1926, 421 p. in 8°; 15. CONST. C. GIURESCU, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie (1711)*, Cluj, 1927, in 8° 8 p. (Extras din *Mélanges d'histoire générale)*; 16. LUCIA BORȘ, *Maria Cantemir*, < București, 1939 >, 398 p. in 8°.

www.dacoromanica.ro

EPOCA FANARIOŢILOR. DOMNII MOLDOVEI INTRE 1711 ŞI 1741

Privită în general, epoca Fanarioţilor este o epocă de decădere politică şi morală.

La Constantinopol, pe malul de miazăzi al *Cornului de Aur*, minunatul golf al Bosforului, a existat şi există şi astăzi cartierul *Fanarului*, numit astfel dela un far sau fanar, pus acolo pentru orientarea corăbiilor. În acest cartier, în mijlocul căruia se află Patriarhia ortodoxă, locuiau mai cu seamă Grecii; se întâlneau printre ei şi urmaşi de ai vechilor familii bizantine, de dinainte de cucerirea Constantinopolului, precum şi alţii de origine mai nouă, dar îmbogăţiţi prin negoţ. Erau oameni pricepuţi în afaceri, cu multe relaţii, cunoscând bine pe fruntaşii împărăţiei cărora le furnizau tot felul de mărfuri, ambiţioşi, dar, în acelaşi timp, intriganţi şi lacomi. Din mijlocul lor, şi-au recrutat Turcii *dragomanii* sau tâlmacii de cari aveau nevoie în relaţiile cu celelalte state (Coranul interzice Mahometanilor să înveţe limbi străine!); şeful acestor tâlmaci, *marele dragoman*, ar corespunde azi ministrului de externe. Grecii ocupau, aşa dar, la Înalta Poartă locuri de mare încredere, erau deţinători ai secretelor de Stat.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir, în care Turcii puseseră atâtea speranţe, la Ruşi, sultanul hotărăşte să nu se mai încredinţeze tronul Moldovei unui domn de ţară, ci să-l dea unui Grec dintre cei legaţi, prin slujbă, familie şi interese, de Impărăţie, spre a-l avea astfel întotdeauna în mână. Persoana aleasă este *Nicolae Mavrocordat*, care mai domnise odată, chiar imediat înainte de Dimitrie Cantemir. Acelaşi lucru se întâmplă şi în Muntenia după înlăturarea lui Ştefan Cantacuzino, ei numesc

www.dacoromanica.ro

iarăși un Grec care este tot Nicolae Mavrocordat, mutat din Moldova. Epoca Fanarioților începe deci, atât într'o țară cât și în cealaltă, cu acest domn; ea ține până în 1821, așa dar mai bine de un secol.

Caracterizarea epocei Fanarioților. Privită în general, epoca Fanarioților este o epocă de *decădere*. Teritoriul țărilor românești este ciuntit; se iau de către vecini *provincii întregi*; Domnii ajung niște simpli funcționari ai sultanului care-i schimbă foarte des; fiscalitatea se accentuează; atmosfera morală e grea; intriga, bacșișul, mita au tot mai mare preț; în schimb, *caracterele* devin din ce în ce mai rare. Sunt și unele aspecte pozitive: astfel, în ordinea socială, se desființează *rumânia*, cu alte cuvinte, se dă libertate țăranilor; se înființează școli și spitale; se fac legiuiri noi; toate acestea nu compensează însă marile scăderi ale epocei fanariote care rămâne o epocă tristă a istoriei noastre.

În răstimpul de peste o sută de ani cât ține ea, au fost nu mai puțin de 40 de domnii în Muntenia și 36 în Moldova, în afară de diversele ocupații ruse și austriace. Media unei domnii era deci foarte scurtă. Turcii, de altfel, și fixaseră în practică, încă de mult, la *trei ani* durata unei domnii: pentru înnoirea ei trebuia plătită o sumă importantă numită *mucarer*. Era și un *mucarer mic* care se plătea în fiecare an. Domnii se schimbau dintr'o țară în cealaltă: astfel Constantin Mavrocordat a domnit de șase ori în Muntenia și de patru ori în Moldova. Aceste schimbări aveau însă un bine: ele ușurau apropierea între cele două țări, pregăteau unirea lor; se vedea din ce în ce mai limpede că e același popor, aceeași limbă, aceeași organizare, aceleași moravuri.

Domnii fanarioți aparțin câtorva familii. Majoritatea acestor familii sunt de origine greacă; astfel, *Mavrocordații*, înrudiți totuși prin femei cu Alexandru Iliaș, deci cu vechea dinastie, *Moruzi*, *Sutzu*, *Caragea*, *Ipsilanti*; câteva sunt de altă origine etnică, dar grecizate, ca *Ghica* (albanezi, înrudiți însă cu Sturdzeștii!) și *Callimachi* (români, numindu-se la început, Calmășul!); în sfârșit, familia *Racoviță* e curat românească.

Nicolae Mavrocordat a doua oară. După înfrângerea dela Stănilești și plecarea, pe ascuns, a lui Dimitrie Cantemir în Rusia, nu s'a numit numaidecât un nou domn în Moldova. Vizirul a trimis la Iași mai întâi pe *Curt Mehmet Pașa*, ca să scoată pe negustorii

www.dacoromanica.ro

şi ceilalţi Turci robiţi; acesta încercă să-şi creieze o situaţie stabilă, dar găsi, cum era şi firesc, împotrivirea băştinaşilor (1—11 August 1711). Fu numit apoi caimacam *Lupu Costaki vornicul*, pe lângă care se adăogă *Maxut postelnicul*, de origine grec, şi, ceva mai târziu, *Antiohie Jora hatmanul*. Aceştia girară treburile timp de patruzeci de zile (11 August — 20 Septemvrie), urmându-le în căimăcămie *biv vel vistierul Gheorghe Apostol* (21 Septemvire — 7 Octomvrie). In sfârşit, sosi dela Stambul ultimul caimacam, *Ion Mavrocordat terzimanul*; el cârmui până la 19 Noemvrie când îşi făcu intrarea în Iaşi fratele său *Nicolae Mavrocordat*, numit domn al Moldovei în ziua de 6 Octomvrie.

Stăpânirea acestuia a ţinut patru ani şi ceva; în timpul ei, se produce *prima pierdere teritorială* pe care o suferă ţările noastre în epoca fanariotă: e vorba de *cetatea şi raiaua Hotinului*. Faptul s'a petrecut astfel: Turcii voiau să ajute cu oaste pe regele Poloniei, Stanislas Leszczynski, care trebuise să-şi părăsească ţara şi venise în Moldova prin Ardeal; în schimb, urmau să primească cetatea Cameniţei. Trupele porniră spre miazănoapte; nu se ajunse la o campanie dincolo de Nistru, din cauza forţelor însemnate ale adversarului; *Hotinul însă fu ocupat* (1713); în primăvară, se anexă cetăţii ţinutul înconjurător iar în anul următor şi porţiunea din judeţul Cernăuţi dela Nord de Prut. In felul acesta *o nouă raia* se înfiinţă pe pământul Moldovei (1715); pe lângă pierderea teritorială se adăogară şi pagubele produse de Turcii cari treceau mereu prin ţară spre şi dela Hotin (vezi fig. 78).

Alte pagube fură provocate de soldaţii lui Carol al XII-lea, aşezaţi prin sate şi târguri; cu greu putură fi scoşi; în ce priveşte învinsul dela Pultava, trebui să se dea o adevărată luptă, la satul *Varniţa*, lângă Tighina, unde-şi avea aşezarea, pentru ca el să poată fi luat şi dus peste Dunăre (Fevruarie 1713).

Sub raportul fiscal, Neculai Mavrocordat luă măsura ca mazilii şi mănăstirile să nu mai dea desetina «ţărăneşte», pentru stupi şi mascuri; scoase însă într'un an, la «o nevoie ce au avut atuncea», *ţigănăritul*, pe care apoi îl desfiinţă cu blestem.

Sfârşitul domniei e în legătură cu mazilia lui Ştefan Cantacuzino din Ţara Românească; în locul acestuia fu strămutat Nicolae Mavrocordat din Moldova. Firmanul ieşi în ziua de Crăciun a anului 1715, deci, după stilul nou, la 5 Ianuarie 1716.

www.dacoromanica.ro

Mihai Racoviţă a treia oară. Ca urmaş al lui Mavrocordat, sultanul numi pe Mihai Racoviţă, fostul domn. Plecat din Ţarigrad la 27 Ianuarie 1716, acesta sosi la Iaşi la 23 Fevruarie; domnia sa avea să dureze aproape unsprezece ani, cea mai lungă domnie în răstimpul dela Vasile Lupu până la Mihai Sturza, în veacul al XIX-lea.

Chiar din primul an, Racoviţă avu de suferit de pe urma Austriacilor. Aceştia începuseră tocmai un nou război cu Turcii

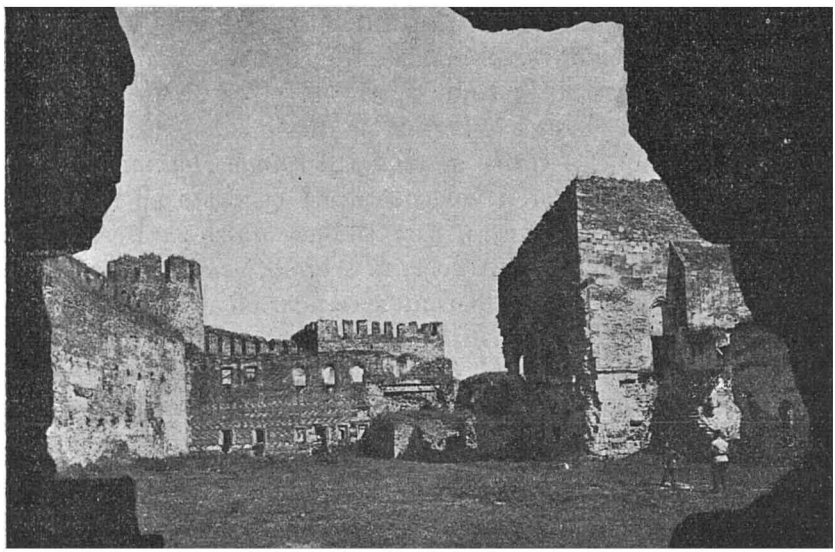

Fig. 78. — Ruinele cetăţii Hotinului: vedere luată din curtea interioară.

şi voiau să-şi asigure o bază şi în ţările noastre. Nicolae Mavrocordat, domnul muntean, opunându-se acestui plan, fusese luat prizonier de către un detaşament ce scoborîse repede pela Turnul Roşu; aceeaşi operaţie urma să se repete şi în Moldova; ea se bizuia şi pe sprijinul localnicilor: un mare boier, biv vel stolnicul Vasile Ciaurul, în legături strânse cu generalul comandant din Braşov, ridicase steagul răzvrătirii şi adunase pe lângă sine «o samă de boieri şi mazâli de ţară», întărindu-se în mănăstirea Caşinului şi la Cetatea Neamţului. Racoviţă află însă de cele ce se plănuiau; şi când detaşamentul sau podgheazul de «catane», pornit dela Neamţ, sosi în Iaşi şi lovi curtea, la 10/21 Ianuarie

www.dacoromanica.ro

1717, el găsi, pe lângă domn, care se retrase apoi sus, în mănăstirea Cetățuii, și pe Tătarii chemați de acesta în ajutor. Ciocnirea principală avu loc în marginea orașului «pe dealurile mănăstirii Cetățuia și Hlincea»; ea se isprăvi prin înfrângerea completă a podgheazului; comandantul lui, căpitanul Ferentz, luat prizonier, fu decapitat. O movilă de pământ peste trupurile celor căzuți, un cerdac, și o cruce de piatră însemnară locul acestei lupte. Urmă apoi un atac al domnului asupra cetății Neamțului care căzu și asupra mănăstirii Caşinului, care nu putu fi luată; Tătarii, în schimb, prădară cumplit ținutul dintre Siret și munți «și s'au împlut de robi și de dobitoace; cum erau săniile cu bejăniile, așa le aduceau încărcate de muieri și de copii, și pe drum copii degerați și fete mari, cum era mai amar». Un nou atac, mai pe vară, în Iunie, izbuti să scoată catanele din mănăstirile Caşin și Mera, ale căror ziduri fură dărâmate. In August, oastea moldovenească în număr de 3700, împreună cu 700 de Turci din Hotin și cu 9000 de Tătari ai Sultanului din Bugeac, trecu peste munți, dela Câmpulung spre Rodna. Ținutul Bistriței fu ars și prădat; Tătarii ajunseră până spre Sătmar și Baia Mare precum și în Maramureș; la întoarcere, fură însă loviți de localnici și avură pierderi serioase. Domnul dăduse ordin să fie cruțați țăranii români din Ardeal; suferiră totuși și ei pagube. In amintirea acestei expediții, se ridică la *Vama*, în Bucovina, după întoarcerea din Ardeal, un monument în formă de stâlp cu o inscripție în românește.

In timpul campaniei lui Petru cel Mare, din 1711, satele din apropierea Bugeacului se pustiiseră; după biruința dela Stănileşti, Tătarii începură să le ocupe depășind astfel hotarul cel vechiu fixat, se pare, pe la 1672, «al lui Halil-Paşa». Neculai Mavrocordat nu izbutise să-i scoată de acolo; Mihai Racoviță, stăruind la Poartă, obținu un firman de evacuare; el nu fu aplicat însă, deoarece Tătarii — știind partea slabă a domnului — se obligă să plătească dijmă și dări pentru locul de care se foloseau. *Se produse deci o nouă încălcare teritorială.* Locul răşluit era «în lungiș cale de 32 de ceasuri și deacurmeziș, în lat, cale de două ceasuri»; el începea dela raiaua Tighinei sau, Benderului și mergea dealungul Troianului, apoi dealungul Ialpugului, până aproape de târgul, azi satul, *Tobac* (vezi fig. 79).

www.dacoromanica.ro

Mihai Racoviță iubea banul; de aceea putuseră Tătarii să-l convingă să le lase pământul; tot de aceea, spori el unele dări sau scoase altele noi. In 1724, puse desetina de stupi îndoită, obligând pe toți s'o plătească, inclusiv boierii și mănăstirile. In

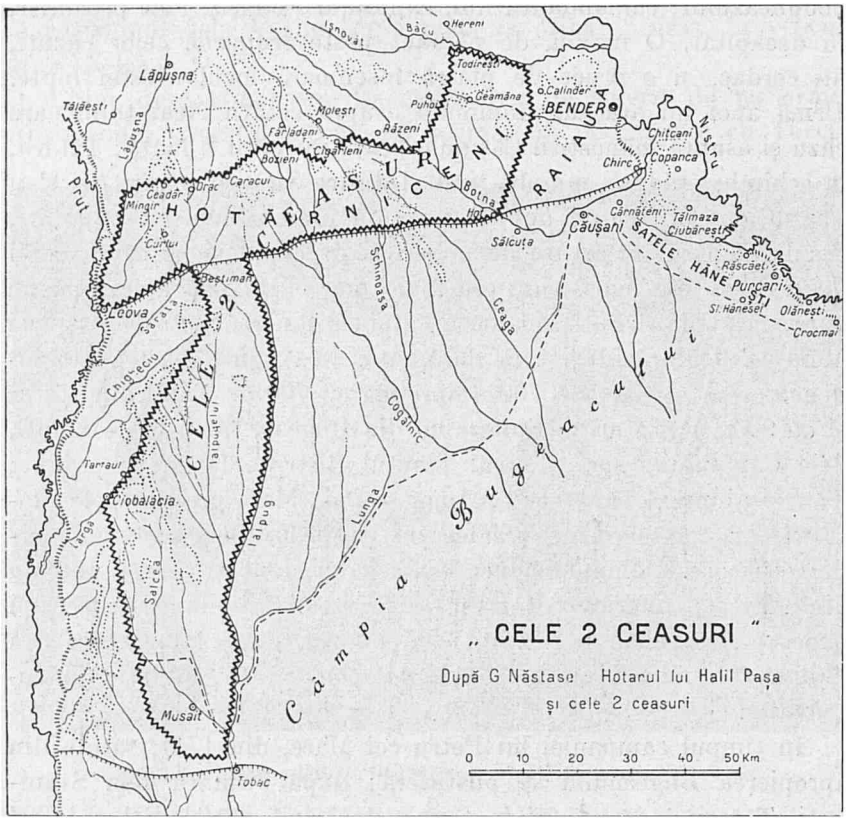

Fig. 79. — « Cele două ceasuri ».

1725 scoase văcăritul « câte un zlot de bou și de vacă și de cal câte un leu », punând iarăși la plată pe toată lumea; în iarnă, adăogă, peste aceasta, o nouă dare asemănătoare, câte doi orți de vită. Un detaliu caracteristic pentru firea strânsă a domnului e că, la ridicarea bisericii dela *Olășeni*, ctitoria sa, s'au luat « lavițele și scândurile » de pe la « dughenile jidovilor din Iași » și s'au întrebuințat ca material de construcție. La ridicarea curților domnești noi, în locul celor vechi, arse de focul care a mistuit, la 20 Aprilie

www.dacoromanica.ro

1723, o mare parte a oraşului, nu se făcu însă economie: ele ieşiră «foarte frumoase şi deschise». Tot din cauza arghirofiliei domnului, nu se dădu pedeapsa pe care o meritau mai mulţi Evrei din Oniţcani, cari comiseseră în ziua de Paşti a anului 1726 un omor ritual asupra unui copilaş de cinci ani. In loc să fie spânzuraţi, cum se cuvenea, ei fură băgaţi la închisoare, urmând să plătească un număr de pungi de bani. Intre timp însă, boierii din Stambul, preveniţi, obţinură dela vizir un firman de eliberare şi vinovaţii scăpară.

In acelaşi an se încheie şi stăpânirea lui Mihai Racoviţă. Ea e pricinuită în primul rând de Neculae Mavrocordat, domnul din Ţara Românească, care se plânge Porţii că vecinul său din Moldova care primise la sine pe mai mulţi boieri munteni pribegi, n'a vrut să-i predea trimisului împărătesc venit să-i ridice. Se adaogă apoi şi plângerile Evreilor, cari pretindeau că au fost calomniaţi şi spoliaţi. Rezultatul e mazilirea lui Racoviţă; acesta pleacă din Iaşi spre Ţarigrad la 6 (după un alt izvor la 11) Octomvrie 1726.

Grigore al II-lea Ghica. Urmaşul în scaun al lui Mihai Racoviţă, Grigore al II-lea Ghica, era nepot de fiu lui Grigore Ghica, fostul domn al Ţării Româneşti şi al Moldovei; prin mamă-sa, *Ruxandra*, fiica lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, era nepot şi lui Neculai Mavrocordat. A ocupat demnitatea de mare dragoman timp de 11 ani, după Ioan Mavrocordat; apoi a îmbrăcat caftanul de domnie al Moldovei (5 Octomvrie 1726). Se bucura de o trecere deosebită la Poartă; om cult, avea înţelegere pentru trecutul ţării, era iubitor de frumos, sub toate formele, afemeiat chiar; îi plăceau plimbările la câmp şi vânatul. Vine în ţară pe la Măcin, Brăila, Galaţi, drumul între aceste două din urmă oraşe făcându-l pe apă, «în două şăici», «cu multă pohvală»; intrarea în Iaşi are loc la 29 Decemvrie. La început, nu pune dări grele, reduce chiar din cele găsite; mai pe urmă însă, strânge şi el şurupul fiscalităţii şi încă tare. Un impozit nou este acela pe preoţi, numit «mucarea», variind între trei şi opt galbeni de faţă; a fost scos numai «odată».

În Octomvrie 1727 izbucneşte o revoltă a Tătarilor din Bugeac împotriva hanului din Crimeea. Pentru potolirea lor, sunt trimise trupe numeroase, din toate părţile; participă şi Grigore

www.dacoromanica.ro

Ghica cu oastea sa — peste șapte mii de oameni — reorganizată și bine echipată. Tătarii se potolesc, fără să se ajungă la luptă; ei recunosc pe han iar Moldovenilor — lucru ne mai întâlnit până acum — le întorc pagubele făcute, dându-le după Neculce, șapte sute, după un alt izvor, numai două sute douăzeci de pungi de de bani. Mai târziu, ei se plâng însă la Poartă împotriva lui Grigore Ghica că i-ar fi nedreptățit. Judecata care urmează, în 1729, și care se termină prin hrisoavele din 17 Septemvrie, îl costă pe domn aproape îndoit decât primise; mai grav este că se dă voie Bucegenilor să depășească «cele două ceasuri», obținute sub Mihai Racoviță, întinzându-se, pentru pășunatul vitelor lor, și mai spre miazănoapte. Ei se obligă a plăti dările respective și a nu se folosi decât de terenurile indicate de către serdar și căpitanul de Codru; nu-i mai puțin adevărat că pământul Moldovei *e din nou îngustat.*

În toamna anului 1730, răscoala izbucnită în Constantinopol și care are drept urmare înlocuirea sultanului Ahmed al III-lea și a unui mare număr de dregători turci era să-l coste scaunul și pe Grigore Ghica. Șeful răscoalei sau — cum se spunea atunci — a «zorbalei», Patrona Halil, cere să fie făcut domn o creatură a sa, un om de rând, casapul *Ionaki Buțukaki*; acesta e numit chiar. Față de protestele unanime însă ale Moldovenilor și fiindcă, între timp, noul numit nu plătise banii la care se obligase, e închis și, înainte de 3 Decemvrie, decapitat.

Grigore Ghica a refăcut din temelie mănăstirea lui Balica, de lângă Iași, și a construit, în vecinătatea ei, case domnești, după felul celor din Stambul, și o grădină de toată frumusețea, cu jocuri de apă sau «havuzuri» și flori de tot felul. Așa i-a și rămas numele «*Frumoasa*», iar dela grădină s'a numit astfel apoi și mănăstirea (vezi fig. 80). A mai făcut diferite reparații și adaose la mănăstirea Bârnova, la biserica Bărboi, la curtea domnească; aci a construit, între altele, un turn foarte înalt, deasupra porții, prevăzut cu ceasornic. A reparat «feredeul» sau băile; a făcut două fântâni, cu apă adusă de departe, pe olane (vezi fig. 81); a făcut case domnești la Galata. Un merit deosebit îl constitue reorganizarea, cu ajutorul lui Hrisant, patriarhul Ierusalimului, a școlii domnești din Iași, care ajunge să fie frecventată și de copiii de peste hotare.

www.dacoromanica.ro

După şase ani şi jumătate de domnie, Grigore al II-lea Ghica e strămutat în Ţara Românească, iar vărul său, Constantin Mavrocordat, fiul lui Niculae, trece în Moldova. Firmanul iese în ziua de 16 Aprilie 1733; la 24 sosește la Iaşi iar la 4 Mai, domnul

Fig. 80. — Biserica mănăstirii Frumoasa. Forma de astăzi nu e aceea dată de Grigore Ghica; lăcaşul a fost complet refăcut în 1836.

pornește, prin Focșani, unde se întâlnește cu succesorul său, spre București.

Constantin Mavrocordat, născut în Constantinopol, la 27 Fevruarie 1711, primise o educație şi o instrucție îngrijită. Tatăl său îl iniţiase de timpuriu în treburile publice, pregătindu-l pentru domnie. Ni s'au păstrat « Instrucțiile » pe care el i le dă, în acest scop, încă din 1727 şi care cuprind principii sănătoase politice, etice, administrative şi economice.

Intrarea în Iaşi are loc la 18 Mai 1733; Mavrocordat vine nconjurat de Greci, mai mulţi decât avusese Grigore Ghica;

www.dacoromanica.ro

ei ocupă în special dregătoriile economice. La început dările nu sunt prea mari; după câteva luni însă, pe toamnă, «au scos văcărit şi vădrărit totdeodată şi de iarnă civerturi şi hârtii; eară de primăvară pogonărit şi cuniţe, câte opt potronici de vită, ca şi văcăritul. Aceste toate nevoi — spune Neculce — într'un an le-au luat ».

Această primă domnie moldoveană a lui Constantin Mavrocordat nu are mare importanţă; de altfel ea nici n'a ţinut mult:

Fig. 81. — Inscripţie în româneşte şi în limba arabă, dela una din fântânile făcute de Grigore Ghica în Iaşi. Dedesubtul stemei data 7239 adică 1731 dela Hristos. (Muzeul Golia, Iaşi).

doi ani şi jumătate. Domnul voia să se reîntoarcă în Ţara Românească, de unde fusese mutat; el lucrează în acest sens la Poartă şi, în cele din urmă, izbuteşte. Un raport al bailului veneţian din Constantinopol, datat «Pera... 28 Noemvrie 1735» arată că în ziua precedentă, deci la 27, s'au făcut schimbările de domnie, Mavrocordat fiind strămutat în «Valacchia», iar Grigore al II-lea Ghica în Moldova.

Grigore al II-lea Ghica, a doua oară, domneşte aproape şase ani de zile. Impins de aceleaşi nevoi financiare şi de aceleaşi obligaţii care revin ca un leit-motiv în toată epoca Fanarioţilor,

www.dacoromanica.ro

pune și el, chiar dela începutul domniei, dări apăsătoare. Astfel, în Ianuarie, «au scos banii steagului — adică banii ce se plăteau la investitură — grei bani pe toată țeara, și au scos dăjdi pe boieri mazili și pe popi și pe mănăstiri, și... au scos și cârcimărit, câte cinci lei de cârciumă în toată țeara; și... au stricat blăstemul ce era făcut de mai înainte să nu dee». În Fevruarie se scoate văcăritul «câte un leu de cal și câte un zlot de vită... cu mare grabă». În Aprilie, în săptămâna mare, când «n'apucase a istovii nici banii steagului, nici văcăritul bine, ...au și scos și hârtii grele, de nu puteau oamenii nici la biserică să meargă, să-și caute de suflet, să se pricistuiască, sau la Pasci să păscuiască; ce păscuiau prin păduri, cu ferele sălbatice, ascunzându-se, săracii, de hârtii». Se cer apoi salahori și care pentru cetatea Vozia, «cai împărătești», în două rânduri, câte patru sute de cai și tot atunce «oamenii să taie lemn și să-l scoată, să-l ducă la Cartal pe Dunăre (în fața Isaccei!), să facă pod». Iar pe vară, venind Vizirul la Cartal, «eșit-au grele ialovițe pe țeară (vaci grase, pentru tăiere!), de 2 ug. (adică galbeni ungurești!) ce era în visterie la banii steagului, o ialoviță, și chile de pâne (grâu!) și de orz, în două-trei rânduri... și au scos cinci civerturi întru acel an». Adunându-se atâtea, nu e de mirare, că, așa cum spune Neculce «le era prea cu greu oamenilor».

Războiul dintre Turci, Ruși și Austriaci. În timpul acestei domnii a lui Grigore Ghica, izbucnește războiul dintre Turci de o parte, Ruși și Austriaci de cealaltă. Rușii voiau să ajungă la Marea Neagră și să anuleze tratatul, defavorabil, din 1711; Austriacii, la rândul lor, bizuindu-se pe succesele de până atunci, voiau să împingă mai departe, spre miazăzi și răsărit, hotarul față de Turci. La știrea că armatele Țarului se îndreaptă spre Crimeea și spre Azov, Poarta declară război Rusiei, la 28 Mai 1736; ea nu poate împiedeca însă, cucerirea și arderea *Bakce-Saraiului*, a *Sultan-Saraiului*, reședința hanului, a *Perekopului*, a *Kimburunului*; la 1 Iulie se predă însăși *Azovul*. Austriacii cari aveau o mai veche legătură cu Rușii, reînnoită în 1726, în sensul de a sprijini cererile acestora față de Turci, și cari încheiaseră cu ei, la 9 Ianuarie 1737, chiar o alianță ofensivă, declară, la rândul lor, război Porții la 6 Iunie 1737. O conferință convocată la *Niemirov*, în Ucraina, în vederea unui aranjament

www.dacoromanica.ro

pașnic, conferință ale cărei ședințe au loc între 16 August și 14 Octomvrie, nu reușește și războiul începe pe ambele fronturi. Austriacii, cari nu mai aveau acum un comandant de talia lui Eugeniu de Savoia, învingătorul dela Zenta, suferă însă mai multe înfrângeri, cea mai gravă fiind la Belgrad. Dimpotrivă, Rușii obțin succese. Oceakovul cade la 17 Iulie 1737; un mare măcel face 20.000 de victime în populația acestui însemnat centru, populație alcătuită în bună parte din Moldoveni. În 1738, campania urmează cu mai puțină vigoare; în 1739, trupele rusești, reluând ofensiva, pornesc asupra Moldovei. Nistrul e trecut la sfârșitul lui Iulie; la 28 August are loc lupta dela *Stăuceni*, pe Șulanet, în care Turcii sunt înfrânți (vezi și fig. 82). Urmarea este căderea, peste trei zile, a Hotinului.

Grigore Ghica înaintase, la început, cu o mică oaste până la Leurda, în Dorohoi; văzând însă superioritatea armatei rusești, se retrage la Dracșani, în Botoșani, apoi la Țuțora, în cele din urmă prin Huși, la Galați. Armata rusă, comandată de generalul *Münnich* și numărând printre ofițerii ei superiori și doi fii ai lui Dimitrie Cantemir, anume pe *Dumitrașco* și pe *Constantin*, ocupă Iașii (13 Septemvrie 1739) și împinge detașamente, având în frunte pe cei doi fii de domn, de o parte și de alta a Siretului, spre sud, până la Bacău și Vaslui. Un al treilea detașament coboară la Focșani care e prădat cumplit, înaintează în Muntenia, pe sub dealuri, până la Câmpina, jefuind, și se întoarce prin Ardeal.

După ocuparea Iașilor, Münnich pune pe boieri să iscălească un act care prevedea credință deplină față de Ruși, iernarea în țară și hrănirea unei oștiri de 20.000 de oameni, procurarea a 3000 de salahori anual; excluderea Grecilor și a Rușilor dela dregătorii, ei putând fi numai negustori; primirea cu leafă, în oastea rusească, a boierilor fără dregătorii și a urmașilor acestora; un dar imediat pentru generalul rus de 90 de pungi și o sumă fixă anuală de 100 de pungi. Acest act rămase însă — cu excepția darului — literă moartă, deoarece, în curând, Rușii se retraseră din Moldova. Austriacii, în urma înfrângerilor suferite, încheiaseră, la 18 Septemvrie 1739, *pacea dela Belgrad*, restituind, între altele, Oltenia. În aceeași zi se semnase tot la Belgrad și pacea dintre Ruși și Turci. Ratificarea acesteia din urmă are loc la 16 Octomvrie. Peste opt zile, la 24, oastea rusă părăsea Iașii,

www.dacoromanica.ro

după ce prădase mai întâi mănăstirea Galata; odată cu ea pleca și mitropolitul țării, Antonie, care primise pe Münnich cu prea multă căldură. Grigorie Ghica își reluă scaunul; Hotinul fu reo-

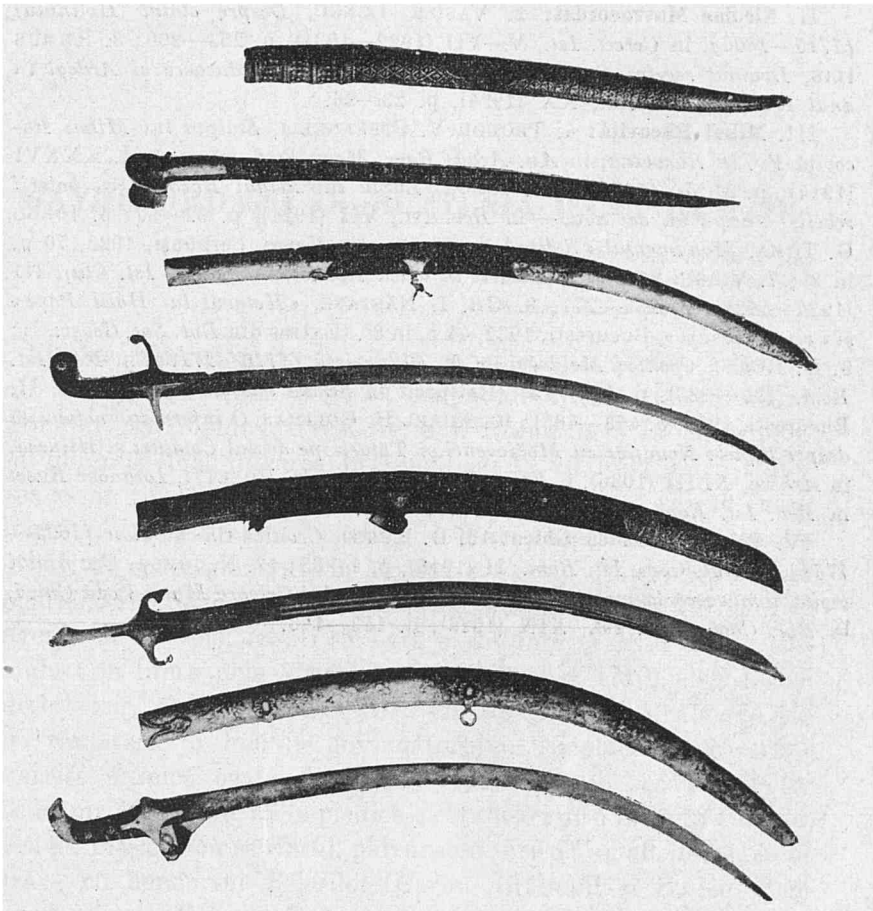

Fig. 82. — Săbii orientale, turcești și tătărești, și hanger din veacul al XVIII-lea. (Muzeul Militar, București).

cupat în Noemvrie; raiaua din jurul lui, desființată pentru moment, se refăcu și ea, peste un an.

Sfârșitul acestei de a doua domnii a lui Grigorie al II-lea Ghica cade în Septemvrie 1741; la 10 ale lunii schimbarea era hotărîtă; la 24 îi sosește firmanul de mazilie în Iași; îndată după aceea, fostul domn e pornit «cu cinste» la Poartă.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

I. **Fanarioții:** 1. JOSEPH GOTTWALD, *Phanariotische Studien*, în *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südoesteuropa*, V (1941), p. 1—58.

II. **Nicolae Mavrocordat:** 2. VASILE LUNGU, *Despre olatul Hotinului (1715—1806)*, în *Cercet. Ist.*, V—VII (1929—1931), p. 253—290; 3. REMUS ILIE, *Drumul regelui Carol al XII-lea prin Țara Românească și Ardeal în anul 1714*, în *Rev. Ist.*, XX (1934), p. 23—26.

III. **Mihai Racoviță:** 4. TEODOR V. STEFANELLI, *Stâlpul lui Mihai Racoviță Vv. în Bucovina*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1914), p. 1027—1042; 5. N. IORGA, *Lupta lui Mihai Racoviță cu boierii rebeli, — după un act nou, —* în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 62—67; 6. IORGU G. TOMA, *Monumentul « Stâlpul lui Vodă » din Vama*, Cernăuți, 1923, 70 p. in 8°; 7. VIRGIL ȘOTROPA, *Tătarii în valea Rodnei*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 255—274; 8. GH. I. NĂSTASE, *« Hotarul lui Halil Pașa » și « cele 2 ceasuri »*, București, 1932, 44 p. in 8°. (Extras din *Bul. Soc. Geogr.*, I); 9. D. RUSSO, *Cronica Moldovei de N. Chiparissà (1716—1717)*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 133—151 (Retipărit în *Studii istorice greco-române*, II, București, 1939, p. 463—485); 10. AUREL H. GOLIMAS, *O informație nefolosită despre luptele Nemților cu Moldovenii și Tătarii pe dealul Cetățuei și Hlincea*, în *Arhiva*, XLIII (1936), p. 224—227; 11. IOANA R. ROSETTI, *Iordache Ruset* în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 300—322.

IV. **Grigore al II-lea Ghica:** 12. D. RUSSO, *Cronica Ghiculeștilor (1695—1754)*, în *Bul. Com. Ist. Rom.*, II (1916), p. 1—85; 13. N. IORGA, *Cea dintâi visită domnească la monumente istorice și opera lui Grigore Matei-Vodă Ghica*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX (1926), p. 143—146.

www.dacoromanica.ro

MAVROCORDAŢII ÎN MUNTENIA PÂNĂ LA 1741

Nicolae Mavrocordat « homme de beaucoup d'esprit et fort appliqué aux sciences».
(Raport francez din 22 Martie 1719)

Nicolae Mavrocordat. În urma mazilirii lui Ştefan Cantacuzino, tronul Ţării Româneşti fu ocupat de Nicolae Mavrocordat, strămutat din Moldova (vezi fig. 83). Numit la 5 Ianuarie 1716, noul domn îşi făcu intrarea în Bucureşti la 10 Fevruarie; stăpânirea sa nu ţinu însă niciun an măcar. La începutul verii, în Iunie, izbucni războiul dintre Austriaci şi Turci; aceştia din urmă, încurajaţi de succesele avute în Moreea şi Creta, visau redobândirea Ungariei. Dar comandantul armatelor austriace, vestitul general Eugeniu de Savoia, izbuti să bată şi de data aceasta oastea sultanului; în lupta dela *Petrovaradin* (5 August 1716) pieri însuşi marele vizir, sângerosul Gin Ali; 170 de steaguri şi 156 de tunuri rămaseră în mâinile învingătorului. Nicolae Mavrocordat trimisese o mică oaste de 3000 de oameni sub serdarul Petre Obedeanu, la Orşova, să împiedice « cătanele » de a intra în Oltenia. Acestea, înţelese cu serdarul, pătrunseră totuşi; un alt detaşament intră — cu concursul boierilor Barbu Brăiloiul şi Staico Bengescu — pe la Vâlcan. Domnul, retras un moment la Rusciuk, revine cu ajutor turcesc; el pedepseşte pe câţiva din cei cari trecuseră de partea Nemţilor; boierii *Bălăceanu*, *Ion Brezoianu* şi *Lupu Costachi* sunt decapitaţi; mitropolitul *Antim Ivireanul*, caterisit şi trimis în surghiun la muntele Sinai, piere pe drum, înnecat de garda turcească ce-l însoţea, în râul Tundja, un afluent al Maritzei. Apoi Mavrocordat trimite împotriva Austriacilor, în Oltenia, mai toate forţele de care dispunea. De această împrejurare profită comandantul trupelor austriace din Ardeal; în înţelegere

www.dacoromanica.ro

cu boierii cari voiau să scape de dominația turcă — un Șerban Bujoreanu vornicul, un Ilie Știrbei vistierul, un Grigore Băleanu și alții — repezi el un detașament de cătane, sub căpitanul

Fig. 83. — Nicolae Mavrocordat, după o gravură în aramă contemporană.

www.dacoromanica.ro

Ştefan Dettine zis Pivoda care intră pe neaşteptate în Bucureşti şi luă prizonier pe domn şi familia acestuia (25 Noemvrie 1716). Nicolae Mavrocordat fu dus la Sibiu, şi, acolo, tratat cu deferenţă, trebui să rămâie doi ani, în care răstimp alcătui o lucrare filosofică, « Despre datorii » (Περὶ τῶν καθηκόντων βίβλος) mult apreciată de întreaga Europă.

Ioan Mavrocordat. Pe tronul rămas astfel liber, Turcii trimiseră la 2 Decemvrie 1716, în calitate de caimacam pe fratele lui Nicolae, pe Ioan Mavrocordat, care ocupase până atunci demnitatea de mare dragoman; la scurt interval, îi dădură apoi însuşi caftanul de domnie. O mare parte dintre boierii pribegiţi de frica unei năvăliri turceşti sau tătăreşti, se reîntorsese; alţii însă — în frunte cu Radu Golescu, Grigore Băleanu, Şerban Bujoreanu — rămaseră în Ardeal, urmărind să închine ţara Austriacilor; o delegaţie merse chiar în acest scop la Viena şi ceru ca domn pe Iordache Cantacuzino, feciorul lui Şerban, fostul voievod.

În timpul domniei lui Ioan Mavrocordat, războiul dintre Turci şi Austriaci continuă. Eugeniu de Savoya repurtează o nouă şi strălucită izbândă la *Belgrad*, în urma căreia, această puternică cetate, poartă de intrare atât în Ungaria cât şi în imperiul Sultanilor, capitulează (18 August 1717). În Muntenia, Ioan Mavrocordat obţine, e adevărat, prin bani, evacuarea de de către Austriaci a mănăstirilor Mărgineni şi Câmpulung ce fuseseră ocupate; el face însă marea greşală de a recunoaşte totdeodată prin convenţia încheiată la 24 Fevruarie 1717, că Oltenia « rămâne fără discuţie la dispoziţia şi sub conducerea imperială ». Văzând că soarta armelor le e continuu defavorabilă, Turcii se hotărăsc să încheie pace. Plenipotenţiarii, între cari era şi Ioan Mavrocordat, se întâlnesc la *Passarovitz* sau *Pojarevac*; după opt şedinţe, se ajunge la iscălirea tratatului (21 Iulie 1718). Austriacii câştigau Banatul, Oltenia, Belgradul şi o porţiune din Serbia, până aproape de Niş. În felul acesta, ţinutul dela apus de Olt ajunge sub stăpânirea Imperialilor; el va rămâne aşa timp de douăzeci şi doi de ani, până la tratatul din Belgrad (1739).

După înfrângerea din vara anului 1717, o parte dintre Tătari, întorcându-se dela Belgrad spre casă, jefuiră şi robiră în Oltenia şi chiar în Muntenia; Mavrocordat, însoţit de un paşă turc, trebui

www.dacoromanica.ro

să le iasă înainte, la Cornățel, «la podul de piatră», și să-i silească să elibereze pe robi.

Spre deosebire de predecesorii săi, Ioan Mavrocordat își sfârși zilele în scaun; e adevărat că el muri tânăr, la treizeci și cinci de ani, de ciumă, sau — dacă e să credem pe cronicarul Radu Popescu — de «lungoare» adică tifos. Decesul se produse în ziua de 23 Fevruarie 1719; trupul fu înmormântat în biserica Sf. Gheorghe Nou din București.

Soția sa a fost doamna *Zamfira*; la 29 Iulie, câteva luni după pierderea soțului, ea scria Patriarhului Hrisant Notara, arătându-i că e fără mijloace, că dorește să fie plătiți creditorii și adăogând că de educația și instrucția copiilor se va ocupa ea personal.

Nicolae Mavrocordat, a doua oară. Îndată ce sosi la Constantinopol știrea morții lui Ioan Mavrocordat, fu numit domn, la 2 Martie 1719, fratele său *Nicolae* care se întorsese, de câteva luni numai, din captivitatea austriacă, dela Sibiu. Intrarea în București avu loc la 7 Mai, în împrejurări grele, fiind foamete și ciumă.

Această de a doua domnie a lui Neculai Mavrocordat în Muntenia ține *unsprezece ani și jumătate*: cea mai lungă stăpânire din epoca Fanarioților. E și una din cele mai bune, domnul luând o serie de măsuri folositoare țării. El obține mai întâi, dela Turci, reducerea haraciului cu 240 de pungi, adaosul la care trebuise să consimtă Brâncoveanu, în 1703, când cu mersul la Adrianopol. Această reducere se menține integral timp de cinci ani; apoi, ea rămâne de numai 140 de pungi. Mai însemnată e însă restabilirea hotarului țării față de Turcii din raiaua Brăilei cari se întinseseră treptat-treptat până la gura Ialomiței și la apa Buzăului, și față de aceia din Dârstor care încălcaseră bălțile de pe țărmul stâng, până la Greaca, întemeindu-și sate și luând dijmă. Mavrocordat obține un firman dela Poartă și-i silește să revie la vechile hotare.

Sub raportul intern el se arată un bun gospodar. La venirea în țară fiind foamete, aduce făină dela Turci și o împarte celor lipsiți. Pentru încasarea birului, face, în 1723, o reformă fiscală, hotărînd — ceea ce nu constituia o inovație de altfel (vezi mai sus, p. 213) — ca plata să aibă loc în patru sferturi și stabilind o nouă impunere sau «ruptoare» *pe sate*, potrivit cu averea locui-

www.dacoromanica.ro

torilor. În 1728, trebui să se revină însă la sistemul «pecetluiturilor», *pe cap de om*, spre a se împiedeca fluctuaţia ţăranilor cari se strămutau mereu din satele impuse mai mult în cele impuse mai puţin; aceste pecetluituri nu fură însă nici ele apăsătoare.

În latura religioasă, Nicolae Mavrocordat are un deosebit merit prin înălţarea frumosului lăcaş dela Văcăreşti (vezi fig. 84—88).

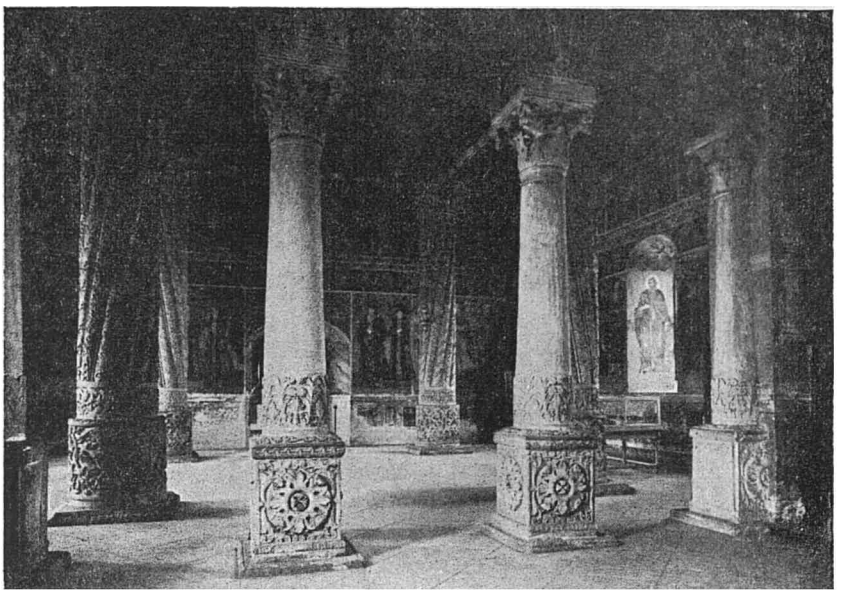

Fig. 84. — Biserica mănăstirii Văcăreşti. Vederea naosului.

Temeliile acestei mănăstiri s'au pus încă din prima domnie, în 1716; construcţia se întrerupe apoi, cât timp domnul stătu prizonier în Ardeal. Reluată în 1719, ea fu gata în Septemvrie 1722: aşa ne spune pisania, în limba română, de deasupra uşii de intrare. Târnosirea se făcu la 24 Septemvrie 1724, în prezenţa mitropolitului ţării, Daniil, a episcopului de Buzău, a unor arhierei străini şi unui mare număr de egumeni şi preoţi; în anul următor se isprăvi şi zidul înconjurător. Domnul înzestră bogat această ctitorie a sa şi hotărî printr'un aşezământ solemn, ca, din veniturile ei,

www.dacoromanica.ro

« streinii să-i primească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temniţe să-i cerceteze cu milă ». Se adăogă şi o bibliotecă pe care domnul o îmbogăţi necontenit cu manuscrise şi cărţi rare, achiziţionate, la preţuri mari, din tot Orientul şi dela Muntele Athos (vezi şi fig. 89); ea va spori sub Constantin Mavrocordat, fiul lui Nicolae.

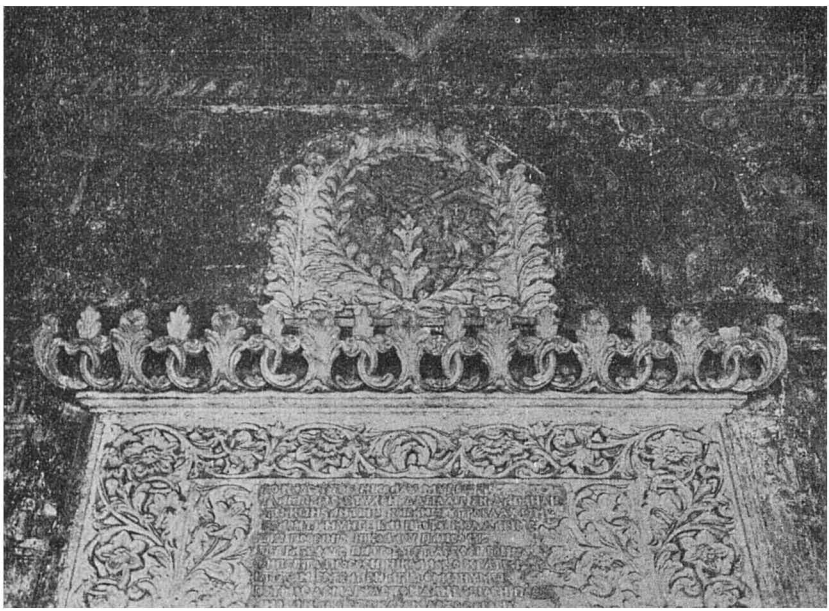

Fig. 85. — Pisania bisericii Văcăreşti, înconjurată de un cadru splendid sculptat.

Mitropolia din Bucureşti, pierzând moşiile de peste Olt, unde stăpâneau acum Austriacii, domnul îi dărui alte moşii şi venituri, dincoace; el înălţă, de asemenea, în 1723, paraclisul metropolitan (vezi fig. 90). Episcopia din Buzău primi un dar anual de 200 de taleri, cu obligaţia însă « să facă şcoală grecească şi slovenească » ceea ce se şi aduse îndată la îndeplinire. Mănăstirea Banului, tot din Buzău, obţinu scutire de dăjdii, iar biserica Creţulescu din Bucureşti (vezi fig. 91) locul înconjurător necesar, luat din « locul domnesc ». În sfârşit biserica Domnească din Câmpulung fu înnoită, zugrăvită şi înzestrată cu odăjdii (vezi şi fig. 92).

www.dacoromanica.ro

În tot răstimpul domniei, Nicolae Mavrocordat făcu o singură expediție militară: aceea împotriva Tătarilor din Bugeac care se revoltaseră împotriva hanului. Nu se ajunse însă la luptă; domnul,

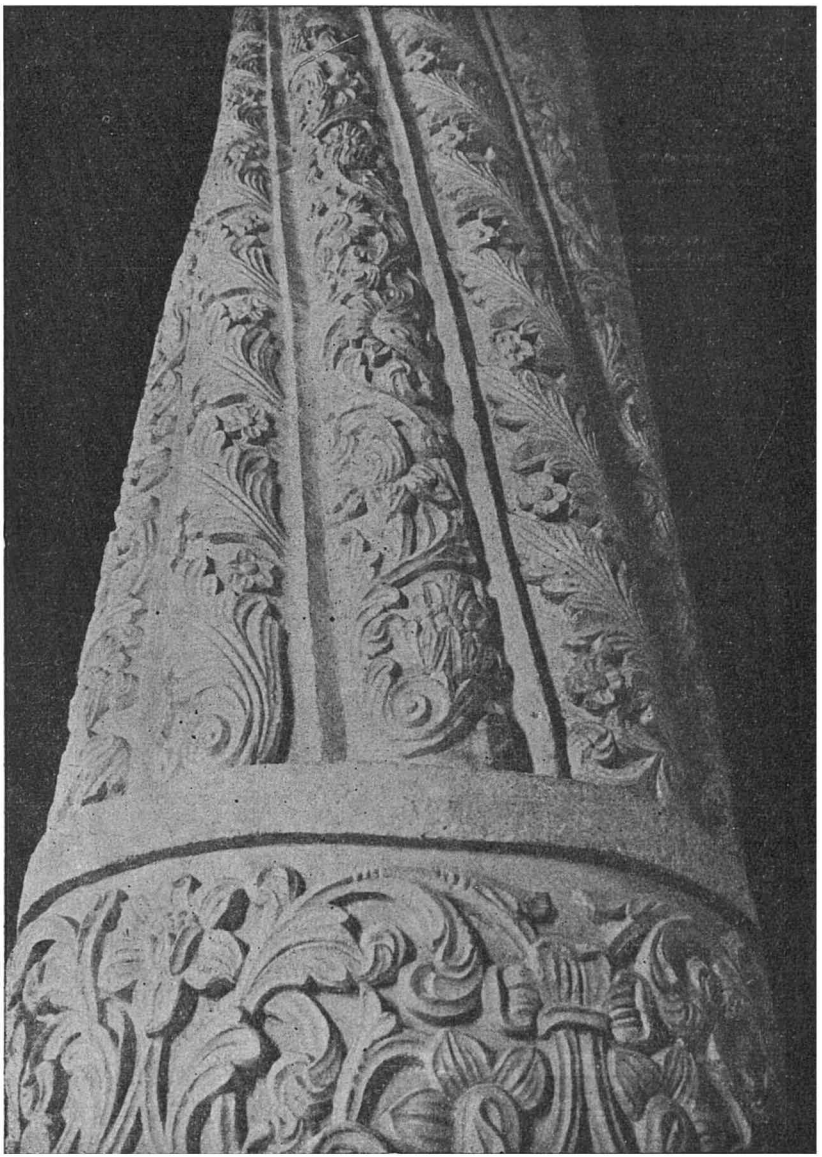

Fig. 86. — Stâlp de piatră frumos sculptat din naosul bisericii Văcărești.

www.dacoromanica.ro

plecat din București la 7 Ianuarie 1728 și mergând încet, cu popasuri lungi, primi la *Măxineni*, în județul Râmnicul Sărat, aproape de hotar, dispoziția să se întoarcă îndărăt, deoarece « zurbaoa » se potolise.

Cu vecinul său din Moldova, Mihai Racoviță, relațiile au fost bune până aproape de sfârșitul domniei acestuia; cei doi domni urmau să se și înrudească, deoarece un fiu al lui Nicolae Mavro-

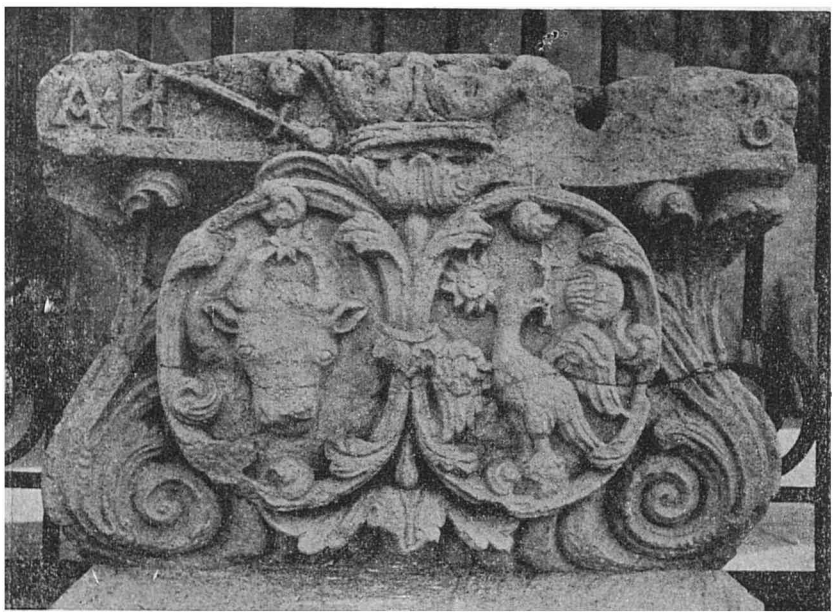

Fig. 87. — Detaliu dela biserica Văcărești. Sculptură în piatră.

cordat era logodit cu o fiică a lui Racoviță. În Martie 1726, câțiva boieri munteni pribegiră peste Milcov; când sosi un trimis al Porții ca să-i ridice, Racoviță însă nu-i predă, ci îi vesti să fugă în Ardeal. De aci, relațiile se stricară; în toamnă, urmă mazilia domnului moldovean.

Neculai Mavrocordat a fost căsătorit în trei rânduri; prima dată cu *Casandra Cantacuzino*; a doua oară cu *Pulkeria Tzoukis*, dintr'o familie de seamă din Constantinopol; după moartea acesteia, întâmplată în 1716, el luă pe *Smaranda Panaiotakis Stavropoleos*. A avut din aceste căsătorii mai mulți copii: pe *Scarlat*,

www.dacoromanica.ro

mort în 1722, în vârstă de 21 de ani, o fire studioasă, pe *Constantin*, viitorul domn, pe *Ioan* sau *Iancul*, de asemenea viitor domn, pe *Marioara*, căsătorită în 1722 cu Ianache cămărașul; cu Smaragda, a avut pe *Alexandru*, născut la 23 Decemvrie 1720, pe *Sultana*, în 1721, pe *Ștefan*, în 1722, mort de mic, și un alt *Ștefan*.

Neculai Mavrocordat a murit în scaun, ca și fratele său, și tot de boală: a fost răpus de ciumă la 14 Septemvrie 1730. Trupul

Fig. 88. — Detaliu dela biserica Văcărești. Sculptură în piatră.

odihnește la mănăstirea Văcărești, într'un frumos mormânt de marmură.

Constantin Mavrocordat, tânărul fiu al lui Nicolae — împlinise 19 ani — fu ales domn de către boieri la moartea tatălui său. Poarta își dădu încuviințarea, în schimbul unei sume enorme — un raport olandez precizează: *două mii de pungi*, adică un milion de lei — împărțită la cei ce hotărau. Imediat însă după aceea, la 28 Septemvrie 1730, izbucnea la Stambul răscoala lui Patrona Halil (vezi și mai sus, p. 232); de acest fapt se folosi Mihai

www.dacoromanica.ro

Racoviță și, în schimbul a 170 de pungi, date unei căpetenii a răsculaților, izbuti să înlăture pe Constantin și să-i ia el locul. Schimbarea se produse la 17 Octomvrie 1730.

Mihai Racoviță se menține numai un an de zile; el purta ponosul de a fi fost numit de către răsculați. De aceea, după uciderea lui Patrona Halil, situația sa se clatină și Constantin Mavrocordat, bucurându-se de sprijinul marelui vizir, izbutește să-și reia tronul. Mazilirea lui Racoviță se produce la 24 Octomvrie 1731; adus la Constantinopol, el este închis și în primejdie de a-și pierde și

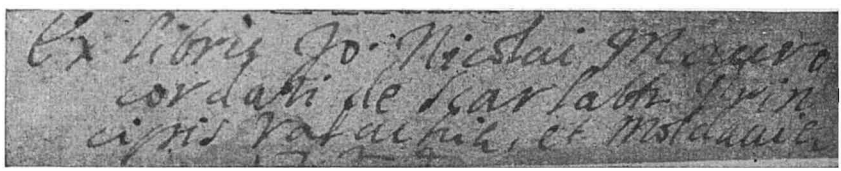

Fig. 89. — Autograf al lui Neculae Mavrocordat: « Ex libris Io Nicolai Maurocordati de Scarlatti, Principis Valachiae et Moldauiae ». (Academia Română, Manuscrise).

viața; scapă însă, dând cinci sute de pungi și punând chezași pe prietenii ce avea la Poartă.

Constantin Mavrocordat a doua oară. A doua domnie a lui Constantin Mavrocordat ține un an și jumătate, până la 16 Aprilie 1733, când e strămutat în Moldova. Ca fapt mai însemnat e de notat doar căsătoria sa cu *Ecaterina*, fiica marelui vornic moldovean Constantin Ruset. Nunta are loc la București, la 23 Noemvrie 1732; cronicarul Ioan Neculce spune despre mireasă că era « foarte frumoasă și înțeleaptă ». Peținea se făcuse prin domnul Moldovei, Grigore al II-lea Ghica, văr cu Constantin; acesta îi mulțumește pentru « slujba ce i-au făcut » iar când se produce în Aprilie 1733, strămutarea celor doi domni, unul în locul altuia, ei se întâlnesc la Focșani, își fac vizită reciproc și se despart în chip prietenesc.

Grigore al II-lea Ghica domnește doi ani și jumătate, până la 27 Noemvrie 1735, când are loc o nouă strămutare, el trecând iarăși în Moldova și Constantin Mavrocordat revenind în Muntenia. Acesta din urmă stăruise la Poartă să se facă schimbarea; de aceea, raporturile între cei doi domni, atât de bune la început, devin treptat încordate. De altfel e o tendință aproape generală

www.dacoromanica.ro

în vremea aceasta la domnii Moldovei de a fi strămutaţi în Muntenia, care era mai avută, cu venituri mai mari, îngăduind deci o îmbogăţire mai rapidă.

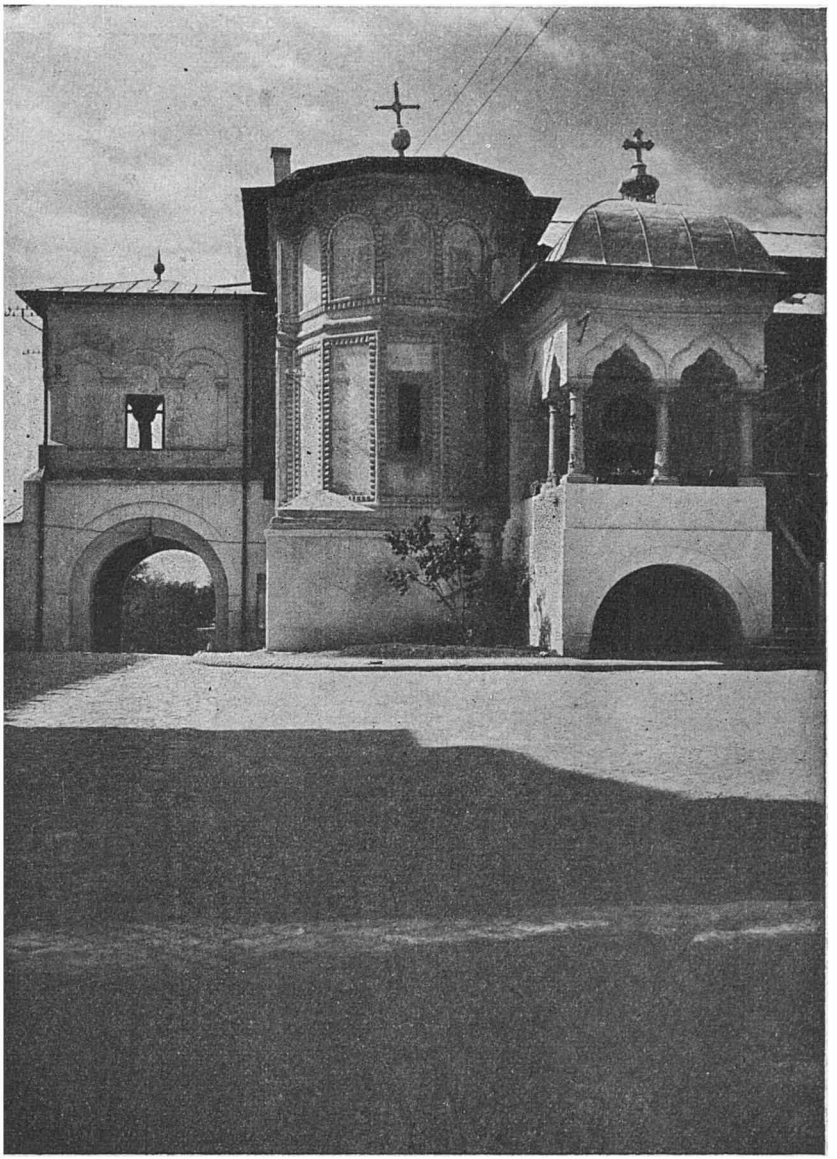

Fig. 90. — Paraclisul metropolitan din Bucureşti. Alăturea locuinţa Patriarhului.

www.dacoromanica.ro

Lui Grigore al II-lea Ghica i se datcreşte «carvasaraua» sau vama din Bucureşti (1733); el a reorganizat de altfel întregul sistem vamal al ţării (1734), sporind taxele şi revizuind cotele pe care le aveau mănăstirile, în urma diferitelor donaţii domneşti, din aceste taxe.

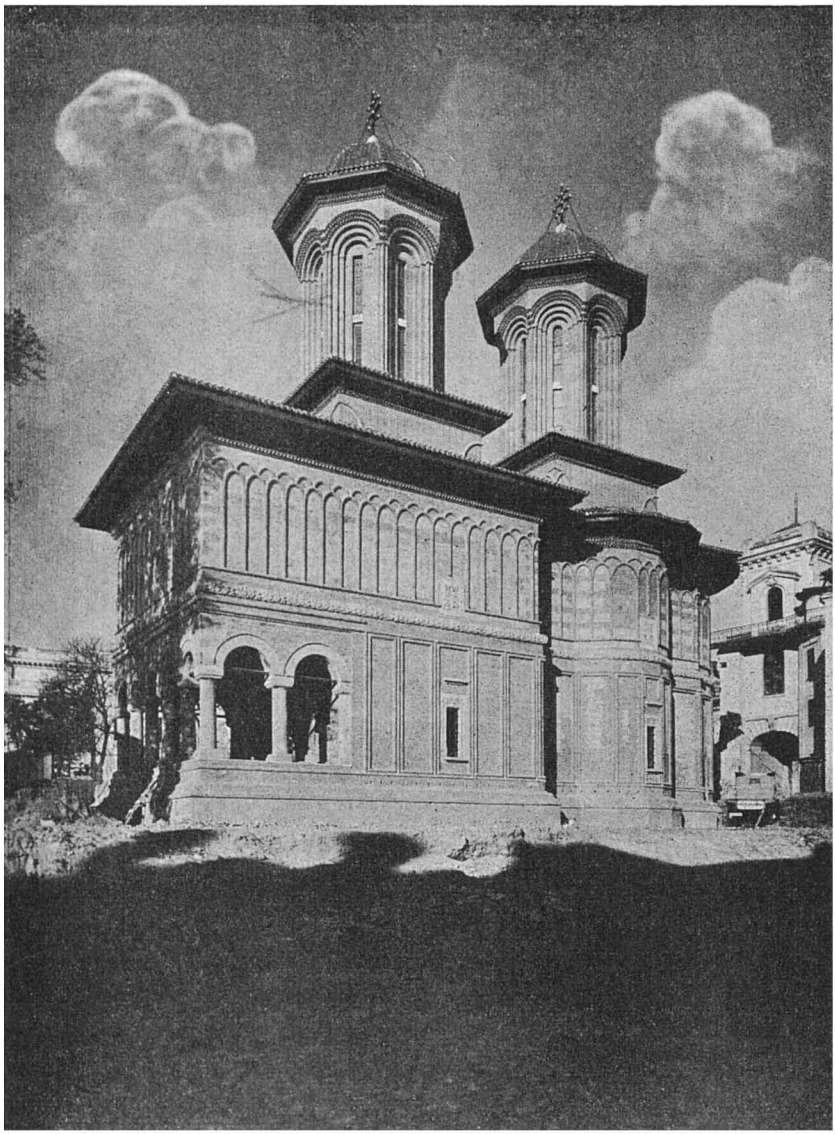

Fig. 91. — Biserica Creţulescu din Bucureşti, restaurată în ultimii ani.

www.dacoromanica.ro

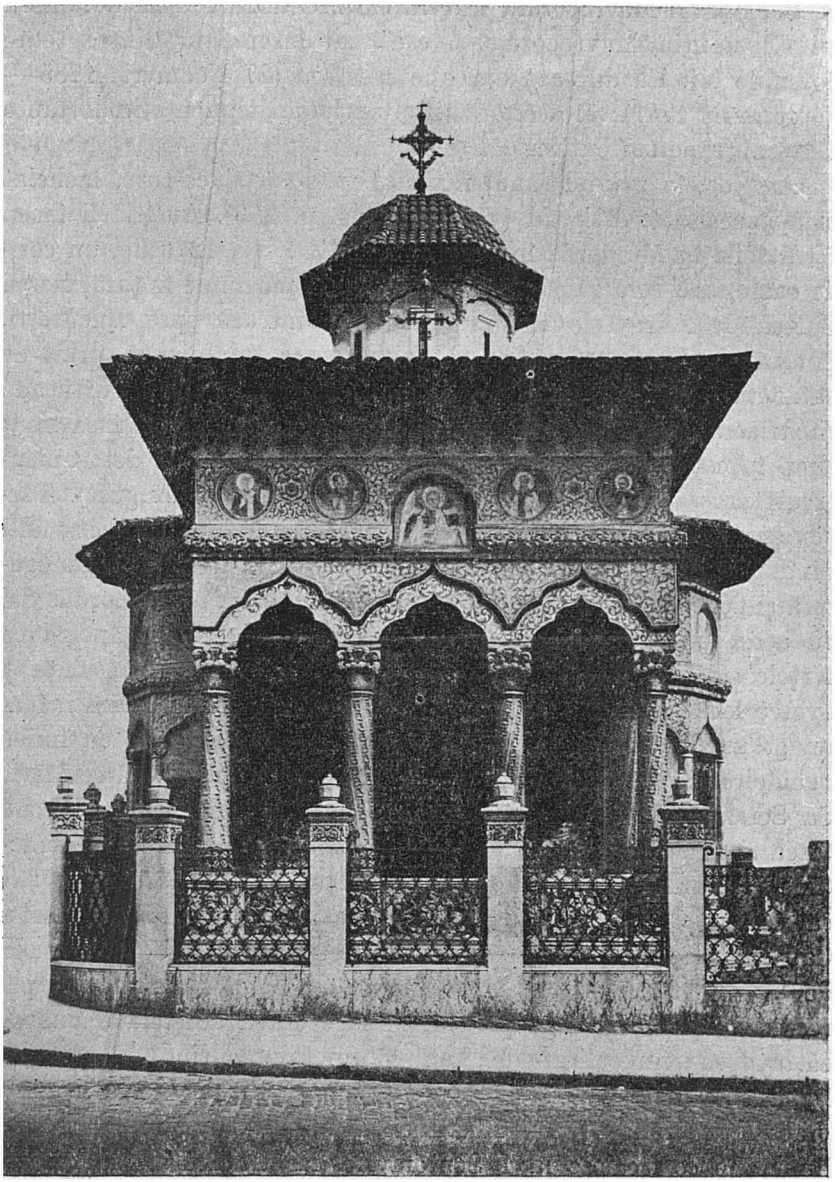

Fig. 92. — Biserica Stavropoleos din Bucureşti (peste drum de Poşta Centrală), ridicată în timpul lui Neculai Mavrocordat. Pisania arată că lucrările s'au sfârşit la 30 Octomvrie stil vechiu 1724. Stâlpii pridvorului şi chenarele uşilor şi ferestrelor din piatră frumos sculptată. Restaurată înainte de războiul pentru întregirea neamului.

www.dacoromanica.ro

Constantin Mavrocordat a treia oară. Cea de a treia domnie a lui Constantin Mavrocordat e cea mai însemnată dintre toate domniile lui. Ea durează aproape șase ani (27 Noemvrie 1735 — Septemvrie 1741); în acest răstimp au loc evenimente importante atât sub raportul extern cât și intern.

Are loc, în primul rând, războiul ruso-austriaco-turc, încheiat prin pacea dela Belgrad (vezi mai sus, p. 236). Austriacii încep ostilitățile în Muntenia în vara anului 1737. La 12 Iulie, un corp de oaste, sub comanda generalului Wallis, pătrunde în țară, ocupă Curtea de Argeș și Câmpulungul și înaintează spre București. Constantin Mavrocordat, ca să evite soarta tatălui său, prins de catane, se retrage la Oltenița, de unde trece apoi la Turtucaia. Austriacii ajung la Cotroceni la 22 Iulie; ei nu rămân însă mult timp în capitală, ci sunt nevoiți s'o evacueze în fața detașamentului turcesc care însoțea pe domnul reîntors (5 August). Târgoviștea și Câmpulungul sunt și ele părăsite și au de suferit mult, fiind prădate și arse. Apoi armata turcească, la care se adăogaseră și 6000 de Tătari, se îndreaptă spre Oltenia. Mavrocordat dă, cu acest prilej, un manifest către locuitorii ei, anunțându-i că forțele sultanului vin ca să gonească pe Austriaci și că viața și averea localnicilor vor fi cruțate, neluându-se «dela nimini măcar un grăunțu fără bani». Deci, «voi toți, numai decât, cu inimă neîndoită și cu toată voia, să alergați și să năzuiți... către Măria Sa Seraschiari Pașa, spre închinăciunea și supunerea supt ascultarea și stăpânirea otomănești măriri și supt oblăduirea noastră». Cine va rămâne însă cu Austriacii sau va ține cu aceștia, să știe că va fi prădat, jefuit, robit și trecut «prin ascuțitul sabiei». Catanele se retrag din Craiova: bătute pe drum de oastea pașei de Vidin care intrase și ea în Oltenia, trecând Dunărea, ele părăsesc aproape întreaga provincie; în fruntea acesteia e pus de către domn, în calitate de ban, Matei Cantacuzino.

In urma înfrângerilor suferite — cea mai gravă a fost la Belgrad, la 23 Iulie 1739 — Austriacii încep tratative de pace; preliminările se iscălesc la 1 Septemvrie, iar tratatul se încheie la 18 Septemvrie 1739, chiar la Belgrad; tot aci în aceeași zi se semnează și tratatul cu Rușii. Turcii reiau Serbia, Oltenia și o fâșie de teritoriu în Banat, în dreptul Orșovei. Apoi, în schimbul sporirii haraciului cu două sute de pungi anual (100.000 lei), ei re-

www.dacoromanica.ro

alipesc Oltenia de restul țării, refăcând unitatea teritorială a Munteniei. Reîntoarcerea la vechea stăpânirea a produs pretutindeni peste Olt o mare bucurie; toată lumea era doritoare să scape de administrația imperială care, deși animată de bune intenții, nu izbutise totuși, prin rigiditatea și caracterul ei fiscal, să-și apropie pe băștinași, dimpotrivă, și-i înstrăinase.

Oltenia sub Austriaci. Temeiul organizării acestei provincii, cât timp a stat sub Austriaci (1718—1739), a fost decretul din 22 Fevruarie 1719, dat de împăratul Carol al VI-lea. El constituia răspunsul la cererile pe care le formulaseră boierii prin delegația trimisă la Viena și care se afla acolo în August 1718. Decretul prevedea constituirea unei administrații civile având în frunte, cu titlul de ban, pe Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Șerban, fostul voevod. El urma să fie ajutat de patru consilieri, numiți, ca și banul, pe trei ani, și de un secretar; toți vor primi lefuri anuale. Libertatea religioasă era garantată; episcopul de Râmnic urma să depindă însă, pe viitor, nu de mitropolitul din București, ci de mitropolitul Serbiei; se întrerup totdeodată legăturile cu patriarhul de Constantinopol și, în genere, cu ierarhii din Răsărit. Se organizează împărțirea dreptății, numindu-se *vornici* pentru cercetarea pricinilor mai mici; pedepsele cu moartea privind pe boieri nu se vor putea pronunța însă fără aprobarea împăratului. Dările se vor stabili cu nepărtinire, produsele boierești și mănăstirești fiind scutite de orice taxă, iar casele boierilor, de încuartiruire. In sfârșit se numește un «director superior» al Olteniei, în persoana generalului *Steinville*, comandantul forțelor austriace din Transilvania; «lui trebue să i se adreseze atât administrația civilă cât și particularii pentru rezolvarea chestiilor curente; dela el trebue să aștepte și să ceară, mai ales acum la început, instrucțiuni și directive». De fapt, acesta era adevăratul conducător al provinciei; și cum ședea mai mult în Ardeal, la Sibiu, el își va numi în Oltenia ca locțiitor, un general subaltern.

Decretul nu satisfăcea decât în parte cererile boierilor. Gheorghe Cantacuzino se aștepta să fie numit «voievod»; el nu fu nici măcar ban cu adevărat, deoarece avea, peste el, pe «directorul superior»; de aceea, cronicarul Radu Popescu spune în cronica sa: «din cal, l-au făcut măgar». Apoi nu se încuviință formarea unei miliții sau oștiri românești, iar în fruntea «Ministerului» economic nu fu numit un român, ci un străin, Ignațiu Haan.

www.dacoromanica.ro

Județele, având în frunte câte un *vornic*, fură împărțite fiecare în câte patru *plăși*: de sus, de jos, de mijloc și de margine, conduse de *ispravnici*. Satul e cârmuit de un *pârcălab* sau *provizor*, ajutat de 4, 2 sau 1 *jurat*, după cum are 100, 50 sau 25 de case. Orașele depind de administrația financiară imperială, nu de administrația civilă; ele au în frunte un *județ* și numai 4 *jurați*, în loc de 12 pârgari ca mai înainte. *Boierii* sunt împărțiți în trei clase; se face un catalog al lor, la 14 Noemvrie 1719. Cu privire la *rumâni*, se precizează că ei vor lucra proprietarului pe moșia căruia stau, *trei zile pe săptămână*, două cu brațele și una cu plugul. Bulgarilor veniți cu două decenii mai înainte dela Kiprovaț și așezați în trei locuri, în Oltenia, la *Craiova*, *Râmnic* și *Brădiceni*, li se dă un statut special. Se organizează *un serviciu al poștelor*, cu un *conducător*, 20 de poștași și 80 de vătafi, având leafă anuală. Se întreprind, în sfârșit, lucrări de drumuri și, în primul rând, șoseaua dealungul Oltului, prin Carpați, numită «Șoseaua Carolina», după numele împăratului. Începută încă înainte de încheierea păcii dela Passarovitz, în 1717, ea e gata în partea principală, din munți, în 1719, fiind continuată apoi până la Râmnic (1721). Două inscripții latinești, săpate în stâncă, preamăresc această operă.

Un deosebit preț puneau Austriacii pe organizarea fiscală. Se păstrară, în genere, vechile categorii fiscale, se făcură însă recensăminte stricte — fără să se ție adeseaori seamă de bătrâni, de neputincioși, de invalizi, — și se fixă cifra impozitului, *plătibil în patru sferturi*, pentru fiecare categorie. Impozitul era ridicat; într'o plângere din 1731, cei patru consilieri propuseseră ca megiașii, de pildă, să plătească 5 florini anual, birnicii 3, iar mărginașii 2 florini. Față de aceste propuneri, constatăm că, în 1735, megiașii plăteau 12 florini, birnicii 8 iar mărginașii 6, deci *între dublu și triplu*. De aci, nemulțumiri împotriva noii stăpâniri.

O altă pricină, foarte însemnată, de nemulțumire, era noul curs al zlotului. Administrația imperială îl fixase la 51 de creițari, pe când în Turcia și în Muntenia el era cotat 1 florin și 6 creițari; deci o pagubă pentru locuitorii Olteniei de 15 creițari sau 25 *la sută*, ceea ce era considerabil. Țărănimea era nemulțumită și de numeroasele cărături sau transporturi pe care trebuia să le execute; negustorii se plângeau că nu mai pot face negoț peste Dunăre și Olt; clerul era nemulțumit de atârnarea de

www.dacoromanica.ro

mitropolitul sârbesc şi de infiltrarea şi propaganda catolică: Steinville ceruse chiar să se introducă şi inchiziţia, ceea ce, din fericire Curtea dela Viena nu admise; boierimea protesta împotriva atingerilor ce i se aduceau vechilor ei drepturi. Ni s'au păstrat mai multe asemenea plângeri de ale boierilor; una din ele, dela 23 Iunie 1731, adresată generalului conte de Wallis, directorul superior al Olteniei, cuprinde o enumerare a tuturor neajunsurilor de care suferă populaţia, în genere. Aceste neajunsuri sunt recunoscute de însuşi şeful administraţiei; într'un raport adresat la Viena, el arată pe larg motivele principale de nemulţumire şi relevă faptul că, din cauza impozitelor prea mari şi a repartiţiei nedrepte, au fugit din judeţul Romanaţi 2300 de familii, iar din judeţul Vâlcea 1500 de familii. Cere şi el reducerea acestor impozite, fără însă a o putea obţine. Semnificativă, sub raportul stării de spirit, este încheierea plângerii pe care o adresează, tot în 1731 şi tot generalului conte de Wallis, cei patru consilieri. După ce enumără greşelile şi abuzurile care se comit în administraţia financiară şi fiscală, ei conchid: «ne temem că dacă vom fi supuşi şi în viitor atâtor mizerii, oprobrii, calamităţi, dureri şi injurii, ca în aceşti doi ani cari au trecut, să nu pierim cu totul şi să ne stingem».

Nu e de mirare deci că atunci când prin pacea dela Belgrad, Austriacii trebuiră să se retragă, fu o mulţumire generală în întreaga Oltenie. După douăzeci şi doi de ani de dominaţie străină îşi dădeau seama cu toţii — şi boieri şi ţărani şi negustori şi clerici — că era mult mai bună stăpânirea veche, cu toate lipsurile ei, decât administraţia împărătească, minuţioasă şi exactă, dar foarte rigidă şi mai ales apăsătoare sub raportul fiscal.

Reformele lui Constantin Mavrocordat. În domniile sale precedente, atât în Muntenia cât şi în Moldova, Constantin Mavrocordat, cu pregătirea aleasă pe care o avea, observase o sumă de scăderi, lipsuri şi nepotriviri în diferitele domenii ale organizării de stat şi sociale. Administraţia, cu numeroasele ei ramuri, în special cea financiară şi fiscală, boierimea, cu structura şi privilegiile ei, ţărănimea, cu necazurile şi îndatoririle ei, viaţa culturală şi bisericească, toate puneau probleme care-şi aşteptau rezolvarea. Se făcuse între timp şi o vastă experienţă în Oltenia, în timpul ocupaţiei austriace; se aplicaseră măsuri noi, se dăduse o nouă organizare administrativă. Retrocedarea din 1739

www.dacoromanica.ro

era prilejul binevenit pentru ca, plecându-se și dela nevoia de a se reîncadra ținuturile de peste Olt în sistemul general al țării, să se pășească la o serie de reforme în diferitele părți ale acestui sistem. Spre sfârșitul anului în care se încheiase pacea dela Belgrad, domnul, care-și avea fixate în minte mai de mult, pe temeiul experienței și studiului, o sumă de principii directoare, le aduse deci la cunoștința boierilor din divan. Aceștia le discutară, își dădură aprobarea, mai ales că o sumă dintre noile măsuri veneau în favoarea lor, și redactară un «hrisov» solemn cuprinzând noul «așezământ». Domnul îl iscăli la 7/18 Fevruarie 1740; o traducere franceză a lui apăru în «Mercure de France», numărul pe Iulie 1742.

Hrisovul începe printr'o întărire a lui Constantin Mavrocordat și un apel către urmași ca să respecte «acest așezământ»; urmează mulțumirea boierilor față de domn pentru cele hotărîte. Vin apoi cele 13 articole sau puncte cuprinzând măsurile luate; la sfârșit, lista martorilor din divan și data.

Primul articol prevede scutirea «de dajdie» a mănăstirilor, așa cum e și în «alte părți creștinești». Al doilea institue un organ de control al mănăstirilor, alcătuit din «zece epitropi» aleși dintre egumenii mai însemnați, în fața cărora toți stareții dela toate mănăstirile și schiturile din țară vor da socoteală de veniturile și cheltuelile lăcașurilor respective. Articolul trei suprimă «dajdia» preoților; al patrulea interzice protopopilor de a mai băga pe cineva la gros, adică la închisoare. Prin articolul cinci se hotărăște să fie aleși boieri veliți mazili — adică din cei cari n'au dregătorii — cari să cerceteze pricini și să împartă dreptate, primind în schimb, *leafă* anuală dela visterie. Articolul șase cuprinde suprimarea dajdiei pentru neamurile de boieri veliți; al șaptelea prevede delegarea de către Domn a unor «boieri ispravnici la toate județele», care să împartă dreptate în aceste județe, să apere pe săraci de abuzurile agenților fiscali și să supravegheze pe pârcălabii din sate «la cislă», precum și pe alții dintre slujbași. Prin articolul opt se hotărăște că boierii slujbași și alți dregători când merg în țară, cu slujbe, să cheltuiască din leafa ce primesc, fiindu-le interzis să mai încarce satele cu cheltueli de întreținere și deplasare, izvor de «mâncături» din partea pârcălabilor. Articolul nouă desființează *văcăritul*, iar zece *pogonăritul pe vii*. Cu privire la cel dintâi se face un istoric al acestei

www.dacoromanica.ro

dări, se arată consecințele rele ale ei; domnul adaogă că tatăl său l-a povățuit s'o suprime. Articolul unsprezece se referă la țărani; ei trebue să «clăcuiască» și să-și dea dijma «după obicei» proprietarului moșiei pe care sunt stabiliți. Penultimul articol stabilește că fiecare își va plăti darea în satul în care locuește, iar ultimul articol precizează modalitatea plății în «patru sferturi pe an, cu cisle drepte la tot omul, pe capete și pe bucate», adică pe cap de contribuabil și potrivit cu averea.

Acest așezământ cuprinde o serie de măsuri concrete precum și principii generale dela care a pornit altă serie de măsuri; nu se poate însă spune că el sintetizează *întreaga activitate reformatoare* a lui Constantin Mavrocordat. Într'adevăr, în acest hrisov nu se vorbește nimic despre *desființarea rumâniei*, o măsură capitală pe care domnul o va aplica în ambele țări; nu se precizează de asemeni *împărțirea dregătorilor și a urmașilor lor pe categorii*, fiecare categorie bucurându-se de un anumit regim fiscal. Era de altfel și greu să se cuprindă într'un singur hrisov toate măsurile de înnoire și reglementare pe care le-a luat domnul. Căci nu e vorba de *o reformă* a lui Constantin Mavrocordat, așa cum se spune și se crede în deobște, ci de *o serie întreagă de reforme, întinzându-se pe un interval de vreo douăzeci și cinci de ani.* Aceste reforme ating mai toate domeniile organizării de Stat și sociale; expunerea lor amănunțită o vom face în partea a doua a acestui volum la capitolele respective, unde vom trata desvoltarea instituțiilor și culturii noastre în secolele XVII și XVIII.

Sfârșitul domniei. Sfârșitul acestei însemnate domnii a lui Constantin Mavrocordat e în legătură pe de o parte cu schimbarea care are loc în Moldova, pe de alta cu manevrele lui Mihai Racoviță. Marele dragoman al Porții, Alexandru Ghica, e executat în 1741 sub acuzarea de a face jocul Rusiei; fratele său, Grigore Ghica, domnul Moldovei, trebue să părăsească scaunul; făcându-și însă prin daruri bogate atmosferă, el e bine primit la Poartă, nu ca ruda unui trădător. În locul său e numit Constantin Mavrocordat, care trece astfel dela București la Iași; schimbarea îl costă pe noul domn cinci sute de pungi; ea are loc în Septemvrie 1741, cu puțin înainte de 16 ale lunii, când știrea e comunicată din Pera de bailul venețian. Bătrânul Mihai Racoviță își vede încununate de succes demersurile sale: el capătă acum tronul muntean, după care dorise atâta.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

I. **Nicolae Mavrocordat:** 1. N. IORGA, *Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre viaţa muntencască în timpul lui Constantin Vodă Mavrocordat*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VI (1927), p. 135—170; 2. N. IORGA, *Zece inscripţii de mormânt ale Mavrocordaţilor*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XX (1937—8), p. 1—9; 3. V. MIHORDEA, *Biblioteca domnească a Mavrocordaţilor. Contribuţii la istoricul ei*, în *Mem. Secţ. Acad. Rom.*, s. 3, t. XXII (1940), p. 539—419; 4. DAN SIMONESCU, *Epigrame omagiale scrise domnitorului Nicolae Mavrocordat, în Scrbia*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 389—394.

V. şi p. 223, nr. 6 şi 12.

II. **Ioan Mavrocordat:** 5. N. IORGA, *Ştiri despre vcacul al XVIII-lea în Ţerile noastre după corespondenţe diplomatice străine I. 1700—1750*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2 t. XXXII (1909—1910), p. 1—39; 6. CEZAR ŞERBU, *Contribuţii privitoare la domnia lui Ioan Mavrocordat şi la unele evenimente contemporane, ei* Galaţi, 1939, 79 p. in 8°.

V. şi p. 224, nr. 12.

III. **Constantin Mavrocordat:** 7. O. LUGOŞIANU, *Oltcnia sub ocupaţiunea austriacă (1717—1739). Studiu istoric*, Bucureşti, 1889, 63 p. in 8°; 8. HAUPTMANN JACUBENZ, *Die cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung 1717—1739*, în *Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs*, XII, Viena, 1900, p. 171—250; 9. IOAN C. BĂCILĂ, *Oltenia sub Austriaci 1718—1739, Un document cartografic*, Craiova, 1924, 16 p. in 8°. (Extras din *Arh. Olt.*, III, 1924); 10. AL. A. VASILESCU, *Oltenia sub Austriaci 1718—1739*, vol. I. *Istoria politică a Olteniei sub Austriaci. Teză de doctorat*, Bucureşti, 1929, 240 p. in 4° (lucrare de căpetenie). 11. I. MINEA, *« Reforma » lui Constantin Vodă Mavrocordat*, Iaşi, 1927, 155 p. in 8° (Extras din *Cercetări Istorice*, II—III); 12. HANS PETRI, *O scrisoare necunoscută a domnitorului Constantin Mavrocordat din anul 1740*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, XXII (1939—1940), p. 199—211.

V. şi p. 258, nr. 5.

www.dacoromanica.ro

DOMNII MOLDOVEI DELA 1741 PÂNĂ LA 1774 (TRATATUL DELA KUCIUK-KAINARGI)

Constantin Mavrocordat, domnul reformator.

Constantin Mavrocordat a doua oară. Numit cu puţin înainte de 16 Septemvrie 1741, Constantin Mavrocordat îşi face intrarea în Iaşi peste o lună, la 12 Octomvrie. Printre cele dintâi măsuri pe care le ia, este introducerea reformei din Ţara Românească. Se desfiinţează deci şi aci văcăritul, cuniţa (tot o dare pe vite mari), pogonăritul, şi se hotărăşte ca impozitul personal să fie plătit în patru sferturi, adăogându-se la fiecare sută de parale, încă cinci drept «răsură» sau taxă pentru cei ce strâng darea.

Cu acest prilej, al reformei fiscale, cere domnul lui Ioan Neculce, cronicarul, un tratat despre vechile dări moldoveneşti şi evoluţia lor; Neculce se execută şi trimiţând, la scurt interval, lucrarea comandată, scrie lui Mavrocordat: «După poronca Măriei Tale ca să fac trătaz de câte oi ţinia minte că s'au făcut în ţară, şi obiceile şi bune, şi proaste, la ce Domn ar fi ieşit, iată că ţ-am scris cât am ţinut minte şi le ştiu că sânt adevărate. Aşijdere şi câte am auzit den oamnei bătrâni, iarăşi li-am scris; ce de aceli ce-am audzit, chizeş nu sînt». Se introduc apoi şi celelalte reforme din Ţara Românească. Se numesc astfel trei judecători dintre boierii veliţi mazili, dându-li-se câte 50 lei leafă lunară, se numesc ispravnici în fruntea judeţelor, se scutesc de dări mazilii veliţi şi urmaşii lor, neamurile; celorlalţi mazili li se acordă uşurări fiscale; mănăstirile şi preoţii sunt scutiţi complet de dajdie. Faţă de ţărănime, domnul are o atitudine înţelegătoare, de ocrotire; un cronicar contemporan relevă chiar, cu ciudă, că «atâta le dedese

www.dacoromanica.ro

obraz, cât nu putea nime din boieri ca să zică măcar cât de puțin lucru vreunui țăran, că îndată striga la Vodă și pentru un lucru de nimica a unui țăran cât de prost, făcea pe un boier mare mascara și-l închidea». «Și mai dăduse o poruncă în țeară — adaogă cronicarul — ca să nu fie volnic nime a lua cuiva măcar un ou fără de bani, nici slujbași, nici altul nime». In administrație și la judecătorii, atât în Iași cât și la isprăvnicii, în județe, se introduc condici în care se trece corespondența și procesele. Ni s'a păstrat o astfel de condică de corespondență oficială; ea îmbrățișează intervalul Septemvrie 1741 — Decemvrie 1742 și cuprinde un număr de 1702 acte, scrisori și ordine, unele și dela domni anteriori: e o adevărată oglindă a societății moldovenești, cu toate aspectele ei, din acea epocă. Ni s'a păstrat de asemenea un «catastih» cuprinzând «sămile tuturor mănăstirilor de țară... din leat 7250 până la leat 7251 Ghenarie 20», deci 1742 — 20 Ianuarie 1743. Și hrisoavele și zapisele de moșii trebuiau trecute într'o condică specială: domnul luase această măsură «ca să se mai curme gâlcevele».

Corespondența se purta în mod obișnuit în românește; numai când era vorba de ordine observatorii sau dispoziții speciale, secrete, se întrebuința limba greacă. Unii dregători voiau însă să-și pună în evidență cultura, și trimiteau și rapoartele obișnuite tot în grecește, închipuindu-și, se vede, că vor impresiona plăcut pe domn. Acesta însă, de și grec de origine, le face, dimpotrivă, observație. Astfel, pârcălabului de Galați care raportase despre ciuma ce bântuia atunci în oraș, îi spune: «pentru o pricină ca aceasta, de ce să ne scrii grecește?» Vel căpitanului de Soroca, la fel: «Carte ce ni-ai trimis, am luoat și cele scrisă am vădzut; dar pentru ce să ne scrii grecești? Au aștepți să-ți dăm noi logofăt, să scrie românește? Să-ți cauți logofețăl, să ne scrii rumânești! Să nu ne mai scrii grecește! In sfârșit, pârcălabului de Galați, din nou: «Și de acmu, când ni-i mai scri, să nu mai scrii grecește, ce românește să ni scrii!».

O atenție deosebită arătă învățatul Constantin Mavrocordat culturii. El «întări» școalele existente, unde se învăța grecește și slavonește; făcu apoi, ne spune Neculce, altele noi «lătinești și arăpești». Afirmația trebue înțeleasă, credem noi, în sensul că s'au adăogat cursuri de limbă latină și limbă turcă și scriere arabă,

www.dacoromanica.ro

acestea din urmă de sigur pentru pregătirea diacilor cari urmau să citească firmanele venite dela Poartă şi să scrie răspunsurile. Preoţii fură supuşi unui control sever, în ce priveşte învăţătura: se numiră inspectori cari să-i cerceteze; cei găsiţi nepregătiţi, trebuiră să plătească bir, la rând cu ţăranii, « care nu putem scrie ce frică trăgeau bieţii preoţi — exclamă un cronicar contemporan — că se apucau la bătrâneţe să înveţe carte ».

Fiindcă nu erau îndestul cărţi de slujbă bisericească *în româneşte*, Constantin Mavrocordat aduse mai întâi din Muntenia; apoi dădu poruncă să se înfiinţeze tipografii atât la mitropolie cât şi la episcopii. Ordinul fu ascultat; în 1742 ieşea de sub teascurile tipografiei din Iaşi prima tipăritură: hrisovul domnesc pentru locuitorii de pe moşiile mănăstireşti, urmat în 1743, de o *Psaltire* şi apoi de un şir întreg de cărţi de slujbă. O a doua tipografie se înfiinţă la Rădăuţi; aci se tipări în 1744 un *Catavasier* adică o carte de cântări bisericeşti, după care urmă, în 1745, un *Ceaslov* şi o *Liturghie* a Sf. Ioan Gură de Aur.

Un alt titlu de merit al lui Constantin Mavrocordat, în această domnie, sunt măsurile împotriva negustorilor turci care începuseră să se aşeze statornic şi să-şi cumpere chiar moşii. Cunoaştem din Condică ordinele categorice care se dau în această privinţă; astfel pentru un Turc Chiurd Osman, căruia îi vânduseră nişte călugări o moşie, dispoziţia e să fie ridicat, iar « câşla » sa, adică adăposturile de vite, să fie arse. La fel se va proceda cu Turcii cari au făcut câşle pe moşiile dela Soroca ale mănăstirii Sf.Sava.

Mavrocordat putea să-şi îngăduie gesturi de acestea, deoarece avea credit la Poartă, fiind cunoscut ca bun administrator şi executant conştiincios al ordinelor primite. El trimisese astfel, atunci când i se ceruse, opt sute de salahori şi o sută cincizeci de care la cetatea Vozia, spre a o zidi din nou; dăduse, de asemenea, întreţinere completă, timp de trei luni, solului rusesc care, în drum dela Stambul la Sf. Petersburg, se oprise, împreună cu întreaga sa suită — de peste o mie cinci sute de oameni — la Tighina. Nu-i vorbă, din cauza acestor cheltuieli excepţionale — « havalele » cum le spune cronica — trebuise să se scoată şase « sferturi » într'un an în loc de patru.

A doua domnie moldoveană a lui Constantin Mavrocordat se sfârşeşte la 29 Iunie 1743; la mazilire a contribuit probabil şi

www.dacoromanica.ro

o reclamaţie a trimisului suedez la Poartă care era supărat pe domn deoarece acesta oprise hârtiile şi lucrurile unui emisar al său, decedat la Iaşi, emisar care însă era totdeodată şi secretarul fostului domn Grigore Ghica. Ştirea maziliei ajunge la curte la 17 Iulie; la 31 soseşte şi capigibaşa cu firmanul; la 12 August, mazâlul porneşte spre Stambul.

Ioan Mavrocordat. In locul lui Constantin, e numit fratele său *Ioan*, care mai fusese odată domn, în Ţara Românească. Acesta nu respectă noua reformă fiscală, ci reintroduse *văcăritul*, luându-l chiar de câte două ori pe an, şi uneori şi de trei ori. Goştina fu întreită, ajungând la 11 parale de oaie «care greutate şi nevoie — spune cronicarul — nu pociu arăta cât au făcut pe bieţii săraci; căci de când au fost acest pământ, câte 11 parale n'au dat; şi mulţi din prostime îşi ucidea vitele cele mai proaste ca să nu le plătească...» Boierii, în schimb, sunt favorizaţi; domnul le acordă scutiri; mulţi dintre ei se ridică şi se îmbogăţesc, în special boierii de ţară, cari şedeau la moşiile lor. De altfel, conducerea treburilor este toată pe mâna boierilor, domnul ţinându-se mai mult de petreceri, de «mese mari şi zeefeturi şi primblări şi... alte desfătări a lumii».

Lui Ioan Mavrocordat i se datoreşte zugrăvirea — prin «meşteri streini» — a bisericii celei mari dela curte, precum şi înzestrarea acestui lăcaş cu o serie de vesminte şi odoare. Tot el a făcut şi un foişor «foarte frumos», împreună cu o cişmea, «de cea parte de heleşteul Frumoasei, sub Cetăţuie», unul din locurile unde mergea «în primblare».

După aproape patru ani de stăpânire, epicureul Ioan Mavrocordat este mazilit (Mai 1747). Puţin mai înainte avusese loc o judecată cu un Ovreiu, fugar din ţară, care reclamase sultanului că ar fi fost atins în onoarea lui şi deposedat de către domn. Cercetarea, făcută la Iaşi, în prezenţa unui cadiu şi a negustorilor turci cari se aflau în oraş, arată însă că totul e o calomnie şi Ovreiul, vinovat, e spânzurat. Rudele sale din Polonia nu se lasă însă, se duc la Stambul, pun în mişcare comunitatea de acolo şi pe dregătorii cari o sprijineau şi creiază lui Mavrocordat o atmosferă grea. Rezultatul e mazilirea: al doilea caz — primul fusese cu Mihai Racoviţă (vezi mai sus, p. 231), în care Ovreii intervin pentru a îndepărta din scaun pe un domn al nostru. In locul său,

www.dacoromanica.ro

e numit Grigore al II-lea Ghica, care avusese până atunci «domiciliu obligator» în insula *Tenedos*. Ioan Mavrocordat părăsește Iașii, spre mulțumirea săracilor striviți de dări — o bătrână svârle chiar la plecare, cu o piatră în el, nemerindu-i calul — și se stabilește în locuința sa de pe malul Bosforului; aci își petrece restul zilelor, ajungând, după mărturia cronicarului Ioan Canta, «la grea sărăcie».

Grigore al II-lea Ghica a treia oară, domnește scurtă vreme, nici un an de zile: din Mai 1747 (în Iași intră la 21 Iulie!) până în Aprilie 1748. Vreun fapt deosebit nu e de relevat; dările sunt tot grele, pentru a acoperi cheltuielile făcute la numire; nu ating însă nivelul de sub predecesorul său. Prin stăruințî și bani, Grigore Ghica izbutește să fie mutat în Țara Românească; în locul său e numit

Constantin Mavrocordat a treia oară. In această domnie, care nu ține nici un an și jumătate, Constantin Mavrocordat realizează totuși două fapte însemnate: mai întâi *izgonirea Lajilor* — negustori turci de pe țărmul anatolian al Mării Negre, în regiunea Trapezundului — din marea majoritate a târgurilor și orașelor moldovene, unde se așezaseră în chip statornic, făcându-și case și strângând avere, apoi *desființarea rumâniei*, una din cele mai vechi și mai însemnate instituții ale noastre.

Incă din a doua domnie, Mavrocordat începuse a lua măsuri împotriva Turcilor cari voiau să se stabilească în țară, cumpărându-și moșii (vezi mai sus, p. 261). Acum, el se hotărește a îndepărta pe negustorii turci mult mai numeroși — câteva mii — din orașe cari ajunseseră, prin excesele lor — o adevărată calamitate. Ei nu se mărgineau numai să facă negustorie de vite și diferite produse; erau și adevărați cămătari ai satelor luând dobânzi grele — «patru parale de leu pe lună» spune cronica — și, fapt foarte grav, își băteau joc de casele oamenilor, necinstind femei și fete. Mavrocordat, încurajat de Pașa de Hotin, se plânge la Poartă și obține un ordin de expulzare a acestor «negustori». Operația se face cu ajutorul pașei de Babadag care trimite un detașament de patruzeci de Bosniaci; aceștia scot pe Laji din târguri și orașe, le ard casele și le vând «bucatele». Cei din nordul țării se retrag în raiaoa Hotinului; o mare parte se adună în ținutul Fălciului, aproape de Tătari. Deocamdată, domnul se mulțumește cu atât, rămânând ca, mai târziu, să fie lichidați și aceștia.

www.dacoromanica.ro

In ce priveşte *desfiinţarea rumâniei*, ea face parte din complexul de reforme ale lui Constantin Mavrocordat, care urmărea să dea statului şi societăţii o mai bună aşezare şi organizare. Determinată de numeroasele procese dintre rumâni sau vecini şi stăpânii lor, de nesfârşitele reclamaţii dintr'o parte şi din alta, această măsură s'a luat în felul următor: La 6/17 Aprilie 1749, e convocată o mare adunare de boieri, clerici şi «altă obşte» la mănăstirea Trei Ierarhi; după slujbă, «la scosul sfintelor moaşte» (Sf. Paraschiva !), cei de faţă sunt întrebaţi asupra vechimei, caracteristicei şi îndatoririlor vecinilor; la care întrebări, «toţi cu un glas» au răspuns, «mărturisind adevărul că vecinii robi nu sunt, nici să stăpânesc cu nume de robie; fiindcă numai ţiganii au acea robie carii cu femeile şi cu copiii lor slujesc pe toate zilele stăpânilor săi. Iară vecinii numai partea bărbătească slujesc, scoţând la lucru numai un om dintr'o casă, macar câţi feciori va avea omul; ... iară partea femeească nu slujeşte... că vecin va să zică sătean megieaş fără de moşie, atâta numai că din sat nu este volnic ca să iasă...» Se hotărăşte ca pe viitor, vecinii să nu poată fi vânduţi odată cu moşia, nici mutaţi, nici despărţiţi de familiile lor, ci să rămâie «ca nişte săteni a satelor... făcând slujba obişnuită». Această slujbă e fixată la 24 de zile pe an «ori la ce lucru se va pune»; vor da de asemenea *dijmă*.

Intrunirea, răspunsurile şi hotărîrile luate sunt consemnate într'un hrisov cu data 1/12 Iunie 1749 căruia domnul îi dă «întăritura» sa. Nu se afirmă nicăieri, în acest hrisov, în mod explicit, că s'a *desfiinţat* rumânia sau vecinia; aceasta rezultă însă din chiar măsurile luate şi aşa s'a înţeles de toţi, atât boieri cât şi rumâni. Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, relatând adunarea dela Trei Ierarhi, spune lămurit: «Atuncea au poruncit Vodă cu mare hotărîre să nu mai fie vecini de aci înainte, numai pentrucă şed pin satele boiereşti şi se hrănesc pe moşiile lor, să lucreze câte douăzeci şi patru de zile într'un an... au să dee câte doi lei de fieştecare casă — ceea ce nu s'a mai specificat în hrisov ! — şi să lucreze câte 12 zile pe an... şi hotărînd într'acest chip, s'au mulţămit şi boierii, învăţând domnul ca să se dee vecinilor şi câte o ţidulă domnească cu pecete gospod, arătând că de aice încoace să nu se mai numească vecini... dând pe acele ţidule un leu lui treti logofăt şi câteva parale scriitorului».

www.dacoromanica.ro

In aceeași vară, la 31 August, Constantin Mavrocordat e mazilit. El nu voise să dea trei sute de pungi cerute de marele vizir pentru prelungirea domniei, deși capichehalele sale dela Stambul îl sfătuiseră s'o facă. Exilat la *Lemnos* și închis, tot trebui însă, până la urmă, să plătească această sumă, spre a fi eliberat. In locul său, fu numit *Constantin Racoviță*, fiul cel mai mare al fostului domn Mihai Racoviță și având strânse legături cu ambasadorul Franței la Constantinopol; un al doilea fiu, *Ioniță*, își serba tocmai la Iași nunta cu fiica lui Constantin Mavrocordat, domnița Smaranda, când sosi vestea maziliei. « Și erau toți la masă — povestește cronica — unde și-au cam stricat chieful și nunta, auzind de mazilie, eară pe urmă, înțelegând cine au luat domniea, s'au bucurat ».

Constantin Racoviță, deși numit la 31 August 1749, intră în Iași abia la 18 Decemvrie. El trimite înainte ca baș-caimacam pe *Iordache Stavarache spătarul*, un grec semeț și lacom, prototip de fanariot. Acesta scoate goștina întreită « câte unsprezece parale de oaie », provocând o adâncă nemulțumire. După ce sosește Racoviță, se scoate și văcăritul, câte « 92 de parale de vită », apoi cunița, tot un fel de văcărit, în timpul verii, câte « șaptezeci de parale de vită », precum și sferturi « de agiunsu, încă și îndoite ». Dările pe de o parte, dar mai cu seamă situația preponderentă și insolența consilierilor greci, a lui Iordache Stavarache în special, pe de alta, provoacă reacția boierilor de țară. Aceștia, sub pretextul că merg în ținuturi spre a reorganiza așezarea dărilor, fug la Tătari, la Căușani. Erau ca « la patruzeci de boieri mari și bătrâni » și mai bine de atâția tineri, cu toții laolaltă trecând « peste sută ». Domnul, speriat, trimite după ei, îi convinge să se întoarcă și le dă dregătoriile însemnate. Pe de altă parte, cei doi greci care-și atrăseseră ura băștinașilor, Iordache Stavarache spătarul și Iordache Genet postelnicul, sunt siliți să plece cu mare iuțeală la Țarigrad, « crăpând două perechi de telegari până în Galați ».

Constantin Racoviță continuă scoaterea Lajilor din țară. Aceștia, văzând domnie nouă, începuseră iar a se întinde din raiaua Hotinului în județele vecine, în Dorohoi, Botoșani și Hârlău. Un nou firman dela Poartă, dat spre executare lui Casim Aga, Inicer Agasi de Hotin, puse însă capăt înaintării lor. Lajii fură

www.dacoromanica.ro

scoşi de pretutindeni, mulţi pieriră de sabie, casele lor se arseră iar averile fură vândute. Cei din Lăpuşna, Soroca şi Huşi plecară de frică. Tot cu acest prilej se risipiră şi «odăile» pe care Turcii benderlii — din Bender, Tighina — le făcuseră pentru turmele şi cirezile lor de vite în judeţele Lăpuşna, Soroca şi Orhei.

Fig. 93. — Bula de argint aurit în care se afla pecetea unui hrisov din 1753, dela Constantin Racoviţă Voevod. Iniţialele de pe bulă înseamnă: «Io(an) C(onstantin) M(ihai) R(acoviţă) V(oevod)».

Sub raportul bisericesc, e de însemnat înzestrarea cu mai multe moşii a bisericii din Păpăuţi, ctitoria lui Ştefan cel Mare, transformarea ei în mănăstire şi închinarea la patriarhia din Antiohia (vezi şi fig. 93); ajutoare primi şi mănăstirea Precista din Roman. La Focşani, domnul ridică o biserică de lemn, cu hramul Profetul Samuil.

După aproape patru ani de stăpânire, Constantin Racoviţă primi vestea că a fost mutat în Ţara Românească. Schimbarea se făcuse în urma unui aranjament intervenit între capichihaelele muntene şi moldovene dela Stambul, capichihaele care capătă

www.dacoromanica.ro

în această vreme tot mai mare importanţă. Spre a evita mazilirea domnului muntean, Matei Ghica, ajuns în conflict cu boierii, mazilire care ar fi avut drept consecinţă şi ruina reprezentanţilor săi la Poartă, el e trecut, în urma aranjamentului amintit, în Moldova, iar Racoviţă mutat la Bucureşti. La 3 Iulie 1753 hotărîrea era luată: aşa aflăm dintr'un raport al bailului veneţian dela Constantinopol.

Fig. 94. — Schitul lui Tărâţă, refăcut din piatră de Matei Ghica.

Matei Ghica era un epicureu: îi plăceau petrecerile, cu mese, jocuri şi « zicături », cu plimbări, « iubind — adaogă cronica — şi partea muierească ». Foarte adesea mergea la Copou, unde refăcuse « foişorul » tatălui său; de asemenea, pe dealul din fundul Socolei, « lângă Poiana lui Păun » unde zidi din piatră vechiul schit de lemn, al lui Tărâţă (vezi fig. 94). Boierii erau poftiţi la aceste petreceri domneşti; pentru a-i apropia şi mai mult, el le hotărî « lefi îndestule », potrivit rangului; le făcu şi daruri şi « ridicături » adică scutiri. Anturajul grec al lui Matei Ghica arătă de asemenea multă atenţie boierilor băştinaşi: nu voia să se repete conflictul

www.dacoromanica.ro

din Ţara Românească în urma căruia, domnul trebuise să plece. Cu toate acestea, Ghica nu putu obţine o înnoire a domniei; nu ajunse chiar nici la capătul termenului de trei ani. Intr'adevăr, murind sultanul Mahmud şi venind în locul lui sultanul Osman, se schimbă şi vizirul; cel nou, prieten al lui Constantin Mavrocordat, numi pe acesta domn în Ţara Românească; iar pe Constantin Racoviţă îl mută îndărăt în Moldova, mazilind pe Matei Ghica. Contribui la mazilie şi reputaţia pe care şi-o făcuse acesta prin nesfârşitele petreceri şi « cele multe lucruri necuvioase ce le urma ». Firmanul se dădu în ziua de 19 Fevruarie 1756: aşa ne informează un raport al reprezentantului Austriei la Poartă. Ajuns la Constantinopol, Matei Ghica avu o serie de procese cu Grecii din anturaj cari mânuiseră de fapt veniturile în timpul domniei, şi chiar cu socrul său, hatmanul Başa Mihalopol. Rezultatul fu sărăcia, chiar mizeria; letopiseţul spune: « au rămas la rea stare, care n'am mai văzut domnie, trăind cu milostenia creştinilor ».

Constantin Racoviţă a doua oară, domni scurtă vreme: un an de zile. Trebui să scoată şi el, la început, văcărit şi cuniţă, pentru a acoperi cheltuelile; apoi însă — răspunzând dorinţei generale — hotărî să le desfiinţeze, cu blestem înfricoşat. Obţinu deci un hrisov solemn dela patriarhia din Constantinopol, făcu slujbă mare la mitropolie, « fiind de faţă câte şapte mazili şi ruptaşi dela toate ţinuturile » şi în timpul slujbei, « la ieşitul cu sfintele daruri », puse să se citească hrisovul precum şi un altul alcătuit de mitropolitul, episcopii şi egumenii ţării. Actele fură apoi tipărite; exemplarul aflător la Academia Română poartă data 1757, Fevruarie 20, îndreptată apoi în 1 Martie. Se desfiinţă şi *vădrăritul*, tipărindu-se de asemenea hrisovul respectiv.

În timpul acestei scurte domnii, începu să se zidească mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi; se făcu din piatră biserica Profetul Samuil din Focşani, se zidiră şi « casele despre doamna, la curte », arse în prima domnie.

Mazilia lui Constantin Racoviţă se datoreşte *chiar reprezentantului său la Poartă*, Iordache Stavarache; acesta, nemulţumit de faptul că domnul mai avea încă un reprezentant mai agreat şi deci mai răsplătit, pe Manole spătarul, socru de altfel lui Iordache, profită de o schimbare a marelui vizir şi lucrând ca un adevărat fanariot, răstoarnă pe stăpânul său, făcând să fie

www.dacoromanica.ro

numit domn *Scarlat Ghica*, fiul lui Grigore al II-lea Ghica (13 Martie 1757; la 20 Martie, firmanul de mazilie al lui Racoviță sosește la Iași).

Scarlat Ghica domnește și el puțin, niciun an și jumătate. Iubitor de petreceri, ca și frate-său Matei, dar fără excesele acestuia, el pune dări grele: «sferturi și dăjdii mai pe toate lunile și mai de multe ori îndoite» spune cronica; ar fi vrut să scoată și văcăritul și cuniță, mitropolitul rezistă însă, fiind gata chiar să plece, decât să deslege jurământul și blestemul ce se făcuse sub Constantin Racoviță. Domnul hotărît să puie totuși darea pe vite, obținu în acest sens, un firman împărătesc; nu avu însă vremea să-l aplice, deoarece, puțin după aceea, îi sosi vestea că e mutat în Țara Românească, în locul lui Constantin Mavrocordat. Schimbarea se decise în August 1758, înainte de 14 ale lunii.

Sub raportul bisericesc, e de însemnat întărirea pe care o dă Scarlat Ghica mănăstirii «care este în părțile Trapezuntului, pe muntele Sumela» de a lua în fiecare an câte o sută de lei de argint «din cămara ocnelor de sare», douăzeci de lei dându-se pe deasupra acelui «ce se va trimite să iea mila».

Ioan Teodor Callimachi. Noul domn era de origine curat moldovenească. Tatăl său, Teodor Calmășul, era de fel din părțile Orheiului «din mazilii cei de gios»; stabilit apoi ca dregător la Câmpulung, unde ridică o biserică de lemn, în 1688, proprietar și în Baia, el ajunsese cu timpul, pârcălab de Hotin. Pe fiul său *Ioan* îl trimite la învățătură, la Lwów de unde se întoarce cunoscător al limbii latinești și leșești. Mulțumită acestor cunoștințe, tânărul intră în slujbă pe lângă marele dragoman al Porții Ioan Mavrocordat; aci învață turcește, grecește, italienește și franțuzește. Când Grigore Ghica e numit domn în Moldova, Ioan îl însoțește; făcut logofăt al treilea, apoi medelnicer, el ajunge în cele din urmă, grație însușirilor ce avea, capichihaia la Poartă. Urmează o perioadă de șase ani, în care Ioan Calmășul e locțiitorul marelui dragoman, apoi o alta de șaisprezece în care el e chiar titularul acestui însemnat post. Când, ca o încununare a carierii și o recunoaștere a serviciilor aduse împărăției, e numit domn al Moldovei, el era om bătrân. Își schimbase și numele între timp, grecește, devenind din Calmășul, *Callimachi*.

www.dacoromanica.ro

Până a nu sosi în ţară, Tătarii din Bugeac, care se răsculaseră sub conducerea unei căpetenii, Crâm-Gherei, venite din Dobrogea, cer să li se dea o sumă de bani şi diferite daruri; caimacamul, un greç, Vidale, refuză: rezultatul e că răsculaţii pradă o bună parte a Moldovei, făcând mari pagube. Ioan Callimachi îşi face deci intrarea în Iaşi, în împrejurări triste, după ce străbătuse o ţară jefuită şi arsă. Din această pricină, nici dările nu pot fi, la început, strânse. Reprezentantul domnului la Poartă, influentul şi lacomul Iordache Stavarache, avea nevoie însă de bani. El vine deci în persoană la Iaşi şi începe să strângă şurupul fiscalităţii, impunând şi pe boieri şi mănăstirile. Urmarea e că unii din cei atinşi încep a «murmurisi». Pentru a curma opoziţia, Stavarache obţine un firman de mazilirea celor nemulţumiţi şi izbuteşte, într'adevăr, printr'un «tertip», să trimită legaţi la sultanul tătăresc, 12 mari boieri.

Dar această măsură stârneşte revolta mulţimii. Într'o zi de iarmaroc, se strâng la Iaşi mii de oameni de pretutindeni şi pornesc la Curte, cerând pe Iordache Stavarache. Intrarea e forţată; grecul, îmbrăcat turceşte, abia scapă «pe poarta grajdului», urmărit fiind, pe drumul Galaţilor, timp de 12 ceasuri, de unii dintre răsculaţi.

Nevoia de bani, pentru diferitele cheltuieli şi daruri la Stambul, rămânea totuşi. Domnul ar fi voit să reintroducă văcăritul; mitropolitul Iacov continuând să reziste, se ajunse la demisia acestui înalt ierarh, fiind numit în locul său, chiar fratele domnului, *Gavril*, fost mitropolit al Salonicului. Nici Gavril însă nu vru să-şi ia asupră-şi călcarea celor hotărîte cu blestem înfricoşat, sub Constantin Racoviţă. De aceea, se recurse la altă soluţie şi anume se înfiinţă o dare nouă, numită *ajutorinţă*, care se plătea «pe ogiaguri» — deci tot una cu fumăritul; ea era de trei categorii: unsprezece lei, cinci lei şi jumătate şi trei lei, nefiind nimeni scutit.

Lui Ioan Teodor Callimachi i se datoreşte întinderea oraşului Iaşi înspre Copou; el împărţi locul domnesc de aci boierilor, obligându-i să-şi facă «vii şi grădini»; chiar fiii săi dădură exemplu. Tot în timpul lui, se ridică mănăstirea Sf. Spiridon din Iaşi, ctitoria hatmanului Vasile Ruset, a jitnicerului Ştefan Bosie şi a lipscanului chir Anastase.

www.dacoromanica.ro

În ultimul an al domniei sale, Ioan Teodor Callimachi a fost ajutat de fraţii Sutzu din Fanar, «feciorii Dracului», un grec cu trecere şi iscusit.

Unul dintre ei, *Enachi*, îi aduse caftanul de reînnoire a domniei, în toamna anului 1760, un altul, *Neculachi*, puse la cale căsătoria fiului celui mare al Domnului, *Grigore*, cu Ileana Mavrocordat, şi obţinu dela Poartă chiar şi domnia pentru acesta, în locul bătrânului său părinte. Schimbarea se făcu în Iunie 1761, înainte de 8 ale lunii (vezi fig. 95—96).

Fig. 95. — Pecetea mică a lui Grigore Callimachi, făcută în primul an de domnie (1761). (Academia Română).

Grigore Callimachi tânăr fiind — avea 24 de ani la suirea pe tron — stătu sub influenţa permanentă a Sutzeştilor; tată-său se retrăsese în locuinţa sa de pe Bosfor. În această domnie, care ţinu aproape trei ani, nu e niciun fapt politic mai însemnat de relevat. Sub raportul fiscal, se constată o sporire a «ajutorinţei»; sub cel bisericesc, mărirea şi înfrumuseţarea mănăstirii Sf. Spiridon, căreia i se adaogă şi un spital sau o bolniţă. Patriarhul de Constantinopol, prin gramata sa din 1763, ridică această mănăstire la rangul de stavropighie patriarhicească, face pe egumenul ei arhiereu de Irinupolis şi hotărăşte ca epitropii să dea şocoteală anual de veniturile şi cheltuielile mănăstirii pentru bolnavi şi pentru medici.

Mazilia lui Grigore Callimachi se produce la 29 Martie 1764; ea e determinată, în mare parte, de manevrele lui Stavarache, duşman «de moarte» al lui Neculachi Sutzu, care voia înlocuirea acestuia din capichehaialâc. Domn al Moldovei e numit *Grigore al III-lea Ghica*, nepot al lui Grigore al II-lea Ghica. (vei fig. 97).

Grigore al III-lea Ghica poate fi socotit drept unul din cei mai buni stăpânitori pe care i-au avut ţările noastre în epoca Fanarioţilor. Fire dreaptă, fără lăcomie, apărînd mulţimea împotriva abuzurilor celor mari, bun gospodar, el a făcut o excelentă impresie asupra contemporanilor. Cronicarul Ioan Canta îl arată ca «om foarte înţelept şi învăţat», adăogând că în timpul domniei lui «au ştiut şi boierii şi ţeara că este stăpân». Iar cealaltă cronică, atribuită lui Enache Kogălniceanu, îl înfăţişează astfel «Întreg era acest domn la toate, plin la minte, învăţat, ştia

www.dacoromanica.ro

toate trebile cum le va purta...; şi cuvântul ce grăia era grăit şi era lăudat de către toţi şi plăcut prostimei».

Grigore Ghica, de cum intră în ţară, văzând starea de spirit a boierilor, renunţă la serviciile lui Stavarache care rămâne ca-

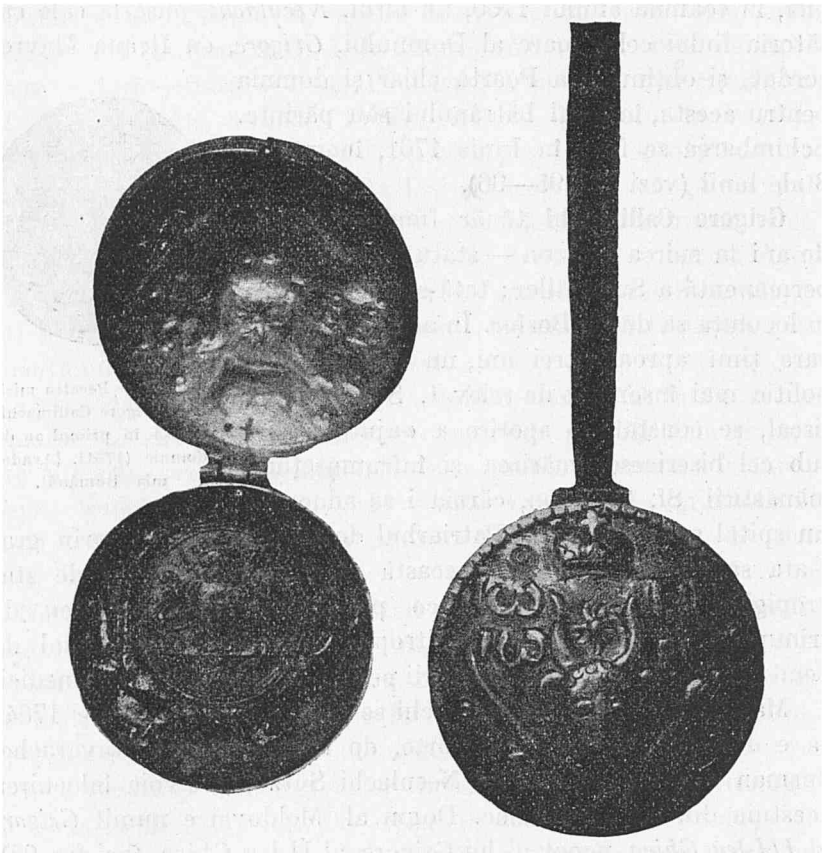

Fig. 96. — Bula de argint aurit în care se află pecetea unui hrisov din 1762, Mai 30 (st. v.) dela Grigore Callimachi. (Academia Română).

pichihaia numai a Munteniei. Scade apoi dăjdiile şi ţine o socoteală riguroasă a încasărilor şi a plăţilor care se făceau la Constantinopol. Hatârul şi mita sunt sancţionate aspru; mulţimea e ocrotită, căci — spunea Ghica — «Dumnezeu l-au trimis într'acest pământ ca să păzească pre săraci şi să-i fie milă de dânşii».

Acestui domn i se datoreşte şi reorganizarea şi extinderea învăţământului în Moldova. El clădeşte mai întâi, pe cheltuiala

www.dacoromanica.ro

sa, lângă Mitropolie, o «Academie [a] învăţăturilor şi a epistimiilor»: titlul îl luăm chiar din hrisovul de reorganizare, datat 1766. In această Academie, condusă de «dascălul cel mare» grec, se vor preda cursuri în «elineşte», în «greaca bisericească» în latineşte şi în moldoveneşte; corpul profesoral va primi un salariu anual care variază între 1500 lei — conducătorul instituţiei — şi 120 lei — dascălul de moldoveneşte şi bibliotecarul. Vor fi şi 20 de bursieri. Se înfiinţează apoi şcoli pe lângă fiecare episcopie; de asemeni, câte una în fiecare ţinut sau judeţ, deci douăzeci şi şase de toate, afară de Academia din Iaşi. Un ajutor de 500 lei anual va primi şi şcoala grecească din Constantinopol.

Fig. 97. — Pecete mică, inelară, dela Grigore Al. Ghica, aplicată pe un document din 1766, Martie 29 (st. v.). (Academia Română).

Spiritul de gospodar al lui Grigore Ghica se dovedeşte nu numai în măsurile sale administrative şi edilitare — el face «poduri pe toate uliţele» în capitală şi două cişmele bogate în apă şi frumos împodobite (vezi fig. 98), — dar şi în combaterea luxului, pricină de ruină pentru mulţi boieri «ales din cei... însuraţi». Tot lui i se datoreşte şi un început de industrie mare: înfiinţează, cu meşteri aduşi din străinătate, o fabrică de postav «la Chipăreşti, unde intră Bahluiul în Jijiea». Produsele erau reuşite; se fabrica «fel de fel de postav»; un bal «prea frumos» e trimis şi la Constantinopol, sultanului «ca să vadă ce odor s'au făcut acestui pământ».

Toate aceste titluri de merit nu opresc însă pe Turci, care — după vorba cronicarului — ştiau «numai bani să ceară», să-l mazilească pe Grigore Ghica, puţin chiar înainte de împlinirea termenului de trei ani. Schimbarea are loc în Fevruarie 1767, înainte de 14 ale lumii: aşa aflăm dintr'un raport al trimisului francez la Poartă. Succesorul său e Grigore Callimachi care ajunge astfel pentru a doua oară pe tronul Moldovei.

Grigore Callimachi a doua oară. Spre deosebire de predecesorul său, Grigore Callimachi este, de altfel ca şi în prima domnie, dominat de boieri şi în special de capichehaia sa, lacomul Neculai Sutzu: acesta ia sume mari, ba nu se sfieşte să oprească chiar şi

www.dacoromanica.ro

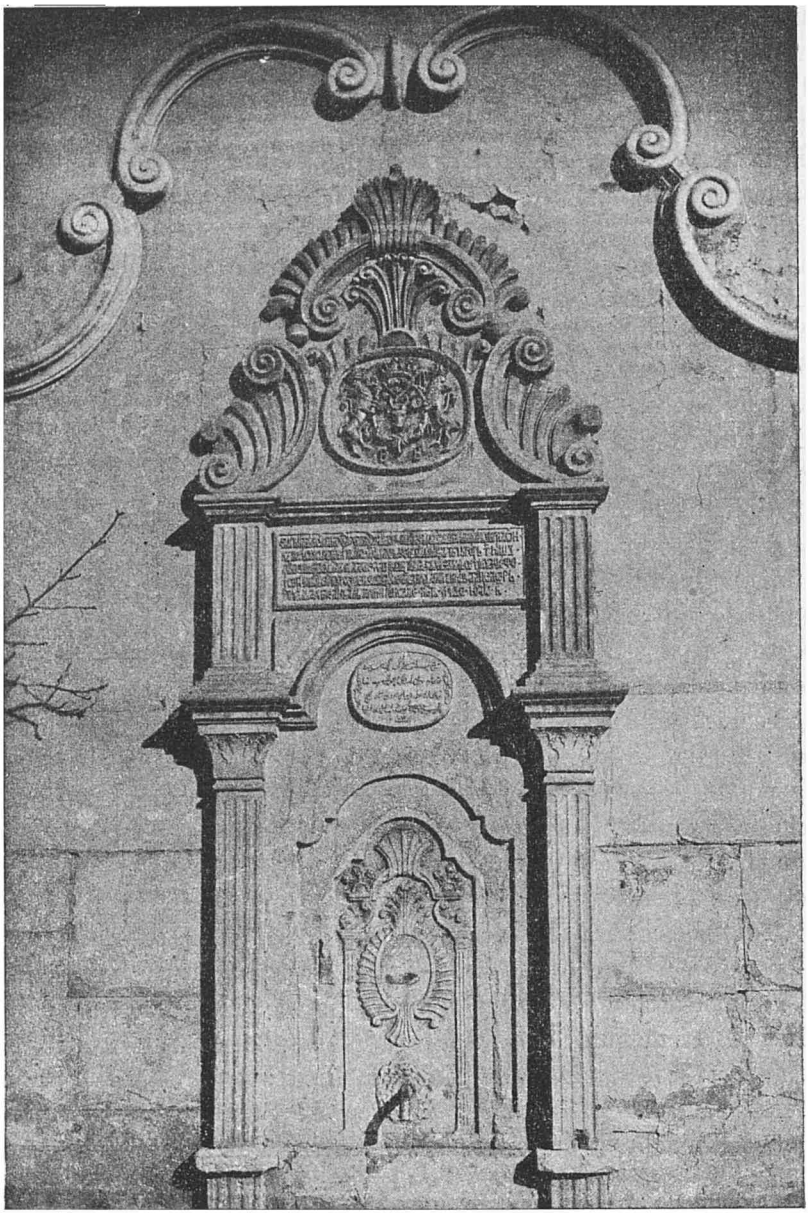

Fig. 98. — Ciuşmea făcută de Grigore Ghica Vodă în Iaşi. Inscripţia românească poartă data 1765, Iunie 20 (st. v.). Dedesubt, în *medalion*, o *inscripţie* arabă.

www.dacoromanica.ro

200 de pungi trimise de visteria împărătească domnului spre a strânge zaherea adică provizii, în vederea războiului ce se prevedea cu Rușii. Când — din cauza complicațiilor polone — acest război isbucnește — el e declarat de Poartă la 30 Octomvrie 1768 — Callimachi care nu știuse să informeze exact pe sultan, nu e în stare nici să asigure o aprovizionare normală oștilor turcești dela Hotin, Bender și Dunăre. De aceea, când vizirul, comandând grosul forțelor, ajunge la *Movila Răbâiei* (Han Tepessi, pe turcește), el arată Domnului că e mazîl și îl închide (14 Iunie 1769). Dus la Constantinopol, Grigore Callimachi, după un scurt popas în fioroasa închisoare a lui Bostangi-başa — anticamera supliciului — e strangulat, apoi decapitat (8 Septemvrie 1769). Nicolae Sutzu are aceeași soartă. Pe tronul Moldovei sultanul trimite acum pe bătrânul Constantin Mavrocordat.

Constantin Mavrocordat a patra oară. Două rapoarte din Constantinopol, datate 3 Iulie 1769, ne arată că numirea lui Constantin Mavrocordat avusese loc; el pleacă la 4 Iulie spre Moldova, primind suma de 50.000 lei pentru zaherea; la 24 Iulie e în tabăra dela Bender, a doua zi pornește spre Iași. Măsurile pe care le ia el pentru aprovizionarea oastei turcești dau roade; ele nu pot împiedeca însă înfrângerea acesteia. Dela Hotin, ea se retrage (25 Septemvrie) spre Țuțora, apoi spre Movila Răbâiei și, de acolo, peste Dunăre, la Babadag. Mavrocordat, părăsind Iașii, coboară și el la Galați; aci este ajuns de Ruși care iau cu asalt întăriturile orașului, apărate de Turci, și prind pe domn care zăcea bolnav în mănăstirea Sfânta Precista (1 Decemvrie 1769). In cursul unei discuții cu un ofițer rus, uitând situația în care se găsea, Mavrocordat face în mod repetat aprecieri jignitoare pentru învingători; ofițerul, înfuriat, îl rănește atunci cu sabia la cap. Rana, din pricina frigului și a lipsei de doctor, se cangrenează în timpul reîntoarcerii spre Iași; sosit aci, domnul, după puține zile, moare (15 Decemvrie) și e înmormântat cu toată pompa cuvenită unui stăpânitor de țară. Nu cunoaștem locul unde e îngropat Constantin Mavrocordat; nu ni s'a păstrat nici piatra lui de mormânt, admițând că, în acele vremuri tulburi de război, boierii sau Rușii îi vor fi pus una.

www.dacoromanica.ro

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Mavrocordat:** 1. N. IORGA, *Două hotărîri domneşti tipărite din secolul al XVIII lea*, în *Noua Revistă Română*, 1900, p. 353—355; 2. I. BOGDAN, *Sămile mănăstirilor de ţară din Moldova pe anul 1742*, în *Bul. Com. Ist. Rom.*, I (1915), p. 217—279.

Vezi şi p. 258, nr. 10.

II. **Constantin Racoviţă:** 3. GH. DUZINCHEVICI, *Jean Baptiste Linchou (Contribuţii la istoria Românilor în secolul al XVIII-lea)*, în *Arhiva*, XLII (1935), p. 137—146; 4. V. MIHORDEA, *Giuseppe Antonio Pisani, medicul lui Constantin Racoviţă*, Vălenii de Munte, 1936, 18 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist.*, XXII (1936); 5. V. MIHORDEA, *Politica orientală franceză şi Ţările Române în secolul al XVIII-lea 1749—1760. După corespondenţa agenţilor dela «Secret du roi»*, Bucureşti, 1937, 552 p. in 8°.

III. **Ioan Teodor Callimachi şi Grigore Callimachi:** 6. AL. XENOPOL, *Istoria şi genealogia casei Callimachi*, Bucureşti, 1897, VII + 311 p. in 8°; 7. N. IORGA, *Documentele familiei Callimachi*, vol. I—II, Bucureşti, 1902—3, CCXV + 605 şi XXXVIII + 763 p. in 8°; 8. N. IORGA, *Prădăciunea Tătarilor dela 1758, după un nou document*, în *Rev. Ist.*, II (1916), p. 26—27; 9. TEODOR BĂLAN, *Originea câmpulungeană a Callimachi-lor*, în *Codrul Cozminului*, II—III (1925—1926), p. 614—618; 10. N. IORGA, *Încă un act privitor la tatăl lui Ioan Vodă Callimachi*, în *Rev. Ist.*, XVII (1931), p. 299—300; 11. N. IORGA, *La istoria Callimachilor*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 215—6.

IV. **Grigore al III-lea Ghica:** 12. CONSTANTIN I. ANDREESCU, *Ştiri noui asupra aducerii apei în Iaşi în cursul secolului XVIII şi la începutul secolului XIX*, în *Arhiva Românească*, III (1939), p. 193—273.

www.dacoromanica.ro

DOMNII MUNTENIEI DELA 1741 PÂNĂ LA 1774 (TRATATUL DELA KUCIUK-KAINARGI)

In 1746, Constantin Mavrocordat, domnul reformator, desființează rumânia, instituție socială străveche în țările noastre.

Mihai Racoviță a doua oară. Intru cât numirea ca domn, întâmplată cu puțin înainte de 16 Septemvrie 1741, îl costase o sumă importantă și cum avea de plătit și datorii mai vechi. Mihai Racoviță nu poate respecta așezământul fiscal întocmit de predecesorul său, Constantin Mavrocordat (vezi mai sus, p. 257); el scoate deci — așa cum ne spune Dionisie Fotino în a sa *Istorie a Daciei vechi* — « mai multe sferturi decât patru și un văcărit ». Rezultatul e o emigrare în masă a țăranilor: numai din Oltenia fug peste Dunăre 15.000 de locuitori. Boierii se plâng la Poartă și Mihai Racoviță e în primejdie să fie mazilit; mai erau trei luni până să i se împlinească termenul de domnie. O intervenție a partizanilor săi dela Stambul, a « Mihaliților » cum li se spunea, amână măsura; schimbarea se produce totuși, înainte de 13 August 1744; un raport din această zi a bailului venețian anunță că Racoviță a fost înlocuit, că era în primejdie să-și piardă capul, dar că, dând o mie de pungi de bani, adică cinci sute de mii de lei, pedeapsa i s'a schimbat cu exilul în insula Tenedos. Vreo ctitorie nouă nu se menționează în timpul acestei domnii; sunt de relevat însă două danii: una de 50 de lei anual pe care Racoviță o face, la 28 Ianuarie 1743, bisericii « aflătoare în enoria așazisului Balinos, în Constantinopol », cealaltă, de 100 lei anual, mitropolitului de Valievo, supus arhiepiscopiei de Peć (Ipec), în Serbia.

Constantin Mavrocordat a patra oară. Nici Constantin Mavrocordat însuși nu poate respecta așezământul fiscal pe care-l întocmise în domnia sa anterioară: nevoile erau prea mari. De aceea,

www.dacoromanica.ro

e silit şi el să meargă pe drumul tras de Mihai Racoviţă şi să depăşească cele patru sferturi fixate. Continuând însă reformele sale care trebuiau să dea o nouă înfăţişare administraţiei şi societăţii româneşti, Constantin Mavrocordat ia, într'această domnie, o măsură de însemnătate capitală şi anume *desfiinţează rumânia*. Acest eveniment în istoria noastră socială, prin care se pune capăt unei instituţii ce exista dinaninte de întemeierea Principatelor, are loc în anul 1746 şi comportă *două etape*. Plecându-se dela necesitatea de a se readuce în ţară locuitorii fugiţi din cauza birurilor mari — în care scop se obţinuse şi un «hatişerif» al sultanului — domnul, înalţii ierarhi şi boierii hotărăsc, mai întâi, la 1/12 Martie, că înstreinaţii cari se vor reîntoarce vor fi scutiţi complet de dări timp de şase luni, plătind, după aceea, numai câte cinci taleri de om pe an, în patru sferturi, dând dijmă din semănături şi lucrând stăpânului moşiei pe care se vor aşeza câte şase zile anual. Şi pentru ca ei să nu fie supuşi din nou «rumâniei», «să nu cază iarăşi de iznoavă — după expresia hrisovului — «supt jugul robiei», se hotărăşte de asemeni ca toţi aceşti înstrăinaţi reîntorşi *«să fie slobozi de rumânie şi să nu se mai numească rumâni»*. Dar această măsură creia, de fapt, *un regim de favoare* fugarilor faţă de cei cari rămăseseră locului, lucrându-şi mai departe pământul. Într'adevăr, aceştia din urmă constatau că făcuseră mai bine cei care fugiseră, de vreme ce acum scăpau de rumânie, deveneau sub raportul personal oameni liberi. Iar concluzia firească era să facă şi ei la fel, să fugă, spre a scăpa, la rândul lor, de rumânie. Măsura luată risca deci să dea rezultate exact contrarii celor aşteptate, să provoace deplasări şi mai mari de populaţie. De aceia, eliberarea de rumânie trebui, după câteva luni, *să fie generalizată la toţi sătenii cari se aflau în această situaţie*, nu numai la cei cari emigraseră. In ziua de 5/16 August se dădu deci un nou hrisov în care boierii şi înalţii ierarhi constatând că «acest vechiu obiceiu al rumâniei» rămas «dela moşii şi strămoşii noştri» nu este «de niciun folos», ba chiar «de mare pagubă sufletului creştinesc», de vreme ce «fraţii noştri cei întru Hristos» nu trebue să fie «supt jugul robiei noastre», hotărăsc *desfiinţarea cu totul a rumâniei*. Potrivit acestei hotărîri «ori la cine den neamul boieresc sau la mănăstiri vor fi rumâni cu moşiile lor, moşiile să rămâe la stăpânirea noastră, să le stăpânim

www.dacoromanica.ro

cum şi până acum. Dar cât pentru capetele rumânilor fără de moşie, care dintre noi va vrea din bună voinţa lui ca să-i iarte pentru a sa pomenire, bine va face; iar de nu va vrea să facă această facere de bine sufletului său, să aibă a face acei rumâni cum vor putea şi să dea bani de fieştece cap câte taleri zeace şi să se răscumpere, şi cu voe de va fi stăpânului său şi fără de voe ». Iar dacă stăpânul nu va vrea să primească banii, rumânii să facă jalbă la divan. Domnul întăreşte, « cu pecetea şi cu iscălitura » sa ... această hotărîre ce s'au făcut pentru slobozirea şi răscumpărarea rumânilor, atât de către toată obştea bisericească, cât şi de către toţi boiarii ţării ». In felul acesta se puse capăt instituţiei rumâniei care însemna *legătură personală* faţă de stăpânul moşiei: e primul act în opera de eliberare treptată, juridică şi materială, a ţărănimii.

Sub raportul ctitoriilor, merită să fie menţionată *biserica mănăstirii sfântului Spiridon* din Bucureşti (lângă podul Senatului). Pisania, în limba gracă şi *arabă*, dă anul 1747 şi amănuntul că lăcaşul s'a ridicat « fiind de faţă » patriarhul Antiohiei, chir Silivestru. O icoană a acestei biserici, cu o inscripţie tot în limba arabă, precizează că domnul a destinat ctitoria sa « pentru ierarhii şi călugării arabi ».

Sfârşitul celei de a patra domnii muntene a lui Constantin Mavrocordat se datoreşte colegului său din Moldova, Grigore Ghica. Acesta voia să fie adus la Bucureşti; stărui deci şi « cu foarte îmbelşugată dare de bani » izbuti să-şi realizeze dorinţa. Schimbarea se produse în Aprilie 1748; Mavrocordat fu mutat în Moldova.

Grigore al II-lea Ghica, a doua oară. Spre deosebire de predecesorii săi, Grigore al II-lea Ghica reuşeşte să se ţină de aşezământul fiscal al lui Mavrocordat; sporeşte numai oieritul, dela cinci la şase parale şi jumătate de oaie. E o domnie liniştită, fără turburări externe sau interne, câte un boier doar mai viu, ca Niculae Dudescu e trimis să reflecteze în liniştea Snagovului, Cotrocenilor şi Văcăreştilor. Ghica are răgazul să ridice două mănăstiri, *Pantelimon* şi *Visarion* şi să întemeieze câte un spital pe lângă fiecare din ele. Mănăstirea « Sfântului marelui mucenic şi tămăduitoriu fără de argint Pandeleimon », de lângă Bucureşti, se înalţă în anul 1750, ispravnic fiind « Sandu Bucşănescul vel clucer za arie » (de arie!). Pisania adaogă: « unde şi spital pentru bolnavi au aşăzat a fi, cu toate împrejurerile — adică ecaretele — câte se cade ». Pe lângă mănăstirea Visarion .se în-

www.dacoromanica.ro

temeiază un spital pentru ciumaţi; el s'a desfiinţat cu vremea, în timp ce celălalt, dela Pantelimon, există şi astăzi.

După o domnie de aproape patru ani şi jumătate — a şasea domnie, patru dintre ele fiind în Moldova — Grigore al II-lea Ghica, moare în scaun, eveniment rar în epoca fanariotă. Decesul se produce în ziua de 3 Septemvrie 1752, în urma unei doctorii foarte scumpe « aşa zisa teriacă cerească », rău administrate de « doctorul cel mare, Mihail Manu ». Trupul fu îngropat în ctitoria dela Pantelimon, în naosul bisericii, în dreapta; mormântul are o inscripţie în versuri româneşti, corecte.

Grigore Ghica a fost căsătorit cu Doamna *Zoiţa*; ea a încetat din viaţă la 25 Martie 1759 şi a fost înmormântată lângă soţul ei. Au avut mai mulţi copii, între care *Scarlat*, fiul cel mai mare, şi *Matei*, au domnit amândoi.

Matei Ghica. Dorinţa lui Grigore al II-lea Ghica, exprimată lămurit în testamentul său, întărită cu blestem şi agreiată şi de boieri, era ca să-i urmeze la tron *Scarlat*; o delegaţie plecă chiar în acest scop la Poartă; aci, ea găsi însă numit pe *Matei*, al cărui socru, influentul Grec Gheorghe Hatmanul, izbutise, prin sume mari de bani, luate împrumut cu dobândă ridicată, să convingă pe meghistanii Porţii. Firmanul de numire se dă în ziua de 10 Septemvrie; în Bucureşti *Matei Ghica* intră la 12 Octomvrie.

Tânărul domn — avea 25 de ani — nu putu ţine în frâu însă pe Grecii din anturajul său care făcură o sumă de operaţii nepermise şi purtară — după expresia unei cronici contemporane — « cu totul pe dos » treburile. Astfel postelnicul Alexandru Sutzu nu se sfii să facă, în trei luni numai, « treizeci de stolnici, douăzeci de paharnici şi cincizeci de serdari », luând, bineînţeles, dela fiecare, bani sau daruri. Boerii de ţară, nemulţumiţi şi loviţi în interesele lor, trimiseră atunci, prin medelnicerul Stefanachi, tot grec şi el, dar romanizat, o plângere sultanului, arătând ilegalităţile şi excesele — de tot felul — ale domnului şi anturajului său. Rezultatul fu mazilirea lui Gheorghe Hatmanul; contra lui Matei — considerat ca acţionând după sfatul şi îndemnul socrului său — se luă însă numai măsura transferării în cealaltă ţară, în Moldova (3 Iulie 1753).

Constantin Racoviţă, mutat dela Iaşi la Bucureşti, avea ca oameni de încredere doi Greci, pe *spătarul Manolache Gelepul*,

www.dacoromanica.ro

numit başcapichehaia şi pe ginerele acestuia, *postelnicul Iordache Geanet*, însărcinat cu strângerea dărilor. Lacomi şi aroganţi, aceştia ridicară împotrivă-le restul boierimii care în 1755 organiză un complot: se hotărî anume ca boierii dela Craiova împreună cu însuşi episcopul de Râmnic să fugă peste Dunăre şi să reclame la Poartă pe domn şi oamenii lui. Când Racoviţă află că boierii au pornit într'adevăr spre Constantinopol, el se temu să nu-şi piardă tronul; intrând deci în tratative cu fruntaşii nemulţumiţilor, anume cu Constantin Dudescu şi cu banul Barbu Văcărescu ajunse la următoarea înţelegere care însemna, de fapt, înfrângerea sa: Postelnicul Geanet şi alţi boieri greci, daţi pe listă, vor fi izgoniţi; capichehaie va fi numit Iordache Stavrache spătarul, ginere al lui Manolache Gelepul, dar în relaţii reci cu acesta; la Constantinopol, pe lângă capichehaiele vor fi şi doi boieri români aleşi de boierii din ţară; în sfârşit, clauză foarte importantă, domnului i se va da o sumă fixă anuală, anume 3000 de pungi, plus vămile, ocnele şi venitul cămării; iar «mai mult să nu se supere ţara».

Boierimea îşi impusese punctul ei de vedere; ea nu fu în stare însă să-şi păstreze solidaritatea care o dusese la izbândă. Din cauza dregătoriei de vel spătar pe care o revendicau în acelaşi timp doi fruntaşi anume Constantin Brâncoveanu şi Ştefan Văcărescu — tatăl poetului Ienăchiţă, izbucni o ceartă; urmă inevitabila pâră la Constantinopol de care se folosi Manolache Gelepul care căuta prilej de răzbunare; rezultatul fu exilarea lui Ştefan Văcărescu şi a fratelui său Barbu în Cipru, exilarea lui Stavrache şi trimiterea în ţară, în lanţuri, a celor doi boieri ce fuseseră alăturaţi capichehaielelor. Toate acestea impresionară pe Constantin Racoviţă; spre a scăpa de necontenitele intrigi, plângeri şi pretenţii ale boierimii muntene, ceru şi izbuti el să obţină, la 19 Fevruarie 1756, strămutarea îndărăt în Moldova.

Constantin Mavrocordat a cincea oară. În locul său fu numit, pentru a cincea oară, Constantin Mavrocordat; intrarea în Bucureşti avu loc la 26 Aprilie 1756. Cei doi Văcăreşti fură rechemaţi din surghiun; în ţară nu ajunse însă decât Ştefan, Barbu murind pe drum, la Konieh, în Asia Mică. În această domnie, de doi ani şi jumătate, Mavrocordat nu făcu nicio reformă; e de altfel o stăpânire fără vreun fapt mai deosebit. Sfârşitul ei se datoreşte împrejurării că sultanul, plimbându-se deghizat la o margine a

www.dacoromanica.ro

Constantinopolului, întâlni niște călărași care duceau domnului câteva scrisori din partea capichehaielelor și a unor meghistani turci; luând, printr'un șiretlic, aceste scrisori și citindu-le, constată că ele cuprindeau secrete de Stat, planuri de intrigi și dovezi de corupție. Înfuriat, ordonă imediata mazilire a lui Mavrocordat, închiderea capichehaielelor și surghiunirea meghistanilor vizați (August 1758, înainte de 14 ale lunii). Ajuns la Constantinopol, Mavrocordat fu pus la închisoarea celor Șapte Turnuri de unde el trimise un raport sultanului arătând suma enormă — o mie de pungi — pe care o primeau, sub diferite forme, «regealele» adică miniștrii Porții, din Țara Românească.

Scarlat Ghica, strămutat din Moldova, domni aproape trei ani de zile, din August 1758 până la 16 Iunie 1761. Titlul său de merit este că a izbutit, întocmai ca odinioară Nicolae Mavrocordat, să obțină îndepărtarea Turcilor cari începuseră iar a se întinde și a se așeza în stânga Dunării, făcându-și «câșle» pentru turmele și cirezile lor de vite. Operațiunea costă suma de patru sute de mii de lei.

Mazilia lui Scarlat Ghica se datorește propriului său reprezentant la Poartă, *Iacovachi Rizu*, care spera să obțină domnia pentru ginerele său, *Grigore Ghica*, marele dragoman. Planul nu reușește însă; tronul e luat din nou de Constantin Mavrocordat, acesta dând sultanului mia de pungi pe care altfel ar fi trebuit s'o împartă «regealelor». Scarlat Ghica e surghiunit, pentru puțin timp, în insula Lemnos; reîntors la Constantinopol, el are un proces cu Iacovachi Rizu, care voia să-l scoată pe fostul domn dator; până la urmă, se dovedește însă contrariul.

Constantin Mavrocordat a șasea oară. Numit la 16 Iunie 1761, Constantin Mavrocordat are de luptat, în această domnie, întocmai ca și predecesorii săi Constantin Racoviță și Matei Ghica, cu boierimea munteană, veșnic nemulțumită și gata să facă opoziție. Bătrânul și ambițiosul Constantin Dudescu, nemulțumit anume că nu avea primul rol — domnul se sprijinea în special pe Cantacuzini — se înțelese cu fiul său Nicolae care era la Constantinopol și cu Dumitrache Ghica, marele spătar, și trimiseră o delegație de patru boieri mai mici la Poartă să pârască pe domn. Acesta fu acuzat că ar fi luat din țară în 16 luni «10.000 de pungi de bani». Deși neîntemeiată, pâra impresionează pe sultan care hotărăște să-l scoată pe Mavrocordat. La sorocul înnoirii anuale

www.dacoromanica.ro

a domniei, el trimite deci un capigibașă, chipurile să-i ducă firmanul de înnoire, în realitate însă spre a-l mazili și aduce cu toată averea la Constantinopol. Așa se și întâmplă; cercetarea scriptelor dovedi însă că nu se încasaseră în realitate decât 7200 de pungi și chiar din acestea, domnul nu mai avea nimic, nici măcar bani de drum: mâncaseră tot meghistanii, capuchehaielele și boierii. Mazilit pe nedrept, Mavrocordat fu, pe deasupra, închis din nou în cele Șapte Turnuri; aceeași soartă avură capuchehaielele sale și câțiva dintre boieri: li se cerea să spună totuși unde sunt cele zece mii de pungi și cui s'au dat.

Constantin Racoviță a doua oară fu numit în ziua de 20 Martie 1763. El avu la început drept capichehaia pe *Bașa Mihalopol*; curând însă i se impuse de către sultan *Iordache Stavrache* (sau Stavracoglu) cu titlul de baș capichehaia, deci superior lui Mihalopol; acesta din urmă fu de altfel îndată exilat în Cipru, la Famagusta, sub pretextul că a prezentat socoteli inexacte și încărcate. Rămas singur stăpân, Stavracoglu, tip reprezentativ de fanariot: lacom, intrigant, fără scrupule, vanitos și despotic, începe să exercite o adevărată teroare. El se folosește de un conflict care izbucnise din nou între boierii munteni, mai precis între tabăra având în frunte pe ambițiosul Constantin Dudescu și între Cantacuzini — Mihai și Pârvu — pentru ca, înțeles cu domnul și autorizat de sultan, să scoată un firman de punere la închisoare a lui Dudescu și a mulți alți boieri. Justificarea era că aceștia vor fi siliți să spuie astfel ce s'a făcut cu cele 2800 de pungi care lipseau din cele 10.000 atribuite lui Constantin Mavrocordat. Firmanul e adus la îndeplinire; cei închiși sunt ținuți la urmă chiar în lanțuri. Această purtare samavolnică produce însă o reacție din partea populației bucureștene; îndemnat de boierii rămași liberi, norodul se răscoală, dă drumul celor închiși și apoi pornește o parte să se plângă unui capigibașă turc ce se afla în capitală, altă parte spre curtea domnească. De câteva zile, Constantin Racoviță căzuse bolnav; era și alcoolic — bea cantități mari de spirt de melisă; speriat de cele întâmplate și temându-se de urmări, el se sinucise, luând o cantitate mare — « trei-patru sticle » spune un izvor contemporan — din băutura lui preferită. Peste șase ceasuri, înceta din viață (7 Fevruarie 1764).

Constantin Racoviță a fost căsătorit de două ori, a doua oară cu *Sultana*, fiica slugerului Iorga din Viza (lângă Constantinopol). Fire

www.dacoromanica.ro

bolnăvicioasă, Sultana moare din cauza unor medicamente prescrise şi e înmormântată în mănăstirea Golia, din Iaşi, la 13 Ianuarie 1753.

Ştefan Racoviţă. Pe tronul devenit vacant, fu numit, prin stăruinţa lui Stavrache, pe care cele întâmplate nu-l putuseră clinti, fratele lui Constantin, Ştefan Racoviţă. Pentru a băga groaza în boieri şi a-i face să nu mai reclame, noul domn, urmând indicaţiile başcapichehaielei sale care era — de fapt — adevăratul domn, îşi începe stăpânirea tăind pe stolnicul Ştefanachi Cremidi, fire de intrigant, şi pe medelnicerul Iordachi Băjescul, acesta din urmă chiar fără nicio vină (7 Mai 1764). Apoi urmează stoarcerea ţării şi expedierea pungilor de bani la Constantinopol. Se trimite şi averea lui Constantin Racoviţă, preţuită la 600 de pungi, după aceea, din aşa zisa rămăşiţă a lui Constantin Mavrocordat, 200 de pungi. Pentru restul de 2600 de pungi, care nu se puteau împlini cu nici un chip, sunt puşi din nou la închisoare, potrivit indicaţiilor lui Stavrache, optsprezece mari boeiri, legaţi «de gât şi de picioare» (13 Ianuarie 1765). Se produce, e drept, o nouă răscoală a Bucureştenilor, în special a breslelor sau, cum se mai spunea pe atunci, a «rufeturilor»; de data aceasta însă, mulţimea e şarjată de garda domnească — arnăuţi şi beşlii turci, iar trei dintre răsculaţi au capetele tăiate; boierii închişi sunt mutaţi «dela cămară la beciurile din dărăt»; paza e întărită (24 Maiu 1765).

Dar, prin această din urmă ispravă, Stavrache depăşire orice limită. De pretutindeni se ridică pâri împotriva lui. Una, a Muntenilor, trimisă prin paşa de Vidin, Moldovangi, şi o a doua, a Moldovenilor, trimisă prin hanul tătăresc, deslănţuie reacţia. Incercările, de ultimă oră, de a se salva, eliberând pe boieri şi micşorând dările, nu izbutesc. Chemat la seraiu, el e strangulat în închisoare şi apoi spânzurat, de poarta unuia din palatele sale de pe Bosfor (28 August 1765); averea confiscată se ridică la 3000 de pungi adică un milion şi jumătate lei, o sumă enormă pentru vremurile acelea.

Odată cu Stavrache, cade şi creatura sa Ştefan Racoviţă. Firmanul de mazilie soseşte în Bucureşti la 29 August 1765; la 12 Septemvrie, fostul domn, căruia aga turc ce-l însoţea îi va lua şi ultimii bani — cincisprezece pungi — porneşte, huiduit şi blestemat de mulţime, în surghiun spre Mitilene; de aci, se va elibera în 1766, plătind, bine înţeles. Sunt de revelat şi două aspecte

www.dacoromanica.ro

luminoase în această sumbră domnie: pe de o parte dania de o mie lei anual făcută «înaltei școli de învățături grecești din Constantinopol» și ajutoarele de o sută cincizeci și două sute lei anual acordate mănăstirii Pantelimon și bisericii Sfinții Voevozi de pe marele canal din Constantinopol, pe de alta, restabilirea hotarului țării la Dunăre, în regiunea Lichireștilor, încălcat de Turcii din Dârstor. Actul respectiv poartă data 6 August 1764.

Ștefan Racoviță a fost căsătorit cu fiica hatmanului Constantin Ipsilanti; au avut mai mulți copii, din care însă niciunul n'a mai ajuns la domnie.

Scarlat Ghica a doua oară. Succesorul lui Ștefan Racoviță căpătă tronul mulțumită însușirilor sale personale; de aceea, fapt subliniat de un izvor contemporan, el trebui să dea «mai puțini bani».

In scurta sa stăpânire — un an și vreo trei luni — sunt de relevat două fapte: aranjamentul cu privire la «*Odaia Vizirului*» și zidirea mănăstirii *Sf. Spiridon Nou* din București. Odaia Vizirului era un domeniu foarte întins, la marginea raielii Brăilei, proprietatea unei sultane și administrat de aceasta prin bostangii — un fel de soldați — turci. Cu vremea, grație protecției de care se bucura domeniul, se strânseseră aci o șumedanie de țărani fugiți din județele învecinate, sustrângându-se deci dela plata birului; bostangiii, pe de altă parte, provocau multe neorânduieli în aceleași județe învecinate. Pentru a curma această stare de lucruri, Scarlat Ghica oferi sultanei suma de 25.000 lei anual și luă sub administrarea sa domeniul, întocmai ca și celelalte ținuturi ale Țării Românești.

Mănăstirea Sfântul Spiridon Nou fu începută în 1766; pe când se lucra însă, domnul se îmbolnăvi «de boală năpraznică» și muri (12 Decemvrie). Trupul i se odihnește în ctitoria sa, într'un mormânt acoperit cu marmoră și având o inscripție grecească, în versuri.

Alexandru Scarlat Ghica. După cererea Mitropolitului și a boierilor, puși la cale de doamna, Poarta numi ca urmaș al lui Scarlat Ghica pe fiul său, tânărul *Alexandru*. Acesta continuă zidirea mănăstirii începute, o isprăvi și o înzestră cu toate cele necesare, inclusiv câteva prăvălii aducătoare de venit. Prin hrisovul pe care-l dădu în 1768, Alexandru Ghica hotărî apoi așezământul acestei ctitorii, specificând că ea se va cârmui independent «ca o mănăstire domnească de țară slobodă»; fixă după

www.dacoromanica.ro

aceea slujba de pomenire a părintelui său, în ziua morţii acestuia —«la luna lui Decembre 1 »— statornici, în sfârşit, că din venitul mănăstirii să se înzestreze în fiecare an nouă fete sărace şi anume «trei fete de neam de boieri scăpătaţi », primind fiecare câte 250 taleri, «trei fete de a doua stare, de boierinaşi sau de neguţitori » câte 200 taleri şi «trei fete de a treia mână », câte 50 de taleri.

In toamna anului 1768 izbucni războiul dintre Turci şi Ruşi. Hanul tătăresc, care trebuia să aibă un rol însemnat în acest război, convinse pe sultan că tânărul Alexandru nu va putea face faţă nouii situaţii şi recomandă în locul lui pe Grigore Ghica, dela care primise, ce-i dreptul, pentru această intervenţie, trei sute de pungi. Schimbarea avu loc la 28 Octomvrie 1768.

Grigore al III-lea Ghica era fiul fostului mare dragoman Alexandru Ghica, decapitat în 1741 sub învinuirea de înţelegere cu Ruşii; venea deci nepot de frate lui Grigore Ghica al II-lea. Sosit în ţară, el constată că Ruşii îşi făceau atmosferă favorabilă atât printre boieri — câştigând prin emisari ca maiorul Nazarie Carazin pe Cantacuzini — cât şi printre cei de jos cari aşteptau o uşurare a greutăţilor. Preveni deci pe Turci să trimită oaste spre a putea ţine în frâu detaşamentele ruseşti care, pornind dela Focşani, făceau incursiuni până la *Gherghiţa* şi la *Odaia Doamnei*, la şase, respectiv opt ceasuri de Bucureşti. Vizirul Moldovangi îi expedie însă abia opt sute de oameni, mult prea puţin ca să poată rezista în chip serios. De acest fapt profită Carazin; înţeles cu spătarul Pârvu Cantacuzino, el trimise un corp de «volintiri » adică voluntari români şi arnăuţi, împreună cu câţiva Cazaci; aceştia atacă, la 16 Noemvrie 1769, în revărsatul zorilor, prin surprindere, Bucureştii, gonesc, ajutaţi de orăşeni, pe Turcii buimăciţi de somn şi prind pe însuşi domnul care se refugiase în hanul lui Şerban Vodă, «într'o prăvălie lipscănească ». Este evident că Grigore Ghica, dacă ar fi vrut, putea scăpa, retrăgându-se spre Dunăre; realitatea este că i-a convenit să fie luat prizonier, deoarece se temea ca, ducându-se la Turci, să n'aibă soarta lui Grigore Callimachi, decapitat numai cu două luni mai înainte. Indată sosi în Bucureşti şi colonelul Carazin — fusese înaintat — cu trupe ruseşti; el împărţi puşti şi praf la mulţi localnici (vezi şi fig. 99 şi 100) iar pe domn îl expedie, prin Iaşi, la Petersburg, unde fu bine primit de împărăteasa Ecaterina.

www.dacoromanica.ro

Desfăşurarea războiului ruso-turc. Emanuel Giani Ruset, domn al Munteniei. După ocuparea Bucureştilor, Carazin cu un corp de Cazaci şi o mie de «volintiri» porneşte împotriva Giurgiului. Întâmpinat pe drum de forţe mult superioare, el se închide în mănăstirea Comana şi trimite la Bucureşti după ajutoare. Acest ajutor, având în frunte pe Pârvu Cantacuzino, e surprins însă de Turci noaptea într'o pădure lângă Comana şi distrus; Pârvu împreună cu toţi ofiţerii cad pe câmpul de luptă. Turcii, bucuroşi de izbândă, se reîntorc la Giurgiu; în felul acesta Carazin scapă.

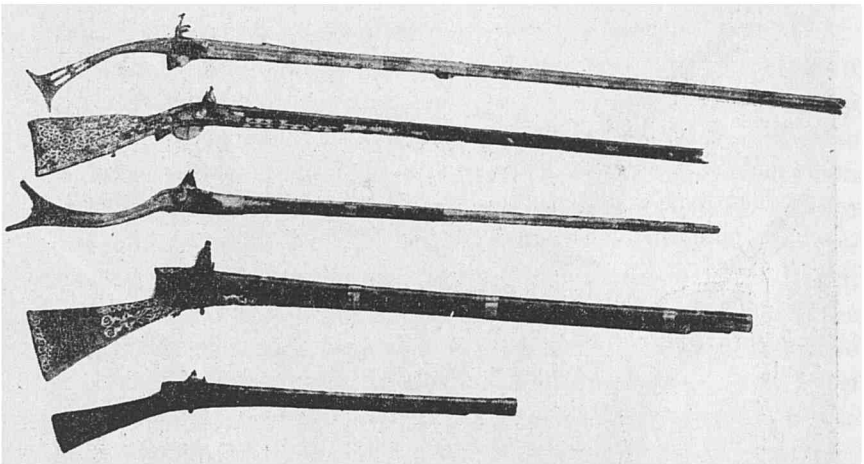

Fig. 99. — Puşti cu cremene, fără rotiţă, din secolele XVII şi XVIII, întrebuinţate şi la noi. Unele din ele au patul împodobit cu sidef. (Muzeul Militar, Bucureşti).

Între timp, în Oltenia se producea o reacţiune. Banul Craiovei *Emanuel* (*Manolache*) *Giani*, ajutat cu ceva oaste de către paşa de Vidin, curăţă cele cinci judeţe din dreapta Oltului de «volintiri» sau — cum li se mai spunea fiindcă împrumutaseră acest cuvânt de comandă dela Muscali — de «stupai». Apoi, el se îndreaptă împotriva Bucureştilor, făcând, la 26 Ianuarie şi la 5 Fevruarie 1770, două încercări — e drept neizbutite — de a-l ocupa. Prin aceste fapte, Giani atrage atenţia Turcilor asupra sa; contribuind şi recomandaţiile paşei de Vidin, câştigat cu daruri, vizirul îl numeşte domn al Munteniei (Mai 1770). Curând după numire, în Iunie, noul domn îşi poate face intrarea în capitală: Rusii se retrăseseră de aci, concentrându-şi toate forţele în Moldova, în vederea ciocnirii cu grosul armatei turceşti.

www.dacoromanica.ro

Ciocnirea se produce lângă Cahul, în ziua de 1 August 1770, şi se termină printr'o mare înfrângere a vizirului care e silit să treacă Dunărea îndărăt, pierzând 140 de tunuri şi întreaga tabără. Ismailul e luat la 6 August, Chilia la 30; Benderul sau Tighina se predă la 27 Septemvrie, Cetatea Albă în Octomvrie. Mârzacii tătari din Bugeac fac act de supunere formală, dând şi ostateci. Urmarea acestor continui biruinţe este ocuparea din nou a Munteniei de către Ruşi; la 21 Noemvrie, e ocupată Brăila, pe care

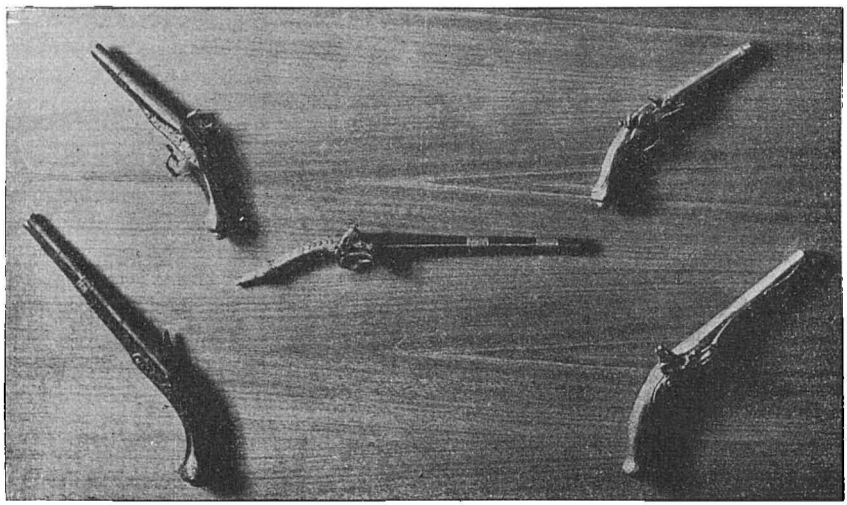

Fig. 100. — Pistoale din secolul XVIII, întrebuinţate şi la noi. (Muzeul Militar, Bucureşti).

garnizoana turcească o părăsise, la 25 ale aceleiaşi luni, Bucureştii. Giani se retrage peste Olt.

În anul următor 1771, ostilităţile continuă. Chiar în Ianuarie, la 28, Ruşii pătrund în Craiova, domnul trebuind să se retragă în Ardeal, de unde se duce apoi la Vidin; la 5 Martie cade Giurgiul; el va fi însă reluat de Tătari în Iunie. Şi pe celelalte fronturi, în Crimeea şi în Georgia, armatele ţarinei repurtează succese; o flotă a sa, intrând în Mediterană prin Gibraltar, sfărâmă pe cea turcă în golful *Ceşme*, din Marea Egee (Iulie 1771).

Îngrijată de aceste succese, Austria se oferă ca mijlocitoare a unei păcii fără pierderi teritoriale pentru Turci. Pentru acest serviciu, Poarta se obliga, prin convenţia din 6 Iulie 1771, să-i plătească 20.000 de pungi adică 10 milioane şi să-i cedeze Oltenia.

www.dacoromanica.ro

Prusia intervine și ea ca mediatoare. Se ajunge astfel, la 10 Iunie 1772, la un armistițiu care apoi va fi prelungit până în Martie 1773. Totdeodată se hotărăște ținerea unui congres pentru pace la Focșani; deschiderea ședințelor lui are loc, într'adevăr, la 7 August; nu se poate ajunge însă la nicio încheiere; nici ședințele ulterioare, ținute la București, nu au un rezultat mai bun; ele sunt deci întrerupte la 22 Martie 1773. Între timp însă, se procedase, fără scrupule la prima împărțire a Poloniei: era — în ce privește Rusia — o compensație ca să renunțe la pretenții teritoriale împotriva Turciei, potrivit planului austriac.

Cererile boierimei românești. Încă din Ianuarie 1769, Ecaterina a II-a lansase un manifest tipărit în grecește, românește și sârbește și adresat «tuturor noroadelor slavonești de legea pravoslavnică ce se află sub stăpânirea turcească» — noroade între care se cuprindeau, în concepția țarinei, și Moldovenii și Muntenii —; manifestul anunța desrobirea de sub jugul otoman și cerea să fie ajutate oștile pravoslavnice liberatoare. Propaganda rusă, făcută prin emisari dibaci, prinse; în sânul boierimii și a clerului înalt se desemnă o mișcare favorabilă Rușilor. După ocuparea Iașilor, se pretinse un jurământ de credință, care fu depus la mitropolie; jurăminte identice avură loc și în ținuturi, în fiecare sat și oraș. Apoi, potrivit iarăși sugestiei făcute de autoritatea militară, se alcătui atât în Moldova cât și în Muntenia, câte o delegație de clerici și înalți boieri care merse la Petersburg să exprime omagiul de credință împărătesei și să formuleze cererile fiecărei țări. Delegația moldoveană era alcătuită din Inochentie, episcopul de Huși, arhimandritul Vartolomeu Măzăreanul, egumenul Solcăi, Benedict, egumenul Moldoviței, Ioan Paladi biv vel logofăt și Ienachi Milu biv vel spătar; delegația munteană cuprindea pe mitropolitul Grigorie, pe arhimandritul Chesarie, cărturar de seamă, pe arhimandritul Filaret, (viitorul mitropolit!) pe biv vel vistiernicul Mihai Cantacuzino și pe vel logofătul Nicolae Brâncoveanu. Delegațiile fură primite la curte, de Ecaterina a II-a, la 8 Aprilie 1770; răspunzând la mulțumirile și urările lor, țarina declară, prin glasul vice cancelarului, că «amândouă cneziile, moldovenească și muntenească, întru toate să fie după a lor judecăți și rânduele». Ni s'au păstrat dorințele exprimate de ambele delegații. Muntenii cereau o contopire aproape completă cu Rusia: «Țara noastră — spuneau ei — să

www.dacoromanica.ro

se facă tot una cu eparhiile ce stăpânește prea puternica împărăția Rosiei », să avem « legile și rânduelile Rosiei prea deplin »; partea « mirenească și bisericească să fie subt îndreptarea Sf. Sinod, după obiceiurile Sf. biserici din Rosia »; « judecătorii ce se vor rândui pe la ținuturi și orașe să fie jumătate Munteni », cealaltă jumătate putând fi deci Ruși. Aceeași asimilare și în ce privește veniturile Statului, afară de zeciuiala din stupi, vin, oi și râmători care rămâne « tot după cum au fost ». Ea mai cerea apoi înființarea unei oștiri de țară: 15.000 pedestrime și 5000 călărime, înființarea unor « Academii de epistimii (științe!), meșteșuguri și limbi », întărirea proprietăților și a privilegiilor, regularea vechilor datorii, ștergându-se cele nedrepte, în sfârșit, voie pentru boieri și negustori de a trece în Rusia. Moldovenii sunt mult mai rezervați și în același timp mai particularişti: ei cer ca « la ocârmuirea țării să fie aristocrație adecă să se aleagă 12 boieri mari din starea întâi care să fie cu aceeași cinste și nume de boierie, precum și mai înainte, începând dela vel logofăt ». Din aceștia 12, 6 vor hotărî judecățile, iar 6 vor strânge dările. De domn nu se amintește nimic; boierii vor fi îmbrăcați cu caftan de către generalul rus, comandantul oastei ce va păzi hotarele; el va trimite la curtea împărătească și « dăjdiile țării »; tot prin el se vor înainta și « anaforelele » adică cererile sau plângerile obștești. La ținuturi să fie câte 2 sau, dacă-s întinse, 4 « ispravnici »; dregătoriile să fie date feciorilor de boieri « după rânduiala de mai înainte »; durata lor, de un an sau trei, ca să poată intra toți, pe rând, în slujbe. Vor fi patru categorii de boieri, numirea în dregătorii începându-se dela prima. Într'un cuvânt, *o cârmuire pur boierească*, cu menținerea tuturor privilegiilor și fără vreun cuvânt despre celalalte categorii sociale. Prin acte deosebite, Moldovenii adaogă că se va putea face o oaste de 12.000 de oameni, cu cheltuiala țării, dându-se, pe deasupra și întreținerea pentru 8000 de ostași împărătești. Ei cer de asemenea vechile hotare ale țării, până la Dunăre, inclusiv Benderul care « stă ca nevindecată rană în spinarea țării » și Hotinul.

Acestea erau cererile boierimei noastre, în ipoteza că stăpânirea rusească va cuprinde și Țările Românești. Dacă însă tratatul de pace va lăsa aceste țări tot sub suzeranitatea turcească — ipoteză care în urma mediațiunei Austriei apărea ca foarte probabilă — atunci boierii cereau să se revină la vechile condiții

www.dacoromanica.ro

ale închinării, suprimându-se toate adaosele şi prestaţiunile ulterioare. Întrebaţi de Ruşi cu prilejul conferinţelor dela Focşani, în 1772, care erau aceste condiţii originare, boierii, în lipsa unor texte autentice vechi, redactară o serie de acte, cuprinzând presupusele condiţii din timpul lui Mircea cel Bătrân şi Laiotă Basarab, pentru Muntenia, din timpul lui Bogdan « cel Orb », fiul lui Ştefan cel Mare, pentru Moldova. Actul moldovean care se întemeia de fapt pe cele spuse de Dimitrie Cantemir, fu atribuit chiar pentru mai multă temeinicie, cronicarului Nicolae Costin. În felul acesta au luat prin urmare naştere aşa zisele tratate de închinare faţă de Turci; ele sunt, după cum se vede, plăsmuiri târzii, interesate (vezi şi vol. I, ediţia a patra, p. 475 şi vol II, ediţia a patra, p. 138).

Continuarea războiului în 1773 şi 1774. Tratatul dela Kuciuk Kainargi. Tratativele dela Bucureşti neducând la niciun rezulzat şi fiind întrerupte (vezi mai sus, p. 289) ostilităţile fură reluate în primăvara anului 1773. Se dădură lupte dealungul Dunării şi în Dobrogea, cu rezultat schimbător. Turtucaia căzu şi fu arsă de Ruşi; aceştia suferiră însă, spre sfârşitul anului, o înfrângere serioasă la Cernavodă. În Ianuarie 1774, Turcii împrăştiară o armată rusă care se afla în faţa Varnei; în Mai însă situaţia se schimbă complet. La 20 ale lunii, Turcii sunt grav bătuţi; Rusciucul şi Silistra sunt asediate, iar marele vizir e înconjurat în Şumla. Descurajat, deşi războiul ar mai fi putut continua, acesta cere un armistiţiu care nu i se acordă; se încep atunci tratative de pace şi, sub presiunea împrejurărilor, ele se încheie foarte repede: după două şedinţe ţinute în tabăra rusească, la satul Kuciuk Kainargi din sudul Dobrogei, se ajunge la isc ălirea tratatului de pace (21 Iulie 1774). Prin acest tratat, de o deosebită însemnătate şi care ştergea amintirea celui încheiat la Prut, sub Petru cel Mare, cu şaizeci şi trei de ani mai înainte, se prevedeau următoarele: 1. Recunoaşterea independenţei Tătarilor de pretutindeni, deci şi a celor din Bugeac; ei vor avea pe viitor numai relaţii de ordin religios cu sultanul; 2. Libertatea completă a navigaţiei, pentru vasele de comerţ, pe Marea Neagră, în strâmtori şi pe toate fluviile; 3. Cedarea către Rusia a cetăţilor Azof, Ienikale, Kertch şi Kimburun cu teritoriile lor şi cu fâşia de pământ cuprinsă între Nipru şi Bug; 4. Rusia, în schimb, restituie Porţii toate cuceririle făcute, deci şi ţările noastre; acestea din

www.dacoromanica.ro

urmă vor beneficia însă de o serie de dispoziţiuni dintre care citãm: amnistie generală şi libertate pentru cei ce vor voi — cazul lui Mihai Cantacuzino, fratele lui Pârvu — a pleca din ţară cu averea lor; restituirea moşiilor uzurpate din jurul raielelor; scutirea, pe timp de doi ani, de haraciu; în afară de acesta, trimis apoi la doi ani odată, nu se va mai cere nicio altă dare sau prestaţie; *Rusia să poată interveni la Poartă în favoarea Principatelor, iar Poarta să ţie seamă de aceste intervenţii.* Ultima dispoziţie e de mare însemnătate; ea deschide calea pentru amestecul rusesc în treburile ţărilor noastre, amestec ce va merge mereu crescând. Se poate spune dar că tratatul dela Kuciuk-Kainargi înseamnă un moment important în istoria modernă românească.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Mavrocordat:** 1. PR. VASILE RADU, *Mânăstirea Sf. Spiridon şi patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în *Rev. Ist. Rom.*, III (1933), p. 11—31. V. şi p. 258, nr. 10.

II. **Grigore al II-lea Ghica:** 2. N. IORGA, *O prigonire politică sub Fanarioţi*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. IV, (1925), p. 377—380.

III. **Matei Ghica:** 3. IOAN C. FILITTI, *Un grec românizat, stolnicul Ştefanachi Cremidi († 1764)*, în *Cercetări şi documente privitoare la Istoria Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, p. 46—51.

IV. **Constantin Racoviţă:** 4. V. MIHORDEA, *Giuseppe Antonio, medicul lui Constantin Racoviţă*, Vălenii de Munte, 1936, 18 p. in 8° (Extras din *Rev. Ist.*, XXII, 1936, nr. 7—9).

V. **Ştefan Racoviţă:** 5. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Istoria lui Iordache Stavracoglu*, Bucureşti, 1927, 16 p. in 8°. (Extras din *Omagiu lui I. Bianu*).

VI. **Scarlat Ghica şi Alexandru Scarlat Ghica:** 6. *Şapte biserici cu averea lor proprie*, Bucureşti, 1904, 255 p. in 4°; 7. GRIGORIE IONESCU, *Bucureşti, ghid istoric şi artistic*, Bucureşti, 1938, 421 p. in 8°.

VII. **Grigore al III-lea Ghica:** 8. AL. T. DUMITRESCU, « *Trâmbiţă Românească* », *manifest public, patriotic şi revoluţionar, compus în versuri şi tipărit la 1769 de Ienăchiţă Văcărescu pentru strângerea volintirilor români sub steagurile pol-polcovnicului* (sic!) *Nazarie Carazin, cu studiu introductiv de* — în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.*, s. 2, t. XXXVII (1914), p. 21—47.

VIII. **Războiul ruso-turc din 1768—1774:** 9. CONST. GIURESCU, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, Bucureşti, 1908, 65 p. in 8°.

V. şi p. 138, nr. 7.

IX. **Emanuel Giani (Ruset):** 10. N. IORGA, *O scriosare a lui Manoli-Vodă*, în *Rev. Ist.*, XI (1925), p. 1—4; 11. GENERALUL R. ROSETTI, *Familia Rosetti*, II. *Celelalte ramuri*, Bucureşti, 1940, 135 p. in 8°.

V. şi p. 156, nr. 11.

www.dacoromanica.ro

DELA KUCIUK-KAINARGI PÂNĂ LA PACEA DELA ŞIŞTOV (1774—1791)

Începând cu pacea dela Kuciuk-Kainargi, influenţa rusă devine tot mai puternică în ţările noastre.

Emanuel Giani, domnul numit de Turci în timpul războiului cu Ruşii, nu putu să se menţină. Silit să plece din Craiova, în Ianuarie 1771, şi să se adăpostească în Ardeal şi apoi la Vidin, el reveni în Mai—Iunie în Oltenia, pentru ca, în Octomvrie, să părăsească definitiv ţara, prin pasul Vâlcanului.

Incheindu-se pacea dela Kuciuk-Kainargi, boierii conveniră, după multe discuţii, să ceară ca domn pe vel vornicul Ştefan Pârşcoveanu. Delegaţia trimisă la Constantinopol în acest scop, găsi numit însă pe *Alexandru Ipsilanti* (26 Septemvrie 1774).

Alexandru Ipsilanti, grec de origine, din Fənar, ocupase mai înainte demnitatea de mare dragoman al Porţii; era un om foarte învăţat şi, în acelaşi timp, înţelept şi bun gospodar. A cârmuit cu blândeţe şi pricepere ţara timp de şapte ani; poate fi considerat ca unul dintre cei mai de seamă domni ai noştri din epoca modernă; în ce priveşte epoca fanariotă, el este, credem, cel mai însemnat şi, în orice caz, cel sub care ţara s'a simţit mai bine. Izvoarele contemporane sunt unanime în a lăuda liniştea, belşugul, eftinătatea din timpul lui, precum şi gospodăria şi reformele pe care le-a introdus.

Chiar în primul an de domnie, el ia o serie întreagă de măsuri: caută şi liberează pe locuitorii robiţi de Turci — unii fuseseră duşi tocmai în Mesopotamia, alţii în împrejurimile Smirnei; face un aranjament pentru Câşla sau Odaia Vizirului, de lângă Brăila, asemenea celui de sub Scarlat Ghica (vezi mai sus, p. 285); stabi-

www.dacoromanica.ro

leşte modalitatea cumpărării de produse româneşti de către negustorii turci însărcinaţi cu aprovizionarea Constantinopolului, fixând în acelaşi timp, şi maximum de dobândă; dă o atenţie deosebită meseriilor. Sub raportul fiscal, scade oieritul dela 16,5 la 12 bani de oaie şi înlocuieşte «sferturile» care, de fapt, ajunseseră, sub unii domni, să fie scoase *în fiecare lună*, prin patru «*sămi*»: una destinată plăţii haraciului, iar celelalte trei, de câte un galben fiecare, acoperirii cheltuielilor generale. Reorganizează aparatul administrativ, fixând precis lefurile şi veniturile tuturor dregătorilor, mari şi mici; reorganizează serviciul «menzilurilor» sau poştelor, stabilind în amănunţiuni modul de funcţionare şi tariful. Face începutul flotilei de război pe Dunăre, construind, împreună cu domnul Moldovei, două vase pe care le vede, în 1780, un călător polon la gura Siretului. Sporeşte numărul instanţelor de judecată, înfiinţând patru «departamenturi» şi anume unul pentru «judecăţile de criminalion» iar celelalte pentru pricinile de «lucruri şi datorii». Judecătorii erau recrutaţi dintre boierii mazili, începând cu cei mari, «din treapta întâia», pentru unul din departamente şi continuând cu ceilalţi pentru rest. Printr'un hrisov special, domnul hotărăşte modul de judecată şi impune reguli stricte, morale, celor chemaţi să împartă dreptatea. Iar fiindcă lipsea un cod scris, el dă ordin să fie alcătuit; în Septemvrie 1780, ieşea, într'adevăr, de sub teascurile tipografiei mitropoliei din Bucureşti acest cod, având textul şi prefaţa în două limbi: greceşte şi româneşte.

Un merit deosebit îşi câştigă Alexandru Ipsilanti şi prin reorganizarea învăţământului. Găsind şcoala superioară din Bucureşti părăsită şi numai cu doi dascăli, el o reorganizează, construind un local încăpător la Sf. Sava (terminat în 1779) şi stabilind, printr'un act solemn dat în Ianuarie 1776 şi întărit şi de patriarhia din Constantinopol, modul ei de funcţionare. Şcoala va avea pe viitor *nouă dascăli* «doi de gramatică, doi de matematici adică de artimetică, geometrie şi astronomie şi, pe lângă acestea, şi de istorie, unul de fizică, unul de teologie şi trei de limbile latină, franceză şi italiană. Cursurile vor dura în totul *doisprezece ani*, şcolarii începând la vârsta de şapte ani; se va studia la început numai gramatica, apoi treptat, latina şi greaca, poetica, retorica şi etica, limba italiană şi franceză; la urmă, matematicile; istoria

www.dacoromanica.ro

şi geografia istorică, filosofia lui Aristotel şi astronomia. După care, absolvenţii vor putea să-şi aleagă o carieră în « partea bisericească sau politicească », după cum va voi fiecare. Şaptezeci şi cinci de bursieri vor primi întreţinerea zilnică şi vesminte de două ori pe an. Fondurile se vor strânge din contribuţia mănăstirilor — 10.000 de lei anual, acestea fiind scutite de orice altă dare — şi a preoţilor cari vor plăti, iarăşi ca singură dare, numai trei lei de cap, jumătate din suma strânsă dela aceştia din urmă mergând la şcoli, iar jumătate la cutia milelor, pentru orfani şi văduve. Se mai face o şcoală de preoţi la mitropolie, două şcoli inferioare, la Craiova şi Buzău, şi se asigură plata dascălilor de româneşte şi slavoneşte în fiecare târg. Peste hotare, Al. Ipsilanti, reface şcoala elinească din *Arvanitochori*, lângă Târnovo, în Bulgaria, care funcţionase şi sub Constantin Mavrocordat, tot cu ajutorul nostru, şi asigură un venit anual de 1800 lei şcolii celei mari din Constantinopol. Sub raportul construcţiilor, e de relevat ridicarea în 1775—6, a unei noi curţi domneşti în Bucureşti, din sus de mănăstirea Mihai Vodă, pe locul viilor acesteia, între strada Militarilor şi Strada Cazărmii; tot în capitală, face Ipsilanti o « orfanotrofie » adică un azil pentru orfani, la mănăstirea Tuturor Sfinţilor precum şi mai multe cişmele. Se repară şi se înfrumuseţează mănăstirea Mărcuţa, se ridică încă un rând de case domneşti, la Afumaţi, în Ilfov, pe moşia cumpărată dela Mihai Cantacuzino, se taie, în sfârşit — lucru ne mai întâlnit până atunci — un canal pentru derivarea apelor Dâmboviţei, atunci când ele veneau mari, în dreptul satului Lunguleţi (judeţul Dâmboviţa). Se reînnoiesc hrisoavele de milă şi merticuri ale mănăstirilor şi bisericilor; citäm, de pildă, pe acelea privind mitropolia din Dârstor, biserica Sf. Dumitru din Babadag, biserica Sf. Nicolae din « satul Cernavoda, la Boazchioi », biserica Sf. Voevozi din Constantinopol, mănăstirea Şişman din munţii Târnovei, în Bulgaria, şi mănăstirea din insula Proti sau Chalke, în Marea de Marmara.

La sfârşitul anului 1781, în ziua de 28 Decemvrie, cei doi fii ai lui Ipsilante, *Constantin*, de vreo 19 ani, şi *Dumitru*, de vreo 17, fug, sub pretextul unei vânători pe valea Prahovei, peste hotar, în Ardeal. Pricina acestei isprăvi, neaşteptate din partea unor tineri care primiseră o educaţie şi o instrucţie foarte îngrijită, a fost, se pare, o neînţelegere de ordin familiar, determinată însă

www.dacoromanica.ro

nu de tatăl lor, om înţelegător, ci de bunica lor care voia, pentru Constantin, o căsătorie politică. Se va fi adăogat, de sigur, şi curiozitatea, naturală la vârsta lor, dorinţa de a vedea locuri străine. Duşmanii lui Ipsilante prezentară însă la Poartă chestiunea în sensul unei înţelegeri cu Austriacii; pentru a preveni urmările grave ale unei asemenea acuzaţii, domnul îşi ceru el singur mazilia şi o obţinu (15 Ianuarie 1782). Ajuns la Constantinopol la 15 Martie — fiii se reîntorc pe la începutul lui Mai — el e totuşi surghiunit — în urma stăruinţelor succesorului său pe tron, Nicolae Caragea — la Rhodos, la 2 Octomvrie, de unde se reîntoarce în Fevruarie anul următor, plătind, bineînţeles, preţul necesar. Alexandru Ipsilante a fost căsătorit cu doamna *Ecaterina*, fiica lui Constantin Moruzi, domnul Moldovei.

Nicolae Caragea, mare dragoman al Porţii, e numit domn în ziua de 15 Ianuarie 1782; plecarea spre Bucureşti are loc la 18 Martie. Incă înainte de a pleca, dă ordin să se pună o dare de zece lei pe fiecare casă, redusă apoi la şease lei; se strâng, în felul acesta, şase sute de mii care sunt trimişi noului domn, la Constantinopol. Nevoia de bani — pentru plata datoriilor şi pentru a strânge avere: avea şi familie numeroasă — e de altfel, trăsătura caracteristică a lui Neculae Caragea care pune dări grele asupra ţării; pârît la Poartă, el îşi va pierde tronul, din pricina aceasta, după un an şi jumătate. Firmanul de mazilie soseşte în Bucureşti în seara zilei de 17 Iulie 1783. Din cauza datoriilor mari contractate la instalare, se pare totuşi că n'a plecat cu bani din ţară; un raport austriac ne înfăţişează pe mazâl declarând «cu lacrimi în ochi» că n'are nici măcar suma necesară pentru drum.

Una din numeroasele fiice ale lui Nicolae Caragea — a cincea — s'a căsătorit, spre sfârşitul domniei tatălui ei, cu Ienăchiţă Văcărescu.

Mihail Sutzu. La îndepărtarea lui Caragea contribuise şi succesorul său în funcţia de mare dragoman, Mihail Sutzu; acesta, originar dintr'o veche familie grecească, îi ia locul acum şi pe tronul Ţării Româneşti. Intrarea solemnă în Bucureşti are loc în ziua de 7 Septemvrie 1783, după o oarecare zăbavă la Cotroceni. Stăpânirea lui Sutzu a fost omenoasă; domnul era o fire blândă şi dreaptă; dările n'au apăsat ţara. Ar fi putut domni mai mult; cu înalt demnitar turc, marele amiral sau capudan-paşa — care se bucura, din cauza izbânzilor repurtate, de

www.dacoromanica.ro

multă trecere — voi să dea însă unui protejat al său — Neculai Mavrogheni — un semn deosebit de prețuire; ceru deci pentru acesta locul lui Sutzu. Cererea provocă la început o reacțiune vie între Grecii din Fanar cari obiectau că Mavrogheni nu e de neam; în special se opunea bogatul Petraki Celebi « tarapanagiul », adică inspectorul monetăriei imperiale. Patronul lui Mavrogheni fu însă mai tare: și în ziua când acesta din urmă a primit investitura, se tăie, la poarta seraiului, chiar în prezența sa, capul lui Petraki. Firmanul de mazilie al lui Mihai Sutzu sosi în București în ziua de 11 Aprilie 1786.

Fig. 101. — Nicolae Mavrogheni, domnul Țării Românești. Frescă în biserica Almăj, jud. Dolj

Nicolae Mavrogheni era de fel din insula Paros

www.dacoromanica.ro

(arhipelagul egeic). Slujise sub marele amiral turc, ajungând dragomanul acestuia; nu era lipsit de însușiri, mai ales sub raportul militar. Numit domn în ziua de 6 Aprilie 1786, el își face intrarea în București la 28 Mai. Un cronicar contemporan, Dionisie Eclesiarhul, ni-l înfățișează ca un «om înalt, uscățiv la obraz și strajnic» (vezi fig. 101). N'a făcut casă bună cu boierii, pe care i-a impus, sub diferite pretexte, la sume mari de bani. A impus și pe negustorii bogați; poporul însă n'a avut de suferit, dimpotrivă, a fost ocrotit. Pentru a-și da seama de starea reală de lucruri, Mavrogheni făcea adesea, travestit, inspecții: cerceta prăvăliile, bisericile, uneori și curțile dregătorilor; cei prinși că nu-și făceau datoria sau că înșelau, erau pedepsiți pe loc. Pe hoți îi spânzura în uliță, lăsându-i câte o zi să-i vază lumea. Avea și ciudățenii; așa, de pildă, se plimba prin târg într'o trăsură trasă de doi cerbi; altădată, spre a-și arăta disprețul față de boieri, și-a numit calul clucer. Din cauza acestor ciudățenii, adăogându-se și vrăjmășia boierilor umiliți și ușurați de parale, Mavrogheni a fost înfățișat în genere într'o lumină cu totul defavorabilă: judecata nu e dreaptă. Căci sub raportul militar, el a dovedit însușiri pe care nu le întâlnim la niciun alt domn fanariot; sub raportul bisericesc și filantropic, a fost deasemenea activ: e ctitorul bisericii din București ce-i poartă numele, biserică închinată mănăstirii «ce să numește Ecatontepileani — adică având o sută de porți (Ἑκατονταπυλιανή) — dela ostrovul Paru» (1787) și a spitalului din vecinătate, azi Filantropia; dările nu se constată a fi fost sporite; iar banii pe care i-a luat dela dregători, dela negustori și dela cei pe care i-a boierit fiindcă aveau avere, au slujit, în mare parte, la alcătuirea și întreținerea unei armate de peste zece mii de oameni, necesară în împrejurările prin care trecea atunci țara.

Războiul ruso-turco-austriac. Într'adevăr, în timpul domniei lui Mavrogheni, izbucnește un nou război între Turci și Ruși, război în care intră, după puțin timp, de partea acestora din urmă, și Austriacii. Contrar prevederilor tratatului dela Kuciuk-Kainargi, Rusia ocupă, în Aprilie 1783, Crimeea. Această ocupare la care Poarta trebuise să convie de nevoie, printr'un act încheiat în 1784, creiase o stare de iritație în Turcia; ea era sporită de amestecul necontenit al consulilor ruși în treburile interne ale împărăției. Se adăogase apoi faptul că domnul Moldovei, Ale-

www.dacoromanica.ro

xandru Mavrocordat, ademenit, fugise peste Nistru, la Ruși; în sfârșit, înprejurarea că aceștia din urmă cereau acum sultanului să le cedeze și *Georgia*, în Caucaz. Toate acestea la un loc determinară pe Turci să declare, la 24 August 1787, războiu Rusiei; ambasadorul țarinei la Constantinopol fu condus ca « musafir » la Edicule, iar vasele de comerț, sechestrate.

Impăratul Austriei, Iosif al II-lea, era însă aliat cu Ecaterina a II-a, pe care o și vizitase de curând; ei se înțeleseseră să împartă Turcia europeană. De aceea, Austria intervine și ea în conflict și, la rândul ei, declară, la 9 Fevruarie 1788, război Porții.

Țările noastre urmau să devie acum teatru de luptă, ca de obicei. Pentru a face față situației, Mavrogheni își organiză o oaste de țară de peste zece mii de oameni, cuprinzând 90 de steaguri de seimeni, 8 steaguri de scutelnici, 4 steaguri de arnăuți și un număr — neprecizat — de steaguri « spătărești » și « căpitănești »; toți ostașii primeau soldă lunară; se dă atenție aprovizionării și organizării de depozite. Pe de altă parte, el exilează, cu firman împărătesc, pe acei dintre marii boieri cari ar fi putut, la un moment dat, să treacă de partea Austriacilor sau Rușilor; între ei se află și Enăchiță Văcărescu.

In cursul anului 1788, se produc mici ciocniri pe linia munților. Austriacii care-și răspândiseră trupele pe un front enorm, dela Hotin până la Adriatica, n'aveau în niciun punct trupe numeroase pentru ca să dea o lovitură decisivă. Ei ocupă pentru câtva timp mănăstirile Sinaia, Cozia și Tismana, care suferă pagube mari, apoi localitatea Baia de Aramă și Cernetii. Au loc ciocniri repetate la trecători, în special la trecătoarea Buzăului, la Predeal-Timiș, la Bran-Rucăr, la Jiblea, la Porceni, pe valea Jiului și la Vâlcan. Oastea munteană și detașamentele turcești ce i se adăogaseră — Mavrogheni avea comanda și asupra acestora — rezistă bine, silesc pe Austriaci să se retragă din mănăstirile ocupate și le cauzează pierderi, în special în lupta dela 12 August, la trecătoarea Buzăului.

O parte din oastea comandată de Mavrogheni înaintează și în Moldova, ajungând în stânga Siretului până aproape de Vaslui unde are un ușor succes, în Mai, iar în dreapta lui, până în valea Trotușului pe care Austriacii sunt siliți, în Iulie, s'o părăsească, pierzând, la Comănești, patru tunuri și « multe calabalâcuri »

www.dacoromanica.ro

(vezi fig. 102). În Banat, Austriacii suferă câteva înfrângeri serioase; Mehadia, Caransebeşul sunt ocupate, partea dinspre miazăzi în jurul Palancăi, Bisericii Albe şi Panciovei, e prădată. În schimb, în Moldova de nord se înregistrează, spre toamnă, unele succese: Hotinul capitulează la 19 Septemvrie (vezi fig. 103), Iaşii sunt ocupaţi la 3 ale aceleiaşi luni de aliaţi; în sfârşit pe ţărmul Mării Negre, Oceakovul cade la 17 Decemvrie în mâinile Ruşilor (vezi fig. 104).

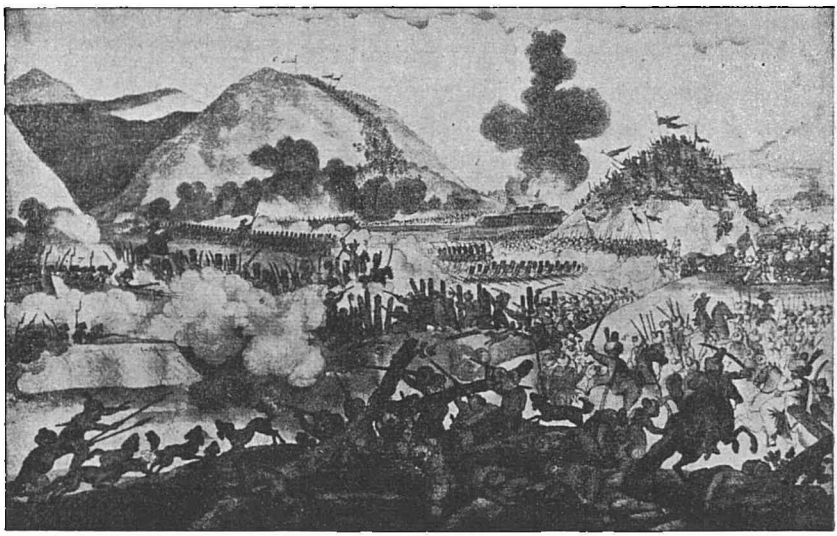

Fig. 102. — Lupta de pe valea Trotuşului. Litografie în colori, contemporană. (Muzeul Militar, Bucureşti).

În 1789, până în toamnă, Austriacii nu depăşesc zona muntoasă a Ţării Româneşti. Au loc ciocniri la Câmpulung, Rucăr şi Bran (8 Martie), la Gura Lotrului şi mănăstirea Cornet (27 Martie), la Sărăcineşti, lângă Câineni (1 Mai), la Predeal (15 Iulie), la Şuici şi Cepari, în Argeş (17 Iulie şi 23 August). După ce însă armata marelui vizir, la care se adăogase şi Mavrogheni cu o parte din ostaşii lui, este greu bătută la *Martineşti*, în Râmnicul Sărat (22 Septemvrie), pierzând peste douăzeci de mii de oameni, o sută de steaguri şi şaizeci şi opt de tunuri (vezi fig. 105). Austriacii iau ofensiva şi scoboară spre câmpie. La 8 Noemvrie, colonelul Kray ocupă Craiova; la 10 principele de Coburg îşi face intrarea în Bucureşti. Mavrogheni părăsise capitala încă dela 18

www.dacoromanica.ro

Octomvrie şi se retrăsese spre miazăzi. La 15 Noemvrie, după ce-şi ia rămas bun dela boieri şi dela norod, el trece pe la Zimnicea, peste Dunăre, la Şiştov. Între timp, pe celelalte fronturi de luptă, avusese loc capitularea Belgradului (8 Octomvrie) şi a Cetăţii Albe (11 Octomvrie). Anul se isprăvea rău pentru Turci.

În 1790, au loc câteva lupte pe linia Dunării. Cetatea Orşova nouă capitulează (17 Aprilie), în schimb Austriacii sunt surprinşi

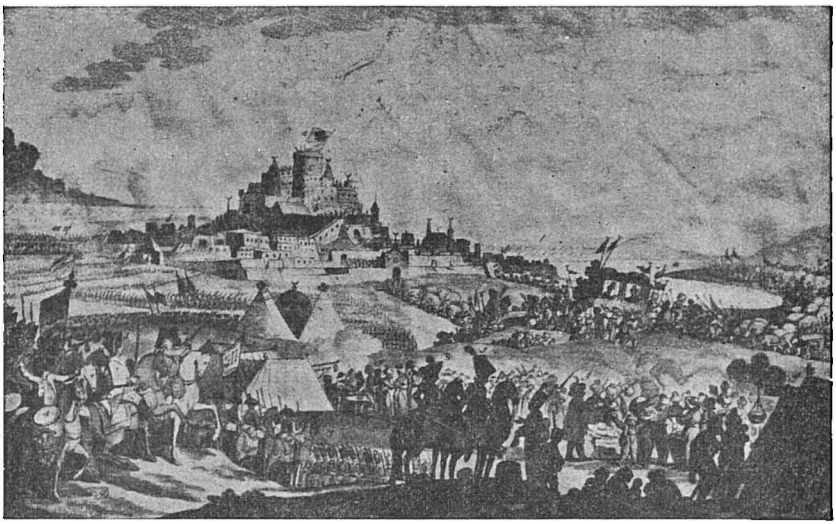

Fig. 103. — Capitularea Hotinului. Litografie în colori, contemporană. (Muzeul Militar, Bucureşti)

şi bătuţi la Giurgiu (8 Iunie). Mavrogheni trece, în două rânduri, pe malul stâng, la Calafat, nu se poate menţine însă şi e silit să se retragă (12 Aprilie şi 26 Iunie). Alte ciocniri au loc la Turnu-Măgurele (13 Mai şi 2 Iulie), la Izlaz (19 Iunie), în regiunea Silistra-Hârşova (26 Iulie), la ostrovul Florentinul din Dunăre şi la Cetate (28 Iulie). Aceste două din urmă sunt şi ultimile ostilităţi dintre Turci şi Austriaci; urmează un armistiţiu la 19 Septemvrie, pacea nu se va încheia însă decât abia peste un an, la 4 August 1791, în localitatea Şiştov. Deşi în ultimul timp repurtaseră biruinţe şi deşi războiul îi costase o sumă enormă pentru vremurile acelea: 137 de milioane de fiorini, Austriacii se mulţumesc numai cu două rectificări neînsemnate de frontieră: la Orşova şi

www.dacoromanica.ro

la râul Unna, în Croaţia; pricina este că trebuiau să sfârşească ostilităţile aci, având probleme mai importante de rezolvat în apus, în urma izbucnirii Revoluţiei Franceze.

Mavrogheni nu mai văzu încheierea păcii. La 31 Martie 1790 murea protectorul său, marele amiral; când şi vizirul fu schimbat, numindu-se în locul lui, Hasan Rusciucliul, un vechi duşman al domnului muntean, acesta îşi dădu seama că e pierdut. Ar fi putut să fugă peste Dunăre, la Austriaci; nu voi s'o facă însă.

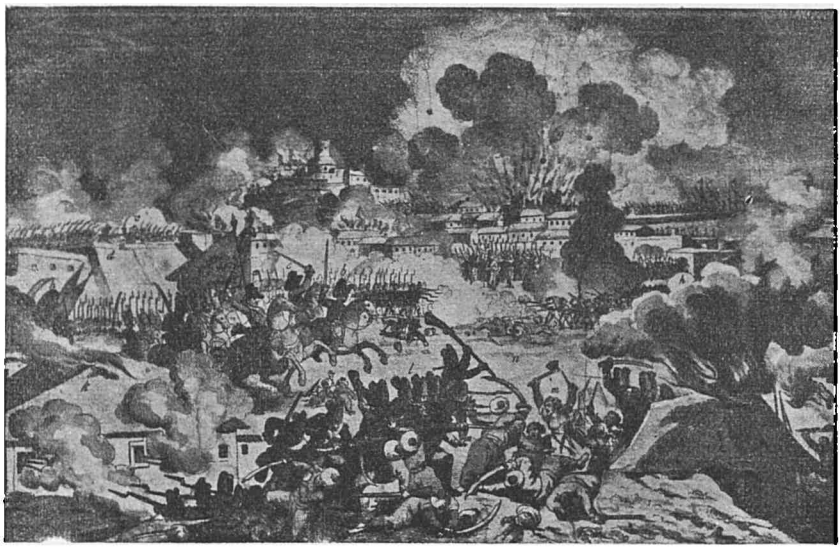

Fig. 104. — Cucerirea Oceakovului. La luptă ia parte şi populaţia civilă. In primul plan o femeie având într'o mână o secere, în cealaltă un iatagan. Litografie în colori contemporană. (Muzeul Militar Bucureşti).

Pe temeiul pârilor primite dela boieri — Ienăchiţă Văcărescu avu un rol activ în privinţa aceasta — noul vizir, invocând un firman împărătesc care se dovedi însă în urmă a nu fi fost autentic — dădu ordinul de executare. Trimişii găsiră pe Mavrogheni în localitatea *Beala*, pe Jantra, între Rusciuc şi Şiştov; aci avu loc uciderea sa (sfârşitul lui Septemvrie 1790); capul acestui credincios servitor al sultanului fu trimis la Stambul şi ţintuit de poarta seraiului. Dar în curând, dovedindu-se că vizirul a umblat cu vicleşug, avu şi el aceeaşi soartă, fu executat prin împuşcare la Şumla (Fevruarie 1791). Văduva — doamna *Maria*,

www.dacoromanica.ro

născută Scanavi — și cei nouă copii, trei băieți și șase fete, ai nenorocitului domn muntean putură astfel păstra averea care altfel ar fi trebuit să fie luată pe seama vistieriei împărătești.

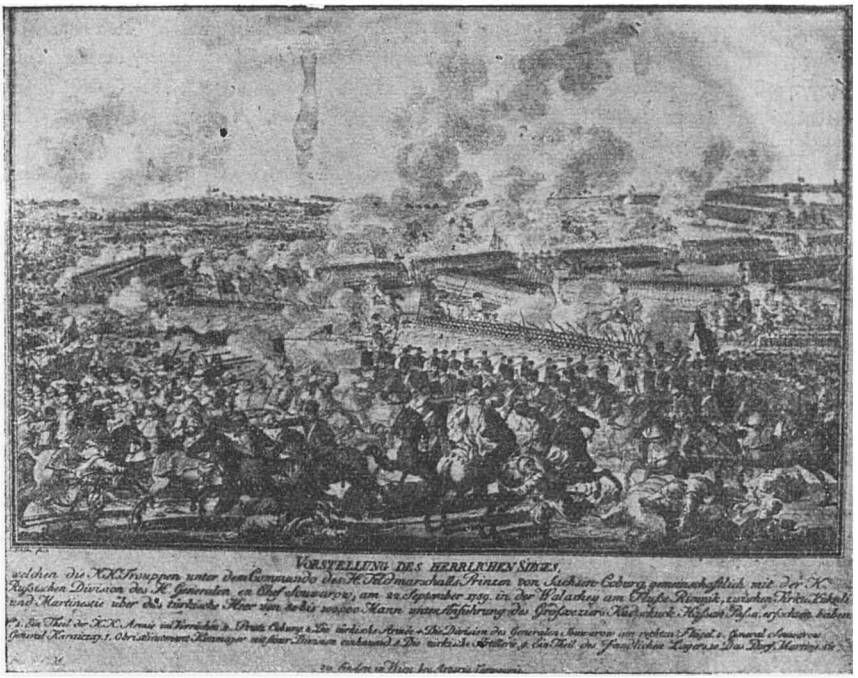

Fig. 105. — Lupta dela Martinești. Trupele aliate ruso-austriace atacă în formațiuni strânse. Litografie în colori contemporană. (Muzeul Militar, București).

Rămășițele pământești ale lui Mavrogheni au fost reînmormântate mai târziu, după 1821, la *Brusa* (Asia Mică), în biserica Sfinților Apostoli; alături de ele odihnește doamna Maria, decedată în 1829.

BIBLIOGRAFIE

I. **Alexandru Ipsilanti:** 1. G. I. Ionescu-Gion, *Din istoria Fanarioților, studii și cercetări*, București, 1891, 260 p. 8; 2. V. A. Urechiă, *Memoriu asupra perioadei din istoria Românilor dela 1774 1786, însoțit de documente cu totul inedite*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2. t. XII (1889 1890) București 1893, p. 117—1243 (și extras); 3. N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în Țerile noastre după corespondențe diplomatice străine*, II, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXXII (1909—1910), p. 569—640;

www.dacoromanica.ro

4. N. IORGA, *O hartă a Ţerii Româneşti din c. 1780 şi un geograf dobrogean*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI 1913—1914), p. 923—930; 5. AL. BUSUIOCEANU, *Un palat domnesc din vremea Fanarioţilor Curtea nouă din Bucureşti*, Vălenii de Munte, 1930, 16 p. in 4°; 6. PANAIOT I. ZEPOS, Συνταγμάτιον νομικὸν Ἀλεξάνδρου Ἰωάννου Ὑψηλάντη Βοεβόδα Ἡγεμόνος πάσης Οὐγγροβλαχίας 1780, Atena 1936, ι + 267 p. in 4°; 7. Ἰωάννου Μ. Σόντη, Ἡ περὶ τοῦ νομικοῦ συνταγματίου τοῦ Ὑψηλάντη πραγματεία τοῦ ὑφηγητοῦ Παναγιώτου Ἰ. Ζέπου, Atena, 1938, 73 p. in 8°; 8. CONST. C. GIURESCU, *« Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti »*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), p. 1—7.

II. **Mihai Sutzu.** 8. <EUGÈNE RIZO-RANGABÉ>, *Livre d'or de la noblesse phanariote*, Athènes, 1892, X + 160 p. in 8°.

III. **Nicolae Mavrogheni. Războiul ruso-turco-austriac:** 9. THÉODORE BLANCARD, *Les Mavroyéni. Histoire d'Orient*, t. I—II, Paris, 1909, XV + 757 şi 817 p. în 8° (lucrare fundamentală); 10. N. DOCAN, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.*, s. 2, t. XXXIII (1911), p. 417—516 (şi extras); 11. N. IORGA, *Geschichte des osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt*, t. V, Gotha, 1913, XX + 633 p. in 8°; 12. C. I. KARADJA, *Mormântul lui Mavrogheni-Vodă la Brusa*, în *Rev. Ist.*, IX (1923), p. 91—92; 13. ALEXANDRU ELIAN, *Conspiratori greci în Principate şi un favorit mavrogheneşc: Turnavitu* în *Rev. Ist.*, XXI (1935), p. 337—372 (şi extras); 14. ŞTEFAN CHICOŞ, *Cum se făcea aprovizionarea armatelor lui Mihai Viteazul, Matei Basarab şi Nicolae Mavrogheni*, Bucureşti, 1939, 80 p. in 8°.

V. şi p. 223, nr. 9.

www.dacoromanica.ro

DELA KUCIUK-KAINARGI PÂNĂ LA PACEA DELA IAŞI (1774—1792)

« In afacerile moldoveneşti n'avem deloc dreptate... Mărturisesc că nu ştiu cum o să ieşim din ele; va fi greu să o facem cu cinste şi mă doare de n'o pot spune în cuvinte...

(Declaraţia Impărătesei Maria-Tereza în timpul tratativelor pentru cedarea de către Turci a Bucovinei)

Grigore al III-lea Ghica. Pierderea Bucovinei. Numit domn cu sprijinul Ruşilor la 26 Septemvrie 1774, în aceeaşi zi cu Alexandru Ipsilanti al Munteniei, Grigore al III-lea Ghica primi investitura la Iaşi, la 9 Octomvrie, când armatele ţarinei nu evacuaseră încă deplin pământul Moldovei; caftanul fusese dat fiului său, aflător la Stambul. In aceeaşi vreme, şi anume la 1 Octomvrie, avea loc intrarea trupelor austriace în partea de miazănoapte a ţării.

Lacomă şi perfidă, Austria cerea Porţii, drept plată pentru ajutorul diplomatic acordat în războiul încheiat prin pacea dela Kuciuk-Kainargi, pe lângă suma de bani pe care o primise, şi o rectificare de frontieră în partea de miazănoapte a Moldovei. Jusitificarea era stabilirea unei comunicaţii lesnicioase între Galiţia de curând anexată şi Ardeal. O asemenea cerere n'avea — evident — niciun temei juridic, etic, istoric sau etnic; dându-şi seama de aceasta, Austria se grăbeşte să creeze o *stare de fapt*: ocupă deci cu armata regiunea revendicată şi mult încă pe deasupra; sub pretextul unui «cordon» sanitar împotriva bolilor molipsitoare, trupele ajung până la Roman şi Botoşani. Impărăteasa Maria Tereza a Austriei îşi dădea foarte bine seamă că se comite o ticăloşie; la 4 Fevruarie 1775, ea declară: « In afacerile moldoveneşti n'avem de loc dreptate... Mărturisesc că nu ştiu cum o să ieşim din ele; va fi greu să o facem cu cinste şi mă doare de n'o pot spune în cuvinte ». Miniştrii ei însă, în frunte cu Kau-

www.dacoromanica.ro

nitz, şi în primul rând, fiul ei, Iosif al II-lea, împingeau din răsputeri la această nouă rotunjire a hotarelor împărăţii. Tratativele Austriei cu Poarta durează câteva luni, cea dintâi răspândind cu profuziune sume de bani şi cumpărând prin daruri pe demnitarii turci şi pe mareşalul rus Rumianzow. Grigore Ghica împreună cu boerii moldoveni protestează, e adevărat, vehement, printr'un memoriu trimis la Stambul împotriva răpirii ce se plănuia; el spune că teritoriul ocupat de Austriaci întrece în productivitate şi valoare tot restul ţării; face însă greşala să adaoge că dacă Poarta nu le va apăra efectiv interesele, atunci Moldovenii, în disperare de cauză, vor fi siliţi să se adreseze la o altă putere străină, subînţeles: Rusiei. Această ameninţare subliniată şi speculată de Austriaci, irită pe vizir şi-i îndepărtează atenţia dela esenţial adică dela cesiunea teritorială. Astfel se ajunge la convenţia din *7 Mai 1775*, în 4 articole, prin care Austria primeşte un teritoriu mărginit spre Moldova de o linie care trece *la răsărit* de Cândreni, Stulpicani, Capu Codrului, Suceava, Siret, Cernăuţi şi Cernauca. Pe de altă parte, prin articolul 3 al acestei convenţii, se ratifică şi încălcarea însemnată pe care, în cursul anilor trecuţi, o făcuseră cătanele împărăteşti la graniţa de apus a Moldovei, în munţi, împingând necontenit înainte pajurile ce serveau drept semne de hotar. Aşa dar, o dublă răpire. Şi, ca şi cum atâta n'ar fi fost deajuns, la delimitarea pe teren a teritoriului din miazănoapte — numit de Austriaci *Bucovina*, după numele unei imense păduri de fag, vestită încă din veacul al XV-lea — se mai luară, prin mită şi intimidare, încă un număr de câteva zeci de sate. Aşa încât, fu nevoie de încă două noi convenţii, la 12 Mai şi la 2 Iulie 1776, pentru a se stabili definitiv hotarul. Ţinutul pierdut spre miazănoapte era în suprafaţă de 10.441 kilometri pătraţi, cuprinzând vechile reşedinţe dela Suceava şi Baia, mormântul lui Ştefan cel Mare şi ctitoriile cele mai de seamă ale voevozilor; cel dela hotarul de vest, dealungul judeţelor Neamţ, Suceava, Bacău şi Putna, n'a fost măsurat; şi el avea însă o suprafaţă considerabilă, după cum se poate vedea în hărţile lui *Ottzelovits*, alcătuite în acea vreme; cert este că îngloba satele *Bilbor*, *Borsec*, *Tulgheş* şi *Bicaz*.

La început, Bucovinei i se dădu o administraţie militară; în timpul acesteia, în 1783, se secularizară averile mănăstireşti, alcătuindu-se aşa zisul «Fond religionar». In 1786, administraţia

www.dacoromanica.ro

militară încetă; patru ani mai târziu, în 1790, Bucovina fu alipită Galiţiei, deschizându-se astfel, largi, porţile invaziei evreieşti şi rutene. Cât a fost de puternică această invazie, se poate deduce din faptul că, potrivit raportului generalului Enzenberg, nu existau în Fevruarie 1786, în întreaga Bucovină, decât 175 (una sută şaptezeci şi cinci) de familii evreieşti. Iar puţinii Ruteni, din regiunea dela nord de Prut, erau pe cale de românizare.

Situaţia internă. Uciderea lui Grigore Ghica. Sub raportul intern, domnia aceasta a lui Grigore Ghica e însemnată prin reglementarea precisă pe care o introduce în veniturile şi lefurile dregătorilor, mari şi mici, civili şi militari, dela curte şi din ţinuturi. Fiecare dregător primeşte o leafă lunară, plătibilă între 15 şi 30 ale lunei; fondul necesar, administrat separat, la mitropolie, e asigurat de răsura «ciferturilor şi agiutorinţii» precum şi de răsura «dăjdilor mazililor, neguţitorilor şi a ruptaşilor»; din leafă, se opreşte o jumătate de leu la sută pentru cei lipsiţi sau, cum spune cu discreţie hrisovul din 1/12 Septemvrie 1776 ce însoţeşte noua condică de lefuri şi venituri, pentru a se da «la locuri scăpătate». In «veniturile» dregătorilor erau cuprinse şi «pocloanele»; acestea sunt de asemenea precis reglementate.

Continuând politica sa culturală (vezi şi mai sus, p. 272), Grigore Ghica trimite pe boierul Saul «în Germania, Franţa şi Italia, cu ordin de a cumpăra în aceste ţări tot ce va crede de cuviinţă a contribui la propăşirea ştiinţelor, literelor şi artelor în Moldova»; Saul aduce într'adevăr cărţi în valoare de peste 1000 de florini.

Sfârşitul sângeros al lui Grigore Ghica, uciderea sa în plin Iaşi de către un trimis al sultanului, e rezultatul unei serii întregi de împrejurări şi duşmănii. Turcii, în primul rând, îl suspectau, ca fiind omul Ruşilor; aceştia doară îl «prinseseră» în 1769 în Bucureşti, aceştia stăruiseră să fie numit domn al Moldovei; la aceştia se referea Ghica în nedibaciul său protest împotriva cedării Bucovinei. Austriacii, la rândul lor, îl detestau, ca unul ce încercase să se opuie la planurile lor hrăpăreţe. Intre boieri se formase o partidă ostilă, din cauza anturajului grec al domnului; o parte dintre ei pribegesc chiar la Hotin. In sfârşit, marele dragoman, Constantin Moruzi, vroia să-i ia, cu orice preţ, locul. Aşa se face că în toamna anului 1777, înlăturarea lui Ghica fu hotărîtă. Un trimis al sultanului anume Kara Hissarli Ahmed sosi în Iaşi şi,

www.dacoromanica.ro

pretextând că e bolnav, rugă pe domn să vie să-l viziteze. Deşi familia şi anturajul — bănuind ceva suspect — îl sfătuiră să nu răspundă invitaţiei, Ghica totuşi se duse. In casele Beilicului, unde trăgeau dregătorii turci cari veneau în ţară, avu loc drama. Poftit singur într'o odaie retrasă, unde stătea «bolnavul», la un semn al acestuia, în cursul conversaţiei, Ghica fu sugrumat cu laţul de mai mulţi ieniceri şi apoi decapitat (12 Octomvrie 1777); în aceeaşi zi, — stranie coincidenţă — Bucovinenii erau chemaţi să presteze jurământul de credinţă stăpânirii austriace. Capul celui ucis fu trimis la Stambul, spre a fi ţintuit de poarta Seraiului, iar trupul său, îngropat în pridvorul bisericii Sf. Spiridon din Iaşi.

Fig. 106. — Pecete dela Constantin Moruzi (1777).

Sfârşitul tragic al lui Grigore Ghica impresionă adânc pe contemporani. Unul dintre ei — nu ştim cine anume, poate vreun dascăl dela şcolile de care voievodul avusese atâta grijă — alcătui o povestire în versuri asupra acestui sfârşit; ea ni s'a păstrat în mai multe versiuni. Avem şi o povestire în proză pentru acelaşi fapt.

Grigore al III-lea Ghica a fost căsătorit cu *Catrina*, fiica lui Iacovachi Rizo, un grec de seamă. Au avut mai mulţi copii, doi băieţi, care n'au mai ajuns la tron, şi trei fete, *Elenco*, *Ruxanda* şi *Marioara*.

Constantin Moruzi, numit în ajunul morţii lui Ghica (11 Octomvrie), intră în Iaşi la 5 Decemvrie 1777 (vezi fig. 106). Şi în timpul lui se formează o opoziţie boierească şi chiar puternică. Dar Moruzi nu se intimidează, ci, obţinând un firman dela Poartă, păşeşte hotărît la reprimarea ei. Doi fruntaşi, Manolache Bogdan vel vornic şi Ion Cuza biv vel spătar sunt decapitaţi (29 August 1778), un al treilea, paharnicul Dărmănescu, francmason, e lovit cu topuzul, bătut la falangă şi apoi surghiunit la mănăstire, alţi doi boieri, spătarul Iordache Cantacuzino şi biv vel logofătul Roset Bălănescu sunt ţinuţi câtva timp la închisoare. In urma acestei represiuni, boierimea se linişteşte şi domnia lui Constantin Moruzi se scurge fără complicaţiuni, dar şi fără fapte deosebite.

Sfârşitul acestei domnii se datoreşte plângerilor consulului rusesc dela Bucureşti, Serghie Laşcarev; mazilia se produce — după două ştiri contemporane — în ziua de 8 Iunie 1782 (un alt

www.dacoromanica.ro

izvor dă data de 7 Iunie). Mai târziu, la 22 Iunie 1787, Moruzi e surghiunit în insula Tenedos; reîntors din surghiun, el moare după patruzeci de zile, la 12 Mai 1788.

A fost căsătorit cu Doamna *Smaragda*, rudă de aproape cu Grigore al III-lea Ghica. Au avut trei fii, pe *Alexandru*, viitorul domn, pe *Dimitraşcu* şi pe *Iorgache* şi două fiice, *Sultana*, măritată cu aga Scarlatache Sturdza, şi o alta al cărei nume nu-l cunoaştem.

Fig. 107. — Pecete mică dela Alexandru Mavrocordat (Academia Română).

Alexandru Mavrocordat I (Deli-Bey). In locul lui Constantin Moruzi fu numit Alexandru Mavrocordat, fiul lui Constantin (vezi fig. 107). Era un tânăr nu lipsit de calităţi; avea însă şi o doză de extravaganţă, din care cauză Turcii îi spuneau *Deli-Bey* adică prinţul nebun. El arată zel faţă de Poartă, trimiţând, în toamna primului an, cu o treime mai multe provizii decât i se ceruse. In timpul lui, comerţul supuşilor austriaci, în special Evrei, ia o mare desvoltare, producând îngrijorarea localnicilor, cari încep să reacţioneze. Atunci consulul austriac trimite un raport la Viena, la 26 Iunie 1784, cerând ca protecţia împărătească să se facă simţită în ţară; într'un atare caz — spune el — «negustorii noştri vor pune mâna pe aproape tot comerţul acestor regiuni». Se ştie că, din nefericire, aşa s'a şi întâmplat.

De altfel, în această vreme, consulii străini încep să aibă tot mai mare importanţă. Pe lângă cel rus, care ajunge să determine chiar şi maziliri de domni (vezi mai sus, cazul lui Constantin Moruzi), şi pe lângă cel austriac, se mai înfiinţează şi unul prusian; un raport din 8 Ianuarie 1785 arată ca prim titular pe profesorul König. Indată după aceea, la 12 Ianuarie, are loc mazilirea lui Alexandru Mavrocodat; raportul prusian din Constantinopol care o anunţă, adaogă: « Ruşii şi Austriacii se laudă că această disgraţie le-o datoreşte lor »; prin urmare — precizăm noi — consulilor respectivi. Fără să mai poată ajunge vreodată la domnie, « Deli-Bey » a murit în 1812, Aprilie 8, în casa sa de ţară, de pe Bosfor.

Alexandru Mavrocordat II (Firaris). Urmaşul lui Alexandru Mavrocordat purta exact acelaşi nume; era fiul lui Ioan Mavrocordat, fostul domn (*vezi fig. 108 şi 109*); din cauză că, după mazilie, a fugit la Ruşi, i s'a mai zis şi *Firaris* adică Fugarul. Avea

www.dacoromanica.ro

experiența treburilor, stătuse vreme îndelungată la Petersburg și bine înțeles, după regula stabilită de decenii, înainte de a ajunge

Fig. 108. — Alexandru Mavrocordat H (Firaris), după o gravură în aramă, contemporană.

www.dacoromanica.ro

domn, fusese mare dragoman. Stăpânirea lui nu prezintă nimic deosebit sub raportul intern; sub cel extern, se pare că începuse tratative în ascuns cu Rusia spre a le închina ţara. Aşa s'ar explica de ce, după ce în Octomvrie 1786, dăduse opt sute de pungi şi obţinuse confirmarea domniei, e mazilit totuşi, în Decemvrie, la 14 ale lunii; se pare că Poarta simţise ceva de aceste tratative, fără să aibă însă o dovadă precisă. La 5 Fevruarie 1787 sosește în Iaşi un capugiu, cerând 250 de pungi pentru plata garnizoanei din Bender; domnul, căruia i se îngăduise să mai rămână, după mazilie, încă un interval de timp în ţară spre a strânge impozitele care tocmai atunci trebuiau încasate, temându-se ca să nu aibă soarta lui Ghica, fuge, în noaptea de 5 spre 6 Fevruarie, din Iaşi, cu o mică suită, de 24 de persoane; trecerea Nistrului se face aproape de Raşcov, sub protecţia unui detaşament de husari care-i ieşise înainte; apoi fugarul se duce la Moscova, părăsindu-şi în ţară soţia — doamna *Zamfira*, fiica lui Nicolae Caragea — rudele şi curtea sa de mai bine de o sută de persoane. A murit la 8/20 Fevruarie 1819; mormântul i se află în mănăstirea Sf. Daniil din *Moscova*.

Fig. 109. — Pecete mică dela Alexandru Mavrocordat II (Firaris), (Academia Română).

Războiul ruso-turco-austriac. Alexandru Ipsilanti, fostul domn al Ţării Româneşti, ia locul lui Alexandru Mavrocordat; în drum spre Iaşi, el trece Dunărea pe la Silistra la 1 Martie 1787; noaptea de 2 spre 3 o petrece la Focşani; peste câteva zile e în scaun. (vezi fig. 110).

In cursul acestui an, izbucneşte, la 24 August, războiul dintre Turci şi Ruşi; la 9 Februarie următor (1788), Austria, aliată cu Rusia, declară, la rândul ei, război Porţii (vezi şi mai sus, p. 299). Alexandru Ipsilanti înclina spre Austriaci; consulul din Iaşi al acestora raportează încă la 24 August 1787, Vienei, că domnul «i-a dat a înţelege limpede cât de mult doreşte el, atât pentru liniştea sa proprie cât şi pentru binele ţării, ca Inalta Curte să ocupe de îndată acest principat cu trupele sale». Pe de altă parte, mitropolitul Moldovei, Leon, într'o petiţie, datată Iaşi, 1/12 Fevruarie 1788, cere protecţia şi ajutorul austriac împotriva Turcilor. Intrarea trupelor austriace în ţară se face prin mai multe puncte: la 9 Martie, ele pătrund în raiaua Hotinului, la

www.dacoromanica.ro

12 înaintează, pe mai multe coloane, spre Herţa, Dorohoi, Litenii Mari, Baia; lə 22 sunt ocupaţi Botoşənii, iar la 19 Aprilie Iaşii. Aci, Austriacii « prind » pe Ipsilanti cu întreaga sa curte, aşa după

Fig. 110. — Alexandru Ipsilanti, domnul Moldovei. Gravură în aramă, contemporană.

www.dacoromanica.ro

cum în 1769, Rușii «prinseseră» la București pe Grigore Ghica; părăsind Moldova, domnul «prizonier» se stabilește în Austria, la Brunn, unde bustul său, având, dedesupt, inscripția «Ipsilandi, Fürst v. Moldau» și data 1788, se vedea încă, înainte de primul războiu mondial, deasupra porții clădirii cu nr. 4 din Grillewitz Gasse. Continuându-și înaintarea, Austriacii coboară spre miazăzi; la 12 Iunie 1788, consulul din Iași raporta Prințului de Coburg, comandantul suprem, că armatele au ocupat întreaga Moldovă dintre munți și Prut, cu excepția județelor Covurlui, Tecuci și Tutova (vezi și fig. 111).

Fig. 111. — Pecetea administrației imperiale austriace în Moldova. Pe un act scris la Roman, la 16 Fevruarie 1791 (Academia Română)

Dar în curând, situația se schimbă. Turcii, aducând forțe mai mari, silesc pe Austriaci să se retragă din Iași (noaptea de 1 spre 2 Iulie), care e prădat de Tătari. In urma armatelor turcești vine și noul domn al Moldovei, *Emanuel Giani Ruset*, numit de Poartă, la 11 Mai, îndată ce s'a aflat de «prinderea» lui Ipsilanti; el își face intrarea în capitală la 19 Iulie; în August dă un manifest, invitând pe Mitropolit și pe boieri să se întoarcă; apelul său nu e ascultat însă.

Intre timp, la sfârșitul lui Iunie, în zilele de 27 și 28 ale lunii, Rușii trec Nistrul prin trei locuri, spre a ajuta pe Austriaci. In fața forțelor combinate ale aliaților, Turcii, cu tot sprijinul dat de Mavrogheni, domnul Țării Românești, care repurtase chiar unele mici succese, pe valea Trotușului (Iulie) și aproape de Vaslui, sunt siliți după înfrângerea dela Belcești, lângă Târgul Frumos, să evacueze Iașii (3 Septemvrie) care e ocupat din nou de Austriaci, dar, simultan, și de Ruși. Aceștia din urmă rămân chiar singurii ocupanți ai capitalei, Austriacii retrăgându-se după vreo trei săptămâni (22 Septemvrie). Anul se sfârșește favorabil aliaților: Hotinul capitulează la 19 Septemvrie, garnizoana având însă dreptul de a se retrage cu arme și bagaje (vezi fig. 112); la Adjud, Turcii sunt bătuți, la 14 Octomvrie, pierzând trei steaguri.

Și în 1789, soarta războiului le e defavorabilă Turcilor în Moldova; în Mai, Rușii ard Galații în așa hal încât numai zidurile

www.dacoromanica.ro

înconjurătoare ale mănăstirilor mai arătau locul oraşului; la 1 August are loc înfrângerea dela Focşani, (vezi fig. 113), iar la 22

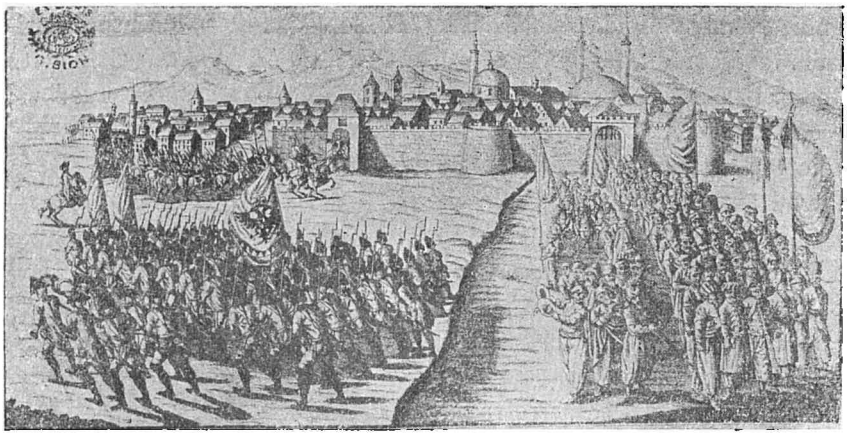

Fig. 112. — Capitularea Hotinului. In timp ce trupele turceşti ies pe o poartă a cetăţii, trupele austriace intră pe alta. Litografie în colori contemporană.

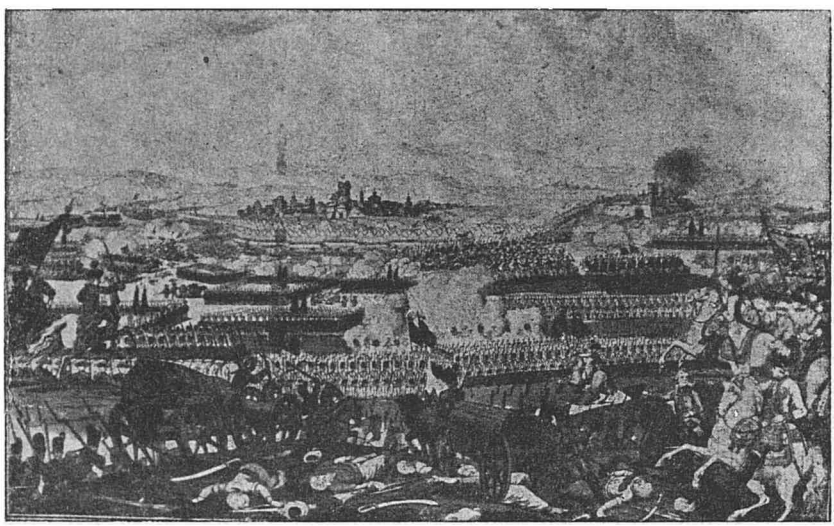

Fig. 113. — Lupta dela Focşani. Trupele aliate atacă în formaţiuni strânse. Litografie în colori contemporană. (Muzeul Militar, Bucureşti).

Septemvrie, aceea, hotărâtoare, dela Martineşti, în Râmnicul-Sărat (vezi şi mai sus, p. 300). Benderul capitulează la 14 Noemvrie, îngăduindu-se însă şi aci garnizoanei să se retragă cu arme şi bagaje

www.dacoromanica.ro

Incă din Martie, Emanuel Giani Ruset, părăsit de Poartă şi fără mijloace, trecuse şi el peste Nistru, ca, mai înainte, Alexandru Mavrocordat; el va muri, pribeag, în Rusia, mormântul aflându-i-se la Cherson; a fost căsătorit cu *Raliţa Ghica*, sora lui Grigore Vodă, cel ucis de Turci. In 1790, în timp ce Austriacii, prin mijlocirea Angliei, Olandei şi Prusiei, încheie armistiţiul cu Turcii,

Fig. 114. — Asediul Ismailului pe uscat şi pe apă. Gravură contemporană.

Ruşii continuă ostilităţile. Ei repurtează o mare victorie prin cucerirea Ismailului de către armata comandată de generalul *Suvarof*. Cetatea era asediată şi pe uscat şi pe Dunăre (vezi fig. 114); la 21 Decemvrie, în urma unui asalt puternic ordonat de generalisimul prinţ Potemkin care, după biruinţa dela Martineşti, se vedea stăpân al unui regat dacic, este cucerită poarta prin care trecea drumul spre Bender; începe o luptă cumplită de stradă, măcelul şi jaful durează trei zile. A pierit aci nu numai întreaga garnizoană turcă, dar şi populaţia civilă a oraşului: în afară de trupurile aruncate în Dunăre, au fost îngropaţi 22.700 de morţi. In urma acestei victorii şi a succeselor locale repurtate în primăvara şi vara anului următor în nordul Dobrogei, la Babadag şi Măcin, intervenind iarăşi cele trei puteri occidentale, la care se adăogară şi Spania şi Neapolul,

www.dacoromanica.ro

se ajunse, la 11 August, la semnarea, în Galaţi, a unui armistiţiu pe opt luni şi a preliminariilor de pace. Tratatul însuşi se iscăli la Iaşi, în ziua de 9 Ianuarie 1792. Prin acest tratat, Turcii cedau Oceacovul şi întregul teritoriu dintre Bug şi Nistru. *Ruşii ajung astfel vecini nemijlociţi cu noi, la hotarul de răsărit al Moldovei*: e un fapt de cea mai mare însemnătate pentru istoria contemporană românească; urmările lui se vor face imediat simţite şi vor atârna greu în întreaga noastră desvoltare ulterioară.

BIBLIOGRAFIE

I. **Grigore al III-lea Ghica:** 1. PETRE RĂŞCANU, *Lefile şi veniturile boierilor moldoveni în 1776. Document dela Grigorie A. Ghica Vv.*, Iaşi, 1887, CXX + 81 p. in 8°; 2. I. C. NEGRUZZI, *Cântecul sau « Stihuirea » lui Grigore Ghica Vodă*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Lit.*, XXXII (1909—1910), p. 67—77; 3. ION I. NISTOR, *Der nationale Kampf in der Bukowina, mit besonderer Berücksichtigung der Rumänen und Ruthenen, historisch beleuchtet*, Bucureşti, 1919, XVIII + 227 p. in 8°; 4. LECA MORARIU, *Codicele Pătrăuţean şi asasinarea lui Grigore Ghica (un manuscris inedit)*, Botoşani, 1922, 14 p. in 8°- (Extras din *Revista Moldovei*, I, 1921—1922, nr. 12); 5. V. BOGREA, *Cordun*, în *Daco-romania*, III (1923), p. 814; 6. N. IORGA, *Din originile politicianismului român: o acţiune de opoziţie pe vremea Fanarioţilor*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad Rom.*, s. 3, t. VIII (1927—1928), p. 361—374; 7. L. BAIDAF, *Uciderea lui Grigore Ghica (Octomvrie 1777). Ecouri din presa contemporană*, în *Rev. Ist.*, XVI (1928), p. 96—130; 8. ION I. NISTOR, *Grigore Vodă Ghica la aniversarea de 150 de ani dela moartea sa*, în *Codrul Cozminului*, IV (1927), Cernăuţi, 1929, p. 399—444; 9. VICTOR ANDREI, *In jurul unei... descoperiri cartografice*, în *Analele Moldovei*, I (1941), p. 131—135; 10. CONST. C. GIURESCU, *Cu privire la hotarul de vest al Moldovei*, în *Rev. Ist. Rom.*, XI (1941), p. 316.

II. **Constantin Moruzi:** 11. P. P. PANAITESCU, *Un manuscript al « Efimeridelor » lui Constantin Caragea Banul*, în *Bul. Com. Ist.*, vol. 3, Bucureşti, 1924, p. 113—171; 12. N. IORGA, *Francmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII, (1927—1928), p. 301—304.

III. **Alexandru Mavrocordat II (Firaris):** 13. IOAN I. VELICU, *Moldova sub Al. I. Mavrocordat, contribuţie istorică după însemnările contelui de Hauterive şi alte izvoare*, Bucureşti 1942, 63 p. in 8°.

IV. **Alexandru Ipsilanti:** 14. N. IORGA, *Prefaţa* la vol. X din colecţia de documente Hurmuzachi: *Rapoarte consulare prusiene din Iaşi şi Bucureşti (1763—1844)*. Bucureşti, 1897, p. I—LXXXVIII.

V. **Războiul ruso-turco-austriac:** 15. HANS UEBERSBERGER, *Russlands Orient-politik in den letzten zwei Jahrhunderten I Band. Bis zum Frieden von Jassy*, Stuttgart, 1913, X + 380 p. in 8°; 16. M. POPESCU, *Harta a cinci judeţe din Moldova ocupate de Austria în timpul războiului dintre Turcia cu Rusia şi Austria între anii 1787/88, 1791/92*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 280—282.

VI. **Emanuel Giani:** 17. I. C. FILITTI, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, Bucureşti, 1919, XXXVI + 352 p. in 8°.

V. şi p. 304, nr. 11.

www.dacoromanica.ro

SFÂRŞITUL EPOCEI FANARIOTE IN MUNTENIA (1791—1821)

« Iar slujbaşii. închideа oameni şi mu-ieri prin coşeri şi-i înneca cu fumuri de gunoi şi cu ardei-i afuma şi-i ţinea în-chişi ziua şi noaptea flămânzi să dea bani; pe alţi-i lega cu mâinile îndărăt şi cu spa-tele de garduri şi-i bătea cu bicele; pre alţii legaţi-i băga cu picioarele în zăpadă geroasă, aşa chinuia pe creştini » pentru plata dărilor.

(Cronograful lui Dionisie Eclesiarhul)

Mihai Sutzu a doua oară. În urma păcii dela Şiştov, fu numit domn în Ţara Românească Mihai Sutzu care mai stăpânise odată, în 1783—1786. Un raport prusian din 25 Martie 1791, prezintă numirea ca iminentă sau foarte apropiată, adăogând că locuitorii vor fi încântaţi, deoarece păstrează o bună amintire din prima domnie. Aşteptările nu sunt, într'adevăr, înşelate: Sutzu domneşte şi de data aceasta cu blândeţe şi fără lăcomie. De aceea, Dionisie Eclesiarhul, cronicarul oltean contemporan, scrie că în timpul stăpânirii lui «a mai răsuflat ţeara de greutăţile şi necazurile cele nenumărate ale răsmiriţilor». Sultanul îi trimite chiar, la 6 Fevruarie 1792, un firman prin care îl laudă pentru serviciile aduse, îi spune că e un model printre domnii Ţării Româneşti şi-i dă dreptul să pedepsească pe boierii cari ar face acte de ne-ascultare. Un singur aspect întunecat în această domnie dar şi el datorindu-se unei împrejurări de forţă majoră: molima ciumei care bântuie în anul 1792, secerând multe vieţi.

În 1793, dragomanul Porţii *Gheorghe Moruzi*, obţinu strămu-tarea fratelui său *Alexandru* din Moldova în Muntenia, ceea ce constituia un avantaj; Mihai Sutzu fu trecut domn la Iaşi. Or-

www.dacoromanica.ro

dinul de transferare, dat — potrivit unui raport prusian din Constantinopol — în ziua de 10 Ianuarie sau puțin înainte, sosește la București la 15 Ianuarie.

Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin Moruzi, fostul domn al Moldovei (1777—1782), nu era lipsit de calități; avea simțul gospodăriei și era întreprinzător. Face astfel o fabrică de hârtie la Afumați, în Ilfov; oprește exportul lânei în Austria, până ce, mai întâi, se vor aproviziona cele două fabrici de postav locale; construește instalații pentru încărcarea produselor la Dunăre, o flotilă comercială, de «șăici măistrite și bolozane» precum și o flotilă de șalupe canoniere; colonizează câteva mii de țărani cari trecuseră din Bulgaria la noi, împinși de foamete și de răul tratament al Turcilor, interzice importul de trăsuri străine care ajunsese o adevărată manie, ruinătoare, pentru boierimea mică și mijlocie. Din nenorocire are și un cusur fundamental: lăcomia de bani. Ea îl face să speculeze până și o împrejurare nenorocită ca foametea din 1795, când obligă pe morarii din București să cumpere grâul numai dela magazia domnească sau «gospod», cu 40 de lei chila, grâu pe care el îl achiziționase cu 7 lei. Cumpără apoi porumb, cu bani împrumutați dela mănăstiri — împrumutați, vorba vine, căci de fapt n'au mai fost restituiți niciodată — și-l revinde celor lipsiți cu preț «îndoit și întreit». Odată cu foametea bântuie în țară și ciuma: în capitală — unde domnul înființează, la margine, un spital pentru ciumați având și biserică proprie — au murit, după catastifele cioclilor, zece mii de oameni; în Craiova «ca la două-trei mii». Și pentru ca nenorocirea să fie completă, în același timp, apar și lăcustele, făcând «mare stricăciune în bucate».

Tot sub Alexandru Moruzi, încep și turburările lui *Pasvan-Oglu*, dela Vidin, care vor ține mai bine de doisprezece ani, constituind pentru Oltenia o adevărată teroare și pentru țara întreagă un permanent prilej și pretext de cheltuieli și rechiziții apăsătoare. Acest Osman Pasvan-Oglu se distinsese în timpul ultimului război turco-austriac, la apărarea Vidinului. Îndrăzneț și întreprinzător, știind bulgărește și românește, el profită de starea de slăbiciune în care se afla imperiul după atâția ani de campanie, și urmând pilda și a altor comandanți locali cari erau, de fapt, ca și independenți, își creiază un corp devotat de ieniceri și «căr-

www.dacoromanica.ro

jalii », cu cari pradă şi impune la dări ţinuturile înconjurătoare. În Septemvrie 1794, el sprijină pe rebelii turci din Orşova şi rechiziţionează zahereaua strânsă de domn la Islaz; optzeci de căruţe de grâne sunt luate de asemenea, pe un preţ arbitrar, dela mănăstirea Sadova.

Mazilirea lui Alexandru Moruzi e consecinţa îndepărtării din postul de mare dragoman a fratelui său Gheorghe. Duşmanii acestuia din urmă obţin şi înlocuirea domnului muntean care, dacă ar mai fi rămas în scaun, putea să influenţeze, cu mijloace convingătoare, cercurile constantinopolitane. Firmanul de mazilie soseşte în Bucureşti în noaptea de 31 August spre 1 Septemvrie 1796; fostul domn porneşte spre Stambul, încărcat de multă avuţie, ca unul ce fusese — cum spune cronica — « foarte măestru a strânge bani ».

Alexandru Ipsilanti, a doua oară. În locul lui, e numit la 28 August, Alexandru Ipsilanti care lăsase o excelentă amintire, sub toate raporturile, din prima lui domnie (1774—1782); intrarea solemnă în Bucureşti cu alaiul obişnuit, are loc la 10 Noemvrie 1796. Această de a doua stăpânire, foarte scurtă de altfel, un an şi o lună, nu seamănă însă cu cealaltă. Domnul era bătrân, « alb ca oaia », cum spune, în stilul său atât de colorat şi personal, Dionisie Eclesiarhul. Puterile îi slăbiseră; sănătatea îi era şubredă. De aceea nu e exclus, după cum afirmă unii contemporani, ca el însuşi să-şi fi cerut mazilirea. După alţii, ea s'ar fi produs în urma insistenţelor lui capudan paşa, marele amiral turc, care voia să aşeze pe tronul Munteniei pe un devotat al său, dragomanul marinei Constantin Hangerli. Ori care ar fi motivul, cert este că în noaptea de 8 spre 9 Decemvrie 1797, la orele 2 dimineaţa, soseşte în Bucureşti, ştirea înlocuirii.

Constantin Hangerli, numit la 3 Decemvrie 1797, şi-a legat numele de o fiscalitate excesivă, una din cele mai neomenoase din câte au existat la noi vreodată. Printr'o hotărîre dată « cu sfatu de obşte », la 4 Iulie 1798, se îndoieşte oieritul, dijmăritul şi tutunăritul. Cam în acelaşi timp, la 23 Iunie, se decide ca toţi breslaşii adică toţi subalternii marilor dregători — spătărei, vornicei, comişei, postelnicei, etc. — constituind mica boierime a satelor, să se treacă la dajdie, în rând cu ţara. O singură excepţie: boernaşii mazili. Se desfiinţează, în felul acesta, o foarte veche

www.dacoromanica.ro

instituție care alcătuise pe vremuri o puternică armătură administrativă și militară a Statului. Mănăstirile sunt obligate să plătească și ele vinăriciul. În sfârșit, pentru a pune vârf, se reînființează în Decemvrie 1798, sub numele de *goștinărit*, vechiul văcărit, cerându-se câte doi zloți de vită în Oltenia și câte doi lei — ceva mai mult deci — dincoace de Olt. Agenții fiscali încasează dările în chip sălbatec. «Iar slujbașii — povestește Dionisie Eclesiarhul — închidea oameni și muieri prin coșeri și-i îneca cu fumuri de gunoi și cu ardei îi afuma și-i ținea închiși zîoa și noaptea flămânzi să dea bani; pe alți-i lega cu mâinile îndărăt, și cu spatele de garduri și-i bătea cu bicele; pre alții legați-i băga cu picioarele în zăpadă geroasă, așa chinuia pe creștini; o amar de bieții creștini că plângea și se văeta... dar nu era milostivire la varvarii de slujbași». Unii țărani sunt uciși chiar de mumbașirii turci cari însoțeau pe agenți fiscali domnești.

În afară de dări, se mai făceau apoi numeroase rechiziții de grâne, vite, oi, etc., pentru nevoile armatei turcești care în frunte cu capudan pașa, protectorul lui Hangerli, fusese trimisă să combată pe Pasvan-Oglu. Cu tot ajutorul, în bani și zaherea, dat de domn, campania nu reușește însă, deoarece unii din comandanții subalterni, ca Alo pașa de Kütajeh, erau înțeleși cu rebelul. Oastea lui capudan pașa e sfărâmată lângă Vidin, pierzând toată tabăra, armamentul și proviziile. Creditul protectorului lui Hangerli scade considerabil prin aceasta. Între timp, se produc numeroase plângeri împotriva domnului care, prin dările lui grele, sărăcise și «mâncase» țara. Ele sunt susținute puternic de Grecii de seamă din Fanar; Hangerli era considerat doar drept un intrus. Rezultatul e un firman, secret, de mazilire (11 Fevruarie 1799) și unul de executare. Peste câteva zile, la 1 Martie, apare la curtea domnească din București un capigiu turc, însoțit de un arap «groaznic la chip,... mare» și «buzat»; ei sunt primiți de domn în etacul său; după o scurtă convorbire, acesta e împușcat de capigiu și apoi decapitat de arap; slujitorii și boierii cari alergaseră la strigătele celui atacat, nu îndrăsnesc să intervină, când aud cuvântul magic «firman». Capul lui Hangerli e dus la Stambul iar trupul îngropat prin îngrijirea văduvei, doamna Ruxandra, fiica lui Alexandru Ghica, fostul domn al Țării Românești.

www.dacoromanica.ro

Alexandru Moruzi, a doua oară. Numit în ziua de 11 Fevruarie 1799, acesta își face intrarea în București la 25 Martie. În primul an de domnie, el are raporturi pașnice cu Pasvan-Oglu căruia-i dă bani: se pare 75 de pungi lunar. În același timp, el își organizează însă și o oaste de vreo 9000 de oameni, «mai mult strânsură dintre streini», cuprinzând și lefegii turci. Totuși, Moruzi — care bizuindu-se pe oastea sa, întrerupsese acum subsidiile — nu poate împiedeca un raid de pradă al trupelor din Vidin, comandate de Cara Mustafa; ele jefuiesc și ard aproape în întregime Craiova: din 7000 de case scapă abia vreo 300 (Decemvrie 1800).

În cursul anului următor (1801) are loc în București, în preajma Paștilor, o mișcare populară împotriva Evreilor: o sută douăzeci și opt dintre aceștia sunt bătuți; se produc devastări, se pare chiar și o ucidere. Cauza: bănuiala băștinașilor că Evreii ar fi comis un omor ritual asupra unui copil, ca să-i ia sângele. Principalul aţâţător la mișcare, unul «Gheorghe Conduragiul holteiu din mahalaoa Răzvan» e trimis la ocnă «fără soroc».

Temându-se ca intrigile și eventuale reclamaţiuni să nu-i pregătească o soartă asemenea aceleia lui Hangerli, Alexandru Moruzi își cere singur mazilia și, *plătind o sumă apreciabilă*, o obține (19 Octomvrie 1801). Retras la Constantinopol, cu «avuția multă» pe care izbutise s'o strângă, el reușește, după un an numai, să fie numit în Moldova.

Mihai Sutzu a treia oară. Și în timpul acestuia, Oltenia are de suferit o prădăciune, din partea «pasvangiilor» și «cârjaliilor». Bandele se împart, acum, în două: una, condusă de *Cusanizal*, jefuiește dela Calafat la Caracal, arzând și prădând din nou Craiova; cealaltă, sub *Manaf Ibraim* primul ofițer al lui Pasvan Oglu, lovește întâi Târgul Cleanovului, în Mehedinți, unde prinde pe serdarul Dincă Bibescu și pe soția acestuia, apoi Târgul-Jiului și mănăstirea Polovragi, după aceea Târgul Ocnei, coborînd și ea, în cele din urmă, tot la Caracal. Domnul, care venise cu așa zisa oaste a sa la Slatina, ca și trupele turcești care «păzeau» chipurile linia Dunării, în Oltenia, în fața Vidinului, fură incapabile să oprească pe jefuitori; aceștia se întoarseră îndărăt, încărcați de prăzi (iarna 1801—1802). In Mai 1802, la 31 ale lunii, Mihai Sutzu, pretextând că se teme de un nou atac al cârjaliilor — de astă

www.dacoromanica.ro

dată împotriva Bucureștilor — părăsește capitala și, luându-și familia și bogățiile, trece în Ardeal, la Brașov și apoi la Sighișoara.

Această de a treia domnie nu se aseamănă cu celelalte două, sub raportul fiscalității: pricina este fiul — și tot deodată sfetnicul principal — al domnului, Beizadeaua Grigore, care, fire lacomă, «nu grijia alt, fără numai să-și umple punga». Intors după câteva luni la Constantinopol (August 1802), — Poarta între timp, la stăruința nepotului său Alexandru Suțu, domnul Moldovei, îl iertase — Mihai Sutzu e silit să-și vândă averea spre a-și plăti datoriile și ajunge sărac; scurtă vreme după aceea, moare.

In afară de Grigore, Mihai Sutzu a mai avut încă doi fii, pe *Ioan* și pe *Alexandru*.

Alexandru Sutzu, caimacam. Până la numirea unui nou domn, Poarta însărcină pe Alexandru Sutzu al Moldovei, să gireze și scaunul muntean. Un document al său e datat: Iași 20 Iunie/ 2 Iulie 1802, «întru cea dintâi domnie a noastră la Moldaviea i Țara Românească»; la 11 Iulie are loc intrarea în București. Căimăcămia lui durează însă numai până în ziua de 30 August, același an, când sultanul, în urma cererii boierilor refugiați la Brașov, a stăruințelor rusești și a recomandării trimisului prusian dela Constantinopol, dă domnia lui Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru.

Constantin Ipsilanti intră în țară la 26 Octomvrie 1802 și, în aceeași zi, în timpul popasului făcut la moșia *Radovanul* din Ilfov, lângă Budești, se produce un puternic cutremur de pământ, care dărîmă o sumă de clădiri atât în București cât și în celelalte orașe. Nu e singura calamitate în timpul acestei stăpâniri; în 1804, la 9 Septemvrie, izbucnește un foc năpraznic în capitală care durează 12 ore și preface în cenușe vechea curte domnească, piața și o bună parte din mahalale: pagubele reprezintă 30.000 de pungi adică 15 milioane lei, o sumă enormă! In anul următor, 1805, Dâmbovița se revarsă în două rânduri «nimicind — cum spun însemnările contemporane ale lui Naum Râmniceanu — toată lunca... și casele din ea».

Dările sunt grele; vinăriciul, dijmăritul și oieritul se dublează, eparhiile, mănăstirile și boierii trebuind să le plătească și ei, dar

www.dacoromanica.ro

numai odată; se strâng «zaherele nesfârşite», în special vite şi oi, din care o parte sunt desfăcute de domn «în ţara nemţească» prin postelnicul Grigore Caliarh. Din partea lui Pasvan-Oglu nu se produce, în timpul lui Constatin Ipsilanti, nicio incursiune; domnul îi dă daruri, în bani şi provizii.

Sfârşitul acestei domnii se datoreşte diplomaţiei franceze care, dată fiind lupta grea dusă de Napoleon împotriva Ruşilor, voia ca în imperiul turcesc şi în ţările noastre să nu fie la cârmă persoane favorabile acestora. Dar Constantin Ipsilante era tocmai o asemenea persoană, nefăcând un secret din simpatiile lui; el căpătase de altfel tronul, mulţumită şi stăruinţelor ruseşti.

In 1806, trece prin Bucureşti generalul Sebastiani, numit ambasador al Franţei pe lângă Inalta Poartă. El îşi dă seama de înclinările lui Constantin Ipsilanti şi, ajungând la Stambul, stăruie să fie mazilit. I se reproşau domnului muntean simpatiile sale pentru Ruşi şi legăturile cu răsculaţii sârbi cari, sub Caragheorghe, se ridicaseră împotriva stăpânitorilor turci locali abuzivi. Firmanul de mazilie iese într'adevăr în zina de 24 August 1806; un capigiu e trimis spre ţară pentru aducerea lui la îndeplinire; se pare că i se dăduse şi un firman secret de executare a «hainului». Ipsilanti însă, prevenit de către ambasadorul rus la Constantinopol, printr'un curier tătar al domnului moldovean, care, mergând în goană, soseşte la Bucureşti în «trei zile şi trei nopţi», o ia înainte. El se aştepta mai de mult la un asemenea desnodământ şi îşi făcuse preparativele de plecare; când primeşte cuvântul ambasadorului, reuneşte pe boierii din divan, le recomandă să cârmuiască ţara în lipsa sa — căci, adaogă el, se va întoarce îndărăt — şi, înconjurat de garda sa personală, vreo câteva sute de ostaşi, porneşte spre Braşov (28 August). La 30, frontiera e trecută; din Ardeal, fugarul se îndreaptă spre Chiev, unde îşi lasă familia, apoi spre Petersburg.

La aflarea celor întâmplate, tatăl lui Constantin, bătrânul Alexandru Ipsilanti, care locuia la Stambul şi care avusese de suferit şi mai înainte, de pe urma isprăvilor fiilor săi (vezi mai sus, p. 295) este închis (22 Decemvrie 1806). Tortutat treizeci şi patru de zile pentru a-şi declara toată averea, el e, în cele din urmă, decapitat (25 Ianuarie 1807). Aşa sfârşeşte una din figurile

www.dacoromanica.ro

de seamă ale veacului al XVIII-lea, unul din puținii domni fanarioți sub care țara s'a simțit bine.

Alexandru Sutzu e numit, la 24 August 1806, în locul lui Constantin Ipsilanti; el nu vine însă imediat în țară, așteptând să vadă cum se vor desvolta evenimentele. Intre timp, Pasvangiii, profitând de faptul că nu este domn în București, fac o nouă incursiune de pradă în Oltenia, jefuind Craiova (25 Septemvrie). Ei iau, cu acest prilej, două mii de pungi de galbeni, dintre care cinci sute numai dela logofătul Bibescu, iar o sută zece dela un negustor bogat, Tănăsuică.

Când Alexandru Sutzu sosește în sfârșit și se pregătește să-și facă intrarea în Capitală, îi vine, chiar în clipa când alaiul era gata să pornească, știrea că e mazilit, tronul dându-se din nou fugarului Constantin Ipsilanti (23 Octomvrie 1806). Ce se întâmplase? Rusia, aflând de înlocuirea protejatului ei care, la Petersburg, știuse să-și pledeze bine cauza, amenințase Poarta cu război dacă nu se revine asupra măsurii luate; se adăogaseră și amenințările ambasadorului englez dela Constantinopol; se răspândise, în sfârșit, și zvonul unei noi coaliții contra Frantei; toate acestea, adăogate la venalitatea unor miniștri turci, cumpărați de agenții celor interesați, făcuseră pe sultan să revie asupra mazilirii lui Constantin Ipsilanti din Muntenia și a lui Alexandru Moruzi în Moldova, și să le redea tronurile pe un timp de șapte ani (15 Octomvrie 1806). Era o mare umilință pentru Inalta Poartă; ea nu putu totuși împiedeca războiul dintre Ruși și Turci care izbucni încă înainte de sfârșitul anului.

Războiul ruso-turc (1806—1812). Deși sultanul consimțise la restabilirea pe tron a foștilor domni, Rușii pătrund totuși cu trupele lor prin patru locuri în Moldova (22 Noemvrie); peste o săptămână, la 29 Noemvrie, avangarda generalului *Michelson* intra în Iași. Pretextele, neîntemeiate, bine înțeles, erau că știrea despre revenirea sultanului — răspunsul acestuia fusese așteptat până la 27 Octomvrie — a sosit prea târziu, că de altfel această revenire a fost dată în mod nesincer, că în sfârșit, Rusia trebuie să se asigure față de uneltirile Franței care vrea s'o atace trecându-și o armată prin imperiul turcesc; în realitate, țarul Alexandru I relua vechiul plan al Ecaterinei: drumul spre Stambul. Hotinul e ocupat la 26 Noemvrie, de asemenea Benderul, Cetatea Albă

www.dacoromanica.ro

și Chilia (6 Decemvrie), nu însă și Ismailul care rezistă. Față de aceste grave încălcări, Poarta declară războiu Rusiei (24 Decemvrie 1806) și numește din nou ca domn al Țării Românești pe *Alexandru Sutzu* (28 Decemvrie 1806); acesta nu va putea însă ocupa efectiv tronul; la 10 Iunie 1809, el era tot la Dunăre, așteptând prilejul să treacă dincoace.

Continuându-și înaintarea, trupele lui Michelson intră în Muntenia; două ciocniri cu Turcii, la Fierbinți și la Olteanu, pe Ialomița (23 Decemvrie), sunt defavorabile acestora din urmă, silindu-i să evacueze București și să se retragă spre Dunăre. Rușii, în frunte cu generalul Miloradovici, intră în capitală la 25 Decemvrie; după două zile, la 27, pe la orele nouă seara, își face apariția și Constantin Ipsilante în tovărășia lui Michelson. Urmează apoi ocuparea Olteniei; generalul Isaiev intră în Craiova și stabilește legătura cu răsculații sârbi ai lui *Caragheorghe*. Tocmai în această vreme moare, tânăr, Pasvan-Oglu (5 Fevruarie 1807) care ar fi putut aduce, ca și în celălalt război, servicii contra «necredincioșilor».

Constantin Ipsilanti sub Ruși. Îndată ce-și reia tronul, Ipsilante ordonă să se depună de către boieri, bresle și poporul de rând un jurământ de credință față de țar (22 Ianuarie 1807); în același timp, procedează la alcătuirea unui corp de oaste pământeană, cu uniforme cazăcești; printre noii ostași e, în Oltenia, Tudor Vladimirescu; acesta va ajunge în 1810 comandantul «primului batalion de panduri» iar în 1811 va conduce spte Calafat un corp de «peste șase mii de panduri». Era și un corp de dragoni moldoveni, purtând pe coifuri steaua Moldovei, precum și un «polc» de Sârbi, numit al lui Caragheorghe, cu steagul lui deosebit.

Stăpânirea lui Ipsilanti — care se visa rege al «Daciei», ba chiar și al Sârbilor — întâmpină totuși dificultăți din pricina stării de război, care impunea cheltueili și rechiziții însemnate, precum și din cauza fricțiunilor cu generalii ruși cari, având armata, se considerau stăpâni de fapt ai țării, cum și erau, de altfel. Când trupele turcești iau ofensiva în Mai 1807, Ipsilanti e silit să se retragă; la 31 ale lunii, el părăsește București, pornind spre Focșani; la Buzău era să fie prins de un detașament din Brăila care arde târgul, ucide 230 de locuitori ai lui și robește două sate,

www.dacoromanica.ro

Fig. 115. — Doamna Safta Ipsilanti, născută Văcărescu, soția lui Constantin Ipsilanti. De remarcat numeroasele bijuterii. Portret în ulei dela finele secolului XVIII.

www.dacoromanica.ro

Săgeata și *Gălbinei*, întorcându-se cu prada nesupărat. În August, Ipsilanti care stătuse până atunci la Bârlad, se reîntoarce; la 8 ale lunii e iarăși în București; după douăzeci de zile, la 28, e silit însă din nou să-l evacueze, în fața pericolului turcesc; de data aceasta se duce la Iași, de unde, luându-și soția (vezi fig. 115) și copiii, pornește spre Chiev. Cariera lui domnească e acum încheiată și, pe drept cuvânt, deoarece nu fusese în stare să se menție; la 7 Aprilie 1808 se citește la mitropolie nota generalului *Prozorovski*, urmașul lui Michelson, anunțând că, prin ordin imperial, Constantin Ipsilanti e scos din scaun, președinte al amânduror Principatelor în cele politice fiind de aci înainte un rus, Cușnicov. Fostul domn se retrage în Rusia; mormântul său se află la *Chiev*.

Armistițiul dela Slobozia. Continuarea războiului. Încercarea ofensivă a Turcilor din Mai-Iunie 1807 nu izbutește să ducă la cucerirea Bucureștilor, *Miloradovici* respingând avangarda vizirului la Obilești. Pe de altă parte, Francezii încheie pace cu Rușii la Tilsit (8 Iulie 1807), deci nu mai au interes să împingă Turcia la continuarea războiului. În aceste împrejurări, se ajunge la semnarea armistițiului dela Slobozia (24 August 1807), prin care se prevedea evacuarea Principatelor de către Ruși în 35 de zile. Ea nu se execută însă: țarul voia să păstreze țările noastre și Napoleon sfătuește pe sultan să consimtă la această cedare. Mai mult încă, relațiile dintre împăratul francez și cel rus devenind din ce în ce mai strânse, acesta din urmă propune chiar o împărțire a Turciei; dacă nu se ajunge până acolo, totuși prin tratatul dela Erfurt (12 Octomvrie 1808), Napoleon își dă asentimentul la încorporarea Principatelor și a Finlandei la imperiul rusesc. Față de noua situație, ostilitățile se reiau în primăvara anului 1809. În Aprilie, Giurgiul e atacat, dar cetatea din insulă nu poate fi luată; în schimb, Prozorovski ocupă în Dobrogea Isaccea, Tulcea și Babadagul (August); sub generalul *Bagration*, succesorul lui Prozorovski, se iau Măcinul, Hârșova, Constanța și Kuciuk-Kainargi. La 25 August capitulează Ismailul: prada cuprinde și 221 de tunuri; la 2 Noemvrie, Brăila e silită și ea să se predea, din lipsă de provizii. La Silistra însă, Bagration suferă o serioasă înfrângere, la 22 Octomvrie. Tânărul său succesor, generalul Kamenski, continuă operațiunile la Dunăre în cursul

www.dacoromanica.ro

anului 1810. Silistra, asediată, capitulează la 11 Iunie; după biruința dela *Batin*, nu departe de Beala, Rușii ocupă Șiștovul, Rusciucul și Giurgiul (27 Septemvrie), apoi Turnul și, ceva mai târziu, Nicopoli. În primăvara lui 1811, Turcii reiau însă Șiștovul, Nicopoli și Silistra; la 3—4 Iulie e reluat și Rusciucul iar la începutul lui Septemvrie, armata vizirului se află la Giurgiu. Dar o nouă biruință rusească (14 Octomvrie), având drept consecință ocuparea lagărului turcesc dela Rusciuc, înconjurarea garnizoanei din Giurgiu care trebuie să se predea și căderea Turtucaei și Silistrei schimbă iarăși situația.

Pacea dela București. Pierderea Basarabiei. Tratativele de pace, începute încă din Iunie la București, continuă acum la Giurgiu; marele vizir e dispus să cedeze Moldova până la Prut; Rușii voiau ambele Principate și independența Serbiei. În timpul iernii, tratativele se întrerup; Turcii voiau să vadă și ce atitudine va lua Napoleon ale cărui relații cu Rușii se înrăutățiseră în ultimul timp și care proiecta o mare expediție contra lor. Tocmai în legătură cu această expediție împăratul francez trimite un ambasador special, pe Andréossy, la sultan spre a-l determina să reia războiul contra Rusiei, în vederea recâștigării Principatelor și Crimeii. Andréossy întârzie însă în chip nepermis pe drum; pe de altă parte, sultanul nu mai avea încredere în Napoleon ale cărui planuri se schimbau repede și total, dovadă cele petrecute în ultimii ani (Tilsit, Erfurt!); în sfârșit, interpretul delegației turcești de pace, *Dumitraki Moruzi*, era omul Rușilor: amiralul Ciceagof, pe care țarul îl trimisese cu mandat expres să încheie tratativele, o declară ritos: «Prințul Moruzi ne e ataşat pe cât e cu putință, fără a-și compromite zilele». Toate acestea explică de ce s'a ajuns totuși la *Pacea dela București* (*28 Mai 1812*), iscălită, din partea țarului, de către bătrânul și lacomul general Kutusov, succesorul lui Kamenski, pace prin care, fără rușine și în disprețul oricărui drept, ni se ia jumătate din Moldova, Astfel, cu răpirea Basarabiei, începe marea dramă a istoriei noastre contemporane, și problema cea mai grea a politicei noastre externe: relațiile cu Rusia.

Dumitraki Moruzi plăti scump atitudinea sa, interesată de altfel: chemat la Șumla, la lagărul vizirului, fu îmbrăcat cu un caftan îmblănit pentru «slujba» făcută și apoi, imediat, deca-

www.dacoromanica.ro

pitat (8 Noemvrie 1812). Între hârtiile sale se găsi şi un ucaz al Ţarului prin care i se dăruia în Basarabia o moşie de 100.000 lei, un adevărat latifundiu, iar între lucrurile sale, un inel cu briliante în valoare de 15.000 de piaştri. Aceeaşi soartă avu şi fratele său, *Panaiotaki*, marele dragoman al Porţii (20 Noemvrie); un al treilea frate, *Alexandru*, fostul domn al Moldovei şi Ţării Româneşti, fu trimis la galere, pedeapsă foarte grea şi umilitoare.

Ioan Vodă Caragea e numit domn la 8 Septemvrie 1812; data ne-o arată în mod precis un raport prusian din Constantinopol. Noul stăpânitor era fiul lui Gheorghe Caragea, fostul dragoman al Porţii şi ocupase el însuşi această înaltă demnitate, timp de o lună, înainte de a ajunge la domnie (vezi fig. 116). Intrarea solemnă în Bucureşti are loc la 24 Decemvrie; Ruşii plecaseră de mai bine de două luni şi această plecare dăduse naştere în capitală la mari manifestaţii de bucurie, timp de câteva zile (15—18 Octomvrie): se făcuseră iluminaţii; mai multe păpuşi îmbrăcate ruseşte fuseseră mânjite cu noroi şi apoi arse.

Ioan Vodă Caragea era inteligent şi cult, preţuind literatura şi artele; el însuşi a tradus din italieneşte în greceşte opt comedii ale lui Goldoni; avea însă cusurul mai tuturor Fanarioţilor: lăcomia. Nu-i vorbă, numirea în scaun îl costase o sumă impresionantă: 8000 de pungi adică patru milioane, pe care trebuia să şi le scoată. Pe lângă aceste patru, el a mai adunat însă multe altele, aşa încât la plecarea din ţară, un raport francez din Bucureşti putea să afirme, pe bună dreptate, că fostul domn a dus cu el «bogăţii imense» («des richesses immenses»). Afară de ce depusese, din timp, la băncile importante din Europa, în special la Viena.

Se explică deci fiscalitatea accentuată din timpul lui; dările existente se strâng cu mare străşnicie; se înfiinţează şi altele noi, dintre care citãm, pentru caracterul lor special, *birul temniţei* şi *birul «femeilor rele»* sau de moravuri uşoare; acesta din urmă trebuia să producă la 100.000 de piaştri anual. Pe lângă greutatea dărilor, mai erau şi *abuzurile* agenţilor fiscali şi a dregătorilor de tot felul; pe timpul lui Ion Ghica, se spunea încă: «se fură ca în vremea lui Caragea». Acest domn şi-a mai legat

www.dacoromanica.ro

numele și de o epidemie cumplită de ciumă care izbucnește în 1813, adusă dela Constantinopol unde, în toamna anului prece-

Fig. 116. — Ioan Vodă Caragea.

dent, făcea peste trei mii de morți zilnic. Bucureștenii fug; din locuitorii săraci ai mahalalelor, care rămăseseră pe loc, mor câte o sută pe zi. «Ciuma lui Caragea» a durat mai un an de zile

www.dacoromanica.ro

în capitală; în restul ţării, şi mai mult; se crede că au pierit peste şaptezeci de mii de suflete.

Raporturile cu boierii au variat; în genere însă, ele n'au fost dintre cele mai bune. In 1813, Iulie, surghiuneşte pe câţiva dintre dânşii şi le confiscă averile; în 1817, aflând de reclamaţia pe care o făcuseră împotriva sa la Poartă, prin intermediul consulului rus, trimite iarăşi în surghiun, la moşiile respective, pe mai mulţi fruntaşi şi anume pe marele vistier *Constantin Filipescu*,

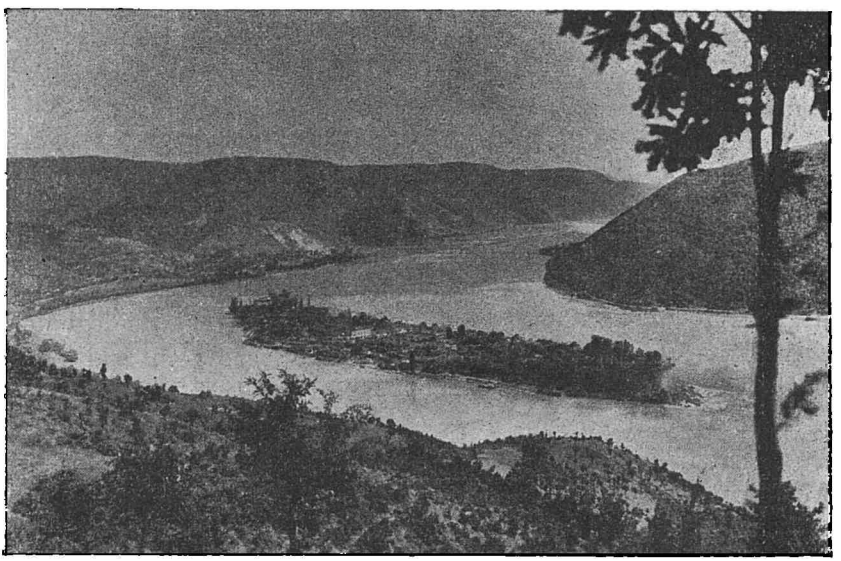

Fig. 117. — Insula Adakaleh, pe Dunăre. Aci era o fortăreaţă turcă, ale cărei ruine se mai văd şi astăzi.

pe marele vornic *Constantin Bălăceanu* şi pe marele logofăt *Grigore Ghica.*

Faţă de Poartă, raporturile sale înregistrează de asemenea oscilaţii: în primăvara lui 1813, capichehaiaua sa, *Rosetti Bibica*, e exilată la Ankara, ceea ce putea avea consecinţe neplăcute şi pentru sine însuşi. In schimb, în 1815, mijlocind supunerea revoltaţilor turci dela Adakaleh, (vezi fig. 117), el primeşte dela sultan un firman de mulţumire, datat 26 Decemvrie (stil vechi), o blană de samur şi un cal; în firman, se precizează: «şi blana,

www.dacoromanica.ro

după ce vei săruta-o cu căzuta supunere, o vei îmbrăca și asemenea, sărutând și scările calului, îl vei încăleca ». In 1816, încep să iasă zvonuri de mazilie, care nu se confirmă însă. Caragea totuși nu se simțea sigur; de aceea, fără ca să aștepte împlinirea termenului de 7 ani pe care fusese numit, el ia hotărîrea să părăsească din timp domnia, punându-se la adăpost pe sine, familia și marile bogății acumulate. La 11 Octomvrie 1818, el strânge deci la curte pe boieri, își ia rămas bun, și înconjurat de o gardă de cinci sute de arnăuți, pleacă spre Brașov, unde ajunge fără incidente. După ce zăbovește câtva timp aci, se duce în Elveția; stă la Geneva șase luni, apoi se stabilește în Italia, la Pisa, unde rămâne până în 1830; sfârșitul vieții și l-a petrecut la Atena. A murit la adânci bătrânețe, în 1845.

Lui Ion Vodă Caragea i se datorește legiuirea ce-i poartă numele. La 14 Octomvrie 1816, el însărcinează pe *Atanasie Hristopol* « logofătul pricinilor străine » și pe clucerul *Nestor* « boieri cu știință și cu praxis la ale pravililor » care întocmiseră fiecare câte un anteproiect, să se întrunească și cu alți doi boieri și să alcătuiască, pe baza acestor anteproiecte, un text de legi definitiv. Lucrarea durează mai mult timp, trece prin mai multe forme, fiind cercetată și de divan, până când la 9/21 Iunie 1818, ea e înaintată domnului care încuviințează tipărirea. Legiuirea s'a tipărit în grecește la Viena și în românește la București, s'a promulgat la 21 August 1818 și s'a aplicat, începând dela 1 Septemvrie același an.

Tot în timpul lui Caragea, își începe și Gheorghe Lazăr cursurile la școala dela Sfântul Sava. Incă la 10/22 Decemvrie 1817 mitropolitul și boierii efori înaintaseră domnului o « anafora » sau petiție, propunând o nouă organizare a învățământului, atât în capitală cât și în restul țării și cerând, între altele, înființarea în București a unei școli « românești », cu trei dascăli, la mănăstirea Sfântul Gheorghe. Unul dintre acești dascăli și anume al treilea, cel mai înalt, va trebui să predea « aritmetica și geometria înainte de amiază și un mic curs de geografie după amiază ». Tot el va fi însărcinat și cu « exercitarea ucenicilor — adică a elevilor — la măsurarea pământului », făcând practica pe locurile virane din oraș. Era deci un curs similar celui deschis cu vreo patru ani mai înainte la Iași, de Gh. Asaki. Caragea aprobă, la 15/27 De-

www.dacoromanica.ro

cemvrie, propunerile boierilor cari, câteva luni după aceea, la 6/18 Martie 1818 recomandă domnului, pentru postul de dascăl al treilea, «pe un *Lazăr inginer* ce a venit acum de curând din părțile Transilvaniei». Era Gheorghe Lazăr. Născut în satul *Avrig* în 1781 (alții admit data 5 Iunie 1779), acesta se pregătise la început pentru preoție și făcuse studii bune la școlile din Sibiu, Cluj și Viena. Neputând însă îmbrățișa, din cauza greutăților și a intrigilor, această carieră, el ajunse profesor la Sibiu. Dar nici aici nu putu rămâne mult timp — i se făceau mizerii pentru simpatia pe care o arăta față de Francezi și de ideile revoluției lor — și fu nevoit să treacă peste munți, în Țara Românească. Dând, la început, lecții în familia boierească Bărcănescu, măsurând apoi moșii, el făcu acum cunoștința lui Constantin Bălăceanu, unul dintre eforii școalelor; acesta, câștigat de ideile lui Lazăr, dintre care unele apar și în anaforaua din 22 Decemvrie 1817, stărui să fie numit ca dascăl al treilea la nou înființata școală. Caragea își dădu la 5 Aprilie (24 Martie stil vechi) 1818 aprobarea; ca local se hotărî însă nu mănăstirea Sf. Gheorghe, așa cum se propusese la început, ci câteva chilii la Sfântul Sava — în fața Universității de azi, unde e statuia lui Mihai Viteazul. Lazăr făcu, pe lângă matematici și «gheomesie practică» sau agrimensură, și cursuri de «geografie istoricească pe harte» (hărți!), apoi cursuri de gramatică și filosofie; astfel putu el să expună ideile învățaților școalei ardelene și să inspire elevilor săi — printre cari erau și oameni mai în vârstă — dragoste pentru trecutul neamului și încredere în viitorul lui (vezi și partea a doua a acestui volum).

Ioan Caragea a fost căsătorit cu doamna *Elena*; au avut doi fii, pe *Constantin* și pe *Gheorghe* și trei fiice, *Smaranda*, *Ruxandra* și *Ralù*; aceasta din urmă, inteligentă și cultă, ca și tată-său, a fost protectoarea literelor grecești și întemeietoarea unui «teatru de societate, în sala dela Cișmeaua Roșie».

Alexandru Sutzu, a doua oară. După fuga lui Ioan Caragea, Poarta zăbovește cu numirea unui nou domn mai bine de o lună, voind să cunoască bine împrejurările fugii și mai ales amestecul Rusiei și Austriei în această chestie. În cele din urmă, la 17 Noemvrie, ea dă tronul lui *Alexandru Sutzu* care mai domnise odată în Țara Românească (vezi fig. 118).

www.dacoromanica.ro

Această a doua stăpânire a lui nu se deosebește prin nimic excepțional. Ea durează până la finele lui Ianuarie 1821, când,

Fig. 11b. — Alexandru Sutzu, Domnul Țării Românești. Portret contemporan, în ulei, aflător la Atena.

în noaptea de 30 spre 31, domnul moare de urmările unui «erisipel phlegmonos». Unii afirmă însă că această moarte n'ar fi

www.dacoromanica.ro

fost naturală şi că Sutzu a pierit otrăvit de doctorul său, deoarece se opunea planurilor Eteriei care tocmai se pregătea să-şi înceapă acţiunea. Care-i adevărul, e greu de spus.

Alexandru Sutzu încheie şirul domnilor fanarioţi. Urmaşul său, Scarlat Callimachi, deşi numit, nu ocupă efectiv tronul, deoarece, în ţară, izbucneşte mişcarea lui Tudor Vladimirescu. Se încheie astfel o epocă de scădere în viaţa poporului nostru şi începe, prin lupta şi jertfa marelui oltean, o alta nouă, care se va desvolta apoi, necontenit, timp de un veac întreg.

BIBLIOGRAFIE

I. **Constantin Hangerli:** 1. CONST. C. GIURESCU, *Uciderea voevodului Constantin Hangerli. O povestire în versuri necunoscută*, Vălenii de Munte, 1926, 10 p. in 8°. (Extras din *Rev. Ist.*, XII).

II. **Alexandru Moruzi:** 2. V. A. URECHIĂ, *Fapte din domnia lui Alexandru Moruzi în Muntenia 1799—1801*, Bucureşti, 1897, 158 p. in 4°.

III. **Constantin Ipsilanti şi Alexandru Ipsilanti:** 3. SP. GOPCEVIĆ, *Russland und Serbien von 1804—1916, nach Urkunden der Geheimarchive von St. Petersburg und Paris und des Wiener Archivs*, München, 1916, 188 p. in 8°; 4. N. IORGA, *Constantin Vodă Ipsilanti şi revoluţia sârbească*, în *Rev. Ist.*, VII (1921), p. 139—143; 5. P. P. PANAITESCU, *Corespondenţa lui Constantin Ipsilanti cu guvernul rusesc 1806—1818; pregătirea Eteriei şi a renaşterii politice româneşti*, Bucureşti, 1933, 125 p. în 8°; 6. N. IORGA, *Sfârşitul lui Alexandru Vodă Ipsilanti*, în *Revista Istorică*, XX (1934), p. 305—307.

IV. **Ocupaţia rusească (1806—1812) şi pierderea Basarabiei:** 7. RADU ROSETTI, *Arhiva Senatorilor din Chişinău şi ocupaţia rusească dela 1806—1812*, în *An. Acad. Rom. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXI (1908—1909), p. 359—527; 8. N. IORGA, *Alte lămuriri despre veacul al XVIII-lea după izvoare apusene. Luarea Basarabiei şi Moruzeştii*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, XXXIII (1910—1911), p. 147—185; 9. STANCU BRĂDIŞTEANU, *Die Beziehungen Russlands und Frankreichs zur Türkei in den Jahren 1806 und 1807*, Berlin, 1912, 319 p. in 8°. (Teză de doctorat); 10. DR. ARNOLD WINKLER, *Contribuţii la istoria păcii din 1812 dela Bucureşti*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 241—245; 11. D. BODIN, *Insemnări cu privire la Tudor Vladimirescu în războiul ruso-turc din 1806—1812*, Bucureşti, 1939, 7 p. in 8°. (Extras din *Rev. Ist. Rom.*, IX);

V. **Ioan Caragea:** 12. V. A. URECHIĂ, *Domnia lui Ioan Caragea 1812—1818. Biserica, Şcoalele, Cultura Publică*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XX (1897—1898), p. 1—112; 13. V. A. URECHIĂ, *Justiţia sub Ioan Caragea*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XX (1896—1898), p. 275—434; 14. C. I. CARADJA, *Corespondenţa lui Capodistria cu Ioan Caragea Voevod*, în

www.dacoromanica.ro

Rev. Ist., VII (1921), p. 181—189 și VIII (1922), p. 27—44; 15. DR. ARNOLD WINKLER, *Inceputul Domniei lui Vodă Caragea. După actele Arhivelor Statului din Viena*, în *Rev. Ist.*, X (1924), p. 1—7; 16. CONSTANTIN C. GIURESCU, *Legiuirea lui Caragea. Un anteproiect necunoscut*, București, 1923, 32 p. in 8°. (Extras din *Bul. Com. Ist.*, III); 17. DAN SIMONESCU, *Ioan Vodă Caragea și traducerile lui Goldoni*, București, 1935, 23 p. in 8°. (Extras din *Studii Italiene*, II); 18. M. HOLBAN, *Autqur de deux rapports inédits sur Caragea et Callimachy*, în *Rev. Hist. Sud-Est*, XVIII (1941), p. 175—241.

www.dacoromanica.ro

SFÂRŞITUL EPOCEI FANARIOTE IN MOLDOVA (1792—1821)

Când se apropie ziua pentru strămutarea populaţiei care voia să părăsească Basarabia, răpită de Ruşi, «ceasurile acelea au fost de plângeri, un timp de neuitat; pentrucă poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului dela un capăt la altul, mergând şi venind de prin sate şi de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziua bună dela părinţi, dela fraţi şi dela rudenii, cu care crescuse şi vieţuise împreună până în vremea aceea, când se despărţeau unii de alţii pentru totdeauna».

(Cronica lui Manolache Drăghici)

Alexandru Moruzi. În urma păcii dela Iaşi, e numit domn al Moldovei Alexandru Moruzi, fiul lui Constantin, fostul voievod (Martie 1792). Vine în ţară înainte de retragerea Ruşilor din Iaşi, de aceea trebue să aştepte câtva timp la Roman; Austriacii plecaseră mai de mult. Scurta sa stăpânire — nici un an — e ocupată cu regularea socotelilor vistieriei, pentru cheltuielile făcute cu oştirile străine. Totdeodată, el încearcă să stăvilească puternicul curent de *emigrare* al ţărănimii moldovene care, atrasă de făgăduielile ruseşti, trece peste Nistru şi se aşează în ţinutul cuprins între acest fluviu şi Bug; aci urma să ia naştere un principat cu numele de *Moldova Nouă*, având în frunte pe Alexandru Mavrocordat Firaris. Rapoarte din Constantinopol arată — evident în mod exagerat — că Rusia ar fi «smomit» *două treimi* a populaţiei vechii Moldove pentru ca să colonizeze ţinutul dela răsărit de Nistru, câştigat prin pacea dela Iaşi.

www.dacoromanica.ro

La 10 Ianuarie 1793 se anunță, tot din Constantinopol, că Alexandru Moruzi a fost trecut în Muntenia, în locul său fiind numit Mihai Sutzu.

Mihai Sutzu. Acesta stăpânește ceva mai mult: doi ani și vreo patru luni; la început, primește dispoziții de a întări cetățile dela Dunăre (Ismail, Chilia și Tulcea), de a face depozite de provizii dealungul Nistrului și al Prutului și de a îngriji de construirea unui pod la *Isaccea*: se credea că va izbucni un nou război cu Rușii, ceea ce însă, din fericire, nu s'a adeverit. Impozitele sunt grele, domnul însă acordă însemnate avantagii sloboziilor, adică satelor întemeiate cu coloniști veniți — cei mai mulți — din afara hotarelor, ceea ce are drept urmare o puternică *imigrare* a țărănimii din Transilvania și Galiția. E o compensație — nu însă întotdeauna și sub raportul etnic — pentru Moldovenii cari, în timpul domniei precedente, trecuseră peste Nistru.

Mihai Sutzu e mazilit în ziua de 6 Mai 1795, într'o formă curtenitoare; firmanul vorbește de chemarea lui la Stambul spre a se odihni — dată fiind vârsta înaintată — de oboselile slujbei credincioase făcute sultanului. Ceea ce nu împiedecă Poarta ca, mai târziu, în Fevruarie 1799, să-l surghiunească în insula Tenedos: bătrânul încercase o intrigă împotriva viitorului domn al Moldovei, Constantin Ipsilanti.

Mihai Sutzu a avut mai mulți copii: unul dintre ei, *Grigore*, e tatăl ultimului domn fanariot al Moldovei, numit, ca și bunicul său, tot Mihai.

Alexandru Callimachi, numit la 6 Mai 1795 intră în Iași în ziua de 2 Iulie (vezi fig. 119). Era un om în vârstă — avea 57 de ani — blajin și se pricepea în ale gospodăriei. În timpul stăpânirei lui, de aproape patru ani, țara a progresat economicește: agricultura și comerțul au sporit. Produsele agricole — grâne, piei, lână, vite — încep să fie exportate în cantități mai mari în Europa centrală; un număr însemnat de cai se cumpără de remontele din Prusia și Austria: atât era de mare faima herghelliilor noastre.

În ultimul an al domniei, starea de mulțumire și prosperitate a țării e întunecată încă prin epidemia de ciumă care izbucnește atunci și care seceră «mult norod».

www.dacoromanica.ro

Obosit şi din motive de sănătate, Alexandru Callimachi îşi cere în două rânduri mazilia; a doua oară, sultanul i-o acordă (18 Martie 1799). Peste o lună, la 20 Aprilie, bătrânul domn pleacă din Iaşi şi se stabileşte la Stambul; aci el va mai trăi încă multă vreme, până în 1821, când izbucnirea Eteriei aduce asupra lui şi familiei lui o adevărată catastrofă. Acuzat de complicitate, la 83 de ani şi orb fiind, el e asvârlit în închisoare şi trebuie să-şi cerşească hrana de toate zilele. Unul din cei doi fii, *Ioan*, surghiunit la Cesareea, în Siria, la începutul revoluţiei, este decapitat; celălalt fiu, *Scarlat*, aflând de cele întâmplate lui Ioan, are un atac de apoplexie — unii susţin însă că a fost otrăvit — şi moare şi el. Zdrobit, bătrânul Alexandru Callimachi închide ochii la 24 Decemvrie 1821.

Fig. 119. — Pecetea mică a lui Alexandru Callimachi, pe un document din 1798, Mai 27, st. v. (Academia Română).

În afară de cei doi fii, el a mai avut — din căsătoria cu domniţa Ruxandra, fata lui Scarlat Vodă Ghica — încă două fiice: pe *Ralu*, măritată cu Constantin Ipsilanti şi moartă tânără, «înainte de 20 de ani» şi pe *Eufrosina*, al cărei soţ, Alexandru Sutzu, va ajunge domn în ambele ţări.

Ni s'a păstrat testamentul lui Alexandru Callimachi, făcut în Constantinopol, la 10/22 Ianuarie 1810, şi scris de fiul său Ioan. El cuprinde dispoziţii privitoare la împărţirea averii şi o serie de îndemnuri şi poveţe către copiii săi care alcătuiesc o adevărată pagină de antologie.

Constantin Ipsilanti, fiul lui Alexandru Ipsilanti, ia domnia la 18 Martie 1799 şi o păstrează până la 10 Iulie 1801 când este mazilit. Stăpânirea lui n'a fost rea; domnul e înfăţişat în ultima cronică moldovenească, aceea a lui Manolache Drăghici, ca având «un caracter vesel şi priincios pentru ţară». Un fapt deosebit, ce merită a fi semnalat, e alcătuirea unui corp de oaste, în Fevruarie 1801, spre a fi trimis împotriva Pasvangiilor; ni s'a păstrat ordinul adresat, la 1/13 ale lunii, lui Ioniţă Başotă, biv vel căminar, ca să strângă, în ţinutul Dorohoiului «din oamenii streini, cu bună învoire, încât se va pute mai mulţi ascherlii —

www.dacoromanica.ro

adică ostași — și călări și pedeștri ». Motivul: « să-i trimitim în Țara Românească asupra zurbalilor ci s'au răsculat la Vidin și cu împotrivire și nisupunire au trecut și în hotărele Țării Românești asupra Craiovii ».

Mazilirea lui Constantin Ipsilanti e rezultatul unei intrigi fanariote, în legătură și cu patriarhul Constantinopolului, al cărui protector era. Neavând vreo altă vină, el și reușește, după numai un an, să fie numit din nou domn, de astădată însă, în Muntenia.

Alexandru Sutzu, nepot de frate lui Mihai Sutzu, are o domnie scurtă, de numai un an și vreo trei luni (10 Iulie 1801—1 Octomvrie 1802). Manolache Drăghici îl înfățișează într'o lumină deosebit de favorabilă, atribuindu-i « mare înțălepciune și blândețe »; stăpânirea lui a durat însă prea puțin ca să se vadă roadele acestor însușiri.

Domnul Țării Românești, Mihai Sutzu, fugind, la 31 Mai 1802, în Ardeal, Alexandru Sutzu este însărcinat de Poartă, ca să gireze, în calitate de caimacam, și această de a doua țară. El vine chiar la București (11 Iulie) și rămâne aci câteva săptămâni. În toamnă însă, deși primise numai cu puțin înainte acest semn de încredere, e mazilit și înlocuit prin Alexandru Moruzi.

Alexandru Moruzi, a doua oară. A doua domnie a lui Alexandru Moruzi durează aproape patru ani (1 Octomvrie 1802—24 August 1806) și se caracterizează printr'o serie de măsuri gospodărești. Sub raportul fiscal, el face ca toate « treptele privilegiete » adică « ruptașii, ruptele vistieriei, ruptele cămării și mazâlii » care depindeau până atunci de diferite foruri, să fie grupate toate la un loc, numai la visterie. Sub raportul agrar, pentru a curma neînțelegerile dintre proprietari și sătenii cari ședeau pe moșiile acestora, dă el, la 3/15 Ianuarie 1805, un așezământ prin care, pe de o parte precizează obligațiile sătenilor în muncă, dijmă și diferite servicii față de proprietari, pe de altă parte, fixează suprafața de teren pe care aceștia din urmă sunt datori s'o pună la dispoziția sătenilor. Se hotărăște astfel că, în ce privește *fânațul*, se va da 8 fălci fruntașului (cu 16 vite), 6 fălci mijlocașului (cu 12 vite) și 3 fălci codașului (cu 6 vite); aceasta între Nistru și Prut, unde e pământ mai mult; suprafața se reduce

www.dacoromanica.ro

la 6, respectiv 4 şi 2 fălci între Prut şi Siret şi la 3, respectiv 2 şi 1 falce între Siret şi munţi, unde satele fiind dese, locul e mai strâmt. Pentru *imaş*, se va da iarăşi câte o jumătate de falce de vită, socotindu-se că între Nistru şi Prut, fruntaşul are 16 vite, mijlocaşul 12, iar codaşul 6; între Prut şi Siret, 12, respectiv 8 şi 4 vite, iar între Siret şi munţi, numai 6, respectiv 4 şi 2 vite. Este *pentru prima dată* când se precizează şi se limitează suprafaţa care trebuie pusă la dispoziţia sătenilor; mai înainte, aceştia nu erau supuşi la vreo restricţie, afară de aceea care rezulta, în mod natural, din întinderea moşiei pe care stăteau. Semnificativ totuşi, pentru nivelul de viaţă al ţărănimii, e faptul că era socotit *codaş*, ţăranul care între Nistru şi Prut, avea *numai* 6 (şase) vite, iar între Prut şi Siret, 4 (patru)! Câţi dintre fruntaşii şi mijlocaşii de azi ai satelor noastre au acelaşi număr de vite?

O deosebită atenţie a dat Alexandru Moruzi, în această domnie, Iaşilor. A adus cu meşteri suiulgii — adică fântânari — de Ţarigrad, apă din două locuri, captând izvoare dela Ciric şi dela Copou. A pus să se podească ulițele, unele cu podele de stejar, altele cu moloz înfiinţând şi o dregătorie specială, *raziriea de poduri*, care să aibă grijă de întreţinerea şi facerea «podurilor». A aliniat o sumă de uliţe, dărâmând baracele şi cerdacele care înaintau, a regulat luminatul public, aşezând felinare la fiecare 25 de case; de asemenea paznici sau «culuccii» la răspântii şi trei străji care să patruleze în timpul nopţii prin oraş şi prin mahalale. Cine avea vreo plângere, găsea uşă deschisă la domn care, deşi aspru, «era drept la giudecăţi».

In sfârşit, Moruzi a vrut să înzestreze Moldova şi cu o nouă condică de legi. La 13/25 Iunie 1804, el scria mitropolitului şi marilor boieri să cerceteze anteproectul paharnicului Toma Carra care tradusese în româneşte codicele bizantin a lui Constantin Armenopol şi să-l completeze cu dispoziţiile din «obiceiul pământului». Lucrarea n'a ajuns însă până la sfârşit, nu ştim să fi fost promulgată, poate şi din motivul că în Moldova se întrebuinţaseră mai înainte «Vasilicalele», iar nu codicele lui Armenopol. Nici o a doua încercare de a se alcătui, în 1806, tot cu ajutorul lui Carra, un codice civil şi penal, nu are mai mult succes.

www.dacoromanica.ro

Alexandru Moruzi a fost mazilit, la 24 August 1806, în urma stăruințelor ambasadorului francez care îl considera ca partizan al Rușilor. Firmanul a sosit în Iași la 8 Septemvrie, tocmai când se pregătea să inaugureze, cu mare pompă, frumoasele curți domnești, care — arse și părăsite din vremea lui Alexandru Mavrocordat Firaris — fuseseră restaurate și mărite prin lucrări importante, ce duraseră ani de zile.

Scarlat Callimachi capătă tronul, mulțumită influenței franceze; investit la 24 August 1806, el își face intrarea în Iași la 26 Octomvrie; chiar a doua zi însă îi și sosește vestea maziliei și a restabilirii predecesorului său, Alexandru Moruzi. Am arătat mai sus (p. 324) împrejurările în care Poarta a trebuit să consimtă la acest gest umilitor. Scarlat Callimachi, adânc mâhnit și jignit, se reîntoarce la Stambul.

Alexandru Moruzi, a treia oară. Dar nici Alexandru Moruzi, numit la 15 Octomvrie 1806, nu reușește să-și mențină tronul. El pleacă din Constantinopol spre Iași la 4 Noemvrie; de abia ajunge în țară însă, și trupele rusești trec peste Nistru. Față de înaintarea lor, Moruzi se retrage la Focșani, unde rămâne scurt timp, apoi se reîntoarce la Stambul. Războiul cu Rusia e declarat la 24 Decemvrie 1806; la începutul primăverii următoare și anume la 19 Martie, sultanul revine asupra numirii făcute sub presiune, cu câteva luni mai înainte, mazilește deci pe Alexandru Moruzi. Acesta nu mai ajunge de aci înainte la domnie; dimpotrivă, are de suferit, în 1812, din cauza trădării fratelui său Dimitrie, fiind trimis la galere (vezi mai sus, p. 329). Eliberat — n'avusese doar nicio vină — moare în 1816, în noaptea de 4 spre 5 Iulie.

Alexandru Hangerli, numit domn în locul lui Moruzi, nu stăpânește efectiv, țara fiind ocupată de Rușii. Dela 2 Mai, el se găsește la Rusciuc, îndemnând pe comandantul armatei turcești de acolo să ia ofensiva. Revoluția din Constantinopol, dela sfârșitul lunei (29 Mai), în urma căreia sultanul Selim al III-lea, reformatorul, e înlocuit prin Mustafa al IV-lea, are drept urmare și slăbirea poziției lui Hangerli: protectorii săi fuseseră uciși sau îndepărtați de către revoluționari. Așa încât, la 5 August 1807, este și el mazilit, fiind înlocuit cu Scarlat Callimachi.

Alexandru Hangerli a avut de soție pe *Smaranda* fiica lui Grigore Callimachi.

www.dacoromanica.ro

Scarlat Callimachi, a doua oară. Nici în acest rând, Scarlat Callimachi nu izbuteşte să domnească efectiv; el vine la Dunăre şi stă la Rusciuc, unde rapoartele franceze îl menţionează dela 4 Noemvrie 1807 până la 29 August 1808; în 1810, el se află la Razgrad, pe lângă paşa comandant al garnizoanei turceşti; împreună cu acesta cade prizonier în mâinile Ruşilor la 15 Iunie.

Ocupaţia rusească. Răpirea Basarabiei. Moldova a resimţit mai puţin ocupaţia rusească decât Muntenia, ea fiind şi mai depărtată de teatrul de operaţiuni. Un raport francez adaogă că şi pătura conducătoare de aci era mai unită şi mai cu iubire de ţară decât dincoace de Milcov. Prezenţa armatelor face să crească preţurile la produse: ţăranii câştigă pe ele bani buni. Circulaţia monetară e foarte vie; la sfârşitul războiului, în 1812, se afla o mare cantitate de monetă în Moldova. Cronica lui Manolache Drăghici afirmă: «nu era văduvă ce lucra cu mânile spre a se hrăni să nu aibă în legăturica sa rubiele şi carboave păstrate pentru comând, nici ţăran să nu se joace cu galbini... iar boierii cumpăra la moşii, făcând stări colosale...; atunci au luat toate moşiile clirosului din Bucovina unii din boieri, ce s'au vândut cu îngiosite preţuri...».

Dar alături de acest aspect al războiului din 1806—1812, este celălalt, cumplit, pe care-l determină pacea dela Bucureşti: *pierderea Moldovei dintre Prut şi Nistru*, numită de Ruşi impropriu *Basarabia* (acest nume, derivând dela Basarabii munteni, s'a dat în veacurile XIV—XVIII *numai părţii dela miazăzi* peste care s'a întins, la început, stăpânirea voievozilor din Ţara Românească). Când s'a aflat de această clauză a păcii, a fost o adevărată stupoare în întreaga Moldovă: lumea nu voia să creadă, mai ales că Poarta nu avea dreptul să dispună de teritoriul ţărilor noastre. Boierii au trimis o serie de plângeri sau «jalobe» la Poartă, împotriva cedării Basarabiei; ele n'au avut urmare însă. Multe luni după încheierea tratatului, s'a tot aşteptat să se revină asupra cedării, să se reînceapă, eventual, războiul; de aceea, o sumă dintre proprietari nici n'au luat măsurile necesare pentru a-şi lichida la timp averile. Când expiră termenul fixat pentru strămutarea populaţiei care voia să părăsească Basarabia, când sosi «ziua fatală» — cum spune cronicarul Manolache Drăghici — «ceasurile acelea au fost de plângeri, un timp de reuitat; pentrucă —

www.dacoromanica.ro

adaogă el — poporul cu cârdul, ca turmele de oi, încinsese toată marginea Prutului, dela un capăt la altul, mergând și venind de prin sate și de prin târguri săptămâni încheiate, cu luare de ziua bună dela părinți, dela frați și dela rudenii, cu care crescuse și viețuise dinpreună până în vremea aceea, când se despărțeau unii de alții pentru totdeauna». Trupul Moldovei, ciuntit greu prin răpirea Bucovinei, se rupea, de astădată, în două.

Scarlat Callimachi, a treia oară. In primele două rânduri, Scarlat Callimachi nu putuse să domnească efectiv; de data aceasta, el păstrează tronul aproape șapte ani de zile. Numirea are loc la 8 Septemvrie 1812: ne-o spune un raport prusian din Constantinopol, datat cu două zile mai târziu.

«Scarlat Voevod Calimah au fost un om învățat, blând și cu minte»: astfel îl caracterizează, și pe dreptate, cronicarul Manolache Drăghici. El a dat o deosebită atenție culturii, în general, și a luat o serie de măsuri bune în ce privește gospodăria. Din pricina răpirii Basarabiei, a trebuit să se procedeze la o nouă arondare a județelor: unele din ele, cum erau Fălcii și Iașii, rămăseseră cu prea puțin, cea mai mare parte a suprafeței lor căzând în stânga Prutului. Din punct de vedere agricol, s'a introdus, din Transilvania, cultivarea *cartofilor*; «și s'au întrebuințat — spune cronica — mare silință din partea guvernului, până au înduplecat pe săteni de a să da la această muncă».

Sub raportul cultural, trebuiesc amintite trei fapte de seamă: alcătuirea codului civil, înființarea primului teatru de societate, în Iași, și, întrecând cu mult în importanță pe aceste două, întemeierea și ținerea, timp de cinci ani de zile, a cursului de inginerie practică, în românește, a lui *Gheorghe Asa i.*

Codul civil s'a alcătuit în urma ordinului domnesc, de către o comisie din care făceau parte juriștii *Cristian Flechtenmacher* și *Ananias Kouzanos.* Cel dintâi era sas de origine, din Brașov, și venise în Moldova în 1813; cel de al doilea era grec. După o muncă susținută, în care lui Flechtenmacher îi revine, în special, fondul și anume în primul rând utilizarea izvorului principal, codul civil austriac, iar lui Kouzanos forma, redactarea în limba greacă, manuscrisul e dat la tipar în 1816; lucrarea apare la Iași, în cursul acestui an și a celui următor, în 4 volume, în grecește; traducerea românească s'a tipărit abia în 1833. Circa opt zecimi din cuprinsul

www.dacoromanica.ro

codului Calimah sunt luate din codul civil austriac, cu mici modificări, ici şi colo; circa două zecimi provin din texte bizantine, schimbate în unele puncte; patruzeci şi opt de dispoziţii sunt arătate ca fiind luate din «obiceiul pământului» sau modificate în spiritul lui; în sfârşit, articolele 947 şi 948, referitoare la copiii nelegitimi, sunt luate după codul civil francez al lui Napoleon.

În 1813, soseşte în Iaşi, venind dela Roma, tânărul *Gheorghe Asaki*, fiul preotului Lazăr Asaki. Făcuse studii la Lwów unde-şi luase diploma de inginer, fusese şi la Viena şi în Italia. La 15 Noemvrie 1813, e numit de către Callimachi «profesor ştiinţelor trebuincioase unui inginer politicesc» la «Şcoala Domnească» din capitală. Cursul — de geometrie teoretică şi practică, cu «instrumente aduse dela Paris şi dela Viena» — durează cinci ani; la 12 Iunie 1818 are loc «examenul obştesc», în urma căruia, absolvenţii sunt declaraţi ingineri. Ei făceau în primul rând hotărnicii de moşii; e vremea în care asemenea lucrări se cereau mult în ţările noastre; în Muntenia, Gheorghe Lazăr deschide un curs asemănător. Dar, pe lângă geometrie, Asaki mai preda şi arheologia; vorbea despre artă, despre trecutul nostru, toate acestea *în româneşte*, în timp ce restul cursurilor dela Şcoala Domnească erau în greceşte. El poate fi, pe drept cuvânt, socotit deci ca *întemeietorul şcoalei superioare în limba naţională*. Asaki e însărcinat şi cu reorganizarea seminarului dela Socola, întemeiat în 1803 de mitropolitul Veniamin Costachi. În sfârşit, tot el este şi iniţiatorul primului teatru de societate, în Iaşi. Reprezentaţiile aveau loc în casele hatmanului Constantin Ghica; se jucau piese în franţuzeşte şi în româneşte, traducerile datorindu-se lui Asaki; actori erau fii şi fiice de boieri, în special din familia Ghica şi Sturdza. Prima piesă jucată a fost *Mirtil şi Hloe*, în româneşte, la 8 Ianuarie 1817 (27 Decemvrie 1816 stil vechiu). Sfârşitul epocei fanariote coincide aşa dar cu redeşteptarea spiritului naţional, manifestat mai întâi în cultură, dar care va apare în curând, prin Tudor Vladimirescu, şi în latura politică.

Aproape de împlinirea termenului de şapte ani, răstimp pe care [illegible] numit, Scarlat Callimachi e înlocuit prin *Mihai Sutzu* (24 Iunie 1819). Această înlocuire însă se face într'o formă foarte curtenitoare pentru fostul domn: i se trimite un hatişerif elogios, iar, după sosirea la Constantinopol, e îmbrăcat din ordinul sul-

www.dacoromanica.ro

tanului, cu o blană de zibelină, favoare ne mai pomenită pentru un domn mazîl.

În 1821, izbucnind însă revoluţia grecească, familia Callimachi, bănuită că sprijină pe răsculaţi, e sângeros lovită. Bătrânul Alexandru e aruncat în închisoare, fiul său Ioan e decapitat; Scarlat, care fusese numit domn al Munteniei, aflând de cele întâmplate, are un atac de apoplexie şi moare (26 Octom-

Fig. 120. — Pecetea cea mare a lui Mihai Sutzu (1819). In mijloc, stema ţării; de jur împrejur, stemele judeţelor moldoveneşti.

vrie 1821); nu e însă exclus ca şi el să fi fost otrăvit sau chiar strangulat, apoplexia fiind numai versiunea oficială.

Scarlat Callimachi a fost căsătorit cu doamna *Smaranda*, fiica lui Nicolae Mavrogheni. Au avut mai mulţi copii: un fiu *Alexandru* care a ajuns principe de Samos, şi două fiice *Ralu* şi *Eufrosina*.

Mihai Sutzu, nepot de fiu al domnului cu acelaşi nume (vezi mai sus p. 338) şi ginere lui Ioan Vodă Caragea, ia tronul mulţumită pe de o parte sprijinului lui Halet Efendi, favoritul sultanului, pe de altă parte, cheltuind sume enorme (vezi şi fig. 120

www.dacoromanica.ro

şi 121). Era iubitor de fast şi lux: şalurile, ciubucile, blănurile şi argintăria sa — luate de altfel pe credit — preţuiau peste un milion; avea de asemenea cai de călărie vestiţi.

Spre deosebire de predecesorul său, Mihai Sutzu e interesat, caută să strângă avere; în timpul lui, dările se sporesc şi ceea ce e mai grav, se comit o serie de abuzuri; se înnoiesc «cărţile» adică titlurile tuturor mazililor şi privilegiaţilor, luându-se dela fiecare câte 10 lei şi se creiază o sumă de noi asemenea privilegiaţi, în schimbul unei taxe de 50—100 lei, de persoană, după starea fiecăruia.

Fig. 121. — Pecetea mică a lui Mihai Sutzu (1819).

Mihai Sutzu a fost francmason şi partizan al «Eteriei»; el favorizează planurile acestei societăţi; permite alcătuirea de comitete în toate reşedinţele de judeţe din Moldova şi sprijină propaganda făcută de emisarii ei, în frunte cu «greco-bulgarul» Duca. Când izbucneşte mişcarea, el primeşte în Iaşi pe conducătorul ei Alexandru Ipsilanti şi îndeamnă pe boieri să i se alăture; văzând că aceştia — faţă de dezaprobarea oficială rusească — se sustrag invitaţiei şi încep a părăsi Iaşii, fugind în Bucovina sau peste Prut, Sutzu, spre a nu se expune răzbunării turceşti, părăseşte şi el scaunul, retrăgându-se la Chişinău. Totdeodată, el trimite, în Aprilie 1821, o scrisoare mitropolitului ţării, arătându-i că a luat această hotărîre deoarece, pe de o parte nu se putea împotrivi lui Alexandru Ipsilanti, pe de altă parte nu voia să dea impresia că s'a răsculat alături de acesta împotriva Inaltei Porţi.

Cu Mihai Sutzu se încheie în Moldova epoca fanariotă.

BIBLIOGRAFIE

I. **Alexandru Moruzi:** 1. GH. UNGUREANU, *Incercările lui Alexandru Constantin Moruz Voevod de a da Moldovei o condică de legi*, în *Arhiva*, XL (1933), p. 136—140; 2. CONSTANTIN I. ANDREESCU, *Iniţiative particulare de aducere a apei potabile la Iaşi*, în *Arhiva Românească*, VI (1941), p. 311—323.

www.dacoromanica.ro

II. **Alexandru Callimachi:** 3. N. IORGA, *Viața lui Alexandru Vodă Callimachi, Domn al Moldovei, cu prilejul descoperirii testamentului său*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist.*, s. 2, t. XXVII (1904—1905), p. 79—98.

III. **Scarlat Callimachi,** 4. V. A. URECHIĂ, *Istoria Românilor*, vol. X, B, București, 1902, 504 p. in 4°; 5. ANDREI RĂDULESCU, *Pravilistul Flechtenmacher*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 2, t. I, 1923, p. 191—252; 6. ANDREI RĂDULESCU, *Isvoarele Codului Calimach*, în *Mem. Secț. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. VIII, 1927—1928, p. 63—95; 7. G. D. TRIANTAPHYLLOPOULOS, *Sur les sources du Code Callimaque*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 32—49; 8. H. DJ. SIROUNI, *O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Scarlat Callimachi, Domnul Moldovei*, în *Rev. Ist.*, XVII (1931), p. 177—185.

V. și p. 336, nr. 18.

IV. **Mihai Sutzu:** 9. G. PASCU, *Die Geschichte der rumänischen Freimaurerei 1. Von ihren Anfängen bis 1822*, în *Südostdeutsche Forschungen*, IV (1939), p. 297—306.

www.dacoromanica.ro

ISTORIA POLITICĂ A PRINCIPATULUI TRANSILVANIEI DELA MOARTEA LUI MIHAI VITEAZUL PÂNĂ LA PACEA DELA KARLOVITZ (1601—1699)

In veacul al XVIII-lea, legăturile politice dintre cele trei ţări româneşti ating maximum ele sunt determinate în parte de situaţia similară faţă de imperiul turcesc, în parte de amintirea faptei lui Mihai Viteazul.

Istoria politică a Principatului Transilvaniei în veacul al XVII-lea e determinată de câţiva factori fundamentali. Cel dintâi este *lupta pentru moştenirea statului ungar*, sfărâmat în urma dezastrului dela Mohács (1526) şi a ocupării Budei (1541), moştenire care constitue cauza principală a războaielor turco-austriace din acest veac. Principii Transilvaniei vor să ocupe cât mai mult din teritoriile pe care le deţine Casa de Austria; unii dintre ei, ca Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákoczy I vor să ajungă chiar regi ai Ungariei.

Al doilea fapt este *legătura, din ce în ce mai strânsă, cu ţările româneşti de dincoace de Carpaţi*, legătură sporită prin *situaţia similară faţă de imperiul turcesc* şi prin *amintirea faptei lui Mihai.* Reunirea celor trei ţări româneşti sub aceeaşi conducere, realizată de marele voievod, a constituit pentru o serie întreagă de principi şi domni, atât de o parte cât şi de alta a munţilor, un ideal politic. Gabriel Báthory, Gabriel Bethlen, Gheorghe Rákoczy al II-lea în Transilvania, Vasile Lupu şi Gheorghe Duca în Moldova, Grigore Ghica şi Constantin Brâncoveanu în Muntenia s'au străduit să-l atingă, fie direct, fie indirect, fie în întregime, fie parţial (numai două ţări). Influenţa pe care

www.dacoromanica.ro

a exercitat-o Mihai chiar în primul secol ce urmează faptei sale e mult mai mare decât se bănuieşte. Tot aşa a influenţat pe principii Transilvaniei din veacul al XVII şi un alt fapt asemănător, anume *alegerea lui Ştefan Báthory ca rege al Poloniei*, întâmplată în 1575. Gabriel Bethlen a urmărit şi el acelaşi scop iar Gheorghe Rákoczy al II-lea a fost chiar victima încercării de a impune, cu armele, ceea ce reuşise, prin prestigiu şi însuşiri personale, predecesorului său din veacul al XVI-lea.

Chestiunile religioase, luptele şi persecuţiile pentru credinţă, prozelitismul calvin şi ofensiva catolică împotriva confesiunilor protestante, influenţează şi ele istoria Transilvaniei în acest răstimp, făcând ca ţara să fie amestecată în războiul de 30 de ani, şi determinând, în bună parte, politica lui Mihai Apaffy.

Bine înţeles, şi în veacul al XVII-lea ca întotdeauna, şi în Transilvania ca în toate celelalte ţări, *personalitatea* — acest «noroc suprem» cum o defineşte Goethe — şi-a păstrat însemnătatea ei deosebită, supunând oameni şi împrejurări, creind şi rezolvând situaţii, imprimând, într'un cuvânt, *pecetea ei* vremii. E un factor de căpetenie în înţelegerea succeselor lui Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákoczy I, ca şi în înţelegerea prăbuşirii lui Gabriel Báthory sau Gheorghe Rákoczy al II-lea.

Frământările după moartea lui Mihai Viteazul. Ştefan Bocskay. După moartea lui Mihai Viteazul, Sigismund Báthory, care în urma înfrângerii dela Gorăslău, fugise în Moldova, se întoarse îndărăt în Transilvania şi fu ales din nou principe. Dar, schimbăcios cum era şi faţă de greutăţile pe care i le făceau oraşele, abdică iarăşi, cedând ţara împăratului Rudolf şi primind în schimb ducatele *Oppeln* şi *Ratibor* şi un apanagiu anual de 50.000 de florini (Convenţia din Cluj, 29 Iunie 1602). Schimbarea provoacă însă noi turburări în Ardeal; stăpânirea austriacă nu era de loc iubită, din cauza fiscalităţii ei exagerate şi mai ales a exceselor soldatescei, adesea neplătite. Nemeşii se ridicară având în frunte pe *Moise Secuiul* (Székely) şi cu ajutor turcesc, siliră pe Basta să se retragă în cetatea Gherlei, în nordul Transilvaniei. Dar intervenţia lui *Radu Şerban*, domnul muntean, chemat în ajutor de generalul împărătesc, schimbă

www.dacoromanica.ro

situaţia: în lupta de lângă Braşov (17 Iulie 1603) răsculaţii fură zdrobiţi, iar Moise îşi pierdu viaţa (vezi mai sus, p. 5; vezi şi harta nr. 3).

O a doua mişcare a nemeşilor, sub *Ştefan Bocskay*, unchiul după mamă al lui Sigismund Báthory, avu mai mult succes. Învinşi în lupta dela Almosd (4 Octomvrie 1604), şi faţă de generalizarea răscoalei, imperialii sunt siliţi din nou să se retragă. Bocskay e proclamat principe al Transilvaniei de către răsculaţii pribegi la Turci, ceea ce marele vizir recunoaşte la 19 Noemvrie 1604, dându-i cuvenita «athname» sau hotărîre. Dieta din 8 Mai 1605, dela Târgul Mureşului, îl proclamă şi ea principe; la 10 Noemvrie următor are loc chiar pe câmpul Rákos încoronarea sa de către marele vizir ca rege al Ungariei. Bocskay se mulţumi însă numai cu titlul de principe; el izbuti în Iulie 1606 să încheie pace la Viena cu Împăratul Rudolf, acesta renunţând la Transilvania, recunoscând pe Bocskay, cedându-i comitatele Tokai, Bereg şi Ugocea şi făgăduind libertăţi constituţionale şi religioase protestanţilor din Ungaria. Tot prin intermediul lui se încheie şi pacea dela *Zsitvatorok* (11 Noemvrie 1606) între Austriaci şi Turci, punându-se astfel capăt îndelungatului război care pustiise ţinuturile dunărene. Curând după aceasta, Ştefan Bocksay muri (29 Decemvrie 1606), se zice otrăvit de duşmani; avea 59 de ani. A fost înmormântat în Alba Iulia, la 22 Fevruarie 1607.

Gabriel Báthory. La tronul rămas vacant fură propuşi mai mulţi candidaţi: bătrânul *Sigismund Rákoczy*, care avea averi mari în Ungaria superioară, în comitatul Zemplen şi care nu ţinea mult să fie ales, ginerele acestuia *Valentin Homonnai*, şi tânărul *Gabriel Báthory*, nepotul lui Stefan Báthory, fostul rege al Poloniei. Alegerea se opri asupra celui dintâi (dieta din Cluj, 11 Fevruarie 1607); dar după numai un an de stăpânire, Rákoczy, bolnăvicios şi desgustat de intrigi — isbucnise şi o revoltă a haiducilor — îşi dădu demisia (5 Martie 1608) şi se retrase pe întinsele sale domenii. In locul său, fu proclamat Principe *Gabriel Báthory* care n'avea decât 19 ani; îşi câştigase simpatii prin înfăţişarea şi forţa sa fizică şi prin firea sa foarte darnică. Avea însă şi cusururi: era afemeiat şi peste măsură de ambiţios: voia — după pilda lui Mihai — să stăpânească şi Ţara Românească şi să aibă

www.dacoromanica.ro

sub autoritatea sa şi Moldova. Am arătat mai înainte (p. 7) felul în care atacă el pe Radu Şerban, silindu-l să se retragă peste Milcov precum şi înfrângerea pe care o suferi apoi dela acesta lângă Braşov (7 Iulie 1611). Dacă domnul muntean ar fi continuat campania cu hotărîre şi repeziciune, ca odinioară Mihai, Gabriel Báthory era lichidat încă de atunci; el făcu însă greşala de a aştepta pe Austriaci; aceştia, neîncrezători şi mişcându-se încet, dădură putinţă îngânfatului principe să se menţină încă doi ani, până în 1613. De data aceasta însă, se produse o adevărată concentrare de forţe împotriva lui. Turcii aveau la îndemână un candidat potrivit: pe *Gabriel Bethlen*, originar de fel din *Ilia*, localitate pe Mureş, în judeţul Huniedoara; tată-său, Francisc, venise de dincolo de Tisa, mamă-sa Drusiana Lazăr, era din Secuime. Bethleu luase parte, ca adolescent — s'a născut pe la 1580 — la campania din Muntenia împotriva lui Sinan Paşa; se ridicase apoi împreună cu Bocskay, în 1604, împotriva Habsburgilor. Era oacheş la faţă — de aceea i se mai zicea şi «Ţiganul»; avea însuşiri remarcabile şi a dat dovadă de mult simţ politic. In 1613, o armată turcească, sub comanda lui Skender Paşa, şi armatele noastre, cea din Muntenia având în frunte pe Radu Mihnea, cea din Moldova pe Ştefan Tomşa, intră în Ardeal şi asigură alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe (23 Octomvrie). Situaţia e foarte bine caracterizată de către cetăţenii din Târgul Mureş cari scriu că membrii dietei din Cluj «de frică l-au ales liber pe Bethlen». Peste două zile, la 25 Octomvrie, i se remit de către Skender Paşa insemnele domniei, un steag, un buzdugan, o sabie şi un caftan (vezi şi fig. 122), iar peste alte două zile, la 27, Gabriel Báthory este ucis de către soldaţii săi la Oradia Mare, unde se retrăsese.

Gabriel Bethlem a avut planuri mari: a voit să fie *rege al Ungariei* şi să reia părţile din această ţară pe care le ocupau Imperialii. Spre a-şi atinge scopul, a purtat nu mai puţin de trei războaie cu aceştia, încadrate toate în marele război european de 30 de ani, în care se poate spune deci că Transilvania a jucat un rol bine precizat. A avut şi dibăcia de a prezenta lupta sa ca o acţiune pentru apărarea libertăţilor religioase şi constituţionale, încălcate de Hansburgii catolici şi autocraţi. Deşi n'a izbutit

www.dacoromanica.ro

— din cauza condițiilor puse de Turci — să se încoroneze rege al Ungariei, a realizat totuși importante câștiguri teritoriale, Imperialii recunoscându-i, prin tratatul dela *Mikulov*, ratificat la 6

Fig. 122. — Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, după o gravură în aramă, făcută în 1620.

www.dacoromanica.ro

Ianuarie 1622, stăpânirea asupra celor şapte judeţe limitrofe Transilvaniei şi acordându-i, pentru apărarea cetăţilor dela graniţă, o subvenţie anuală de 50.000 de florini.

Bethlen a sperat, în 1618—1620, să devie rege al Cehilor; speranţa sa a fost spulberată însă prin victoria decisivă a Habsburgilor dela *Muntele Alb* (1620), în urma căreia Cehii şi-au pierdut libertatea pentru trei secole, până în 1918. Spre sfârşitul domniei, el s'a gândit la coroana polonă; opoziţia din Polonia i-o şi oferi; nu se ajunse însă la acţiune, deoarece firul vieţii i se curmă.

Mai important pentru noi este planul pe care l-a avut Bethlen de a ajunge *rege al Daciei* («rex Daciae»), reunind câte şi trele ţările româneşti sub stăpânirea sa. O corespondenţă din Decemvrie 1627 ne arată că el făcea în acest sens demersuri la Poartă. Turcii, cari n'aveau însă niciun interes să creieze un asemenea organism puternic în coasta lor şi cari nu uitaseră cele păţite sub Mihai, nu aprobară cererea. Bethlen nu încercă s'o realizeze cu armele; relaţiile lui cu Muntenia şi Moldova au fost paşnice. De altfel, la alegerea sa ca principe, în 1613, el făcuse o înţelegere cu Radu Mihnea şi cu Tomşa. «A dat mâna cu cei doi voievozi — povesteşte un izvor contemporan — şi s'au jurat că-şi vor fi fraţi unul altuia şi până la moarte nu se vor lăsa unul de altul». Ceea ce s'a şi îndeplinit.

Cu Gavril Moghilă, care stăpâneşte în Muntenia, între cele două domnii ale lui Radu Mihnea, relaţiile sale au fost de asemenea bune; dovadă, tratatul de alianţă, în condiţii de perfectă reciprocitate, care se încheie la 5 Mai 1619.

Faţă de Românii din Ardeal, a căror limbă o ştia din copilărie, Bethlen n'a avut o atitudine ostilă, dimpotrivă, a făcut chiar câteva gesturi de înţelegere. Astfel, cu prilejul confirmării episcopului Teofil dela Prislop, la 21 Fevruarie 1615, el hotărăşte ca toţi aceia cari au înstrăinat sau vor înstrăina bunuri sau venituri ale preoţilor sau bisericilor româneşti, să fie obligaţi a le înapoia numai decât; pedeapsa, pentru neascultători, va fi de 200 de florini, daca sunt nobili, şi de 12 florini, dacă sunt plebei. Mai târziu, în 1624, la stăruinţa mitropolitului Dosofteiu, ce-i fusese recomandat spre confirmare de către Ştefan Tomşa, el scuteşte pe preoţii români de dijma din vite şi din grâne.

www.dacoromanica.ro

Gabriel Bethlen a murit relativ tânăr, la 49 de ani, în ziua de 15 Noemvrie 1629, în oraşul Aiud.

Gheorghe Rákoczy I. Incă înainte de moartea lui Bethlen, dieta alesese pe soţia acestuia, Ecaterina de Brandemburg, ca principesă a Transilvaniei; prim dregător era guvernatorul Ştefan Bethlen, vărul lui Gabriel. Situaţia nu dură însă nici un an de zile: Ecaterina, care trecuse, în taină, la catolicism şi care ducea o viaţă liberă, trebui să abdice, spre a nu fi detronată. In locul ei fu ales Gheorghe Rákoczy (Decemvrie 1630; vezi şi fig. 123).

Fig. 123. — Monetă de aur, de zece ducaţi, dela Gheorghe Rákoczy I, bătută în anul 1646

In primii ani de stăpânire, el îşi consolidă tronul; trebui să lupte în 1636 împotriva fostului guvernator Ştefan Bethlen, care, având şi sprijinul paşei de Buda, revendica Transilvania pentru sine. După ce se asigură din partea aceasta, Rákoczy păşi mai departe, împotriva Austriacilor; el urmărea, ca şi predecesorul său, să ocupe Ungaria stăpânită de Habsburgi şi să se proclame rege. In acest scop, făcu o alianţă cu grupul de puteri protestante, încheind, în Aprilie 1643, un tratat cu Suedezii; determină apoi şi pe Turci să declare război Austriacilor (Decemvrie 1643). Dar, cu toate sforţările sale şi cu toate că încheie, în primăvara lui 1645, au tratat şi cu Francezii, duşmanii împăratului dela Viena, el nu reuşi să-şi atingă scopul şi trebui, în cele din urmă, să facă pace (August 1645).

Faţă de Muntenia, Gheorghe Rákoczy a avut o politică unitară, consequentă. A sprijinit partida-de boieri, în frunte cu aga Matei, care se ridicase împotriva Grecilor, şi odată conducătorul partidei ajuns domn, i-a rămas aliat până la sfârşitul vieţii, recomandând chiar şi urmaşului său să păstreze aceeaşi atitudine

www.dacoromanica.ro

(vezi şi mai sus, p. 56). Această strânsă legătură, consacrată de tratate mereu reînnoite, a determinat şi politica sa faţă de adversarul lui Matei, Vasile Lupu; fără să ajungă la o ruptură, relaţiile cu domnul Moldovei au fost însă, în general, reci. Şi de o parte şi de alta era neîncredere; Vasile Lupu făcea pe Rákoczy «vulpe mincinoasă» şi-l acuza că «înşeală pe Turci cu ştiri falşe», vînzînd fum şi vânt».

Un merit deosebit îşi câştigă Gheorghe Rákoczy, sub raportul cultural, prin reorganizarea tipografiei curţii, ce fusese întemeiată «pe la 1565», sub Ioan Sigismund Szapolyay. Gabriel Bethlen voise şi el s'o facă; se gândea să-i adaoge şi o secţie cu caractere chirilice spre a tipări cărţi româneşti; nu izbutise însă să-şi realizeze intenţia. În Martie 1639, sub Rákoczy, «mitropolitul» Ardealului, Ghenadie, se duse la Braşov, şi, aducând litere chirilice din Muntenia — sunt la fel cu acelea ale Pravilei dela Govora — şi un meşter tipograf «dascălul popa Dobre», se începu, în tipografia curţii, din Alba-Iulia, tipărirea de cărţi româneşti. Prima fu un *zbornic româno-slav*, ieşit de sub teascuri «probabil în jumătatea a doua a anului 1639». Pentru cuprinsul lui şi a celorlalte cărţi, vezi mai departe, partea a doua a acestui volum, la capitolul «Tiparul ardelean în veacul al XVII-lea».

Gheorghe Rákoczy a murit la 15 Octomvrie 1648, lăsând ca urmaş la tron pe fiul său Gheorghe Rákoczy al II-lea (vezi şi fig. 124).

Gheorghe Rákoczy al II-lea. Acesta continuă politica tatălui său faţă de domnii de dincoace de Carpaţi. Cu Matei Basarəb reînnoi legăturile de alianţă şi prietenie, încheind două acte, la 18 Fevruarie 1650 şi la 10 Mai 1651. Cu Vasile Lupu, dimpotrivă, relaţiile continuară să fie reci; la prima ocazie, Rácokzy ajută chiar logofătului Gheorghe Ştefan să-şi răstoarne domnul şi să ocupe el scaunul (vezi mai sus, p. 59).

Faţă de urmaşul lui Matei Basarab, Constantin Şerban, aceeaşi politică de înţelegere şi ajutor. Când seimenii se răscoală, el nu pregetă să treacă munţii, în fruntea armatei şi să dea singur lupta dela Şoplea, repurtând o biruinţă desăvârşită. În felul acesta, ambii domni ai ţărilor noastre îi sunt obligaţi, ceeace explică ajutorul armat pe care i-l trimit ei în războiul din Polonia şi

www.dacoromanica.ro

Fig. 124. — Gheorghe Rákoczy II, Principele Transilvaniei. Gravură în aramă, contemporană.

www.dacoromanica.ro

soarta comună pe care o au, după sfârşitul nenorocit al acestui războiu.

Am arătat că Gheorghe Rákoczy I urmărise, la un moment dat, coroana Poloniei. Fiul său îi calcă pe urme, numai că nu are destul discernământ şi simţ politic ca să-şi dea seama exact de posibilităţile de înfăptuire. El crede că mijlocul cel mai nemerit de a obţine coroana pe care o dorea este de a se amesteca în războiul care izbucnise în 1655 între Poloni şi Suedezi, luând partea acestora din urmă. Se formează două tabere: de o parte Suedezii, Gheorghe Rákoczy al II-lea, Cazacii şi Electorul de Brandemburg, uniţi prin tratatul încheiat la 10 Decemvrie 1656, de partea cealaltă, Polonii şi Austriacii, cărora li se vor adăoga, puţin mai târziu, Turcii şi Tătarii. Rákoczy dă, la 30 Decemvrie 1656, un manifest către «adevăraţii patrioţi poloni» şi intră apoi cu armata în Galiţia. În acelaşi timp, pătrund pe la Snyatin, alături de Cazaci, şi un detaşament muntean, de 2000 de oameni, sub comanda căpitanului Odivoianul, şi unul moldovean, tot de 2000 de oameni, sub comanda serdarului Grigore Hăbăşescu şi a lui Frătiţa, căpitanul de Fălciu: erau ajutoarele trimise de domnii noştri.

La început, campania se desfăşoară favorabil lui Rákoczy, cu toată lipsa de disciplină şi de coheziune a trupelor sale, determinată de rivalitatea între Unguri şi Cazaci. *Lwówul* e ocupat; la 28 Martie 1657 cade *Cracovia*; la 7 Aprilie, se stabileşte legătura cu armata suedeză a regelui Carol Gustav. Urmează apoi ocuparea Varşoviei (23 Iunie), ajungându-se chiar până la *Brest-Litovsk*. După aceea urmează însă retragerea. Turcii luaseră încă din iarnă atitudine contra lui Rákoczy; Polonii se regrupaseră în urma rezistenţii victorioase dela mănăstirea *Czenstochowa*; Tătarii înaintau cu o armată numeroasă. De teamă de a nu fi prins, Rákoczy ajunge, la 22 Iulie, la o înţelegere cu Polonii — de fapt o capitulare — obligându-se să le dea 1.200.000 florini despăgubire şi lăsându-le drept zălog pe Ştefan Apafy, fratele viitorului principe al Transilvaniei şi pe nobilul G. Gyeröffy. Apoi, împreună cu o mică escortă, de numai 14 persoane, se grăbeşte spre casă. În urma lui, armata, condusă de generalul Ioan Kemény, e atacată de Tătari, la 31 Iulie, şi distrusă. Cea mai mare parte a ei,

www.dacoromanica.ro

inclusiv comandantul, cade în robie; un detașament care plecase mai înainte de lupta cu Tătarii și voia să treacă în Ardeal pe la Câmpulung, e urmărit de Moldoveni în munți și suferă de asemeni pierderi foarte grele.

Rezultatul acestei nenorocite expediții este că Rácokzy, în loc să obțină coroana Poloniei, pierde și principatul său. Turcii pun la închisoare pe reprezentantul ardelean la Poartă și cer să fie ales alt principe. Într'adevăr, dieta, întrunită în Alba-Iulia, la 25 Octomvrie, proclamă, după câteva zile de discuții, pe *Francisc Rhédey* (2 Noemvrie). Turcii însă nu-l recunosc; ei sprijineau pe *Acațiu Barcsai*, român de origine, din Bârcea Mare (Huniedoara). În fața acestei situații, Rákoczy, în fruntea unei armate, obligă dieta din Mediaș să-l realeagă principe, în noaptea de 27 Ianuarie 1658. Rezultatul e un atac al Turcilor și al Tătarilor asupra Transilvaniei, în vară; țara e arsă și prădată; însăși Alba Iulia cade pradă flăcărilor (6—10 Septemvrie). În asemenea condiții, este ales principe, în urma indicațiilor marelui vizir, Acațiu Barcsai (10 Octomvrie 1658).

În timpul stăpânirii lui Gheorghe Rákoczy al II-lea, e de semnalat, în ce privește pe Românii din Ardeal, confirmarea lui Sava Brancovici ca mitropolit al Bălgradului; decretul poartă data 28 Decemvrie 1656, puțin deci înainte de pornirea expediției în Polonia și vorbește de «modestia, integritatea vieții și destoinicia în mărturisirea credinței» celui confirmat. La începutul domniei, la 12 Aprilie 1650, Rákoczy confirmă de asemenea ca episcop peste Maramureș și părțile sătmărene pe popa Savu. Între timp, cărțile românești continuă să apară în tipografia curții.

Acațiu Barcsai. Condițiile impuse lui Barcsai de marele vizir erau grele: cetățile Inău, Lugoj și Caransebeș rămâneau în stăpânirea Turcilor, haraciul era sporit la 40.000 de galbeni și se adăoga și o despăgubire de război de o mie de pungi. Toate acestea nu erau, evident, de natură să facă simpatic pe Barcsai (vezi și fig. 125). De această atmosferă profită din nou Gheorghe Rákoczy; el își regrupează prietenii și, prin mijlocirea lui Ioan Kemény, face ca dieta din Târgul Mureș să-l recunoască iarăși principe (29 Septemvrie 1659). În primăvara următoare, lupta reîncepe.

www.dacoromanica.ro

Paşa de Buda ia ofensiva; armatele se ciocnesc la *Gilău*, lângă Feneş (22 Mai 1660); Rákoczy, învins şi rănit greu, e silit să se retragă la Oradia Mare, unde, după câteva zile, moare (6 Iunie 1660).

Restabilit pe tron, Barcsai îşi continuă stăpânirea câteva luni, până în primele zile ale anului 1661, când dieta, ne mai putând suporta contribuţiile excesive, se ridică împotriva lui şi proclamă principe pe Ioan Kemény. Până să se producă reacţiunea turcească, în vară, Acaţiu Barcsai împreună cu fratele său Andrei sunt ucişi prin vicleşug — fuseseră poftiţi

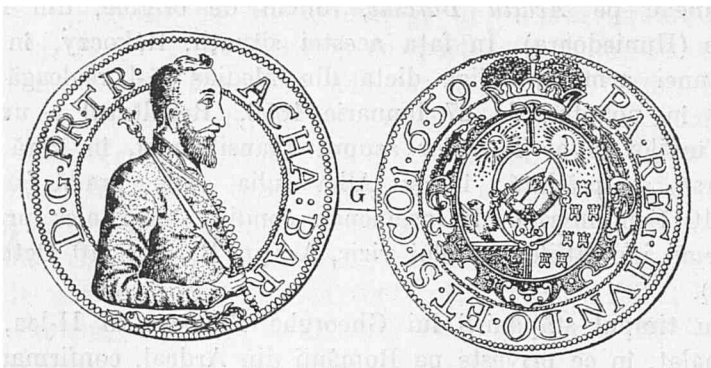

Fig. 125. — Monetă de aur, de zece ducaţi, dela Acaţiu Barcsai, bătută în 1659. Cântăreşte 34,8 grame.

la o vânătoare şi acolo făcuţi prizonieri — de către oamenii lui Kémeny; primul piere în satul Cozma şi e înmormântat în biserica de acolo, cel de al doilea e spânzurat la Făgăraş, dar nici Kemény nu se putu bucura de fără de legea sa, deoarece Turcii, intrând cu oaste în Ardeal, îl siliră să se retragă şi impuseră ca principe pe *Mihai Apaffy*. O nouă încercare a lui de a relua tronul, la începutul anului 1662, îl costă viaţa: el cade în lupta dela Seleuşul Mare, lângă Sighişoara (22 Ianuarie).

Neuitând glasul sângelui, Acaţiu Barcsai, întocmai ca şi odinioară Mihai Viteazul, se îngriji de preoţii români din Ardeal; el le dădu un privilegiu, *scutindu-i de orice dări.*

Mihai Apaffy era înrudit cu familia Bethlen; stătuse prizonier la Tătari aproape patru ani, în urma expediţiei nenorocite

www.dacoromanica.ro

din Polonia, în 1657; reîntors de puțin din captivitate, se afla pe domeniul sau dela Ibașfalău, (azi, Dumbrăveni) când îi sosi vestea că s'a hotărît alegerea sa ca principe. Proclamarea avu loc pe câmpia de lângă Târgul Mureș, în ziua de 16 Ianuarie 1661, comandantul armatei turcești, Ali Pașa, îmbrăcându-l cu caftan (vezi și fig. 126).

Apaffi era o fire liniștită, pașnică; calvin convins, a alcătuit el însuși câteva texte bisericești pe care le-a tipărit; iubea lectura, muzica și vânătoarea; nu disprețuia însă nici petrecerile și banchetele.

În primii ani de domnie, s'a silit să refacă țara, adânc turburată de luptele și schimbările din ultima vreme; ajutat și de soția sa, *Ana Bornemisa* o femeie energică, el izbuti să puie ordine în finanțe și să îmbunătățească starea generală. În 1664, Septemvrie, se termină, prin pacea dela *Vasvar*, și războiul dintre Turci și Austriaci, hotărându-se evacuarea Transilvaniei de către trupele sultanului și ale împăratului Leopold; acesta din urmă păstră însă pentru sine *Sătmarul*, în timp ce primul rămase stăpân asupra *Orăzii Mari*, ocupate încă din 1660. Apaffy fu recunoscut principe de către ambii monarhi.

Fig. 126. — Monetă de aur, de o sută de ducați, dela Mihai Apaffy, bătută în 1677. Are 83 mm. în diametru și cântărește 347 de grame.

Dar tocmai când lucrurile păreau a se fi liniștit și o epocă mai bună, de pace și de progres, se deschidea, surveni o nouă complicație, provocată de intoleranța religioasă, de apăsarea fiscală și de arbitrarul austriac. O seamă dintre nemeșii din teritoriul ungar supus împăratului, având în frunte pe «judele curiei» Francisc Nádasdy, pe banul Petre Zrinyi și pe Francisc Frangepan, se revoltară; această revoltă fu înăbușită însă, cei trei conducători fiind prinși și executați. Rezultatul fu o ade-

www.dacoromanica.ro

vărată emigrare a protestanţilor unguri în Ardeal unde găsiră sprijinul principelui Apaffi — doritor de a ajunge rege — şi a sfetnicilor acestuia, printre cari cei mai de seamă erau cancelarul Nicolae Bethlen şi Mihai Teleki. Se hotărî să se înceapă lupta împotriva împăratului Leopold, pentru recâştigarea libertăţilor religioase şi constituţionale; ea e cunoscută sub numele de lupta dintre *Curuţi* (Kurucz) şi *Lobonţi* (Labancz) — epitete batjocoritoare date, cel dintâi Ungurilor, cel de al doilea Austriacilor. Această luptă a durat mulţi ani de zile şi s'a caracterizat prin atrocităţi nemaipomenite: a fost o adevărată sălbăticire, ca în războiul de treizeci de ani din Apus. La început, Curuţii avură de conducător pe Mihai Teleki, ajuns cancelar; apoi, în urma sugestiilor lui Ludovic al XIV-lea care, duşman al Austriacilor, avea tot interesul să-i sprijine, fu pus în frunte tânărul Emeric Tököly (1678). Se ajunse chiar la un tratat formal, încheiat la 27 Mai 1677, prin care regele Franţei le da — lui Apaffy şi Curuţilor — suma de 100.000 de scuzi sau taleri anual, — necesară întreţinerii unei armate de 15.000 de oameni. La început se înregistrează unele succese, ocupându-se între altele, *Baia Mare*; Tököly, stăpân în Ungaria de Sus, bate monezi cu deviza «pro libertate et justitia». După ce însă Ludovic al XIV-lea făcu pace cu Leopold, fără ca să cuprindă în tratat şi pe aliaţii săi din Ardeal, aceştia sunt bătuţi de trupele austriace şi siliţi să se retragă spre Tisa. Atunci Tököly încheie în 1682 un tratat cu sultanul, obligându-se a plăti un tribut anual de 40.000 de ducaţi; e recunoscut, în schimb, de acesta ca principe al Ungariei de sus; în urma mai multor succese militare, i se dă la 17 Septemvrie, chiar titlul de Rege al Ungariei.

În 1683 avu loc o mare expediţie turcească împotriva Vienei, isprăvită dezastruos, mulţumită intervenţie hotărîtoare a regelui polon Ioan Sobieski. Tököly, care participase şi el la campanie, alături de vizirul Cara Mustafa, îşi pierdu după înfrângere, foarte mulţi dintre partizani; doi ani mai târziu, el fu chiar arestat, din ordinul sultanului şi dus la Belgrad (4 Octomvrie 1685). Apaffy trimisese vorbă împăratului Leopold, încă din timpul asediului, că a luat parte la război, numai fiind silit. Apoi el începu tratative care duseră, în cele din urmă, la tratatul dela

www.dacoromanica.ro

Viena (28 Iunie 1686) şi la intrarea trupelor austriace în Ardeal. Un nou tratat, încheiat la *Blaj*, la 27 Octomvrie 1687, stipula cedarea către Imperiali a 12 cetăţi importante, furnizarea de provizii şi achitarea, până la 1 Iunie 1688, a unei sume de 700.000 de florini. Apaffy e recunoscut ca principe al Transilvaniei, cu drept de moştenire pentru fiii săi; se acordă, în sfârşit, libertatea cultului pentru cele patru confesiuni din Ardeal. Dar la 9 Mai 1688 urmă un nou act prin care ţara fu

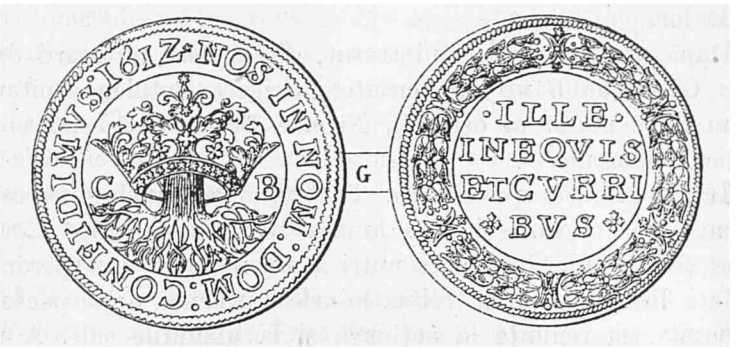

Fig. 127. — Monetă de zece ducaţi, de aur, a oraşului Braşov, bătută în 1612. Pe avers, stema oraşului: o coroană pusă deasupra unui trunchiu cu rădăcini. Cântăreşte 34,8 grame.

supusă împăratului Leopold; la cele 12 cetăţi cedate, se adăogară Sighetul Marmaţiei, Chioarul, Gurghiul şi Braşovul (vezi şi fig. 127).

Când, la 15 Aprilie 1690, Apaffy muri, în Făgăraş, — soţia sa îl precedase, la 8 August 1688 — urma să ocupe tronul, potrivit tratatului dela Blaj, fiul său, numit tot Mihai; împăratul Leopold nu-l admise însă şi dădu conducerea unui guvern, în frunte cu Mihai Teleki. Turcii, împreună cu Brâncoveanu şi cu Emeric Tököly, intrară atunci în Ardeal, şi după lupta dela Zărneşti, în care Mihai Teleki căzu, impuseră alegerea ca principe a lui Tököly (vezi mai sus p. 174). Acesta însă nu se putu menţine în faţa întoarcerii ofensive a Austriacilor şi trebui să părăsească ţara. Transilvania ajunse astfel din nou în stăpânirea Impăratului sub care rămase definitiv. La 10 Ianuarie 1691, «statele» şi «ordinile» — constituind dieta —

www.dacoromanica.ro

se întruniră spre a lua cunoştinţă de noul statut al ţării, cuprins în aşa numita « Diplomă Leopoldină ». Aceasta era o adevărată constituţie; ea a format temeiul organizării ţării până în veacul al XIX-lea. Cele 19 puncte ale Diplomei prevăd: libertatea religioasă, întărirea vechilor privilegii, alegerea liberă a guvernatorului şi înalţilor demnitari, dietă anuală, ale cărei hotărîri sunt sancţionate de rege, un impozit anual de 50.000 de taleri în timp de pace şi 400.000 de guldeni în timp de război; Secuii sunt scutiţi de acesta din urmă, servind în campanie pe cheltuiala lor.

După acceptarea acestui statut, dieta alese pe marii demnitari: Gheorghe Banffy guvernator, Grigore Bethlen căpitan suprem (comandant al oştirii!), Nicolae Bethlen cancelar şi Ioan Haller, vistiernic.

În ce priveşte pe Emeric Tököly, după unele încercări în Banat în primăvara şi vara anului 1691, când ocupă Caransebeşul şi Lugojul, şi după ce nutri la un moment dat speranţa să ia Ţara Românească, el trebui, în cele din urmă, după pacea dela Karlovitz, să renunţe la acţiunea şi la planurile sale. A murit în Asia Mică, la Nicomedia, în 1705.

Mihai Apaffy şi Românii. Mihai Apaffy a avut relaţii bune cu domnii Munteniei şi Moldovei; aceştia au participat adesea ori cu oştile lor, alături de oştile ardelene, la campaniile Turcilor împotriva Imperialilor (vezi mai sus, p. 115). Ni s'a păstrat o bogată corespondenţă schimbată între stăpânitorii celor trei ţări româneşti precum şi între dregătorii cei mai de seamă a lor. « In casele familiei Cantacuzino, numele Măriei Tale e lăudat zilnic » scrie vel spătarul Buhuş lui Apaffy, în iarna anului 1676. Şi într'adevăr, constatăm legături strânse între principele Transilvaniei şi membrii puternicei şi numeroasei familii din Ţara Românească.

Faţă de Românii din Ardeal, Apaffy a arătat în unele momente, o oarecare înţelegere. În primăvara anului 1662, deci chiar la începutul domniei, a confirmat pe vlădica Sava Brancovici, care fusese reales de cărte protopopii din opt scaune, întruniţi în Bălgrad (Alba-Iulia). Apoi, la 1 Septemvrie 1663, el a reînoit privilegiul acordat preoţilor români de către Acaţiu Barcsai, de a nu plăti dări, adăogând şi scutirea pentru *vii*, care nu fusese prevă-

www.dacoromanica.ro

zută în amintitul privilegiu. Şi fiindcă unele autorităţi căutau totuşi să-i impună, principele revine, la 12 August 1666, dând ordin sever să înceteze abuzul.

Tipografia românească, înfiinţată de Gheorghe Rákoczy I, încetase a mai funcţiona, în urma turburărilor produse de nenorocita expediţie în Polonia; se pare că fusese distrusă sau ascunsă. La 24 Mai 1667, Apaffy porunceşte mănăstirii din Alba Iulia să înfiinţeze şcoală şi tipografie românească şi să arate cine e vinovat că acestea nu au luat naştere mai curând. Ordinul n'are urmare deocamdată; o revenire, peste şapte ani, nu are nici ea mai mult succes. Abia în 1683 constatăm că tipografia funcţiona: în acest an apare prima tipăritură a ei « pârga întâia », dar nu la Alba Iulia, ci la Sebeşul Săsesc.

Aceste gesturi ale lui Apaffy faţă de biserica românească din Ardeal *nu erau însă desinteresate*; *ele urmăreau vechea politică de captare pentru calvinism.* În fond, principele era îngrijorat de marele număr al Românilor şi o şi spune explicit într'o scrisoare din 22 Mai 1676, adresată Bistriţenilor (vezi şi mai jos, p. 394). Pe de altă parte, faţă de Sava Brancovici a avut, spre sfârşit, o atitudine duşmănoasă, total deosebită de cea iniţială.

BIBLIOGRAFIE

I. **Gabriel Bethlen:** 1. SZEFKÜ GYULA, *Bethlen Gábor*, Budapest, 1929 (utilizată indirect); 2. RUGONFALVI KISS ISTVÁN, *Az atértékelt Bethlen Gábor* (Gabriel Bethlen cel depreciat), Debreczen, 1929 (Idem); 3. MAKKAI SÁNDOR, *Egyedül. Bethlen Gábor lelki arcza.* (Singur. Portretul sufletesc al lui Gabriel Bethlen), Cluj, 1929 (Idem); 4. M. DEPNER, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampf gegen Habsburg*, Stuttgart, 1938, XVI + 331 p. in 8°; 5. I. LUPAŞ, *Principele Transilvan Gavriil Bethlen 1580—1629*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice.* II, Cluj, 1940, p. 197—219.

II. **Gheorghe Rákoczy I:** 6. V. MOTOGNA, *Epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu*, în *Cercet. Ist.*, XIII—XVI, Iaşi, 1940, p. 453—544.

V. şi p. 11, nr. 5.

III. **Gheorghe Rákoczy II:** 7. I. HUDIŢĂ, *Histoire des relations dilpomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1635—1683)*, Paris, 1927, 432 p. in 8°.

V. şi p. 127, nr. 3—5 şi 9.

www.dacoromanica.ro

IV. **Acaţiu Barcsai:** 8. I. LUPAŞ, *Principele ardelean Acaţiu Barcsai şi Mitropolitul Sava Brancovici (1658—1661)*, în *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 165—193.

V. şi p. 366, nr. 9.

V. **Mihai Apaffy:** 9. A. VERESS, *Prefaţa* vol. XI de *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1939, XXIV + 483 p. in 8°.

www.dacoromanica.ro

VIAŢA RELIGIOASĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL IN VEACURILE XVII ŞI XVIII

Acceptarea Unirei cu Roma se explică prin dorinţa preoţimei româneşti din Ardeal de a ieşi odată din situaţia de inferioritate socială, economică şi politică în care se afla de secole.

Situaţia Românilor din Ardeal, în veacurile XVII şi XVIII, este din cele mai grele. Potrivit actului din 1437 şi a diferitelor « constituţiuni » elaborate după aceea, ei nu formează o « naţiune » în înţeles juridic, cu drepturi politice, aşa cum sunt *nobilii*, *Secuii* şi *Saşii*; ei nu au deci nici reprezentanţi în dietă şi în guvern, nici organ politic propriu. Cu atât mai mare este însemnătatea *Bisericii* în viaţa fraţilor noştri de peste munţi. Vlădica din Bălgrad este nu numai conducătorul spiritual al lor dar şi cel politic, el ţine, deci, într'o anumită măsură, şi locul domnului din Ţara Românească şi Moldova; episcopii, protopopii şi popii ţin şi locul dregătorilor, mari sau mici. Clerul din Ardeal, din cauza împrejurărilor specifice de acolo, a avut întotdeauna şi un rol laic accentuat, mult mai accentuat ca dincoace de munţi. « Domnul Părinte » e, în această privinţă, o expresie caracteristică: ea arată limpede îmbinarea de atribuţii. Fenomenul se poate urmări în toată perioada modernă şi contemporană, până la Statutul lui Şaguna inclusiv.

« Mitropolia » din Bălgrad în veacul al XVII-lea. După biruinţa dela Şelimbăr, Mihai Viteazul numise pe *Ioan* dela Prislop păstor al tuturor Românilor din Ardeal şi-i hotărîse drept reşedinţă mănăstirea pe care o clădise cu mai puţin de trei ani în urmă la Alba Iulia, în afara zidului cetăţii (vezi şi vol. II, p. 327). Într'o scrisoare autografă, Ioan se intitulează: « мастїю бжїю (cu mila lui Dumnezeu) Ioan Vlădica ot Belgrad » (Alba-Iulia); în

www.dacoromanica.ro

actele urmașilor săi, găsim, pentru instituție, titulatura de «Arhiepiscopia și Mitropolia Bălgradului, Vadului, Silvașului, Făgărașului, Maramureșului și Țerii Ungurești, iproci». Titlul de «mitropolie» și «mitropolit» este însă contestat de unii cercetători ai vremii noastre. La Alba Iulia — susțin ei — n'a fost decât un scaun *episcopal*, nu metropolitan; cei ce l-au ocupat au fost *episcopi*, nu mitropoliți. Argumentele invocate în sprijinul acestei teze sunt pe de o parte împrejurarea că «mitropolia» nu are episcopi sufragani adică depinzând de dânsa, pe de altă parte însuși titlul pe care și-l dau o seamă dintre titularii ei, de pildă Sava Brancovici care se iscălește numai «Piscup Sava», iar un arhiepiscop sau mitropolit. Se poate adăoga în același sens și formularul de alegere al lui Atanasie Anghel, alcătuit la București, în care se spune: «De vreme ce arhiereul care era mai denainte vreame *la episcopia Ardealului* anume Teofil, i s'au săvârșit viața și *episcopia* au rămas văduvă, făr'de stăpân și al ei arhiereu...». E drept că alte formulare vorbesc de «mitropolia», și «mitropolitul Ardealului», după cum iarăși e drept că o sumă dintre ierarhii cari ocupă scaunul dela Bălgrad își zic și se iscălesc «mitropoliți» și «arhiescopi». Concluzia ni se pare a fi următoarea: juridicește, după canoane, nu există, în veacul al XVII-lea, o mitropolie de Alba Iulia, ci numai o episcopie; de fapt însă, prin *mărimea* teritoriului asupra căruia își întinde jurisdicția și prin *însemnătatea* ei, ea poate fi socotită — și a și fost — ca mitropolie.

Urmașii lui Ioan de Prislop până la Sava Brancovici. Nu se cunoaște chipul în care s'a sfârșit păstoria lui Ioan de Prislop, nici anul acestui sfârșit, constatăm numai că în 1605, la 23 Septemvrie, era ca «suprem superintendent și episcop» un *Spiridon*, căruia principele Ștefan Bocskay îi supune «toate bisericile românești aflătoare în orice comitate și locuri ale acestei țări a Transilvaniei și ale părților regatului Ungariei supuse Transilvaniei» fără a atinge însă drepturile altuia. Ceea ce înseamnă că, după toate propabilitățile, mai era încă un episcop. Intr'adevăr, întâlnim la 13 Martie 1606, la Brașov, pe un *Teoctist*, despre care aflăm că a făcut o cârjă de argint pentru «mitropolia» sa din Bălgrad. Nu știm cât a păstorit acesta din urmă; știm însă că Spiridon e întărit și de Gabriel Báthory care-i dă și Maramureșul; ultima mențiune e din 1609.

www.dacoromanica.ro

Intâlnim după aceea, în scaunul episcopal din Bălgrad, în 1614 pe *Teofil* venit dela mănăstirea Prislopului; la 21 Fevruarie 1615, Gabriel Bethlen îl numeşte episcop al Vadului; era «om învăţat, cu viaţă cucernică şi moravuri curate». Urmaşul lui Teofil e *Dosofteiu*, venit din Moldova şi sprijinit de Ştefan Tomşa, domnul acelei ţări. Intr'o însemnare pe o evanghelie slavă el îşi zice «Eu vlădica Dosofteiu ce am fost în Roman şi Huşi şi mai mare peste toate mănăstirile ţării Moldovei, aşijderea vlădică în Ardeal şi în Maramureş; şi am fost în ţinutul Sacmarului, până la Dobriţin». Bun gospodar, Dosofteiu cumpără pentru «mitropolia» din Bălgrad moşia *Beca*, nu departe de Teiuş. Păstoria lui ţine până în vara anului 1627; la 4 Iunie, el prezidează soborul convocat la Bălgrad care se ocupă de felul «cum trebuiaşte a ţinea legea lui Dumnezeu pentru ispăşenia sufletului»; la 17 Octomvrie, găsim, în locu-i, pe *Ghenadie*, nobil român din Brad, numit, în mirenie, Gheorghe (vezi şi fig. 128). Sub acesta (1627—3 Septemvrie 1640), şi sub urmaşii săi *Iorest* (1640—1643), originar, ca şi Dosofteiu, din Moldova, şi *Simion Ştefan* (1643—1656), după 22 Mai) acţiunea de câştigare a Românilor ardeleni pentru calvinism, se intensifică. Ea are, evident, tot sprijinul principilor Transilvaniei, aderenţi ai acestei confesiuni. Vlădica nostru e supus «superintendentului» calvin; se fixează şi o serie de puncte sau «condiţii» pe care el trebue să le ţină; dela cinci la început, numărul lor se ridică la nouăsprezece. Prima condiţie este ca slujba să fie *în româneşte*, potrivit normei protestante şi calvine care cere limbă naţională în biserică. Această «condiţie» ne-a fost folositoare, de fapt; ea a determinat tipărirea de cărţi bisericeşti în Ardeal, în veacul al XVII-lea, aşa după cum se întâmplase pentru aceeaşi pricină, şi în veacul anterior.

Sava Brancovici. Urmaşul lui Simion Ştefan este, fără îndoială, figura cea mai de seamă a bisericei ardelene, între 1600 şi 1700. Născut la *Inău* «pe la 1620» dintr'o familie de clerici (cf. mai jos, p. 372) şi primind, la botez, numele de Simion, Sava Brancovici a început ca preot şi protopop în oraşul natal. Era un om umblat — fusese prin Ungaria şi în Ţara Românească — un cărturar şi un temperament politic: în tinereţe se luptase cu Turcii, mai târziu, se va amesteca în ţesătura de intrigi şi interese ale vremii, care-i va aduce, la urmă, şi căderea. Fratele său, Gheorghe Bran-

www.dacoromanica.ro

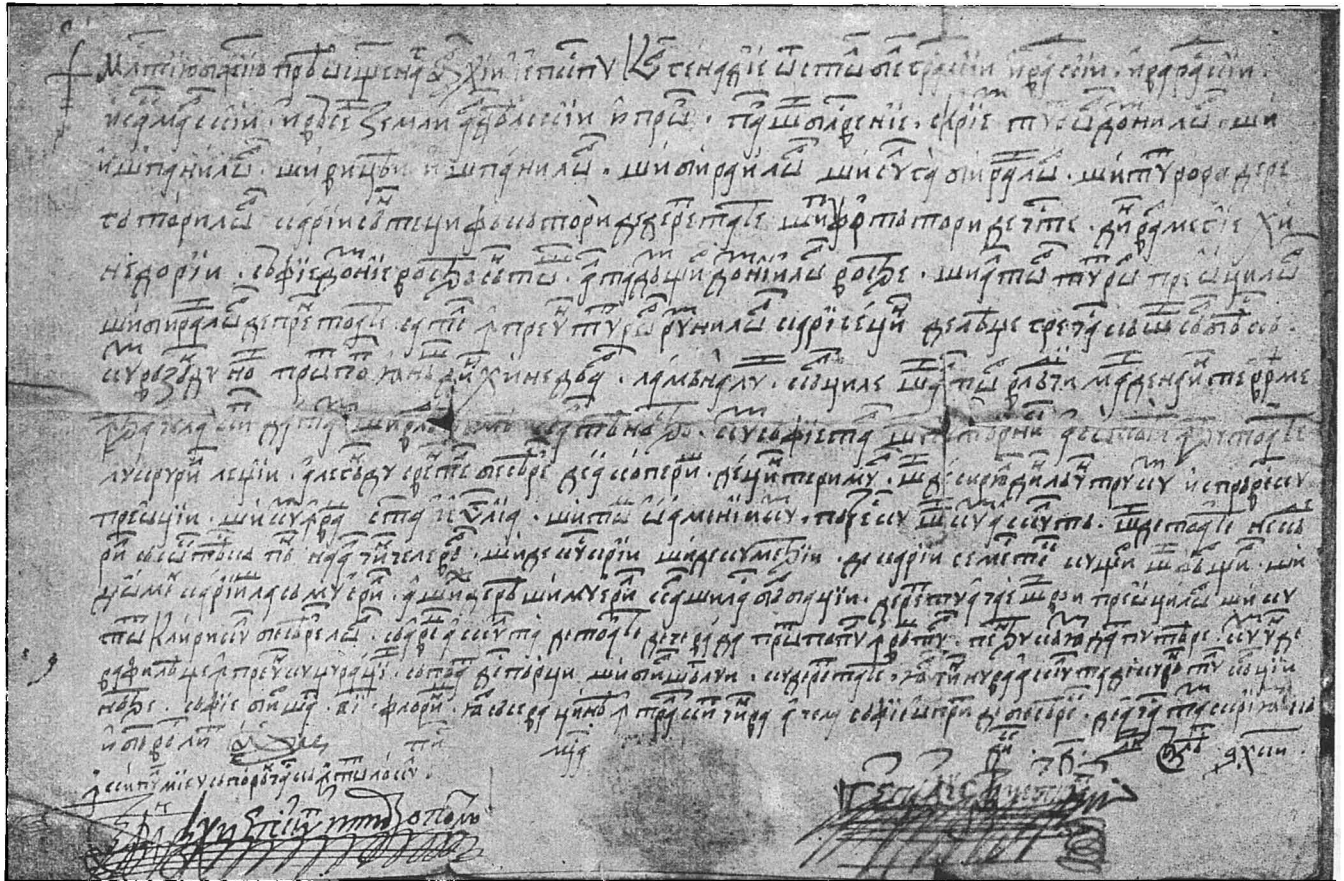

www.dacoromanica.ro

Fig. 128. — Act românesc din 1628, Decemvrie 4 (1st. v., dela Ghenadie, pentru protopopul Ioanăș din Huniedoara. Titlul, în limba slavă, e următorul: « Cu mila lui Dumnezeu, a prea sfinţitului arhiepiscop chir Ghenadie din scaunul Bălgradului şi a Vadului şi a Oradiei şi a Sacmarului şi a întregei ţări a Ardealului şi celelalte ».

covici, de asemenea o personalitate remarcabilă, a ştiut să câştige încrederea principelui Mihai Apaffy, care-l numeşte reprezentant al ţării la Stambul. Intre cei doi fraţi au fost legături strânse; ei s'au ajutat reciproc, în diferite împrejurări.

Ales de către sinodul întrunit în vara anului 1656, ca succesor al lui Simion Ştefan, Sava trece în Ţara Românească unde se călugăreşte şi e sfinţit episcop de către mitropolitul Ştefan, la 25 Septemvrie; peste trei luni, la 28 Decemvrie, el e întărit de către Gheorghe Rákoczy al II-lea. Avea sub ascultarea sa pe toţi Românii din Transilvania, Banat, Maramureş şi părţile ungureşti, afară de aceia din ţinutul Făgăraşului: e cea mai întinsă jurisdicţie pe care a avut-o până atunci vreun episcop de Bălgrad. Inlocuit pentru scurt timp sub Barcsai, pe care îl părăsise, trecând iarăşi de partea lui Rákoczy, Sava e confirmat şi de Ioan Kemény; sub Mihai Apaffy, un sobor îl realege din nou, cu unanimitate, vlădică; confirmarea principelui urmează la 23 Aprilie 1662.

Păstoria lui Sava durează până în 1680. In Ianuarie 1668, el pleacă, împreună cu fratele său Gheorghe şi cu încă zece însoţitori în Rusia, la curtea ţarului; e primit bine de acesta, la Moscova, dăruit cu bani şi vesminte bisericeşti; capătă — favoare rară — şi un privilegiu care-i da dreptul de a veni la fiecare şapte ani după ajutor. Intors în Ardeal, el are să lupte cu tendinţele de cotropire ale calvinilor şi izbuteşte, la 30 Decemvrie 1675, să obţină anularea ordinului prin care întreaga biserică românească fusese pusă, la 14 Ianuarie 1674, sub ascultarea şi conducerea superintendentului lor. Această luptă, dar mai cu seamă amestecul său în chestiunile politice externe, îi aduce însă căderea. Se face o anchetă, se strâng de pretutindeni acte şi mărturii, formând un dosar voluminos şi la 2 Iulie 1680, cazul său e înfăţişat sinodului la Bălgrad. E acuzat de imoralitate şi de rea gospodărie a bunurilor episcopale — în realitate altele erau pricinile urmăririi, dar acelea nu se puteau formula. Sinodul, docil, îl condamnă să fie scos «din diregătoria episcopească» şi dat «pe mâna magistratului din afară» spre a justifica averea irosită. Sava este depus, apoi închis şi — supremă umilinţă — bătut. Eliberat prin intervenţia energică a lui *Şerban Cantacuzino*, el nu mai trăieşte mult; bătrân şi bolnav, închide ochii în 1683, înainte de 1 Mai; la această dată, fratele său Gheorghe dăruieşte bisericii din Veştem, lângă

www.dacoromanica.ro

Sibiu, o evanghelie, preoții lăcașului urmând, în schimb, să pomenească la liturghie pe «răposatul Sava, mitropolitul Ardealului».

Urmașii lui Sava. Episcopii din Inău, Făgăraș și Maramureș. Urmașii lui Sava, un *Iosif Budai* (1680—1682), un *Ioasaf*, grec de origine, recomandat de domnul Țării Românești (1682), un *Sava din Veștem* (1682—1685) un *Varlaam* (1685—1692), sunt ierarhi fără mare însemnătate, supuși calvinilor, și, în partea ultimă a acestei perioade, după ocuparea Ardealului de Austriaci, catolicilor. De semnalat e doar, sub Varlaam, introducerea în biserica noastră, a «juraților» și a «gocimanilor» (Gottesmann) — instituție calvină — pe lângă scaunele protopopești; aceștia sunt asemenea epitropilor de dincoace de munți: ei «poartă grija bisericii» adică o administrează sub raportul material.

Alături de episcopii de Bălgrad, întâlnim, în cursul veacului al XVII-lea, episcopi români și în alte părți ale ținutului de peste Carpați. Astfel în «părțile ungurești», găsim pe un *Sava*, din familia Brancovici, între 1606—1627; reședința și-o avea la *Inău* și la *Lipova*, în Banat; după el urmează un nepot, *Lazăr* cu numele de călugărie *Longhin*; acesta și-a sfârșit zilele în Muntenia, la mănăstirea Comana.

Ținutul Făgărașului are, sub raportul conducerii bisericești, o situație specială, așa cum avusese și sub cea politică: uneori el depinde de episcopul de Bălgrad, alteori însă nu. Sub Gabriel Bethlen și sub Rákoczești, el ascultă, în genere, de superintendentul calvin. Câteodată, i se dau și conducători bisericești locali: astfel e protopopul *Ștefan* din Berivoiul Mare, în 1647, și, ceva mai târziu, episcopul *Daniil* (1661—1672), adus din Moldova.

Și în Maramureș, revendicat, sub raportul jurisdicției, în veacul al XVII-lea, atât de vlădicii din Bălgrad cât și de episcopii ruteni din Munkács, constatăm uneori episcopi locali; cel mai de seamă dintre ei este, fără îndoială, *Iosif Stoica*, nobil român băștinaș, hirotonisit în Moldova. Bun teolog, cărturar de seamă, el a scris o epistolă contra Unirii cu Roma; păstoria lui începe în anul 1690.

Cauzele unirii cu Roma. Îndată ce Ardealul ajunse în stăpânirea Austriacilor, acțiunea și propaganda calvină trebui să cedeze în fața celei catolice, sprijinite de Habsburgi. Atenția noilor propagandiști se îndreptă și de data acesta în special asupra Românilor: ei formau doar majoritatea populației din provincia re-

www.dacoromanica.ro

cent câştigată şi apoi prin ei se putea contrabalansa influenţa Ungurilor calvini, intoleranţi şi exclusivi. Acţiunea de câştigare a Românilor pentru catolicism n'a fost inspirată deci numai de motive religioase, de pasiunea prozelitismului, dar şi — am spune chiar: *mai ales* — de un calcul politic: acela de a dispune în orice moment de o masă capabilă să impresioneze, prin număr şi vigoare, pe ceilalţi locuitori ai ţării, făcându-i astfel docil la ordinele Vienei.

Dacă, pe de altă parte, propaganda misionarilor iezuiţi a găsit ecou în rândurile preoţimii româneşti din Ardeal, faptul se explică iarăşi nu prin vreo nemulţumire a acestei preoţimi faţă de vechea credinţă, care s'ar fi dovedit cumva insuficientă, ci prin dorinţa ei de a ieşi odată din situaţia de inferioritate socială, economică şi politică în care se afla de atâta vreme. Într'adevăr, în Ardeal, între confesiunile legal recunoscute sau — cum se spunea atunci — «recepte», *cea ortodoxă nu era cuprinsă*; de drepturi se bucurau numai confesiunea catolică şi cele trei confesiuni reformate: luterană, calvină şi unitară sau antitrinitară. Pe de altă parte, Românii nu erau recunoscuţi nici ca «naţiune» în sens politico-juridic, aşa cum erau nobilii, Saşii şi Secuii; n'aveau deci reprezentanţi în dietă şi în guvern. Situaţia lor şi a conducătorilor lor spirituali, era din cele mai grele, aceea a unor «toleraţi». Acesta e chiar termenul care se întrebuinţează atunci în mod curent şi care se întâlneşte în aşa zisele «Constituţii aprobate» ale ţării din veacul al XVII-lea. Iată ce citim într'una din aceste Constituţii: «Locuitorii ce se ţin de secta Românilor sau Grecilor se suferă provizoriu în ţară (pro tempore), până le va plăcea principilor şi pământenilor ţării» (usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum: Approb. Const. I, 1, 13). Până acolo se mersese în urma celor întâmplate la 1437 şi 1514 (vezi vol. II, p. 310-314) cu ura şi intoleranţa: noi, *băştinaşii*, anteriori tuturora pe pământul Ardealului, noi cei mai numeroşi, noi care ţineam cu munca şi banii noştri, Statul, noi eram socotiţi ca «toleraţi» în propria noastră ţară! Ţăranii ajunseseră să muncească aproape numai pentru «domnii de pământ», preoţii erau puşi la dări şi la munci umilitoare. Şi situaţia mergea înrăutăţindu-se, sarcinile deveneau din ce în ce mai mari.

Se înţelege aşa dar de ce, atunci când propagandiştii catolici au propus conducătorilor spirituali ai românimii din Ardeal

www.dacoromanica.ro

unirea cu Roma, *în schimbul acordării unei situații identice cu aceea pe care o aveau slujitorii celorlalte culte, legal recunoscute*, ei au găsit un teren favorabil. Mai ales că au avut și dibăcia să nu ceară schimbări în formele exterioare ale credinței și cultului, că au lăsat mai totul la fel ca înainte. Modificările introduse nu izbeau pe credincioși, nu schimbau nici felul de viață al preoților, mărginindu-se numai la unele chestiuni dogmatice.

Unirea cu Roma. Teofil și actul din 21 Martie 1697. Propaganda catolică se intensifică sub urmașul lui Varlaam, anume *Teofil*. Acesta, fiul preotului Simion Szeremi din Țeiuș, român de origine nobil, fusese hirotonisit la București, la 18/28 Septemvrie 1692. Confirmat de guvernatorul Banffy, la 18 Decemvrie, când trebue să accepte și cele nouăsprezece «condiții» (vezi mai sus, p. 369), el ajunge, cu timpul, la concluzia că între tutela calvină, care nu aducea clerului și poporului român niciun folos și cea catolică, legată de o serie de avantagii, e de preferit aceasta din urmă. De aceea, el convoacă un sinod la Alba Iulia, în Fevruarie 1697, în care se hotărăște Unirea cu biserica romano-catolică. În acest sens se redactează, la 21 Martie 1697, un act care e trimis împăratului Leopold și arhiepiscopului Ungariei și în care se arată condițiile unirii. *Papa* e recunoscut ca șef văzut al întregei biserici creștine; se admite, în afară de rai și de iad, și existența *purgatoriului* «în care se țin sufletele cele necurățite încă și se curăță»; pentru împărtășanie e suficientă *azima* (sau pâinea nedospită); în sfârșit, la «Crez» se adaogă «*filioque*» adică Duhul Sfânt purcede și dela Fiul, nu numai dela Tatăl. În schimb, Teofil și clerul român cer: «Ca preoții și dregătorii bisericești de ritul grec să se bucure de toate acele privilegii și drepturi de care se bucură» preoții confesiunilor «recepte»; «ca în fiecare sat unde se află preot, să aibă biserica casă parohială»; «ca preoții să depinză... de Episcop, iară nu de laici ca până acum». Asupra autencicității acestui act s'au formulat bănuieli, fără să se aducă însă vreo dovadă hotărîtoare. Oricum ar sta lucrurile — impresia noastră este că actul e autentic — Unirea nu s'a perfectat însă atunci, deoarece Teofil, după ce dă încă un act, similar în Iunie, moare în a doua jumătate a anului 1697; testamentul său poartă data 12/22 Iulie.

www.dacoromanica.ro

Atanasie. Desăvârșirea Unirii. În scaunul vacant, e ales *Atanasie* — Anghel din botez — fiu de preot nobil, ca și predecesorul său. Hirotonisirea are loc, după obicei, în Țara Românească, la 1 Fevruarie 1698; cu acest prilej, Atanasie făgăduește «câte tocmeale ce are scaunu acesta a Ungrovlahiei să le păzesc neschimbat întru toată eparhia mea». El iscălește și instrucțiunile și normele ce i se dau de către patriarhul Ierusalimului, prezent și el la hirotonisire; își ia de asemenea angajamentul ca, în caz de nedumerire, să se adreseze întotdeauna mitropolitului din București. Cu toate aceste măsuri de precauție, Atanasie nu poate fi împiedecat să meargă pe drumul croit de Teofil. La 14 Aprilie 1698, apăruse un rescript imperial adresat guvernului din Ardeal în care se spunea că preoții români cari se vor pronunța pentru Unire, «se vor bucura de privilegiile preoților catolici»; ceilalți vor rămâne în starea în care se află. Era o invitație în toată forma, având garanția cuvântului împărătesc. Începu deci să circule în Ardeal o listă de adeziune, pe care o iscăliră 38 de protopopi; pe temeiul ei, se redactă apoi, cu colaborarea Iezuiților, manifestul pentru unire, din 7 Octomvrie 1698, în mănăstirea Sfintei Treimi din Alba Iulia; el poartă iscăliturile celor 38 și pecetea «mitropoliei», *nu însă și iscălitura lui Atanasie.* Urmarea fu diploma din 16 Fevruarie 1699 a împăratului Leopold prin care, primindu-se și întărindu-se Unirea cu Biserica romano-catolică, se acordă Bisericii unite, clerului și averii acesteia toate drepturile, privilegiile și imunitățile Bisericii catolice; preoții uniți sunt scutiți de iobăgie, de clacă sau robotă și de toate prestațiile umilitoare: e așa zisa *primă diplomă leopoldină.*

Atanasie nu iscălise manifestul și continua să aibă legături cu Bâncoveanu dela care primi chiar, la 15/26 Iunie 1700 moșia dela Merișani (Argeș). Curtea împărătească îl chemă atunci la Viena; aci el fu chestionat și «purificat», iscălind apoi un act prin care afirmă «stăruința, sinceritatea și tăria» lui față de Unirea dela Roma (20 Martie 1701). În urma acestei declarații solemne el e hirotonisit episcop al Românilor din Ardeal (25 Martie); mai înainte cu câteva zile primise titlul de consilier și un lanț de aur cu chipul lui Leopold. Totdeodată, împăratul dădu, la 19 Martie 1701, încă o diplomă, prin care, reînnoindu-se drepturile acordate mai înainte, se specifică de asemenea, la

www.dacoromanica.ro

punctul trei, că ţăranii şi locuitorii români în genere care se vor uni cu biserica romano-catolică, nu vor mai fi, pe viitor, socotiţi drept *toleraţi*, ca până atunci, «ci vor fi primiţi între staturile ţării, ca ceilalţi fii catolici ai patriei». Această *a doua diplomă leopoldină* va fi invocată în tot cursul luptei duse de Românii ardeleni în veacul al XVIII-lea; guvernul şi staturile ardelene nu vor voi s'o ţie în seamă însă, sub cuvânt că ea n'a căpătat niciodată valoare de drept, cele trei «naţiuni» protestând împotrivă-i cu prilejul publicării ei, în dieta din Alba Iulia, la 15 Iunie 1703.

Instalarea lui Atanasie avu loc, cu fast oficial, la 25 Iunie 1701, în lăcaşul zidit mai bine de o sută de ani înainte de Mihai Viteazul, la Bălgrad. Se produse, ce-i dreptul, la uşa bisericii, o manifestaţie ostilă, din partea unui preot şi a doi mireni ortodocşi; urmară, mai târziu, afurisania lui Calinic, patriarhul Constantinopolului, care numi pe episcopul unit «Satanasie», aceea a lui Dositei, patriarhul Ierusalimului şi cealaltă a lui Teodosie, mitropolitul Ţării Româneşti. Faptul însă — unirea cu Roma — *rămase* şi odată cu ea şi *despărţirea obştei româneşti din Ardeal în două, deci slăbirea ei.* E adevărat că, mai târziu, se produseră şi unele urmări favorabile, sub raportul cultural; până atunci însă, avură loc o serie de turburări şi frământări confesionale, element necunoscut mai înainte în viaţa poporului nostru.

Atanasie păstori până în ziua de 19 August 1713 când închise ochii, fără să aibă vreun Român la căpătâiul lui; se rostiră în schimb două cuvântări, de către Iezuiţi: una în latineşte, alta în ungureşte.

Reacţia contra Unirii. Chiar dela început, de pe când Atanasie era dus la Viena, în 1701, se ridicară voci contra Unirii. Aceasta era considerată — şi pe bună dreptate — ca fiind numai un mijloc de a se îmbunătăţi situaţia clerului; poporul ţinea la vechea «lege». In privinţa aceasta, sunt caracteristice cuvintele lui *Pater Ianoş*, negustor român din Sibiu, trimise, la 13/24 Martie 1701, lui Atanasie: «Iară leagea — spune el — au rea avem, au bună, nemica nu vom mişca, nici avem a primi mai mult, până nu va fi cu voia şi a tuturor mireanilor, nu numai a popilor. Iar de primeaşti Sfinţiia Ta şi popii, numai voi să fiţi, iar noi nu vom fi».

Un nobil român, *Gabriel Nagszegi*, ce se intitula reprezentant al ortodocşilor faţă de guvern şi stat, protestează cu energie, la

www.dacoromanica.ro

25 Septemvrie 1701, împotriva luării celor două biserici din Alba Iulia de către uniți. Acest protest stârnește mare vâlvă; autorul lui e închis și rămâne astfel până la 20 Septemvrie 1706, făcându-i-se și proces; pentru liniștirea spiritelor, împăratul însuși e nevoit să dea, la 12 Decemvrie 1701, un edict care e «un adevărat decret de toleranță» religioasă; tipărit în latinește și în românește, această de a doua versiune însă tot *cu litere latine*, el accentuează că se lasă libertate deplină locuitorilor în ce privește unirea cu vreuna din cele patru confesiuni «recepte» sau rămânerea în vechea confesiune ortodoxă.

Preoții cari nu primiseră unirea și cari reprezentau în 1716 a șasea parte din numărul total: 456 față de 2747, își găsiră un exponent în *Ioan Țirca*; acesta, partizan al lui Francisc Rákoczy II, care se ridicase contra Austriacilor (vezi mai jos, p. 394), fu așezat de către protectorul și șeful său episcop la Bălgrad, în 1707, în locul lui Atanasie. Când Rákoczy trebui să se retragă spre nord, Țirca — acum ca episcop purtând numele de Iov — îl urmă și fu instalat episcop în Maramureș, în locul lui Iosif Stoica.

Țara Bârsei și Brașovul se dovediră în special refractare Unirii. La 5 Mai 1723, ortodocșii din Brașov declară «cu glas mare» că sunt fii bisericii Răsăritului «de care sfântă credință nici sabia, nici focul, nici închisoarea, nici sărăcia, nici nevoia, nici foamea, nici goana, nici moartea să nu ne poată despărți» (vezi și fig. 129).

O altă regiune unde Unirea se izbi de o rezistență îndărătnică fu aceea a «Mărginenilor», de lângă Sibiu. De aci, se ridicară figuri remarcabile ca țăranul *Nicolae Oprea* din Săliște care merse și la Viena, în 1748, stând acolo mai mult timp și făcând o serie de petiții către Maria Tereza pentru ca, în cele din urmă, să fie închis în temniță, la Kufstein, și să moară acolo, după decenii de suferință. Tot din această regiune s'au ridicat pe la jumătatea veacului al XVIII, preotul *Ioaneș din Galeș* care moare de asemenea în închisoare, *preotul Ioan din Aciliu* și *protopopul Ioan din Săliște* care e un adevărat «spiritus rector» al ortodocșilor pe la 1759—1760.

In sfârsit, cea de a treia regiune ostilă Unirii era în Munții Apuseni, în *Zarand*, vechiu centru de apărare românească.

Rezistența populației din Ardeal împotriva Unirii a fost însuflețită de apariția, în 1744, a unui călugăr *Visarion Sarai*; acesta, sârb de origine, trecu prin Banat și intră, în Martie, pe la Dohra,

www.dacoromanica.ro

în Huniedoara. De aci el, se îndreptă spre Deva, după aceea, prin Sălişte, la Sibiu, vorbind ţăranilor, prin sate şi pe drum şi întărindu-i în vechea credinţă. Prins de autorităţi, fu dus sub escortă la Viena, de unde i se pierdu urma. Deşi prezenţa lui a fost de foarte scurtă durată, totuşi influenţa exercitată asupra mulţimii s'a dovedit însemnată; din cauza aceasta, se şi instituí în 1746 un regim de teroare şi de prigonire contra ortodocşilor. Şi mai însemnată a fost acţiunea desfăşurată, peste un deceniu şi jumătate, de călugărul *Sofronie*, originar din satul *Cioara* (judeţul Alba). Acesta îşi durase un mic schit în pădure, având pe lângă el şi câţiva copii la învăţătură. Autorităţile din Vinţ îi distruseră însă lăcaşul în 1757 şi-l siliră să fugă. El petrecu câtva timp prin judeţul Huniedoara, până când fu prins şi închis în satul Bobâlna. De aci îl scăpă o ceată de vreo 5—600 de ţărani români, înarmaţi cu măciuci şi conduşi de protopopul Ioan din Sălişte (13 Fevruarie 1760).

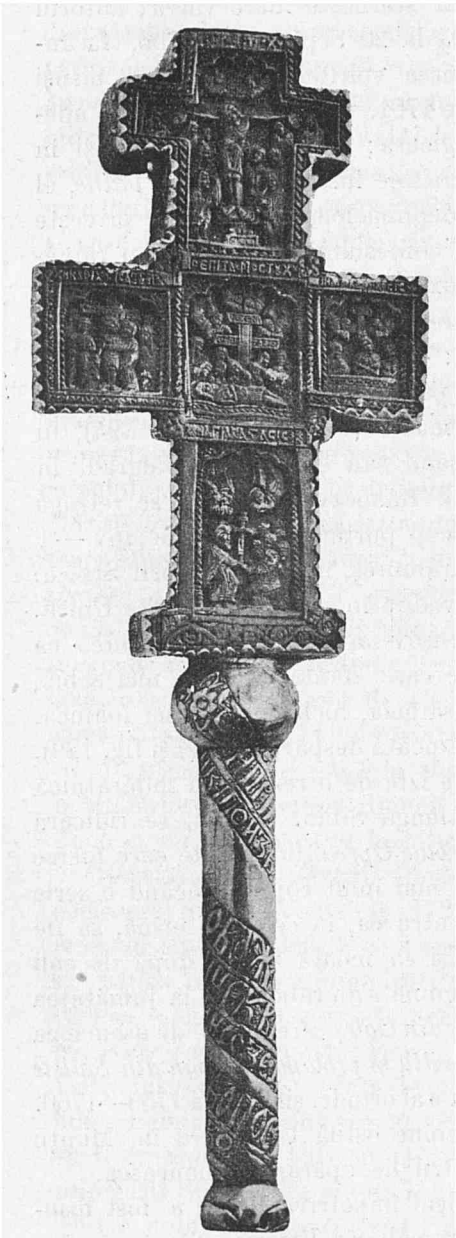

Fig. 129. — Cruce din lemn de chiparos, ferecată în argint dela biserica Sf. Nicolae din Braşov.

Sofronie se refugie atunci în Zarand, unde se putea apăra. Bisericile uniţilor începură să fie ocupate; mişcarea se întinse şi în sudul Ardealului şi în câmpie şi pe cursul superior al Mu-

www.dacoromanica.ro

reșului, unde se remarcă protopopul *Ion din Sadu*, zis și Popa Tunsu. Prins din nou, în Abrud, Sofronie e liberat pentru a doua oară de țăranii strânși în mare număr. In cele din urmă, cetele lui atacară Blajul, în August 1760, silind pe episcopul unit Petru Pavel Aron să fugă la Sibiu. Culminarea mișcării fu sinodul convocat de Sofronie la 14/25 Fevruarie 1761, în Alba Iulia; aci se aprobă o încheiere, în 19 puncte, prin care se cerea, în primul rând, libertate religioasă, consultarea țării în vederea numirii unui episcop ortodox și eliberarea celor închiși. In urma acestui fapt, Curtea dela Viena care urmărea, prin Consiliul de Stat, cu multă atenție, problema confesională românească, se hotărî să intervină. Ea trimise în Ardeal pe generalul *Buccow*, cu forțe îndestulătoare, numindu-l totodată și președinte al comisiei instituite pentru cercetarea și înlăturarea certurilor religioase. Se decise să se facă o conscripție generală a aderenților celor două confesiuni; ea avu loc (Mai 1761 — primele luni din 1762) și e cunoscută sub numele — barbar — de «dismembrația legii». Deși nu se păstră pretutindeni deplină obiectivitate, rezultatul fu că din 152.886 de familii românești, 127.712 se declarară ortodoxe și numai 25.174 unite; dacă s'ar fi procedat imparțial, numărul acestora din urmă ar fi fost — după ultimele cercetări — numai de 11.907 adică 7,7% din populația totală. Aceste cifre arată de ce putea vorbi la Viena, în Consiliul de Stat, de eșuarea («Scheitern») Unirii. Lui Sofronie i se intentă proces; sentința: 5 ani închisoare, nu putu fi însă executată, deoarece el trecuse din timp în Muntenia, unde ajunse egumen la mănăstirea din Curtea de Argeș.

Episcopii ortodocși din veacul al XVIII-lea. Odată cu Buccow, sosi în Ardeal și episcopul ortodox de Buda, *Dionisie Novacovici*, sârb de origine și diplomat al Academiei Teologice din Chiev, pe care Impărăteasa Maria Tereza hotărîse să-l numească și episcop pentru Românii neuniți. Intr'adevăr, aceștia, după ce Atanasie primi Unirea cu Roma, *nu mai avură, timp de șase decenii, un episcop al lor, recunoscut de curtea dela Viena*; singurul ierarh legal, în tot acest răstimp, fu episcopul unit; catolisicmul n'avea niciun interes să întărească poziția ortodocșilor. Rămași fără păstor, aceștia se îndreptară spre mitropolitul sârbesc dela Karlovitz. Inceputul îl făcură *Brașovenii* cari și trimiseră delegații lor la congresul național sârbesc din 1743 precum și la congresele

www.dacoromanica.ro

electorale din 1748 și 1749. Urmară apoi Făgărășenii care cerură, la 28 Noemvrie 1747, mitropolitului să fie luați și ei sub jurisdicția sa. Evident, legăturile cu Muntenia și cu Moldova continuară; nu mai putea fi însă vorba de legături *oficiale*, recunoscute de Stat, așa cum era înainte de Unire. Pe timpul prigoanei religioase, se făcură intervenții și în Rusia, la curtea țarului, spre a interveni în favoarea celor urmăriți. *Protopopul Nicolae Pop* luă drumul într'acolo, pornind la 17 Noemvrie 1749; îi urmă un călugăr *Nicodim* care merse de două ori în Rusia, odată în 1751, a doua oară în 1757. Țarina Elisabeta interveni într'adevăr, prin ambasadorul ei dela Viena; ea îndemnă, apoi, ceva mai târziu, în 1758, pe credincioșii din Ardeal să ceară un arhiereu al lor, făgăduindu-le că le va trimite unul dela Moscova. Pentru a pune capăt agitației religioase, care sub Sofronie din Cioara atinsese maximum, Maria Tereza hotărî să numească un ierarh și pentru ortodocși. Fu trimis deci *Dionisie Novacovici*; decretul prin care acesta e numit episcop exempt (adică *nedepinzând* de vreun mitropolit!) al Românilor din Transilvania poartă data de 13 Iulie 1761. Instalarea avu loc la Brașov, la 4 Septemvrie; ca reședință i se fixaseră Șcheii Brașovului; Novacovici nu voi să rămâie aci însă — Brașovenii îl primiseră rece — ci își luă o locuință la poarta *Cisnădiei*, aproape de Sibiu.

Novacovici păstori până în 1767, Decemvrie 8 când îl ajunse moartea. Învățase, după numire, românește; a scris și o carte de liturgică, în limba română și sârbă, precum și unele studii contra propagandei unite.

Scaunul vacant e girat apoi câtva timp de vicarul Ioan Gheorghievici, după care e numit episcop *Sofronie Chirilovici*, tot sârb și el, avându-și reședința la Sibiu. Păstoria acestuia durează dela 1 Decemvrie 1770 până în 1783. In Ardeal a stat însă, de fapt, numai până în 1773, mutându-se apoi la Buda și, mai târziu, la Timișoara; a avut ca vicar, în această ultimă perioadă de zece ani, pe Ioan Popovici din Hondol.

După Sofronie Chirilovici, Impăratul Iosif al II-lea numește dintre cei trei candidați propuși de mitropolitul de Karlovitz Moise Putnic, pe *Ghedeon Nichitici*, tot un Sârb (6 Noemvrie 1783). Instalat la 12 Iulie 1784, el ocupă scaunul episcopal până la 6 Decemvrie 1788, data morții. In această vreme erau

www.dacoromanica.ro

în Ardeal 940 de parohii ortodoxe, împărţite în 31 de protopopiate.

Urmaşul său e *Gherasim Adamovici*, una din figurile remarcabile ale bisericii noastre din Ardeal. Deşi Sârb şi el — toţi ierarhii ortodocşi dela Novacovici până la Moga exclusiv au fost de această origine etnică — el s'a identificat însă cu aspiraţiile poporului ce păstorea, aspiraţii concretizate în *Supplex Libellus Valachorum*, şi a dus o luptă susţinută pentru realizarea lor. A fost în privinţa aceasta superior chiar Românului Ioan Bob, episcopul unit, alături de care, de altfel, a dus lupta (vezi şi mai jos, p. 390-391). Păstoria lui ţine dela 13 Septemvrie 1789, data instalării în Sibiu de către guvernatorul Bánffy, până la 13 Aprilie 1796, când moare.

După Gherasim Adamovici, scaunul episcopal rămâne vacant până în 1811, *deci timp de peste cincisprezece ani.* Clerul ardelean trimisese îndată după proclamarea vacanţei, la 6 Iunie 1796, o petiţie la Viena, în două versiuni, latineşte şi româneşte, cerând ocuparea scaunului de un episcop « de neamul şi sângele nostru român, patriot de ţara noastră ». Curtea împărătească a amânat însă satisfacerea acestei atât de legitime dorinţe sub motivul ca mai întâi să se strângă toate restanţele « taxelor sidoxiale », taxe ce se percepeau dela preoţi şi serveau la plata lefii episcopului. Era de fapt un pretext, determinat, se pare, de intervenţiile Ungurilor cari nu vedeau cu ochi buni numirea încă a unui episcop *român* în Transilvania. Intre timp, se ivesc nu mai puţin de 12 candidaţi la scaunul vacant, dintre cari şase Români, cinci Sârbi şi unul de origine etnică îndoielnică. Printre ei sunt şi figuri remarcabile ca arhimandritul *Nestor Ioanovici* din mănăstirea Bezdinului, Român din Făgăraş, şi arhimandritul sârb *Pavel Kengelatz*, cu studii superioare teologice, juridice şi filosofice, autor, mai târziu, al unei *Istorii Universale*, traduse şi în româneşte. Biruie însă preotul *Vasile Moga*, Român din Sebeşul Săsesc, fiu de protopop. Deşi la sinodul electoral din Turda, la 19 Septemvrie 1810, el are mai puţine voturi decât vicarul Nicolae Huţovici, totuşi, fiind sprijinit atât de episcopul unit Ioan Bob cât şi de guvernatorul Gh. Bánffy, pe care-l asigurase că va conduce « clerul şi poporul român totdeauna în direcţia voită de Excelenţa Sa », el obţine numirea din partea curţii. Instalat în ziua de 29 Iunie

www.dacoromanica.ro

1811, Moga păstoreşte nu mai puţin de 34 de ani, fără a desvolta însă vreo activitate deosebită.

In timpul îndelungatei vacanţe de după moartea lui Gherasim Adamovici, scaunul fiind girat de vicarul Ioan Popovici din Hondol, a avut loc o încercare de reunire a celor două biserici, în 1798. S'au întrunit mai întâi protopopii la Sibiu, la 7 Noemvrie 1797, au luat în discuţie un anteproiect, apoi au însărcinat pe vicar şi pe notarul Aron Budai să continue acţiunea de reunire. Aceştia au trimis împăratului, la 1 Fevruarie 1798, o petiţie, cerând: 1. Pensionarea imediată a episcopului Ioan Bob. 2. Asimilarea clerului ortodox, ca drepturi, cu acela al confesiunilor recepte. 3. Inlăturarea numirilor de «uniţi şi neuniţi», adoptându-se aceea de «creştini ai bisericii răsăritene de ritul grecesc ortodox adică catolic» (care însă e ambiguă!). 4. Alegerea unui episcop de către clerul de ambele confesiuni şi suprimarea taxelor sidoxiale, viitorul ales mulţumindu-se numai cu veniturile domeniului dela Blaj. 5. Interzicerea de a se mai aduce cărţi bisericeşti din Principate sau din alte ţări, nici să mai fie primite feţe bisericeşti din aceste ţări sau din Banat. Petiţia nu avu însă nicio urmare, propabil şi din cauză dificultăţilor politice dar şi din aceea că punctele cuprinse în ea loveau o serie de interese personale. Refacerea unităţii confesionale româneşti rămâne încă o problemă a viitorului; dee Domnul ca ea să se poată rezolva cât mai curând, în spirit de perfectă echitate!

Mănăstirile din Ardeal. Ardealul n'a avut parte de o înflorire a vieţii monahale, comparabilă cu aceea din Moldova şi Ţara Românească. Nici climatul religios, cu oficialitate catolică, protestantă sau călvină, nici cel politic, cu sistemul exclusivist al celor trei «naţiuni», n'a fost de natură să favorizeze o atare înflorire. Constatăm totuşi un număr oarecare de mănăstiri încă din veacurile XIV şi XV (vezi vol. II, p. 320—323). Fără să aibă averile celor din Principate şi trăind, cele mai multe, în condiţii grele, ele au continuat să existe şi în veacurile următoare. Mănăstirea din *Peri* a avut să sufere în veacul al XVII-lea de pe urma calvinilor care o şi dărîmă la un moment dat — alte mărturii atribue distrugerea luptelor interne şi războaielor; ea se reface însă, adăogându-şi şi o tipografie în care se tipăresc la 1696 o Evanghelie românească şi un Molitvenic. Mănăstirea *Sfânta Treime*

www.dacoromanica.ro

din Alba Iulia, ctitoria lui Mihai Viteazul, durează până în 1714 când e şi ea dărâmată, contra despăgubire însă, spre a se face loc întăriturilor noii cetăţi; în locul ei, Uniţii vor zidi alta, cu acelaşi hram, la Blaj. Vechea mănăstire dela *Feleac*, din veacul al XV-lea, unde îşi avuseseră reşedinţa episcopii Marcu, Daniil şi Petru (vezi vol. II, p. 324), dura încă la începutul veacului al XVIII-lea;

Fig. 130. — Biserica fostei mănăstiri a Silvaşului, dela Prislop (jud. Huniedoara).

aci se copiază în 1716 un Apostol şi o Evanghelie. Boieri pribegi munteni ridică, între 1558—1562, mănăstirea dela *Lancrăm* (judeţul Sibiu), iar doi Aromâni din Cluj, Pavel şi ginerele său Gheorghe Christofor Literatul, la finele veacului al XVII-lea, pe aceea din *Cluj-Mănăştur*. Trebuie, în sfârşit, pomenită frumoasa mănăstire a lui Constantin Brâncoveanu de pe moşia sa dela *Sâmbăta de Sus*, zidită înainte de 1701.

Pe lângă aceste lăcaşuri mai însemnate (vezi şi fig. 130), existau însă şi o sumă altele, modeste, multe din ele schituri de lemn, având câţiva călugări, câteodată unul sau doi numai; adesea, ele serveau şi ca biserici de sat. Cercetări recente constată în totul, din veacul al XIV-lea până în al XIX-lea, «peste 180» de mănăstiri în ţinu-

www.dacoromanica.ro

turile de peste munți, din Maramureș până în Banat. Mai cu seamă erau ele numeroase în ținutul Făgărașului (douăzeci și șapte de toate!), în Solnoc Dobâca (douăzeci și unu!), în Cojocna (cincisprezece!) și în Maramureș (patrusprezece!).

Distrugerea mănăstirilor ordonată de generalul Buccow. În rezistența arătată de pătura țărănească la Unirea cu Roma, un rol însemnat au jucat mănăstirile și schiturile din Ardeal. Călugării fac propagandă împotriva acestei înnoiri a legii; unul dintre ei, Sofronie din Cioara, devine, după cum am arătat, exponentul și conducătorul mișcării, la 1760. Urmarea este că generalul Buccow dă ordin să se distrugă aceste lăcașuri, centre ale rezistenței religioase. Transmițând ordinul, căpitanul orașului Sibiu comunică, la 13 Iunie 1761, următoarele: «Mănăstirile de lemn să fie arse pretutindenea, cele de piatră să se distrugă și să se facă raport Excelenței Sale Generalului atât despre restituirea bisericilor (către Uniți!) cât și despre demolarea mănăstirilor». Cine se opune, va fi spânzurat sau decapitat. Ordinul s'a executat în foarte multe locuri; au căzut astfel jertfă acestui act de vandalism care rămâne o veșnică pată asupra regimului austriac și asupra memoriei generalului Buccow, o sumă de vechi lăcașuri românești: s'a distrus mănăstirea *Prislopului*, întemeiată, potrivit tradiției, de Nicodim, ctitorul Vodiței și Tismanei, mănăstirea dela *Geoagiul de Sus*, odinioară reședință episcopală, mănăstirea dela *Râmeți*, precum și o sumă altele, mai ales în Țara Oltului. Din fericire, s'au găsit, în unele părți, și oameni mai înțelegători, așa încât o seamă de mănăstiri și schituri au scăpat neatinse din această prigoană.

Episcopii uniți din veacul al XVIII-lea. Ioan Patachi. După moartea lui Atanasie (19 August 1713), sinodul protopopilor voi să aleagă pe Wenceslaw Frantz, secretarul celui răposat. Candidat — sprijinit de oficialitate — era însă și *Ioan Patachi*, preotul catolic din Făgăraș, român ca origine etnică. Cum la acest sinod nu obținuse niciun vot, se hotărăște ținerea unui al doilea și apoi unui al treilea: rezultatul e însă același. Abia la al patrulea sinod, care a fost însă, de fapt, o parodie, ținându-se cu un singur membru, Patachi obține votul acestui singur protopop și e întărit de curte la 23 Decemvrie 1715. Când e vorba să fie însă confirmat de Papă, se observă că nu există încă decât un episcop, nu și o episcopie

www.dacoromanica.ro

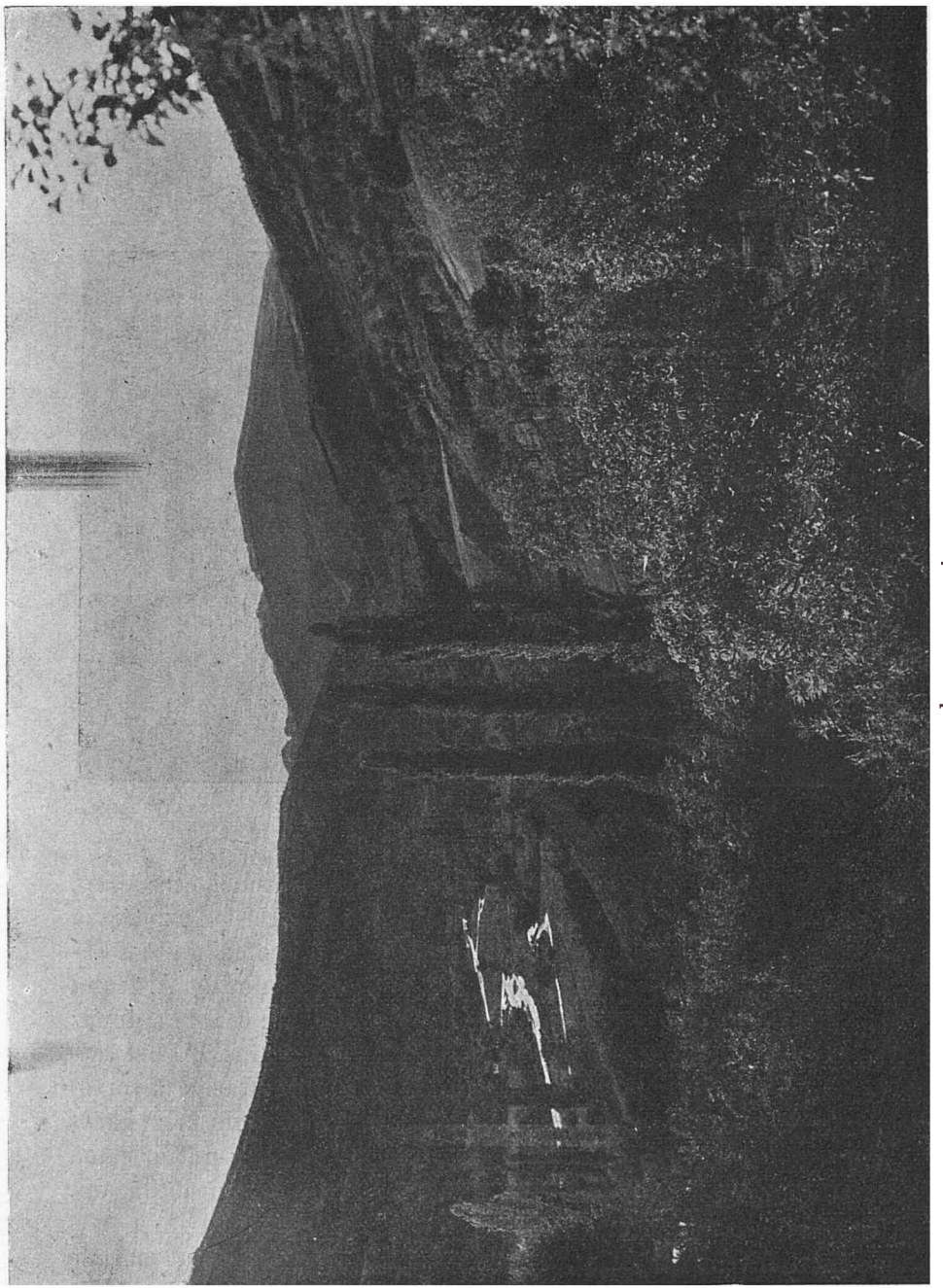

Fig. 131.— Vedere de pe valea Geoagiului.

www.dacoromanica.ro

unită, înzestrată cu un domeniu propriu şi luându-şi titlul sau numele dela reşedinţa ei. Atunci curtea dela Viena acordă un domeniu producând 3000 florini anual — acela al Gherlei — iar în ce priveşte reşedinţa, fiindcă mănăstirea din Alba Iulia se dărâmase tocmai pentru a se face loc noilor întăriturí ale cetăţii, hotărăşte să fie Făgăraşul (vezi şi fig. 132). Rezolvarea tuturor acestor

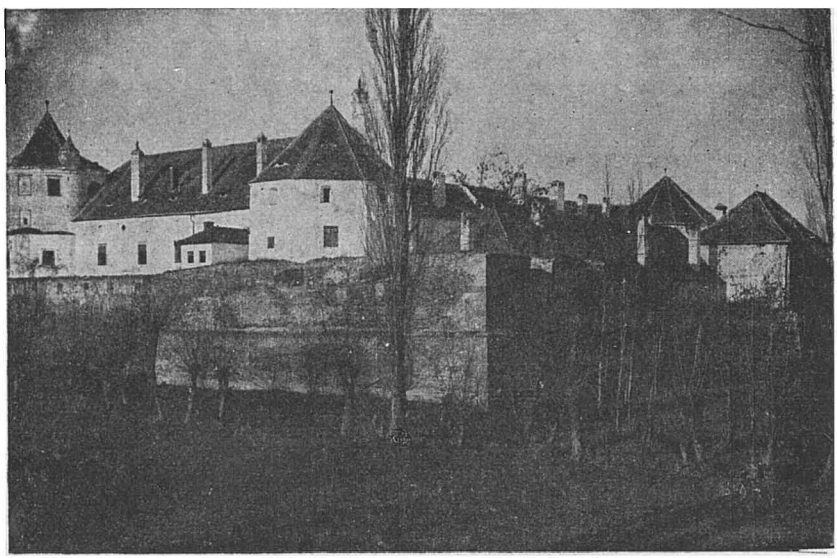

Fig. 132. — Castelul din oraşul Făgăraş.

probleme, cu sistemul complicat al birocraţiei de atunci, cere timp, astfel că abia la 15 Iunie 1721, Papa Inochentie al XIII-lea expediază cele două bule privind, cea dintâi: înfiinţarea episcopiei unite a Făgăraşului pentru Grecii, Rutenii, Românii şi Sârbii din tot Ardealul şi ridicarea bisericii de acolo la rangul de catedrală; cea de a doua: confirmarea lui Patachi ca episcop unit de Făgăraş. Astfel ctitoria lui Constantin Brâncoveanu, figură reprezentativă a ortodoxiei, ajunge reşedinţa uniţilor. Instalarea lui Patachi la Făgăraş are loc la 16 Septemvrie 1723; păstoria lui durează puţin, până la 29 Octomvrie 1727 când moare, în vârstă de numai 46 de ani. Unii cred că ar fi fost otrăvit; faptul însă nu e sigur.

Ioan Inochentie Clain, urmaşul lui Patachi, este cea mai de seamă figură a clerului românesc din Ardeal, în veacul al XVIII-lea.

www.dacoromanica.ro

Fiu de țăran liber din comuna Sadu, în ținutul Sibiului, Ioan Micu și-a văzut în școală numele germanizat în Klein (scris românește: Clain!). Isprăvise tocmai cu distincție studiile teologice, când se produce vacanța scaunului episcopal; sinodul electoral, întrunit la 4 Iunie 1728, îl alege, iar împăratul îl numește la 25 Fevruarie 1729; peste câteva luni, la 5 Septemvrie, e făcut baron: Clain avea atunci 36 de ani. Consacrarea de către Papă are loc la 5 Noemvrie 1730, iar instalarea abia după doi ani, la 28 Septemvrie 1732: noul ierarh era socotit încă foarte tânăr (vezi fig. 133). Imediat după aceasta, la 11 Septemvrie, împăratul îi acordă și loc în dieta transilvană, cu drept de vot: prima dată când un reprezentant al «Valahilor» oropsiți putea să-și spună cuvântul în adunare, în fața reprezentanților celor trei «națiuni». El nu întârzie de altfel s'o facă.

Iubindu-și credincioșii, socotindu-se în anumite momente, ca apărător nu numai al lor, dar al întregei obști românești din Ardeal, cerând cu tenacitate drepturile acordate prin diplomele împărătești, Clain a dus o luptă de mai bine de doisprezece ani (1732—1744), singur contra tuturora, până când a fost, în cele din urmă, răpus. Nu mai puțin de douăzeci și patru de petiții a înaintat el curții dela Viena, cerând dreptate. (Vezi mai jos, capitolul: Lupta pentru dezrobirea politică și socială a Românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea).

În timpul păstoriei sale, reședința episcopiei se mută dela Făgăraș la Blaj. Clain cedează, la 28 Martie 1736, erariului împărătesc domeniul dela Gherla și cel dela Sâmbăta de jos, primind în schimb domeniul Blajului, cu «coșteiul» adică castelul de acolo, fost al familiei Appafy, cu satele întregi Blajul, Mânăradea, Spătacul, Cergăul Mare, Veza, Ciufudu, Tiurul și cu părți din satele Sâncel, Petrifalău, Pânade, Șona și Spini. Intrând în posesiunea acestui domeniu în Mai 1737, Clain hotărăște să ridice, la Blaj, o mănăstire cu seminar de băieți, o biserică catedrală și o reședință episcopală: totul urma să coste 61.000 de florini, după planurile și devizul arhitectului curții imperiale, Ioan Martinelli. Construcțiile începură în 1741; Clain însă nu mai apucă să le vadă isprăvite, deoarece, în urma luptei duse cu dieta și guvernul Transilvaniei, e nevoit să părăsească scaunul și să se retragă într'o mănăstire la Roma, unde a și murit, după aproape două decenii și jumătate, la 23 Septemvrie 1768.

www.dacoromanica.ro

Urmașii lui Ioan Inochentie Clain. Din mănăstirea în care se retrăsese, Clain își înaintează, la 10 Mai 1751, demisia din calitatea de episcop. Sinodul electoral, convocat la Făgăraș, la 15 Noemvrie, își împarte voturile între Petru Pavel Aron, Grigore

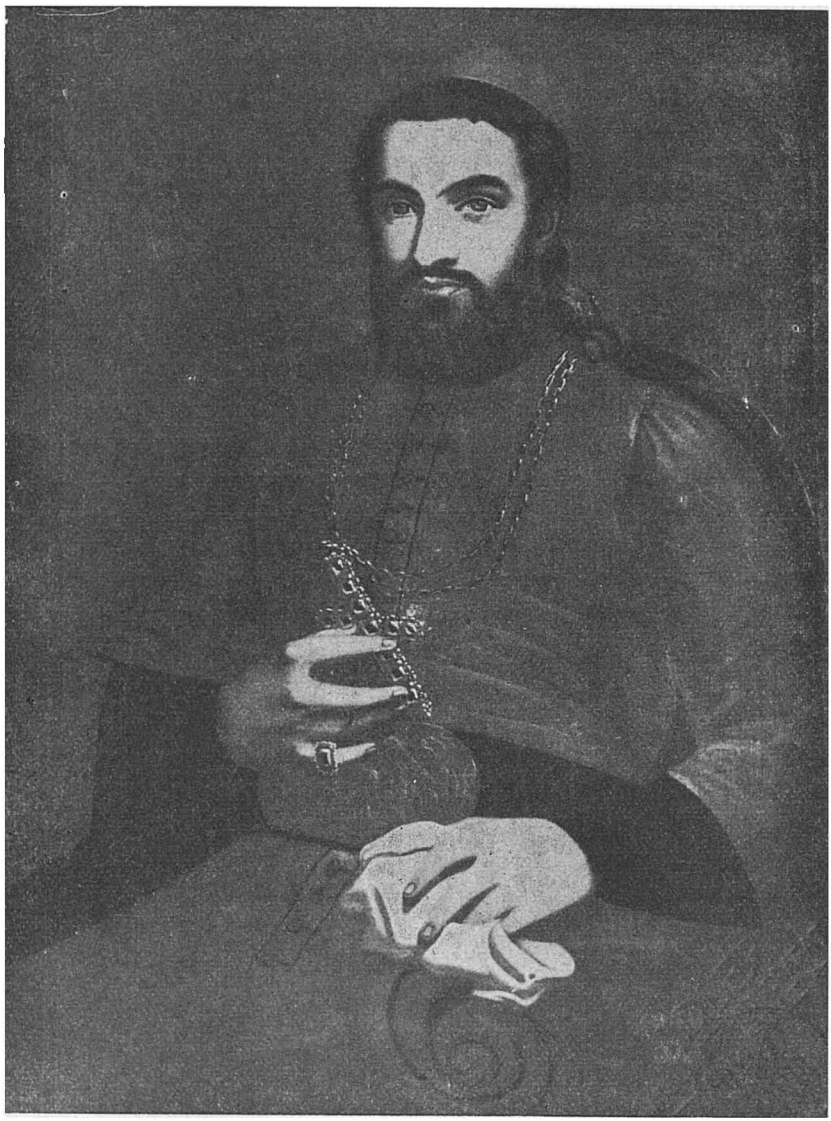

Fig. 133. — Episcopul Ioan Inochentie Clain. Pictură în ulei. În colțul din stânga sus următoarea inscripție în latinește: « Ioannes Inocentius B. Klein de Szad episcopus fagarasiensis anno 1729 ».

www.dacoromanica.ro

Maior și Silvestru Caliani, dintre cari curtea confirmă pe cel dintâi (28 Fevruarie 1752). Instalat la Blaj în toamna anului 1754, Aron dă o deosebită atenție lăcașurilor începute de Clain și are satisfacția să inaugureze, la 11 Octomvrie, trei școli: *Școala de obște*, adică elementară, cu învățământul gratuit; din ea s'a desvoltat mai târziu Școala Normală; *Școala latinească*, pentru învățătura limbilor și a științelor, predecesoarea actualului liceu; *Școala de preoție* destinată formării preoților; elevii locuiau în Seminarul Sfânta Treime. Tot lui i se datorește și cel de al doilea seminar, acela al *Bunei Vestiri* (1760), pe care-l înzestrează cu domeniul dela Cut, cumpărat pe 30.000 de florini dela Gabriel Bethlen. Petru Pavel Aron a păstorit până la 25 Fevruarie 1764, data morții.

I-a urmat în scaun *Atanasie Rednic*, un adevărat ascet, ducând o viață foarte sobră și voind s'o impună și celor de prin prejurul său (vezi fig. 134). El s'a îngrijit în deosebi de mănăstiri; a sprijinit și pe școlarii meritoși; din vremea lui datează «țipăul»: o pâine mare și gustoasă care se dădea școlarilor la cinci zile odată, ca ajutor din partea episcopului; foarte mulți dintre cărturarii Ardealului, de atunci și până la Unirea din 1918, au beneficiat de acest dar. Atanasie Rednic a murit în ziua de 2 Mai 1772.

În locul lui a fost ales *Grigore Maior*, candidatul din 1751 și care, neîmpăcându-se cu Rednic, trebuise să stea ani îndelungați în surghiun, în mănăstirea dela Munkács. Consacrarea lui ca episcop are loc la Viena, la 23 Aprilie 1773 în prezența împărătesei Maria Tereza și a lui Iosif al II-lea. S a ocupat în deosebi de învățământ, înființând multe școli prin sate; ca un cărturar ales ce era — își luase doctoratul în filosofie și în teologie — a făcut și o frumoasă bibliotecă la Blaj. În vremea lui, Școala de obște se transformă în Școală Normală, iar cele două seminarii se contopesc într'unul singur.

Din cauza firii sale combative și a opoziției ce făcea calvinilor și luteranilor, Maior ajunge în conflict cu guvernul transilvan și e nevoit, în cele din urmă, să demisioneze (13 Martie 1782); cuvântarea lui de rămas bun e emoționantă. Retras în mănăstirea din Alba Iulia, Maior moare în Fevruarie 1785, lăsând aproape toată averea sa instituțiilor școlare din Blaj.

Urmașul său în scaun, *Ioan Bob*, era român numai după tată, nobil catolic din părțile Chioarei; maică-sa, Candida Timandi,

www.dacoromanica.ro

era unguroaică. Ales episcop la 21 Octomvrie 1782, el e consacrat la 6 Iunie 1784 şi are o foarte lungă păstorire, până în 1830. N'a

Fig. 134. — Episcopul Atanasie Rednic. Pictură în ulei. In colţul din dreapta sus o inscripţie în latineşte dând numele lui şi anul morţii 1772.

www.dacoromanica.ro

fost un temperament de luptător; cu prilejul revendicărilor cuprinse în « Supplex Libellus Valachorum » s'a arătat moale, neapărând aşa cum trebuia cauza în Dietă (vezi mai jos, p. 410).

Episcopia unită de Oradia Mare. În vederea câştigării de noi adepţi pentru Unirea cu Roma şi a păstrării celor existenţi, se numi, la 16 Septemvrie 1748, în persoana lui *Meletie Covaci*, de origine Aromân, un nou episcop unit în Ardeal, şi anume pentru părţile Orăzii Mari, prea depărtate de Blaj; el era sufraganul Episcopului Catolic de Oradea, adică depindea de acesta. Nu se creă deocamdată o nouă eparhie; Meletie fusese numit episcop « in partibus » şi anume « de Tegeia », în Arcadia; se intitula totuşi într'un act din 26 Martie 1754: « Noi Meletie, din mila lui Dumnezeu şi Scaunului Apostolicesc arhiereu Sfintei Biserici Răsăritului Orezi Mari şi lŭ Biharŭ varmedi, Grecilor, Rumânilor şi Ruşilor, iproci ». Moare în anul 1770. Succesorul său desemnat abia în 1775, la 5 Noemvrie, şi pentru moment tot cu titlul de sufragan al episcopului catolic de Oradea, e *Moise Dragoş*, nobil din Turda, fost paroh în Diosig şi în Oradea. În 9 Noemvrie 1777, Dragoş e sfinţit Episcop unit al Orăzii iar împărăteasa Maria Tereza dă acestei noi episcopii — create în ziua de 17 Iunie — domeniul, bogat şi întins, al Beiuşului. Păstoria lui Dragoş ţine până în 1787, Aprilie 16. Urmaşul său în scaun e *Ignatie Darabant* de fel din Mănău, Sălaj (Aprilie 8, 1788—31 Octomvrie 1805); lui i se datoreşte înfiinţarea, în 1792, a unui institut pentru pregătirea preoţilor şi învăţătorilor, seminar deci şi şcoală normală în acelaşi timp; după acesta vine *Samuil Vulcan* (25 Octomvrie 1806—25 Decemvrie 1839), o figură de seamă între ierarhii ardeleni şi ocrotitorul lui Gheorghe Şincai. El întemeiază, în 1828, gimnaziul românesc din Beiuş, transformat în 1836 în liceu.

BIBLIOGRAFIE

« Mitropolia » din Bălgrad în veacul al XVII-lea: 1. DR. A. BUNEA, *Ierarchia Românilor din Ardeal şi Ungaria*, Blaş, 1904, 307 + VII p. in 8°; 2. N. IORGA, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. 2-a, vol. I—II, Bucureşti, 1929—1932, 432 + 493 p. in 8°.

Urmaşii lui Ioan de Prislop până la Sava Brancovici: 3. ŞT. METEŞ, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor din Transilvania şi Ungaria*, vol. I (până la 1698), Sibiu, 1935, XXXVI + 596 p. in 8°.

www.dacoromanica.ro

Sava Brancovici: 4. SILVIU DRAGOMIR, *Fragmente din cronica sârbească a lui George Brancovici*, în *Anuar. Ist. Cluj*, II (1923), p. 1—70; 5. I. LUPAŞ, *Odăjdiile mitropolitului Sava Brancovici, 5 August 1684*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 203—209; 6. MARINA LUPAŞ, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Cluj, 1939, 126 p. in 8°.

V. şi p. 316, nr. 3.

Urmaşii lui Sava. Episcopii din Inău, Făgăraş şi Maramureş: 7. N. IORGA, *Ceva despre Episcopul maramureşan Iosif Stoica*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVI (1913—1914), p. 151—156.

Unirea cu Roma: 8. AL. LAPEDATU, *Pater Ianoş*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, p. 303—310; 9. I. URSU, *Un manifest românesc tipărit cu litere latine al Impăratului Leopold I din anul 1701*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXIV (1911—1912), p. 1049—1063.

V. şi p. 392, nr. 10.

Reacţia contra Unirii: 10. SILVIU DRAGOMIR, *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII-lea*, vol. I—II, Sibiu, 1920 şi 1930, VIII + 259 + 224 şi VII + 440 p. in 4°; 11. TEODOR V. PĂCĂŢIAN, *Contribuţiuni la istoria Românilor ardeleni în sec. al XVIII-lea*, în *Anuar. Ist. Cluj*, III (1924—1925), p. 161—179; 12. DR. VIRGIL CIOBANU, *Statistica Românilor din Ardeal făcută de administraţia austriacă la anul 1760—1762*, Cluj, 1926, 87 p. in 8°. (Extras din *Anuar. Ist. Cluj*); 13. I. LUPAŞ, *Desbinarea bisericească a Românilor ardeleni, în lumina documentelor din I-a jumătate a veacului al XVIII-lea*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, Bucureşti, 1928, p. 231—267; 14. HELMUT KLIMA, *Die Union der Siebenbürger Rumänen und der Wiener Staatsrat im theresianischen Zeitalter*, în *Südost-Forschungen*, VI (1941), p. 249—256.

Episcopii ortodocşi din veacul al XVIII-lea: 15. I. LUPAŞ, *Doisprezece petitori ai episcopiei transilvane vacante dela 1796—1810*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 407—430; 16. I. LUPAŞ, *O încercare de reunire a bisericilor române din Transilvania la 1798*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, vol. I, Bucureşti, 1928, p. 349—405.

Mănăstirile din Ardeal: 17. ŞTEFAN METEŞ, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, XCVIII + 363 p. in 8°.

Episcopii uniţi din veacul al XVIII-lea, Ioan Patachi: 18. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I—II, Bucureşti, 1915, VI + 460 şi XV + 291 p. in 8°.

V. şi p. 392, nr. 10.

Inochentie Clain: 19. GEORGE BOGDAN-DUICĂ, *Procesul Episcopului Ioan Inochentie Clain*, Caransebeş, 1896, 79 p. in 8°; 20. DR. A. BUNEA, *Din istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900, XV + 423 p. in 8°; 21. ŞTEFAN MANCIULEA, *Ctitorii Şcoalelor din Blaj*, Blaj, f. a., 42 p. in 8°.

Urmaşii lui Ioan Inochentie Clain: 22. DR. A. BUNEA, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, XIX + 498 p. in 8°.

Episcopia Unită de Oradia Mare: 23. IOAN GEORGESCU, *Istoria Bisericei Creştine Universale cu deosebită privire la istoria bisericei româneşti unite cu Roma*, Blaj, 1921, 324 p. in 8°.

www.dacoromanica.ro

LUPTA PENTRU DESROBIREA POLITICĂ ŞI SOCIALĂ A ROMÂNILOR DIN ARDEAL IN VEACUL AL XVIII-lea

« Ţara asta e a noastră, a voastră e ţara ungurească şi în scurtă vreme vă şi scoatem noi de aci ».

(Ţăranul Florea Cosma din Gârbău către nobilul Szent-Pal, în toamna lui 1784).

Românii din Ardeal, la începutul veacului al XVII-lea, se găsesc într'o stare de întreită oprimare: politică, religioasă şi socială. Politică, deoarece, potrivit uniunii din 1437, dintre nobili, Saşi şi Secui, ei nu sunt consideraţi ca formând o « naţiune » în sens juridic, nu au deci reprezentanţi în dietă şi cu atât mai puţin în guvern. Religioasă, deoarece confesiunea ortodoxă nu este trecută printre confesiunile « recepte » adică primite sau recunoscute, deci şi ajutate, de Stat. In sfârşit, socială, deoarece marea majoritate a ţărănimii româneşti găsindu-se în situaţia de iobagi, e supusă la o serie întreagă de dijme, servicii şi prestaţiuni faţă de proprietar şi de biserica oficială, precum şi la unele restricţiuni civile umilitoare. Iar aceia cari au o situaţie socială superioară, cnezii sau nobilii, sunt supuşi primejdiei desnaţionalizării şi pierduţi astfel pentru connaţionalii lor.

In veacul al XVII-lea, această situaţie de oprimare şi de inferioritate se accentuiază; ea capătă şi o nouă consacrare oficială care este, totdeodată, şi o nouă umilinţă. Intr'adevăr, în acest veac, în timpul lui Gheorghe Rákoczy I, se formulează, în « Constituţiunile Aprobate » din 1635, 1636 şi 1646, principiul că Românii din Ardeal sunt simpli « toleraţi », că ei « se suferă provizoriu în ţară (pro tempore) cât le va plăcea principilor şi pământenilor ţării (usque ad beneplacitum Principum et Regnicolarum). Este

www.dacoromanica.ro

punctul maxim al uzurpării și intoleranței maghiare și, în același timp, punctul cel mai de jos la care ajunge, printr'o apăsare seculară, nenorocitul nostru popor din Ardeal. Pentru a ieși din această situație, primesc conducătorii spirituali ai lui, la sfârșitul veacului al XVII-lea, Unirea cu Roma; tot pentru înlăturarea ei, au loc, în veacul al XVIII-lea o serie întreagă de acte și manifestări, pe diferite căi și cu diferite mijloace. Se poate spune că întreg veacul al XVIII-lea în Ardeal e dominat de lupta pentru desrobirea politică și socială a Românilor. Rezistența conducătorilor, a «fericiților posesori» (beati possidentes), e aprigă și perfect solidară: când e vorba de a se apăra privilegiile și de a se menține Valahii într'o situație de permanentă șerbie, nu există nicio divergență între cele trei «națiuni» dominante. Mai ales că acestea văd cu adevărată spaimă cum, în ciuda condițiilor foarte vitrege de traiu, *numărul* celor oprimați crește necontenit. Intr'o scrisoare din 22 Mai 1676 adresată Bistrițenilor, Mihai Apaffy constată cu îngrijorare: «Experiența de toate zilele confirmă că Românimea e o nație de tot spornică, iar Ungurimea și Săsimea din zi în zi se împuținează».

La începutul veacului al XVIII-lea, Românii din Ardeal participă în mare număr la răscoala lui *Francisc Rákoczy*. Acesta, ajutat de regele Franței, Ludovic al XIV-lea care era în război cu Austriacii, și de Poloni, se ridică în 1703 împotriva împăratului Leopold, cerând restabilirea vechilor drepturi ale Ungariei; în anul următor, 1704, este ales chiar principe al Transilvaniei. Răscoala, pornită mai întâi prin mișcări țărănești, în comitatele Maramureș, Sătmar și Ugocea, durează mai mulți ani, până în 1711 (Pacea dela Sătmar, 1 Mai). Românii, sperând o îmbunătățire a soartei lor, se alăturară lui Rákoczy. Cunoaștem numele câtorva dintre căpetenii: Vasile Negru, Dragul Balică, Bucur Câmpeanu și «colonelul» Gavrilă Nagszegi, acesta din urmă una și aceiași persoană cu cel ce protestase împotriva cedării celor două biserici din Alba Iulia către Uniți. După înăbușirea răscoalei, dieta din 1714 hotărăște ca fiecare iobag să facă patru zile de clacă sau robotă pe săptămână, iar fiecare jeler, trei zile. O înrăutățire deci a situației.

Lupta lui Ioan Inochentie Clain. Prima diplomă leopoldină, din 1699, acorda bisericii unite și clerului acesteia aceleași drepturi,

www.dacoromanica.ro

privilegii şi imunităţi ca şi bisericii catolice. Cea de a doua diplomă leopoldină, din 1701, confirmând cuprinsul celei anterioare, adăoga şi dispoziţia, esenţială, că ţăranii şi locuitorii români în genere cari se vor uni cu biserica romano-catolică, nu vor mai fi, pe viitor, socotiţi, drept «toleraţi», «ci vor fi primiţi între staturile ţării», ca şi ceilalţi catolici.

Această de a doua diplomă nu căpătă nicio urmare, membrii dietei protestând împotriva ei, la publicare (1703). Dar nici cea dintâi nu fu respectată în întregime. După sistemul specific lor, de a eluda legile şi angajamentele — chiar solemne, chiar iscălite de ei înşişi — care nu le convin, stăpânitorii maghiari ai Ardealului nu aplicară nici în întregime, nici peste tot dispoziţiile, categorice totuşi, ale diplomei împărăteşti. Aşa se face că o sumă dintre preoţii uniţi continuară să plătească dijmă — şi nu numai domnilor de pământ, dar şi fiscului şi uneori chiar clericilor străini — apoi vamă şi vad; ei continuară de asemenea să nu primească în dar cantitatea de sare pe care o primeau slujitorii celorlalte confesiuni.

Impotriva acestei stări de lucruri se ridică episcopul Clain. El înaintează o primă petiţie împăratului, la 9 Aprilie 1732, arătând cele de mai sus şi cerând respectarea întocmai a drepturilor conferite prin prima diplomă leopoldină. Petiţia e îndrumată dictei ardelene, în care i se face loc şi episcopului; aceasta numeşte o comisie care să cerceteze pe teren starea de lucruri arătată de Clain şi să facă un raport. Cercetarea durează foarte mult; abia la 17 Martie 1735 se depune raportul constatând că o sumă dintre plângeri erau îndreptăţite. Dar în aceeaşi zi, guvernul ardelean dă un act în care face o critică nedreaptă şi plină de ură la adresa Uniţilor şi a Românilor în genere. Ei sunt arătaţi în culorile cele mai negre; cât despre episcop, el nu e «nici politic, nici om de Stat, nici jurist», nu vorbeşte bine ungureşte, nu i se poate deci acorda — aşa cum ceruse — un loc în guvern. Clain prezintă atunci un nou memoriu Vienei arătând că vorbeşte în numele a 85.857 de familii româneşti, — arată credinţa lor faţă de Stat, cere din nou respectarea drepturilor conferite prin diplome şi un loc în guvern. Rezultatul e decretul împărătesc din 24 Octomvrie 1735 prin care se ordonă încetarea oricărui abuz şi a oricărei violenţe sau ilegalităţi împotriva episcopului unit şi a clerului

www.dacoromanica.ro

său. Era o satisfacţie platonică, deoarece, la faţa locului, în Ardeal, nemeşii făceau tot ce ştiau ei.

Faţă de această situaţie, Clain se hotărăşte să înainteze Dietei o nouă cerere, cuprinzând toate revendicările, atât de ordin bisericesc cât şi politic şi social şi privind întreaga obşte românească de peste munţi; faptul are loc în Mai 1736. El cere, de data aceasta: scutirea tuturor preoţilor de dăjdi, taxe şi contribuţiuni; acordarea de «porţii canonice»; înlăturarea oricărui amestec mirean la numirea şi la judecata preoţilor cari vor depinde toţi numai de episcopul unit; despăgubirea preoţilor cari fuseseră supuşi la taxe şi prestaţiuni nelegale. In ce priveşte pe mireni: aplicarea celei de a doua diplome leopoldine, deci acordarea de drepturi politice uniţilor, aşa cum au romano-catolicii. Ţăranii să se poată folosi, pe teritoriul Saşilor, de păduri, ape şi munţi, întocmai ca şi ceilalţi; să aibă dreptul de a fi meseriaşi; să nu plătească dijmă decât preoţilor lor; să-şi poată trimite copiii la şcoală; să fie lăsaţi să-şi prăznuiască sărbătorile în pace şi să nu fie împiedecaţi a cere judecata vlădicăi.

Această nouă petiţie produce în Dietă o mare indignare. Se cere mai întâi un răgaz, apoi se dă următorul răspuns, caracteristic: «Episcopul şi clerul unit cer lucruri pe care nimeni nu le-a mai cerut vreodată dela strămunii noştri şi nu le va putea cere nici dela urmaşii noştri; cer lucruri cu totul contrarii legilor naţiei; cer lucruri ce ating în gradul cel mai înalt privilegiile şi scutirile cele vechi dobândite dela regi şi principi; cer lucruri ce nu se potrivesc cu sancţiunile pragmatice ale ţării, întărite de împăratul de acum; cer lucruri ce răstoarnă din temelie drepturile şi libertăţile gustate până acum în pace de naţiunile patriei; cer lucruri care fac cea mai mare silă noblimii şi prerogativei nobiliare, a căror sfântă pază o avem; cer lucruri care, de fapt, zguduie întreg sistemul acestei ţări, păstrat până acuma în bună rânduială, atât în cele religioase, cât şi în cele politice şi fiscale; în sfârşit, cer ceea ce clerului şi plebei valahe, după firea ei bine cunoscută, nu i se cuvine niciodată. La aceste cereri ne mai auzite şi foarte însemnate ale episcopului, nouă, staturilor, care am venit la această Dietă, nu ne este iertat a răspunde, nefiind autorizaţi şi pregătiţi a ne declara într'o chestiune atât de importantă şi neaşteptată». Nu se poate ajunge deci la un rezultat.

www.dacoromanica.ro

Lupta reîncepe în dieta din 1737; în ziua de 28 Septemvrie, Clain ia cuvântul «în numele său şi al întregei naţiuni ce se zice românească în Transilvania». Nu «naţiune» — strigă atunci furioşi membrii adunării — ci «Valahi» sau «plebe valahică». Altfel, nu-l vor lăsa să citească noua plângere; aşa se şi întâmplă, episcopul refuzând să schimbe termenul care-şi avea temeiul în cea de a doua diplomă leopoldină.

După războiul terminat prin pacea dela Belgrad, are loc un nou demers, în 1741. De data aceasta, Clain oferă împăratului 5000 de soldaţi «plătiţi de clerul românesc şi comandaţi de ofiţeri români»; prezintă, totdeodată, vechile cereri. Sub raportul politic, el cere ca «Românii potrivit diplomei leopoldine amintite — să se adaoge (adnumerentur) celorlalte naţiuni recepte, adică: în comitate, naţiunii ungureşti, în scaunele săcuieşti, naţiunii secuieşti, pe teritoriul regal naţiunii săseşti şi să fie capabili de toate beneficiile şi dregătoriile». Motivarea e foarte simplă: cei ce poartă sarcinile publice «la o laltă cu celelalte naţiuni, ba încă mai mult decât toate acele naţiuni împreună», e drept să aibă şi foloasele respective. Dar nici această cerere, după ce străbate filiera cunoscută: comisii la Viena, dieta transilvană, conferinţe ministeriale din nou la Viena, nu duce la un rezultat apreciabil: se acordă, prin rescriptul imperial din 9 Septemvrie 1743, trimis prin poştă lui Clain, numai câteva avantagii materiale clerului unit şi se dă voie a se ridica biserici şi a se trimite copiii la şcoli; despre celelalte revendicări, politice şi sociale, nimic. Această atitudine vitregă scoate lui Clain un strigăt de indignare: «Suntem trataţi mai rău decât Evreii», izbucneşte el. Trebuie apoi să audă, în dieta din 1744, injuriile de tot felul care se adresează păstoriţilor săi. «Românii sunt nişte pribegi» — spun deputaţii celor 3 naţiuni, iar Clain răspunde: «Nu pot fi altcum, deoarece sunt împilaţi până la sânge». «Sunt numai ţărani şi iobagi» continuă aceia, iar episcopul replică: «Nu este adevărat, căci avem nobili în districtul Făgăraşului şi oameni liberi pe pământul crăiesc». «Sunt tâlhari şi hoţi şi leneşi» continuă Ungurii», iar Clain răspunde: «Nu trebue să vă miraţi, căci bieţilor oameni, în afară de piele, nu le lăsaţi nimic, cu ce să se hrănească. Oare nu Românii vă lucrează ocnele, băile de fier şi aur, iar de pe unii nu luaţi şi pielea?». «Clerul şi poporul român nu

www.dacoromanica.ro

sunt uniţi din inimă » spun ei în sfârşit, la care episcopul replică: « Cele ce sunt ascunse în inima omului, numai Dumnezeu le poate judeca ».

Anul acesta, 1744, e anul încordării maxime în lupta lui Clain. De atâta vreme se străduia el necontenit pentru ai săi, singur contra tuturora; ceea ce obţinuse era puţin, faţă de ce se făgăduise în momentul unirii; diplomele împărăteşti rămăseseră fără valoare, în faţa urei şi egoismului reprezentanţilor celor 3 « naţiuni » transilvănene. Astfel fiind, episcopul convocă un sinod, care se şi întruni la 25 Iunie 1744; punându-se problema atitudinii viitoare, se hotărî continuarea luptei; iar dacă nu se va face dreptate, *atunci să se renunţe la Unire*. Era o hotărîre gravă, care putea nimici dintr'odată sforţările de aproape o jumătate de veac ale oficialităţii. De această încheiere a sinodului se folosiră numeroşii adversari ai lui Clain, cari de mult îi purtau sâmbetele, ca să-l reclame la Viena, arătându-l ca pe un element periculos Statului. Clain fu într'adevăr chemat în capitală şi aci trebui să se prezinte, la 16 Noemvrie, în faţa unei comisiuni de anchetă. Când simţi însă că va fi judecat şi condamnat, el plecă, la 9 Dechemvrie 1744, spre Roma, sperând ca să găsească acolo mai multă înţelegere. Oficialitatea austriacă se dovedi totuşi mai puternică; Clain nu putu face nimic şi după mai bine de şase ani de rezistenţă, el trebui, la 10 Mai 1751, să-şi dea demisia din episcopat. Retras în mănăstirea călugărilor baziliţi poloni din Roma, el petrecu aci încă mulţi ani, cu durerea în suflet că nu izbutise să scoată dreptatea poporului său. A închis ochii la 23 Septemvrie 1768, departe de ţară, fără să mai fi putut revedea Ardealul.

Înfiinţarea regimentelor de grăniceri români. O oarecare uşurare se produse în viaţa ţăranilor români din regiunile de margine prin înfiinţarea regimentelor grănicereşti. Generalul Buccow, comandantul militar al Transilvaniei şi, dela 7 Mai 1762, şi preşedintele ei de guvern, propuse Vienei înfiinţarea mai multor atari regimente, după chipul celor existente între Adriatica şi Porţile de Fier. Curtea aprobă propunerea, astfel că în răstimp de patru ani, dela 1762 la 1766, luară fiinţă « trei regimente de grăniceri români »; de asemenea, două de secui. Primul regiment de grăniceri români se formează la graniţa de miazăzi a Transil-

www.dacoromanica.ro

vaniei, dela Braşov la Huniedoara; colonelul îşi are reşedinţa în *Orlat* (Sibiu), locotenent-colonelul în *Haţeg* (Huniedoara). Cel de al doilea regiment se formează în districtul Năsăudului; colonelul stă la *Năsăud*, locotenent-colonelul la *Feldru*. Steagul acestui regiment are semnificativa deviză: «Virtus romana rediviva». În sfârşit, cel de al treilea regiment, de dragoni, se recrutează tot din părţile de miazăzi ale Transilvaniei şi cele imediat vecine lor; în 1772, el e redus însă numai la patru escadroane, alipite la regimentul secuiesc de husari; escadroanele îşi au sediile la *Dejani* (Făgăraş), *Dobra* (Huniedoara), *Teiuş* (Alba) şi *Agârbiciu* (Târnava Mare).

Locuitorii satelor de unde se recrutau soldaţii acestor regimente beneficiau de anumite libertăţi şi avantagii; mai întâi, ei nu mai erau iobagi, apoi ascultau numai de autorităţile militare, în sfârşit, o seamă dintre proprietăţile nemeşilor fuseseră expropriate şi constituiau avere comună grănicerească. Comune'e din imediată vecinătate a graniţei cu Muntenia şi Moldova beneficiară şi de munţii ce fură răpiţi prin împingerea pajurilor împărăteşti în 1769 şi 1773; astfel de pildă, comuna Jina, la sud vest d Sibiu, primi nu mai puţin de opt munţi şi anume Goaza de sus, Goaza de jos, Groapa de sus, Groapa de jos, Haneşul de sus, Haneşul de jos, Steaza de sus, Steaza de jos. Curtea dela Viena găsi însă cu cale, după sugestia lui Buccow, să facă şi din aceste avantagii un mijloc de propagandă religioasă în favoarea Unirii: recrutarea pentru regimentele grănicereşti avea loc de preferinţă dintre uniţi, în timp ce ortodocşii furnizau soldaţi în special pentru regimentele obişnuite, de linie. Se câştigară astfel o serie de noi credincioşi; mulţi însă dintre locuitorii satelor de margine, atât în regiunea Sibiului cât şi a Năsăudului, care ţineau cu tărie la vechea lor «lege», preferară să se lipsească nu numai de foloasele noii situaţii, dar chiar de ce bruma pământ mai aveau şi trecură dincoace peste munţi, în Principate.

Indatoririle iobagilor. Situaţia celorlalţi ţărani, iobagi, cari nu intrau în regimentele de grăniceri, rămase foarte grea. Ei erau legaţi de moşie sau, după expresia consacrată, «lipiţi pământului» (glebae adscripti) — de aci calificativul: sărac lipit pământului» — şi datorau proprietarului sau «domnului de pământ» muncă, dijme şi diferite daruri şi servicii. În ce priveşte

www.dacoromanica.ro

munca sau robota, dieta din 1714, de după înăbuşirea răscoalei lui Francisc Rákoczy, fixase, pentru iobagi aşa cum am arătat, patru zile pe săptămână. Era excesiv; de aceea, Curtea dela Viena o reduce în 1769, pe timpul Mariei Tereza, la două zile pe săptămână sau 104 zile pe an; nemeşii însă nu vor să respecte ordonanţa împărătească. Trebue să se observe, de asemenea, că repartiţia zilelor de muncă nu era *uniformă*, în tot cursul anului; în timpul verii, erau perioade când trebuiau să lucreze chiar şase zile pe săptămână, în timp ce iarna, evident, munca era mult mai puţină. Sub raportul dijmelor, iobagii dădeau a noua sau a zecea parte din recoltă proprietarului şi o cantitate egală preotului catolic sau reformat; prin recoltă se înţelegea, aşa cum ne arată un document din 15 Martie 1659, grâul, secara, orzul, ovăzul, meiul, lintea, mazărea, bobul, fasolea, cânepa şi inul. Dădeau de asemenea dijmă din oi, porci, capre şi stupi; dijma din oi, dela « quinquagesima » evului mediu (o oaie cu miel şi o mioară din cincizeci!) tindea să atingă, la unii proprietari lacomi, quantumul de una din zece. Se adăogau apoi « darurile » — obligatorii însă — pe care le făceau « domnilor de pământ » de trei ori pe ani. Bine înţeles, ei suportau şi totalitatea sarcinilor publice ordinare, impozitele şi taxele către Stat numite oficial « acrescenţii », precum şi pe cele extraordinare. Nu e de mirare deci că gloata ţăranilor din Transilvania şi Ungaria ajunsese să fie numită « misera plebs contribuens », în timp ce nobilii erau scutiţi de impozite şi servicii.

La greutăţile economice şi fiscale, se adăogau şi unele îngrădiri civile. Iobagii, până în 1783, nu se puteau căsători fără voia stăpânilor lor; nu puteau purta arme, iar îmbrăcămintea era determinată. Aşa dar, sub toate raporturile, o situaţie din cele mai grele şi umilitoare.

Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ardeal. Reformele lui. Fiul Mariei Tereza, Iosif al II-lea, fusese crescut în atmosfera înţelegătoare din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, de umanitarism, de compătimire pentru suferinţele mulţimii, în atmosfera în care se pregătea formularea principiilor de libertate, egalitate şi fraternitate ale Revoluţiei Franceze. Asociat la domnie de mama sa, el căută să-şi dea seama personal de situaţia reală din împărăţie, întreprinse deci o serie de călătorii în diferitele provincii ale ţării. În Ardeal, el veni în trei rânduri, în 1773, 1783 şi 1786, cercetându-l amănunţit, stând de vorbă cu locuitorii,

www.dacoromanica.ro

interesându-se în special de țărănimea română și primind jălbi sau petiții; în prima călătorie, numărul acestor petiții a fost de nouăsprezece mii! În Mai 1773, Iosif al II-lea intră pentru întâia dată în Transilvania; la 21 ale lunii pătrunse în țara Hațegului, vizită orașele Hațeg, Huniedoara, Deva, Orăștie, Alba Iulia trecând în revistă pe grănicerii români; cercetă călare munții Abrudului, până la Zlatna; veni apoi la Sibiu unde descinse la hotelul care de atunci s'a numit «La Împăratul Roman». De aci, trecu la Sighișoara, la Făgăraș, la Brașov, trăbătu Săcuimea și prin Bistrița, Rodna Gherla, Cluj, Turda, Aiud, se întoarse iarăși la Sibiu. Luând apoi, încăodată, deacurmezișul Ardealul, el trecu, prin Năsuăd, în Maramureș și de aci în Galiția, noua achiziție a diplomației austriace. In timpul acestei lungi vizite, Iosif ascultă plângerile a numeroși iobagi români; ba le adresă chiar, după cum spune notarul Mediașului, și câteva cuvinte în românește; formula obișnuită, când primea petițiile, era «oi căuta».

După ce ajunge împărat (Maria Tereza moare la 29 Noemvrie 1780), Iosif întreprinde a doua călătorie în Ardeal. La 28 Mai 1783 e la Lugoj; vizitează apoi Deva, Alba-Iulia, Sebeșul, Miercurea, ajungând, la 31 Mai, la Sibiu. Cu acest prilej, locuitorii din Mărtinești (Huniedoara) i se plâng că sunt obligați să lucreze ca iobagi, câte trei săptămâni pe lună («per quoslibet menses tres inpendimus septimanas pro dominalibus serviciis»). Impresionat de situația mizerabilă a țărănimii, pe când era încă la Sibiu, Iosif declară desființată servitutea personală a iobagilor din Transilvania, aplică așa dar și în această provincie măsura pe care o luase încă din 1781 în Moravia, în Boemia și în Silezia. Dar hotărîrea suveranului nu avu urmări practice, nobilii opunându-se. La 6 Iunie, Iosif pleacă spre Brașov, apoi, după ce vede iarăși alte centre ardelene, se reîntoarce la Viena. De aci, el ordonă, la 16 August 1783, guvernului din Transilvania, să apere pe iobagi «în contra tuturor apăsărilor și vexațiunilor domnilor de pământ»; ei se vor putea căsători liber, vor putea învăța meșteșuguri; proprietarii nu vor mai avea dreptul să-i scoată de pe moșie, nici să-i strămute dintr'un comitat într'altul. O nouă intervenție, în favoarea lor, are loc la 2 Martie 1784.

Dar prin călătoriile sale, Iosif al II-lea observase și o sumă de alte nedreptăți și stări nepotrivite în Transilvania. De aceea, el

www.dacoromanica.ro

luă o serie de măsuri destinate să le pună capăt. Dădu mai întâi, la 22 Martie 1781, decretul de concivilitate adică de egală îndreptăţire a tuturor locuitorilor Ardealului, ceea ce însemna desfiinţarea sistemului celor trei «naţiuni» privilegiate; decretă apoi la 3 Iulie 1784, în ajunul mişcării lui Horia, *o nouă împărţire administrativă*, în 11 comitate, în locul vechilor teritorii naţionale. In locul limbei latine, introduse, prin ordonanţa din 26 Aprilie 1784, limba germană; importantă e constatarea care se face, cu acest prilej, că populaţia germană, română şi sârbă nu vrea să aibă ca limbă comună, limba ungară. In sfârşit, el luă măsuri şi în ce priveşte propăşirea învăţământului românesc, dând ordin să se plătească, din fondul şcolar, deocamdată 12 învăţători români, numind apoi un «director al şcoalelor naţionalicești neunite» şi încredinţând românului Ioan Molnar, oculist cu faimă în Sibiu, elaborarea unui proiect «pentru înfiinţarea şi conducerea şcoalelor triviale» (elementare); proiectul lui Molnar, care prevedea înfiinţarea a cel puţin 70 de asemenea şcoale, fu însă zădărnicit de către guvernul transilvănean care nu vedea cu ochi buni ridicarea prin cultură a «Valahilor». Iosif al II-lea a arătat multă simpatie Românilor din Ardeal pe care-i consideră — citâm chiar cuvintele sale — «incontestabil cei mai vechi şi cei mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei». La rândul lor, aceştia au pentru împărat un adevărat cult; el singur poate să-i scape din starea nenorocită în care sunt; la moartea împărătesei Maria Tereza, într'o odă făcută de un Român, e considerat ca «al doilea Traian».

Răscoala din 1784. Horia, Cloşca şi Crişan. Răscoala din 1784 este reacţia iobagilor români din Ardeal, exasperaţi de situaţia lor economică şi socială, din ce în ce mai grea, şi de nesfârşitele şicane şi nedreptăţi ale autorităţii locale. Ea se produce în Munţii Apuseni, regiune tipică românească, şi are toate caracteristicile unei mişcări ţărăneşti: lipsă de sistem şi de coordonare, credulitate, izbucniri violente, încredere şi nădejde în autoritatea centrală, împăratul, care ar fi opusă celei locale. Ea nu e lipsită însă nici de o puternică notă naţională.

Câteva fapte recente creaseră atmosfera necesară izbucnirii răscoalei. Avusese loc mai întâi un «tumult» sau o răsmiriţă a Moţilor la Câmpeni, în ziua de 24 Mai 1782; maltrataţi de slugile concesionarilor de băuturi spirtoase, aceştia spărseseră butoaiele

www.dacoromanica.ro

și puseseră pe fugă zisele slugi. Rezultatul e condamnarea a 23 de primari și juraţi din Munţii Abrudului la 25 până la 100 de lovituri de baston și la 3 luni până la 2 ani închisoare; cinci dintre ţărani sunt condamnaţi chiar la moarte; pe lângă aceasta, comunele sunt obligate să plătească solidar o despăgubire de 8708,49 florini, deși băutura vărsată nu făcea mai mult de 343,41 florini. Printre cei urmăriţi e și *Horia*, viitorul conducător al răscoalei care însă nu poate fi prins. In anul următor 1783, are loc vizita lui Iosif al II-lea în Transilvania; acesta, prin atitudinea sa și prin bună voinţa arătată, produce o mare impresie asupra ţărănimei care vede în el un protector. In sfârșit, în Ianuarie 1784, sosește ordinul împărătesc să fie înscrise în prealabil pentru recrutarea grănicerilor și alte comune din Ardeal, în afară de cele de până atunci. Deși guvernul transilvănean nu publică ordinul, poporul află de el și se produce un curent foarte puternic pentru înscriere: dela jumătatea lui Iulie până la jumătatea lui August se înscriu la Alba Iulia nu mai puţin de 81 de comune din comitatele Alba, Turda, Zarand și Cetatea de Baltă. Văzând afluența, autoritatea locală suspendă operaţiunea, cu atât mai mult cu cât ţăranii înscriși declarau că nu mai prestează servicii iobăgești, cereau moșiile nobililor, ba anunţau chiar, că îndată ce vor primi arme, îi vor tăia pe aceștia «ca napii». Suspendarea irită pe ţărani; și mai mult îi irită publicaţiunea guvernului prin care iobagii erau înștiinţaţi că trebuie să continue a presta servicii stăpânilor lor. Se creiază așa dar o stare de agitaţie, de efervescență, extrem de faborabilă izbucnirii unei răscoale. De această stare se și folosesc cei trei conducători, Horia, Cloșca și Crișan, pentru a ridica mulţimea.

Horia se numea de fapt *Vasile Nicola*; i se mai zicea și Ursu Nicola, iar lumea îl poreclise Horia, după darul pe care-l avea de a «hori», adică de a cânta frumos. Era de fel din *Albac*, iobag al Statului; în vârstă de 54 de ani; purta obișnuit suman negru tivit cu vânăt; căciulă neagră și cisme; iarna, cojoc. Știa, după toate probabilităţile, să scrie și să citească; mintea îi era ageră, înfăţișarea impunea (vezi fig. 135).

Fusese în patru rânduri pe jos, la Viena, cu plângeri de ale Moţilor: prima dată în 1779, a doua oară în 1780, a treia oară în 1782, ultima dată în postul Crăciunului din 1783, întorcându-se acasă prin Mai 1784. Impăratul îl primise în audienţă la 1 Aprilie

www.dacoromanica.ro

şi dăduse apoi, la 13, ordin guvernului transilvănean să apere comunele care reclamaseră, de orice persecuţie şi urmăriri şi să elibereze pe cei închişi; nu e însă de crezut că, la cuvântul lui Horia cum că iobagii se vor răscula împotriva «domnilor de

Fig. 135. — Medalion contemporan înfăţişând chipul lui Horia. E cel mai bun portret care ni s'a păstrat dela conducătorul mişcării din 1784.

pământ» unguri, Iosif ar fi spus, cum a mers apoi vorba: «Thut Ihr das» (adică «faceţi aceasta!»).

Numele adevărat al lui Cloşca era *Ion Oargă*; iobag al Statului din comuna *Cărpeniş*, în munţii Abrudului, avea 37 de ani şi poseda oarecare avere. De statură mică, îndesată, se purta îmbrăcat ca şi Horia. Insoţise pe acesta în primele trei călătorii la Viena.

www.dacoromanica.ro

Crișan se numea în realitate *Giurgiu Marcu*; era din comuna *Vaca*, în comitatul Zarandului; iobag al Statului și el, servise în tinerețe în armată; avea 52 de ani și o fire aprigă, hotărîtă (vezi fig. 136); el a fost *elementul de acțiune* în răscoală, Horia rămânând conducătorul și inspiratorul ei.

Se pare că răscoala fusese plănuită mai întâi să înceapă în Mai 1785; dacă a început totuși toamna târziu în 1784, deci într'o

Fig. 136. — Horia, Cloșca și Crișan, portrete contemporane. Inscripțiile, în latinește, dau numele și porecla fiecăruia, precum și calitatea avută în răscoală. Horia e arătat ca «autor» al «tumultului», lui Cloșca i se dă titlul de «prim căpitan» al lui Horia, Crișan e considerat ca «al treilea corifeu».

vreme neprielnică, aceasta se datorește temerii de a nu se face indiscreții sau trădări. Duminică 31 Octomvrie, se strâng în biserica din Mesteacăn, vreo 5—600 de țărani din Zarand, Huniedoara și Munții Abrudului, convocați în ascuns de Crișan. Acesta le spune că Horia a sosit dela împăratul care i-a dat o cruce de aur și o scrisoare, în care stă scris ca țăranii să meargă la Alba Iulia, să fie trecuți la grăniceri și să li se dea arme. De asemenea, că iobagii să slujească numai o zi pe săptămână, și aceea cu plată. Preotul din Mesteacăn confirmă spusele lui Crișan și ia jurământul oamenilor. A doua zi seara, aceștia se strâng în satul Curechiu; doi subprefecți cari încearcă să aresteze pe Crișan sunt uciși, iar garda lor, alcătuită din 3—4 soldați, desarmată. După acest fapt, Crișan, în ziua de 2 Noemvrie, spune țăranilor să «stingă» pe nobili și

www.dacoromanica.ro

pe Unguri, cari nu vor ca ei să capete arme, şi să le prade averile. Să n'aibă nicio teamă, deoarece acestea se fac «cu voia şi cu porunca împăratului». Indemnul găseşte imediat ecou, cum era de altfel de aşteptat, dată fiind starea de spirit. Sunt atacate mai întâi curţile nemeşilor din *Criscior*; doisprezece membrii ai familiei Kristsori şi alte cinci persoane străine cad jertfă. Ţăranii lovesc apoi *Bradul*, unde pier iarăşi câţiva Unguri, *Ribiţa*, unde sunt executate patruzeci şi două de persoane, *Michălenii*, *Baia de Criş*, *Trestia*. Până în ziua de 5 Noemvrie, tot Zarandul ajunge în mâinile răsculaţilor; o sumă de aşezări nobiliare sunt arse, altele devastate; unii dintre proprietari pier; alţii, împreună cu soţiile şi copiii lor, botezaţi din nou întru ortodoxie; câteva fiice de nobili sunt căsătorite cu iobagi români. Mişcarea se întinde repede spre miazăzi: la *Ilia*, în Huniedoara, e executată întreaga familie a lui Ladislau Crainic; ard curţile din *Dobra*, *Jura-Sada*, *Roşcani*, *Zam*, *Bobâlna*, *Geoagiul de jos*, *Şoimuş*, *Homorod* şi multe altele. Atacul împotriva *Devei*, încercat în zilele de 6 şi 7 Noemvrie nu reuşeşte însă; ţăranii sunt respinşi de garnizoana locală, alcătuită în mare parte tot din Români, lăsând în mâna acesteia câteva zeci de prizonieri, cari împreună cu alţii, luaţi la Binţinţi, sunt executaţi a doua şi a treia zi, prin decapitare (cincizeci şi şase cu toţi; groapa — comună — şi-au săpat-o singuri).

In acelaşi timp, o altă ceată de ţărani, în frunte cu Horia şi Cloşca, la care se adăogă apoi şi Crişan, venit repede din Zarand, ocupă, la 5 Noemvrie, *Câmpenii*. A doua zi, e luat *Abrudul*, apoi *Roşia*: în aceste două localităţi fură siliţi să se boteze ortodocşi 1122 de Unguri. Intr'unul din satele regiunii, la *Bucium*, Horia este cât pe aci să fie dat pe mâna autorităţilor, de către primarul din sat care îl şi arestează; intervenţia ţăranilor din împrejurimi, conduşi de tânărul Ionuţ Dandea, îl scapă însă la timp. O a treia ceată atacă, la 6 Noemvrie, *Vurpărul* şi, la 7, *Vinţul de Jos*; curţile boiereşti din multe sate sunt arse.

Răscoala s'a întins şi în Ţara Haţegului, unde o sumă de aşezări nobile sunt prefăcute în cenuşă, în zilele de 6—9 Noemvrie, în comitatul Sibiului (trei comune), în comitatul Aradului şi chiar în acela al Clujului (optsprezece comune). Ea ar fi cuprins, de bună seamă, întreg Ardealul dacă răsculaţii n'ar fi făcut greşala de a încheia la 12 Npemvrie, un armistiţiu de opt zile cu

www.dacoromanica.ro

armata austriacă, timp în care aceasta a putut să se grupeze şi să ocupe poziţii favorabile. Guvernul transilvănean publicase, între timp, la 11 Noemvrie, o patentă prin care se dădea o desminţire categorică afirmaţiei că mişcarea ar fi cu voia împăratului; el trimite apoi emisari, ca oculistul român Molnar din Sibiu, de pildă, să convingă pe răsculaţi, face apel la episcopi să sfătuiască pe preoţi, recurge chiar la măsura extremă de a proclama «insurecţiunea» nobilimii din Transilvania, adică ridicarea ei în arme pentru a apăra Statul în primejdie. Cu puţin înainte de încheierea armistiţiului, Horia trimisese, prin trei emisari, condiţiile sale oficialităţii. Ele erau: desfiinţarea calităţii de nobil, expropierea moşiilor nobiliare, acestea urmând a fi împărţite între ţărani, impozite plătite şi de nobili, prestarea jurământului de credinţă de către aceştia şi de demnitarii comitatului. Dacă ele nu sunt primite, până în seara de 14 Noemvrie, atunci va ataca şi distruge Deva. Între timp, se încheie armistiţiul însă. La expirarea lui, au loc o serie de mici ciocniri cu armata la *Râmeţi*, *Brad*, *Lupşa*, toate favorabile răsculaţilor; la *Michăleni* însă, aceştia sunt învinşi (7 Dechemvrie) şi Zarandul ajunge în mâna armatei. După o a doua înfrângere la *Câmpeni*, (12 Dechemvrie), Horia se hotărăşte să dea drumul oamenilor acasă (14 Dechemvrie). Iarna sosise, fiecare trebuia să-şi grijească de gospodărie; apoi la 30 Noemvrie se publicase de către guvernul transilvănean amnistia generală acordată de împărat, pe care însă Horia nu voise s'o primească. Întovărăşit de mulţime până la Albac, el se retrage apoi, împreună cu Cloşca, într'un adăpost în uriaşul codru al Scorăgetului, nu departe de râul Someş. Aci urma să petreacă iarna, neştiut de nimeni, rămânând ca apoi să plece, cu bani strânşi dela comune, la Viena. Lucrurile se desfăşurară însă altfel. Pe capul lui Horia şi al celor doi tovarăşi se fixase un premiu de câte 300 de galbeni. Se găsiră deci şapte nenorociţi —ţărani din comuna Râul Mare— cari uitând că răscoala fusese a ţărănimii şi pentru ţărănime, se lăcomiră la bani şi, trădând neamul şi pătându-şi pentru veşnicie obrazul, prinseră, în ziua de 27 Decemvrie 1784, pe Horia şi pe Cloşca, în adăpostul lor din codru, dându-i apoi pe mâna cătanelor. Legaţi în lanţuri, fură aduşi cei doi şi închişi, sub pază tare, în fortăreaţa din Alba Iulia, într'o odăiţă strâmtă (2 Ianuarie 1785). Crişan fu prins şi

www.dacoromanica.ro

el pe drumul spre Ponor, tot de țărani — nouă trădători din satele Cărpeniș și Șaza-Lupșa, în frunte cu popa Moise din Cărpeniș (30 Ianuarie 1785). Dar știind ce va urma, Crișan nu așteptă judecata, ci, în închisoare, își luă singur viața, sucindu-și în jurul gâtului, cu o voință extraordinară, nojițele dela opinci (13 Fevruarie). Peste două săptămâni se dădea sentința tribunalului militar în procesul lui Horia și Cloșca: amândoi erau condamnați, citățm textual: «să li se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos în sus» adică dela picioare, apoi «corpurile lor să se despice și taie în 4 bucăți», expunându-se pe roate în diferite sate. Înainte de a fi duși la locul osândei amândoi arătară preotului Nicolae Rațț din Maerii Bălgradului care le puse în scris ultimele dorinți. Dând numele celor ce l-au prins, Horia adaogă că «îi iartă cu toată inima». Supliciul avu loc în ziua de 28 Fevruarie 1785, «pe colina care se înnalță deasupra viilor, în partea de miazăzi a fortăreții» și în prezența a peste 6000 de spectatori, dintre cari 2515 țărani români aduși din 419 comune sub un pretext mincinos. Intâi fu executat Cloșca: el primi «cel puțin 20 de lovituri», până-și dete, în cumplite chinuri, sufletul»; Horia primi numai două: una care-i frânse fluerul piciorului drept, a doua, de grație, peste piept. Azi, chipurile lor, săpate în piatră, străjuesc asupra cetății care le-a văzut martiriul după cum văzuse, cu aproape două sute de ani mai înainte, alaiul măreț al lui Mihai Viteazul.

În afară de Horia, Cloșca și Crișan și în afară de țăranii executați la Deva, au mai fost mulți alții cari au căzut jertfă. Numai la Alba Iulia au fost executați, în zilele de 25—27 Noemvrie 1784, 11 țărani; alții pieriră prin închisori. O sumă de țărani din cei compromiși, locuitori în 61 de comune din comitatele Zarand, Huniedoara și Alba, fură strămutați în Banat, în regiunea Panciova (Fevruarie 1786).

Răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan nu rămase totuși fără urmări. Cea mai însemnată fu *desființarea iobăgiei*, prin actul solemn din 22 August 1785; de data aceasta, nobilii nu mai îndrăzniră să protesteze, așa cum făcuseră în 1783, când împăratul luase această hotărîre, în timpul călătoriei sale prin Transilvania (vezi mai sus, p. 404). Se suprimară de asemenea abuzurile administrative și se acordară Moților o sumă de ușurări, între altele

www.dacoromanica.ro

păşunat liber pe tot domeniul de sus al Zlatnei, dreptul de a face curături în locurile de unde nu se pot aduce lemne şi de a le cultiva, scutire de dări pentru mineri, etc. O nouă eră ar fi putut începe în Transilvania mai ales în urma decretului de concivilitate care suprimase vechea împărţire pe «naţiuni» a ţării; din nefericire însă, tot nemeşii şi privilegiaţii fură mai tari, aşa încât ei siliră pe împărat, profitând de starea de slăbiciune şi deprimare în care se găsea acesta, cu puţin înainte de a muri, să revie asupra măsurilor luate şi să readucă viaţa constituţională şi administrativă a Ardealului la ceea ce fusese în 1780 («revocatio ordinationum»: 28 Ianuarie 1790); rămaseră în vigoare numai câteva decrete, între care şi acela privind desfiinţarea iobăgiei.

Supplex Libellus Valachorum. Memoriile următoare. Vestea că s'a revenit asupra măsurilor drepte şi binefăcătoare luate de împărat, în special asupra decretului de concivilitate, provocă între Românii din Ardeal o vie agitaţie. Aceştia, fără deosebire de confesiune, ceiură episcopilor lor să arate curţii toate doleanţele sau, cum se spunea pe atunci, «gravaminele» naţiunii şi să stăruie pentru satisfacerea lor. Se alcătui astfel, cu colaborarea cărturarilor de seamă ardeleni — *Petru Maior*, *Samuil Clain*, — în deosebi acesta — *Gheorghe Şincai*, *Ioan Molnar* şi *Iosif Mehesi*, ultimul fiul protopopului de Cluj, — o petiţie care e cunoscută sub numele de «*Supplex Libellus Valachorum*»; ea fu trimisă prin poştă, în Martie 1791, împăratului Leopold al II-lea. Petiţia începea prin proclamarea vechimei Românilor în Ardeal, ei fiind urmaşii coloniştilor aduşi de Traian, arăta apoi că au avut la început aceleaşi drepturi ca şi Ungurii şi enumera personalităţile politice şi militare ieşite din rândurile lor. După această introducere, de caracter istoric, urma expunerea doleanţelor: 1. «Numirile odioase de toleraţi, admişi, neprimiţi între staturi (venetici) să nu mai fie întrebuinţate la adresa Românilor», ele fiind «nedemne şi injurioase». 2. Naţiunii române să i se dea locul care l-a avut între celelalte naţiuni regnicolare înainte de 1437 (unio trium nationum). 3. «Clerul, nobilimea şi poporul român» să fie tratat la fel şi să aibă aceleaşi drepturi ca şi clerul, nobilimea şi poporul celorlalte trei naţiuni. 4. Deputaţi şi funcţionari români proporţional cu numărul contribuabililor. 5. Numiri topice mixte ungaro-române şi germano-române, în

www.dacoromanica.ro

comitate, districte şi scaune. Toţi locuitorii să se bucure «de libertăţi şi beneficii egale şi să poarte, în măsura puterilor, sarcini egale». În sfârşit, să se îngădue ţinerea unui congres naţional românesc, după modelul celui sârbesc, care să aleagă deputaţii ce urmează să reprezinte pe viitor naţiunea. Petiţia, redactată în latineşte, e subscrisă astfel: «Cei mai umiliţi şi întotdeauna supuşi credincioşi: clerul, nobilimea, statul militar şi civil al întregii naţiuni române din Transilvania».

Împăratul, după ce luă şi avizul contelui *Teleki*, «preşedintele cancelariei aulice transilvane» care fu silit să recunoască faptul că «Românii sunt locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei», trimise petiţia, la 18 Mai 1791, dietei din Ardeal, cu recomandarea să se asigure petiţionarilor beneficiile concivilităţii şi libertatea religioasă şi să se indice «mijloacele potrivite pentru susţinerea clerului ambelor confesiuni» şi pentru răspândirea culturii în masele populare. Efectul în dietă fu extraordinar: protocolul şedinţei, întocmit de deputaţii saşi din Sibiu, înseamnă că, după citirea petiţiei şi adresei împărăteşti, se produse «o tăcere generală şi o consternare mare». Totuşi, rezultatul, după cum se putea bănui, fu negativ: dieta trimise la Viena, la 9 August 1791, o adresă combătând cererile Românilor şi formulând asupra acestora o serie de aprecieri rău voitoare. Episcopul unit Ioan Bob, membru al dietei, nu avu tăria necesară să susţie aşa cum trebuie, cererile prezentate; celălalt episcop, Gherasim Adamovici, nu făcea parte din adunare. De altfel, Uniţii făcură eroarea de a mai trimite şi o altă petiţie separată, datată Blaj, 1 Martie 1791 şi iscălită de Mihai Timar, vicarul Haţegului; cereau doar acelaşi lucru, împărtăşirea Românilor ca naţiune, de toate «legile şi beneficiile patriei».

Faţă de răspunsul negativ al dietei, cei doi episcopi înaintară curţii, la rândul lor, un nou memoriu în 17 puncte, datat Viena, 30 Martie 1792, şi însoţit de o serie întreagă de anexe documentare. El are o deosebită însemnătate, fiind o viguroasă apărare a lui «Supplex Libellus» şi totdeodată o respingere documentată şi demnă a afirmaţiilor neîntemeiate şi injurioase cuprinse în răspunsul dietei, din 9 August 1791. La acest nou memoriu, împăratul răspunde prin rescriptul din 26 Mai 1792, care cuprinde *recunoaşterea confesiunii ortodoxe*, ce fusese până aci

www.dacoromanica.ro

numai tolerată, şi admiterea credincioşilor ei în funcţiuni publice, afară de acelea care sunt rezervate prin legi speciale celor patru confesiuni recepte. Doleanţele celelalte, esenţiale, precum recunoaşterea Românilor ca a patra naţiune, dreptul la deputaţi în dietă, proporţional cu numărul contribuabililor, numiri topice mixte, *nu sunt însă recunoscute.* Mai mult chiar, cei doi episcopi primesc o mustrare la 6 Iunie pentru faptul că, fără voie, stau la Viena, tratând în numele naţiunii româneşti întregi şi că jigmesc, prin expresiile lor, staturile şi ordinile Transilvaniei, ba încă şi legile, hotărîrile şi diplomele regale. Episcopii nu lasă nici acest act fără replică şi la 1 Iulie 1792 înaintează *un al treilea memoriu*, respingând învinuirile aduse şi insistând din nou pentru satisfacerea doleanţelor româneşti. Dar şi de data aceasta, ei nu primesc decât o satisfacţie formală, un decret cu făgăduieli şi generalităţi, iar nu o rezolvire a cererilor care erau totuşi atât de drepte.

Dacă *rezultatul* practic al acestei noi lupte a Românilor din Ardeal n'a corespuns aşteptărilor, s'a înregistrat totuşi un câştig însemnat, de ordin moral: *s'a refăcut solidaritatea naţională, pe teren politic*, ambele confesiuni luptând alături şi s'a stimulat *spiritul de luptă*; el se manifestă acum în forme categorice, prevestind mişcarea amplă şi organizată dela 1848.

BIBLIOGRAFIE

Lupta lui Ioan Inochentie Clain: 1. N. IORGA, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I—II, Bucureşti, 1915, VI + 460 şi XV + 291 p. in 8°; 2. AL. DOBOŞI, *Cum descrie stările politice şi economice din Transilvania un nobil ungur la 1744*, în *Anuar. Ist. Cluj*, VIII (1936—1938), p. 674—685.

V. şi p. 392, nr. 10.

Înfiinţarea regimentelor de grăniceri români: 3. G. BARIŢIU, *Istoria Regimentului al II românesc Grăniţariu Transilvan*, Braşov, 1874, 110 p. in 8°; 4. I. NISTOR, *Emigrările de peste munţi*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 815—865; 5. EMIL MICU, *Contribuţiuni la istoricul regimentului grăniceresc I valah*, teză de doctorat Bucureşti, 1943, 117 p. in 8°.

Îndatoririle iobagilor: 6. ETIENNE METEŞ, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, 78 p. in 8 .

Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ardeal. Reformele lui: 7. C. SASSU, *Sumară caracteristică a directivelor politice tradiţionale habsburgice şi a programului de guvernământ al Împăratului Iosif II, spre a servi drept introducere la jur-*

www.dacoromanica.ro

nalul său de călătorie din Banat în anul 1773, în *Arh. Olt.*, VII (1928), p. 377—393; 8. C. SASSU, *Românii şi Ungurii, Premize istorice*, Bucureşti, 1940, 159 p. in 8°.

V. şi p. 412, nr. 9 şi 23.

Răscoala din 1784. Horia, Cloşca şi Crişan: 9. NIC. DENSUSIANU, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785*, Bucureşti, 1884, VI + 523 p. in 8° (lucrare de bază); 10. IOAN BĂCILĂ, *Portretele lui Horia, Cloşca şi Crişan*, Sibiu, 1922, 48 p. in 8°; 11. NICOLAE FIRU, *Revoluţiunea lui Horia 1784—1785, date nouă culese din arhiva judeţului Bihor*, Oradia Mare, 1925, 40 p. in 8°; 12. I. LUPAŞ, *Revoluţia lui Horia*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 281—302; 13. V. ŞOTROPA, *Contribuţii la istoria revoluţiei lui Horia*, în *Anuarul Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 159—174; 14. ŞTEFAN METEŞ, *Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*, Sibiu, 1933, 62 p. in 8°; 15. ZENOVIE PĂCLIŞANU, *Revoluţia lui Horia*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, I (1934), p. 3—8; 16. I. LUPAŞ, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784*, Cluj, 1934, 223 p. in 8° (lucrare fundamentală); 17. M. AUNER, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen 1784*, Sibiu, 1935, 47 p. in 8°; 18. I. LUPAŞ, *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, s. 3, t. XVI (1934—1935), p. 257—330; 19. OCTAVIAN BEU, *Răscoala lui Horia în arta epocei*, Bucureşti, 1935, 29 p. in 4°, cu 105 ilustraţii; 20. OCTAVIAN BEU, *Răscoala lui Horia în corespondenţa împăratului Iosif II cu arhiducele Leopold de Toscana*, în *Omagiu Fraţilor Alexandru şi Ion Lapedatu*, Bucureşti, 1936, p. 15—60; 21. DAVID PRODAN, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, Bucureşti, 1938, 205 p. in 8°. (Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, IV).

Supplex Libellus Valachorum: 22. I. LUPAŞ, *Contribuţiuni la istoria Românilor Ardeleni 1780—1792. Cu 84 acte şi documente inedite, culese din arhivele din Viena, Budapesta, Sibiu şi Braşov*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, s. 2, t. XXXVII (1914—1915), p. 607—813; 23. ZENOVIE PĂCLIŞANU, *Luptele politice ale Românilor ardeleni din 1790—92*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, t. I (1923), p. 33—146; 24. I. LUPAŞ, *Contribuţiuni la istoria politică a Românilor ardeleni dela 1780—1792*, în *Studii, Conferinţe şi Comunicări Istorice*, I, Bucureşti, 1928, p. 313—373; 25. I. LUPAŞ, *Doctorul Ioan Piuariu-Molnar. Viaţa şi opera lui*, în *Mem. Secţ. Ist. Acad. Rom.*, XXI, (1938—1939), p. 653—697.

www.dacoromanica.ro

ROMÂNII DIN PENINSULA BALCANICĂ ÎN VEACURILE XVII ŞI XVIII

Prin spiritul lor întreprinzător, prin cultura lor, prin economia şi sobrietatea lor caracteristică, prin viaţa lor morală de familie, Aromânii au reprezentat o adevărată elită a Peninsulei Balcanice.

Istoria Românlior din Peninsula Balcanică în veacurile XVII şi XVIII este în primul rând istoria desvoltării lor *economice* şi *culturale*. Sub raportul economic, ei sunt într'un continu progres, atingând maximum după 1750; sub raportul cultural, momentul cel mai însemnat este de asemenea după 1750, coincizând cu cel economic; de amândouă rămâne strâns legat numele *Moscopolei*, marele oraş aromânesc din Albania. Nu avem în schimb o istorie politică şi diplomatică a acestei ramuri a poporului nostru, aşa cum e cazul la nord de Dunăre sau cum se întâmplase şi la sud, în timpul Asaneştilor. Răspândiţi pe o suprafaţă întinsă, în mijlocul unor formaţiuni etnice superioare numericeşte, Românii din Peninsula Balcanică nu au putinţa să întemeieze *un Stat*; din această cauză, grupuri întregi dintre ei sunt asimilate, încetul cu încetul, de populaţiile înconjurătoare (vezi şi vol. II, p. 339). Pe de altă parte, stăpânirea Turcilor şi luptele continue ale acestora cu Imperialii fac ca o parte a populaţiei româneşti din vestul Peninsulei să-şi părăsească aşezările, strămutându-se în locuri mai sigure; grupuri importante se stabilesc astfel în *Slavonia*, între Drava şi Sava, în districtele Križevici, Koprivnica şi Ivanić. Faptul se produce în timpul împăraţilor Rudolf al II-lea (1576—1608) şi Matiaş al II-lea (1608—1619); ne-o spune lămurit diploma din 14 Aprilie 1667 a Impăratului Leopold I, care precizează situaţia de drept a acestor Români, fiind o adevărată *constituţie* a lor.

www.dacoromanica.ro

Legiferări asupra Românilor dintre Drava şi Sava au fost şi mai înainte; citãm astfel *Statutele* din 14 Aprilie 1630.

Alături de deplasarea Românilor din vestul Peninsulei, se produce, după 1769, şi una, puternică, a celor din Albania, din Moscopole şi regiunile învecinate; după distrugerea frumosului lor oraş, aceştia emigrează în număr însemnat, aşezându-se în centrele comerciale din Balcani şi mai cu seamă în oraşele din împărăţia austriacă, începând din Ardeal şi până la Viena. Unii se duc şi mai departe, în Germania, în Franţa, până în Spania şi spre răsărit, în Rusia.

O menţiune specială merită Românii dintre valea Timocului şi a Moravei, pe malul drept al Dunării, formând un intrând etnic între Bulgari şi Sârbi. Cea mai mare parte a lor descinde — după toate probabilităţile — din vechea populaţie romanică a acestei regiuni. Restul sunt colonişti veniţi din stânga Dunării, din Oltenia şi din Banat în secolele XVI-XIX.

Desvoltarea economică. Toţi cei cari au cunoscut pe Aromâni, în decursul vremurilor, sunt unanimi în a recunoaşte marea lor capacitate economică, spiritul lor întreprinzător, talentul lor în afaceri. Duşan Popovici, un învăţat sârb care le-a consacrat un studiu amănunţit, intitulat « Despre Ţânţari » îi socoteşte ca « oameni de o capacitate rară, aproape genială » şi îi compară, sub acest raport, cu Evreii şi Armenii. Aptitudinea lor deosebită în direcţia economică nu e o întâmplare. Trăind în condiţii grele, pe un pământ sărac, care nu-i putea hrăni, — de aceea agricultura n'a fost niciodată o îndeletnicire fundamntală aromânească — ei au trebuit să-şi câştige existenţa pe altă cale şi anume prin comerţ şi industrie, răspândindu-se pretutindeni unde era o posibilitate de afaceri. Au început prin a pune în valoare produsele *turmelor* lor, adică *lâna. părul de capră*, apoi *cergile* miţoase, un articol deosebit de căutat şi constituind o specialitate aromânească, *abalele*, *pieile* lucrate şi nelucrate; *brânza* « valahă » avea o străveche reputaţie în întreaga Peninsulă. Veneţienii, în secolul al XVII-lea, sunt clienţi importanţi pentru aceste produse; chiar şi Francezii îşi stabilesc antrepozite comerciale în centrele aromâneşti în vederea procurării lor; constatăm un asemenea antrepozit, la sfârşitul secolului, sub Ludovic al XIV-lea, la *Metzova* sau *Aminciu*: aci se strânge, în special, lână şi păr de capră.

www.dacoromanica.ro

La aceste articole, în legătură cu păstoritul, se adaogă apoi o sumă altele. Negustorii aromâni sunt mari importatori de *bumbac*, pe care îl revând pe piaţa Europei centrale; aşa a făcut avere *Simeon Sina*, vestitul bancher şi filantrop, în timpul blocusului continental; el a adus, în anul 1806 şi următorii, bumbac din Turcia, pe la Vidin, în înţelegere cu Pasvantoglu, şi l-a desfăcut în Austria. realizând câştiguri însemnate. *Grânele*, *vitele mari*, *vinul*, *colonialele*, *ceara* — aceasta din urmă adusă mai ales din Muntenia, încă din veacul al XVII-lea, fac de asemenea obiectul tranzacţiilor numeroşilor negustori aromâni din Peninsulă şi din întreaga Europă Centrală.

Odată cu amplificarea operaţiilor comerciale, la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de al XIX-lea, când mărfurile circulă în cantităţi tot mai mari şi la distanţe considerabile, Aromânii devin proprietari de *case de expediţie şi comision* şi *bancheri*. Pentru prima categorie citâm, de pildă, firma lui Kiriac Barboglu din Zemlin, cu filiale la Triest şi la Braşov, şi aceea a lui Zenovie Popa, stabilită mai întâi la Zemlin, apoi la Viena. Pentru cea de a doua categorie, au rămas celebre casele de bancă ale fraţilor *Darvari*, în special aceea a lui Marcu, din Viena, precum şi banca lui *Simeon Sina*, tot din Viena. Fiul acestuia din urmă, Gheorghe, a ajuns baron şi a fost un potentat al finanţei europene.

Hotelurile şi hanurile în centrele comerciale ale Peninsulei şi dealungul şoselelor de mare trafic erau mai toate în mâna Aromânilor. Dela Semendria pe Dunăre (la est de Belgrad!) şi până la Ţarigrad, dealungul marei artere care taie deacurmuzişul Balcanii, îi întâlneai pretutindeni. Iar hanurile lor aveau reputaţia de a fi cele mai curate, de aceea erau căutate de călători.

In ce priveşte meşteşugurile, aveau o deosebită pricepere pentru lucrul metalelor în genere şi mai ales a metalelor preţioase. Lucrau arama — găsim o breaslă a arămarilor la Moscopole unde ea ridică în 1752 biserica Sfinţii Apostoli — făceau săbii, iatagane, junghere, cu prăsele frumos împodobite; erau însă reîntrecuţi în lucrul aurului şi argintului. Obiectele bise iceşti de metal preţios ieşite din mâna lor, apoi acele laice — filigene, paftale, cutii, podoabe de tot felul — delicat cizelate sau lucrate în filigran, făceau admiraţia cunoscătorilor şi erau foarte căutate în întreg Orientul (vezi fig. 137).

www.dacoromanica.ro

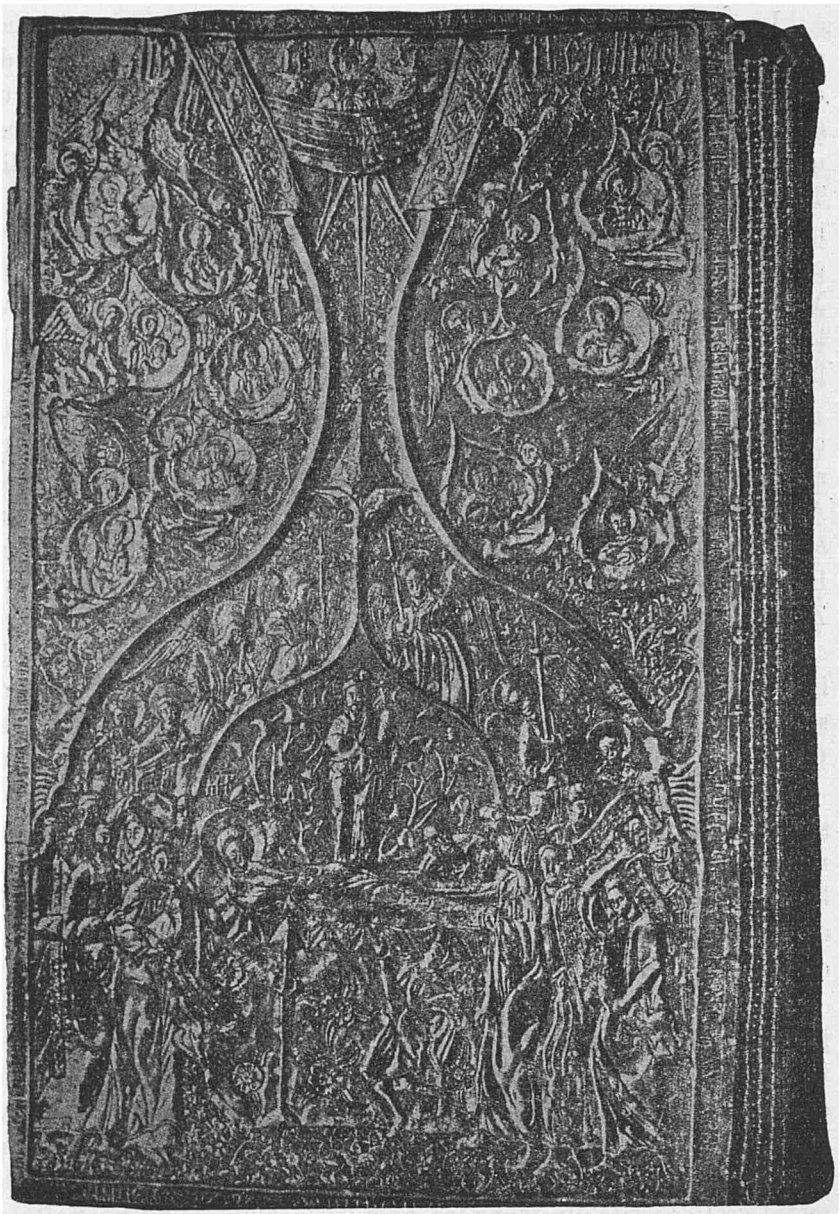

Fig. 137. — Evangheliarul lui Condo Vlahul (1557), primul argintar aromân cunoscut; destinat mănăstirii Viteoniţa din Kuceajnska Gora, acest evangheliar se găseşte astăzi la mănăstirea Beşenovo în Srem (Yugoslavia).

www.dacoromanica.ro

Așezări aromânești mai însemnate. Mulțumită însușirilor lor, întreprinzători, sobri și strângători — în limba sârbă «țințar» e tot una cu «econom» iar verbul «țințariti» înseamnă «a se tocmi» — Aromânii izbutesc să strângă averi însemnate. Așezările lor înfloresc; «pecealbarul» adică cel căruia negoțul între străini i-a adus un câștig sau — cum se spunea, pe atunci, — un «chesat» important, nu uită niciodată locul său de baștină, așezarea din munții Pindului, din Albania sau din Macedonia unde a văzut lumina zilei; își zidește acolo casă trainică, de piatră, de obicei cu două rânduri și caută să ajute la înfrumusețarea comunei, înălțând biserică, școală sau alt așezământ de folos obștesc. Așa se ridică, în veacul al XVII-lea și în cursul celui de al XVIII-lea, o sumă de așezări aromânești. *Metzova* sau *Aminciu*, la nord-est de Ianina, în munții Pindului (vezi harta Nr. 7), cunoaște o înflorire deosebită. De aci se trag o sumă dintre marii negustori aromâni, făcând comerț internațional. Așezarea se bucură de un regim special, de privilegii largi, consfințite printr'un act acordat de Poartă în veacul al XVIII-lea. Se prevedea în acest act păstrarea locurilor de pășunat în Epir, Tesalia și Macedonia, paza drumurilor, interzicerea pentru Musulmani de a se stabili în regiune; comuna plătește anual tezaurului 113.000 aspri; autoritatea superioară turcească e cadiul din Livadia și, în ultimă instanță, pașa de Negropont. In a doua jumătate a veacului al XVIII se înființează, la Metzova, chiar o «Academie», după pilda celei din Moscopole. In apropiere de Metzova, e *Avdela*, locul de baștină al familiei Papacostea, și *Turia*, al cărei nume se regăsește atât în Moldova cât și în Muntenia și în Ardeal.

Tot în apropiere de Metzova, spre sud-est, trebuiesc amintite două centre însemnate, *Călărești* sau *Călaru* și *Siracu;* ele se remarcă sub raportul economic, încă din veacul al XVII-lea. Locuitorii lor excelau în lucrul metalelor prețioase. Siracu este patria lui *Ioan Coletti*, cel mai de seamă bărbat de stat al Greciei moderne. Amândoua aceste centre au atins înflorirea maximă în timpul lui Ali Pașa din Ianina (1784—1820). Curând după aceea însă, în 1821, izbucnind revoluția Eteriei, ele sunt distruse.

Din munții Pindului se desfac, ramificându-se spre nord-est, munții *Gramostea*. Pe un platou al acestor munți, la 1600 de metri înălțime, înflorea, acum două sute de ani, localitatea *Gramostea*,

www.dacoromanica.ro

vestită prin marea sa bogăție în turme și cirezi de vite. Și astăzi e vie încă, în partea locului, amintirea celnicului *Paciurea* care construise o conductă pentru a aduce laptele turmelor, de sus, de pe pășunile de pe «Chiatra mare» jos în vale. «la Chiu» unde se fabricau brânzeturile. In epoca sa de strălucire, Gramostea a avut, după tradiție, 40.000 de locuitori; de aci a fost vestitul medic aromân *Ion Nicolide* stabilit la Viena și înnobilat în 1791 de împăratul Leopold al II-lea. Pe la 1769 localitatea e atacată de Albanezi și pustiită; de abia refăcută, ea e din nou distrusă de sălbaticul Ali-Pașa din Ianina. Astăzi numai vreo douăzeci de case mai arată locul unde odinioară se înălța una din așezările cele mai înfloritoare aromânești. Tot în munții Gramostea, pe versantul nord-estic al lor, trebuiesc menționate localitățile *Lintopea* și *Niculița*, prima vestită în veacul al XVIII-lea, prin lucrul metalelor prețioase, cea de a doua, amintind, prin numele ei, pe conducătorul răscoalei din 1066 (vezi vol. I, ed. 4, p. 321).

In regiunea marilor lacuri macedonene (Ohrida, Prespa, Castoria) și în genere în partea de vest a Macedoniei au fost o sumă de așezări însemnate aromânești. Un centru important era *Vlahoclisura*, locul de baștină a mitropolitului Dosofteiu, a fraților Darvari, a lui Marcu Beza; pe la începutul veacului al XIX-lea locuiau aci — după mărturia lui Pouqueville, consulul francez din Ianina și cel mai bun cunoscător al împrejurărilor macedonene din epoca modernă (1770-1838) — vreo cinci sute de familii de «Vlahi». Spre nord vest de Vlahoclisura, la 1360 de metri înălțime, era *Nevesca*, așezare întemeiată, având case cu două și trei rânduri; o parte a populației a pribegit, în jurul anului 1760, trecând în Ardeal, în județul Alba. Spre sud-est de Vlahoclisura, merită a fi menționate *Cojani*, pe drumul ce duce dela Grebena la Salonic, și *Seatiștea*, vechi centru aromânesc, cu prăvălii frumoase și curate, cu o școală mai înaltă de teologie, știință și istorie și, numărând, la începutul veacului al XIX-lea, după mărturia aceluiași Pouqueville, șapte sute de case și câteva sute de colibe; astăzi ambele localități sunt grecizate.

Spre vest de Bitolia, la vreo 23 de kilometri și la 1087 de metri înălțime, se află *Molovištea*. Locuitorii ei făceau, pe la 1740—50, negoț cu Veneția; specialitatea lor era șofranul, în boabe («broștul») și măcinat («târța»), «piperul» adică boiaua de ardei și *lipitorile*

www.dacoromanica.ro

pe care le trimiteau până în Franţa unde «les sangsues macedoniennes» ajunseseră la preţ. Notăm, de altfel, că şi *vaccinatul împotriva variolei* a fost practicat, din timpuri străvechi, de păstorii aromâni ca şi de cei din Carpaţi. şi că dela aceştia, prin intermediul cercurilor constantinopolitane şi germane, metoda a fost cunoscută apusului care a generalizat-o prin învăţatul englez Jenner (1796).

Spre miazănoapte de Moloviște e *Gopeşul*, înfloritor pe la 1750, ai cărui locuitori au emigrat apoi în Ungaria, în Serbia şi — mai târziu — în Bulgaria, la Samakovo. Şi mai la miazănoapte, la o înălţime de 1176 metri — foarte multe aşezări aromâneşti sunt situate sus, pe munţi — întâlnim, într'o poziţie minunată, localitatea *Cruşova*. In vremea ei de dezvoltare maximă, a avut patrusprezece mahalale sau enorii cu vreo trei mii cinci sute de case.

Dintre centrele situate în Albania — în afară de *Moscopole*, despre care va fi vorba pe larg mai jos — trebuiesc însemnate *Fraşari*, patria Fârşeroţilor, cei mai conservatori şi mai dârzi dintre Aromâni, vestiţi şi prin portul lor, elegant şi sobru, apoi *Coritza*, în jurul căreia s'au dat lupte în războiul dintre Italieni şi Greci. In zona de influenţă a Coritzei sunt localităţile *Bitcuchi*, de o mare vechime, şi *Boboştiţa*, de unde se trag, dintr'o familie de emigraţi moscopoleni, înaintaşii familiei Antonescu din Piteşti.

Cu firea lor întreprinzătoare, Aromânii s'au stabilit în toate centrele mai însemnate ale Macedoniei şi în multe dintre acelea ale Peninsulei Balcanice. Grebena şi Veria, în bazinul Bistriţei, Bitolia, Ohrida, Castoria, în regiunea marilor lacuni, Scopia şi Veles pe valea Vardarului, Giumaia, Melnic şi Seres, pe aceea a Strumei, Drama şi Cavala între Struma şi Mesta, şi, bine înţeles, Salonicul — vechiul Sărună — au avut şi au încă o însemnată populaţie aromânească. Colonii s'au aşezat apoi în Stambul, în Sofia, în Küstendil, în Belgrad, în Novisad în Atena, în Volo, ca să nu pomenim decât pe cele mai importante. Incontestabil însă că centrul orăşenesc cel mai de seamă pe care l-au avut Aromânii, metropola lor, atât din punct de vedere economic cât şi cultural, a fost *Moscopole*.

Moscopole. Aşezată în partea de răsărit a Albaniei, pe cinci coline, la o înălţime medie de 1150 de metri şi străbătută de «râulu al Dzegă», Moscopolea, datând, după unii, din veacul al XI-lea, după alţii, din al XVI-lea, iar după cronica ei monascrisa, numai

www.dacoromanica.ro

de pe la 1630 (vezi fig. 138); ultimile cercetări se pronunță pentru începutul secolului al XV-lea. Dar dacă asupra întemeierii există contraversă, toți cercetătorii sunt în schimb, de acord a fixa epoca ei de înflorire maximă între 1720—1769. Prin energia, priceperea și remarcabilul spirit de afaceri al locuitorilor, veniți unii, pare-se, din Gramostea, ea ajunge centrul comercial și industrial cel mai de seamă din partea apuseană a imperiului turcesc. Are, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, peste cincizeci de mii de locuitori în douăsprezece mii de case, o serie de construcții monumentale — înainte de primul război mondial se mai vedeau încă ruinele a douăzeci și patru de biserici — școli, o bibliotecă, o tipografie, un orfelinat, o casă a săracilor și — « podoaba cea mai înaltă a orașului » — o « Academie ». Meseriașii sunt grupați în corporații sau bresle — patrusprezece la număr după un studiu apărut la Viena în 1791, cincizeci, inclusiv cele mărunte, după un cercetător grec — în frunte stând breslele industriei metalelor: aurarii, argintarii, arămarii și armurierii. (vezi fig. 139 și 140). Arămarii ridică biserica *Sfinții Apostoli*, epitrop fiind

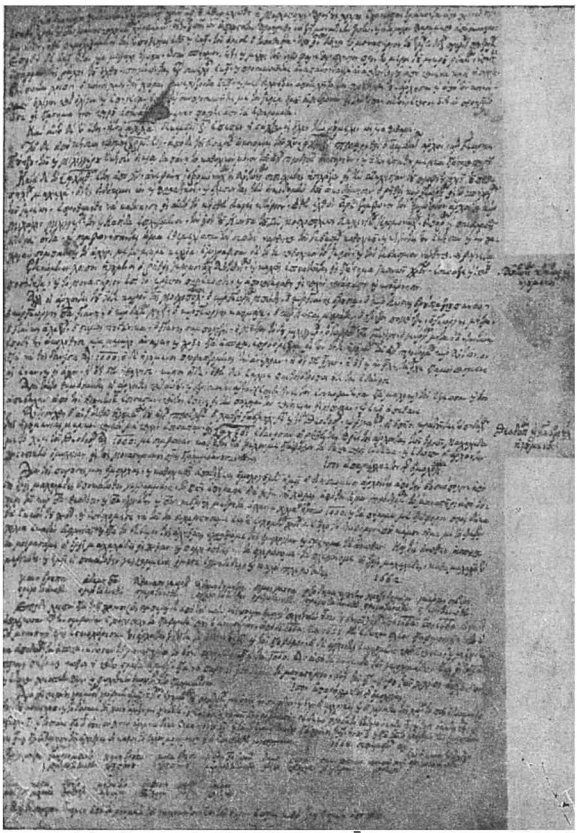

Fig. 138. — O pagină din cronica manuscrisă a Moscopolei, în greceşte, dând ca an al întemeierii « pe la 1630 » (rândul întâi de sus: ... ἐθεμελιώθε ἡ Μοσχοπόλη πρὸς τούς Ἑχιλίους ἑξακοσίους τριάκοντα...)

www.dacoromanica.ro

chiar Mihail Papatete; pisania poartă data 1752, Octomvrie 20. Cea mai veche biserică pare a fi fost aceea a Sfintei Paraschiva; urma apoi « Adormirea Maicei Domnului », zidită în 1715, « Sfântul Ata-

Fig. 139. — Ripida lui Gheorghe Arghir din Moscopole (1724). Astăzi la mănăstirea Kruşedol, Srem (Yugoslavia).

nasie » în 1721, « Sfinţii Voevozi », în 1724, « Sfântul Nicolae » în 1750. La aceasta din urmă era ctitor, în 1758, făcând tronul şi amvonul, chiar Arghirie Atanasie Gojdu, înaintaşul marelui filantrop Emanuil Gojdu.

Fiecare breaslă era condusă de un sfat de meşteri, prezidat de un *protomeşter*; protomeşterii celor 14 corporaţii alcătuiau un

www.dacoromanica.ro

Fig. 140. — Evangheliarul lui Gheorghe Hrisicu din Moscopole (1742), lucrat pentru mănăstirea Şişatovaţ în Srem (Yugoslavia).

www.dacoromanica.ro

consiliu numit şi Tribunalul de pace, care avea şi atribuţii judecătoreşti. Solidaritatea între membrii breslelor era mare; respectul faţă de cei bătrâni, de asemenea.

Prin stăruinţa acestor bresle şi cu sprijinul lor material, au luat naştere instituţiile filantropice şi culturale ale Moscopolei. Ele au înfiinţat tipografia, ele subvenţionau « Casa săracilor » şi « Orfelinatul », acesta din urmă având patruzeci de odăi mari. Incă de pe la 1700 exista o şcoală de învăţături mai înalte; în 1744 are loc o reorganizare a ei, fiind numită « Noua Academie ». La apelul patriarhului Ioasaf al Ohridei — şi el tot Aromân din Moscopole — de a se ridica un lăcaş demn pentru acest aşezământ de cultură, breslele răspund cu mare elan, subscriind nu mai puţin de 312.000 de aspri. Fiecare breaslă întreţinea apoi câte un tânăr la studii, ca să înveţe « limba greacă, filosofia şi ştiinţele teologice ».

In 1750 e numit rector al « Noii Academii » *Theodor Cavaliotti*, elev al învăţatului filosof şi teolog grec Evghenie Vulgaris. Sub conducerea lui, înalta instituţie capătă o strălucire deosebită, devenind centrul cultural al Peninsulei — excepţie făcând, bine înţeles, Constantinopolul. In 1760, Cavaliotti tipăreşte o *Gramatică* (Εἰσαγογή Γραμματικῆς...) în tipografia din Moscopole. Această tipografie funcţiona de decenii; prima carte ieşită de sub teascurile ei datează din 1731. După aceea, în 1736, 1742 şi 1744, apăruseră tot acolo trei cărţi bisericeşti — Ἀκολουθία sfântului Haralamb, aceia a lui Climent, arhiepiscopul Ohridei, şi aceea a lui Visarion arhiepiscopul Larissei. Opera cea mai însemnată a lui Cavaliotti este Πρωτοπειρία, un dicţionar greco-aromâno-albanez, apărut la Veneţia în 1770; tot el a mai alcătuit şi o serie de studii filosofice — între altele o *Logică* în 1743 (vezi fig. 141) — care nu s'au tipărit.

Limba de predare în « Noua Academie » era cea greacă, limba clasică a învăţăturilor înalte, limba care, în vremea aceia, domina şi în şcolile superioare din Principate precum şi în saloane. Dar în acelaşi timp creşte interesul literar şi ştiinţific pentru limba aromânească, pentru graiul părinţilor, întrebuinţat în familie şi în viaţa de toate zilele. Dovadă sunt operele lexicografice sau dicţionarele care se alcătuiesc în această vreme şi din care unele se şi tipăresc. In afară de *Protopeiria* lui Cavaliotti, trebue relevat vocabularul mai bogat şi în patru limbi (greacă, aromână, bul-

www.dacoromanica.ro

gară, albaneză) intitulat Εἰσαγογίκη διδασκαλία, al lui *Daniil din Moscopole* (vezi și fig. 142). Prima ediție a apărut la Veneția, în

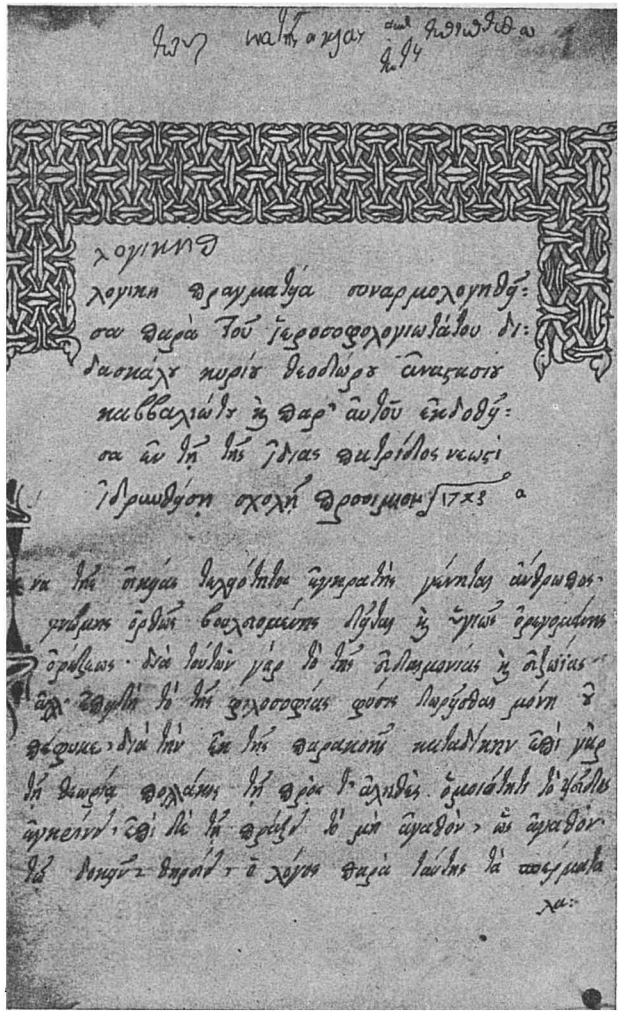

Fig. 141. — Inceputul «Logicei» manuscrise a lui Cavalliotti, alcătuită în 1743.

1794; cea de a doua la Constantinopol, în 1802. Un alt dicționar este acela al lui *Nicolae Ianovici*, originar și el tot din Moscopole, dar stabilit în Austria. Cuprinde cinci limbi: greaca veche sau

www.dacoromanica.ro

elena, greaca nouă, aromâna, germana şi maghiara; trecut la cenzură la 30 Martie 1821, el rămâne în manuscris.

Moscopolea a mai dat şi alţi oameni de cultură. Astfel a fost *Dimitrie Procopie*, zis şi Pamperi, cu studii la Padova, medicul

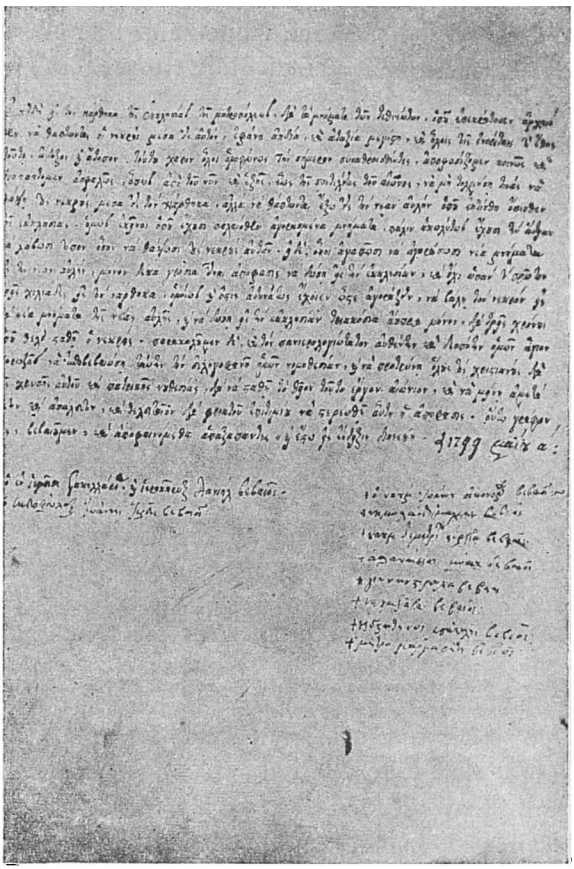

Fig. 142. — Act din 1799, Mai 1, având iscălitura lui Daniil din Moscopole (în stânga, jos: ὁ ἐν ἱερεῦσι σακελλάριος καὶ ἱεροκῆρυξ Δανιὴλ βεβαῖος)

lui Nicolae Mavrocordat, apoi protopopul şi hartofilaxul *Constantin Ucuta*, stabilit tocmai la Posen, în Prusia, de unde trimite în 1797, lucrarea sa Νέα Παιδαγωγία, cuprinzând un «alfabet practic», o gramatică şi rugăciunile obişnuite, în limba aromână. Lucrarea s'a tipărit în acelaşi an, în tipografia din Viena a lui *Marchides*

www.dacoromanica.ro

Pulliu, aromân şi el din Seatiştea. In prefaţă, Ucuta cere ca învăţământul să se facă *în limba maternă*, acesta fiind cel mai potrivit. Tot din Moscopole sunt originare şi familiile *Mocioni* şi *Gojdu*, stabilite amândouă în Austria; dir. împrejurimile Moscopolei, din *Grabova*, e tatăl vestitului mitropolit *Andrei Şaguna*.

Războiul dintre Ruşi şi Turci, izbucnit în toamna anului 1768 (30 Octomvrie), înseamnă pentru înfloritorul oraş aromânesc

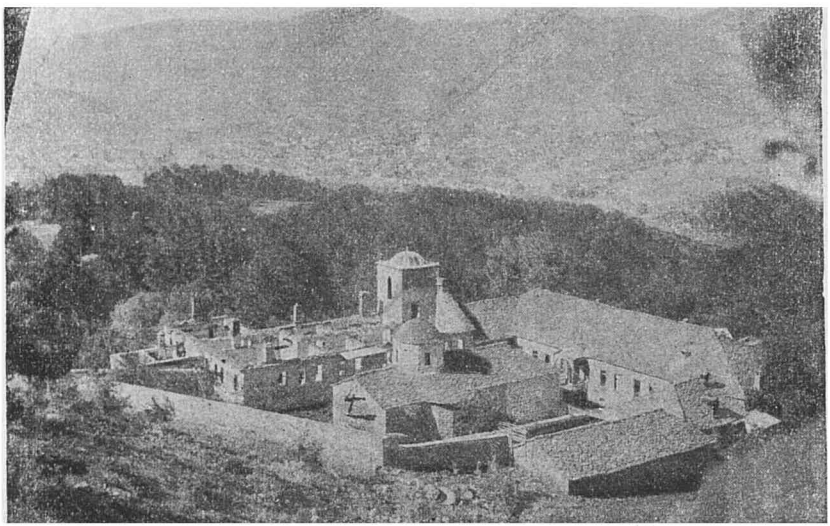

Fig. 143. — Mănăstirea Sf. Prodrom din marginea Moscopolei. In fund, dincolo de pădure, se zăreşte satul actual Moscopole, pe locul unde odinioară se înălţa strălucita metropolă. In această mănăstire — *incendiată parţial în 1937, (se văd pe fotografie ruinele)* refăcută în 1938 — se păstrau condicele cu acte moscopolitane. Nu ştiu care e situaţia de azi, în urma războiului italo-grec, purtat tocmai prin partea locului.

începutul decadenţei. Locuitorii lui sunt acuzaţi că ar fi favorabili Ruşilor, că ar sprijini acţiunea acestora cari urmărea, paralel cu operaţiunile militare, şi o răscoală a creştinilor din imperiul turcesc, în special a Grecilor. Poate că unii dintre Moscopoliteni să fi dorit într'adevăr o biruinţă a ţarului; că ar fi trecut însă la acte făţişe de răscoală, nu e dovedit. Se mai adăogă şi invidia provocată de multele bogăţii acumulate în acest centru industrial şi comercial, contrastând izbitor cu sărăcia regiunilor învecinate. Fapt este că, în 1769, oraşul începu să fie atacat de bande de Albanezi. Locuitorii rezistară o bucată de vreme; apoi, dându-şi seama că

www.dacoromanica.ro

situaţia nu va mai putea dura şi că, în orice caz, comerţul şi industria lor vor fi ruinate, se hotărîră să emigreze. Mulţi porniră cu familiile şi avuţiile lor spre miazănoapte, în spre ţinuturile sârbeşti şi spre Austria; alţii se adăpostiră în aşezările aromâneşti vecine mai ferite. In urma lor, Moscopolea fu prădată şi arsă. Refăcută parţial, după încheierea păcii, ea fu din nou atacată în 1788, în legătură cu noul război care izbucni între Ruşi şi Turci la 24 August 1787. De data aceasta, oraşul primi lovitura de graţie; după sfârşitul ostilităţilor, nu mai rămase decât o vastă întindere de ruine. In veacul al XIX-lea, un sat modest vegetă pe locul unde odinioară se înălţase înfloritoarea metropolă aromânească (vezi fig. 143). Odată cu Moscopolea, fură prădate şi distruse şi localităţile Gramostea, Niculiţa, Lintopea, Bitcuchi şi Birina.

Armatolii. Aşezările aromâneşti dispuneau totuşi de o organizaţie militară, recunoscută de Inalta Poartă, aceia a *armatolilor*, care le apăra în vreme de primejdie. Ele nu putură împiedeca însă dezastrul din 1769 (vezi şi vol. II , p. 340). Existau, în vremea mai nouă, douăsprezece unităţi de armatoli, formând o uniune, cu statute şi cu străvechi tradiţii. Mulţi dintre armatoli au rămas vestiţi prin vitejia şi dispreţul lor de moarte. Astfel, în anii 1685—1689, în timpul războiului dintre Turci şi Veneţieni, se disting *Anghel Şumilă Vlahu* din Ianina, *Panu Meitani* din Cătuna (Acarnania) şi *Hristu* şi *Moscu Balauritu* (Valaori) din Moscopole. Familiile *Bucuvală*, *Buia-Griva*, *Andruţu-Veruşi*, *Cara-Taşiu* au dat de asemenea armatoli de frunte. Dar tip reprezentativ a rămas, în privinţa aceasta, căpitanul *Caciandoni*, fârşerot şi fiu de celnic. In adunarea dela Santa-Maura, în 1805, el e proclamat «cel mai viteaz» dintre toţi armatolii şi i se dă sabia vestitului înaintaşi, *Iani Contoiani*, pe care sta scris: «Celui care nu se teme de tirani, care trăeşte liber în lume şi a cărui viaţă se scurge în cinste şi slavă...». El atacă deseori pe Turcii şi pe Albanezii cari prigoneau satele aromâneşti şi ajunge spaima sângerosului *Ali Paşa* din Ianina. In cele din urmă, acesta îl prinde însă şi-l ucide în mod crâncen, zdrobindu-i oasele cu maiul. Cântecele populare amintesc şi ástăzi pe viteazul Caciandoni.

Răspândirea Aromânilor. Evenimentele din 1769 şi 1788 determinară o largă emigrare a Aromânilor. Şi mai înainte, aceştia străbăteau Peninsula Balcanică şi Austria, ajungând până în

www.dacoromanica.ro

Apusul Europei şi până în Rusia şi aşezându-se ori unde era un prilej de afaceri, de industrie şi comerţ. Curentul se intensifică mult însă după distrugerea Moscopolei şi a centrelor din jurul ei. O seamă se stabiliră în Belgrad; cercetătorul sârb Duşan Popovici afirmă chiar că viaţa economică a acestui oraş li se datoreşte lor: « Piaţa Belgradului — spune el — au întemeiat-o familiile aromâneşti ». Alţii se aşezară în celelalte oraşe sârbeşti, desvoltând o vie activitate comercială şi industrială. Redăm, în privinţa aceasta, o a doua afirmare a lui Duşan Popovici: « Este cunoscut faptul, deşi nu îndestul de studiat, că bazele negoţului nostru au fost puse de străini: de Aromâni în Serbia, de Germani în Croaţia ».

Un teren vast de lucru oferiră emigranţilor oraşele împărăţiei habsburgice. Colonii de Aromâni se întâlnesc aci încă dela începutul veacului al XVII: astfel importanta colonie din *Miskolcz*, menţionată pentru prima dată la 1606 şi care număra, în 1728, vreo 300, iar în 1788 peste 350 de familii. Începând din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, curentul de emigrare creşte continuu; de altfel, guvernul austriac căuta să atragă cât mai mulţi « Greci » de aceştia — aşa li se spunea obişnuit Aromânilor de către străini din cauza limbei greceşti întrebuinţate în tranzacţii şi în relaţiile cu oficialitatea — deoarece erau elemente capabile şi întreprinzătoare. In 1782, un anume Danilo Jefarovici, consilier financiar, e făcut nobil deoarece izbutise să colonizeze în Austria, începând din 1755, deci într'un răstimp de peste un sfert de veac « 500 de familii de Turci şi Greci, cu stare » şi « cu chipul acesta, să sprijine industria şi comerţul ».

Întâlnim pe Aromâni la *Zemlin*, unde, încă din 1704, ei deţin o bună parte din viaţa economică, la *Novisad*, unde, la 1780, era o colonie de vreo 120 de familii, la *Buda*, numărul lor de aci ridicându-se, pe la 1800, la cel puţin o mie de suflete, la *Pesta* şi la *Tokay*. Ii întâlnim de asemenea la *Pojon*, la *Eger*, la *Szegedin*, la *Kecskemet* şi bine, înţeles, la *Viena*; aci, ei ridică în 1766 biserica Sf. Gheorghe din Steyer Hof. In general, se poate spune că nu era centru mai însemnat în împărăţia austriacă în care să nu se fi aşezat, alcătuind, împreună cu negustorii de origine etnică greacă, aşa zisele « companii greceşti », prevăzute de împărat cu diplome şi privilegii speciale.

In Ardeal îi găsim încă din veacul al XVII-lea, la Sibiu, la Braşov, la Oradea, la Beiuş, având organizarea lor proprie şi

www.dacoromanica.ro

privilegii cum e acela din 1636, dat de Gheorghe Rákoczy I. Dintre Aromânii aşezaţi la Braşov — în 1768 companiştii « greci » aveau aci 80 de firme mari — merită o menţiune specială familiile *Nicolau* şi *Nica*; dintre cei dela Sibiu, familiile *Hagi Luca* şi *Hagi Popp*. Aceste ultime două case obţin în Fevruarie 1763 firman dela sultan pentru exercitarea negoţului în imperiul turcesc; Constantin Hagi Popp, prin legăturile sale în întreaga Europă şi prin volumul afacerilor sale poate fi comparat cu cei mai mari negustori străini. La Cluj, doi Aromâni, Pavel şi ginerele său Gheorghe Christofor Literatul, ridică, la finele veacului al XVII-lea, mănăstirea dela « Cluj-Mănăştur »; la Alba-Iulia, Aromânii dau un puternic sprijin bisericii ortodoxe de acolo. In Timişoara, recensământul din 1739, găseşte 39 de nume de negustori « greci », dintre cari 22 din Moscopole; potrivit şi opiniei lui Duşan Popovici, avem de a face, în realitate, cu Aromâni. In Oradea Mare, ei ridică biserică în 1784; şcoală aveau încă din 1754. La Sebeşul-Săsesc, printre ctitorii bisericei unite găsim pe Marincovici din Târnova (lângă Bitolia!) şi pe soţia sa.

In Principate, erau de asemenea cunoscuţi; Miron Costin îi aminteşte astfel în lucrarea sa « De neamul Moldovenilor », tratând despre originea romană a poporului nostru: « Şi la Rumele în ţările greceşti un neam ce le zicem Coţovlah, colonia Râmului este ». Iar Constantin Cantacuzino stolnicul stătuse cu ei de vorbă şi ştia cum se înfăţişează locurile lor natale: « Şi locurile lor cu greu de hrană fiind, pentru multă piatră şi munţi ce sânt unde lăcuesc, se împrăştie şi se duc mai mulţi prin acele oraşe mari turceşti ». Posibilităţile de afaceri îi atrag şi în târgurile noastre unde, ca şi în alte ţări, ei sunt adesea confundaţi cu Grecii. Dintre Aromânii veniţi mai de mult, citãm figura mitropolitului Dosofteiu al Moldovei; în versurile lui « se găsesc particularităţi din graiul macedo-român ». *Gheorghe Darvari*, medic, originar din Vlahoclisura, se stabileşte în Muntenia, pe la 1780—1790; tot din Vlahoclisura îşi trage obârşia şi familia *Garofid*. Ştefan Gheorghe Coemgiopol, starostele de argintari sau, cum se spunea pe atunci, cuiumgi başa — care sta la hanul Zlătari şi era un vestit meseriaş, venise din Bitolia, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea. Familia *Pherekyde* — numită la început Dimcea — este de fel din comuna Fieri-Fearica (Albania). Tot de origine

www.dacoromanica.ro

aromână sunt şi familiile Djuvara, Meitani, Valaori, Mihail, aceasta din urmă numită la început Tupàlu. Un Tudurachi din Cruşova e pomenit la Iaşi în 1816; firme aromâneşti apar le Craiova începând din 1792; Moscopoliteni se întâlnesc prin ţară pe la 1812—1813.

Insemnătatea economică şi culturală a Aromânilor. Aromânii au reprezentat, sub raportul economic, un element de primă importanţă. Excelenţi negustori, industriaşi şi mijlocitori, ei au făcut legătura între Orient şi Occident şi au contribuit, oriunde s'au aşezat — în Balcani, în Austria, în Principate — la ridicarea vieţii economice. Se poate spune că pretutindeni ei au fost şi sunt *creatori de burghezie.* Din acest punct de vedere, ei pot avea încă o mare însemnătate în momentul de faţă, în ce priveşte romanizarea oraşelor noastre. Opera de colonizare începută după primul război mondial trebue deci continuată, dar îndreptată mai ales asupra mediului urban, unde Aromânii pot fi, prin exemplul lor, *o adevărată şcoală practică de industrie şi comerţ.*

O altă trăsătură caracteristică a lor e *dorinţa de a se instrui, dorinţa de cultură*: Aromân neştiutor de carte nu există. De aceea, grija pe care au avut-o întotdeauna, oriunde s'au aşezat, de a-şi face şcoli, de aceea sprijinul pe care l-au dat instituţiilor culturale. Se poate spune, fără exagerare, că proporţional cu numărul, din rândurile lor au ieşit cel mai mare număr de donatori şi filantropi. In ce priveşte Serbia, Duşan Popovici spune lămurit: «Nouă ni se pare că ar fi greu de găsit vreo instituţie culturală sau umanitară, ceva mai importantă, la care oamenii aceştia sau descendenţii lor să nu fi contribuit ca fondatori sau ca mari donatori. Ceva mai mult, noi credem că din vremea dispariţiei Aromânilor în societatea sârbească din Ungaria, numărul filantropilor noştri naţionali a scăzut». Pentru Grecia, acelaşi învăţat afirmă: «Marii sprijinitori ai culturei greceşti: Toşiţa, Sturnari, Pangas, Averof, Sina, toţi sunt Aromâni de origine». La noi, trebue pomenit în special numele lui Dinu Mihail din Craiova care şi-a lăsat întreaga sa avere în scopuri de binefacere. Cât despre Ungaria — în afară de bine cunoscutul *Emanoil Gojdu* — iată rândurile din enciclopedia Révai, închinate marelui bancher *Simeon Gheorghe Sina*: «Simeon Gheorghe Sina a contribuit cu dărnicie la înfăptuirea Creditului Agrar Ungar, la întemeierea Societăţii de Asigurare maghiară, la promovarea problemei căilor ferate şi a navigaţiunii

www.dacoromanica.ro

cu vapor, la canalizarea fluviilor, la ridicarea şi îndreptarea agriculturii, s'a îngrijit de şcoale şi de educaţia poporului, a creat Muzeul Naţional, Spitalul de copii şi alte spitale, leagăne, orfelinate, Institutul orbilor, Academia Comercială, Teatrul Naţional, Conservatorul, Corpul Pompierilor, Casa Artelor Frumoase şi mai presus de toate Palatul Academiei de Ştiinţe Ungare: toate îi vestesc numele ca al unui întemeietor ».

Dintre personalităţile culturale ieşite din rândurile Aromânilor, în afară de cele arătate mai sus, trebuiesc amintiţi *Anastasie Naussi* sau *Naueş*, *Gheorghe Roja* şi *Mihail Boiadgi*. Cel dintâi a studiat la Academia greacă din Constantinopol şi a ajuns — potrivit afirmaţiei lui Dimitrie Cantemir—un învăţat vestit « atât în Germania cât şi în Anglia ». Roja, « doftor în spitalul Universităţii ungureşti din Peşta », a publicat la Buda în 1808 « Cercetări despre Românii numiţi Vlahi cari locuesc dincolo de Dunăre », în limba greacă şi germană; o traducere în româneşte de Sergiu Hagiade a apărut la Craiova în 1867. Un alt studiu al său, apărut tot la Buda, în 1809, în româneşte, are titlul « Măestria ghiovăsirii — adică a scrierii — româneşti cu litêre latineşti care sânt literele Românilor cele vechi »: Roja e deci un precursor al lui Eliade Rădulescu, în ce priveşte întrebuinţarea alfabetului latin în locul celui chirilic. Mihail Boiadgi, profesor la şcoala « greacă » din Viena, publică în acest oraş, în 1813, prima gramatică aromână, redactată în greceşte şi nemţeşte şi însoţită de o serie de fabule şi dialoguri în aromână, cu litere latine. Din cauza acestei cărţi, Boiadgi a fost afurisit de patriarhul din Fanar, care se temea că autorul urmăreşte « de a combate limba greacă din auzul credincioasei noastre turme ». Ca monument literar aromânesc trebue pomenit *Codicele Dimonie*, un manuscris, găsit de învăţatul german Weigand la Ohrida, în casa familiei Dimonie, cuprinzând o serie de texte bisericeşti; o parte însemnată a acestui manuscris e tradusă după o lucrare greacă a lui D. N. Darvari, apărută în 1803, la Viena. Amintim în sfârşit pe fraţi *Tunusli*, pe cheltuiala cărora s'a tipărit la Viena, în 1806, Istoria Ţării Româneşti a lui Mihai Cautacuzino, tradusă în greceşte.

Dar în afară de manifestările culturale privind limba maternă, Aromânii mai au şi meritul de a fi ajutat mult desvoltarea culturală *greacă*. Faptul e uşor de înţeles, dacă ţinem seamă că limba

www.dacoromanica.ro

oficială, pe care o întrebuinţau în corespondenţă şi în tranzacţii, era limba greacă. Cursurile la Moscopole se făceau în greceşte şi se poate spune, fără exagerare, că în epoca de înflorire, acest oraş a fost şi o adevărată metropolă culturală grecească. Din rândurile Aromânilor a ieşit vestitul revoluţionar şi poet grec *Rhigas Velestinliul* sau din Velestin, care sfârşeşte sugrumat de Turci şi aruncat în Dunăre, la Belgrad, în noaptea de 24 Iunie 1798. Tot Aromâni au fost şi *Iordache Olimpiotul*, vestitul căpitan al Eteriei, mort eroic la mănăstirea Secul din Moldova, în 1821, *Marco Botzaris*, *Theodor Colocotroni*, precum şi o sumă de alţi viteji luptători ai acestei mişcări de eliberare.

Prin spiritul lor întreprinzător, prin cultura lor, prin economia şi sobrietatea lor caracteristică, prin viaţa lor morală de familie, Aromânii au reprezentat *o adevărată elită* a Peninsulei Balcanice. Nenorocirea a fost că n'au avut şi *un cadru politic propriu* în care să se desvolte în sens naţional. De aceia, ei au pus foarte adesea aceste remarcabile însuşiri în slujba *altora*, au îmbogăţit *pe alţii* — Sârbi, Austriaci, Unguri, Greci — şi mulţi din ei s'au pierdut în masa etnică *a altora*. Măcar acum, în ceasul al doisprezecelea şi când problemele de rasă au atâta însemnătate, să încercăm să salvăm ceea ce se mai poate salva şi să facem să se folosească *poporul nostru* de virtuţile acestor fraţi îndepărtaţi.

BIBLIOGRAFIE

I. **Românii din Peninsula Balcanică, în genere:** 1. JOVAN CVIJIĆ, *La Péninsule Balcanique, géographie humaine*, Paris, 1918, III + 531 p. in 8°; 2. FLOREA FLORESCU, *Românii din Jugoslavia, Istoric şi evoluţie demografică*, în *Timocul*, VIII (1941), p. 7—49.

II. **Aromânii. Desvoltarea economică:** 3. VALERIU PAPAHAGI, *Contribuţii la istoria relaţiilor comerciale ale Munteniei cu Peninsula Balcanică şi cu Veneţia în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XIX (1933), p. 119—126; 4. DR. DUŞAN I. POPOVICI, *Aromânii ca negustori în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea în Serbia şi Austro-Ungaria*, în româneşte de C. Constante, Bucureşti, 1934, 176 p. in 8°; 5. VALERIU PAPAHAGI, *Aromânii moscopoleni şi comerţul veneţian în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1935, VII + 239 p. in 8°; 6. ANASTASE HĂCIU, *Aromânii. Comerţ, Industrie, Arte, Expansiune, Civilizaţie*, Focşani, 1936, IV + 616 p. in 8°; 7. TH. CAPIDAN, *Aromânii*, Bucureşti, 1942, 141 p. in 8°.

III. **Aşezări aromâneşti mai însemnate:** 8. N. IORGA, *Histoire des Roumains de la Péninsule des Balcans*, Bucureşti, 1919, 67 p. in 8°; 9. DR. I. GHIULA-

www.dacoromanica.ro

MILA, *Documente vechi privitoare la emigrările Aromânilor*, în *Revista Macedo-română*, II, 1 (1930), p. 19—32; 10. TH. CAPIDAN, *Fărşeroţii*, în *Dacoromania*, VI (1929)—1930), p. 1—210; 11. VALERIU PAPAHAGI, *Aromâni din Molovişte în documente veneţiene din secolul al XVIII-lea*, în *Rev. Ist.*, XVIII (1932), p. 306—313; 12. DR. S. TZOVARU, *Une page macédo-roumaine concernant les débuts de la vaccination anti-variolique en Europe*, în *Balcania*, I (1938), p. 88—95; 14. D. RUSSO, *Un medic aromân: Ioan Nicolidi de Pindo (1737—1828)*, în *Studii istorice greco române*, I, Bucureşti, 1939, p. 323—334.

V. şi p. 432, nr. 7.

IV. **Moscopole:** 14. V. PAPACOSTEA, *Teodor Anastasie Cavallioti. Trei manuscrise inedite*, în *Rev. Ist. Rom.*, I (1931), p. 383—402; 15. TH. CAPIDAN, *Daniil Moscopoleanul*, în *Inchinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 101—107; 16. VALERIU PAPAHAGI, *Dimitrie Procopiu Pamperi Moscopoleanul*, Bucureşti, 1937, 17 p. in 8°; 17. ILIE M. CHIAFĂZEZI, *Notă despre Cavaliotti*, în *Rev. Ist.*, XXIII (1937), p. 193—195; 17. VASILE DIAMANDI AMINCEANUL, *Românii din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1938, 264 p. in 8°; 19. DR. TEODOR BOTIŞ, *Monografia familiei Mocioni*, Bucureşti, 1939, 476 p. in 8°; 20. V. PAPACOSTEA, *Despre corporaţiile moscopolene*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 127—136; 21. V. PAPACOSTEA, *Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici*, în *Rev. Ist. Rom.*, IX (1939), p. 314—322; 22. MIHALOPULOS FANIS, Μοσχόπολις, αἱ Ἀθῆναι τῆς τουρκοκρατίας, *1500—1769*, Atena, 1941, 56 p. in 8°.

V. **Armatolii:** 23. IOAN CARAGIANI, *Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică*, publicare postumă însoţită de notă biografică de Pericle Papahagi, Bucureşti, 1929, VIII + 272 p. in 8°; 24. STERIE DIAMANDI, *Oameni şi aspecte din Istoria Aromânilor*, Bucureşti, 1940, 415 p. in 8°; 25. NICOLAE GIOGA-SINEFACHE, *In legătură cu originea etnică a lui Iordache Olimpiotul (Gheorghe Nicolae)*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII (1937), p. 388—392.

VI. **Răspândirea Aromânilor:** 26. PETRE DEJEU, *Aşezămintele culturale din municipiul Oradea şi judeţul Bihor*, Oradea, 1926, 335 p. in 8°; 27. V. L. BOLOGA, *Ştiri despre Aromânii din Austria la începutul veacului trecut*, în *Anuar. Ist. Cluj*, V (1928—1930), p. 503—512; 28. GHERON NETTA, *Expansiunea economică a Austriei şi explorările ei orientale*, Bucureşti, 1931, 280 p. in 8°; 29. M. BURGHELE, *Insemnări privitoare la colonia macedo-română din Ungaria şi din Viena la începutul secolului trecut, Fraţii Tunusli-George Constantin Roja*, în *Arhiva*, XXXVIII (1931), p. 64—76; 30. TH. CAPIDAN, *Macedonenii în viaţa românească*, în *România* cu data 22 Ianuarie 1940.

V. şi p. 432, nr. 5 şi 7.

VII. **Insemnătatea economică şi culturală a Aromânilor:** 31. V. PAPACOSTEA, *Contribuţiuni româneşti la renaşterea Ungariei*, în *Lamura*, I, 2 (1940); 32. P. PAPAHAGI, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII lea (Cavaliotti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909, IV + 328 p. in 8°; 33. D. RUSSO, *Elenismul în România*, Bucureşti, 1912, 70 p. in 8°; 34, OVID DENSUSIANU, *Literatura română modernă*, I, Bucureşti, 1920, VI + 191 p. in 8°.

V. şi p. 432, nr. 5; p. 433, nr. 24.

www.dacoromanica.ro

LISTA FIGURILOR

Fig.		Pag.
1.	Schitul Stănești	3
2.	Lespedea de pe mormântul lui Stroe Buzescu	4
3.	Acoperământul de mormânt al lui Simion Movilă	14
4.	Carte domnească dela Radu Mihnea	22
5.	Matei Basarab, gravură în aramă	33
6.	Gaspar Graţiani, gravură în aramă	37
7.	Biserica mănăstirii Bârnova	43
8.	Biserica Barnowski din Iaşi	44
9.	Biserica mănăstirii Dragomirna	46
10.	Turla bisericii mănăstirii Dragomirna	47
11.	Matei Basarab, miniatură din 1643	54
12.	Doamna Elina, soţia lui Matei Basarab	62
13.	Piatra de mormânt a lui Matei Basarab, la Arnota	63
14.	Piatra de mormânt a doamnei Elina	65
15.	Mănăstirea Căldăruşani, vedere din avion	66
16.	Biserica din Drăgăneşti (Teleorman)	68
17.	Pisania bisericii din Drăgăneşti	69
18.	Matei Basarab şi doamna Elina, miniatură	71
19.	Cruce din lemn de chiparos dăruită de Matei la Dealul	74
20.	Ruinele palatului domnesc din Târgovişte	76
21.	Pecetea cea mare a lui Vasile Lupu	82
22.	Vasile Lupu, gravură în aramă	84
23.	Pisania bisericii Stelea din Târgovişte	88
24.	Trei Ierarhi din Iaşi	93
25.	Sculpturi în piatră dela Trei Ierarhi	95
26.	Portretul doamnei Tudosca	96
27.	Biserica şi clopotniţa fostei mănăstiri Golia	97
28.	Biserica fostei mănăstiri Precista din Galaţi	100
29.	Biserica patriarhiei din Bucureşti	110
30.	Document dela Mihnea al III-lea	112
31.	Antonie Vodă din Popeşti şi fiul său Neagu	121
32.	Gheorghe Ştefan, domnul Moldovei	130
33.	Steag moldovean din vremea lui Dabija Vodă	137

www.dacoromanica.ro

Pag.		Fig.
34.	Pecetea cea mare a lui Antonie Vodă Ruset	145
35.	Document dela Gh. Duca, domnul Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei	149
36.	Pecetea lui Gh. Duca, domnul Ţării Moldovei şi al Tării Ucrainei	150
37.	Ruinele cetăţii Soroca	151
38.	Biserica mănăstirii Cetăţuia, înainte de restaurare	153
39.	Biserica, zidul înconjurător şi clopotniţa mănăstirii Cetăţuia, după restaurare	154
40.	Bolţile sălii « gotice » dela casele egumeneşti ale mănăstirii Cetăţuia	154
41.	Şerban Cantacuzino, soţia şi fiul său, pe o ţesătură bisericească	165
42.	Uşi de lemn sculptat dela biserica mănăstirii Cotroceni	166
43.	Pomelnicul mănăstirii Văleni, închinată mănăstirii Cotroceni	167
44.	Constantin Brâncoveanu şi cei patru feciori ai săi	170
45.	Scrisoare a împăratului Iosif către Constantin Brâncoveanu	173
46.	Adresa scrisorii din 27 Iulie 1709 adersată de împăratul Iosif lui Constantin Brâncoveanu	174
47.	Una din săbiile lui Constantin Brâncoveanu	179
48.	Candela de deasupra mormântului lui Constantin Brâncoveanu	180
49.	Tipăritură din vremea lui Constantin Brâncoveanu	181
50.	Insemnare autografă a lui Constantin Brâncoveanu	182
51.	Autograf al lui Constantin Cantacuzino	183
52.	Biserica mănăstirii Hurezi	184
53.	Pisania bisericii Hurezi	186
54.	O parte din chilii şi intrarea la arhondaricul mănăstirii Hurezi	187
55.	Foişorul arhondaricului mănăstirii Hurezi	188
56.	Detalii dela Hurezi	189
57.	Vedere din foişorul arhondaricului dela Hurezi	190
58.	Paraclisul mănăstirii Hurezi	191
59.	Schitul Sfinţii Apostoli dela Hurezi	192
60.	Constantin Brâncoveanu şi familia sa. Frescă dela Hurezi	193
61.	Frescă dela Hurezi	194
62.	Biserica mănăstirii Sf. Ioan Grecesc din Bucureşti	195
63.	Intrare în biserica mănăstirii din Râmnicul Sărat	196
64.	Postament de jilţ arhieresc dela Râmnicul Sărat	197
65.	Perdea de biserică din 1692	198
66.	Perdea de biserică, dăruită de Constantin Brâncoveanu	199
67.	Detaliu dela biserica mănăstirii Hurezi	200
68.	Piatră de mormânt dela Hurezi	201
69.	Pisania dela Potlogi	202
70.	Resturi de stucaturi dela Potlogi	203
71.	Palatul dela Mogoşoaia	204
72.	Loggia palatului dela Mogoşoaia	205
73.	Insemnare autografă a lui Dimitrie Cantemir	211
74.	Pecete dela Antioh Cantemir	213
75.	Pecetea mică a lui Mihai Racoviţă	215

www.dacoromanica.ro

Pag.		Fig.
76.	Alexandru Mavrocordat Exaporitul şi soţia sa Sultana. Frescă dela Văcăreşti	219
77.	Dimitrie Cantemir, gravură în aramă	222
78.	Ruinele cetăţii Hotinului	228
79.	«Cele două ceasuri»	230
80.	Biserica mănăstirii Frumoasa	233
81.	Inscripţie dela o fântână din Iaşi, făcută de Grigore Ghica	234
82.	Săbii orientale din veacul al XVIII-lea	237
83.	Nicolae Mavrocordat, gravură în aramă	240
84.	Biserica mănăstirii Văcăreşti. Vederea naosului	243
85.	Pisania bisericii Văcăreşti	244
86.	Stâlp de piatră sculptată dela Văcăreşti	245
87.	Detaliu dela biserica Văcăreşti	246
88.	Detaliu dela biserica Văcăreşti	247
89.	Autograf al lui Neculae Mavrocordat	248
90.	Paraclisul metropolitan din Bucureşti	249
91.	Biserica Creţulescu din Bucureşti	250
92.	Biserica Stavropoleos din Bucureşti	251
93.	Bulă de argint aurit dela Constantin Racoviţă	266
94.	Schitul lui Tărâţă	267
95.	Pecetea mică a lui Grigore Callimachi	271
96.	Bulă de argint aurit dela Grigore Callimachi	272
97.	Pecete mică, inelară, dela Grigore Al. Ghica	273
98.	Cişmea făcută de Grigore Ghica în Iaşi	274
99.	Puşti cu cremene din secolele XVII şi XVIII	287
100.	Pistoale din secolul XVIII	288
101.	Nicolae Mavrogheni, frescă dela Almăj	297
102.	Lupta de pe valea Trotuşului	300
103.	Capitularea Hotinului	301
104.	Cucerirea Oceacovului	302
105.	Lupta dela Martineşti	303
106.	Pecete dela Constantin Moruzi	308
107.	Pecete mică dela Alexandru Mavrocordat	309
108.	Alexandru II Mavrocordat (Firaris)	310
109.	Pecete mică dela Alexandru II Mavrocordat (Firaris)	311
110.	Alexandru Ipsilanti, gravură în aramă	312
111.	Pecetea administraţiei austriace în Moldova	313
112.	Capitularea Hotinului	314
113.	Lupta dela Focşani	314
114.	Asediul Ismailului	315
115.	Doamna Safta Ipsilanti	326
116.	Ioan Vodă Caragea	330
117.	Insula Adakaleh	331
118.	Alexandru Sutzu	334

www.dacoromanica.ro

Pag. Fig.

119. Pecetea mică a lui Alexandru Calimachi 339
120. Pecetea mare a lui Mihai Sutzu 346
121. Pecetea mică a lui Mihai Sutzu 347
122. Gabriel Bethlen 353
123. Monetă de aur dela Gheorghe Rákoczy I 355
124. Gheorghe Rákoczy II 357
125. Monetă de aur dela Acațiu Barcsai 360
126. Monetă de aur dela Mihai Apaffy 361
127. Monetă de aur a orașului Brașov 363
128. Act românesc dela Ghenadie, arhiepiscopul Bălgradului 370
129. Cruce din lemn de chiparos, dela biserica Sf. Nicolae din Brașov 378
130. Biserica fostei mănăstiri a Silvașului 383
131. Vedere de pe valea Geoagiului 385
132. Castelul din orașul Făgăraș 386
133. Episcopul Ioan Inochentie Clain 388
134. Episcopul Atanasie Rednic 390
135. Horia, medalion contemporan 404
136. Horia, Cloșca și Crișan, portrete contemporane 405
137. Evangheliarul lui Condo Vlahul (1557) 416
138. O pagină din cronica manuscrisă a Moscopolei 420
139. Ripida lui Gheorghe Arghir din Moscopole 421
140. Evangheliarul lui Gheorghe Hrisicu din Moscopole 422
141. Inceputul «Logicei» lui Cavaliotti 424
142. Act cu iscălitura lui Daniil din Moscopole 425
143. Mănăstirea Sf. Prodrom din marginea Moscopolei 426

www.dacoromanica.ro

LISTA HĂRŢILOR

Nr.		Pag.
1.	Muntenia între 1601 şi 1821	434—435
2.	Moldova între 1606 şi 1821	434—435
3.	Transilvania între 1601 şi 1821	434—435
4.	Teatrul luptelor dintre Austriaci şi Turci	434—435
5.	Teatrul luptelor dintre Ruşi şi Turci şi Ucraina lui Duca Vodă	434—435
6.	Orientul creştin între 1601—1821	434—435
7.	Aşezările aromâne mai însemnate	434—435

www.dacoromanica.ro

CUPRINSUL

Pagina

Prefață la ediția a doua V

Prefață . . . . . VII-VIII

Radu Șerban . . . . . 1—12

Luptele pentru tron. Simion Movilă 1. Relațiile cu Ardealul. Războiul cu Moise Szekely 4. Relațiile cu Ștefan Bocskay. Războiul cu Gabriel Báthory 6. Pribegia și moartea sa 10. Ctitoriile și familia lui Radu Șerban 10. Bibliografie 11.

Movileștii și Ștefan Tomșa . . . . . 13—20

Simion Movilă 13. Mihail Movilă și Constantin Movilă 14. Ștefan Tomșa 16. Alexandru Movilă 18. Bibliografie 19.

Creșterea influenței grecești: Radu Mihnea și urmașii săi până la Matei Basarab. Mișcările împotriva Grecilor . . . . . 21—34

Radu Mihnea 21. Creșterea influenței grecești 22. Relațiile cu vecinii 25. Alexandru Iliaș 26. Gavril Movilă 27. Radu Mihnea, a doua oară 27. Alexandru Coconul 28. Alexandru Iliaș, a doua oară 30. Leon Vodă 30. Radu Alexandru Iliaș 32. Bibliografie 34.

Domnii Moldovei dela Radu Mihnea la Vasile Lupu. Reacția contra influenței grecești . . . . . 35—52

Radu Mihnea 35. Gaspar Grațiani 36. Alexandru Iliaș 39. Ștefan Tomșa, a doua oară 39. Radu Mihnea, a doua oară 40. Miron Barnowski 42. Alexandru Coconul 47. Moise Movilă 48. Alexandru Iliaș, a doua oară 49. Miron Barnowski 50. Moise Movilă, a doua oară 51. Bibliografie 52.

Matei Basarab . . . . . 53—80

Relațiile cu Turcii și cu Ardealul 53. Relațiile cu Moldova 57. Turburările dorobanților și seimenilor 61. Moartea lui Matei. Familia sa 61. Ctitoriile 64. Industria și comerțul 77. Înflorirea culturală 78. Personalitatea lui Matei Basarab 79. Bibliografie 80.

Vasile Lupu . . . . . 81—106

Relațiile cu Turcii, Tătarii, Cazacii și Polonii 83. Relațiile cu Ardealul și cu Matei Basarab 87. Familia sa 91. Vasile

www.dacoromanica.ro

Pagina

Lupu, sprijinitor al Bisericii Răsăritului. Ctitoriile sale 92. Mitropolia Proilaviei 99. Vasile Lupu şi Patriarhia din Constantinopol 101. Activitatea culturală. Tiparul şi şcoala 104. Bibliografie 105.

Urmaşii lui Matei Basarab până la Şerban Cantacuzino . . . . . 107—128
Constantin Şerban Basarab 107. Mihail Radu (Mihnea al III-lea) 111. Gheorghe Ghica 114. Grigore Ghica. Cele două partide bisericeşti: Cantacuzinii şi Bălenii 114. Radu Leon 117. Antonie din Popeşti 120. Grigore Ghica, a doua oară 122. Gheorghe Duca 124. Bibliografie 127.

Urmaşii lui Vasile Lupu până la Gheorghe Duca . . . . . 129—138
Gheorghe Ştefan 129. Gheorghe Ghica 133. Ştefăniţă Lupu 134. Eustratie Dabija 135. Bibliografie 138.

Vremea Ducăi-Vodă (1665—1685) . . . . . 139—156
Gheorghe Duca 139. —Iliaş Alexandru 140. Gheorghe Duca, a doua oară 140. Ştefan Petriceicu 142. Dumitraşcu Cantacuzino 143. Antonie Ruset 144. Gheorghe Duca, a treia oară 146. Dumitraşcu Cantacuzino, a doua oară 152. Bibliografie 155.

Şerban Cantacuzino . . . . . 157—168
Răzbunarea contra partidului Bălenilor 157. Fiscalitatea 159. Politica externă 159. Tratativele lui Şerban Cantacuzino cu Imperialii 161. Şerban Cantacuzino sprijinitor al culturii 163. Relaţiile cu biserica din Ardeal 164. Familia 168. Bibliografie 168.

Constantin Brâncoveanu . . . . . 169—206
Relaţiile cu Imperialii, cu Turcii şi cu Moldova 169. Activitatea culturală. Tiparul 179. Ctitoriile 183. Brâncoveanu şi biserica din Ardeal 195. Construcţiile laice 198. Ştefan Cantacuzino 204.

Cantemireştii . . . . . 207—224
Constantin Cantemir 207. Dimitrie Cantemir 210. Constantin Duca 211. Antioh Cantemir 212. Constantin Duca, a doua oară 214. Mihai Racoviţă 215. Antioh Cantemir, a doua oară 216. Mihai Racoviţă, a doua oară 217. Neculai Mavrocordat 217. Dimitrie Cantemir 220. Bibliografie 223.

Epoca Fanarioţilor. Domnii Moldovei între 1711 şi 1741 . . . . 225—238
Caracterizarea epocei Fanarioţilor 226. Nicolae Mavrocordat, a doua oară 226. Mihai Racoviţă, a treia oară 228. Grigore al II-lea Ghica 231. Constantin Mavrocordat 234. Grigore al II-lea Ghica, a doua oară 235. Războiul dintre Turci, Ruşi şi Austriaci 235. Bibliografie 238.

www.dacoromanica.ro

Pagina

Mavrocordaţii în Muntenia până la 1741 . . . . . 239—258
Nicolae Mavrocordat 239. Ioan Mavrocordat 241. Nicolae Mavrocordat, a doua oară 242. Constantin Mavrocordat 248. Mihai Racoviţă 248. Constantin Mavrocordat, a doua oară 248. Grigore al II-lea Ghica 249. Constantin Mavrocordat, a treia oară 252. Oltenia sub Austriaci 253. Reformele lui Constantin Mavrocordat 255. Sfârşitul domniei 257. Bibliografie 258.

Domnii Moldovei dela 1741 până la 1774 (Tratatul dela Kuciuk-Kainargi) . . . . . 259—276
Constantin Mavrocordat, a doua oară 259. Ioan Mavrocordat 262. Grigore al II-lea Ghica, a treia oară 263. Constantin Mavrocordat, a treia oară 263. Constantin Racoviţă 265. Matei Ghica 267. Constantin Racoviţă, a doua oară 268. Scarlat Ghica 269. Ioan Teodor Callimachi 269. Grigore Callimachi 271. Grigore al III-lea Ghica 271. Grigore Callimachi, a doua oară 273. Constantin Mavrocordat, a patra oară 275. Bibliografie 276.

Domnii Munteniei dela 1741 până la 1774 (Tratatul dela Kuciuk-Kainargi) . . . . . 277—292
Mihai Racoviţă, a doua oară 277. Constantin Mavrocordat, a patra oară 277. Grigore al II-lea Ghica, a doua oară 279. Matei Ghica 280. Constantin Racoviţă 281. Constantin Mavrocordat, a cincea oară 281. Scarlat Ghica 282. Constantin Mavrocordat, a şasea oară 282. Constantin Racoviţă, a doua oară 283. Ştefan Racoviţă 284. Scarlat Ghica, a doua oară 285. Alexandru Scarlat Ghica 285. Grigore al III-lea Ghica 286. Desfăşurarea războiului ruso-turc. Emanuel Giani Ruset, domn al Munteniei 287. Cererile boierimii româneşti 289. Continuarea războiului în 1773 şi 1774. Tratatul dela Kuciuk-Kainargi 291. Bibliografie 292.

Dela Kuciuk-Kainargi până la pacea dela Şiştov (1774—1791) . . 293—304
Alexandru Ipsilanti 293. Nicolae Caragea 296. Mihail Sutzu 296. Nicolae Mavrogheni 297. Războiul ruso-turco-austriac 298. Bibliografie 303.

Dela Kuciuk-Kainargi până la pacea dela Iaşi (1774—1792) . . 305—316
Grigore al III-lea Ghica. Pierderea Bucovinei 305. Situaţia internă. Uciderea lui Grigore Ghica 307. Constantin Moruzi 308. Alexandru Mavrocordat I (Deli-Bey) 309. Alexandru Mavrocordat II (Firaris) 309. Războiul ruso-turco-austriac. Alexandru Ipsilanti 311. Bibliografie 316.

Sfârşitul epocei fanariote în Muntenia (1791—1821) . . . . . 317—336
Mihai Sutzu, a doua oară 317. Alexandru Moruzi 318. Ale-

www.dacoromanica.ro

Pagina

xandru Ipsilanti, a doua oară 319. Constantin Hangerli 319. Alexandru Moruzi, a doua oară 321. Mihai Sutzu, a treia oară 321. Alexandru Sutzu caimacam 322. Constantin Ipsilanti 322. Alexandru Sutzu 324. Războiul ruso-turc (1806—1812) 324. Constantin Ipsilanti sub Ruşi 325. Armistiţiul dela Slobozia. Continuarea războiului 327. Pacea dela Bucureşti. Pierderea Basarabiei 328. Ioan Vodă Caragea 329. Alexandru Sutzu, a doua oară 333. Bibliografie 335.

Sfârşitul epocei fanariote în Moldova (1792—1821) . . . . . 337—348
Alexandru Moruzi 337. Mihai Sutzu 338. Alexandru Callimachi 338. Constantin Ipsilanti 339. Alexandru Sutzu 340. Alexandru Moruzi, a doua oară 340. Scarlat Callimachi 342. Alexandru Moruzi, a treia oară 342. Alexandru Hangerli 342. Scarlat Callimachi, a doua oară 343. Ocupaţia rusească. Răpirea Basarabiei 343. Scarlat Callimachi, a treia oară 344. Mihai Sutzu 347. Bibliografie 348.

Istoria politică a Principatului Transilvaniei dela moartea lui Mihai Viteazul până la pacea dela Karlovitz (1601—1699) . . . . . 349—366
Frământările după moartea lui Mihai Viteazul. Ştefan Bocskay 350. Gabriel Báthory 351. Gabriel Bethlen 352. Gheorghe Rákoczy I 355. Gceorghe Rákoczy II 356. Acaţiu Barcsai 359. Mihai Apaffy 360. Mihai Apaffy şi Românii 364. Bibliografie 365.

Viaţa religioasă a Românilor din Ardeal în veacurile XVII şi XVIII 367—392
«Mitropolia» din Bălgrad în veacul al XVII-lea 367. Urmaşii lui Ioan de Prislop până la Sava Brancovici 368. Sava Brancovici 369. Urmaşii lui Sava. Episcopii din Inău, Făgăraş şi Maramureş 372. Cauzele Unirii cu Roma 372. Unirea cu Roma şi actul din 21 Martie 1697 374. Atanasie. Desăvârşirea Unirii 375. Reacţia contra Unirii 376. Episcopii ortodocşi din veacul al XVIII-lea 379. Mănăstirile din Ardeal 382. Distrugerea mănăstirilor ordonată de generalul Buccow 384. Episcopii uniţi din veacul al XVIII-lea, Ioan Patachi 384. Ioan Inochentie Clain 386. Urmaşii lui Ioan Inochentie Clain 388. Episcopia unită de Oradea Mare 391. Bibliografie 391.

Lupta pentru desrobirea politică şi socială a Românilor din Ardeal în veacul al XVIII-lea . . . . . 393—412
Lupta lui Ioan Inochentie Clain 394. —Infiinţarea regimentelor de grăniceri români 398. Indatoririle iobagilor 399. Călătoriile lui Iosif al II-lea în Ardeal. Reformele lui 400. Răscoala din 1784. Horia, Cloşca şi Crişan 402. Supplex Libellus Valachorum. Memoriile următoare 409. Bibliografie 411.

www.dacoromanica.ro

Pagina

Românii din Peninsula Balcanică în veacurile XVII și XVIII . . 413—433
Desvoltarea economică 414. Așezări aromânești mai însemnate 417. Moscopole 419. Armatolii 426. Răspândirea Aromânilor 427. Insemnătatea economică și culturală a Aromânilor 429. Bibliografie 432.

Lista figurilor . . . . . 435—438

Lista hărților 439

Cuprinsul . . . . . 441—445

www.dacoromanica.ro

MONITORUL OFICIAL ŞI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI, 1944.

www.dacoromanica.ro

ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE 1601 ȘI 1821

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 1

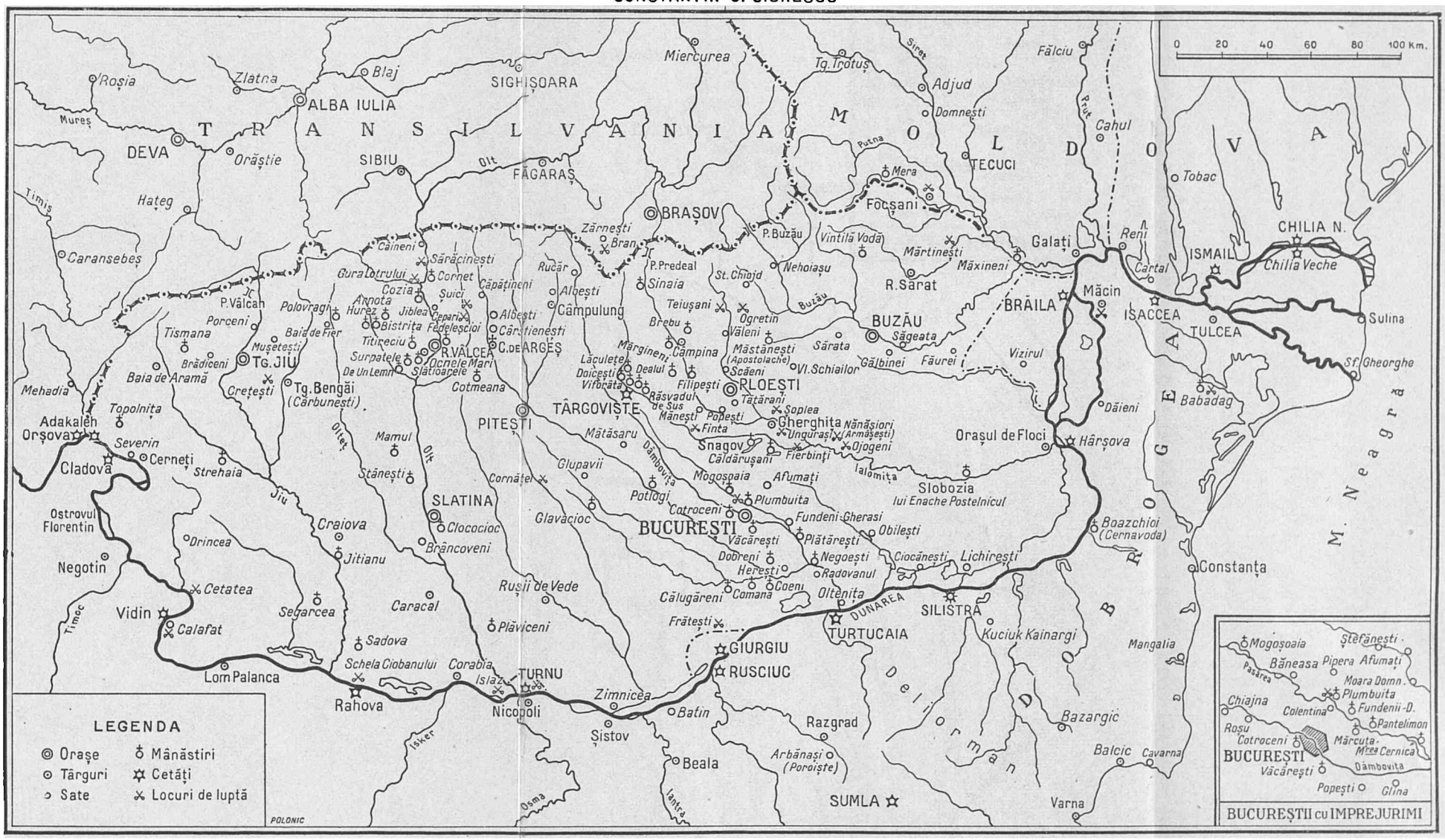

www.dacoromanica.ro

MOLDOVA ÎNTRE 1606 ȘI 1821

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 2

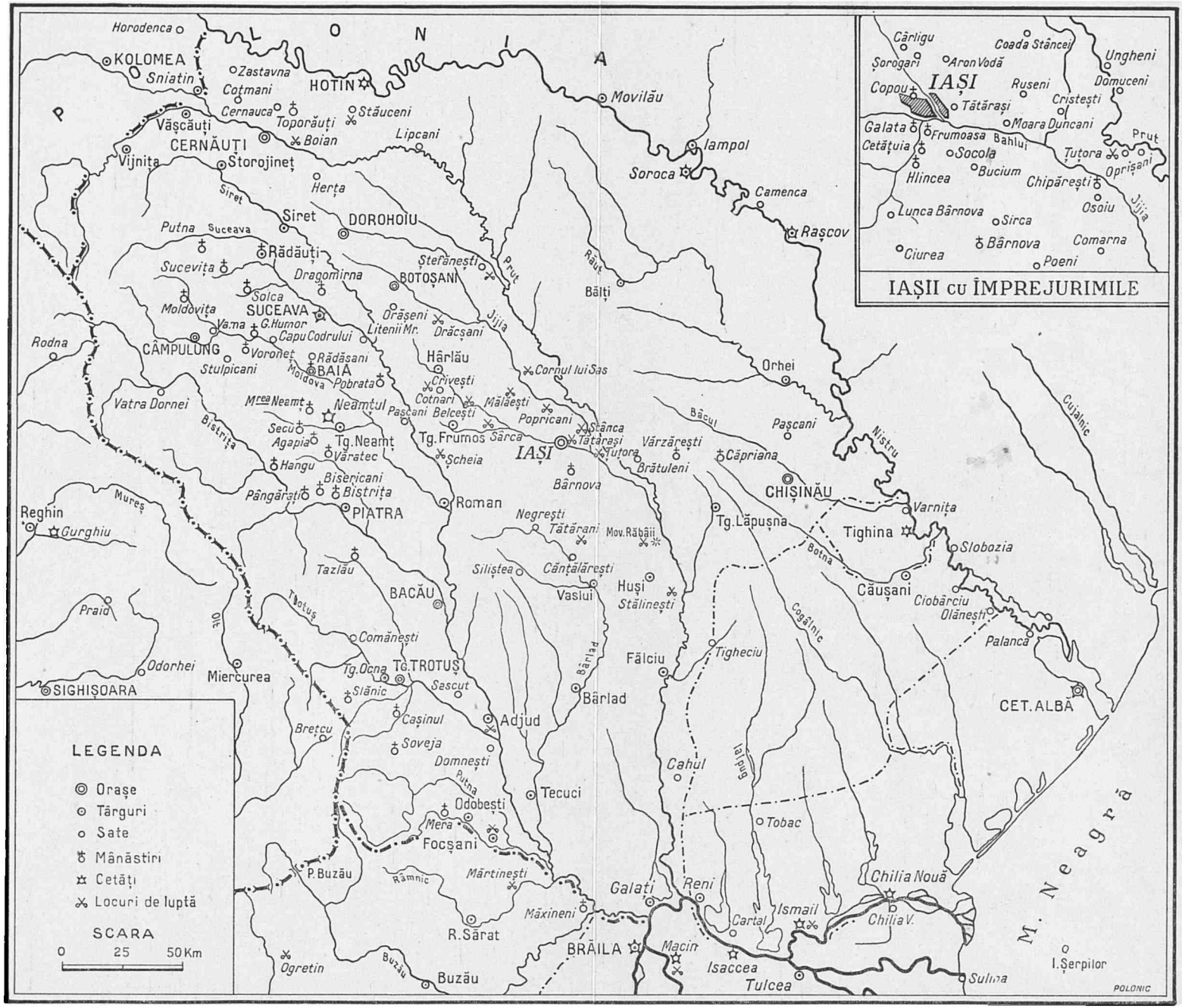

www.dacoromanica.ro

TRANSILVANIA ÎNTRE 1601 ŞI 1821

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 3

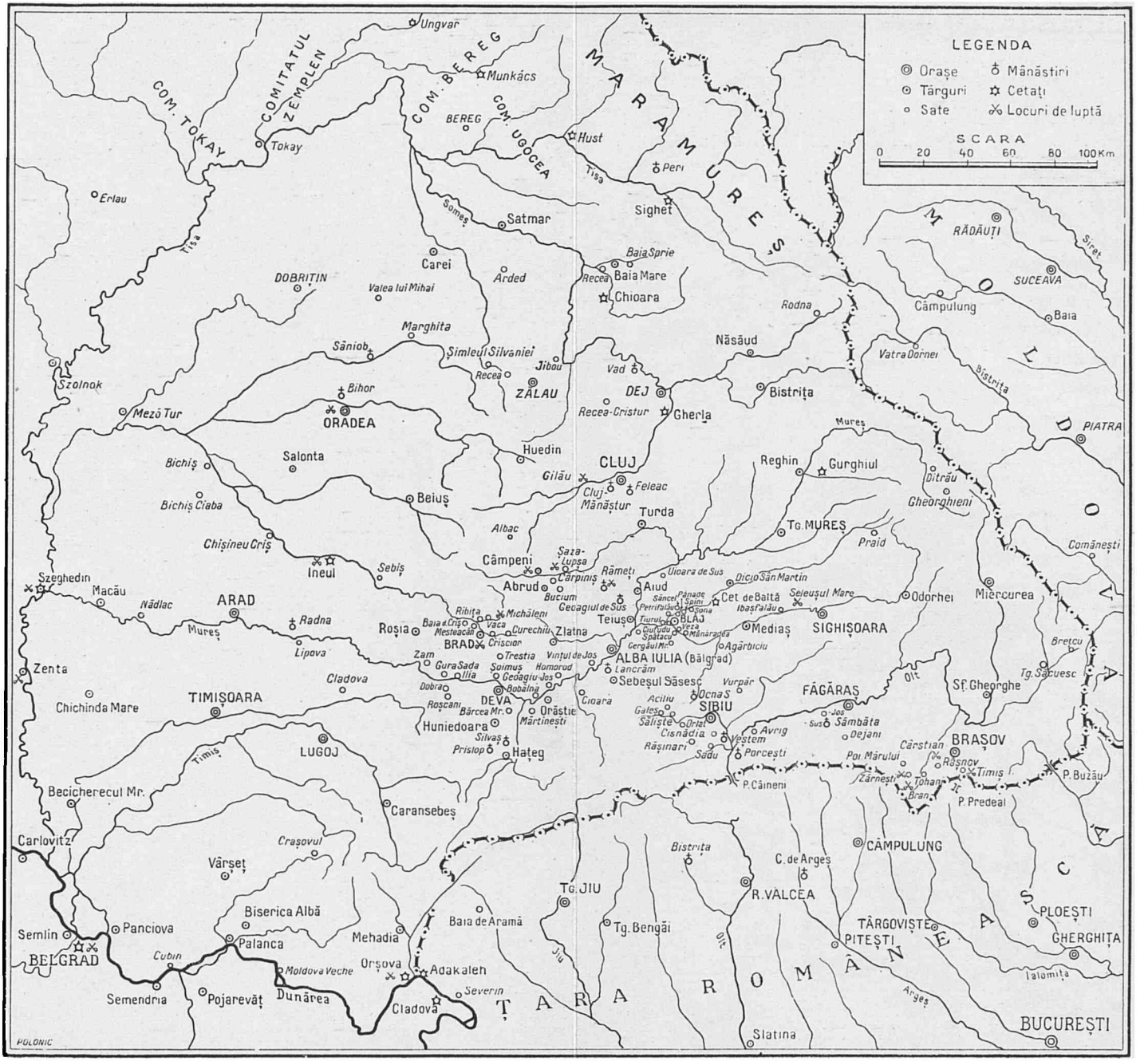

www.dacoromanica.ro

TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE AUSTRIACI ŞI TURCI IN SECOLELE XVII ŞI XVIII

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 4

www.dacoromanica.ro

UCRAINA MOLDOVENEASCĂ ȘI TEATRUL LUPTELOR ÎNTRE RUȘI ȘI TURCI PÂNĂ LA 1821

Nr. 5

CONSTANTIN C. GIURESCU

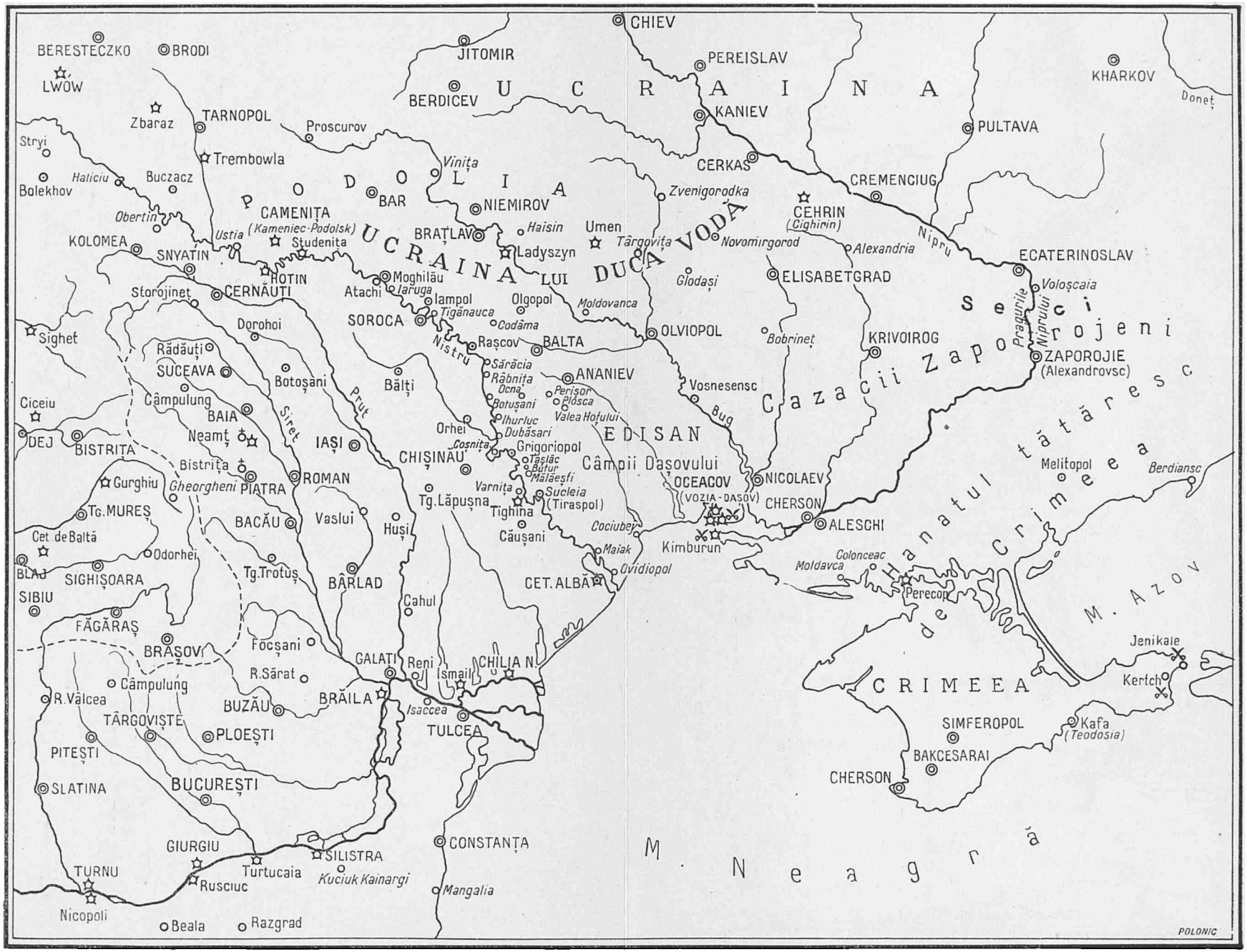

www.dacoromanica.ro

ORIENTUL ȘI ȚĂRILE ROMÂNE ÎNTRE 1601 ȘI 1821

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

Nr. 6

www.dacoromanica.ro

AȘEZĂRILE AROMÂNE MAI ÎNSEMNATE

Nr. 7

DE

CONSTANTIN C GIURESCU

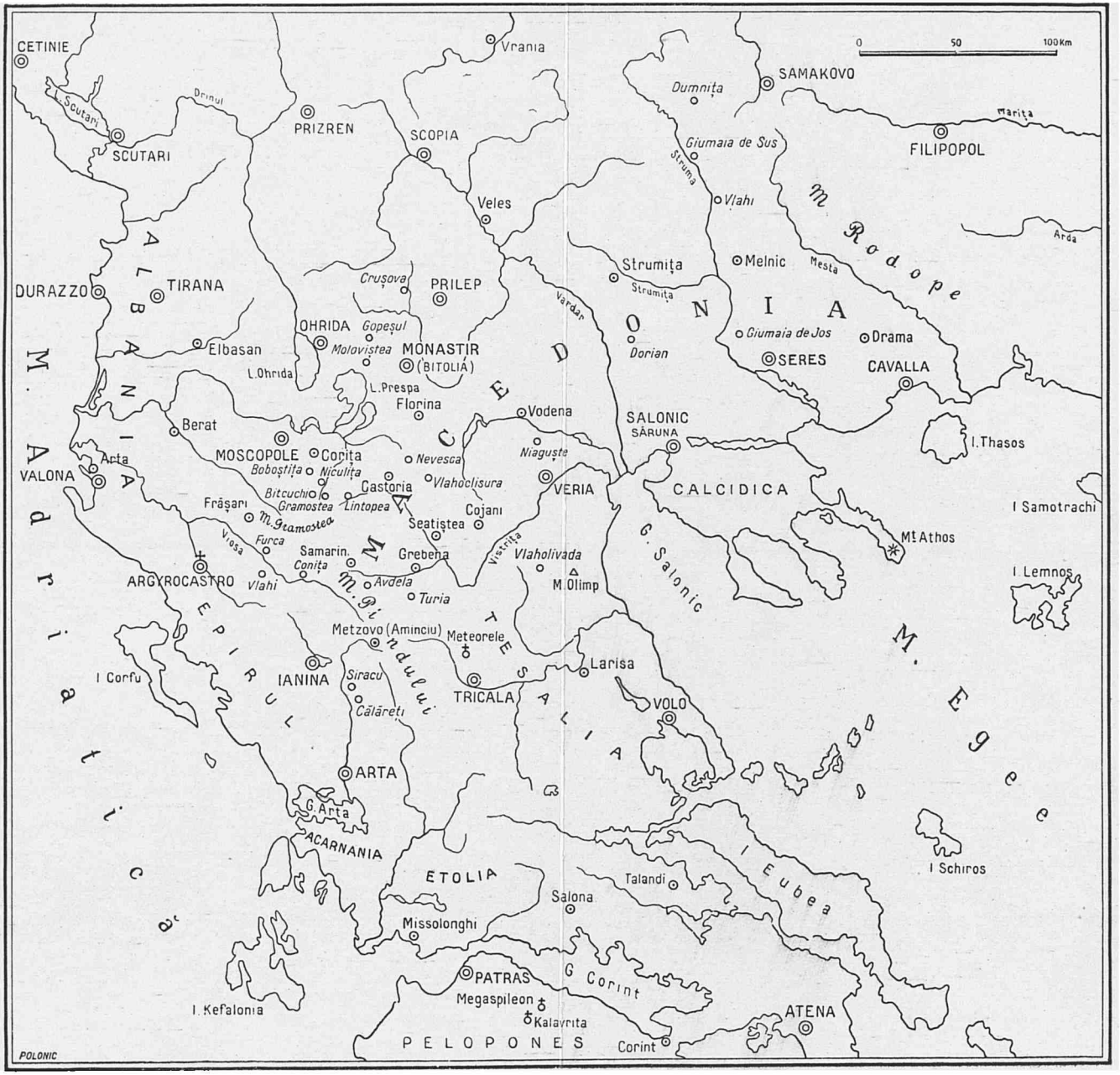

www.dacoromanica.ro